Închin această lucrare soției și
colaboratoarei mele
MARGARETA

SOCIOLBUC

Henri H. Stahl

Teoria şi practica investigaţiilor sociale

VOLUMUL 1

METODE ŞI TEHNICI

EDITURA STIINŢIFICĂ
Bucureşti 1974

SOCIOLBUC

Prefaţă

în 1934 publicam în „Biblioteca de Sociologie, Etică şi Politică“ de sub conducerea profesorului Dimitrie Gusti, un volum intitulat *Tehnica monografiei sociologice* [1], în care rezumam experienţa a 9 ani de cercetări directe la teren, în rural şi urban, a vechii noastre şcoli de sociologie, precum şi învăţămintele trase din expunerea unor cursuri de „metode şi tehnici de cercetare“ profesate atît la Facultatea de Litere şi Filozofie, cît şi la Şcoala superioară de Asistenţă socială din Bucureşti[2].

Ulterior, acestei prime experienţe i s-a adăugat şi o lungă îndeletnicire cu meseriile de profesor, investigator social, sistematizator teritorial şi activist cultural.

Ceea ce am reţinut, din tot acest interval de peste 40 de ani de meserie, ca marcînd o direcţie de progres a sociologiei, atît la noi în ţară cît şi în întreaga lume, adică ceea ce mi se pare a fi *nou,* azi, faţă de felul cum se punea problema acum o jumătate de veac, ʳste faptul că sociologia a făcut paşi importanţi înspre transformarea ain disciplină „filozofică“ în disctplină ,,ştiinţifică‘‘, cu o capacitate de intervenţie în mersul fenomenelor sociale din ce în ce sporită.

în special de la cel de al doilea război încoace, se pare că am intrat într-o fază a civilizaţiei în care, din ce în ce mai mult, omenirea încearcă să mînu- iască realităţile sociale, printr-o serie de „politici“ sociale, „ştiinţifice“, diversificate în economice, demografice, educaţionale, culturale, de urbanism, de mî- nuire a opiniei publice, de marketing, într-un cuvînt de ceea ce se numeşte „inginerie socială“, astfel că aproape nici un domeniu al vieţii sociale nu mai scapă posibilităţilor noastre de manevrare. în special ţările care au creat şi dezvoltat orînduiri socialiste, au reuşit să pună la punct un sistem de planificare atotcuprinzătoare, care ne permite, pe baza unor prognoze şi a unor balanţe a capacităţilor de care dispunem, să hotărîm drumul ce urmează a fi străbătut de aci înainte, pe cîteva etape succesive.

Este de la sine înţeles că investigaţia sociologică, adică cunoaşterea realităţilor sociale concrete, infinit variate în timp şi spaţiu, cu care au a lucra diversele organe elaboratoare şi realizatoare ale planului de stat, capătă, în aceste noi condiţii de viaţă, o cu totul altă înfă- ţişare decît cea de pe vremuri, cînd sociologia nu era decît preocuparea unui număr restrîns de savanţi, interesaţi mai mult de probleme de filozofie |a istoriei decît de rezolvarea practică a unor pro-

[1] **H. H. STAHL, *Tehnica monografiei sociologice,* (Institutul Social Român, Biblioteca de Sociologie, Etică şi Politică, condusă de D. Gusti, Seria A. Studii şi contribuţii, nr. 2). Bucureşti, 1934, p. 183.**

[2] **Şcoala a funcţionat între 1929—1948 sub egida Institutului Social Român, reprezentînd latura de sociologie urbană a vechii şcoli de sociologie.**

SOCIOLBUC

bleme concrete. Chiar şi în istoria propriei noastre sociologii, se poate constata că, de unde o bună bucată de vreme majoritatea sociologilor s-au străduit să rezolve probleme generale, abstracte, de pură teorie, trudind în special în sălile bibliotecilor, o întreagă altă şcoală a pornit pe cercetarea directă a realităţilor, dezvoltînd nu numai o sociologie rurală, ci şi o sociologie de asistenţă socială urbană[3], care își au desigur limitele lor, totuşi cu meritul de a fi reînnoit la alt nivel, firul tradiţional al cercetărilor lui Ion Ionescu de la Brad, care, din acest punct de vedere poate fi socotit genialul creator al sociologiei militante de la noi din ţară, adică al cercetărilor ştiinţifice axate pe dorinţa rezolvării unor probleme sociale concrete.

Dacă în 1934 prima mea redactare, *Tehnica monografiei sociologice,* avea încă drept scop să formeze „cercetători“, fiind deci menită să folosească viitorilor membri ai echipelor noastre de cercetare, o a doua lucrare, înfăţişînd aceeaşi problemă, s-a intitulat *Monografia unui sat; cum se alcătuieşte spre folosul Căminului Cultural*[11]. Cercetarea la teren era de data aceasta centrată pe cîteva probleme concrete ale satelor din acea vreme, enunţate ca fiind „economice“, „sanitare“, de „învăţămînt“ şi de „etică“; ceea ce rezumam atunci cu formula celor patru categorii de „cultură“: a „muncii“, „a sănătăţii“, „a minţii“ şi a „sufletului“[5].

? Vezi în această privinţă colecţia revistei „Asistenţa Socială“ în întregime consacrată problemelor urbane (1931—-1940).

[4] H. H. STAHL, *Monografia unui sat; cum se alcătuieşte spre folosul Căminului Cultural;* cu o prefaţă a D-lui Profesor D. Gusti. (Cartea Căminului Cultural, nr. 4. Bucureşti 1937. Ediţia a doua, 1938. p. 253.

[6] Vezi cu privire la tehnicile de acţiune culturală, volumele *îndrumător al muncii culturale la sate.* (Cartea Căminului Cultural, 3) Bucureşti, 1936.

H. H. STAHL. *Pentru sat* (Cartea Echipelor, 2. Bucureşti, 1938)

H. H. STAHL, *Cultura satelor;* cum trebuie înţeleasă (Biblioteca învăţătorilor, Nr. 3) Cluj, 1935.

E de la sine înţeles că în ziua de azi, această etapă este total depăşită. Astăzi, mai apăsat încă, trebuie pus accentul pe noile probleme concrete, rezultînd din transformarea revoluţionară care a avut loc la noi în ţară.

în 1956, în colaborare cu Ion Matei, am tipărit în acest sens şi un *Manual de asistenţă şi prevederi sociale* [6], expu-nînd de fapt temele majore ale acestei ramuri de sociologie concretă, pe care o socotim extrem de importantă în viaţa modernă, deşi, asupra ei, opinia noastră publică nu este încă deplin lămurită.

Scopul lucrării de faţă este de data aceasta încă şi mai larg cuprinzător: aş dori să înfăţişez felul în care sociologia poate fi astăzi de folos în noile domenii ale politicii sociale, în care realizarea planului _d£ stat, în cadrul unei politici socialiste, poate prinde chip, pe baza cunoaşterii adîncite, sociologice, a realităţilor pe care vrem să le urnim din loc, împingîndu-le spre ţinta pe care ne-am fixat-o. Oricare ar fi domeniul de activitate avut în vedere, oricare ar fi specialitatea activităţii sociale la care ne-am putea referi, necesitatea unei acţiuni făcute cu ochii mari deschişi, în perfectă cunoaştere a realităţilor cu care lucrăm, este stringentă şi ea nu se poate obţine decît pe calea investigaţiilor sociologice.

Sociologia nu mai este azi o disciplină pe care să o practice doar cîţiva profesionişti, ci a ajuns un bun cultural de masă. Ca oricare altă disciplină ştiinţifică, o putem considera la două nivele, întocmai cum medicina, de pildă, are nevoie de un personal medical de înaltă calificare, dar simultan fiind obligatorie şi educaţia sanitară a întregii populaţii; după cum şi matematicienii creatori sînt doar puţini, dar matematică trebuind să ştie absolut toţi oamenii, tot astfel se

[6] HENRI H. STAHL şi ION I. MATEI, *Manual de prevederi şi asistenţă socială,* Voi I. *Teoria şi tehnica prevederilor sociale,* Voi. II. Metodologia investigaţiilor de prevederi sociale, Editura Medicală, Bucureşti, 1962, p. 356 şi 359.

SOCIOLBUC

întîmplă cu toate disciplinele ştiinţifice: pînă la un anumit nivel, toate sînt bunuri de masă şi constatăm că, din ce în ce, nivelul însuşi al cunoştinţelor acestora de masă devine mai pretenţios. Desigur, nu toţi oamenii sînt capabili să contribuie cu ceva nou în cibernetică, sau să imagineze noi aparate electronice de calcul; dar de o imensă armată de programatori şi ingineri electronişti este nevoie din ce în ce mai urgent.

Şi în domeniul sociologiei: va fi din ce în ce mai mult nevoie de un număr re- strîns de profesionişti de foarte înalt nivel, lucrînd în institute de cercetare, de rang academic sau universitar; dar încă de şi mai mulţi sociologi de o pregătire mai sumară va fi nevoie în diversele posturi de pe întreaga gamă ierarhică a răspunderilor de conducere. Se va impune deci o largă răspîndire în masă a învăţămintelor sociologiei în rîndurile tuturor celor care poartă numele de „activişti sociali" şi care se cuvine să lucreze, nu doar în baza simplei lor experienţe profesionale şi a bunului lor simţ, ci şi în temeiul unei cunoaşteri a teoriei şi practicii sociologice.

Iată de ce lucrarea de faţă se adresează „. nu numai „cercetătorilor" ci şi tuturor \activiştilor" sociali [7].

Este foarte semnificativ faptul că îndrumarea sociologiei către problemele vieţii concrete şi sporirea capacităţii noastre de a interveni în dirijarea vieţii sociale a şi dat naştere unor profesii necunoscute pe vremuri.

Enumerativ, fără pretenţia de a da o listă limitativă, putem cita nou apărutele profesii de sociologi industriali, urbanişti, ruralişti, economişti, ai învă- ţămîntului şi educaţiei permanente, ai culturii de masă, de marketing, de opinie publică, mass media, expertiză a capacităţii de muncă, ergonomie, a problemelor de tineret, de delincvenţă, condu cere a unităţilor de ocrotire socială (grădiniţe, creşe, cămine, azile, colonii de reeducare, tabere de vacanţă etc.) fără a mai vorbi de lunga serie de specializări ale asistenţei sociale, care merg de la asistenţa de familie, a mamei şi copilului, a deficienţilor fizici, mintali şi morali, a grupelor şi colectivităţilor, pînă la organizarea unor reţele de servicii sociale (de spital, de uzină, de cartier şi aşa mai departe).

Desigur, în momentul de faţă noi nu am ajuns încă la faza în care toate aceste funcţiuni sociale sînt luate în seamă şi rezolvate cu ajutorul unui personal de înaltă sau medie calificare profesională. Dar nu încape îndoială că vine vremea cînd vom dispune de personal suficient pentru a umple cu oameni cunoscători ai sociologiei, locurile de muncă de pe lîngă Consiliile populare, judeţene şi comunale, urbane şi rurale, de pe lîngă „autoritatea tutelară", de pe lîngă tribunalele de minori, de pe lîngă unităţile de învăţămînt şi mai ales pentru organizarea reţelei de servicii sociale de în- treprindere şi de cartier, atît de necesare pentru mai rapida şi mai deplina încadrare şi asimilare în viaţa profesională şi urbană a marilor mase de tineri de recentă origine rurală.

Fiecăreia din aceste specializări, i-ar fi necesar un manual de lucru cu profil specific. Cîndva, va trebui să fie pusă la punct o *Bibliotecă a activistului social* cuprinzînd cîte un volum anume pentru fiecare specialitate; căci ce trebuie să ştie un sociolog industrial, nu se potriveşte cu ce îi este necesar unui specialist în delincvenţă minorilor, unui metodist cultural, sau unui asistent social specializat, de pildă, în plasament familial.

Deocamdată, volumul de faţă va încerca să dea, sub forma unei lecturi cît mai convingătoare, elementele de informare strict necesare oricărui cercetător şi activist social, indiferent de specialitatea sa.

Am inclus deci într-un acelaşi volum, informaţii utile atît „cercetătorilor" cît şi „activiştilor sociali" pentru că, în

[7] Ceea ce am încercat să fac şi printr-o serie de articole publicate în revista „Clubul", precum şi într-un ciclu de prelegeri ţinute în cadrul Universităţii Populare Bucureşti. V

SOCIOLBUC

credinţa mea şi potrivit experienţei mele, orice cercetător trebuie să fie şi activist social; precum şi invers, activist social fără a fi cercetător, nu e cu putinţă, între aceştia doi, deosebirea e doar de nuanţă, de specializare apăsată mai mult pe una din laturi decît pe cealaltă. Dar un sociolog care nu are nici un fel de practică socială, nu poate fi de folos nimănui; după cum nici activistul social care merge doar pe empirie, nu mai e potrivit vremurilor de astăzi, ci se cuvine să se recicleze cît mai urgent. Mă socotesc deci dator să consemnez în aceste două volume, stadiul ultim la care am ajuns pe tărîmul investigaţiilor şi practicii sociale, astfel ca vechea experienţă acumulată în decursul atîtor ani şi unor atît de variate munci la care s-a adăugat şi contactul cu sociologii altor şcoli, să poată folosi ca punct de plecare pentru o nouă generaţie de sociologi azi încă în formaţie, cărora le doresc un urgent şi substanţial „salt calitativ".

Sînt conştient de faptul că, în general, manualelor de metode şi tehnici nu le este dat să formeze altceva decît „meşteşugari", pricepuţi în mînuirea unor procedee clasice, fără a le putea transmite calităţile de bază ale unui real sociolog, care sînt: nesfîrşită curiozitate faţă de dramatica viaţă a oamenilor, dragoste, sau măcar simpatie, faţă de ei, dacă nu chiar „empatie" (adică facultatea de a te pune în locul altora şi a simţi şi judeca întocmai ca ei), dublată de dorinţa de a le fi de folos. Şi mai ales, capacitatea de a gîndi, adică de a transforma lumea *sensibilă,* a realităţilor exterioare nouă, într-o lume interioară, *inteligibilă.*

Căci ce este altceva ştiinţa decît necontenita încercare de a ne insera, cu gîndirea, în empirie, astfel ca, ajungînd a o cunoaşte, să putem acţiona asupra ei.

Totuşi, oricît de temerară am socoti-o, dorinţa lucrării de faţă este şi de a trezi, în mintea şi sufletul măcar al cîtorva, curiozitatea şi simpatia faţă de oameni; şi în tot cazul să-i încredinţeze că investigaţia sociologică la teren constă dintr-o îmbinare necontenită între „Realitate", „Gîndire", şi „Acţiune" puse în slujba unui „Ideal".

Cercetătorul activist, trebuie să fie neapărat un metodolog. adică un teoretician, iar nu numai un tehnician, căci investigaţia sociologică nu este o lucrare mecanică, de înregistrare brută a realităţilor sociale.

Mai întîi, o astfel de înregistrare nici nu este cu putinţă; fenomenele sociale sînt atît de multe, atît de infinit variate, veşnic în proces de disoluţie şi de naştere, încît înregistrarea lor totală, fapt cu fapt, amănunt cu amănunt, ar fi o muncă de Sisyf, la care de la început trebuie să renunţăm. Dealtfel ar fi şi inutilă, pentru că nu ar însemna nimic altceva decît transcrierea în cuvinte a totalităţii realităţilor sociale şi atunci s-ar pune întrebarea folosului pe care l-am avea studiind notările noastre asupra societăţii, în loc să studiem direct societatea vie, în totalitatea ei.

Observaţia presupune, prin definiţie, *o alegere* (o „decupare") a faptelor de observat. Este o distingere clară, dintr-un total amorf, a unor detalii semnificative. Este adică un rod al unor idei pe care mai dinainte le avem despre ce poate fi şi ce nu poate fi semnificativ.

Dar ce valoare poate avea o astfel de „alegere" dacă criteriul de alegere, adică „teoria" pe care o foloseşti nu este decît o simplă prejudecată, o idee confuză, insuficient elaborată sau, poate, de-a dreptul aberantă?

Fără de o teorie valabilă, nici măcar simpla descriere a *„ce şi cum*" se întîmplă în viaţa grupului social sau a societăţii pe care o cercetezi, nu poate avea valoare. Cu atît mai mult nu va putea fi rezolvată problema de bază a sociologiei, care constă în a înţelege *„de ce*" se întîmplă ceea ce se întîmplă aşa *„cum"* se întîmplă şi nu altfel. Atît *„descrierea"* faptelor observate, cît şi „*înţelegerea*" şi *„explicarea"* lor implică deci un efort teoretic, care nu se poate realiza în mod eficient,

SOCIOLBUC

decît dacă omul de ştiinţă socială a avut grija să-şi pregătească metodic mintea în aşa fel încît să facă din ea un instrument de cunoaştere critică, curăţată de tot ce este prejudecată, iluzie şi credinţă oarbă în ceea ce Bacon numea „Idolii", dezbărată în primul rînd de orice urmă de filozofie idealistă, adică un instrument temeinic aşezat în cadrul concepţiei teoretice a unui materialism istoric viu.

Se cuvine însă să ne înţelegem asupra ce înseamnă „teoretic".

Sînt mulţi cei cari cred că „teoretician" este cărturarul care a învăţat în biblioteci seria teoriilor elaborate de sociologii consemnaţi în istoria doctrinelor sociologice. Aceşti „eruditi" îţi pot într-adevăr înşira o nesfîrşită listă de autori şi lucrări, şi expune, în cîteva linii, rezumatul „teoriilor" respective. Ba pot la nevoie redacta volume întregi, lipind cap la cap fişele lor bibliografice. Astfel de „învăţaţi" pot fi excelenţi profesori de sociologie (deşi în serioasă rivalitate cu Enciclopediile, Tratatele clasice şi Repertoriile bibliografice). Dar „sociologi" propriu-zişi, nu sînt decît cei cărora învăţătura de carte le foloseşte pentru a judeca şi teoretiza ei înşişi, pe seamă proprie, pînă la nivelul unor soluţionări practice, fenomenele noi pe care viaţa socială ni le pune mereu în faţă, aşa cum sînt ele prinse într-o necontenită transformare: unele dispărînd, altele apărînd: ceea ce face ca sociologul *li* să lucreze într-un domeniu al ineditului *y* permanent, niciodată şi nicicînd nerepetîndu-se aidoma acelaşi fenomen social. Departe deci de a fi mecanică, investigaţia trebuie să fie mereu creatoare, munca sociologului fiind de regîndire necontenită a marilor probleme ale vieţii oamenilor în societate, care mereu ridică noi enigme în faţa capacităţii noastre de înţelegere şi de mînuire, mereu pre- tinzînd noi politici practice de intervenţie directă.

E vorba deci, în primul rînd, de a convinge pe viitorii sociologi că sînt cercetători şi activişti ai realităţii sociale, iar nu exclusiv cunoscători ai doctrinelor sociologice elaborate de alţii.

E bine să citeşti ce au scris confraţii. Dar contactul cu viaţa socială reală a oamenilor, presupune altceva decît lectură şi anume o pasionată curiozitate cu privire la orice stă în legătură cu viaţa omului pe pămînt, în mijlocul naturii şi a semenilor lui, indiferent dacă aceşti oameni sînt cei cu care tu însuţi îţi duci viaţa, sau sînt locuitori ai altor ţări, altor continente sau altor veacuri.

Mă întreb chiar dacă numele de „sociologie" este potrivit pentru această căutare a înţelegerii vieţii oamenilor.

E greu să explici cuiva „ce este sociologia", mai ales dacă, profesor de sociologie fiind, nu poţi începe prin a-i spune că, de fapt, nici nu există o „sociologie", în sensul clasic şi învechit al cuvîntului, adică de disciplină autonomă, dispunînd de un domeniu de cercetare pe care să nu-1 poată revendica nici o alta.

Căci de această viaţă a oamenilor au tot dreptul să se ocupe şi cei care fac de pildă „geografie umană", considerînd adică „Natura" ca pe un „laborator" de muncă al oamenilor (cum atît de clar o spune Marx)[8] condiţie deci a „proceselor de producţie", de care se ocupă în special „economia politică", inclu- zînd evident, în „economie" şi „relaţiile de producţie". De asemeni, cu ce drept am interzice antropologilor culturali să studieze cultura umană, psihologilor, psihologia socială, eticienilor şi juriştilor, normele potrivit cărora au loc relaţiile dintre oameni ş.a.m.d. Sînt nenumărate disciplinele „sociale", ocupîndu-se adică direct cu studiul vieţii sociale văzută din anume laturi specializate, precum şi

[8] Vom folosi deseori această expresie, pe care o putem găsi la K. Marx în repetate rînduri. De pildă în „Forme pregătitoare producţiei capitaliste" (Editura de Stat pentru literatură politică. Bucureşti, 1956), de fapt un fragment din lucrarea publicată postum „Grundrisse der Kritik der Politischen Oekonomie", cunoscută sub numele de „Rohentwurf", Marx foloseşte şi expresia „laboratorul natural" pentru a desemna Natura ca loc de muncă al oamenilor.

SOCIOLBUC

disciplinele, conexe celor sociale, ca de pildă biologia. Şi mai ales există şi o disciplină a „*istoriei*“ care în fond nu e decît o specializare a cercetării aceloraşi probleme, însă din societăţile trecute.

Mai curind am fi de acord să înţelegem, convenţional, prin „sociologie“ o tentativă de sinteză a tuturor disciplinelor sociale particulare, operată în sensul unei viziuni globale, purtînd asupra legilor care fac ca societatea umană să formeze o „unitate“, un „sistem“, coherent închegat, ale cărei părţi constitutive sînt analizate de către disciplinele sociale particulare, aşa cum vom încerca să demonstrăm.

Dacă o astfel de înţelegere a „ce este sociologia“ nu e încă unanim admisă, aceasta, după opinia noastră, se dato- reşte unui spirit tradiţionalist, rămas încă servil unei vechi concepţii de clasificare a ştiinţelor în cutiuţe logic delimitate, fără posibilitatea unor încălcări parţiale sau suprapuneri totale. Istoria doctrinelor sociologice, dar mai ales existenţa unor anume programe deînvă- ţămînt rutiniere, ne îndeamnă la admiterea unei „sociologii“ care n-ar fi nici tributară şi nici stăpînă a unor altor discipline sociale. Aceasta în ciuda tezei unanim admise, ajunsă chiar a fi o modă, deşi mai mult „professée de bouche“ cum spun francezii, decît realmente luată în seamă, care afirmă caracterul obligatoriu „interdisciplinar“ al oricărei investigaţii sociale.

Cum poziţia teoretică pe care o adoptă un cercetător este hotărîtoare pentru modul cum îşi va face cercetările, am socotit necesar să lămuresc, de la început, propria mea poziţie în această problemă, astfel ca să fie mai clar planul de expunere a „metodelor şi tehnicilor investigaţiilor sociale“ pe care îl voi urma.

în volumul de faţă, fără a neglija problemele de „metodă“, accentul va fi pus în special pe „tehnicile“ observaţiei directe şi a descrierii realităţii (desigur tot în cadrul aceleiaşi concepţii teoretice) tehnici care nu sînt însă specifice sociologiei, ci sînt comune oricărui observator al realităţilor sociale, oricare ar fi disciplina particulară pe care o profesează, fie ea antropogeografia, economia, demografia, dreptul, etica, politologia, pedagogia, antropologia socială, folclorul, etnografia, psihologia socială, asistenţa socială, ba chiar şi istoria (în măsura în care „prezentul“ poate servi drept bază pentru retrospective istorice).

Rămîne ca într-un al doilea volum, să arăt cum fiecare disciplină particulară avîndu-şi particularităţile, tehnicile sale specifice şi modalităţile metodologice proprii, sociologul e dator să le cunoască, dacă vrea ca munca sa de conducător sau participant în echipe complexe, interdisciplinare, să aibă un maximum de eficienţă.

înainte de a trece mai departe, aş mai dori să dau încă o justificare a modului cum am conceput lucrarea şi mai ales a faptului că am socotit necesar să-i dau un discret iz polemic.

Mi-aş îngădui, în acest scop să folosesc cîteva pagini redactate acum mai bine de 30 de ani, în care consemnam experienţa mea de profesor — mai corect spus: de „antrenor“, în investigaţiile de teren.

Notam atunci că fiecare neofit, proaspăt venit într-o echipă de cercetare la teren, odată ajuns, de pildă într-un sat, îţi punea neapărat următoarea întrebare: „cu ce şi de unde să încep“? „Ce anume urmează să cercetez?“

Oarecum în glumă, îi ceream părerea personală, sigur fiind că îmi va propune una din marile probleme clasice, aşa cum le învăţase din manuale: «voi studia „bazele economice ale vieţii sociale“, sau „relaţiile dintre etică şi drept“, sau „dintre individ şi societate». Ştiam că, cu cît acest student va fi mai tînăr şi mai inexperimentat, cu atît subiectul pe care îl va prefera va fi mai general.

Îi spuneam: „Foarte bine! Apucă-te de treabă. Dă o raită prin sat şi vino să mai stăm desează de vorbă“. Cîteva

SOCIOLBUC

cuvinte de îmbărbătare şi iată-1 plecat, plin de entuziasm faţă de frumoasa lucrare de sociologie pe care o va face. Seara, îl găseai ceva mai dezamăgit.

—Ei, ce este? N-ai aflat nimic? Nu te-ai întîlnit nicăieri cu „Dreptul“ şi nici cu „Morala“? Nu ai dat cumva peste „bazele economice ale vieţii sociale?“ Probabil că nu! Dar atunci, ce-ai văzut?

— Am văzut oameni. Le-am cerut părerea cu privire la problemele care mă interesau, dar n-am putut afla nimic. Habar n-au de ce anume îi întreb. Ridică din umeri la toate întrebările mele. A cui o fi vina? Eu sînt prost, sau ei?

— Nici tu, nici ei. Dar n-ai folosit metoda cea bună. Ai citit şi învăţat desigur, *Regulele metodei sociologice*[9], cartea de bază a lui Durkheim. De ce nu aplici ce te învaţă el? Care e prima lui regulă? „Să consideri faptele sociale ca şi cum ar fi lucruri“. Ştii, desigur, că asta înseamnă că trebuie să practici „o sociologie obiectivă“; şi ştii de asemeni, că Durkheim, el însuşi, parcă ezita dacă trebuie să dea acestei reguli o valoare pur metodologică sau una ontologică, adică: faptele sociale *„sînt efectiv* . lucruri, sau trebuie doar să le considerăm *„ca şi cum ar fi*“ lucruri? în tot cazul, dumneata să nu faci apel la sentimentele intime pe care le ai despre ce e viaţa socială, ci s-o consideri „din exterior“, aşa cum procedează un chimist cu materiile din eprubetele lui. Aminteşte-ţi că Durkheim dă şi o definiţie a faptului social, sau mai bine zis, un procedeu de a recunoaşte „faptul social“ prin caracterul său de a fi obiectul unei „constrîngeri“ externe. Este deci fapt social „orice fel de a face, fix sau ba, în stare să exercite asupra individului o constrîngere exterioară“; sau, care „este generală pe întreaga sferă a unei societăţi date, avînd totuşi o existenţă proprie, independentă de manifestările lui individuale“.

De pildă: Legile, regulile juridice, morala, proverbele populare etc. sînt „obiecte fixe“, măsuri constante, totdeauna la îndemîna observatorului şi care nu lasă loc unor impresii subiective sau observaţii personale. „Cînd un sociolog caută să studieze un ordin oarecare de fapte sociale, el trebuie să se trudească să le vadă prin acele laturi care se prezintă separat de manifestările lor individuale“.

îţi propun deci să începi prin a studia Codurile, dreptul pozitiv. Căci Dreptul nu e altceva decît viaţă socială consolidată. Poţi lua deci Dreptul ca pe un suc- cedaneu al realităţii sociale.

Dădeam deci studentului meu un exemplar din Codul Civil. Codul acesta era o traducere a Codului Napoleon, făcută în mare grabă, de către două comisii lucrînd în paralel, fiecare pe cîte o jumătate de cod, făcînd, pe ici pe colo, unele modificări de care cealaltă comisie geamănă n-avea cum să afle. Existau deci oarecari nepotriviri între prima parte şi partea a doua a acestui cod. Dar asta nu înseamnă nimic: acesta era codul nostru. El forma Legea românească şi ca atare putea fi considerat ca exprimînd viaţa socială românească.

Cit priveşte Constituţia, dacă nu aveai un exemplar românesc, puteai lua textul belgian, pentru că acea Constituţie nu era decît un plagiat după cel belgian. Iar dacă vroiai să studiezi şi procedura, îţi puteai procura un exemplar din codul elveţian, căci aceasta era procedura la modă, la vremea cînd am tradus propriul nostru cod. Dreptul nostru naţional, „succedaneu“ al societăţii noastre, nu era decît un talmeş-balmeş de drepturi europeene.

Era oare cu putinţă ca studentul să nu fi fost de îndată convins că Durkheim se află în plină eroare? Dreptul un succedaneu al societăţii? Să studiezi dreptul ca să înţelegi ce este societatea? Iată o indicaţie metodologică absolut inutilă, în tot cazul cercetătorul de teren nu are ce face cu ea. E poate doar o regulă pentru savanţii de bibliotecă!

[8] Vechea traducere a lui Sudeţeanu ar merita o grabnică retipărire.

SOCIOLBUC

Dar Durkheim mai spune: „cu excepţia indicaţiilor contrare“. Căci „ar trebui, de pildă, să avem motive să credem că, la un anume moment dat, dreptul nu mai exprimă starea reală a relaţiilor sociale, pentru ca această substituire să nu mai fie legitimă“.

Din nefericire, aceste „indicaţii contrarii“ constituie regula. E nevoie să mai amintim de „revolta faptelor împotriva Codului?“ [10]. Să facem apel la tot ce ştim despre efortul juriştilor de a scăpa de povara înăbușitoare a textelor legale? Să reamintim şcoala unor Saleilles, Duguit, Fr. Geny, a celei de „la libre recherche“ sau a „Freies-Recht“-ului, a „Legendiges-Recht“-ului menţionînd în specia] pe Eugen Ehrlich, fostul profesor cernăuţean şi sociolog al dreptului de mondială reputaţie?[11] Toţi, laolaltă, şi fiecare cu argumentele lui, n-au încercat ei să arate că pentru a înţelege dreptul trebuie mai întîi să înţelegi societatea şi nu invers?

Să lăsăm deci de o parte Codurile.

Sfătuiai atunci pe studentul dumitale să urmărească mai curînd „obiceiul pămîntului“, dreptul cutumiar.

Oamenii pe care vrei să-i studiezi au desigur anume norme juridice, altele decît cele ale Codurilor, căci viaţă socială fără norme nu e cu putinţă. Studiază deci aceste norme, dar urmînd tot sfatul lui Durkheim: nu pe latura lor individuală, adică „cazuistic“, pe fapte concrete, ci direct pe latura lor abstractă, în formularea lor verbală. Desigur că oamenii pe care îi vei întîlni vor şti pe dinafară aceste norme. Cere să ţi le spună şi nu vei avea altceva de făcut decît să le transcrii pe curat, ca să ai un „cutumiar“ scris, o transpunere pe hîrtie a societăţii. Vei putea astfel să studiezi acasă, în linişte, viaţa socială în succedaneul normelor ei cutumiare.

De data asta puteai da studentului un răgaz de mai multe zile ca să-şi facă ancheta. Apoi îl întrebai:

— Ai textul obiceiului pămîntului?

Nu-1 va avea!

— Am rugat foarte mulţi oameni, tineri şi bătrîni, să-mi explice care sînt normele lor juridice. N-au fost în stare.

— Poate că n-ai aplicat corect regula pe care, de data aceasta ţi-o sugerează Le Play, anume să nu te adresezi oricui, ci numai unor *„autorităţi sociale*“, adică unor oameni care au putut strînge întreaga experienţă socială, dată fiind poziţia şi rolul lor în viaţa socială. Caută deci o „autoritate socială“ în materie de drept obişnuielnic şi nu lucra decît cu el.

Dar pentru a te scuti de prea multă pierdere de vreme, îţi pot spune de la început: nu-1 căuta. Acest fel de om nu există! Nu încerca să cunoşti regulile juridice, sau morale, reale, ale societăţii pe care o studiezi, altfel decît făcînd apel la cazuistică. Căci „Regula“ nu există decît prin cazuistică, rareori anume „paremii“, „proverbe“, „formulări“ verbale vor ieşi la iveală, cu prilejul unei dezbateri cazuistice şi acestea, în loc să te lămurească, vei vedea că de-abia vor isca greutăţi teoretice deosebite [12].

Nu căuta nicăieri „Socialul“. Nu căuta „Eticul“, nici „Familia“, nici „Economia politică“, nici „Arta populară“, căci nici acestea nu există. Sînt doar „concepte“, „abstracţii“. Axează-te pe cazuistică şi urcă treptat pînă la a strînge „colecţii de cazuri“. Şi pentru început fă tabula rasa de tot ce ai învăţat. Uită totul şi adu acele indicatorului la punctul zero, ca să începi, aşa cum trebuie: cu începutul. Adică cu ceea ce este deplin sigur.

Pleci atunci cu ucenicul dumitale de-a lungul uliţelor satului, arătîndu-i cum să deschidă ochii şi să vadă tot ceea ce

[12] O analiză a acestor greutăţi de interpretare, în H. H. STAHL, *Controverse de istorie sjcială românească*, Editura Ştiinţifică, 1969, p. 278.

[10] EDGAR MORIN, *La revolte des faits contre le code*, Paris, 1915.

[11] EUGEN EHRLICH, *Grundlegung der Sozio logie des Rechts*, 1913, (cu repetate ediţii şi recente traduceri în limba engleză).

SOCIOLBUC

i-ar putea dezvălui ceva din viaţa socială a oamenilor, mai întîi fără a sta de vorbă cu nimeni, doar văzînd tot ce se poate vedea.

— Dar ce anume se poate vedea ?

— Întîi de toate: *obiecte.* Nu abstracţii pe care le considerăm „ca şi cum ar fi obiecte". Ci obiecte materiale propriu- zise, pe care le vedem, le pipăim, uneori le şi mînuim şi le putem fotografia, desena sau culege ca piese muzeistice.

Să dăm o raită pe cîmpuri. Satul se aflâ aşezat pe o vale, pe cele două terase care însoţesc cursul rîului. Să urcăm pe un deal din apropiere ca să avem o vedere de ansamblu. Vedem munţi, dealuri, păduri, fîneţe, locuri arate şi aglomerări de case, mai strînse sau mai răsfirate, cu uliţi avînd o anume textură.

începeai deci a face o prelegere pe acest „material aperceptiv", arătîndu-i că pretutindeni se recunoaşte mina omului, multiseculara muncă a celor care, generaţii de-a rîndul, au lăzuit pădurea, au desţelenit cîmpurile, au împărţit teritoriul în zone economice şi juridice, au trasat drumurile, au săpat puţurile, au zidit casele, „umanizînd" peisajul.

— Dar bine, asta e o lecţie de antropogeografie, nu de sociologie!

— Desigur. Şi de ce nu?

— Dar după cîte ştiu sînteţi profesor de sociologie, nu de geografie umană.

— Acesta e numele administrativ al catedrei la care lucrez. Statul mă plăteşte ca profesor de „sociologie". Dar asta n-are nici o importanţă. Cine mă poate împiedica să studiez viaţa oamenilor plecînd de la analiza „peisajului umanizat"? Sper că nu mă vei pîrî celor în drept, că-mi depăşesc atribuţiile. Te interesează, ca sociolog, oamenii? Omul aşa cum este el, ca fiinţă trăind în natură şi în societate? Atunci ce importanţă are numele disciplinei care te ajută să înţelegi ce este viaţa socială?

Mai bine priveşte peisajul şi caută să-l descifrezi. Fără a avea nici o altă informaţie, numai uitîndu-se la el, un sociolog poate să-ţi spună dacă satul e vechi sau de recentă colonizare, dacă e un sat de foşti ţărani liberi, răzeşi sau moşneni, sau un sat aşezat pe o fostă latifundie boierească. îţi poate spune, analizînd lotizările, care e sistemul de proprietate dominant în sat. Priveşte felul cum sînt aşezate tarlalele, dacă sînt sau nu închise între garduri şi aşa mai departe, folosind un întreg sistem de „decodificare" a acestor „semne" pe care activitatea oamenilor le-a înscris pe teren. întreaga viaţă economică a satului, în ce are esenţial, se citeşte uşor, pe semne teritoriale, dacă cunoşti semantica lor, simptomatologia respectivă, pe care va trebui să o înveţi de aci înainte.

Să privim acum şi locuinţele oamenilor: de asemeni, doar uitîndu-ne la ele, putem ghici care e forma de viaţă familială a celor care au clădit casa, regulile de moştenire, încadrarea ei în sistemul general al economiei săteşti etc.

Zile şi zile întregi, trebuie să stărui în acest interviu al tău cu obiectele, mai întîi cele care constituie „natura umanizată", apoi cu cele fabricate de mîna omului: uneltele de muncă în primul rînd, dar şi obiectele din casă, unele utile, altele frumoase.

Acesta este primul mare capitol pe care va trebui să-l înveţi, nu atît din cărţi, cît din practică, pînă cînd vei fi în stare să vezi, să înregistrezi şi să înţelegi obiectele materiale purtătoare de „mesagii", care adică se lasă interpretate ca fiind rezultatul unor acţiuni omeneşti, făcute cu anumit gînd, în anumit scop, potrivit unor anumiior nevoi, cu anumite mijloace, într-un anumit sistem de viaţă socială.

Printre aceste „obiecte" intră însă şi oamenii ei înşişi, în calitatea lor de fiinţe biologice, formînd laolaltă o masă demografică, cu anumită structură, pe sexe şi vîrste, şi anume calităţi antropologice şi stări sanitare. De data asta vom folosi tehnicile demografiei şi ale celor de antropologie şi sănătate publică.

Oamenii aceştia au însă şi calitatea de a *acţiona.* îi vedem mergînd pe uliţi,

SOCIOLBUC

cu treburi, îi vedem la muncă. Seara se întorc acasă şi ferestrele caselor lor se aprind: oamenii se odihnesc.

Oamenii sînt „lucruri“, „obiecte“ nu „ca şi cum ar fi“, ci efectiv obiecte materiale, întocmai ca ciurdele lor de vite care se întorc şi ele seara acasă.

Din acest punct de vedere, oamenii fac parte din „Natură“. Dar, ceea ce îi face să fie „oameni“ e faptul că sînt singurele fiinţe care, cu ajutorul uneltelor, pe care ei înşişi le fabrică, muncesc, organizînd un „proces de producţie“. Este o *„acţiune“ a* J*oi. Dar şi pe aceasta* o putem urmări şi înţelege fără a sta de vorbă cu ei. Să le studiem deci, atent, activităţile, atunci cînd se află prinşi în muncă, apoi cînd se adună în scop de a-şi petrece timpul, în zi de sărbătoare sau ore de odihnă, cînd se ceartă sau se bat, cînd petrec, dansînd sau cîntînd, participînd la mari serbări colective.

Toate aceste „acţiuni“ pot fi şi ele lintsţndtat'; ima[J] .alw *dkuir Ar drhinviăir* cu răbdarea şi minuţiozitatea unui cercetător la microscop, dublat de lărgimea de vedere a unui statistician şi de pătrunderea în adîncime a unui psiholog.

Acesta e al doilea mare capitol pe care trebuie să-l înveţe sociologul.

Şi, în sfîrşit, vine şi rîndul celui de al treilea capitol şi cel din urmă: anume acela al statului de vorbă cu oamenii. Căci oamenii nu sînt numai fiinţe care formează mase demografice trăind pe anume zone teritoriale (adică fenomene de „biocenoză“) ci şi fiinţe care pot exprima gîndurile lor cu ajutorul vorbirii. Nu ne vom mulţumi deci numai cu observarea obiectelor şi acţiunilor, ci vom face şi observări asupra opiniilor pe care le au oamenii, asupra gîndurilor şi sentimentelor lor, pe care ei ni le comunică prin viu grai.

Şi e cazul, ajunşi aci, să atragem de la început atenţia ucenicului în sociologie că „statul de vorbă“, constituie cel mai greu din capitolele pe care le are de învăţat. Aparent, nimic mai uşor decît a convorbi cu oamenii şi a te înţelege cu ei; în fond, nimic mai greu.

Recapitulînd: singurele fenomene sociale pe care le putem constata, observa şi descrie, sînt doar acestea: *„obiecte“, „acţiuni“* şi *„opinii“. Absolut* **nimic altceva.**

Deci, în fond, asta este ceea ce trebuie să înveţe sociologul cercetător la teren: mai întîi *o tehnică* de observare a obiectelor, acţiunilor şi opiniilor oamenilor şi apoi o *metodă* de transformare a acestor realităţi „sensibile“ în ceva „inteligibil“.

Ceea ce nu e deloc uşor. învăţarea *sociologiei se realizează încet, in* trepte succesive, printr-o necurmată practică de investigare directă la teren, dublată de o tot atît de necurmată muncă de cercetare a bibliotecilor.

Cam acestea erau sfaturile pe care le-am dat dintotdeauna elevilor mei şi pe care le socotesc şi astăzi a fi nu numai utile, ci şi esenţiale.

Numai că, azi, sfatul pe care trebuie să-l dai începătorilor într-ale sociologiei mai trebuie să cuprindă încă un capitol, care în fond, nu este decît o luptă polemică împotriva unui curent sociologic, ajuns a fi Ia modă şi care pare a *fi* extrem de ispititor, de vreme ce îl adoptă, cu atîta entuziasm (şi atîta nepricepere), atît de mulţi oameni.

Mi-aş permite să încep tot printr-un apolog: periodic, la foarte scurte intervale, te trezeşti cu cîte cineva care îţi declară că vrea să facă o cercetare de sociologie şi îţi cere să fii amabil „să-i dai chestionarul“ necesar.

— Ce vrei anume să cercetezi?

— Vreau să fac o „anchetă socială“.

— Despre ce problemă?

Solicitantul rămîne uimit! îţi spusese doar clar: vrea să facă o anchetă socială şi îi trebuie un chestionar.

îi spui că nu există un astfel de ches- tionar-şperaclu, care deschide orice problemă, ele fiind toate închise cu şapte lacăte.

Solicitantul insistă. Te roagă să-i dai formularul cu care ai lucrat tu însuţi, în ultima ta campanie de cercetări. Continui a-1 refuza, cauţi să-i explici că

SOCIOLBUC

nu poate face sociologie decît cine este sociolog şi cine e sociolog ştie cînd şi cum se foloseşte un chestionar şi ştie că fiecare problemă are nevoie de un chestionar special, alcătuit anume pentru acea problemă.

Solicitantul rămîne totuşi convins că eşti un om rău, care vrei să păstrezi pentru tine secretele ştiinţei. în desperare de cauză merge în librărie şi cumpără manualul lui Moser.

Află de acolo că, ţinînd seama de anume reguli, nu e nimic mai uşor decît a face sociologie : redactezi un „formular“, adică înşiri o serie cît mai lungă de întrebări, prevezi un număr restrîns de răspunsuri posibile la aceste întrebări, angajezi „operatori de anchetă“ ca să completeze formularele, sau distribui formularele şi le Iaşi să le completeze înşişi anchetaţii, apoi le strîngi, dai altora să facă calculele statistice necesare şi tu le comentezi apoi, cu ceva „sos teoretic“.

Fără să te mişti din birou, stînd adică la partea sedentară a sociologiei, faci „anchete de opinie“ şi eşti încîntat că în felul acesta ai pornit pe calea pe care pînă şi sociologi de talia lui René König o numesc „calea regală a sociologiei“[13].

De pe o zi pe alta, fără a avea vreo prealabilă pregătire profesională, fără a fi completat măcar tu însuţi, vreodată un formular, fără măcar să ştii cum se prelucrează statistic o problemă, înarmat numai cu creion, hîrtie şi cu bunul tău simţ (la chose la mieux partagée du monde, cum spunea Descartes) te trezeşti sociolog. Şi dacă reuşeşti să-ţi publici rezultatele unei asemenea anchete, atunci calitatea ta de sociolog (teoretician, mă rog! Nu biet anchetator de teren) nu mai poate fi contestată de nimeni.

în felul acesta, cu sprijinul anchetelor de opinie, se poate naşte, peste noapte, o generaţie întreagă de zeci şi zeci de sociologi autodidacţi, dînd loc unei adevărate inflaţii sociologice, aducînd după sine şi demonetizarea ei.

Manualul de faţă ar dori să arate celor dornici să înveţe că e nevoie de mult mai multă modestie şi răbdătoare muncă, în sociologie ca în oricare altă ştiinţă.

Nimeni nu ar îndrăzni, ca, în decurs de cîteva luni, să declare că a ajuns a fi matematician, inginer, medic sau chimist, de înaltă calificare. De ce oare li s-o fi părînd multora că aşa ceva ar fi cu putinţă în domeniul ştiinţelor sociale?

Poate pentru că nimeni nu ştie astronomie, chimie, medicină sau matematică de la el de acasă, în mod spontan, prin experienţă personală. Pe cînd despre viaţa socială, fiecare om e convins că ştie tot ce este de ştiut.

Lupta împotriva „sociologiei spontane“, a „sociologiei bunului simţ“, a investigaţiilor improvizate, constituie de aceea, azi la noi, o datorie elementară a oamenilor de ştiinţă. Iată încă un alt motiv pentru care, în măsura puterilor mele, m-am simţit dator ca în această lucrare să acord acestei probleme o importanţă cu totul deosebită.

[13] **RENÉ KÖNIG, în Prefaţa volumului *Das Interview ; Formen-Technik-Auswertung* {Praktische Sozialforschung I), 1952.**

SOCIOLBUC

PARTEA ÎNTÎI

Gîndirea metodică în ştiinţele sociale

SOCIOLBUC

Capitolul I. Sursele de informare

1. SOCIOLOGIE DE TEREN ŞI SOCIOLOGIE DE CABINET

Metodologia ştiinţifică pretinzînd îmbinarea teoriei cu practica şi întemeierea pe observarea directă a faptelor, a fost ţinută în seamă, mai mult sau mai puţin sistematic, de către un număr foarte mare de cercetători ai vieţii sociale, aparţinînd unor serii variate de şcoli, deosebite prin obiectul lor de cercetare şi punctul de vedere adoptat.

Lăsăm de o parte pe interesanţii dar neutilizabilii „filozofi sociali“, constructori de vagi teorii generale cu privire la o viaţă socială asupra căreia n-au făcut nici un fel de cercetare şi care se aseamănă cu nişte surdo-muţi care ar fi învăţat teoria armoniei şi a contrapunctului şi s-ar considera în drept să înveţe pe alţii ce este muzica. Mai util e să fim atenţi la experienţa investigatorilor de teren, de la care într-adevăr avem ceva de învăţat, deşi nu toţi au fost „sociologi“ propriu-zişi.

Au lucrat în acest domeniu al cercetării vieţii oamenilor în societate, mulţi antropologi sociali şi culturali, etnografi, folclorişti, practicieni ai asistenţei sociale, sistematizatori teritoriali şi urbanişti, fără a mai vorbi de specialiştii unor discipline sociale particulare, precum economiştii, eticienii, juriştii, lingviştii, geografii şi mulţi alţii.

De experienţa tuturor acestor mînui- tori de „fapte“ şi nu numai de „idei“ despre fapte, se cade să ţinem seama. în linii mari ei se pot clasa în două categorii: unii au înţeles să procedeze per sonal şi direct la strîngerea documentelor necesare pe cînd alţii au crezut că e suficient să gloseze despre ce au strîns alţii, fie pe seama lor proprie, fie anume pentru ei. Unii sînt deci cercetători de teren, alţii cercetători de bibliotecă. Din aceste două speţe distincte, pe noi ne interesează în special cei care au ştiut îmbina cercetarea de bibliotecă cu cea de teren.

Aceasta nu înseamnă că nu dăm atenţie decît sociologilor anchetatori de teren. Un Emile Durkheim (1858—1917), un Marcel Mauss (1872—1950) sau Gabriel Tarde (1843—1904) de pildă, nu au făcut cercetări personale, la teren; ceea ce nu înseamnă că, folosind materialul strîns de alţii, valoarea lor ar fi mai mică decît a lui Frédéric le Play (1806 — 1882) şi a şcolii lui, prin excelenţă alcătuitori de monografii.

îmi îngădui să menţionez exemplul propriei noastre tradiţii. Şi noi am avut sociologi de bibliotecă, unii destul de însemnaţi teoreticieni, deşi n-au făcut niciodată anchete sociale, unii din ei cu argumentul, mai mult aparent decît realmente valabil, că au dorit a face „socio-logie“ iar nu „sociografie“. Avem însă în schimb şi tradiţia, demnă de toată lauda, a lui Ion Ionescu de la Brad (1818—1891) care „cu piciorul şi cu sacul la spinare“, cum spune el, a vizitat şi studiat, din multiple puncte de vedere, sat de sat, regiuni întinse, cum sînt Te- salia, Asia Mică, Dobrogea, judeţele Mehedinţi, Dorohoi, Putna, cercetarea

SOCIOLBUC

ştiinţifică avînd totdeauna pentru el şi scopul unei acţiuni sociale. Lucrările lui sînt opere de bază ale sociologiei româneşti, importante nu numai prin informaţia pe care o cuprind, ci şi prin metoda folosită pentru strîngerea documentaţiei [x].

Nu mai puţin importantă este şi tradiţia şcolii de sociologie creată şi condusă, timp de peste 20 de ani, de către profesorul Dimitrie Gusti, căreia nu i se poate contesta meritul de a fi realizat o îmbinare a investigaţiei monografice cu o teorie sociologică şi de a fi strîns o documentaţie extrem de importantă pentru înţelegerea situaţiilor sociale de la noi din ţară în perioada dintre cele două războaie mondiale [2].

Aceşti investigatori direcţi ai societăţii ni se par a fi mers pe drumul cel mai bun şi ar fi cu totul greşit să se creadă că cercetătorii de teren nu pot fi în acelaşi timp şi teoreticieni. Dovada o avem în faptul că investigatorii sociali de foarte bună calitate, sînt copleşitori de mulţi, nu numai ca număr, ci şi ca pondere ştiinţifică. E chiar demn de subliniat faptul că pînă şi marii teoreticieni de şcoală germană, deseori acuzaţia a fi „metafizicieni", precum un Ferdinand Tonnies (1855—1936), Leopold von Wiese (1876— 1971), Max Weber (1864—1920) şi alţii, au organizat şi executat personal cercetări de teren [3]. Nu mai vorbim de şcoala engleză, cu tehnica aşa-numită de „Social Survey", care numără personalităţi atît de importante ca Patrick Geddes (1854—1932), W. Branford (1864—1930), Charles Booth (1840—1916) sau soţii Webb şi cu atît mai mult cei de şcoală americană, care e în primul rînd cercetătoare de teren şi mai puţin teoretică[4].

Sperăm însă că, în tot cazul, va fi convingătoare pentru cititorii noştri, experienţa sociologiei marxiste. îi rugăm de aceea să mediteze stăruitor asupra textului în care Fr. Engels (1820—1895) arată cum a lucrat clasica lui operă „Situaţia clasei muncitoare din Anglia" (1845)[5]. El spune, adresîndu-se muncitorilor englezi: „am trăit destul de multă vreme printre voi pentru a cunoaşte unele aspecte ale existenţei voastre, pe care le-am cercetat cu cea mai mare atenţie; am studiat diferite documente, oficiale

[1] ION IONESCU DE LA BRAD, *Excursion agricole dans la plaine de la Dobroudja,* (Con- stantinopole, 1850) (retipărit în „Analele Do- brogei" II, nr. 1 din 1922; şi în„Opere agricole", voi. I. Editura ARSR 1968).

De acelaşi: *Agricultura română in judeţul Dorohoi* (1866); *Agricultura română în judeţul Mehedinţi* (1868); *Agricultura română în judeţul Putna* (1869).

[2] Vezi LUCIA APOLZAN, *Sate, oraşe şi regiuni cercetate de Institutul Social Român. 1925—1945; cu o prefaţă de D. Gusti* (Biblioteca de Sociologie, Etică şi Politică. Note şi comunicări, nr. 5) Bucureşti, 1945.

[3] FERDINAND TONNIES a făcut cercetări „sociografice" despre docherii şi marinarii din Hamburg şi alte porturi din nordul Ger maniei (1897), despre sinucideri şi delicvenţă în Schleswig-Holstein.

O bună bibliografie a acestor lucrări în volumul *„An Introduction to the History of Sociology*" publicat de HARRY ELMER BARNES, Chicago, 1966.

Şi *LEOPOLD von WIESE* publică în 1928 ..*Das Dorf als soziale Gebilde"* rezultat al unei anchete de teren făcute cu studenţii săi, după ce fusese pus la curent cu rezultatele experienţelor din 1925 şi 1926 ale profesorului D. Gusti.

De altfel şi *MAX WEBER* a diriguit asemenea cercetări de sociologie „concretă".

[4] PATRICK GEDDES e creatorul şcolii de „Social Survey", punînd cel dintîi problema „ecologiei sociale", folosind echipe interdis- ciplinare de cercetare în domeniul urbanismului şi sistematizărilor teritoriale. Considerat ca creatorul sociologiei urbane, împreună cu elevul şi colaboratorul său WILIAM BRANFORD, publică: *„The Coming Polity"* (1917), *„Our Social Inheritance*" (1918), şi singur *„Cities in evolution*" (1911), *„Civic Survey of Edinburgh*" (1911) şi *„Report to the Durbar of Indore"* (2 volume, 1920) apreciate in manualele de specialitate ca fiind cea mai importantă lucrare a sa de sociologie rurală.

în acelaşi sens, CHARLES şi MARY BOOTH (1840—1916) studiază în 1886 viaţa muncitorilor din Londra, ca şi elevii lor, soţii BEATRICE şi SIDNEY WEBB, fundatori ai vestitei *London School of Economics,* care la rîndul ei determină naşterea în America a curentului de „social survey", în special în cadrul vestitei şcoli de la Chicago.

[5] F. ENGELS, în Marx-Engels, *Opere,* voi. 2, pag. 243.

SOCIOLBUC

şi neoficiale, în măsura în care am avut posibilitatea să mi le procur; dar nu m-am mulţumit cu aceasta, căci nu mă interesa numai cunoaşterea *abstractă* a obiectului meu de studiu, ci voiam să vă văd în locuinţele voastre, să vă observ în viaţa voastră de fiecare zi, să stau de vorbă cu voi despre condiţiile voastre de viaţă şi despre durerile voastre, să fiu martorul luptelor voastre împotriva puterii sociale şi politice a asupritorilor voştri".

lată aci, în cîteva fraze, rezumată tehnica pe care o socotim cea bună, tehnică pe care au urmat-o dealtfel, mai mult sau mai puţin corect, şi alţi cercetători ai aceleiaşi probleme a pauperismului clasei proletariatului[6], unii din ei aducîndu-i îmbunătăţiri folositoare, totuşi copleşitoare rămînînd teoria care stă la baza mînuirii acestor tehnici; bază care face valoarea şi a cercetărilor lui Karl Marx, care şi el a recurs, printre altele, la tehnica anchetelor prin chestionar (de care vom mai vorbi) precum şi V. I. Lenin, care, în analiza procesului de pătrundere a capitalismului în agricultura rusă, a procedat pînă şi la întocmirea de bugete, de asemenea prin străduinţa sa personală de anchetator social direct.

2. SURSELE DE INFORMAŢIE LIVRESCĂ

Pregătirea teoretică, bază necesară a oricărei gîndiri metodice, trebuie în tot căzu/ să fie completată cu o cunoaştere, mergînd pînă la descrierea amănunţită şi înţelegerea, sub toate aspectele şi pe toate căile de care putem dispune, a realităţilor sociale.

Tema noastră fiind, ca sociologi, „viaţa oamenilor" această viaţă ne interesează ca atare, mai întîi *ca fapt* propriu-zis şi apoi şi *ca problemă* pe care trebuie să o ..înţelegem" pentru a o „dezlega".

Oamenii şi faptele lor de viaţă sînt deci interesanţi pentru noi, oricare ar fi ei, aparţinînd oricărui timp, oricărei societăţi, din orice continent sau ţară, de orice rasă, naţionalitate sau religie ar fi.

„Umanitatea" nu cunoaşte deosebiri între fiinţele umane, şi nu admite valabilitatea unor criterii pătate de etnocen- trisme patriotarde, care ar despărţi pe oameni în categorii de valoare diversă. Luaţi individual, fără îndoială că vom face deosebirea între un Leonardo da Vinci şi un sărman sclav african din sudul Americii. Dar „umanitatea" este o realitate globală, care cuprinde deopotrivă pe cei geniali ca şi pe cei modest dotaţi, pe cei liberi ca şi pe cei aflaţi în robie, pe exploatatori ca şi pe exploataţi. Ceea ce interesează pe cercetătorul pasionat al umanităţii, este însăşi drama istorică a omenirii, cu toate laturile ei, uneori sublime, alteori abjecte, dramă al cărei tragism vedem din ce în ce mai clar că poate fi înlăturat, măcar în acele aspecte care ţin de noi înşine, de acţiunea noastră şi de atitudinea noastră etică umanitară.

în concluzie, orice investigator social al vieţii oamenilor va trebui să fie în permanentă căutare a ştirilor despre oameni şi ca atare va trebui să folosească cele două căi posibile de informare: să citească şi să asculte ce i se povesteşte despre oameni, de către alţii, dar mai ales, să-i cerceteze el însuşi, direct.

[6] **L. R. VILLERMÉ.** ***Tableau de l'état physique et moral des ouvriers dans les manufactures de coton, laine et soie.*** **(1840). EUGÈNE BURET** ***La misère des classes laborieuses en France et en Angleterre*** **(1849).**

Vezi un istoric al problemei în HILDEG ARD RIGAUDIAS-WEISS, ***Les enquêtes ouvrières en France, entre 18 30—1848.*** **(Paris 1936). Cf. şi MAURICE HALBWACHS,** ***La classe ouvrière et les niveaux de vie ; recherches sur la hiérarchie dans les sociétés industrielles contemporaines*** **" (1913) şi** ***L'évolution des besoins dans les classes ouvrières*** **(1933).**

SOCIOLBUC

Să dăm deci lămuriri despre aceste două căi prin care sociologul teoretician poate lua acea „baie de fapte“ de care vorbea Nicolae Iorga, că s-ar cădea să fie impusă oricărui erudit livresc.

a. Literatura istorică

O semnalăm pe ea mai întîi, deşi doar în treacăt, fără a avea răgazul să ne oprim asupra ei. Insistăm numai asupra faptului că citirea lucrărilor de istorie şi mai ales citirea directă a documentelor istorice, constituie unul din semnele cele mai sigure care te pot face să recunoşti gradul de maturizare a unui sociolog.

Necontenit, de-a lungul întregii sale vieţi, sociologul trebuie să fie un pasionat cititor de istorie, pentru că numai în felul acesta îşi va da seama de copleşitoarea importanţă a legii de bază a vieţii sociale, care este tocmai „istoricitatea“, caracterul tranzitoriu al oricărei situaţii sociale, fragilitatea oricărei structuri sociale, adevărul că, de fapt, nici nu există „structuri“ sociale, ci doar un permanent proces de structurare şi destructurare, măcar că „structura“ socială este totuşi esenţială pentru înţelegerea societăţii. Ea nu este însă decît un moment trecător, doar relativ statornic faţă de „timpul“ cronologic al propriei noastre vieţi, care ni se pare că „durează“, cu toate că faţă de infinita imensitate a istoriei, o viaţă de om nu e decît o fărîmă dintr-o clipită.

Cu atît mai mult, istoria propriei tale societăţi, în care îţi faci cercetările, este direct utilă, căci singură ea ne îngăduie legarea situaţiei de azi de cea de ieri şi deci singură ne permite să întrezărim viitorul; căci prognoza vieţii sociale are dublul temei al cunoaşterii „trecutului“ şi „prezentului“, amîndouă în desfăşurarea lor indicînd oarecum, liniile posibile ale unor dezvoltări ulterioare.

b. Literatura, ca exprimare a unor experienţe sociale

Şi istoria are uneori, la unii istorici, calităţi literare deosebite. Sînt mulţi sociologi — printre care îndrăznesc a mă număra — care recunosc puternica influenţă care au avut-o asupra lor lucrări ca cele ale istoricului Jules Michelet, cu darul său de a „reînvia“ trecutul, de a face să trăiască în faţa ochilor tăi, cu vigoarea unor relatări ca despre fapte contemporane, întîmplări ale unor oameni de demult, care ajung a-ţi fi aproape ca propriile tale rude.

Nicolae Iorga, care şi el era un admirabil scriitor, un prodigios mînuitor al „reînvierii“ faptelor trecute, mărturisea că ar fi dorit să aibă încă mai mult talent literar, ca să scrie o istorie încă mai bună.

Dar nu numai istoricii, ci şi artiştii au acest dar de a reînvia şi a-ţi tace prezentă şi vie viaţa socială.

Orice literatură reală şi sinceră, exprimă spontan, ca de la sine, realităţile vieţii sociale trăite de autorul ei. Sînt însă unii autori care au dorit în mod expres să înfăţişeze, prin mijloacele artei, părerea pe care şi-au făcut-o despre viaţa societăţii lor. Dacă aceştia sînt întîmplător şi mari genii, sau măcar mari talente, analizele lor sociale vor fi deseori mai adînci decît a multora din cei ce n-au avut decît pretenţioase veleităţi de „sociologie“. Societatea franceză burgheză din prima jumătate a veacului al 19-lea, aşa cum e înfăţişată în „Comedia umană“ a lui Balzac (1799—1850) adică din punctul de vedere al unui mic burghez, sau cea din a doua jumătate a aceluiaşi veac, aşa cum apare în operele de „istorie naturală a unei familii“, ale lui Emile Zola (1840—1902), sau societatea rusă din „Război şi Pace“ a lui Lew Tolstoi (1828—1910) sînt mai dătătoare de seamă decît unele analize reci—şi deseori seci—, sau prea dogmatice, ale

SOCIOLBUC

multora din profesioniştii ştiinţelor sociale [7].

Şi în literatura noastră, ar fi oare cu putinţă ca cineva să nu citească, cu pasiune, pe marii noştri scriitori, ca să afle de la ei ce a fost societatea noastră, de pildă în formele ei urbane, prin Ca- ragiale? Sau cea, încă patriarhal rurală, prin Creangă? Fără a mai vorbi de toţi cei care au scris nuvele sau romane care ne îngăduie să vedem, ca şi cînd le-am fi trăit, situaţiile sociale şi dramele prin care au trecut bunicii şi părinţii noştri, în ultimul veac şi jumătate.

c. Jurnalele de călătorie

O altă sursă de informaţie, o constituie jurnalele de călătorie. însemnări zi de zi sau redactări ulterioare, din memorie, pot să aibă ca temă nu experienţa directă a trăirii într-o anume societate în care te-ai născut, ci dimpotrivă experienţa unor societăţi străine, pe care le-ai cunoscut cu prilejul unor călătorii.

Orice călător povesteşte cu plăcere ce a văzut în peregrinările sale şi e de la sine înţeles că fiecare călător va vedea altceva decît alţii, potrivit interesului pe care îl are şi scopului călătoriei lui. Un Rubruquis sau un Plan Carpino, trimişi cam pe la jumătatea veacului al XlII-lea să ia contact cu Mongolii, sau un Marco Polo (1254—1324) călător în extremul orient, precum şi un spătar Milescu (1625—1714) îşi vor scrie memoriile, în care nu toate informaţiile sînt de cea mai bună calitate, dar care totuşi sînt pline de învăţăminte pentru cine vrea să le citească cu atenţie [8].

Desigur, mult mai mult temei putem pune pe lucrările unui Alexandru Humboldt, (1768—1859) cu al său „Cosmos, sau descrierea fizică a lumii“ sau ale lui Charles Darwin (1809—1882), sau chiar în însemnările despre călătoria sa în Italia ale lui Goethe. Aceştia, ca şi mulţi alţii notează deseori şi amănunte de antropologie socială. Dar, pentru noi, cît de interesante sînt de pildă descrierile lui Constantin Radovici _ din Goleşti (1777—1830) în ale lui „însemnări ale călătoriei“ din 1826, sau cele ale lui Ion Codru Drăguşanu (1823—1884) intitulate „Peregrinul transilvan“.

Deopotrivă, e cu neputinţă de admis ca un sociolog să nu fi citit şi studiat „Descriptio Moldaviae“ a lui Dimitrie Cantemir sau „Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia“ (1718), a lui Dell Chiaro[9], precum dealtfel seria întreagă a călătorilor care au trecut prin ţara noastră şi din care, pînă la publicarea lor în extenso, Nicolae Iorga a dat extrase suficient de largi pentru nevoile de informare ale unui sociolog[10].

d. Memorii, jurnale personale, scrisori, însemnări, inscripţii

Sînt foarte mulţi oameni care obişnuiesc să facă însemnări zilnice despre viaţa lor, sub formă de „jurnale“, pe care ei, sau alţii în urma lor, le publică. După sferă de preocupări a respectivilor

[7] **PLEHANOV (1856—1918) spune: „cel mai erudit dintre sociologi ar avea multe de învăţat de la artistul Gorki“. Şi: „Opera lui Balzac constituie un izvor de neînlocuit pentru studierea psihologiei societăţii franceze în vremea Restauraţiei şi a lui Ludovic-Filip“.**
(*„Notă asupra istoriei literaturii franceze a lui Lanson*“ în volumul *L'art et la vie sociale.* Editions Sociales 1949, la pag. 248).

[8] **Nu trebuie uitate nici vechile lucrări ale celor dintîi călători antropologi, precum cei publicaţi în seria *„Lettres édifiantes*“ (1709—1776) a jesuiţilor. Lucrările lui LAFITAU J. F., *Moeurs des sauvages américains, comparées aux moeurs des premiers temps* (1724) cele ale lui HENRI BARTH (1821—1865) despre Africa, jurnalul lui R. STANLEY (1841—■ 1904) în căutarea lui Livingstone etc.**

[9] **Opera lui Dell CHIARO, a fost republicată de Nicolae Iorga în volumul : *„Storia delle moderne rivoluzioni della Valachia, con la des- crizioni del paese, natura, costumi, riti e reli- gione degli abitanti*“ (Văleni, 1914).**

[10] **N. IORGA, *Istoria Românilor prin călători,* 3 volume; ediţia Il-a (1928—1929).**
Seria acestor călători străini, prin ţările noastre, se publică acum de către „Institutul de Istorie N. Iorga“, în texte complete, în seria *„Călători străini despre ţările române"*, la Editura Ştiinţifică.

SOCIOLBUC

autori, ei vor pune accentul divers, uneori pe o simplă povestire a faptelor, alteori pe o analiză socială, alteori pe o autoanaliză psihologică.

Asemenea „jurnale" pot avea o însemnătate cu totul deosebită, atunci cînd cel care le-a ţinut este un personaj de seamă, dacă nu prin calităţi proprii, măcar prin participarea lui la evenimente importante. Dar chiar cele mai modeste jurnale pot fi de folos. Desigur, nu vom putea compara, în însemnătate, jurnalul unui Saint Simon (1675—1755) ale cărui „Memorii" cu privire la viaţa de curte din timpul lui Ludovic al XIV şi XV- lea sînt un document capital pentru studiul acelei societăţi, cu jurnalul modest al unei gospodine care îşi notează cheltuielile, veniturile, sau măruntele în- tîmplări familiale. Tot astfel nu putem compara analizele psihologice făcute asupra lui însuşi, de Montaigne (1533—1592) în ale lui „Essais"-uri, cu jurnalul naiv al unei oarecare tinere sentimentale. Dar oricum ar fi, mai mult sau mai puţin valoroase, aceste „jurnale" sînt documente interesante uneori indispensabile.

Memoriile reprezintă un alt tip de documente autobiografice fiind redactări tîrzii, cîteodată pe baza unor notaţii zilnice, de cele mai multe ori însă doar din ce a reţinut memoria redactorilor. Memoriile au scopuri diverse: ele pot fi justificări tîrzii, explicaţii a unor atitudini avute, povestiri a unor evenimente trecute, analize sociale ale unor epoci depăşite. Ele pot avea valori diverse. „Memoriile" lui Augustin, socotit „sfînt" în calendarul catolic, şi doar „fericit" în cel ortodox, episcop african de Hi- pona (354—430) sînt clasice ca model al felului cum pot unele memorii să constituie documente de analiză a unei societăţi aflate în criză, prin prisma unei crize personale: în speţă sfîrşitul imperiului roman în paralel cu trecerea de la păgînism la creştinism a lui Augustin! Sau Memoriile lui Jean Jacques Rousseau (1712—1778) excelent document cu privire la societatea franceză în plină criză a enciclopedismului premergător revoluţiei franceze. Sau cele ale lui Goethe (1749—1832) redactate sub formă literară, totuşi „Memorii", în „Dichtung und Warheit".

Desigur, alături de asemenea memorii, nu pot sta în cumpănă lucrări modeste ca de pildă *„Amintirile unui băiat de la ţară",* sau „Memoriile" colonelului Lăcusteanu sau scurta *„Viaţa mea, de mine însumi*" a lui Ion Ionescu de la Brad.

în literatura românească avem totuşi memorii de mare valoare, cum sînt cele de pildă ale lui Ion Heliade Rădulescu, Titu Maiorescu, şi în special extraordinar de frumoasa *„O viaţă de om, aşa cum a fost*" a lui Nicolae Iorga.

Literatura jurnalelor şi mai ales a memoriilor, este extrem de vastă şi asupra ei s-au putut scrie volume de istorie literară, ele constituind însă şi o sursă de informaţie preţioasă pentru cei ce vor să înţeleagă resorturile intime ale vieţii sociale din diferite epoci.

Defectele multora din aceste memorii, chiar atunci cînd sînt complet sincere, iar nu simple pledoarii, justificări sau acuzaţii, este că nu au la bază o analiză sistematică, ştiinţifică, a vieţii sociale. Semnalăm totuşi încercarea de „autobiografie sociologică", a memoriilor, neterminate, publicate postum, ale profesorului Dimitrie Gusti, cuprinzînd o analiză a Germaniei universitare din anii 1900—1910, interesantă, date fiind calităţile deosebite de analist social ale acestui sociolog [u].

[11] D. GUSTI, *Opere* voi. V. *Fragmente autobiografice,* în care se analizează autobiografiile ca instrument de cercetare sociologică, dîndu-se şi indicaţii metodologice. Ed. ARSR, 1971.

SOCIOLBUC

Lucrările de sociografie

Tot atît de utile pentru informarea profesională a unui sociolog sînt şi descrierile făcute de către diverşi cercetători în special a unor popoare aşa-numite „primitive“, sau chiar a propriei lor civilizaţii, fără însă a avea pretenţii teoretice propriu-zise.

Aceste „descrieri“, denumite curent „socio***grafii“*** (spre a le deosebi de mai pretenţioasele lucrări de ***„sociologie“)*** nu sînt totuşi lipsite de valoare ştiinţifică.

De fapt, termenul de „sociografie“ a fost creat de către sociologul olandez S. R. Steinmetz (1862—1940) în alt înţeles decît cel al vorbirii noastre curente. Steinmetz susţinea că se pot trage, din asemenea descrieri, concluzii teoretice, cu condiţia să se organizeze o colecţie sistematică a lor, într-un vast „corpus documentorum“[12].

Nesistematic, metoda fusese dealtfel întrebuinţată şi înainte de Steinmetz şi continuă a fi folosită de diverşi cercetători, etnografi, folclorişti, antropologi culturali şi sociali, istorici ai religiilor etc. uneori fără măcar baza unei informaţii complete. Ne gîndim la acei cercetători de cabinet care, citind mult prin biblioteci. extrag pe fişe, cazuri, pe care le repertorizează apoi, mai mult sau mai puţin sistematic; ceea ce le permite să redacteze vaste „sinteze“, mai bine zis acumulări de informaţii pe diverse teme (cum ar fi „exogamie“, „endogamie“, „levirat“, „totem şi tabu“, „sacru şi profan“ etc.) interesante, deşi lipsite de putere de convingere.

Sînt în această privinţă cîteva lucrări clasice, a căror citire poate fi socotită totuşi obligatorie pentru orice sociolog. De pildă, antropologul englez Georg James Frazer (1854—1940) este autorul unei vaste lucrări „The Golden Bough“ (1890) expusă şi într-un rezumat, apărut şi în limba franceză „Le rameau d’or“ (1969). Cunoscător a foarte multor limbi, avînd o imensă erudiţie, Frazer[13] a strîns infinit de multe informaţii despre magie, totemism şi exogamie. Teoretic, nici ele nu sînt doveditoare, dar au avut meritul de a stîrni curiozitatea altora şi a-i determina să facă cercetări la teren, cum s-a întîmplat de pildă cu marele etnolog englez Malinowski, de origine poloneză [14].

Alte cărţi de compilaţie livrească nu au însă nici măcar această valoare; cum e de pildă cazul cu imensa lucrare a lui Edward Westermarck (1862—1939) „The History of Human Mariage“ (1891), tradusă şi ea în franceză de către etnologul A. van Genep „Histoire de mariage“, în 6 volume (1945)[15].

Şi la noi în ţară, „monografiile sociologice“ ale şcolii Gusti au fost uneori acuzate — socotim pe nedrept — de a nu fi fost decît „sociografii“, iar nu „sociologie“. Am avut însă şi autori care au revendicat ei înşişi această calitate de

[12] **S. R. STEINMETZ (1862—1940) *Die Stellung der Soziographie in der Reihe der Sozialwissenschaften* (in Archiw für Rechts-u. Wirtschaftsphilosophie VI), reeditat în *Gesammelte kleinere Schriften zur Ethnologie und Soziologie,* Vol. III Leiden; 1935). Idem: *Jnleiding tot de sociologie;* Haarlem, 1931. Vezi şi CROENMANN, *Sociografie* (Assen, 1953).**

E interesantă clasificarea pe care o face TÖNNIES, deosebind sociologia *„teoretică"*, de cea *„sociografică"*, descriptivă şi de cea *„aplicată"*, imediat operaţională.

[13] **JAMES GEORG FRAZER (1854—1941) , *The Golden Bough* (1890). Semnificativă pentru metoda sa de lucru e următoarea anecdotă ce i se atribuie: întrebat dacă a văzut personal pe sălbatecii pe care îi studiază, Frazer ar fi răspuns: „m-a ferit Dumnezeu“! (citat din J. BEATTLE, *Introduction ă l'Anthropologie sociale* (trad. franceză, ediţia Payot, 1972, p. 18).**

[14] **BRONISLAW MALINOWSKY (1889—1942) , *Argonauts of Western Pacific* (1922) (traducere franceză din 1963). *Sex and repression in savage Society* (1927) (traducere franceză din 1963).**

[15] **Cu atît mai puţin, nu e de folos compacta lucrare a lui LETOURNEAU CHARLES (1831—1902) *„La sociologie d’apris l'Ethnographie"*. Totuşi utilă e lucrarea sa *„Question- naire de sociologie et d’ethnographie"* (1882).**

SOCIOLBUC

„sociografi“, probabil din exces de modestie, căci lucrările lor sînt totuşi departe de a fi lipsite de valoare ştiinţifică. Grupul din jurul revistei „Societatea de mîine“, condus de Ion Clopoţel a dat la iveală lucrări de cel mai mare interes, la care se pot adăuga şi „monografii“ importante, cum este de pildă cea a lui T. Păcală despre satul „Răşinari“[16].

E de reţinut, în tot cazul, că „socio- grafia“, potrivit înţelesului pe care l-a dat Steinmetz, nu este, în nici un caz, o simplă descriere lipsită de scopuri ştiinţifice, cum se crede de obicei. Ci este o colecţie completă de cazuri sistematic descrise, putînd forma baza, dacă nu a unor explicaţii cauzale, în tot cazul a unor clasificări riguroase.

Obiecţia pe care o putem aduce totuşi sociografiei, chiar astfel înţelese, este că simpla clasare formală a unor fragmente de viaţă socială, fără analiza lor funcţională în cadrul unor structuri sociale, este arbitrară, abuzivă şi neducătoare la scop. Dealtfel „funcţionalismul“ unor antropologi precum Bronislaw Malinowski (1884—1942) şi Alfred Reginald Radcliffe-Brown (1881—1955) apare ca o reacţie faţă de compulsatorii de cazuri răzleţe, care în loc de cercetări la faţa locului, colecţionau petice de viaţă socială pentru a clădi cu ele mari eşafodaje, cu pretenţii de sinteză, făcînd, aşa cum a spus Heinrich Cunov „anstatt Forschungen, Hypothesen“ [17].

f. Lucrările de antropologie socială

Frecventarea asiduă a antropologilor (care îşi zic „sociali“, în terminologie engleză şi „culturali“ în cea americană) este de asemenea obligatorie pentru un sociolog, căci mai ales de la ei (ca şi de la etnologi şi etnografi, de care nu se deosebesc decît prin nume) avem foarte multe de învăţat.

Mai întîi, metodologic. Specializîndu-se în cercetarea popoarelor „exotice“, din alte continente decît ale lor, etnografii şi antropologii au fost obligaţi a pune la punct tehnici de cercetare directă, foarte utile. Ceea ce e explicabil, căci „obiectul“ de cercetare îşi are şi el imperativele lui. Cine doreşte să afle legile de viaţă ale unor popoare „primitive“, „sălbatece“, sau în zilele noastre ale celor „subdezvoltate“, nu are altă soluţie decît să meargă personal la faţa locului şi să trăiască multă vreme între cei pe care îi cercetează, învăţîndu-le limba şi de- prinzîndu-le moravurile. Antropologii şi etnografii au creat astfel, neavînd încotro, o tehnică de lucru prin „participare“, directă şi personală, la teren, de vreme ce nu puteau face apel la interpuşi. Lucrînd asupra unor grupe sociale analfabete, e firesc ca ei să nu fi putut folosi tehnica „formularelor“ şi nici să-şi fi găsit printre ei localnici colaboratori, decît sub forma unor „informatori“ cu care puteau avea convorbiri mai îndelungi, putînd fi folosiţi eventual şi ca tîlmaci între ei şi localnici. Pentru a putea elabora, în aceste condiţii, „teorii sociale“ despre viaţa popoarelor sălbatice, contactul direct trebuia să fie îndelung şi intim. Tehnicile de lucru la teren a antropologilor şi etnografilor au fost de aceea puse la punct atît de bine încît a merge la şcoala lor este obligator pentru oricine vrea să facă, la rîndul lui, investigaţii sociale, chiar dacă lucrează în propria lui ţară, printre ai lui; aşa cum de pildă au făcut soţii Lynd care declară a fi aplicat tehnicile antropologice în cercetarea lor de sociologie urbană, asupra „Middletownului“.

Exemplul unor cercetători de valoarea unor Lewis Morgan (1818—1881) care a trăit îndelung printre Irokezi, sau unor Baldwin Spencer şi F. J. Gillen, cercetătorii indigenilor australieni (1899) atît de intens folosiţi de Durkheim, precum şi a armatei întregi de astfel de investigatori, se cade a fi urmat. Desigur,

[16] **V. PACALA, *Monografia comunei Răşi- nariu,* Sibiu, 1915, considerată de D. Gusti drept „cea mai conştiincioasă lucrare de etnografie descriptivă“.**

[17] **HEINRICH CUNOV, *Zur Urgeschichte der Ehe und Familie*, in „Neue Zeit“ nr. 14, 1912—1913 şi în broşură separată.**

SOCIOLBUC

lucrînd în propria ta ţară, ai posibilitatea să te foloseşti, aşa cum au făcut Engels, Marx şi Lenin şi de documente oficiale, de anchete cu formulare de statistici, de rapoartele şi referatele multiple făcute de diverşi specialişti sau comisii medicale, educaţionale, sau de inspectorate ale muncii etc. [18].

g. Anchetele asistenţei sociale

Nu mai puţin importantă este însă şi experienţa de investigare a practicienilor asistenţei sociale, a acelui „case work" cum îi spun americanii, bazat pe un „case study" de caracter ştiinţific. E vorba de o acţiune de intervenţie directă, individualizată sau colectivă, care sileşte pe investigator să ia contact direct cu cei cu care lucrează; ceea ce face ca tehnicienii asistenţei sociale să fi dezvoltat tehnicile luării contactului cu informatorii, tehnicile convorbirii şi cele ale acţiunii sociale directe, pînă la o perfecţiune pe care „sociologii" propriu-zişi nu au atins-o decît dacă au mers la şcoala aceasta a „case work "-ului. Ceea ce e şi explicabil, dat fiind că asistenta socială e obligată a lucra cu infinit de variate probleme, de la cele ale dezorganizării familiale pînă la cele ale delincventei

•

[18] Insistăm: folosind şi tehnica participării, aşa cum a fost folosită şi de F. Engels şi V. I. Lenin, ca şi seria acelor cercetători care nu s-au sfiit să trăiască în mediile sociale pe care voiau să le studieze, precum P. Geddes, care timp de 7 ani de zile a locuit în cartierele mizere ale oraşului Edinburg (Civic Survey of Edinburg) (1911) sau soţii Robert Staughton şi Hellen Marell Lynd, care au locuit în micul oraş pe care l-au descris apoi în lucrarea *„Midd- letown; a Study in contemporary American Culture"* (1927), revenind apoi, după zece ani în acelaşi loc pentru a publica *„Middletown in transition"* (1937). De asemenea, e lungă seria celor care au trăit printre locuitorii „ghetoului" (LOUIS WORTH, *The Ghetto* (1928) sau printre gangsteri (F. M. TRASHER, *The Gang* (1927).

Cu atît mai mult sînt de citat antropologii, care nici nu pot lucra altfel decît trăind în mij- ocul „primitivilor" pe care îi studiază.

ale handicapaţilor fizici, mintali sau morali[19].

Manuale cum sînt de pildă cel al lui Mary Richmond „Social Diagnosis"[20] pot fi socotite, „clasice", meritînd a intra în bagajul obligator al formaţiei oricărui specialist al anchetelor sociale.

h. Geografia umană

Problema relaţiei oamenilor cu Natura, aşa cum vom vedea, este socotită a fi de capitală importanţă în marxism. Studierea geografiei este deci şi ea obligatorie pentru orice sociolog. Vom avea prilejul să revenim deseori asupra acestui subiect. Semnalăm însă deocamdată că antropogeografii practică deseori o „sociologie" de foarte bună calitate, cău- tînd să analizeze cu cît mai deplină corectitudine, relaţiile pe care viaţa socială a oamenilor le are cu mediul natural înconjurător precum şi cu modul de răspîndire ecologică a diverselor fenomene sociale.

Cărţile clasice ale unor Karl Ritter (1779—1859), Friederich Ratzel (1844— 1904), Elisée Reclus, (1830—1905), Vidai de la Blache (1845—1918), Lucien Febre (1878—1956) sau, în româneşte, lucrările lui Simion Mehedinţi (1869—1970), G. Vîlsan (1885—38), sau cele ale francezului Emmanuel de Martonne (1873—1955), despre ţara noastră, urmărirea Anuarului de geografie şi antropogeo- grafie nu e admisibil să lipsească din cultura profesională a sociologului.

[19] Teoreticiana problemei e socotită a fi JANE ADDAMS (1860—1935), laureată a premiului Nobel pentru pace (1931), organizatoare a centrului de asistenţă de la „Hull- House" despre care a scris, în 1910, *„Twenty years at Hull-House"* şi în 1930 *„The second twenty years at Hull-House"*.

[20] MARY E. RICHMOND *Social Diagnosis* (Editura Russel Sage Foundation, New York, 1917) cu numeroase ediţii ulterioare.

SOCIOLBUC

i. Folclorişti şi etnografi

Cînd ai norocul să trăieşti într-o ţară ca România, adevărat El Dorado ai folclorului, în care capacitatea nativă, a tuturor celor din sate, de a crea necontenit literatură, muzică, dans, ţesături, arhitectură, cu un rar simţ al frumosului, ar fi păcat ca cine studiază, ca sociolog, lumea rurală, ba chiar şi cea urbană şi suburbană, să nu fie simultan şi folclorist. Desigur, pentru rezolvarea practică şi imediată a unor probleme legate, să spunem, de mai buna organizare economică a Cooperativelor agricole de producţie, studiul folcloristic nu va fi de capital interes.

Totuşi, în măsura în care şi psihologia oamenilor, curentele de opinie publică, joacă un rol important în viaţa socială, socotim că studiul folclorului reprezintă o cale de înţelegere uneori mai semnificativă decît „sondajele de opinie publică“. Şi în general, oamenii pe care vrei să-i studiezi trebuiesc cunoscuţi sub toate aspectele vieţii lor, în toate tainele adîncurilor lor sufleteşti şi ca atare citirea lucrărilor marilor noştri folclorişti este şi ea obligatorie.

Şi folcloriştii noştri în special, mai mult decît etnografii, sînt de o valoare cu totul deosebită. Frecventarea asiduă a unor lucrări ca a celor unor G. Dem. Teodorescu, (1849—1900), P. Ispirescu,
B. T. Burada, (1839— 1923), Tudor Pamfile (?—1921), Simion FI. Marian, (1847 — 1907), Artur Gorovei, Ovid Densuşianu, (1873—1930), Bela Bartok, (1881—1905), şi în special Constantin Brăiloiu, (1893—1958), care are meritul de a fi deopotrivă sociolog ca şi folclorist muzical şi creator al disciplinei etno- muzicale, constituie o lectură nu numai folositoare, dar şi plină de farmec.

Toată această muncă de informare asupra literaturii problemelor sociale ne este mult uşurată dacă dispunem de serviciile unui bun Centru de Documentare şi Informare, avînd în colecţiile sale publicaţiile bibliografice, clasice şi curente.

Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a organizat un astfel de Centru, care pune la dispoziţia cercetătorilor o serie de publicaţii periodice extrem de utile, şi la nevoie în anume condiţii, lucrează şi bibliografii şi documentări speciale, pe anume probleme.

Ne lipsesc totuşi unele surse de informare, la care nici nu putem deocamdată rîvni, precum de pildă acele „Human Relations Area Files“ cuprinzînd microfilmat tot ce se tipăreşte în antropologia socială şi culturală, cu un sistem de codificare şi regăsire mecanică perfecţionată, care după cîte ştim nu se află în Europa decît în Laboratorul de Antropologie socială a lui Claude Levy-Strauss.

Cunoaşterea bibliografiei, vechi şi noi, pe care o putem completa prin citirea operelor aflate în bibliotecile noastre publice, este necesară, pentru că singură ea ne dă o viziune completă asupra stadiului de dezvoltare a unei anume cercetări, evi- tîndu-ne surpriza de a reinventa probleme soluţionate, şi a cădea victimele unor bîlbîieli teoretice foarte neplăcute. Şi în acelaşi timp de a ne da sugestii şi noi puncte de vedere în propriile noastre încercări teoretice.

3. SURSA PRINCIPALĂ DE DOCUMENTARE: INVESTIGAŢIA DIRECTĂ

Lecturile, pentru orice om de cultură, constituie deci o ocupaţie permanentă, care durează fără întrerupere din tinereţe pînă la sfîrşitul vieţii. Desigur, în epoca de formaţie, lecturile sînt mai sistematic făcute şi mai stăruitoare. Evi- tînd pierderea de vreme cu lucrări de a doua mînă, mergînd în primul rînd la operele clasice şi căutînd să acopere cît mai mult din toate domeniile avînd contingenţă cu preocuparea lui de bază, orice tînăr e dator să fie conştient de faptul că epoca marilor descoperiri este numai cea a tinereţii. Mai tîrziu, obli

SOCIOLBUC

gaţiile sociale, profesionale, familiale, restrîng răgazul de ore pe care îl poţi acorda lecturii. Totuşi cititul zilnic rămîne pentru un intelectual, dacă nu o necontenită plăcere („dulcea zăbavă a cititului“, de care vorbea Miron Costin) cel puţin o obligaţie. Sociologul e necontenit solicitat să citească ce apare nou în specialitatea sa, să recitească — mai ales să recitească — lucrările clasice şi să-şi completeze golurile, măcar atît cît îi permite colecţia de lucrări aflate în biblioteca personală, şi în cea publică la care are acces.

Lectura ajută formarea profesională a sociologului, dar nu o constituie. Sociolog în adevăratul sens al cuvîntului devii doar din momentul în care începi a face investigaţii pe cont propriu.

Realitatea rămîne marele dascăl al oricărui om de ştiinţă şi viaţa socială este pentru sociolog, adevărata sa universitate, magistrul de la care neistovit afli mereu noi şi noi aspecte, alte şi alte faţete ale „dramei“ umane.

Desigur, cu condiţia ca la acest „magister vitae“ să mergi ca ucenic modest, căutînd să înţelegi adînc şi pe cît ţi-e cu putinţă, „uman“, adică cu compătimire şi dorinţă de a fi de folos. Sau, aşa cum numai limba românească poate reda această nuanţă: cu „omenie“.

E bine însă ca sociologul să ştie că cercetările lui profesionale nu se restrîng doar la acele perioade de timp în care organizează sau participă la campanii sistematice de anchete sociale, pe teme precise şi cu unelte bine puse la punct. Ci el se află într-o permanentă anchetă, trebuind să fie tot timpul atent la tot ce se petrece în jurul său, la felul în care oamenii reacţionează la diversele stimulus-uri sociale, la felul în care gîndesc şi execută hotărîrile luate, la mentalitatea şi psihologia lor, la diversele „Weltanschaunguri“, adică moduri de a înţelege lumea, pe care le au oamenii, de la cei mai adînci filozofi pînă la cei mai modeşti membri ai vieţii sociale, cei care se mulţumesc să trăiască fără a-şi pune — am crede — prea mari probleme despre rostul lor şi al semenilor lor.

în special ceea ce caracterizează pe sociolog (ca şi pe orice cercetător al problemelor umane) sînt călătoriile.

Pentru dezbărarea de etnocentrismul fatal al fiecăruia din noi, luarea contactului cu ţări străine este de un nepreţuit ajutor. Dar călătorii interesante se pot face şi în propria ta ţară.

Sociologul pasionat de disciplina sa, este de aceea un veşnic călător, profi- tînd de orice împrejurare ca să plece în drumeţie, pentru a cunoaşte „oameni şi locuri“. Astfel ca, prin experienţă directă, să aibă clară „icoana ţării lui întregi“. Drumeţia sistematic făcută îi va arăta cît de mari sînt deosebirile în felurile de viaţă ale oamenilor, care trudesc unii în regiunile miniere ale văii Jiului de sus; în Petroşani, în zona Reşiţei, a Hunedoarei, a Satului ;4are, a Galaţilor sau Săvineştilor, spre deosebire de alţii, precum Moţii din Munţii Apuseni, a Vrîn-cenilor sau acelor din Delta Dunării, din Bărăgan sau din podgorie, care trăiesc, fiecare din ei, ca în lumi cu totul deosebite. Diversitatea regiunilor e infinită şi nu e deloc lipsit de importanţă ca sociologul să ştie că sînt regiuni de înflorire spectaculară, model a ce va fi în curînd ţara întreagă, pe lîngă alte regiuni aflate încă subdezvoltate; că sînt regiuni unde se mai păstrează viu un folclor deosebit de fermecător şi altele în care „urbanizarea“ a declanşat pro-cese sociale cu tendinţe artistice încă insuficient de clare, dar deocamdată neplăcute.

Celor cărora nu le e dragă drumeţia, nu ne putem împiedica a le spune că rău fac, căci nu e spectacol mai lămuritor decît acela al vieţii sociale, atît de bogată în variaţiile ei infinite, de la o regiune istorică la alta, de la munte, la podgorie, din cîmpie pînă la baltă şi deltă. Drumeţia îţi dă deci o imagine foarte vie a vieţii sociale, mai vie decît ţi-o poate da lectura oricărei cărţi.

SOCIOLBUC

Dar adevărata cale pe care trebuie să mergem este de a îmbina drumeţia cu investigaţia sistematică, adîncită la diverse grade, după interesul problemelor întîlnite.

Recitesc în această privinţă pagini scrise în 1934 şi mă socotesc a ii încă parţial de acord cu ele: spuneam atunci că sociologul e dator să ştie ce au scris alţii, dar că în primul rînd e dator să cerceteze el singur realităţile sociale. Şi aceasta pe baza unor argumente pe care îmi îngădui să le reproduc aşa cum au fost formulate în acea scriere a mea, veche de acum 40 de ani.

„Sociologia afirmă că viaţa oamenilor în societate are loc după anume reguli; că există între toate laturile vieţii sociale un paralelism şi o reciprocă determinare funcţională, constituind un ansamblu autonom, pus sub influenţa anumitor condiţionări. La această concluzie a trebuit să ajungă nu numai sociologul, ci oricare alt cercetător parţial al vieţi sociale, întrucît voia să înţeleagă în adevăr fragmentul pe care îl avea în vedere. Preocuparea sociologică, preocuparea de a explica un fragment din viaţa socială prin înţelegerea mecanismului funcţional prin care acel fragment se integrează unei societăţi, s-a născut astfel de mai multe ori; statisticieni, geografi, istorici, psihologi, filozofi ai culturii, filologi, jurişti, economişti, etnografi, folclorişti etc. seria întreagă de cercetători ai vieţii sociale laolaltă a oamenilor, au trebuit să-şi constituie, fiecare în sînul propriei lui discipline, un sistem de sociologie parţială, menit să lămurească acel fragment care îl interesa.

Dar dovedirea ştiinţifică a bănuielii că există o viaţă de ansamblu, organic închegată, a tuturor faptelor sociale,
— ceea ce e sarcina proprie a sociologului — rămîne încă de făcut.

Greutăţi mari i se ridică în cale, atît de mari încît s-a putut afirma de către unii că sociologia nici nu poate fi şi că pe deasupra ar fi şi inutilă.

Dacă sociologia e uneori socotită a nu face altceva decît să dubleze ştiinţe mai vechi şi mai bine constituite, dacă sociologii au proasta reputaţie de a nu se ocupa decît cu filozofarea pe un material pe care de fapt nu-1 cunosc decît superficial, aceasta se datoreşte în bună parte şi unei vini a sociologilor de pînă acum, explicabilă de altfel prin împrejurări istorice. Sociologii s-au mărginit numai la studiul teoretic al rezultatelor obţinute de diversele ştiinţe sociale parţiale şi s-ar părea că ei tindeau la elaborarea unei scheme generale de închegare a tuturor acestor rezultate în vederea unei „metafizici a societăţii“.

„Dar munca aceasta, făcută prin carambolaj, prin deducere de concluzii proprii din concluziile altora, de plămădire de cărţi noi din cărţi vechi, trebuieşte cît de curînd părăsită. Căci dacă există într-adevăr legi sociale, atunci de ce să ne mărginim a le dovedi prin constatarea potrivirilor dintre rezultatele diverselor ştiinţe particulare? Căci pe acestea le putem bănui întâmplătoare atîta timp cît nu au la bază un studiu coordonat, făcut special în vederea deslegării acestei ipoteze. De ce nu am căuta să surprindem noi înşine, direct, legile de închegare ale societăţii, mecanismul socializării?“

„Este timpul ca sociologul să înceapă o muncă nouă, pe seamă proprie, strîn- gînd el însuşi materialul de care are nevoie pentru lămurirea obiectului ştiinţei sale. Sociologul va face deci monografii sociologice. Va părăsi biroul său de lucru şi, avînd în faţă obiectul ştiinţei sale, societatea ca întreg, va căuta să o studieze direct. Faţă în faţă, îşi vor sta: sociologul şi societatea. Şi dacă nici astfel sociologia nu se va naşte ca ştiinţă, atunci dacă nu va fi vina sociologului, va fi vina sociologiei“.

Desigur au trecut, de cînd am scris aceste pagini, destul de mulţi ani, ca să putem reconsidera critic cele atunci spuse. Totuşi, tema „unităţii organice“ a societăţii, considerată ca „întreg“, „global“, rămîne valabilă. Şi de asemenea concluzia că cercetarea directă a societăţii este posibilă şi necesară.

SOCIOLBUC

Ce s-a adăugat de atunci încoace, ca temei teoretic, şi ca mijloace tehnice de investigare, se va vedea din paginile care urmează. Sper în special că va reieşi faptul în adevăr nou în istoria doctrinelor sociologice, că vechiul deziderat al unei „sociologii militans“ se împlineşte astăzi prin capacitatea din ce în ce sporită a sociologiei, cu precădere în statele planificate socialist, de a prevedea şi a îndruma mersul spre viitor al societăţii umane.

4. PLEDOARIE ÎMPOTRIVA ABUZULUI DE ANCHETE PRIN FORMULARE

în ultima vreme, născocirea maşinilor electronice de calcul, aşa-numiţii cu un termen anglosaxon, „computeri“, care costă scump şi care deci pretind să fie încontinuu aprovizionaţi cu material de lucru în cantităţi enorme (ne fiind altfel rentabile), instigă pe sociologi la o folosire abuzivă a acestui procedeu de lucru. Am mai arătat acest lucru şi vom reveni asupra lui, mai ales pentru că avem a ţine seama de faptul că la noi în ţară, continuă încă „moda“ anchetelor masive cu formulare-chestionar ca unică metodă de cercetare, foarte ispititoare mai ales pentru cei care, din lipsă de chemare pentru profesia de sociolog, socotesc că o pot face punînd pe alţii să lucreze în locul lor.

Anchetele de „opinie“, justificate atîta vreme cît rămîn „anchete de opinie“, devin abuzive, cînd au pretenţia de a se substitui tehnicilor clasice de investigare socială. Cînd constaţi că sondajele de opinie tind într-un tîrziu a deveni, la noi în ţară, fenomen de masă, ţi se pare că este spre a ilustra perfect „legile imitaţiei“ formulate de Tarde: imitaţie în „cascadă“ (de la un occident socotit superior, spre noi, care ne socotim inferiori), „de la fond la formă“, ca o imitaţie de amatori superficiali ai tehnicilor savante ale creatorilor acestui procedeu de investigaţie şi în acelaşi timp imitaţie „cu întîrziere“! Căci în ţările europene unde şi acolo a bîntuit cîtva timp această modă exclusivă a anchetelor cu formular uşor matematizabile, se revine la vechile procedee clasice[21], deplîngîndu-se excesul de „americanizare“ de care s-a lăsat cîtva timp strivită generaţia prea improvizaţilor „sociologi“ de după sfîrşitul războiului.

Să nu uităm că oricît de bine ar fi organizată o anchetă de opinie, nu putem înlătura inerentele ei defecte. în primul rînd sîntem obligaţi a face apel la o masă de „operatori de anchetă“ lipsiţi de pregătire profesională, căci scurtul instructaj ce li se poate face e menit mai mult să astîmpere conştiinţa organizatorilor, care îşi dau astfel impresia că au făcut tot ce trebuie, decît să ducă la rezultatul real al unei îmbunătăţiri a anchetei, în majoritatea cazurilor, manualele occidentale de tehnici, vorbesc cu insistenţă de atît de puţina încredere ce trebuie să se acorde acestor „operatori de anchetă“, încît nu li se poate da ca sarcină decît să citească întrebarea din formular, să noteze cu „da“ sau „nu“ răspunsul din partea anchetatului, fără a avea dreptul să comenteze întrebarea, să dea explicaţii suplimentare, şi nici măcar de a schimba un cuvînt din textul scris.

în plus, tratamentul statistic al informaţiilor astfel culese pretinde ca răspunsurile la toate întrebările ce se pun anchetatorilor să fie date în sistem „binar“ adică exclusiv prin „da“ sau „nu“ ceea ce evident restrînge capacitatea de cuprin-

[21] Chiar în manualele şcolare recente se preconizează revenirea la metodele clasice de investigaţie socială. Astfel în manualul lui MADELEINE GRAWITZ, *Méthodes des sciences sociales,* (Précis Dalloz 1972) la pag. 322 citim: „Fără îndoială, o bună analiză sau chiar o bună descriere într-o limbă franceză clară plină de intuiţie, lipită de realitate, luminînd procesul, explicitîndu-1, e întotdeauna preferabil faţă de două pagini de cifre demonstrînd ceea ce toată lumea ştia deja.“

SOCIOLBUC

dere a realităţilor sociale la un cîmp extrem de limitat.

Atunci cînd se face un „recensămînt", cînd vrem adică să numărăm pe întreaga suprafaţă a ţării, fenomene ce se pot număra, precum de pildă cîţi oameni locuiesc în fiecare localitate, în cîte case, cu cîte odăi fiecare, ce vîrste au oamenii, care le sînt profesiile etc. şi cînd potrivit regulilor recensămîntului vrem să stabilim situaţia, la un anume moment calendaristic, în anume zi, la anume oră, este evident că operaţia nu va putea fi făcută decît prin colaborarea unei întregi armate de „recenzori". Formularele statistice fiind simple, e suficient să se dea acestor recenzori un instructaj sumar; li se indică locuinţele unde vor trebui să intre ca să lase „formularele de recensămînt" spre completare, dînd celor anchetaţi explicaţiile necesare, ajutîn- du-i la nevoie să completeze corect formularul, controlînd în final dacă lucrarea a fost bine făcută. Aceşti recenzori fiind aleşi din corpul administrativ al statului (profesori, funcţionari etc.) adică oameni cu ştiinţă de carte lucrînd din datorie cetăţenească, îşi vor putea asuma şi sarcina de a alcătui borderouri de tota- lizare a rezultatelor obţinute. Ei lucrează de altfel sub îndrumarea unor „inspectori" sau „controlori" de recensămînt, care au în grija lor un oarecare număr de recenzori, cărora le face instructajul asigurînd şi operaţiile de îndrumare şi control la teren şi executînd şi primele to- talizări provizorii, pe baza borderourilor predate de către recenzori.

Dar situaţia în care se află „operatorii de anchetă" în timpul sondajelor de opinie publică, nu este aceeaşi.

Mai întîi e vorba de operatori plătiţi, angajaţi la lucru cu bucata, greu de controlat la teren şi nu toţi de perfectă corectitudine.

Şi chiar de ar fi: întrebările pe care trebuie să le pună nu au caracterul clar al unor informaţii administrative. Orice cetăţean poate înţelege că Statul trebuie să ştie cîţi locuitori sînt în ţară, cîţi sînt bărbaţi şi cîţi sînt femei, cîţi bătrîni şi cîţi tineri, cu cîtă ştiinţă de carte etc. etc. Şi chiar şi cu prilejul recensămintelor tot trebuie dusă o acţiune de lămurire în masă, publicul fiind deseori dispus să bănuiască cine ştie ce scopuri ascunse în dosul oricărui recensămînt. Cu atît mai mult cînd vede că vine cineva, fără autoritate de stat, de-l întreabă ce „păreri" are el despre tot felul de probleme, majoritatea lor de caracter intim, suspiciunea lui devine atît de mare, încît dorinţa lui de a răspunde astfel încît să nu aibă nici un dezagrement ulterior, ajunge a fi copleşitoare.

în ultima vreme, se adaugă şi experienţa televizorului, care îi dă prilejul să vadă că un om poate fi interogat în două chipuri: spre a fi elogiat şi arătat ca model pe ţară, sau dimpotrivă „prins în reflector" şi hărţuit cu întrebări ca un hoţ de cai. Aşa că cetăţenii au devenit circumspecţi, temîndu-se nu cumva ancheta de opinie să nu fie decît un pretext pentru a fi traşi la răspundere.

Dar să admitem că toate aceste piedici nu ar exista şi că operaţiunile de sondaj s-ar desfăşura în condiţii optime. Nu e mai puţin adevărat că pe această cale nu aflăm despre realitatea socială decît exclusiv atît cît întrebăm; şi cum nu putem pune decît un număr limitat de întrebări şi anume acelea care ni se par nouă a fi cele mai interesante, aflăm foarte puţin, mărginind deci zona socială cercetată la cît ni se pare că ar fi util, tehnică de lucru care seamănă, aşa cum foarte bine spune sociologul M. Cepede, cu acţiunea cuiva care, pierzînd o cheie noaptea, într-un parc, ar căuta-o exclusiv sub un reverber, subcuvînt că doar acolo e lumină.

Această tehnică de anchetare intermediată a socialului prin interpuşi, a opiniilor anchetaţilor despre social, reduce, întreaga sociologie la o psihologie socială şi la rîndul ei psihologia socială la o simplă anchetare de opinii exprimate verbal, la repezeală, sub imboldul cererii grăbite a unor anchetatori care nu sînt decît cel mult amatori şi în tot cazul nu psihologi de meserie.

SOCIOLBUC

5. ANCHETE OPERATE PERSONAL „DE UNUL SINGUR"

Pledăm de aceea insistent împotriva acestei metode abuzive a sociologilor care refuză să iasă personal la teren, socotind că se pot mulţumi cu informaţiile pe care li le pot da intermediari angajaţi cu ziua.[22]

Dimpotrivă, adevărul e că sociologul este dator să cunoască, personal şi direct, oamenii despre care vrea să ştie cum îşi duc viaţa, ce probleme au de rezolvat şi cum s-ar putea ele rezolva. Chiar atunci cînd lucrează ajutat de o întreagă echipă, interdisciplinară sau nu, sociologul continuă a fi dator să lucreze şi „de unul singur", atît în faza iniţială a prospectării, în cea ulterioară a investigaţiei propriu-zise, cît şi în cea finală, a sintezei şi redactării concluziilor.

Antropologii, ca şi asistenţii sociali, neavînd încotro, au fost obligaţi să procedeze astfel. De unde şi superioritatea lor tehnică. Dar sînt şi sociologi care susţin cu foarte multă dreptate, că pînă nu iei contact direct şi personal cu grupul social pe care îl anchetezi, nu poţi ajunge la cunoaşterea lui.

Unii merg atît de departe cu această părere, exagerînd-o, încît susţin că anchetatorul trebuie chiar să părăsească rolul său de anchetator pentru a deveni „participant". Pentru a studia de pildă viaţa muncitorilor dintr-o uzină, s-ar cădea să te angajezi tu însuţi ca muncitor în acea uzină; ca să înţelegi mersul unei şcoli, trebuie să faci parte din şcoală, ca profesor, monitor, secretar sau în orice altă calitate care să-ţi permită să trăieşti viaţa şcolii etc.

Teoreticianul acestui procedeu de anchetă Jacques Yaldour socoteşte că „ancheta" aşa cum o formulase Le Play şi cum o perfecţionase de Tourville, are defectul de a observa fenomenele sociale după ce s-au petrecut. în timp ce metoda sa, căreia îi spune: „concretă", permite observarea lor în momentul cînd se petrec. Ceea ce este de altfel o constatare valoroasă pe care nu va trebui să o uităm.

Merită subliniat faptul că nu numai anchetatorii ci şi activiştii sociali, adoptă uneori acest procedeu de lucru, al „observaţiei participante". Am avut prilejul să vorbesc cu un preot catolic din grupa aşa-numiţilor „prêtres-ouvriers". Mi-a povestit că fiind, în timpul ultimului război, prizonier într-un lagăr de concentrare, nemaidispunînd deci de cele necesare exercitării profesiei lui de preot, îmbrăcat fiind în aceleaşi haine de deţinut, ca toţi ceilalţi, şi-a pus problema: cum ar putea totuşi să continue a fi preot, civil fiind? Şi a găsit că lucrul era posibil. întors, după eliberare, în viaţa normală, a rămas legat de masa oamenilor simpli, în special a muncitorilor, şi a crezut de cuviinţă să continue a umbla îmbrăcat civil, a trăi în mijlocul semenilor lui, ducînd aceeaşi viaţă cu ei şi în consecinţă s-a angajat muncitor.

Este totuşi îndoielnic dacă o asemenea observaţie concretă poate fi realizată în condiţii perfecte, adică printr-o totală integrare în grupul social pe care vrei să-l studiezi.

Mai întîi, din punct de vedere metodologic, această observaţie concretă sau „participantă" cum i se spune în terminologia de azi (teilnehmende Beobachtung îi spun germanii), nu poate rezolva următoarea dilemă:

Sau anchetatorul reuşeşte să intre deplin în rolul său, fiind acceptat de

[22] în tot cazul antropologii sînt categorici în această privinţă. John Beattie, în lucrarea sa de „*Introducere in antropologie*", spune: „e adevărat că chestionarele şi alte tehnici cantitative au dus la rezultate utile cînd au fost utilizate după ce cercetătorul la teren a petrecut un anume timp în comunitatea studiată, de preferinţă un an, ca să aibă o bună cunoaştere a instituţiilor ei sociale şi culturale" (pag. 105). De asemenea: „Chiar dacă e exagerată, există totuşi primejdia ca o încredere prea exclusivă în chestionare şi anchete să ducă la o reprezentare exagerat formală şi mecanică a unei comunităţi sau civilizaţii, în paguba unei analize adîncite, care depinde de o cunoaştere directă şi un contact personal insistent" (p. 104).

SOCIOLBUC

către colegii lui de soartă întocmai ca pe unul de ai lor; dar atunci se află supus aceloraşi injoncţiuni, afective şi mintale, ale grupului, ceea ce face ca gîndirea lui să înceteze de a mai fi obiectivă.

Sau, dimpotrivă, nu intră complet în rol; dar atunci grupul în care s-a amestecat îl bănuie sau îl ştie că simulează şi în consecinţă oamenii încetează de a fi sinceri cu el.

în al doilea rînd, intervine şi o problemă de etică profesională, căci este o întrebare dacă ai dreptul să ascunzi intenţia ta de a intra în viaţa unui grup pentru a-1 studia, operaţie care seamănă oarecum cu un spionaj, pe care scopul „ştiinţific“ urmărit, nu îl scuză.

E mult mai bine, din toate punctele de vedere, atît metodice cît şi etice, ca scopul pătrunderii tale în viaţa unui grup să fie făţiş declarat şi în prealabil acceptat de grup. Un sociolog care se angajează ca muncitor într-o fabrică, oricît ar dori-o, nu se poate face crezut şi va fi fără greş apreciat drept dubios. Mai eficient şi mai cinstit e să declare că, pentru a cunoaşte real viaţa muncitorilor, vrei să trăieşti ceea ce trăiesc ei; şi la bine şi la rău.

Aşa au făcut de altfel toţi sociologii care au recurs la această tehnică de lucru. Malinowski de pildă, care a trăit 6 ani printre locuitorii insulelor din Pacific, spune cu umor despre băştinaşi: „cum ştiau prea bine că o să-mi vîr nasul peste tot, au sfîrşit prin a mă socoti ca făcînd parte din viaţa lor, ca fiind o pacoste, un rău necesar, îndulcit cu daruri de tutun“.

La fel W. F. White, care a studiat o aşa-numită societate „de la colţ de stradă“[23] s-a făcut acceptat în calitate de scriitor care vrea să se documenteze asupra vieţii cartierului şi, făcîndu-şi prieteni şi asociaţi, a fost nu numai acceptat, dar îndrumat, informat, amestecat în diverse calităţi în viaţa locală, dîndu-i-se sfaturi despre felul cum să se poarte, ce trebuie să facă, ce să spună şi ce nu.

Cele mai bune informaţii ştiinţifice le-au putut deci strînge acei cercetători care au reuşit să se facă acceptaţi „ca cercetători“ într-un grup social, în mijlocul căruia au trăit lungi perioade de timp.

Sînt desigur grupe sociale în care se poate pătrunde mai greu, ba chiar deloc. Zadarnic ai încerca de pildă să te faci acceptat ca observator participant într-un mediu guvernamental. Sînt altele în care totuşi ai putea intra ca de pildă într-un cerc de traficanţi de valută. Dar o faci pe riscul tău şi nu sfătuim pe nimeni să se încumeteze a o face.

Există deci grupe sociale în care, din motive etice, sociologul nu poate în nici un caz intra, ca sociolog. Nu poţi participa la acte imorale sau penale, sub pretext că vrei să le studiezi. Nu colaborezi la comploturi, crime, furturi, perversiuni sau alte asemenea fapte criminale, de dragul de a le „studia“. De altfel, experienţa celor care au studiat bandele de tineri este pilduitoare. Sînt unii sociologi care au reuşit să se facă acceptaţi printre membrii unui „gang“, dar ei înşişi recunosc, că, în felul acesta, judecata a încetat să le fie obiectivă. Ceea ce au reuşit să dea, pînă în cele din urmă, nu a mai fost un studiu ştiinţific, ci o simplă mărturie; poate ceva mai sistematică, dar în tot cazul cam de aceeaşi calitate ca oricare altă mărturie pe care ar fi dat-o oricare alt membru al bandei.

E drept că Saint Simon spunea că nu poate face ştiinţă socială decît cine a trecut prin toate experienţele posibile ale vieţii. Saint Simon fusese în adevăr foarte bogat, apoi extrem de sărac, cînd liber, cînd la închisoare, cînd lăudat şi admirat, cînd hulit şi persecutat. Dar mai curînd cred că se consola de tribulaţiile nenorocitei sale vieţi, cînd afirma teza „experienţei“ personale. Desigur că ce păţeşte omul în viaţă, îi foloseşte ca învăţătură de minte. Dar asta nu înseamnă că ar fi recomandabil procedeul „trăi

[23] **W. F. WHYTE, *Street corner Society* (1943).**

SOCIOLBUC

rii" pe seamă proprie a tuturor aspectelor vieţii sociale.

Ca totdeauna şi pretutindeni, măsura în toate, este necesară. Buna şi cuminţea judecată a investigatorului social, va trebui să-i arate cît, cînd şi în ce împrejurări este util să facă apel la această „trăire" personală ca procedeu de studiere a vieţii sociale.

La noi în ţară nu există organizaţii secrete de genul „Mafiei". Totuşi, pe vremuri, în unele regiuni, cum era de pildă Vrancea, anume organizaţii tradiţionale existau şi pătrunderea în ele nu se putea face decît prin formalitatea „frăţiei de cruce şi de sînge"; ceea ce desigur îţi deschidea anume posibilităţi de înţelegere, dar în acelaşi timp te şi lega de anume taine şi complicităţi, nu totdeauna uşoare.

În schimb, sînt împrejurări în care primirea ta cu rol activ în viaţa unui grup este nu numai posibilă, ci şi dorită sau, în tot cazul, uşor acceptată. De pildă, poţi fi solicitat să fii naş la un botez sau la o cununie. în acest caz oamenii sînt obligaţi să te înveţe în ce constă rolul naşului. Te îmbracă cum se cuvine, îţi arată gesturile şi cuvintele ce trebuie făcute şi spuse, îţi explică toate complicatele detalii de „protocol" ale rolului tău. Asta nu pentru a-ţi satisface dorinţa de cunoaştere, ci pentru ca ceremonialul să se poată desfăşura normal.

Ca simplu anchetator de pildă al portului popular, nu înveţi bine cum merg treburile, dacă nu te îmbraci tu însuţi în portul local. Ai convingerea că te-ai îmbrăcat, tu şi soţia ta, atît de corect încît nu mai poate nimeni să te deosebească de sătenii din jurul tău; auzi totuşi cîte o babă spunînd soţiei tale: „Ce ţi-ai legat betele aşa? de parcă ai fi duda satului!" sau ţie însuţi, în rîs: „ia te uită, ce mai chiabur de la Poiana te-ai făcut!"

Orice cercetător al jocurilor ţărăneşti îţi poate de asemenea mărturisi că dacă nu intri în horă, nu înveţi să joci. Şi nu afli regulile de bună cuviinţă decît trăindu-le şi nici tehnicile de muncă, dacă nu munceşti tu însuţi.

Se pune însă problema dacă nu cumva simpla ta prezenţă, oricît de discretă ar fi, nu tulbură viaţa socială pe care vrei să o cunoşti. Desigur, în mult mai mică măsură decît se pune aceeaşi problemă atomiştilor, care pentru a vedea ce se petrece în sînul unei molecule, trebuie să o lumineze, raza de lumină fiind suficientă pentru a tulbura mersul normal ordonat al atomilor din moleculă. în viaţa socială, prezenţa ta nu are totuşi asemenea efecte catastrofale. E foarte greu să crezi că, cel puţin acele fenomene sociale care au caracter public, pot fi complet sau grav tulburate de prezenţa ta. O nuntă, o înmormîntare, o muncă în clacă, sau de folos obştesc, o serbare, o ceremonie oarecare, nu se vor petrece altfel în prezenţa ta decît s-ar fi petrecut şi dacă lipseai.

Sau în tot cazul, schimbările care intervin vor fi vizibile şi deseori ele însele semnificative: în prezenţa ta, oamenii se silesc să fie „la înălţime", să se poarte cît mai „domneşte" adică mai „urbanizat" cu putinţă, mai decent, uneori, fiind ruşinaţi de „obiceiurile" lor locale; alteori dimpotrivă, exagerîndu-le, ca să se laude cu ele şi să te impresioneze. Intervine deci oarecare punere în scenă, unele omiteri şi unele sublinieri, „aranjări", care denaturează „spectacolul" cu public al vieţii sociale, atunci cînd se schimbă „spectatorii".

Primejdia există deci. Dar ea nu devine extrem de neplăcută decît atunci cînd se amestecă „regizori" care montează, ca pentru o scenă, spectacole de dansuri, cîntece, rituale etc., ceea ce are ca rezultat catastrofale abateri de la autentic şi nereuşite artistice de cel mai prost gust.

Singura modalitate pentru un observator de a participa „ca public", este de a fi extrem de discret, a nu te mira, a nu te entuziasma, şi nici a nu te supăra de ceea ce vezi şi auzi, astfel ca lumea să nu afle ce părere ai.

SOCIOLBUC

Tot meşteşugul observaţiei participante este deci să te faci acceptat în calitatea pe care efectiv o ai: cea de orăşan dornic să studieze viaţa locală; sau cea de intelectual, dornic să cunoască greutăţile şi dorinţele muncitorilor din anume zonă a ţării sau profesie.

Merită subliniat cu deosebire faptul că în special activiştii sociali sînt obligaţi a face apel la această „participare“ la viaţa socială. Activistul cultural, de pildă, trebuie să fie un animator cultural. Capacitatea lui de acţiune atîrnă de gradul lui de integrare în viaţa socială a grupului pentru care lucrează. De unul singur, „activistul“ nu poate face absolut nimic, decît cel mult să ducă o acţiune pur formală, fără efect real. Cultura se creează de masa oamenilor, în sensul unui continuu efort al maselor ele însele de a urca cu încă o treaptă peste nivelul cultural actual. Participînd efectiv la viaţa grupului social, avînd în mijlocul lui colaboratori de care te leagă sincere prietenii, poţi „anima“, adică însufleţi şi pune în mişcare întreg grupul. Animarea culturală se propagă de la om la om, în unde din ce în ce lărgite, mai întîi în sînul unui grup, apoi de la grup la grup, printr-o tehnică despre care vom mai vorbi atunci cînd vom arăta cum se poate trece de la tehnica „observaţiei participante“ la „autoan- cheta participantă“, adică la antrenarea masei celor anchetaţi în efectuarea anchetei; ceea ce de altfel constituie cea mai desăvîrşită dintre toate tehnicile de investigaţie posibile, constînd într-o acţiune a „investigatorului“ profesionist care animă grupul studiat, antre- nîndu-1 în muncă alături de el.

Dar despre acest tip de anchetă vom mai vorbi.

înainte însă, să lămurim şi alt aspect filozofic al problemei „observaţiei participante“.

Este vorba de atitudinea de „empatie“ a anchetatorului, adică de capacitatea lui de a se pune psihologic în situaţia celui pe care îl anchetează; adică de capacitatea de a „trăi“ efectiv „existenţa“ celuilalt.

în felul acesta, susţin unii, că poţi „înţelege“, „existenţial“ problemele vieţii.

Teza nu e chiar aşa de uşor de respins, mai ales atunci cînd se înfăţişează argumentată de filozofi demni de luat în seamă.

Edmond Husserl de pildă (1859— 1938), creatorul direcţiei filozofice a „fenomenologiei“ (şi după părerea unora, precum Merleau Ponty, şi a existenţialismului) atrăgea atenţia asupra faptului că toate observaţiile noastre empirice sînt „construite“ adică nu sînt o imagine directă şi aidoma, a realităţii, căci mintea noastră nu poate „trăi“ efectiv realitatea în toată plinătatea ei; astfel că e obligată să extragă din ea doar ceea ce i se pare a fi inteligibil. Ca atare, este cinstit, din punctul de vedere al sincerităţii noastre faţă de noi înşine, să recunoaştem acest lucru şi să procedăm în mod conştient, atunci cînd studiem realitatea sensibilă, la o „reducţie eidetică“, adică să extragem pe calea unei „intuiţii“ directe, „esenţele" fenomenelor. Cu alte cuvinte, să fim conştienţi că, atunci cînd luăm cunoştinţă de o realitate care ne este transcendentă, *noi* sîntem cei care, din propriul nostru fond, îi acordăm o „semnificaţie“ care de fapt, ontologic, nu există.

„Construirea“ obiectului de cercetat, în sociologie, constituie de altfel una din marile probleme metodologice; şi vom avea prilejul să arătăm felul în care unii metodologi moderni au căutat să lămurească problema, prin ceea ce au numit „analiza conceptuală“, determinarea „di-mensiunilor“ şi „indicatorilor“ tuturor conceptelor pe care le folosim, „constru- indu-le“ pe înţelesul nostru, metodă cu care sîntem de acord fără însă ca prin aceasta să facem apel la „trăire“ sau „intuiţie“ ca singur criteriu al adevărului, pentru noi acel criteriu rămînînd

SOCIOLBUC

tot „acordul gîndirii cu ea însăşi“ şi „eficienţa sa practică“.

Cum rămîne însă, în continuare, cu întreaga şcoală germană care s-a trudit să creeze o aşa-numită „Verstehendesoziologie“, adică o sociologie a înţelesurilor, sau a înţelegerilor? Şi cum rămîne cu întreg curentul „existenţialist“?

Părerea noastră e constant aceeaşi: trebuie să repudiem „trăirismul“ de către oricine ni s-ar înfăţişa, fie el chiar Sartre sau Merleau Ponty. Căci şi faţă de ei dilema omului de ştiinţă rămîne aceeaşi:

Or, trăirea este completă şi atunci ne duce la completa asimilare cu ceilalţi membri participanţi ai fenomenului, deci la anihilarea noastră ca oameni de ştiinţă.

Or, în timpul trăirii nu uităm faptul că sîntem şi oameni de ştiinţă şi atunci trăirea nu este nici sinceră şi nici completă; aşa că avem dreptul să ne întrebăm de unde începe ştiinţa şi pînă unde merge trăirea ?

Totuşi, ceva trebuie să reţinem din erorile şcolii „trăiriste“ şi „înţelegătoare“. Anume faptul asupra căruia se va cădea să insistăm într-o capitol special: ideile oamenilor fac parte din fenomenul social pe care vrem să-l studiem. Şi aceste idei ne sînt comunicabile inteligibil. Ca atare, sociologul observator al vieţii sociale va trebui să „înţeleagă“ pînă în a le „trăi“, „mesagiile“ pe care alţi oameni i le semnifică. Mai mult încă, va trebui ca întreaga lui atenţie să fie acordată acestei probleme, pentru a putea ajunge la o cunoaştere a împrejurărilor şi mecanismelor psihice prin care se nasc semnificaţiile precum şi alegerii celor ce urmează a fi semnificate. Aşadar, este foarte legitimă acea ramură a sociologiei fenomenelor spirituale pe care germanii o numesc „Wissensoziologie“, adică sociologia cunoaşterii, cu condiţia să o încadrăm corect în problema relaţiilor dintre „existenţa“ şi „conştiinţa socială“, aşa cum vom arăta.

Ceea ce ne obligă să nu confundăm o hermeneutică a ideilor cu o sociologie a ideilor. Adică să nu credem că exegeza internă a ideilor unei societăţi sau a unor informatori ne poate duce la altceva decît la cunoaştcrca acestor idei. Viaţa ideologică a oamenilor reprezintă o problemă pe care nu o putem lămuri prin exegeză internă, oricît de „trăită“ ar fi: pentru simplul motiv că acele idei nu cuprind în ele explicarea lor cauzală, şi pentru încă un alt motiv, tot atît de simplu, că aceste idei sînt fără îndoială fenomene însoţitoare, uneori constitutive ale fenomenului social, dar sînt departe de a fi factori cauzali ai fenomenului social.

Oamenii nu ne pot comunica inteligibil decît ceea ce ştiu. Dar despre ei înşişi din punct de vedere ştiinţific, oamenii nu ştiu nimic. Adică nu ştiu explica nimic cauzal, ci ne pot numai descrie stările lor psihice subiective, adică motivările, pledoariile lor pentru sau contra, cu privire la viaţa lor socială şi la ei înşişi. „Retrăind“ aceste idei şi motivări, nu înseamnă că am reuşit să ieşim dincolo de cercul închis al „ideii“ şi al „psihicului“. Simpatia şi empatia pot să ne facă să înţelegem, prin „participare“, mai deplin, ideile şi psihologia altora; dar mai mult decît atît, nu.

Problema „trăirismului“ (pe vremuri destul de la modă şi la noi în ţară) are însă şi aspecte mai puţin grave, am putea spune chiar ridicole. Sînt (şi mai ales au fost) cu duiumul unii oameni care invocînd „trăirismul“, adică faptul că au păscut în tinereţe vacile satului se socotesc în drept de a monopoliza cunoaşterea reală a folclorului, a „duhului neamului“, a „filozofiei“ lui, a „ortodoxismului“ lui, mergînd cu absurditatea şovină pînă la a nega de pildă unui Bela Bartok dreptul de a vorbi despre muzica populară românească pe motivul că e maghiar. Dar despre asemenea aberante interpretări existenţialiste, mi-am spus cuvîntul la vremea potrivită şi nu mai e cazul — sper —să insistăm.[24]

[24] H. H. STAHL, *Metode şi moravuri „ştiinţifice“* (în Revista Fundaţiilor, Ianuarie, 1945).

SOCIOLBUC

6. INVESTIGAŢIILE ÏN COLECTIVE COMPLEXE

Orice investigaţie sociologică, doritoare să meargă dincolo de simpla „descriere“ fragmentară a unui anume aspect al vieţii sociale din anume localitate sau grup de oameni, nu se poate realiza decît cu ajutorul unei echipe interdisci- plinare. Aceasta pentru bunul motiv că viaţa socială este o complexă unitate închegată, structurată, aşa cum ştim, în „structuri economice de bază şi suprastructuri“, fiecare element component al fiecăreia din aceste „structuri“, avînd aşa cum vom arăta, „valori în sine“, nu numai valori „poziţionale“, care nu se pot cunoaşte şi înţelege decît de cei care au pregătirea ştiinţifică necesară, într-o serie de discipline, sociale şi parasociale, particulare.

Cum nu e cu putinţă ca un singur om să fie specializat în tot atîtea discipline cîte sînt implicate în studiul socialului este obligatorie formarea unor colective interdisciplinare.

Nu insistăm asupra acestei probleme, dat fiind că o socotim atît de importantă încît ne propunem să analizăm tehnicile de lucru în echipele interdisciplinai într-un volum deosebit.

Subliniem însă de pe acuma faptul c a face parte dintr-o echipă nu înseamn că întreaga problemă a cercetării perse nale să nu mai fie pusă. Dimpotrivj orice membru al unei echipe de cerce tare e obligat a lucra ţinînd seama d toate tehnicile de lucru specifice cerce tătorului singuratec: nu numai „simpa tie“, „empatie“ şi „observaţie pârtiei pantă“ ori de cîte ori se poate şi e indicat dar şi de tehnicile speciale ale luări contactului cu informatorii, de regulii purtării convorbirilor şi în general d regulile comportamentului profesiona al anchetatorului şi activistului social toate fiind deopotrivă obligatorii, fie ci lucrezi singur, fie că eşti doar unul dii membrii unei echipe.

Cît despre acel membru al echipei can are sarcina de a conduce lucrările, de *h* prospectare pînă la sinteză, acela prin firea lucrurilor nu poate fi decît un „cercetător singuratec".

7. AUTOINVESTIGAŢIILE PARTICIPANTE

Dar atît acţiunea „participantă“ individuală cît şi cea, tot participantă, a unei întregi echipe de investigatori, dă cele mai bune roade atunci cînd reuşeşte să antreneze în lucrare pe însăşi cei anchetaţi.

Experienţa noastră ne-a arătat că dacă te faci primit într-un grup social în calitatea ta mărturisită de investigator social, şi dacă reuşeşti să-ţi constitui un grup de prieteni colaboratori, posibilităţile tale de a lucra repede şi bine, sporesc considerabil.

Cu atît mai mult reuşeşti să ajungi la scopul dorit cu cît obţii nu numai „tolerarea“ ta ca investigator, ci colaborarea masei sau măcar a unei părţi din masă. La acest tip de muncă este în orice caz obligat să recurgă cel care face investigaţia socială în vederea organizării unei munci. Să luăm de pildă, munca culturală, aşa cum o concepe sociologia culturii, adică nu ca o creaţie izolată a cîtorva „vîrfuri“, superior dotate, ci ca o ridicare generală a nivelului de viaţă, material şi spiritual, al maselor.

Principala problemă care trebuie rezolvată în orice acţiune culturală de masă, este deci de a antrena o parte cît mai mare din populaţie la o participare activă. în acest scop este necesar ca animatorul cultural să renunţe la ideea învechită şi greşită, că ar fi deţinătorul unei zestre culturale care lipseşte celor cu care lucrezi şi că deci sarcina lui ar consta doar în a o face cunoscută, deci a „răspîndi“ propria lui cultură în mijlocul

SOCIOLBUC

unor „neculţi“, folosind în acest scop mijloacele de „mass media“ şi în special „conferinţele“.

Această atitudine este greşită pentru că în realitate orice grup social îşi are propria sa cultură, sau măcar „subcul- tura“ sa. Adică are despre toate problemele care ţin de viaţa lui de toate zilele („culturale“, deci în înţeles larg) — anumite concepţii, cîteva imagini directoare, unele deprinderi şi cunoştinţe, care răspund felului în care şi-au trăit pînă atunci viaţa. Fel care, la un moment dat, se vădeşte totuşi a fi nesatisfăcător, odată cu schimbarea radicală a condiţiilor pe care le aduce cu sine procesul de urbanizare declanşat de industrializarea masivă a ţării şi de practicarea unei agriculturi moderne. Se pune deci acestor grupe sociale inevitabila problemă a adaptării la alte deprinderi de viaţă, pretinzînd alt nivel de cunoştinţe, altă imagine a lumii, alt mod de inserare în relaţiile sociale nou ivite. în acest proces de trecere de Ia o cultură veche la o alta nouă, mai bine zis în acest proces de creaţie progresivă culturală, intră deci, ca părţi constitutive, pe de o parte cultura tradiţională şi de alta noua cultură, modernă, amîndouă prinse într-un efort îngemănat de sinteză, pentru a se ajunge astfel la rezolvarea cît mai organică şi mai justă a problemei liniilor pe care trebuie să meargă creaţia culturală pentru a răspunde cerinţelor noi. Este în fond vorba de permanenta problemă a „socializării“ oamenilor, adică de ajustare între personalităţile individuale şi mediul social în care acestea au a trăi.

Ceea ce înseamnă că orice acţiune culturală făcută exclusiv de sus în jos, fără antrenarea unui efort paralel venit de jos în sus, nu poate avea decît un caracter artificial, pur formal, fără utilitate practică şi deci fără valoare culturală.

Pentru a fi ducătoare la scop, acţiunea animatorului cultural trebuie să se întemeieze pe existenţa forţelor culturale locale, pe care e dator să le cunoască adîncit. îi este deci necesară o cercetare a condiţiilor culturale locale din mediul în care are de gînd să lucreze, astfel încît să poată fi în măsură să se integreze culturii locale, asimilîndu-o ca să o poată apoi ajuta în mersul ei de la ceea ce este la ce trebuie să fie.

O asemenea cunoaştere a condiţiilor culturale locale, pînă la o completă asimilare, nu poate fi însă asigurată decît printr-o susţinută acţiune de investigare sociologică. Principala ei dificultate rezidă însă tot în aceeaşi primejdie ca anchetatorul social să nu se preocupe decît de ceea ce ştie el, sau crede că ştie, despre problemele „culturii de masă“ în general, fără o suficientă luare în considerare a specificului cultural local.

Pentru a evita această primejdie, în ultima vreme din ce în ce mai sistematic, animatorii culturali practică tehnicile aşa- numitei „anchete participante“, antre- nînd adică în anchetă pe însăşi anchetaţii, nu numai ca simpli informatori ci şi ca efectivi colaboratori, atît în faza de cercetare a problemelor locale, cît şi în cea de judecată critică a lor, de precizare a scopurilor ce trebuiesc urmărite, de alegere a mijloacelor ce trebuiesc folosite pentru realizarea lor şi în final de acţiune culturală propriu-zisă.

Cine nu a practicat aceste tehnici de lucru care constau deci în înglobarea directă în acţiune a celor pentru care se duce munca culturală, nu poate să-şi dea seama de excepţionala lor valoare.

Desigur, el poate afla teoretic cîte ceva din literatura mai nouă a problemei. Se poate lăsa ispitit de tehnicile de „Action Research“ preconizate de Kurt Lewin, se poate informa despre cele folosite de Dumazedier pentru a antrena masele în rezolvarea problemelor legate de folosirea timpului liber, de modul în care Debret şi-a organizat anchetele participante, sau de tehnica lui Desro-

SOCIOLBUC

ches cu privire la grupele de cercetare sociologică cooperativă.[25]

Dar cred că încă de mai mare folos i-ar putea fi şi vechea experienţă a şcolii româneşti de sociologie, pe care să-mi fie îngăduit să o schiţez.

încă din 1927, în echipele de cercetare interdisciplinară organizate de Seminarul de Sociologie al profesorului Dimitrie Gusti, s-a obişnuit a se folosi săteni în calitate de membri activi ai colectivelor de muncă. Graţie lor, problemele locale s-au dovedit a putea fi mai uşor depistate şi înţelese, nu în felul cum ar fi fost ispitiţi să le vadă sociologii crescuţi în biblioteci, ci aşa cum le ştiau că sînt, înşişi sătenii.

Priceperea şi ataşamentul la muncă a acestor colaboratori săteni, care se auto-anchetau sub îndrumarea echipelor de specialişti, s-a dovedit a fi excepţional de mare. O dovadă o aveam deseori în faptul că aceşti „echipieri ţărani" veneau să continue cu noi lucrările şi în alt sat, ales în alt an pentru o altă campanie. Sosiţi ca membri cu vechime ai echipelor de cercetare şi acţiune se dovedeau a fi de o substanţială utilitate. Felul în care reuşeau să surprindă asemănările şi deosebirile dintre satul lor şi satul pe care îl vizitau, felul în care purtau discuţiile cu proaspeţii echipieri ţărani localnici, asupra diferitelor probleme ale satelor lor, oferea sociologilor de profesie o lecţie din cele mai rodnice. Discuţia tehnică purtată de pildă, în 1929 de către un Teofil Frîncu, sătean din Fundul Moldovei, cu consiliul comunal al satului Drăguş, asupra vieţii culturale a satelor, avea o ţinută care ar fi impus respectul oricărei societăţi savante de sociologi, oricît de pretenţioase ar fi fost.

Desigur, alegerea unor astfel de colaboratori direcţi ai muncii de cercetare şi acţiune, urmează a fi făcută după anume reguli. Fără îndoială, e util să se aleagă aşa-numiţii „fruntaşi" (în sens de „lideri sociali") ai satului, adică acei oameni care au priză reală asupra unui grup mai mare sau mai mic de oameni, prin deosebitele lor calităţi de judecată, simţ de dreptate şi de chibzuială gospodărească.

Le Play da acestor oameni numele de „autorităţi sociale" folosindu-i ca informatori de preţ, absolut necesari sociologului în cursul investigaţiilor lui. în acest sens i-am folosit şi noi, cu deosebirea că pentru noi aceste „autorităţi sociale" nu erau numai informatori, ci şi colaboratori. Lor nu li se cerea numai să dea informaţii cu privire la o serie de teme prestabilite, ci şi să ne ajute să aflăm care sînt temele interesînd real viaţa satului, meritînd deci a fi supuse unei investigaţii. Cu ajutorul lor se stabilea ce anume informaţii şi de la cine trebuiau culese, cu ajutorul lor se strîngea documentaţia necesară şi de faţă cu ei, în zilnicele noastre şedinţe serale de lucru, se dezbăteau concluziile care trebuiau trase. Şi tot cu ei se căutau soluţiile potrivite pentru remedierea acelor aspecte din viaţa culturală a satelor care se cereau aduse la nivelul dorit. Şi de asemenea, tot ei erau cei care îşi luau sarcina de a

[25] Iată cum rezumă principiile „anchetei participante" V. Féaux, în *Revue de l'Jnstitut de Sociologie* (Université Libre de Bruxelles, 1965, nr. 3). E vorba de o sinteză a trei căi de anchetă: *analiza documentară,* referindu-se la trecut, *ancheta prin chestionare,* necesară pentru a putea cvantifica fenomenele şi *observaţia participantă* (enquête participation) aşa cum o practică de pildă Grupul „Economie et humanisme" a lui Lcbret, sau „Groupe de recherche en sociologie coopérative" a lui Desroches sau „Groupe d'étude du loisir et de la culture populaire", din „Centre d'Etudes sociologiques", dirijat de J. Dumazedier.

E vorba de o participare activa a celor anchetaţi, aşa cum a început a face Kurt Lewin cu privire la studiul obiceiurilor alimentare. Se delimitează trei faze: 1) se precizează tema şi aria geografică, depistîndu-se şi organizînd în grupă de animatori-anchetatori, pe „animatorii" şi „liderii". 2) Se studiază apoi mediul social (la patru nivele a) geografic b) demografic, c) ecologic, d) pe sectoarele studii: muncă, comerţ, familie, cartier, viaţă politică, civilă şi mediu istoric. 3) Se fac apoi reuniuni pe sectoare şi inter-sectoare, în prezenţa sociologului. Ac se precizează temele şi se fac sintezele.

SOCIOLBUC

organiza munca efectivă de realizare a acţiunilor culturale locale.

Dar, din nou, spre deosebire de tehnica lui Le Play, printre aceşti săteni colaboratori figurau şi persoane care nu aveau calitatea de a fi „autorităţi sociale“, ci dimpotrivă „izolaţi“, deseori opozanţi şi recalcitranţi, fie tradiţionalişti încremeniţi în feluri de a gîndi cu totul nepotrivite, dar care şi ei ne puteau pune în situaţia de a cunoaşte care sînt curentele de opinie din sat, prejudecăţile şi temerile existente şi deci de a elabora o contraargumentare eficace.

Mai mult încă: metoda „participantă“ îşi lărgea sfera colaboratorilor săi ape- lînd şi la tehnica convocării unui foarte mare număr de locuitori, pe grupe de vîrstă, de sex, de profesie, pentru a supune unei dezbateri publice rezultatele muncii efectuate. Sub prezidenţia investigatorului social profesional, discuţiile publice purtate în controversă aveau darul de a scoate într-o lumină încă mai vie o serie întreagă de noi aspecte, de a stabili mai clar mentalitatea oamenilor, curentele de opinie publică existente sau în curs de formare, părerile opozanţilor, argumentele pe care aceştia le aduceau, fie în apărarea culturii lor tradiţionale, fie dimpotrivă în propunerea unor căi mai radicale de a se ajunge la o ridicare a nivelului cultural local.

Nivelul cultural care nu era însă conceput ca fiind numai cel al gradului de răspîndire a unor cunoştinţe folositoare ci cel al folosirii efective a acestor cunoştinţe în toate domeniile vieţii, de la cele ale organizării vieţii economice, la cele ale sănătăţii, ale învăţămîntului, şi ale regulilor de purtare între oameni.

Pînă şi în acţiunile care se hotărau în aceste şedinţe publice, cei mai buni „activişti“ culturali se dovedeau a fi tot ţăranii. Pe baza celor stabilite împreună cu investigatorii şi activiştii culturali ai echipelor, conferinţele de cultură se ţineau de către săteni, piesele de teatru, pe teme privind viaţa locală a satului, un fel de cronică moralizatoare a vieţii locale, se improvizau dintre săteni deseori cu un talent literar şi actoricesc surprinzător.

Şi în tot cazul, de o eficacitate cu mult mai mare decît o avea orice activist cultural străin de localitate oricît de talentat ar fi fost.

Aceştia sînt buni şi ei, uneori, la diverse prilejuri festive. Dar cu totul altă priză au asupra masei liderii locali, care zi de zi pot activa nu numai prin viu grai ci şi, mai ales, prin modelul pe care îl oferă ei, prin viaţa lor.

Cît despre activistul cultural străin de sat, el nu poate fi util decît în măsura în care lucrează în cadrul tehnicii „participante“ încadrat de o grupă de localnici, mînă în mînă, gînd la gînd, şi suflet la suflet cu ei, în cadrul unui plan stabilit în comun, pe probleme studiate în comun şi urmărind ţeluri comune.

Tehnicile cercetării participante, îmbinate cu cele ale sociologiei „grupale“ au o putere de convingere şi de animare pe care nu şi le poate asigura sociologul pe nici o altă cale.

Găsesc de aceea deosebit de util ca aceste tehnici de muncă culturală, aşa- numite „participante“ folosite de-a lungul întregului şir de faze ale muncii culturale, care încep cu investigarea ştiinţifică şi urcă pînă la punerea în acţiune a unui plan de lucru, organizat sistematic, pe campanii de probleme locale, ar merita să fie mai atent studiate şi mai ales practicate.

S-ar ţine seama, desigur de ceea ce au elaborat ca tehnici de lucru, sociologii străini. Fără a uita însă propria noastră experienţă, care pe vremuri a fost deschizătoare de drumuri şi se dovedeşte a putea fi continuată şi desăvîrşită astăzi, spre cel mai mare folos al ţării.

SOCIOLBUC

Capitolul II. Teorie şi practică socială

1. SCOPURILE INVESTIGAŢIILOR SOCIALE

Ne putem interesa de fenomenele exterioare nouă, fie cele din Natură, fie cele Sociale, urmărind mai multe scopuri:

a) *Din curiozitate,* căci curiozitatea este un suficient motiv ca omul să caute să afle pe ce lume trăieşte, să stabilească cu ea relaţii şi în felul acesta să ajungă a se cunoaşte şi pe sine. Necesitatea cunoaşterii este una din trăsăturile fundamentale ale psihologiei umane, omul fiind prin definiţie, dacă nu chiar „sapiens“ în tot cazul „cogitans“! El nu conteneşte, nici pînă la adînci bătrîneţe, să pună mereu aceeaşi întrebare cu care îşi sîcîia părinţii cînd era mic: „asta ce este ?“.

în calitatea sa de om, el caută deci „adevărul“. Nu degeaba vechiul mit al mărului din pomul cunoaşterii, simbolizează începutul carierii umane a lui Adam.

b) *Din necesităţi de acţiune,* căci omul este şi un „homo faber“, căruia cunoaşterea îi serveşte ca unealtă în acţiunea lui practică. Ca să trăim, avem nevoie să manipulăm şi să prelucrăm realităţile concrete din natură, pentru a scoate din ele cele de nevoie traiului nostru. Dar pentru. aceasta, trebuie să cunoaştem felul de a fi al realităţilor naturale. întreaga istorie a culturii umane constă de aceea într-un necontenit efort de a domina, din ce în ce mai mult, natura, prin cunoaşterea legilor ei. „Savoir, c’est prévoir, afin de pouvoir“ este o afirmaţie care nu l-a aşteptat pe Comte ca să fie lozinca de căpătîi a umanităţii.

Aşadar, pe de o parte *Adevărul,* pe de alta *eficienţa practică;* sau altfel spus „homo cogitans“ şi „homo faber“, sau „technicus“, constituie laolaltă o unitate, compusă din două aspecte îngemănate, deşi nu identice. Căci „adevărul“ pe care îl căutăm se caracterizează prin tendinţa sa spre absolut; pe cînd „eficienţa“ se mulţumeşte şi cu mai puţin, adică chiar cu o aproximaţie, cu un adevăr relativ şi tranzitoriu, cu singura condiţie să-şi dovedească eficienţa practică.

„Adevărul“ poate fi definit, filozofic, ca o „adequatio intellectus et reL“; dar se poate defini şi ştiinţific, ca o adecuaţie tehnică între acţiunea omului şi realizarea scopului practic propus.

E util ca sociologul să nu uite nici una din aceste rădăcini ale cunoaşterii, adică: „curiozitatea“ şi „dorinţa de putere“ şi deci să nu neglijeze pe una în dauna celeilalte, dispreţuind de pildă „socio- grafia“ în favoarea exclusivă a unei „sociologii“, sau favorizînd practica în dauna teoriei. Amîndouă, curiozitatea şi acţiunea eficientă, teoria şi practica, sînt corelate, într-un chip care merită să fie analizat mai îndeaproape, pentru a ajunge să cunoaştem astfel, în detaliu, treptele ducînd de la simpla descriere, care ne satisface curiozitatea, la înţelegerea şi explicarea, care ne îngăduie acţiunea eficientă, toate fiind dominate în ultimă instanţă de necesitatea filo

SOCIOLBUC

zofică de a pătrunde, totuşi, dincolo de pitorescul descrierilor şi de eficienţa practică, pînă la marile enigme ale prezenţei noastre în Cosmos, adică a trecătoarei noastre vieţi, de la formele uterine antenatale, pînă la naştere, apoi la ivirea conştiinţei despre noi înşine şi la finala noastră trecere din viaţă.

în lucrarea de faţă ne vom interesa însă în primul rînd de sociologia „concretă“, adică de acea ştiinţă practică, mînuitoare a realităţilor; ceea ce nu înseamnă că vom omite, din sfera preocupărilor noastre, cele două extreme polare: a simplei curiozităţi, care se mulţumeşte cu descrieri şi a filozofării sociale, care se încumetă să atace marile probleme insolubile. Căci, rostul nostru nu este de a forma doar meşteşugari, în stare să aplice, în cazuri concrete, anume reţete practice, ci sociologi, oameni de ştiinţă şi gîndi- tori în stare să ducă mai departe ştiinţa sociologiei; ceea ce implică dorul cunoaşterii metodice, înglobînd întreaga gamă, de la curiozitatea simplă pînă la lupta pieptişă cu marile îndoieli permanente ale filozofiei.

De altfel, chiar practicianul cel mai specializat] într-un anume domeniu, ori- cît de restrîns ar fi acesta, nu poate lucra miop, meşteşugăreşte, ştiut fiind că singurul remediu cert împotriva rutinei ste- rilizante rămîne curiozitatea teoretică.

Sociologia, considerată ca bază a unui „praxis“ social, iar nu doar ca o filozofie, ar avea deci a se ocupa cu problema elaborării cunoştinţelor necesare unei tehnici din ce în ce mai eficiente, întemeiată desigur pe „adevăruri“ adeverite tocmai prin eficienţa lor.

Nu e însă cazul, credem, să cădem în poziţia extremă, negativistă, a şcolii neopozitiviste vieneze, afirmînd că nu ne interesează decît acele probleme practice care pot fi rezolvate pe căile experimentărilor de tip „laborator“, toate celelalte întrebări pe care şi le poate pune omul, ne fiind decît false probleme, ne- intrînd în domeniul experimentului ştiinţific.

Socotim că în cadrul unei filozofii materialist-dialectice, cunoaşterea problemelor vieţii cuprinde dar depăşeşte interesul pur tehnic, mergînd pînă la cercetarea orizonturilor largi ale umanismului, cu tentativele sale de a stabili adevăruri generale, chiar şi acolo unde eficienţa lor imediată, din punct de vedere tehnic, nu e cu putinţă.

Sau mai corect spus: nu e *încă* imediat cu putinţă, căci aşa-numitele „cercetări fundamentale“, de interes pur teoretic, dau şi ele, adesea, roade tehnice, măcar că cu întîrziere. Deosebirea dintre cercetările „fundamentale“ şi cele „aplicative“ este de aceea foarte greu de stabilit. Orice acţiune se întemeiază pe o teorie fundamentală şi orice teorie fundamentală poate fi pînă la urmă, aplicată. Pasteur spunea de aceea, cu foarte multă dreptate, că „nu există ştiinţă aplicativă; ci doar o aplicare a ştiinţei“.

2. PRECIZAREA TEMELOR DE CERCETARE

Necesitatea de a cunoaşte realităţile sociale este specifică nu numai *sociologiei* ci şi unei lungi serii de discipline ştiinţifice. Aşa cum am mai spus, deopotrivă se interesează de „societate“, prin cercetări directe la faţa locului, discipline ca *antropologia „socială“* (în terminologie engleză) sau „*culturală*“ (în terminologie americană), *etnografia, etnologia, foclorul, lingvistica* şi disciplinele sociale particulare propriu-zise, *economia politică, ştiinţele juridice, politologia, etica, doxologia, culturologia, ştiinţele administrative* şi *organizatorice* etc. la care se adaugă şi disciplinele aşa-numite „de graniţă“ care studiază simultan aspectele fizice şi sociale ale vieţii oamenilor, precum *anthropogeografia, demografia, biologia socială, psihologia socială.*

Deocamdată, nu e locul şi nici momentul potrivit pentru a încerca o clarificare a poziţiilor reciproce dintre toate aceste

SOCIOLBUC

discipline, care, deşi sînt deosebite, au totuşi un obiect comun de cercetare: viaţa omului, în mijlocul Naturii şi a semenilor lui. Vom încerca să facem acest lucru într-un al doilea volum, în care vom arăta felul în care credem că toate aceste discipline pot şi trebuie să conlucreze într-o viziune sociologică, în cadrul unei aceleiaşi concepţii materialist istorice.

Vom semnala numai faptul că, din punctul de vedere al practicii de cercetare, deci al metodei şi al tehnicilor, toate aceste discipline au la bază un în- văţămînt comun şi că, la noi în ţară şi în actualul nostru mod de organizare a muncii ştiinţifice, ele au de luat în lucrare următoarele categorii de teme:

a. Documentări cerute de organele de decizie

Orics organ de decizie are deseori nevoie de o documentare cu privire la unele probleme ce trebuiesc reglementate.

în primul rînd, însăşi organele superioare ale Statului dispun în acest scop de o serie de Instituţii, Centre şi Laboratoare de cercetări sociologice, aflate în subordonarea sau coordonarea Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, cărora li s-a indicat care sînt „temele prioritare“ ce trebuiesc înscrise în planurile lor de activitate. în general este vorba de teme de largă respiraţie, în legătură cu cunoaşterea marilor procese sociale care se desfăşoară în ţară; investigaţiile avînd deci un caracter ştiinţific de înalt nivel, cuprind în concluzie propuneri de soluţii posibile, cu arătarea planurilor de acţiune (memorii tehnice şi economice) necesare realizării fiecăreia din soluţiile propise.

Documentări pot fi cerute aceloraşi instituţii ştiinţifice, precum şi Catedrelor de specialitate, de către diverse Ministere sau întreprinderi, lucrările acestea urmînd a fi executate pe bază de contract.

Temele pot avea, în amănunt, aspecte diverse, după cum servesc unor planuri de sistematizare teritorială, unor analize a CAP-urilor, IAS-urilor şi IMA-urilor, a unei reţele de comerţ, a unor instituţii de învăţămînt sau a modului de organizare internă a unei uzine etc.

Municipiul Bucureşti, şi-a organizat astfel în scopul propriei lui documentări, un „Laborator de sociologie urbană“, care lucrează pe teme fixate de către Consiliul popular al Municipiului.[1]

De asemenea, s-a organizat şi „Centrul pentru problemele tineretului“[2] şi fără îndoială că asemenea centre specializate se vor forma în curînd pe lîngă toate judeţele, oraşele şi marile întreprinderi uzinale din ţară.

b. Investigaţii necesare în urbanism şi sistematizări teritoriale

O planificare socialistă, atunci cînd se concretizează pe teritoriu, implică cunoaşterea precisă a întregii suprafeţe a ţării, studiată desigur mai întîi geografic (geomorfologie, structură geologică, pedologie, orografie, hidrologie, climatologie etc.); apoi demografic (distribuţie teritorială a populaţiei şi a fenomenelor demografice); desigur şi *economic* (resurse locale, aflate în exploatare şi exploatabile, amplasarea unităţilor de producţie, depozitare, transport, desfacere a bunurilor produse etc.); dar şi *sociologic,* în sensul că oamenii care trăiesc şi exploatează bunurile naturale de pe teritoriu, au o viaţă socială care trebuie pusă în situaţia de a se dezvolta în condiţii optimale. Ca atare, sînt de făcut studii cu privire la seria de servicii sociale necesare vieţii oamenilor de pe un anume teritoriu: locuinţe, şcoli, spitale, magazine de desfacere a bunurilor, case de cultură, biblioteci, teatre, cinematografe, muzee,

[1] *Laboratorul de sociologie urbană* este creat şi organizat de către Municipiul Bucureşti, cu sarcini de studiere a problemelor locale interesînd organele de decizie ale acestui centru urban.

[2] *Centrul de cercetare a problemelor tineretului,* este creat şi organizat de către Ministerul Tineretului şi de UTC, pentru studierea condiţiilor sociale de dezvoltare a tineretului, atît rural cît şi urban.

SOCIOLBUC

parcuri de odihnă, creşe, grădiniţe, restaurante, mijloace de transport etc.

Aceste cercetări au un caracter mult mai general decît cele pînă acum menţionate, ele necesitînd profesionişti de înalt nivel, specializaţi în calcularea reţelelor de servicii sociale teritoriale (tip de instituţii, număr de unităţi, volum de cuprindere, clădiri, personal, buget etc.) necesare unui cartier de oraş, unei comune rurale, unui mare oraş, unei zone rural-urbane, unui judeţ.

în efectuarea unor asemenea lucrări, investigaţiile necesare au un caracter interdisciplinar extrem de complex, necesitînd cunoştinţe temeinice de urbanism, sistematizări teritoriale, amenajări şi echipări teritoriale, luptă împotriva nocivităţilor şi poluării mediului înconjurător, precum şi cunoştinţe de drept administrativ, şi de ştiinţă a organizaţiilor sociale.

c. Investigaţii necesare activiştilor sociali

Fiecare activist social, oricare i-ar fi profilul, e dator să cunoască realităţile cu care lucrează şi în consecinţă, dacă vrea să le cunoască bine, e dator să-şi facă propriile lui investigaţii sociale.

E vorba astfel de întreg activul cultural: directorii şi metodiştii de Cămine Culturale, Case ale Culturii, Universităţi Populare, Cluburi, Atenee, Case ale Tineretului, Organizaţii de Pionieri şi UTC, biblioteci, teatre, cinematografe, ziare şi publicaţii diverse etc. Toţi aceştia au datoria de a cunoaşte nivelul cultural, dorinţele, capacităţile şi slăbiciunile culturale ale celor cu care lucrează, astfel ca planul lor de acţiune să fie real, adaptat necesităţilor vieţii.

Deopotrivă, conducătorii organelor administrative locale, precum de pildă cei din comunele urbane şi rurale, cărora li s-au dat atribuţii atît de mari cît sînt cele ale supravegherii şi îndrumării vieţii întregi a comunei lor[3], trebuie să-şi organizeze o documentare, măcar cu privire la problemele dc bază ale vieţii locale, adică la economia agricolă şi industrială, la cultura şi educaţia socialistă, la sistematizarea şi urbanizarea locală, asemenea investigaţii putînd fi făcute chiar şi în cele mai modeste comune rurale dacă toţi cei care fac parte din aparatul de tehnicieni, de care dispune orice sat sînt bine organizaţi şi îndrumaţi.

d. Investigaţii cu caracter dc expertiză legală

Instanţele judecătoreşti, în aplicarea Codului familiei, Codului muncii şi a Legilor de ocrotire socială, precum şi a Codului Penal, au deseori nevoie de expertize efectuate prin „anchete sociale“.

Potrivit legislaţiei în vigoare şi dat fiind că statul socialist acordă o ocrotire specială mamei şi copilului, ori de cîte ori, în faţa instanţelor civile sau penale, sînt aduse probleme interesînd soarta unor copii (divorţ, atribuire a copiilor, reglementare a drepturilor şi îndatoririlor de ocrotire a copiilor, plasament, instituire de tutelă, de curatelă etc. şi cu atît mai mult cînd e vorba de minori delincvenţi) este necesară prezenţa nu numai a procurorului ci şi a delegatului „autorităţii tutelare“[4].

Rolul de bază al autorităţii tutelare este, în asemenea prilejuri, de a apăra interesele copiilor, punînd la dispoziţia instanţelor judecătoreşti, o „anchetă socială“. Autoritatea tutelară se prezintă în instanţă printr-un delegat al ei, an-

[3] Consiliile Populare ale comunelor rurale au atribuţii extrem de întinse, în toate domeniile vieţii sociale (economice, culturale şi de educaţie socialistă, precum şi de sistematizări teritoriale locale). Ele au fost pe larg expuse de tovarăşul NICOLAE CEAUŞESCU, *Cuvinta- re la prima conferinţă pe ţară a secretarilor comitetelor de judeţ şi a preşedinţilor consiliilor populare comunale“.* în 23.XII.1971.

[4] Vezi pentru problema „autorităţii tutelare“, H. H. STAHL şi ION MATEI „*Manual de prevederi şi asistenţă socială ".* 2 volume, 1962.

SOCIOLBUC

cheta socială fiind elaborată de către un organ tehnic de specialitate.

Dar nu numai instanţele judecătoreşti, ci şi autoritatea tutelară ea însăşi, are, în anumite probleme, atribuţii ju- risdicţionale. Autoritatea tutelară poate deci cere şi ea, pentru propria ei lămurire, oficiului de prevederi sociale, efectuarea unor anchete sociale.

Investigaţii asemănătoare pot fi de asemenea cerute şi de diverse alte organe de stat sau instituţii, precum de pildă organele de reeducare ale Ministerului Afacerilor Interne, autorităţile şcolare, serviciile de expertizare a capacităţii de muncă etc.

Ceea ce este comun întreg grupului de investigaţii enumerate mai sus, este faptul că anchetatorul lucrează în calitate de expert, chemat să dea o informaţie tehnică. Ancheta lui socială are deci caracterul unei expertize de specialitate.

Prin aceasta este precizat însăşi scopul ei practic; ancheta trebuie să cuprindă acele fapte care pot folosi luării unei hotărîri, potrivit dispoziţiilor legale în vigoare. Aceasta înseamnă că anchetatorul social trebuie să cunoască dispoziţiile legale, să judece el însuşi faptele în lumina legii, să le aprecieze şi din punctul de vedere al moralei comuniste, să ţină seama de interesele individuale şi sociale ce trebuie apărate şi să înfăţişeze rezultatele obţinute în aşa fel încît să ajute instanţa sau organul respectiv să se pronunţe în perfectă cunoştinţă de cauză.

Orice anchetă socială cu caracter de expertiză, care nu răspunde acestei sarcini precise, de strîngere a elementelor necesare luării unei hotărîri, nu îşi atinge scopul şi ca atare nu este utilă.

e. Investigaţii de prevederi şi asistenţă socială

Potrivit unor dispoziţii legale, anume persoane, dacă se află în situaţii excepţionale, precis determinate, au dreptul la o serie de prestaţii sociale.

Investigaţia socială necesară în asemenea cazuri poartă asupra determinării existenţei sau inexistenţei condiţiilor prevăzute de lege pentru acordarea unui drept de prevedere socială, pensie, ajutor familial de stat etc. etc.

Uneori, această acţiune se reduce doar la o simplă verificare de acte (în cazul pensiilor, de pildă); alteori este nevoie şi de o anchetă făcută la domiciliul beneficiarului (în cazurile de ajutor familial de stat acordat, de pildă, muncitoarelor ziliere).

Sînt însă alte prestaţii de servicii care nu se acordă, decît după o judecare a situaţiei individuale a unei familii sau a unei persoane.

Acordările acestor prestaţii, denumite de *„asistenţă socială*se succed în etape, potrivit unui plan avînd ca scop repunerea în stare de funcţionalitate normală a unor familii izbite de carenţe funcţionale; sau uşurarea procesului de adaptare la viaţa socială a unor indivizi infirmaţi în capacităţile lor de integrare în muncă, în viaţa de familie şi în viaţa socială generală.

Investigaţia socială este deci necesară în aceste cazuri, pentru propria lămurire a asistentului social căci pe baza rezultatelor obţinute prin investigaţie, îşi stabileşte el planul de acţiune. Valoarea investigaţiei se judecă în acest caz după valoarea planului de acţiune, care, la rîndul lui, se analizează după eficacitatea sa.

Un alt tip de anchetă de asistenţă socială consistă în supravegherea periodică a unor situaţii de fapt. Este de controlat, de pildă, dacă ajutorul familial de stat, acordat pentru copii, se întrebuinţează corect. De asemenea, dacă regimul de muncă fixat unui anume muncitor cu capacitate de muncă redusă, este respectat de întreprinderea unde lucrează. Tot astfel este necesar să se urmărească periodic mersul acţiunii de asistenţă socială prin plasament familial. Există şi cazuri în care anume delincvenţi, în special minori, pot fi eliberaţi şi lăsaţi în „libertate supravegheată“,

SOCIOLBUC

adică sub controlul şi îndrumarea unor tehnicieni de asistenţă a delincvenţilor.

Atunci cînd serviciile de asistenţă socială sînt suficient de dezvoltate pentru a cuprinde totalitatea cîmpului lor de acţiune, se poate trece de la asistenţa individualizată recuperativă, la o acţiune de prevedere socială preventivă, purtînd asupra unei întregi colectivităţi teritoriale. O astfel de acţiune preventivă se bazează pe o anchetare a tuturor familiilor din teritoriu, atît normale cît şi deficiente, pentru a determina ce proporţie deţin cele deficiente faţă de cele normale şi cîte sînt în primejdie de a deveni deficiente. Depistarea preventivă se face şi om de om, pentru a afla din vreme toate cazurile în care o greutate sau o imposibilitate de adaptare socială individuală ar fi cu putinţă să se ivească.

Scopul investigaţiilor de depistare preventivă este de a servi drept bază unui plan de acţiune profilactică. Valoarea depistării preventive şi a planului de acţiune în masă, se judecă după eficacitatea rezultatului practic obţinut, adică după scăderea cazurilor de asistenţă existînd în teritoriu.

f. Investigaţii necesare serviciilor sociale de întreprinderi

Distingem mai întîi „serviciile sociale de întreprindere“ specifice marilor uzine şi şantiere, unele organizînd şi uşurînd viaţa internă a muncitorilor în cadrul întreprinderilor unde lucrează, altele ocu- pîndu-se de problemele familiilor muncitorilor, în special de cele ale muncitoarelor cu copii.

în al doilea rînd, există şi servicii sociale ale cooperativelor agricole de producţie, care de asemeni pun probleme interne şi externe.

în amîndouă cazurile, pentru a stabili care sînt nevoile reale ale oamenilor muncii în vederea organizării unei acţiuni de colectivitate, este necesară o stăruitoare investigaţie sociologică, care presupune adînci cunoştinţe de sociologie industrială, sociologie urbană, şi sociologie rurală.

g. Sondagiile de opinie publică

Pe măsură ce în viaţa noastră socială, masa populaţiei joacă un rol din ce în ce mai important, se desfăşoară şi o acţiune de aşa-numită „doxometrie“, adică de măsurare a curentelor de opinie publică, atît în domeniul cultural cît şi în cel economic, unde operaţiile de „marketing“ vor ajunge a fi curente.

Organizarea corectă şi eficientă a acestor „sondagii“ (care sînt în acelaşi timp şi mijloace de acţiune asupra opiniei publice), pretinde de asemeni specialişti, sociologi şi psihologi sociali, obligaţi a fi şi statisticieni.

h. Investigaţii aşa-numite „ad legem ferenda“

Uneori investigatorii sociali, fie activişti sau doar cercetători, află anumite situaţii speciale, neîndeajuns de cunoscute celor în drept, care nu sînt cuprinse în tema pe care o lucrează, dar care socotesc ei că merită a fi aduse la cunoştinţa forurilor conducătoare, pentru luare de măsuri, pe calea legislativă sau organizatorică.

Asemenea investigaţii au caracter de serviciu intern deci secret, fiind menite informării corecte a celor în drept să afle realitatea.

i. Investigaţii de lămurire a opiniei publice

Dimpotrivă, sînt situaţii în care unele investigaţii trebuiesc aduse la cunoştinţa unui public cît mai larg, ele contribuind la formarea unui spirit colectiv de răspundere prin schimb de experienţă şi emulaţie.

SOCIOLBUC

j. Investigaţii cu caracter pur teoretic

Evident, oamenii de ştiinţă nu lucrează numai pentru rezolvarea unor situaţii concrete, de interes imediat; ci îşi pot pune probleme care au un interes doar teoretic, adică fără soluţii practice actuale.

E sigur că în aceste cazuri, cînd tema nu ne este impusă de necesităţile stringente ale vieţii, alegerea ei este grea şi ne vom permite de aceea să insistăm asupra acestei probleme, în credinţa că cercetarea ştiinţifică dezinteresată, pur teoretică, este o bună şcoală pentru orice activist social; căci, repetăm: curiozitatea veşnic trează ajută pe practician să nu cadă victimă unei rutine sterpe.

3. BAZA METODICĂ ŞI PROCEDEELE TEHNICE COMUNE TUTUROR INVESTIGAŢIILOR SOCIALE

Oricare ar fi domeniul şi tema luată în lucru şi oricare ar fi calitatea investigatorului social, activist sau specialist al cercetării ştiinţifice, metoda şi tehnicile de lucru le sînt comune.

Desigur, modalităţile de aplicare vor fi diferenţiate în ce priveşte gradul de adîncime care trebuieşte atins; dar principiile de bază rămîn aceleaşi, orice investigator social fiind dator să le înveţe şi să le ştie aplica, la nevoie, in extenso şi cu toată rigoarea, potrivit necesităţilor terenului şi naturii problemelor.

De aceea, sfătuim ca următoarele capitole, avînd un caracter teoretic mai abstract să fie citite — şi în special recitite — cu toate atenţia, mereu con- fruntîndu-se indicaţiile textului cu experienţa personală a fiecărui cititor, astfel ca textul să capete viaţa pe care o pot da numai experienţele personale, reale sau imaginate pe situaţii concrete similare
— celor ştiute — din viaţă.

SOCIOLBUC

Capitolul III

Bazele filozofice ale gîndirii în ştiinţele sociale

Din cele spuse pînă acum, ar rezulta că sociologul trebuie să aibă o formaţie destul de complexă, avînd obligaţia să se intereseze de toate disciplinele care, în- tr-un fel sau altul, ne informează despre viaţa oamenilor.

Concluzia aceasta, după părerea noastră, nu e greşită. Dimpotrivă, am fi foarte bucuroşi dacă am reuşi să convingem pe sociologi, ca şi pe cei care au grija de a-i forma, că sociologul e dator să cunoască cît mai adîncit cu putinţă, seria întreagă a disciplinelor sociale, ba şi a celorlalte, în măsura în care stau în relaţie cu viaţa oamenilor.

în ce mă priveşte, atunci cînd vreau să-mi dau seama de valoarea profesională a unui sociolog, nu îl întreb cîtă teorie sociologică ştie, ci pe care dintre disciplinele sociale particulare se socoteşte a fi desăvîrşit stăpîn.

Indiferent ce ar fi: istoric, economist, demograf, psiholog, medic, geograf, folclorist, jurist etc. socotesc că are o bună bază de plecare spre a deveni sociolog, adică de a înţelege că domeniul acelei discipline pe care o cunoaşte, nu e doar decît un fragment dintr-o viaţă socială complexă. Peste ceea ce ştie el cu privire la fragmentul disciplinei sale, îi mai trebuie să adauge doar puţin, ca să aibă o viziune sociologică a vieţii sociale: experienţa concretă a terenului. Sociologul specialist doar al teoriei „generalului“ nu-mi inspiră încredere şi nu cred că ar putea face faţă, în mod onorabil vreunei cercetări sociologice.

Desigur, este peste puterile unui om normal să stăpînească toate disciplinele ştiinţifice legate de viaţa oamenilor. Dar măcar noţiuni generale despre ele, atît cît trebuie ca să poată convorbi cu specialiştii altor discipline, e obligator ca sociologul să-şi însuşească, numai astfel putîndu-se încadra corect într-o echipă interdisciplinară şi la nevoie să lucreze de unul singur, ceva mai modest, totuşi „interdisciplinar“.

Problema e prea importantă ca să nu încercăm a o lămuri într-un capitol special.

1. CARACTERUL DE DUBLA STRUCTURARE A SOCIETĂŢII UMANE; BAZĂ ECONOMICĂ ŞI SUPRASTRUCTURĂ

Viziunea interdisciplinară în sociologie nu e numai o chestiune de oportunitate sau de modă, ci decurge obligator din teoria vieţii sociale umane. Căci oricare ar fi sistemul sociologic pe care îl accepţi, e cu neputinţă să nu vezi că feno menul social este un fenomen global, prin însăşi faptul că e „uman“. Doar din punctul de vedere strimt, al clasificării ştiinţelor în discipline autonome, putem, forţînd lucrurile, să spunem că nu ne ocupăm decît de „formele“ vieţii sociale,

SOCIOLBUC

doar de „psihologia socială“, doar de „sistemul de relaţii dintre oameni“, sau doar de „grupele sociale“. în fond, oricine îşi dă seama că ştiinţa despre viaţa laolaltă a oamenilor este globală, simultan biologică, psihică, economică, juridică, etică, deci multiplă şi complexă, după cum omul el însuşi este multiplu şi complex. Dar deopotrivă este şi istorică, fiecare generaţie continuînd să trăiască în formele cultural-sociale create de înaintaşi.

în literatura sociologică mai recentă, se scoate din nou în relief ideea de „întreg“ socotindu-se a fi un merit deosebit al lui Marcel Mauss, faptul că a pus accentul pe ideea „fenomenului social global“. Să nu uităm însă că deseori ceea ce e „la modă“ nu e deloc o noutate ci doar o reluare, cu o terminologie nouă, a unor probleme vechi cît însăşi sociologia. Comte nu spunea oare şi el că sociologia cuprinde şi sintetizează toate ştiinţele? Spencer, ca şi toţi „organiciştii“, ce alta voiau să spună, cînd asemuiau societatea cu un organism? Şi dacă analizăm pe oricare dintre sociologi, oricît de „formalişti“ ar fi, nu găsim la ei aceeaşi idee de fond, ca premiză implicită, că viaţa oamenilor în societate e istorică, multiplă, cu laturi diverse, de care se ocupă multe discipline particulare?[1]

Numai că, acest sentiment, al „întregului“ social, al „globalului“, al „holis- ticului“, pentru a putea forma baza unei concepţii teoretice solide, trebuie să fie exprimat coerent, sistematic şi convingător nu numai din punct de vedere logic ci şi dovedindu-şi utilitatea ca unealtă de analiză concretă a fenomenelor empirice.

O asemenea elaborare teoretică, convingătoare, a ideii „globalităţii“ vieţii sociale, afirmată a avea virtuţile explicatoare ale teoriei „structurii“ şi a „sistemelor“, constituie meritul esenţial al materialismului istoric, care, încă de acum un veac, a afirmat teza pe care o putem numi a „dublei structurări sociale“, rămasă pînă astăzi temeiul cel mai solid ce se poate închipui, pentru o pledoarie a caracterului interdisciplinar al oricărei sociologii posibile.

Nu este rostul acestei lucrări de metodologie să dea o expunere sistematică a marxismului, sarcină prea grea de altfel, pe care nu ne încumetăm a o lua. Ne vom mărgini să subliniem doar ceea ce socotim a fi elementar, totuşi esenţial de ştiut şi aplicat în cursul unor cercetări de sociologie concretă. Rămîne ca sociologul, pentru a-şi putea face bine meseria, să înveţe materialismul istoric din lucrările clasice ale marilor gînditori marxişti. Insistăm: direct din lucrările maeştrilor, iar nu doar din manualele şcolare, care nu pot reda nici pe departe bogăţia de idei şi de sugestii, multiplicitatea de drumuri deschise, dar încă neduse pînă la capăt, pe care le găseşti în scrierile clasicilor.

Totuşi, pentru a nu ne pierde în hăţişul imens al aspectelor marxismului, ne vom referi la cîteva texte de bază, care merită să fie mereu reamintite, pentru a fi permanent avute în vedere.

începem cu cel în care Marx face expunerea schematizată a concepţiei sale despre ce este societatea omenească. Ne vom permite însă să-l dispunem, tipografic, pe aliniate numerotate, subliniind şi cîteva concepte cheie.

„în producţia socială a vieţii lor, oamenii intră în relaţii determinate, necesare, independente de voinţa lor, *relaţii de producţie,* care corespund unei trepte de dezvoltare a *forţelor lor productive materiale".*

[1] Ca multe alte şcoli de sociologie, şi şcoala Gusti avea această viziune de „unitate“, globală, de „interdependenţă“ a tuturor elementelor şi factorilor constituind sau influenţînd viaţa socială. Desigur nu în forma, mult mai clară, de astăzi, după ce Saussure, a făcut dovada că „semnul“ nu există decît în raport cu celelalte semne figurînd în acelaşi lanţ liniar semnificativ şi după ce Trubetzlcoy a formulat „teoria sistemului“. Un pas important în mai clara înţelegere a problemei s-a putut face graţie „modelelor“ grafice (şi a grafelor), unele din ele cvantificabile.

SOCIOLBUC

„Totalitatea acestor relaţii de producţie constituie:

I. *Structura economică* a societăţii“[2]

Cu privire la această structură economică, mai există însă încă un pasaj, de data aceasta scris de Marx în „Capitalul“ voi. III, în care se dă următoarea definiţie, foarte clară şi deci foarte utilă pentru lămurirea problemei. Se spune acolo că:

„Relaţiile pe care agenţii producţiei le au *între ei* şi *cu Natura,* aceasta constituie structura economică a societăţii“.[3]

Este deci vorba de o *Natură,* din care *agenţii producţiei,* adică oamenii, extrag cele necesare traiului lor, avînd aşadar cu Natura o *relaţie tehnică;* simultan ei au însă şi între ei *relaţii sociale.*

în continuare, Marx spune, în textul său, că structura economică a societăţii este:

„Baza reală pe care se înalţă o

II. *Suprastructură* politică şi juridică, căreia îi corespund forme determinate ale conştiinţei sociale“.

Urmează, în continuare, cîteva consideraţii generale în legătură cu relaţia dintre I (Baza economică) şi II (Suprastructura) şi anume:

„Modul de producţie a vieţii materiale determină în genere procesul vieţii sociale, politice şi spirituale“.

„Nu *conştiinţa* oamenilor le determină *existenţa,* ci dimpotrivă existenţa lor socială le determină *conştiinţa".*

Ulterior, mai sînt formulate şi următoarele idei:

„Odată cu schimbarea bazei economice, are loc, *mai încet sau mai repede,* o revoluţionare a întregii *uriaşe* suprastructuri“, precum şi ideea că „relaţiile de producţie“ au ca „expresie juridică“ „relaţiile de proprietate“. „Dreptul“^ spune în altă parte Marx, „nu e decît recunoaşterea oficială a realităţii“.[4]

Dar găsim în aceleaşi texte şi o analiză mai amănunţită a ce este suprastructura, care ar cuprinde „fenomenele juridice, politice, artistice, filozofice“, într-un cuvînt, „formele ideologice în care oamenii devin conştienţi de conflictul ivit între forţele de producţie şi relaţiile de producţie“.

Cred că ceea ce trebuie reţinut din aceste foarte succinte formulări tematice, este ideea că necontenit trebuie pus accentul pe faptul că e vorba mai întîi de o primă „structură“ economică şi apoi de o altă „structură“, aceasta suprapusă celei dintîi, între aceste două structuri existînd o corelaţie strînsă aşa cum e şi firesc să fie între o bază şi tot ce creşte peste ea. împreună, aceste două structuri constituie, de fapt, o singură structură globală, deşi dublă.

Tezele acestea sînt esenţiale pentru concepţia sociologică marxistă, care e deci „structuralistă“ prin excelenţă; „structuralistă“ însă în alt sens decît cel al şcolii occidentale actuale, a unui structuralism static, iar nu „dinamic“ cum e structuralismul marxist.[5]

Dar ceea ce practic interesează în mod cu totul deosebit, atunci cînd judecăm din punctul de vedere strict profesional al investigatorului social, e faptul că această concepţie dublu structurală, este „sistemică“, în sensul că fiecare element component al fiecăreia din structuri se află în relaţii de asemenea natură cu toate celelalte elemente, încît schimbarea unui element atrage cu sine schimbări corelative ale tuturor celorlalte elemente ale structurii.

Marx foloseşte, pentru a arăta acest caracter de coerenţă dialectică dintre elementele componente ale structurilor,

[2] KARL MARX, Contribuţii la *Critica economiei politice,* Introducere, în K. Marx- F. Engels, *Opere,* voi. 13, pag. 8—9.

[3] KARL MARX, în K. Marx—F. Engels *Opere,* Capitalul, volumul III.

[4] KARL MARX, *Contribuţii la critica economiei politice, op. cit.* pl. 13, pag. 8—9.

[5] „Structuralism genetic“ îi spune LUCIEN GOLDMAN, în *Sociologia Literaturii* (traducere şi studiu introductiv de Ion Pascadi, cu un cu- vînt înainte de Miron Constantinescu, Editura Politică, 1972).

SOCIOLBUC

termeni ca „relaţii determinate“, „necesare“, „independente de voinţă“, „corespondenţă“, „înălţare peste bază“, „determinare“, „exprimare“, „conştientizare“ care toate subliniază în context ideea corelaţiei dialectice, ideea existenţei unor legi de „*coexistenţă*“ de „*sincronie*“, mai întîi între bază şi suprastructură, apoi între elementele din sînul fiecăreia din aceste structuri; de pildă între forţele şi relaţiile de producţie, între drept şi relaţiile de producţie etc.

Corelaţii şi simultaneităţi, care totuşi sînt supuse unui proces istoric de dezvoltare, trebuind să fie deci considerate şi „*diacronic*“, căci ele se pot transforma în contradicţie, suprastructura, de pildă, întîrziind faţă de baza sa, relaţiile de producţie intrînd în conflict cu forţele de producţie, ceea ce dă naştere unor „crize sociale“ permanente, ajungînd însă şi la punctele nodale ale revoluţiilor.

2. SOCIOLOGIA ŞI ROLUL ŞTIINŢELOR SOCIALE PARTICULARE

Odată ce am constatat caracterul „sistemic“ al sociologiei marxiste, trebuie să tragem cîteva concluzii metodologice, de esenţială importanţă. In primul rînd aceea că nici un aspect, sau fragment de viaţă socială, nu poate fi înţeles deplin decît dacă îl integrăm în unitatea globală structurată din care face parte. Rupt din contextul lui, orice fenomen social încetează de a avea sens sociologic.

Se cuvine să ne oprim asupra acestei probleme, pentru a o lămuri, în toate consecinţele sale.

Orice fapt de viaţă socială, fie el structură, sau element al unei structuri, trebuie analizat sub un dublu aspect: mai întîi *în sine* şi apoi în *corelaţiile sale* cu seria întreagă a tuturor componentelor atît ale structurii de bază cît şi ale suprastructurii.

Să reluăm deci, din acest punct de vedere, cîteva din tezele pe care le-am reamintit. De pildă cea care afirmă că structura economică a societăţii constă în relaţiile pe care agenţii producţiei le au cu Natura şi între ei înşişi.

Să considerăm mai întîi relaţiile cu Natura pe care Marx o numeşte a fi un „*laborator*“ al muncii oamenilor, adică locul din care oamenii cu ajutorul unei „tehnici“ din ce în ce mai perfecţionate, extrag atît materia primă cît şi sursele de energie necesare producerii celor trebuincioase traiului omenesc: alimentare, adăpostire, încălzire, îmbrăcare etc. Omul nu creează Natura, în sens fizic. Dar o poate totuşi crea sociologic.

Căci, într-un anume sens, putem spune că oamenii, prin tehnica lor, creează acea parte din natură cu care au relaţii. Cită vreme mijloacele tehnice nu permit exploatarea unui bun al naturii, acel bun este inexistent pentru viaţa oamenilor, adică din punct de vedere sociologic. De pildă: cîtă vreme nu exista o industrie petroliferă, zăcămintele de petrol erau ca şi cum nu ar fi fost, zadarnic stînd îngropate în pămîntul peste care, timp de milenii, nu cutreierau decît păstorii nomazi. Tehnica creează deci petrolul, adică îl face să fie utilizabil, deci existent, pentru oameni.

A studia Natura este însă datoria unui grup de ştiinţe naturale particulare în primul rînd geologia şi geografia. Aceste două ştiinţe pot şi trebuie să considere Natura în ea însăşi deci nu neapărat în legătură cu tehnologia şi cu nevoile oamenilor.

De asemenea a studia seria de unelte, procedee de muncă şi cunoştinţe tehnice de prelucrare a Naturii, este de resortul disciplinei tehnologiei, de caracter pur ingineresc. Tot astfel a studia masa de oameni, ca fiinţe biologice capabile nu numai de efort fizic ci şi de creaţie intelectuală, intră în obligaţia grupului de discipline ale biologiei, antropologiei,

SOCIOLBUC

demografiei, igienii, medicinei, precum şi a psihologiei.

Ce-i rămîne atunci de studiat sociologiei dacă toate elementele componente ale relaţiei „Om-Natură“ formează obiectul unor altor discipline ştiinţifice?

Marx rezolvă problema într-un alt pasaj, printr-o soluţie care merită să fie meditat şi luat ca model pentru rezolvarea altor probleme similare: „prima premiză a oricărei istorii a omenirii, este în mod firesc, existenţa indivizilor umani vii. De aceea primul fapt concret care trebuie subliniat este alcătuirea fizică a acestor indivizi şi raportul determinat de acesta faţă de restul naturii. Fireşte, nu ne putem ocupa aici nici de constituţia fizică a omului însuşi, nici de condiţiile naturale pe care le-au găsit oamenii, cele geologice, orohidrografice, climatice şi alte condiţii. Orice istoriografie trebuie să pornească de la aceste baze naturale şi de la modificările lor în decursul istoriei de pe urma acţiunii omului“.[6]

Se afirmă deci că ştiinţele sociale nu au a se ocupa de problemele pe care le studiază ştiinţele naturii, dar nu se neagă cîtuşi de puţin legitimitatea sau utilitatea acestora. Ci nu numai că avem a ţine seama de ele, trecînd însă dincolo de ele, prin stabilirea relaţiilor care există între aceste ştiinţe ale naturii cu viaţa oamenilor în societate, dar fiind că între aceste două nivele de realităţi există o strictă corelaţie, de reciprocă condiţionare: natura condiţionează fiinţele umane şi la rîndul lor fiinţele umane, prin acţiunile lor culturale, transformă natura, „umanizînd-o“.

Există deci ştiinţe „nesociale“, „fizice“, „naturale“ de care sociologul nu poate rămîne străin, deşi nu intră în sfera lui de cercetare.

Cum anume trebuie procedat în asemenea situaţie, în care ştiinţele naturii studiază „în sine“ un anume domeniu de fenomene naturale, iar sociologul le studiază în modul cum se integrează în viaţa socială. Un alt text de al lui Marx ne este deplin lămuritor:

„Pare just să se înceapă cu ce este real şi concret, cu premisele reale, deci de pildă în economie politică, cu populaţia, care e baza şi subiectul întregului proces de producţie social. Dar, la o examinare mai atentă, această metodă se dovedeşte greşită. Populaţia este o abstracţie dacă lăsăm la o parte de pildă clasele din care ea se compune. Aceste clase, la rîndul lor, sînt o vorbă goală dacă nu se cunosc bazele pe care se întemeiază ele, de pildă muncă salariată, capital etc. Aceasta presupune existenţa schimbului, a diviziunii muncii, a preţurilor etc. Capitalul de exemplu, nu înseamnă nimic fără munca salariată, valoare, bani, preţuri etc. Prin urmare, dacă aş începe cu populaţia, aceasta mi-ar da o idee haotică despre întreg şi numai în urma unor determinări mai apropiate aş ajunge, în mod analitic, la noţiuni din ce în ce mai simple. De aci ar trebui să mă întorc din nou pe acelaşi drum, pînă cînd aş ajunge în cele din urmă iar la populaţie, de data aceasta însă nu ca idee haotică despre întreg, ci ca totalitate bogată, cuprinzînd numeroase determinări şi relaţii“[7].

Rezultă deci şi din acest pasaj, încă mai clar, că există realităţi „naturale“, forţe concrete, care pot fi studiate „în sine“ de anume discipline ale ştiinţelor naturii, precum de pildă „demografia“, „geografia“, „geologia“, „tehnologia“ ş.a.m.d. de care am pomenit anterior, şi de care oamenii de ştiinţă socială au a ţine seamă; nu însă *în sine,* ci doar *„în relaţii“* cu întregul structural din care fac parte, adică din punctul de vedere al valorii „*poziţionale*“ pe care o capătă o anume realitate, prin faptul că e cuprinsă într-o anume formaţiune structurală.

întrebarea este dacă putem aplica acelaşi procedeu nu numai la problema valorii „în sine“ şi „poziţionale“ a fe-

[6] **Karl Marx.** ***Contribuţii etc. op cit. pag.*** **673** [7] ***Ibidem,*** **pag. 674.**

SOCIOLBUC

nomenelor ce ţin de disciplinele Naturii, ci şi acelora care fac parte din „social".

Problema aceasta mi se pare a fi nu numai foarte interesantă, prin subtilitatea ei dialectică, ci şi, din punct de vedere practic, extrem de importantă, căci de ea depinde rezolvarea corectă, operativă, a problemei care recunoaştem că e de bază şi care constă în precizarea relaţiilor dintre „existenţă" şi „conştiinţă".

Căci în caz afirmativ, ar urma ca ştiinţele sociale să-şi asume sarcina de a studia fenomenele sociale dintr-un dublu punct de vedere, mai întîi „în sine", ca ştiinţe sociale „particulare" şi apoi „poziţional" dintr-un punct de vedere structuralist general; ceea ce implică luarea unei anume poziţii doctrinare faţă de problema relaţiilor care trebuie să existe între ştiinţele sociale particulare şi sociologie.

3. VALORI „în SINE" ŞI VALORI „POZIŢIONALE"

Pentru a face mai limpede cele două moduri posibile de a considera orice element al unei structuri (adică mai întîi „în sine" apoi „poziţional") să pornim de la un exemplu clasic, folosit de Auguste Comte, deşi în alt sens decît cel în care-1 vom întrebuinţa noi.

Fizicienii care se ocupă cu acustica pot considera „în sine" un anumit sunet. Să spunem sunetul „do". Ei îi pot arăta caracteristicile, precizîndu-i frecvenţa de undă, intensitatea măsurată în decibeli etc. Dar acelaşi sunet poate fi considerat de un muzician, nu „în sine", ci în poziţia pe care o are faţă de alte sunete, stabilind astfel legi ale „armoniei", care fac ca acest sunet „do" să nu fie plăcut de auzit simultan cu sunetul „re", ci cu „mi". De asemenea poate stabili că există şi reguli de succesiune melodică, pe un anumit număr de game, majore şi minore, în care fiecare sunet în parte are a se supune altor reguli decît ale armoniei, sau a celor pur fizice. Fie în „armonie", adică în regim de *simultaneitate,* fie în *succesiune* melodică, există reguli care precizează ce valoare poziţională poate avea fiecare sunet în parte, dacă îl considerăm în cadrul structurii sale armonice şi melodice. Auguste Comte folosea exemplul pentru a ilustra existenţa unei sociologii statice, şi a alteia dinamice; nouă, acelaşi exemplu ne va servi pentru a arăta că şi într-un caz şi în altul, adică atît static cît şi dinamic, există legi structurale „poziţionale", altele decît cele care pot fi considerate „în sine".

Susţinem deci că putem analiza un fenomen social o dată „în sine" (şi acesta e rostul ştiinţelor sociale particulare) şi apoi „în structură" (ceea ce ar fi rostul unei ştiinţe de sinteză structuralistă).

Putem oare justifica această teză şi în ce mod?

John Stuart Mill, de pildă enunţase teza că raţiunea umană are capacitatea de a extrage şi de a izola mintal un anume element din întregul în care se află cuprins, pentru a-1 considera, în felul lui de a fi, în ipoteza că realmente ar exista izolat.[8] S-ar putea deci analiza un fenomen social particular „ca şi cînd" ar exista de sine, desprins din ansamblul fenomenelor din care totuşi face parte, şi anume atît în simultaneitatea lor cît şi în ordinea succesiunii în timp. Faptul că aşa ceva nu există nu e un motiv ca, „teoretic", printr-o trecere la „limită" a concluziilor trase din cercetarea empi- riei, o disciplină autonomă să nu poată fi constituită.

în această privinţă influenţa ştiinţelor naturii asupra celor sociale este foarte vizibilă. într-adevăr, în fizică de pildă, avem tot dreptul să stabilim astfel de legi teoretice prin trecere la limită. De pildă legea căderii corpurilor în vid

[8] RAYMOND VAYSSET-BOUTBIEN, vezi cap. II „*Stuart Mill et la sociologie française contemporaine*" (1940).

SOCIOLBUC

nu este decît o creaţie pur mintală, abstractă, căci o asemenea cădere nu există decît ipotetic. Totuşi legea gravitaţiei universale este utilă, pe baza ei putîndu- se stabili ulterior ce se întîmplă cu un corp care nu cade în vid, ci în condiţiile diverse pe care le studiază balistica şi aeronautica, de pildă.

în ce limite însă putem oare proceda în ştiinţele sociale la astfel de analize a unor situaţii ipotetice? Avem voie metodologic să folosim în acest domeniu al socialului procedura filozofică a lui „als ob", cum îi spun germanii, adică a lui „ca şi cum"?

Desigur că da. Nu putem face ceea ce îi este cu putinţă unui chimist, cînd izolează, fizic, materialmente, în epru- betele sale, elementele cu care lucrează. Putem totuşi proceda la o izolare logică. Pentru a putea aprecia rostul funcţional al unui element al vieţii sociale, putem anula, teoretic şi mintal, toate celelalte elemente, pentru a considera ce s-ar putea întîmplă într-o asemenea situaţie.

Astfel, ca să înţelegem care e rostul muncii în crearea „valorii" şi relaţia ei cu „preţurile", putem proceda la judecarea situaţiei în care ne-am afla dacă am anula efectele ofertei şi cererii, adică a condiţiilor reale ale pieţii. Am constata atunci că am anulat de fapt „preţurile", care variază, în sus şi în jos, în jurul unei „valori", întocmai cum variază abaterile unei serii statistice în jurul unei medii aritmetice. „Valoarea" ne apare în aceste condiţii ca o realitate pur logică, în jurul căreia tind să se grupeze realităţile empirice ale preţurilor.

Acest mod de a judeca este esenţial pentru sociologie, căci, în mod constant constatăm că realităţile empirice au tendinţa de a se grupa în jurul unor valori teoretice abstracte, *legile sociale* apărîn- du-ne ca legi tendenţiale, legi statistice, de altă natură deci decît cele ale clasicelor relaţii între „cauză" şi „efect", în care adică efectul nu poate exista fără cauza sa şi nici cauza fără de efectul respectiv.

Practic vorbind, în cadrul unei investigaţii sociale un economist poate studia „în sine" de pildă o anume întreprindere din toate punctele de vedere ale disciplinei economice (cost, randament, preţ,finanţare, circulaţie, amortizare, reproducere, acumulări etc.etc.) fără să facă nici o legătură cu faptul că aceste fenomene „economice" sînt doar un fragment din ceea ce, în marxism, se numeşte „structura economică a societăţii" şi fără a considera problema din punctul de vedere al faptului că această structură este o „bază", element motor al întregii vieţi sociale.

Din acest punct de vedere justificarea invocată de Stuart Mill rămîne valabilă.

Dar adevăratul temei al justificării unei discipline particulare autonome numită „economie politică" îmi pare totuşi a sta în altă parte decît unde credea Stuart Mill, adică decît în posibilitatea noastră de a considera abstract, „în vid", fenomenul economic pur. Anume argu- mentul de temei mi se pare a fi acela că fenomenul economic este dialectic şi trebuie deci considerat dialectic, în sensul că dispune de o mişcare autonomă uşor decelabilă ca atare. De pildă, în ansamblu] lor, capitalurile evoluează potrivit unor legi economice proprii, tre- cînd succesiv prin anume faze dc crcş- tere, urmate de faze de crize, mişcarea aceasta repetîndu-se ciclic, într-un fel, formînd un „sistem" care se „autoreglează"!

Crizele ciclice ale Capitalului, ca să avem în vedere doar acele fenomene economice de care s-au ocupat în mod direct creatorii marxismului — sînt crize care. există ca fenomene „în sine" şi deci pot fi studiate „în sine", într-un cerc de fenomene pur economice, măcar că, aşa cum arată tot Marx, ele au a fi considerate deopotrivă şi în contextul lor social, mai larg, extraeconomic, generalsocial. De pildă în geneza capitalismului intră fenomenele neeconomice ale „acumulării primitive a capitalului", tot astfel precum în dezvoltarea lui ulterioară intervine „lupta de clasă" etc. Judecăm

SOCIOLBUC

deci lucrurile nu numai „pur“, în abstract, (aşa cum o fac cei care nu practică gîn- direa dialectică) ci şi „în context“, adică dialectic. Sau, ca să folosim expresii luate din ştiinţele naturii: nu numai „in vitro“, ci şi „in vivo“.

Practic vorbind, în cursul oricărei investigaţii, avem nevoie de a face o analiză „economică în sine“ a întreprinderilor (industriale, agricole, comerciale, de servicii) pe care le întîlnim la teren, ca să ne dăm seama dacă ele merg, din punct de vedere economic, bine sau rău, dacă sînt sau nu sînt rentabile, de pildă. Dar tot atît de necesară este şi studierea lor din punctul de vedere al condiţiilor sociale non-economice care le influenţează; precum şi din cel al înrîuririlor (al repercusiunilor) pe care aceste fenomene economice le au asupra ansamblului vieţii sociale (demografice, de sănătate, de nivel de viaţă materială şi spirituală, de psihologie etc.). Deci un sociolog bine pregătit trebuie să fie stăpîn şi pe disciplina economiei politice, nu numai pe propria sa teorie sociologică; soluţia cea mai bună fiind cea a echipei interdisciplinare, în care să colaboreze un economist, cu cunoştinţe de sociologie, cu un sociolog avînd şi el cunoştinţe de economie politică, amîndoi fiind destul de bine pregătiţi ca dialogul între ei să urmeze în condiţii optime.

Să vedem în continuare, dacă putem judeca tot astfel şi faţă de alte fenomene sociale decît cele economice. Căci fenomenele economice au o bază concretă extrem de vizibilă, procesul muncii, mărfurile produse, transportul lor, distribuirea, consumul lor fiind toate „obiecte“ sau „acţiuni“ materiale, astfel că „ideile economice“ care se nasc în mintea oamenilor au un caracter de „oglindire“ extrem de caracteristic, luarea în cunoştinţă fiind operată printr-un proces de creaţie colectivă de aceeaşi natură, de pildă cu cea care duce la crearea unei limbi. Este deci vorba de fenomene care trec dincolo de limita „individualului“, în această privinţă Marx ne-a lăsat în analiza „caracterului fetiş al mărfii“ o teorie cît se poate de clară, care ne poate servi drept ghid.

Sînt însă alte elaborări ideologice care nu au o legătură atît de directă cu realitatea concretă şi care, pe de altă parte sînt rezultatul unui proces de naştere care nu este neapărat colectiv, sau este colectiv doar într-o măsură relativă şi doar în anume cazuri.

Astfel, de pildă fenomenele juridice sau morale, care se caracterizează, verbal, în „norme“ de convieţuire socială, pot avea drept origine fie un proces de creaţie anonimă, colectivă, fie unul de creaţie individualizată: dreptul poate fi „o- bişnuielnic“, adică un „obicei alpămîn- tului“, de caracter anonim, dar poate fi şi creaţia unui grup restrîns de „legislatori“. Tot astfel, normele morale pot fi şi ele creaţii colective şi anonime sau elaborate şi formulate de un personaj sau un grup de personaje individuale, acţionînd „filozofic“ sau „religios“, pentru a cristaliza un corp sistematic de norme.

Cu atît mai mult creaţiile artistice precum şi cele ştiinţifice şi religioase pot avea acelaşi dublu caracter, uneori „folcloric“, alteori „cult“.

Aceste fenomene ideologice, indiferent de procesul lor de naştere, pot fi şi ele considerate din dublul punct de vedere de care ne ocupăm: în sine şi în valoare poziţională.

Iată de pildă „dreptul“. Nimeni nu contestă că dreptul are rădăcini sociale, normele lui neavînd nimic „pur“ în ele, ci fiind dimpotrivă exprimarea verbală a unor reguli scornite de oameni pentru a rezolva sau a preveni situaţii conflic- tuale concrete. Acestea sînt mereu altele de-a lungul istoriei omenirii, constantă rămînînd numai capacitatea oamenilor de a simţi că sînt unele situaţii „drepte“ şi altele „nedrepte“, conţinutul concret al sentimentului justului şi injustului variind după epoca istorică şi clasa socială respectivă, deţinătoare sau nu a puterii în stat, deci folosind aparatura

SOCIOLBUC

normelor juridice în scop de apărare sau de atac.[9]

Ca atare, dreptul exprimă totdeauna o realitate socială suferind astfel un proces de dezvoltare istorică paralel cu cel al dezvoltării însăşi a formaţiunilor social-economice.

în acest sens Marx are dreptate cînd afirmă, aparent, paradoxal, că „nu există o istorie a dreptului“, adică o istorie de sine stătătoare, a dreptului. Cu toate acestea, dreptul, ca oricare creaţie ideologică, are şi el o posibilitate de viaţă autonomă, care se vădeşte prin capacitatea sa de dăinuire întîrziată, chiar mult după ce realităţile sociale care i-au prilejuit naşterea, au dispărut.

Dar nu numai atît: dreptul legiferat nu are numai surse sociale, ci şi surse interne proprii. în orice operaţie de sistematizare a dreptului, necesară mai ales în momentele cînd se legiferează sau cînd se codifică un ansamblu de norme, racordarea lor într-un singur sistem logic, nu se poate obţine decît prin crearea cîtorva norme, intermediare, verigi de legătură, de sudură logică între diversele norme existente: ceea ce face ca una din sursele codificării să fie însăşi codificarea.

în plus, operaţiile de codificare ne- fiind necesare decît la rari răstimpuri, din această pricină dreptul întîrzie, evo- luînd cu extremă încetineală, astfel încît juriştii practicieni, judecători sau avocaţi, au fost siliţi să născocească o întreagă tehnică de „interpretare“ & legilor, care permite rezolvarea „revoltei faptelor împotriva codurilor“, prin păstrarea formei, în ciuda schimbării fondului.

Dreptul are deci, în mod clar, caracterul unei discipline autonome, în măsura în care fenomenul juridic are această dialectică proprie de dezvoltare, deosebită, deşi îmbinată cu dezvoltarea sa determi natā de funcţiunea sa în complexul structurii sociale.

Am avea deci posibilitatea de a studia dreptul pe trei paliere, şi nu numai două:

a) norma de drept, ca atare „în sine“ în individualitatea sa. De exemplu: să luăm o paremie din vechiul cutumiar francez, pe care Marx o pomeneşte: „la mort saisit le vif dans son hoir le plus proche“. Acest text cuprinde un înţeles precis: e vorba de „sezină“ şi de rolul ei în procedeul moştenirii;

b) aceeaşi formă de drept, în cadrul sistemului juridic respectiv, în speţă funcţiunea sezinei, în cadrul larg al sistemului juridic de proprietate în evul mediu;

c) sistemul juridic al proprietăţii în cadrul societăţii medievale şi anume în relaţiile de proprietate caracteristice unei anume clase sociale din evul mediu.

Sau, dacă ni se permite o imagine mai literară ca şi cum am studia pămîntul pe trei paliere: ca obiect material, studiat de geologie, ca membru satelit al sistemului solar şi rotind în jurul soarelui şi ca antrenat în mişcarea pe care însăşi soarele o are într-o anume direcţie a cosmosului.

Deci asemănător cu „ideologia economică“, „dreptul“ are o legătură directă cu fenomene sociale concrete: dreptul e de fapt un mod de a oficializa un anume sistem de relaţii sociale cît se poate de concrete; fapt foarte vizibil cînd ne ocupăm în special de capitolul „proprietate“ dar care rămîne vizibil şi cînd e vorba de „familie“, „obligaţii“ sau alte mari capitole ale ştiinţelor juridice.

Mai gingaşă este însă problema „conştiinţei sociale“ în domeniile creaţiilor artistice, filozofice, religioase, ştiinţifice, într-un cuvînt în cele ce reprezintă un „Weltanschaung“ adică un anume mod de a vedea şi concepe lumea naturală şi socială.

în privinţa acestui tip de „conştiinţă“ este într-adevăr o întrebare dacă o putem considera atît „în sine“ cît şi „poziţional“.

[9] **FRANÇOIS GÉNY,** ***Méthodes d'interprétation et sources en droit privé positif; essai critique*** **Ediţia a Il-a, 2 volume, Paris 1919. idem.** ***Science et technique en droit privé positif, Nouvelle contribution à la critique de la méthode juridique,*** **3 volume, 1914—1921.**

SOCIOLBUC

Există însă în această privinţă un text al lui Fr. Engels care este lămuritor şi decisiv cu privire la problema pe care o discutăm, cea a dublei îndatoriri de a considera pînă şi ideologia mai întîi „în sine“ şi apoi ca valoare „poziţională“ în cadrul unei structuri.

Textul spune următoarele:

„Orice ideologie, odată născută, se dezvoltă în legătură cu materialul noţiunilor date şi dezvoltă acest material mai departe; altminteri, ideologia ar înceta să existe ca atare adică ar înceta să se ocupe cu idei ca entităţi independente, dezvoltate independent, şi supuse numai legilor lor proprii“.

Se afirmă deci mai întîi existenţa legitimă a unei discipline proprii a „ideologiei“. Ceea ce nu înseamnă totuşi că „ideologiile“ trebuiesc studiate exclusiv în sine, adică numai în mişcarea lor autonomă, în istoria dezvoltării lor de sine, rupte de legăturile lor cu ansamblul vieţii sociale. Căci Engels urmează astfel:

„Faptul că desfăşurarea acestui proces este determinată în cele din urmă, de condiţiile materiale de viaţă ale oamenilor în mintea cărora se petrece acest proces de idei, faptul acesta rămîne în mod necesar necunoscut acestor oameni, căci dacă lucrurile ar sta altfel, atunci orice ideologie ar înceta să mai existe.“[10]

Este deci cît se poate de clar afirmată poziţia marxistă cu privire la legitimitatea unor discipline sociale particulare care să studieze „în sine“ dezvoltarea autonomă a ideologiilor (artă, ştiinţă, religie, doctrine politice etc.) precum şi egala legitimitate a unei ştiinţe de sinteză care să studieze aceleaşi fenomene în complexul lor social.

Intr-adevăr, o asemenea studiere dublă, „în sine“ şi „poziţională“, oferă sociologului un cîmp de cercetare deosebit de interesant. Căci ce poate fi mai pasionant decît să vezi cum noile generaţii nu se despart de acele creaţii care se materializează în cuvinte sau în materii plastice, decît luînd faţă de ele o atitudine polemică. Noile realităţi scciale ivite în decursul istoriei, silesc noile generaţii să gîndească şi să conceapă lumea altfel. Dar ele nu pot uita, pur şi simplu creaţiile predecesorilor lor, ci se despart cu greu de ele. O bună bucată de vreme ele încearcă să toarne „noul“ în formele vechi. Platon de pildă continuă a vorbi, prin gura lui Socrate. Cînd însă noul e prea „nou“ ca să mai poată fi turnat în vase vechi, vasele vechi nu se dau deoparte, pierzîndu-se în uitare, ci se sparg cu ciudă. Tradiţiile de şcoală, doctrinele sistematic elaborate, stilurile pe vremuri folosite, sînt combătute şi negate la început prin „contraimitaţie“, adică prin luare de poziţii „în răspăr“ care sînt „noi“ pentru că sînt contrarii celor vechi. Marea lege a dialecticii hegeliene care se formulează ca o trecere obligatorie de la teză la antiteză, psihologic vorbind, este o lege a „opoziţiei“ noului faţă de vechi, noul apărînd în acest caz ca o imagine în oglindă a vechiului.[11]

Subteran, se face simţit permanentul impact al istoriei care impune „noul“. E deci o dublă mişcare dialectică: rezolvarea de adînc a unor probleme mereu noi, cu menţinerea totuşi a unei superficiale, aparente continuităţi de idei, obţinută prin legarea logică a noului ideologic, de cel vechi; legarea în antiteză, totuşi legare.

Problema aceasta este nu numai pasionantă ci şi esenţială pentru orice sociolog marxist care se respectă, care adică doreşte ca, în cercetările concrete pe care le face asupra fenomenelor sociale, să aibă o viziune clară a mecanismelor prin care ideologiile se nasc şi îşi îndeplinesc funcţiunile.

Nu e cazul să adîncim încă de pe acum şi în acest loc, această problemă a „con-

[11] **E interesant de amintit că şi Tarde concepea „L'oposition universelle“ ca una din legile de bază ale vieţii sociale.**

[10] **Fr. ENGELS, *Ludwig Feuerbach şi sfirşilid filozofiei clasice germane,* în K. Marx şi F. Engels, *Opere* voi. 21 pag. 301**

SOCIOLBUC

ştiinţei“ sociale, a genezei şi funcţiunilor ideologiei. Totuşi nu putem omite cîteva din poziţiile, unele marxiste, altele ne- marxiste sau chiar anti-marxiste, care au fost luate cu privire la această problemă şi care circulă în momentul de faţă în lumea gînditorilor sociologi, uneori avînd aspectul unei „mode“, supărătoare atunci cînd e adoptată doar de dragul unora de a fi „moderni“ cu orice preţ, însă fără o suficientă adîncire a problemei. în special ne gîndim la acele volume care, traduse în româneşte, pot duc; pe o cale stearpă dacă nu chiar direct greşită pe neofiţii grăbiţi să adopte atitudini „up to date“.

4. VIZIUNEA SPECIFIC SOCIOLOGICĂ A SOCIALULUI

Am putea formula şi altfel cele pînă acum spuse despre caracterul interdisci- plinar al cercetărilor sociale şi despre capacitatea noastră de a studia „în sine“ şi „poziţional“ toate elementele componente ale structurilor sociale, de bază, economice şi suprastructurale. Şi anume, am putea pune accentul pe „oameni“, ca obiect specific de studiu al sociologiei. Celelalte discipline sociale particulare, nu au acest obiectiv. Unele studiază în principal Natura în legătură cu oamenii, altele studiază biologia omului, psihologia omului, activităţile lui în procesele de producţie şi aşa mai departe, dar nici una nu are drept scop să studieze pe oameni în toată complexitatea felului cum îşi duc ei viaţa în Natură şi în Social.

Deseori gîndul că studiem „oamenii“, rezolvă practic unele nelămuriri. De pildă, am afirmat că în cadrul unei întreprinderi se pot face studii economice de sine stătătoare, care nu sînt însă „sociologice“. Sociologia începe din momentul în care obiectul nostru de studiu ajunge a fi oamenii. Deci, într-o întreprindere ceea ce ne interesează, ca sociologi, sînt „agenţii producţiei“, cum spune Marx, „relaţiile dintre agenţii de producţie“, iar nu „producţia“ ca atare.

Producţia ea însăşi ne interesează doar din punctul de vedere al „praxis“-ului, adică al acţiunii prin care oamenii modifică natura şi, prin aceasta însăşi, modifi- cîndu-se pe ei înşişi. Ne interesează modul cum oamenii sînt „autorii şi actorii propriei lor drame“[12], în condiţii pe care tot ei le-au creat, dar de care s-au înstrăinat, în sensul că ele au ajuns să-i depăşească. Ceea ce a creat o generaţie, constituie premizele acţiunii generaţiilor noi. Ba chiar ceea ce s-a creat în însăşi cadrul unei singure generaţii, constituie un mediu determinant al altor succesive acţiuni.

Sociologia este deci prin esenţa ei o ştiinţă „umanistică“ în sens de „umană“ şi e o întrebare de ce Comte nu a ales pentru a denumi noua ştiinţă, titlul de „Antropologie“, care i s-ar fi potrivit şi i s-ar mai potrivi încă atît de bine, dacă, în mod convenţional, nu s-ar înţelege astăzi altceva prin acest termen. Dar subliniind caracterul „umanistic“ al sociologiei, ca ştiinţă de sinteză interdisci- plinară despre om, sîntem obligaţi a trage cîteva concluzii, care se cad a fi subliniate şi memorate, adică avute permanent în minte, atunci cînd facem o investigaţie centrînd atenţia noastră pe o masă de oameni.

a. Ideea de bază a „totalităţii“ sociale

Odată ce am constatat caracterul structural al societăţii umane trebuie să tragem şi concluzia pe care am mai avut prilejul să o formulăm: orice analiză a unei structuri sau a unui element structural rupt din contextul din care face

[12] **KARL MARX,** ***Mizeria filozofiei; răspuns ta „Filozofia Mizeriei“ a d-lui Proudhon*** **(în K. Marx—F. Engels, *Opere*, voi. 4, pag. 134).**

SOCIOLBUC

parte, duce la o viziune parţială care nu dă seama, în totalitatea sa, de realitatea faptelor.

Am pomenit de Marcel Mauss şi de teza lui despre ..faptul social global“, de care în ultima vreme se vorbeşte atît de des, mai ales în sociologia franceză. Mauss afirma prin teza „faptului social global“, ideea că orice act, orice gest, orice acţiune a omului cuprinde o simultaneitate de multe lucruri, cu sensuri diverse: efort biologic, act economic de muncă productivă, act psihologic, act de creaţie mintală, act de relaţie cu alţi oameni etc. Ideea este justă. Dar din punctul de vedere al sociologiei marxiste, a spune numai atît, nu este încă de ajuns. „Totalitatea“, „globalitatea“ nu se recunoaşte numai în fiecare acţiune umană, în fiecare fenomen social luat în parte, căci „totalitatea“ este în primul rînd, o calitate a societăţii în ansamblul ei.

Orice fenomen social se cade de aceea să fie analizat în raport cu toată seria de elemente care formează structura economică de bază şi suprastructura socială.

Dar odată admisă teza că orice fenomen social se cuvine analizat astfel, este necesar, pentru a ne uşura munca, să stabilim şi un inventar sistematic al tuturor elementelor structurale care trebuiesc ţinute în seamă, construindu-se astfel o unealtă comodă de lucru.

Problema gîndirii corecte în domeniul ştiinţei, trebuie privită din două puncte de vedere. E mai întîi problema stă- pînirii unei concepţii teoretice, juste, care să fie desăvîrşit de clară investigatorului. Ceea ce înseamnă că el va trebui să înveţe temeinic teoria materialismului istoric. Nu vorbim de o „memorare“ a principiilor lui; ci de obligaţia de *a deprinde un mod de gîndire* şi a-1 deprinde atît de adîncit încît să poată fi aplicat, în mod creator, în interpretarea seriei de fenomene sociale actuale, care se nasc abia acum, sub ochii noştri şi despre care, deci, clasicii marxismului nu au avut cunoştinţă; precum şi la interpretarea fenomenelor clasice, care însă ne apar în forme specific locale, acestea fiind cele cu care avem de a face în viaţa noastră de fiecare zi.

b. Necesitatea unei formule mnemotehnice

Dar în stăpînirea acestui mod de gîndire, investigatorul de teren poate fi ajutat de o unealtă *mnemotehnică,* care nu are altă pretenţie decît de a fi modest utilitară.

Experienţa oricărui investigator social arată că, atunci cînd te afli prins în vălmăşagul faptelor concrete poţi lesne avea sentimentul că te îneci în ele, că sub năvala lor necurmată societatea îţi apare haotică, sufocant de concretă, astfel că dispare pentru tine posibilitatea unei viziuni teoretice.

De aceea investigatorul are nevoie, la teren, de o formulă mnemotehnică menită să-i aducă aminte, automat şi mecanic, principiile modului teoretic de gîndire; în speţă să-l ajute să controleze dacă n-a neglijat cumva vreunul din elementele componente ale structurii de bază şi ale suprastructurii.

Inventarierea acestor elemente, clasate pe categorii, poate fi deci o unealtă de lucru foarte utilă. Desigur nici un inventar mnemotehnic de probleme nu înlocuieşte teoria: ci are numai rostul de a o aminti acelui care o ştie. Valoarea ei euristică atîrnă aşadar de valoarea teoreticianului care o foloseşte aşa cum se întîmplă de altfel cu oricare formulă mnemotehnică.

Formula aceasta trebuieşte însă să aibă două calităţi de bază: să fie corectă din punct de vedere teoretic şi să fie uşor de memorizat.

în vechea şcoală sociologică a profesorului Gusti, ne foloseam de o astfel de „formulă mnemotehnică“ (cea a celor patru „cadre“: cosmologic, biologic, psihologic şi istoric; şi a celor patru „manifestări“: economic, juridic, cultural şi politic-administrativ) care, deşi corespundea unei teorii contestabile, avea totuşi

SOCIOLBUC

meritul de a fi practică şi de mînuire foarte comodă.

A elabora o asemenea formulă, strict necesară teoreticienilor atunci cînd se află prinşi în iureşul investigaţiilor concrete, este însă o operaţie destul de grea, poate chiar temerară. Totuşi absolut obligatorie.

Voi căuta, în ce mă priveşte, să arăt şi să justific care este formula mnemotehnică pe care eu însumi" am folosit-o, lăsînd altora grija de a elabora, dacă reuşesc, alta mai corectă şi mai comodă.

Problema teoretică ce trebuie rezolvată consistă în a găsi un „model“ de gîndire care să exprime, grafic, ideea corelaţiei posibile dintre toate elementele componente ale structurii de bază şi ale suprastructurii.

Ceea ce, după părerea noastră, nu se poate obţine decît printr-o formulă de forma unei „matrice“, în care pe orizontală ca şi pe verticală, să se afle inventariate categoriile „existenţei“ şi ale „conştiinţei“, corelaţia dintre ele făcîn- du-se după regulile normale ale oricărei judecăţi matriciale. Sau, mai pe înţelesul tuturor spus, ca într-o tablă a lui Pitagora, de care ne-am slujit în clasele elementare pentru a învăţa „înmulţirile“.

Din punctul de vedere al inventarierii elementelor ce trebuie să intre într-o asemenea matrice, credem că ar fi necesar şi suficient să ne gîndim la următoarea formulă, uşor de ţinut minte:

I. *Natura (fizică şi umanizată)*

a) Adică mediul fizic înconjurător, cu toată seria de aspecte de geologie, geomorfologie, orografie, hidrografie, climatologie, pedologie, resurse miniere etc. etc.

b) De asemenea ceea ce au reuşit oamenii să utilizeze, să amenajeze, să sistematizeze, să echipeze sau să clădească în Natura fizică înconjurătoare. Ar fi deci de distins în special două domenii de preocupări: *zonele de muncă* (agricole, industriale şi de deservire) şi *zonele de domiciliu,* inclusiv localităţile, sate şi oraşe, legate între ele printr-o reţea de transporturi. De asemenea aspectele de ecologie.

II. *Populaţia (stări şi procese demografice ; structuri socio-profesionale; situaţii bio-psihice).* în cadrul acestei „Naturi“ (fizice şi umanizate) trăiesc „agenţii producţiei“, şi nu numai ei, ci şi familiile lor, adică inactivii, bătrînii şi copii. Ei pot fi studiaţi din diverse puncte de vedere.

a) Mai întîi demografic, ca fenomen mixt bio-social, cuprinzînd probleme referitoare la volumul populaţiei, structura sa pe sexe şi vîrste, mişcarea sa naturală şi socială, fenomene de natalitate, mortalitate etc.

b) în al doilea rînd, *economic,* potrivit structurii activilor în categorii profesionale şi a ponderii relative a fiecărei categorii faţă de totalul populaţiei.

c) în al treilea rînd, din punctul de vedere *biologic* (stare de sănătate) şi *psihologic* (capacitatea mintală şi psihică).

III. *Economicul (procese şi relaţii de producţie).* Această „populaţie“ se află prinsă într-un proces de producţie, adică în anume forme de organizare a muncii lor, industriale, agricole şi prestare de servicii, dispunînd de anume „forţe productive“.

a) Reţinem deci în primul rînd categoria *„Procese de producţie*“ (forţe productive, mijloace de producţie, organizări economice).

b) Producţia acestor oameni este însă „socială“ în sensul că oamenii lucrează prinşi în anume *„relaţii de producţie“,* poziţiile lor faţă de mijloacele de producţie fiind diverse şi schimbătoare de-a lungul istoriei omenirii. Relaţiile lor de producţie pot fi deci organizate în sistemul sclavagismului, feudalismului, capitalismului sau socialismului, în diversele sale variante. E vorba adică de un anume sistem de „clase“ şi de „categorii“ sociale direct determinate de poziţia lor în cadrul proceselor de producţie.

SOCIOLBUC

c) *Organizările economice* adică modul de a da formă eficientă proceselor şi relaţiilor de producţie, precum şi a celor de distribuţie şi consum a bunurilor, sînt de asemenea de avut în vedere la acest capitol.

In rezumat, reţinem deci, în ceea ce priveşte acest prim capitol al „existenţei sociale“, adică al „structurii economice a societăţii“, următoarele trei concepte cheie, uşor de memorat fiecare simbolizînd însă o întreagă concepţie teoretică şi o serie de discipline ştiinţifice ajutătoare.

I. *Natura* (fizică şi umanizată)

II. *Populaţia* a) demografie b) profesiografie c) psihologie

III. *Economia* a) procese de producţie b) relaţii de producţie c) organizări economice.

Putem acuma trece la inventarierea şi a fenomenelor de suprastructură, adică a celor de „conştiinţă“ determinate de cele materiale de bază.

Vom reţine astfel, schematizat:

A. *Juridicul* (inclusiv normele cutu- miare şi cele etice)

B. *Politicul* (competiţii şi lupte pentru conducerea societăţii).

C. *Culturalul* (arta, ştiinţa, filozofia, religia).

Dispunînd grafic aceste elemente, am avea:

Oricare ar fi deci fenomenul social avut în vedere fie el macro sau microsocial, pentru a-1 analiza va trebui să formulăm o serie de întrebări, folosindu-ne de schema mnemotehnică pe care o propunem. Punem *întrebări* şi sîntem datori a le pune pe toate, fără omisiune, măcar că realitatea astfel întrebată ne va da uneori un răspuns negativ.

Să luăm, de pildă, o întreprindere industrială. Ne vom întreba deci:

1. Ce relaţie există între această întreprindere şi Natura înconjurătoare. Anume, pentru a nu uita nimic, vom căuta să vedem dacă există o relaţie între I (Natura), II (Populaţia) şi III (procesele şi relaţiile de producţie); apoi cu A (juridicul) B (Politicul) şi cu C (Culturalul).

De fapt, în concret, într-o echipă interdisciplinară, asta ar fi sarcina specială unui anume membru al echipei.

2. Un alt membru al echipei (sau acelaşi sociolog dacă lucrează singuratec) va pune în continuare întrebări privind grupul II (Populaţie) în legătură cu III şi cu A, B şi C.

3. Apoi, vom analiza relaţiile dintre III şi A, B, C şi aşa mai departe, în continuare, cei şase membri de bază ai echipei reluînd fiecare în parte şi în discuţie de sinteză colectivă, seria celor 6 întrebări luate 2 cîte 2, conform indicaţiilor date de matrice.

în multe cazuri, repetăm, răspunsul pe care ni-1 va da realitatea va fi negativ. Dar uneori se va dovedi dimpotrivă a avea o importanţă cu totul deosebită, pe care teoretic nu am fi putut-o ghici.

	I NATURA	II POPULAŢIA	III ECONOMIA	A JURIDICUL	B POLITICUL	C CULTURA
I. NATURA	/////////					
II. POPULAŢIA		////////////				
III. ECONOMIA			/////////			
A. JURIDICUL				////////		
B. POLITICUL					////////	
C. CULTURA						////////

SOCIOLBUC

Sîntem deci datori a şti ce întrebări punem, dar a nu şti ce răspunsuri vom primi.

Schema aceasta mnemotehnică, foloseşte drept unealtă cercetătorului în două ipostaze: în timpul cercetării la teren, dar şi în operaţiunile de elaborare a ipotezei de lucru.

In **schema** mnemotehnică, dată fiind calitatea sa exclusivă de unealtă de analiză, nu figurează inventarul fenomenelor sociale ce urmează a fi analizate. Lista lor ne-o va da numai realitatea, în mod direct. Vom constata de pildă că există „*organizări social-economice*“, (întreprinderi industriale de ordin republican, judeţean, local; ateliere anexe ale CAP- urilor şi ateliere cooperative; că există „întreprinderi agricole“ (CAP-uri, IMA- un, lAS-uri) că există de asemenea *„Instituţii*“ diverse, unele cu puteri locale de stat, altele de învăţămînt, şi cultură, de cercetare, de asistenţă medicală şi socială etc. Că există „*grupe sociale*“, formale şi informale (familii, neamuri, grupe de prieteni, cercuri şi bande de tineri etc. etc.) într-o gamă infinită de relaţii şi forme de organizare sociale.

Dar oricare ar fi ele, analiza lor se poate şi trebuie făcută epuizînd întreaga serie a întrebărilor obligatorii, prevăzute în matrice.

b. Viziunea istorică a socialului

Viziunea integralistă a socialului aşa cum a rezultat din cele pînă acum expuse şi mai ales ca rod al folosirii formulei mnemotehnice matriciale are defectul de a fi *statică.* Ea ne permite să analizăm corelaţiile existînd între diversele structuri şi ale componentelor structurilor în sînul propriilor lor structuri, ca pe fenomene *sincronice,* nu însă *diacronic,* adică în mişcarea lor desfăşurată în timp.

Nu am inclus deci în „matricea“ propusă, problema „istorică“. Nu însă, pentru că nu am considerat-o importantă. Dimpotrivă, punctul de vedere specific sociologiei este tocmai urmărirea „pro ceselor sociale“, adică al mişcării tuturor fenomenelor sociale de-a lungul timpului, idee care trebuie să urmărească necontenit pe analistul vieţii sociale, ca fiind un factor comun al întregii serii de fenomene 1,
II, III, A, B şi C şi care tocmai pentru că e un factor comun, nu a putut fi cuprins în matrice.

Concepţia materialismului dialectic ne învaţă deci nu numai să privim fenomenele din punctul de vedere al inter- relaţiilor care există între fenomenele coexistente, simultane, dar şi din cel al devenirii lor, al necurmatei lor schimbări, care face ca toată viaţa socială să fie concepută ca *o structură aflată în plin proces de transformare,* de la ce a fost, la ce este, spre ceea ce va fi.

Relaţia dintre sociologie şi istorie, în concepţia materialist-istorică este de altfel intimă, mergînd pînă la sudură.

într-adevăr concepţia materialismului „istoric“ se bazează pe cunoaşterea legilor celor mai generale de dezvoltare a societăţilor omeneşti, luînd în considerare întreaga durată a istoriei omenirii, de la anthropogeneză pînă în ziua de azi, cît şi de pe întreaga suprafaţă a globului. Concepţia aceasta se întemeiază şi se îmbogăţeşte necontenit prin aportul celor două discipline îngemănate: *istoria,* care reconstituie stările trecute ale vieţii sociale şi *sociologia,* care constată pe cele actuale.

Aşa cum am arătat şi cu alt prilej, sociologul care studiază la teren societatea contemporană are faţă de istorie unele avantagii dar şi unele dezavan- tagii.[13]

Sociologul are avantajul de a putea observa societatea pe viu, în totalitatea sa, putînd merge pînă la gradul de adîn- cime pe care îl socoteşte necesar. El poate face recensăminte în toate domeniile pe care le doreşte şi poate sta de vorbă cu cîţi oameni vrea. Pe cînd istoricul nu

[13] **H. H. STAHL, *Sociologie „concretă" şi istorie* (Revista de filozofie, 1968, nr. 4) (Reprodus în *„Teorie şi metodă in ştiinţele sociale*VII, p. 219—238).**

SOCIOLBUC

lucrează decît pe rămăşiţele trecutului, triate de hazard, adică pe informaţii totdeauna răzleţe şi lacunare.

în schimb, sociologul lucrînd pe ziua de azi, are tendinţa de a nu vedea fenomenele vieţii sociale decît static. El poate verifica foarte clar legile de coexistenţă dintre baza economică şi suprastructura societăţii, corelaţia dintre diferitele elemente interne, atît ale bazei economice cît şi ale suprastructurii, dar nu poate, întemeindu-se numai pe cercetarea contemporanului, să arate că structura economică este cea care în ultimă instanţă declanşează mersul istoric al omenirii, şi nu poate nici să arate felul în care s-au succedat diferitele formaţiuni economice sociale pe care le-a cunoscut istoria omenirii.

Sociologul se află deci pus în faţa unei dileme: el ştie că societatea din care studiază un fragment, este o societate „istorică“, aparţinînd adică unei anume formaţiuni social-economice. El ştie că fenomenele sociale pe care trebuie să le studieze, sînt doar „procese sociale“, adică fenomene care vin de ieri, străbat ziua de azi, grăbind spre ziua de mîine. Şi totuşi studierea acestui „proces“ social el nu o poate face decît extrem de greu dacă se mărgineşte la procedeele pur sociologice. în realitate sociologul, pentru a-şi face corect meseria, este dator să recurgă la reconstituiri istorice şi la prognoze sociale, pentru a cuprinde dezvoltarea fenomenului studiat, măcar într-un interval de timp, „scurt“, cum îi spun unii teoreticieni[14] — adică imediat anterior situaţiei de azi şi imediat premergător celui de mîine. Că sociologul trebuie să aibă şi o formaţie istorică, mai ales în sensul că trebuie să aibă sentimentul viu al mersului istoric, care să-l împiedice de a vedea static viaţa socială, punînd dimpotrivă mereu accentul pe „procesele sociale“ iar nu pe „formele sociale statice“, mi se pare a fi un adevăr de necontestat.

Chiar atunci cînd studiul sociologului poartă, modest, numai asupra unei situaţii concrete actuale, fără prea mari pretenţii teoretice, acest studiu nu poate avea valoare decît dacă tinde să surprindă mişcarea în timp a fenomenului studiat, procedînd aşa cum am spus, măcar pe durata „timpului scurt“, la reconstituire şi la prognoză.

Mai mult decît atît: fiecare fenomen social nu are înţeles deplin, adică poziţional sociologic, decît dacă este considerat ca fragment dintr-o formaţie social-economică istorică.

După cum atunci cînd facem studii de sociologie istorică trebuie să avem clar în minte că ceea ce studiem este un fragment dintr-o formaţiune social-economică de tip „comună primitivă“, „despoţie asiatică“, „sclavagism“, „feudalism" sau „capitalism“ şi în fiecare caz în parte, de stadiul atins de acea formaţiune socială, tot astfel cînd studiem un fenomen contemporan, se cuvine să avem în vedere caracterul formaţiunii sale de bază, care poate fi capitalistă sau socialistă, ajunsă la anume stadiu de dezvoltare.

Ne obligă la acest lucru faptul că în afară de *legile generale* ale vieţii sociale, există şi *legi particulare* ale fiecărei formaţiuni social-economice în parte, precum şi *legi stadiale* caracteristice fazelor de dezvoltare ale acestor formaţiuni.[15]

Aceste legi, generale, particulare şi stadiale nu se pot stabili cu prilejul studierii unui caz contemporan singular; dar ele totuşi există şi influenţa lor se face vădită empiric.

De pildă formaţiunea socială particulară a „familiei“ este înrîurită adînc de mediul social înglobant, în care se află cuprins. O familie de o formă oarecare se transformă atunci cînd societatea globală ea însăşi se transformă. Trecerea de pildă de la o societate capitalistă la

[14] **FERDINAND BRAUDEL (1902) *Histoire el sociologie* (1968) *Ecrits sur l'histoire* (1969).**

[15] **V. P. TUGARINOV, *Corelaţia dintre categoriile materialismului istoric,* Ed. Ştiinţifică, 1960.**

SOCIOLBUC

una socialistă aduce după sine transformări radicale ale vieţii de familie, care nu se pot înţelege decît dacă ştim care sînt caracteristicile şi legile de a fi ale procesului de trecere de la capitalism la socialism. Şi mai mult încă: aceste legi de trecere trebuiesc cunoscute în amănunt, diferenţiat, după cum e vorba de clasa socială a muncitorilor industriali sau de clasa agricultorilor şi aşa mai departe.

Toate aceste cunoştinţe sociologice trebuiesc învăţate studiind materialismul istoric, noţiunile de sociologie generală şi mereu avute în vedere de către cel ce face cercetări de sociologie concretă.

c. Viziunea stocastică a socialului

Orice cercetare ştiinţifică pleacă de la premiza că există „legi obiective" ale vieţii sociale. ^

Ce înseamnă legi obiective? „înseamnă în primul rînd, că legile acţionează independent de împrejurarea dacă noi le cunoaştem sau nu. în al doilea rînd, înseamnă că legile acţionează independent de faptul dacă acţiunile lor sînt dorite de noi sau nu. în al treilea rînd, că oamenii nu pot crea, nu pot anula legile obiective. în sfîrşit, aceasta înseamnă că oamenii pot înfăptui cu succes numai ceea ce corespunde legilor obiective".[16]

în fond, dorim să cunoaştem aceste legi obiective, aşa cum am mai spus, atît din curiozitate, cît şi din necesităţi practice, astfel că e foarte greu să spui de unde începe şi unde încetează interesul teoretic pentru a face loc necesităţilor practice.

în tot cazul, deşi aceste legi obiective se fac simţite şi în cazuistică, ele nu pot fi studiate decît pe mase mari de fapte adică „stocastic".

Pentru a face ştiinţă, sociologul este deci dator să-şi organizeze colecţii de cazuri, aditive sau coherente, după natura problemei studiate şi să înţeleagă că natura legilor sociale este *statistică.* în sensul că sînt „tendenţiale" şi analizabile doar prin calcul matematic.

Pentru a face clară această idee fundamentală în metodologia ştiinţelor sociale, să luăm cîteva exemple din literatura clasică a sociologiei marxiste.

De exemplu: se obiectează de unii, teoriei lui Marx faptul că, chiar dacă acceptăm ipoteza din volumul I al Capitalului, de anulare a „ofertei şi cererii",, tot nu se poate recunoaşte muncii caracterul de a fi creator de valoare, deoarece unii lucrători, mai puţini abili, muncesc cu mult mai mult pentru a produce un obiect decît muncesc alţi lucrători, mai dotaţi şi mai bine utilaţi.

Observaţia este justă. Numai că ea este valabilă împotriva lui Smith şi Ricardo, nu împotriva lui Marx. Căci Marx are în această privinţă cu totul alt mod de a gîndi. Este vorba la el,, nu de munca efectiv făcută de către un lucrător izolat atunci cînd fabrică un obiect, ci de totalitatea lucrătorilor care fabrică totalitatea obiectelor de acelaşi fel la un anume moment dat, într-o anume societate. Unii, cei abili, au nevoie de ore mai puţine de lucru. Alţii mai neîndemînatici, au nevoie de mai multe. Dar toate orele de lucru,.

[16] *Ibid.* „în materialismul dialectic, ca în ştiinţele speciale, conceptul de «fenomen» se foloseşte nu pentru denumirea unui obiect individual ci a unei acţiuni comune a numeroase elemente omogene, a unui «ansamblu de elemente luate ca întreg în legătura lor comună»."

„Societatea există datorită acţiunilor comune ale oamenilor. Aceste acţiuni pot fi îndelungate, trainice şi de scurtă durată, sau în orice caz limitate la o perioadă de timp uşor repe- rabilă. Primele le numim fenomene sociale, iar ultimele — evenimente. O crimă este un eveniment, pe cînd criminalitatea este un fenomen".

„Legile au un caracter obiectiv, adică independent de noi. Aceasta înseamnă în primul rînd, că legile acţionează independent de împrejurarea dacă noi le cunoaştem sau nu. în al doilea rînd, aceasta înseamnă că legile acţionează independent de faptul dacă acţiunea lor e dorită de noi sau nu. în al treilea rînd, aceasta înseamnă că oamenii nu pot crea, nici anula legile obiective. în sfîrşit, aceasta înseamnă că oamenii pot înfăptui cu succes numai ceea ce corespunde legilor obiective."

SOCIOLBUC

luate global unele peste altele, ne permit să calculăm media orelor necesare pentru fabricarea unui obiect. Ceea ce determină valoarea este această muncă medie sau cum îi spune Marx „munca socialmente necesară“.

Există oare vreun lucrător care munceşte efectiv cît este calculată munca socialmente necesară? Desigur că nu. Sau în tot cazul, cu totul excepţional, şi în- tîmplător. în realitate cazurile individuale se vor grupa peste şi sub media lor aritmetică. Orele de muncă reale ale diverşilor lucrători vor oscila deci în jurul orelor de muncă socialmente necesare, aşa după cum şi preţurile oscilează în jurul valorii.

Mai mult încă, prin aplicarea calculelor statistice, care sînt în fondul lor legi ale probabilităţilor, vom putea determina nu numai mediile aritmetice ci şi distribuţia cazurilor individuale peste şi sub medie, conform unor curbe analizabile matematic cu o extrem de mare preciziune.

Faptul merită să fie mai bine lămurit. Să luăm de pildă colecţia cazurilor de căsătorii dintr-un an. Numărul lor ni se înfăţişează ca avînd o constantă cu totul surprinzătoare. Dar mai mult încă: vom putea calcula vîrsta medie la care se căsătoresc mirii. Vom vedea, studiind un mare număr de cazuri, că vîrsta mirilor nu este întîmplătoare. Dacă luăm vîrstele tuturor bărbaţilor care s-au căsătorit într-un an, dacă le adunăm şi apoi le împărţim cu numărul mirilor, obţinem vîrsta medie la care se căsătoresc mirii. Se poate foarte bine întîm- pla ca în realitate nici un mire să nu fi avut efectiv vîrsta medie obţinută prin calcul. Dar acest calcul al vîrstei medii corespundc totuşi unei realităţi tenden- ţiale, de la care cazurile individuale se abat prin căsătorii mai timpurii sau mai tîrzii, care şi ele se pot calcula. Vestita „Curbă a lui Gauss-Laplace“ este destul de cunoscută şi nu mai e nevoie să insistăm asupra ei. Reamintim doar că, reprezentată grafic în sistemul car- terian, are o formă de clopot. Aminti ţi-vă cum se distribuie notele într-o clasă. Vor fi foarte puţini cu nota sub trei, puţini cu nota sub cinci, foarte mulţi mediocri cu nota de 6, puţini cu nota pînă la 8 şi foarte puţini cu nota peste 8.

O asemenea lege statistică „stocastică“ nu îmi permite să profetizez nimic „cazuistic“ adică cu privire la cîte un caz individual. Dacă mă întreabă cineva la ce vîrstă se va căsători cutare individ, sau ce notă va căpăta elevul cutare, nu îi pot răspunde. Dar despre totalitatea căsătoriilor şi despre totalitatea notelor din clasă, îi voi putea spune multe lucruri, cu atît mai corecte cu cît voi lucra cu numere mai mari, adică cu cazuri mai multe.

Ei bine, Marx ne învaţă că putem şi trebuie să aplicăm această metodă de analiză a faptelor în mod sistematic. Astfel de pildă, plusvaloarea, vestita plusvaloare a teoriei marxiste este tot rezultatul unui calcul abstract, matematic, care niciodată nu se concretizează în realitatea empirică.

„Valoarea puterii de muncă“ nu corespunde cu „salariul“ ci este doar un calcul statistic de medie. „Profitul“ capitalistului nu corespunde cu „plusvaloarea“ obţinută. „Rata profitului“ e şi ea o abstracţie. în realitate funcţionează o „rată medie a profitului“ etc. etc.

Dar dacă legile valorii, ale plusvalorii, ale profitului, nu pot fi dovedite pe cazuri individuale, în schimb trecînd la considerarea unei mari mase de fenomene, pe un mare interval de timp, putem afirma că masa salariilor tinde să fie egală cu masa valorilor forţei de muncă cheltuite şi că masa profitului tinde să se egalizeze cu_ masa plusvalorii.

întreg volumul I al Capitalului este construit pe asemenea ipoteze teoretice. Marx judecă în volumul întîi pe cazuri individuale, ca şi cînd li s-ar aplica legile abstracte teoretice care de fapt nu apar decît statistic, în procesul de ansamblu al producţiei capitaliste.

Volumul I din „Capital“ arată deci ce s-ar întîmpla dacă sistemul capitalist ar funcţiona netulburat de nimic şi dacă

SOCIOLBUC

toate cazurile individuale ar fi egale cu media lor statistică.

Dar e vorba de o simplă ipoteză abstractă, de o analiză „în sine“ a unor elemente izolate mintal. Abia în volumul II şi III trece Marx la analiza „poziţională“ a faptelor concrete, considerate în procesul de ansamblu al capitalismului aşa cum se desfăşoară în practică, istoric.

Cititorii neatenţi ai lui Marx pot crede că se află în faţa unei vădite contraziceri, în loc de valoare, văd că apare salariul; în loc de plusvaloare, apare profitul; în loc de rata profitului, apare rata medie a profitului etc. Tot ce li s-a afirmat în volumul I li se pare a fi părăsit în volumele II şi III. Ba unii, cum de pildă anarhistul sindicalist revoluţionar, A. Labriola, merge mai departe şi afirmă că Marx nici nu şi-a publicat volumele II şi III pentru că şi-a dat seama de această contrazicere, de impasul în care intrase influenţat fiind de apariţia lucrărilor lui Walrass şi Jevons cu ale lor teorii ale utilităţii finale. Engels ar fi făcut deci un rău serviciu lui Marx, publicîndu-i postum o operă de a cărei eroare îşi dase seama însuşi autorul.

în realitate această critică este total neserioasă. Să luăm un exemplu din altă ştiinţă. De pildă, din fizică, să facem din nou apel la legea gravitaţiei. După cum ştim, legea căderii corpurilor este şi ea tot o lege ipotetică, tendenţială. Ea descrie cum ar trebui să cadă corpurile dacă nimic nu ar tulbura căderea lor, adică dacă ar cădea în vid.

Ce am spune dacă un fizician, în volumul I al operei lui ar studia legile matematice ale căderii corpurilor în vid şi ar demonstra astfel „legile gravitaţiei“. Iar apoi, în voi. II şi III, ar arăta că de fapt această lege, deşi exactă, nu este niciodată respectată real, deoarece corpurile nu cad în vid ci în aer şi ar pleca de la această constatare pentru a stabili legile balisticii şi ale aeronauticii?

Am fi desigur cu totul absurzi dacă am susţine că autorul contrazice în volumele II şi III propriile lui legi, stabilite în voi. I.

Legile de care se vorbeşte în marxism au toate acest caracter abstract tenden- ţial, stocastic. Mintea noastră ests obligată a le studia mai întîi izolat, uia cîte una şi apoi în ansamblul lor, căci în realitate aceste legi multiple, coexistă, fiecare tinzînd spre realizarea a altceva, astfel că rezultatul final practic, va fi totdeauna un rezultat al tuturor acestor tendinţe, ale căror efecte nu se fac vădite decît asupra totalităţii masei fenomenelor.[17]

d. Viziunea spaţială a socialului

Dar gîndirea sociologică mai are de ţinut seama şi de alte imperative generale, printre care necesitatea de a nu uita faptul, că toate fenomenele vieţii sociale, pe care le considerăm „în masă“ şi în timp, ca să le aflăm legile „structurale“ şi „stocastice“, sînt în acelaşi timp răspîndite pe un anumit teritoriu, potrivit unor anume reguli.

Oamenii trăiesc într-un anumit mediu geografic, folosindu-se de natură, ca de un „laborator“ de muncă, din care adică îşi extrag cele necesare traiului, cu ajutorul unei anume tehnologii, care stă la baza structurii lor economice. PJ suprafaţa unui teritoriu aflăm însă nu numai „locuri de muncă“ ci şi „locuri de domiciliu“, puncte de aglomerare umană, de diverse tipuri, legate între ele printr-o reţea de comunicaţii, putînd avea o densitate mai mare sau mai mic?, implicînd, „relaţii sociale“ la rîndul lor mai dese sau mai rare, mai strînse sau mai laxe

Considerarea modului de distribuţie teritorială a fenomenelor sociale, de orice

[17] Am folosit în acest pasaj fragmente dir.- tr-un curs ţinut în 1946.

SOCIOLBUC

natură ar fi ele, constituie de aceea încă unul din punctele de vedere obligatorii ale oricărei sociologii. Fenomenele sociale considerate „în masă“ se află deci „distribuite teritorial“ în spaţiu: se pune astfel problema pe care Durkheim şi şcoala lui o numeau „morfologie socială , iar şcoala americană, „ecologie” socială

Prin „spaţiu“ trebuie însă să înţelegem nu numai spaţiul geografic ci şi *„spaţiul social“* pe care îl constituie însuşi sistemul de reţele de relaţii sociale, mai „dense sau mai „laxe după gradul lor de frecvenţa si potrivit unor „distanţe” ierarhice, între grupuri şi persoane, Vom mai intilni şi expresiile de „spaţiu de atribute“ şi „spaţiu de variabile“ al căror înţeles este însă deosebit.

SOCIOLBUC

Generalităţi despre „Metodă“ şi „Tehnici

Capitolul IV

1. MERSUL METODIC AL GÎNDIRII ÎN INVESTIGAŢIILE SOCIOLOGICE

Viaţa socială pe care vrem să o cer- fcetăm ştiinţific (sincronic, diacronic, sto- castic şi ecologic) cuprinde o mare varietate de aspecte, care trebuiesc mai întîi *'observate,* apoi *descrise* şi în sfîrşit *înţelese* şi *explicate.* Toate acestea în cadrul unei concepţii teoretice unitare.

Atît „observarea“ cît şi „descrierea“ şi cu atît mai mult „înţelegerea“ şi „explicarea“ fenomenelor sociale, implică deopotrivă o confruntare între gîndirea noastră şi realităţile luate în studiu; ceea ce nu se poate realiza decît dacă procedăm sistematic, respectînd anume reguli metodice şi folosind anume tehnici, pe care oamenii de ştiinţă le-au elaborat pe baza unor foarte îndelungate expe- rienţe şi care deci trebuiesc respectate neapărat, dacă dorim să ajungem la o cunoaştere reală.

în primul rînd ei au arătat că *ne apropiem de adevăr* nu printr-un salt direct, ci *doar prin aproximări succesive,* repetate în ciclu, de-a lungul unor faze de treptată conexare a gîndirii cu empiria şi anume printr-un mers necontenit „de la intuirea vie, la gîndirea abstractă; şi de la ea, la practică“ apoi de aci înapoi la gîndirea vie etc. aceasta fiind „calea dialectică a cunoaşterii adevărului, a cunoaşterii realităţii obiective“ [1].

Aşadar, punctul de plecare al cunoaşterii îl constituie percepţiile senzoriale, adică informaţiile pe care le primim direct, prin simţurile noastre, despre lumea exterioară.

Insistăm asupra acestei afirmaţii, sut- liniind faptul că şi în sociologie contactul direct, senzorial, cu realităţile sociale este îndatorirea de bază a sociologului.

Simţurile noastre, însă nu ne informează decît în *acţiune,* în mişcare, adică numai atunci cînd nu stăm pasivi, ci manevrăm (manipulăm, experimentăm) realităţile. Şi chiar şi atunci, simţurile noastre nu pot să reflecte legăturile esenţiale exis- tînd între fenomene. Ele nu ne pot deci informa asupra legilor lumii obiective. Acest lucru nu îl poate face decît gîndirea abstractă, care, preluînd informaţiile sen- zoriale, are capacitatea de a le pătrunde în adîncime, lăsînd de o parte accidentalul, pentru a abstrage doar ceea ce este esenţial. Fără aceste operaţii mintale, ale abstracţiei şi ale generalizării, ştiinţa nu ar fi cu putinţă. Formarea conceptelor, scoaterea la iveală a relaţiilor dintre fenomene, clasificarea şi ordonarea lor tipologică şi structurală, nu se poate realiza decît doar cu ajutorul gîndirii abstracte.

Aşadar, în cadrul unei „acţiuni practice gîndite“, adică a unui *„praxis“,* căpătăm informaţii senzoriale despre realităţile exterioare nouă, informare pe care o diriguim şi controlăm, pentru a putea formula pe această bază concretă, certă, concluzii abstracte, pe care le verificăm apoi, reconfruntîndu-le cu noi experimentări senzoriale.

[1] **V. I. LENIN, *Opere,* voi. 35, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1958, p. 277.**

SOCIOLBUC

Cu alte cuvinte, gîndirea, în cadrul praxis-ului, nu intervine *după* ce am luat contact cu empiria, ca un adaos peste empirie; ci dintru început şi dinlăuntru, încă din cursul procesului de luare a contactului senzorial activ cu empiria, con- tinuînd apoi a fi mereu prezentă şi mereu activă, în toate fazele ulterioare, de autoverificare prin reluarea contactului cu empiria.

Mersul gîndirii, în această serie de operaţii „de la intuirea vie la gîndirea abstractă“ şi invers, nu se face, în ştiinţă, la întîmplare, ci în chip metodic.

Numim „metodă“ mersul sistematic al gîndirii în operaţiunile sale de cunoaştere şi înţelegere a realităţilor, în scopul dezlegării unor probleme teoretice şi practice.

Termenul de „metodă“ derivă de altfel din greaca veche unde „methodos“ înseamnă tocmai „drum“.

Schiţăm liniile mari ale acestui mers metodic, astfel:

a) Se porneşte întotdeauna de la o problemă concretă, căreia îi căutăm dezlegarea.

Depistarea „*problemei*“ şi apoi formularea ei teoretică adică transformarea ei din „problemă“, în „*problematică*se poate obţine pe următoarele căi:

b) Prin însăşi participarea noastră normală la viaţa socială de toate zilele, care ne semnalează unele stări de lucruri, pe care le-am dori mai bine cunoscute, ameliorate sau înlăturate.

Această „participare“ e de obicei „spontană“, dar poate fi şi „deliberată“, adică voită, urmărită experimental, în scop de cunoaştere.

Dar „participarea“ la viaţa socială nu ne poate duce decît la recunoaşterea existenţei unor probleme, desigur cu atît mai completă cu cît participarea este urmărită mai conştient; totuşi fără să aibă virtuţi ştiinţifice propriu-zise.

c) Problematica socială nu se poate stabili decît prin efectuarea unor „investigaţii“ metodice, constînd într-o serie de cercetări începînd cu o „prospectare“ şi continuînd apoi cu anchete multiple din ce în ce mai adîncite, potrivit unei succesiuni de faze operaţionale pe care le vom descrie ulterior în amănunt, dar pe care socotim util să începem prin a le schiţa, astfel ca să se poată întrezări, încă de pe acum, care va fi drumul pe care îl vom parcurge de-a lungul paginilor ce vor urma.

d) încă din faza iniţială a prospectării, în vederea recunoaşterii unei „probleme“ şi deci de la primele încercări de a transforma „problema“ în „problematică“, este necesar ca cercetătorul să fie la curent cu literatura de specialitate şi mai ales cît mai stăpîn pe modul de gîndire ştiinţific, adică pe mînuirea gîndirii dialectice, în cadrul unei concepţii marxiste despre ce este societatea umană.

Acest lucru este necesar pentru că, în cadrul acestei concepţii teoretice generale urmează să stabilim cît mai curînd cu putinţă *teza teoretică* în care problema noastră se va putea insera.

e) Trecem apoi la clarificarea problemei pe care vrem să o studiem, ceea ce se obţine printr-o aşa-numită „*analiză conceptuală*", graţie căreia definim clar şi distinct fiecare din conceptele pe care le folosim, semnificîndu-le printr-o terminologie clasificatorie, precisă.

f) Transformăm apoi aceste concepte abstracte *în concepte operaţionale,* ară- tînd adică care sînt „dimensiunile“ şi apoi „indicatorii“ concreţi ai acestor dimensiuni, în forma lor de „obiecte“, „acţiuni“ şi „opinii“ putînd fi numărate, măsurate sau măcar evaluate potrivit unor „scări“.

g) Cu ajutorul acestor concepte operaţionalizate în cadrul tezei teoretice generale, stabilim o primă *hipoteză empirică de lucru.*

„Hipo-teză“, înseamnă de fapt că e vorba de o „sub teză“; „Empirică“, semnifică faptul că ipoteza e o încercare de aplicare a teoriei la concretul dat; iar termenul „de lucru“ vrea să sublinieze ideea că nu acordăm ipotezei nici un fel de altă valoare decît cea „euristică“, adică de unealtă în munca de căutare

SOCIOLBUC

a adevărului, termenul de „euristică“ derivînd tot din greaca veche unde „heu- risco“ înseamnă „găsesc“.

h) Confruntăm apoi ipoteza noastră teoretică cu empiria. Cum însă realităţile concrete sînt infinite, ne-ar fi cu neputinţă să le ţinem pe toate în seamă. „Extragem“ deci din realitate, „decupăm“, „triem“, o anume cantitate re- strînsă de fapte, servindu-ne în acest scop de „indicatorii“ în prealabil stabiliţi ca de o „grilă“ (adică o „sită“) şi ţinînd seama de învăţămintele statisticii, în măsura maximă a posibilului. Această operaţie a „decupării“ este esenţială oricărei munci ştiinţifice.

i) Faptele concrete astfel triate, trebuiesc observate în mod ştiinţific, adică potrivit unor anume *tehnici* (cuvîntul derivă tot din greaca veche, unde „tech- ne“ însemna procedeu, vicleşug) deseori cu ajutorul unor anume „*unelte*“ (planuri, chestionare, formulare etc.) care trebuiesc *testate,* adică probate înainte de a fi aplicate efectiv.

j) Faptele astfel observate trebuiesc organizate în *„colecţii“,* de asemenea potrivit regulilor foarte stricte, ale statisticii.

k) Ajunşi la această etapă, putem proceda la un *raţionament experimental* adică la o confruntare mintală a ipotezei noastre cu acea realitate empirică pe care am putut-o cuprinde în colecţiile noastre.

1) Rareori ipoteza ne este confirmată, dintru început. De cele mai multe ori, chiar dacă nu ne este complet infirmată, se adeveresc a fi necesare unele ameliorări; ceea ce implică reluarea critică a întregii noastre munci.

m) Dacă după o serie de tatonări, ameliorări şi reajustări, ipoteza ne este confirmată de faptele cuprinse în colecţia cu care am lucrat, urmează să stabilim dacă şi în ce condiţii putem *generaliza* concluziile noastre cu privire la ansamblul faptelor din care am decupat colecţia.

n) Ipoteza, în măsura în care a fost astfel verificată din punctul de vedere al valabilităţii sale generale, urmează să mai fie verificată, şi *practic,* adică din punctul de vedere al capacităţii sale de a ne îngădui o mînuire a faptelor reale, în vederea atingerii scopurilor pe care ni le propunem.

o) Numai în măsura în care ipoteza răspunde şi acestei ultime cerinţe, o putem socoti teoretic valabilă meritînd adică să intre în seria teoriilor ştiinţifice.

Vom analiza pe rînd toate aceste etape ale muncii de cercetare ştiinţifică; Dar ţinem încă de pe acum să subliniem, cu insistenţă, că toate sînt obligatorii.

A face o investigaţie fără de călăuza unei bune prospectări, nu ne poate duce decît la rezultate nesatisfăcătoare. Investigatorii sociali care se cred în drept a sări peste această fază de declanşare a investigaţiei, dovedesc, ipso facto, lipsa lor de pregătire, dacă nu chiar de conştiinciozitate profesională.

A cerceta fără o prealabilă punere la punct a ipotezei (adică fără a şti ce anume cauţi) sau fără a fi elaborat aparatul conceptual (adică în confuzie logică şi imprecizie) este a pleca pe un drum nemetodic şi deci lipsit de orice valoare probativă.

Atragem stăruitor atenţia, în special asupra faptului că este total greşit să se procedeze, grăbit, la elaborarea şi tipărirea unor unelte de cercetare, (formulare, chestionare etc.) fără a le fi întemeiat pe prealabile „convorbiri libere“ (se fac de obicei cîte 80—100 asemenea convorbiri înainte de a se scoate din ele esenţialul, meritînd a figura într-un chestionar) şi mai ales înainte de a le fi „testat“, (adică probat) pe un număr suficient de cazuri.

Să nu uităm că avem de a face, în orice cercetare ştiinţifică, cu două mari categorii de realităţi.

a) Pe de o parte *realităţile concrete,* materiale, existînd în afara noastră şi independent de noi; cu alte cuvinte, în cazul nostru, cu fenomenele vieţii sociale.

b) Pe de altă parte, cu propriile noastre *construcţii mintale,* pe care le elabo-

SOCIOLBUC

Tăm cu privire Ia realităţile puse în studiu.

Problema de rezolvat este a face astfel ca *prin aproximaţii succesive,* să stabilim între aceste două realităţi o suficientă concordanţă astfel încît teoria să fie garanta unei practici eficiente.

Pentru aceasta este nevoie ca atît construcţiile noastre mintale cît şi observarea faptelor să fie făcute sistematic respectîndu-se cele două mari principii care au fost încă de mult formulate a fi o *„adequatio intellectus ad intellecti* (o coerenţă logică internă) şi o *„adequatio intellectus ad rei",* (adică o concordanţă între operaţiile noastre mintale şi realităţile concrete).

Obţinerea unei coerenţe logice a propriei noastre gîndiri pune desigur unele probleme gînditorului; totuşi nu atît de mari cît sînt cele ale potrivirii dintre gîndirea noastră şi realităţile exterioare nouă.

Această potrivire nu poate fi obţinută „raţionalist" prin stabilirea unor „concepte", „definiţii", „scheme", „modele" în care realitatea să poată fi cuprinsă întreagă, fără rest; şi nici pe calea inversă, „empirică" a unei cercetări a faptelor din care să se extragă o teorie pe măsură; ci doar dialectic! Căci de oriunde am porni, fie de la gînd spre realitate, fie de la realitate spre gînd, nu putem decît să aproximăm adevărul, din ce în ce mai veridic, prin înaintări pas cu pas, adică printr-un mers de du-te vino între gînd şi empirie, singurul demers care ne permite înlăturarea din ce în ce mai deplină a neconcordanţelor.

Repetăm, ca să nu se uite, această idee de bază: e vorba de o gîndire care nu lucrează în vid, într-o lume închisă de idei, ci de o gîndire înglobată într-un „praxis" adică aflată în necurmată priză directă cu realităţile materiale, concrete, aşa cum există ele nu în mintea noastră, ci în afară de noi şi independent de noi.

2. CONDIŢIILE SPECIFICE ALE CUNOAŞTERII ÎN ŞTIINŢELE SOCIALE

Pentru a putea gîndi metodic în ştiinţele sociale, avem înainte de toate obligaţia de a înlătura din calea noastră o prejudecată deosebit de primejdioasă, care ne face să confundăm „socialul" cu „sociologicul", greşeală care derivă dintr-o insuficientă clarificare a ce este specific domeniului de realităţi a Socialului.

Sîntem influenţaţi în mod firesc de experienţele noastre în materie de relaţii cu Natura şi tindem să extindem şi asupra Socialului ce ştim cu privire la Natură.

Numai că: în ştiinţele Naturii se poate Face foarte uşor deosebirea între două categorii de realităţi, foarte distincte, unele „ontologice", altele „epistemologice", căci avem distincte pe de o parte realităţile materiale, fizic;, existente în afara noastră şi independent de noi şi de pe altă parte sîntem noi înşine, cei care facem efortul de a Ie înţelege.

în ştiinţele Socialului problema se înfăţişează însă cu mult mai complicat, dat fiind că obiectul lor de cercetare sînt fiinţele umane, fiinţe gînditoare şi cu- vîntătoare, dotate adică, întocmai ca şi cel care le cercetează, cu capacitatea de a elabora idei despre realităţile în mijlocul cărora trăiesc.

într-ade\ăr, toţi oamenii au următoarele capacităţi logice şi psihologice:

— a lua cunoştinţă sensibilă de realităţile înconjurătoare, atît naturale cît şi sociale;

— a răspunde împrejurărilor acestora prin atitudini afectiv emoţionale: surpriză, temere, spaimă, iubire, stimă, aversiune, ură, dispreţ şi aşa mai departe, pe întreaga gamă a emoţiilor posibile, euforice şi deprimante;

— a lua faţă de aceste realităţi atitudini de valorificare, *axiologice,* pe criterii diverse, care pot fi: *praxiologice* (utile, inutile, dăunătoare), *etice* (morale şi

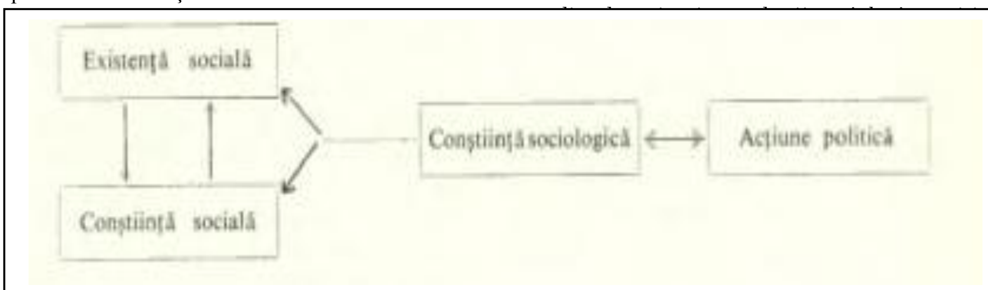
SOCIOLBUC

imorale), *juridice* (drepte şi nedrepte), *estetice* (frumoase şi urîte), *religioase,* (sacre şi profane);

— a face astfel ca toate aceste realităţi, externe şi interne, să fie nu numai *sensibile* ci şi *inteligibile,* prin elaborare de *concepte,* exprimabile în *limbaje* purtătoare de *mesagii* ce pot fi transmise şi altora.

pe de o parte o „existenţă socială“ şi pe de altă parte o „conştiinţă socială“, epistemologia sociologică avînd deci a lua simultan cunoştinţă de amîndouă aceste aspecte.

Putem clasifica terminologic problema admiţînd propunerea de a se spune că în ontologicul social se află cuprinsă o epistemologie *socială,* spontană, obiect de

acestora în mintea celor pe care îi studiem. Ontologicul social cuprinde deci

3. PROBLEMA DE BAZĂ: RELAŢIA DINTRE „EXISTENŢA“ ŞI „CONŞTIINŢA SOCIALĂ“

Deosebirea conceptuală şi terminologică între ce este „social“ şi ce este „sociologic“ este hotărîtoare pentru înţelegerea corectă a metodologiei sociologice, dat fiind că cea mai de seamă piedică aflată în calea celui care vrea să gîndească metodic, constă tocmai în confundarea acestor două nivele, a „socialului“ şi „sociologicului“. Mai clar spus, greşeala cea mai răspîndită în lumea sociologilor nedeplin formaţi, constă în tendinţa de a îngloba, în mod mecanic şi automat, conţinutul „conştiinţei sociale“ în „conştiinţa sociologică“; adică de a accepta drept valabile mesagiile ce ne sînt transmise de către oamenii pe care îi cercetăm, confundînd treapta cunoaşterii spontane cu cea a cunoaşterii critice.

Această primejdie de confundare între două planuri şi nivele de cunoaştere este cu atît mai gravă cu cît e tare ispititor să crezi că, de vreme ce oamenii puşi sub studiu au posibilitatea să ne transmită mesagii despre ei înşişi, ar fi suficient să te mărgineşti a lua cunoştinţă de aceste mesagii, căci oamenii care iau parte la viaţa socială trebuie desigur să fie informaţi despre condiţiile în care acţionează şi trebuie să fie conştienţi de acţiunile lor, astfel că cercetătorul vieţii sociale se află în situaţia unui asediator care ar avea informatori în cetatea asediată.

SOCIOLBUC

E atît de ispititor acest mod de a vedea, cuprinzînd în sine şi un miez de adevăr, încît sînt mulţi filozofi şi sociologi de mare valoare, precum Wilhelm Dilthey (1833—1911) sau Max Weber (1864—1920) care scot în relief adevărul că ştiinţele omului se deosebesc de cele ale naturii tocmai prin această capacitate pe care oamenii o au de a-şi comunica mesagii. Fenomenele din natură, neputîndu-ne transmite mesagii nu pot fi decît observate, descrise şi explicate; pe cînd, dimpotrivă, fenomenele sociale pot fi şi „înţelese“. Ar urma deci ca sociologia să nu fie doar „constatatoare“, ci şi „înţelegătoare“, adică o „Verstehendesoziologie“, cum îi spun germanii. Ba unii sociologi merg încă mai departe, susţinînd că fenomenul „social“ nu e, în esenţă, decît un fenomen de intercomunicaţie, de „interacţiune simbolică“, efect al capacităţii oamenilor de a-şi comunica mesagii prin intermediul limbii.

Dacă într-adevăr lucrurile ar sta aşa, n-ar fi nimic mai uşor decît să faci sociologie, căci nu ai avea decît să stai de vorbă cu cei pe care îi cercetezi, să le citeşti mesagiile, în măsura în care sînt scrise sau realizate material şi să cauţi a le „înţelege“.

Din păcate, însă, acest mod de a gîndi ar fi valabil doar dacă într-adevăr „socialul“ nu ar consta decît în „mesagii “, decît în fenomene de conştiinţă. în realitate însă, în viaţa socială există o „existenţă“ socială dublată de o „conştiinţă socială“, astfel că mărginirea sociologiei doar la nivelul „conştiinţei“ mutilează realitatea, reducînd-o la jumătate.

Pe de altă parte, ar mai fi de admis acest mod de a vedea, dacă „conştiinţa socială“ ar avea măcar capacitatea de a oglindi în mod corect „realităţile“ existente sau dacă, de pildă, conştiinţa ar fi cauza determinantă a existenţei. în asemenea situaţii am avea argumente să ne mărginim a ne interesa doar de „mesagiile“ ce ne sînt transmise; deşi nici în acest caz, cercetarea „existenţei“ sociale în mod indirect, prin oglinda retrovizoare a „conştiinţei“, nu ne-ar putea oferi certitudini.

Cu atît mai mult cu cît adevărul este că nu conştiinţa oamenilor le determină existenţa, ci dimpotrivă existenţa le determină conştiinţa, astfel că a studia doar „conştiinţa“ adică doar ce se reflectează, din realitate, în conştiinţă, este a proceda metodologic invers de cît ar trebui.

Cei care stau pe poziţiile filozofice ale idealismului istoric sînt justificaţi, în faţa propriilor lor ochi, atunci cînd reduc sociologia la o „înţelegere“ a „conştiinţelor sociale“, cînd de pildă reduc sociologia doar la o cercetare a „opiniei publice“, aşa cum procedează mulţi dintre imitatorii prea servili ai unor curente sociologice occidentale greşite, reducînd de fapt întreaga sociologie la o psihologie socială, ea însăşi mutilată, adică lipsită de posibilitatea unei înţelegeri reale, care nu constă numai în a „înţelege“ un mesagiu, ci şi în a-1 explica prin mecanismul reflectării realităţilor în conştiinţă. Vechiul adagiu care afirmă că *„scire est per causas scire*“ nu se cade a fi uitat, căutarea cauzelor fenomenelor sociale trecînd dincolo de simpla lor „înţelegere“.

Iată de ce deosebirea ce trebuie făcută între „social“ şi „sociologic“, prin sublinierea faptului că există o „epistemologie socială spontană“ deosebită de o „epistemologie sociologică critică“, capătă o semnificaţie teoretică şi practică hotărîtoare.

în această privinţă dispunem de un text cît se poate de clar pe care ni l-a lăsat Fr. Engels, în comentariul pe care l-a făcut în 1859 la „Critica Economiei Politice“ a lui Marx şi în care teza de bază a sociologiei marxiste, este astfel formulată:

„Teza potrivit căreia modul de producţie a vieţii materiale determină în genere procesul vieţii sociale, politice şi spirituale — iar toate relaţiile sociale şi de stat, toate sistemele religioase şi juridice şi toate concepţiile teoretice care apar în istorie, pot fi înţelese numai dacă sînt înţelese condiţiile materiale de viaţă ale epocii respective şi dacă din aceste

SOCIOLBUC

condiţii materiale se deduce tot restul, această teză a fost o descoperire revoluţionară, nu numai pentru economia politică ci şi pentru toate ştiinţele istorice (şi istorice sînt toate ştiinţele care nu sînt ştiinţe ale naturii). Teza că nu conştiinţa oamenilor le determină existenţa, ci dimpotrivă, existenţa lor socială le determină conştiinţa — teza aceasta este atît de simplă, încît ar trebui să fie ceva de la sine înţeles...".

„Dar dacă cercetăm lucrurile mai îndeaproape, constatăm imediat că, chiar de la primele sale consecinţe, această teză dă o lovitură de moarte oricărui idealism, chiar şi celui mai camuflat. Ea neagă toate concepţiile tradiţionale şi obişnuite, asupra tuturor fenomenelor istorice".

Şi Engels adaugă: „această concepţie fundamentală străbate ca un fir roşu" toată literatura marxistă[2].

Se cuvine aşadar să ne străduim a nu pierde acest „fir roşu", în analizele pe care le vom face de aci înainte asupra acestei probleme centrale—şi totuşi încă insuficient clarificată — a fenomenelor de „conştiinţă socială", caracterizate deci prin faptul că sînt „reflectări" ale unor realităţi şi pe deasupra sînt şi reflectări „iluzorii".

Pedagogic, socotesc deci că este necesar să fac şi în acest volum, ceea ce practica instruirii orale a altora m-a învăţat a fi strict necesar: anume să încep prin a combate prejudecata idealistă pe care ne-o imprimă în mintea şi sentimentele noastre faptul că sîntem noi înşine „fiinţe sociale", dispunem de o „epistemologie socială" spontană pe care cu greu o putem înlocui printr-o epistemologie sociologică, dacă nu ne convingem că este greşită.

Deschidem deci un paragraf mai lung pentru a combate „sociologia spontană", adică valoarea conştiinţei spontane ca fenomen transmiţător de mesagii despre viaţa socială.

4. CARACTERUL ILUZORIU AL CUNOAŞTERII SOCIALE SPONTANE

Să reţinem ideea de bază a concepţiei marxiste, anume că fenomenele de conştiinţă sînt reflectări ale fenomenelor de existenţă socială, astfel că îndatorirea noastră cea dintîi este să nu confundăm aceste două nivele ale vieţii sociale, dînd în mod abuziv „conştiinţei" întîietate- şi rol de exprimător corect al „existenţei" sociale, dacă nu chiar de factor cauzator al acesteia.

Atragem atenţia asupra faptului că pentru a înţelege bine această problemă, adică pentru a nu cădea pradă unei iluzii idealiste, este nevoie de o auto- educare critică, destul de greu de înfăptuit, necesitînd o îndelungată şi mereu reluată muncă de lămurire teoretică.

S-a putut spune că, precum în învăţătura matematicii există „o punte a măgarilor" (teorema pătratului hipotenuzei) pe care, dacă nu o poţi trece, e mai bine să renunţi la matematică, tot astfel în ştiinţele sociale „puntea" respectivă constă în greutatea de a considera gîndirea socială spontană atît a celor pe care îi studiezi cît şi a ta proprie, ca pe un fenomen social care trebuie explicat, iar nu ca o explicare a fenomenului social. Ca o „conştiinţă" care se explică prin „existenţă", iar nu invers.

Pentru a uşura trecerea acestei „punţi" să arătăm care sînt argumentele pe care se întemeiază afirmaţia că oamenii, în mod spontan, prin însăşi faptul că participă la viaţa socială, ca agenţi activi ai ei, nu pot avea despre ea o cunoaştere corectă, adică pe de o parte „veridică", pe de alta „completă".

Se opune în primul rînd faptul că oamenii nu încep mereu viaţa lor socială,

[2] F. ENGELS, recenzie la lucrarea lui Marx „Contribuţii la critica economiei politice", K. Marx— F. Engels *Opere,* voi. 13, p. 50 şi în Editura Politică 1960 pag. 257—270.

din nou, de la capăt, la fiecare generaţie; ci ei continuă o societate care s-a născut înaintea lor şi care va continua şi după ei. Ca atare ei nu apucă din viaţa socială decît un foarte scurt moment de trecere, în care se află integraţi fără să vrea şi fără posibilităţi de evadare.

Această situaţie merită să fie analizată, mai întîi în ce îi priveşte pe oamenii pe care îi cercetăm şi ulterior după cum vom vedea, şi în ceea ce ne priveşte pe noi înşine, în calitate de cercetători ştiinţifici ai semenilor noştri.

a. Efectele limitative ale „enculturaţiei"

S-a spus cu drept cuvînt că fiinţa umană **Se** naşte de două ori[3]: mai întîi printr-o *naştere biologică.* Din acest punct de vedere ceea ce caracterizează biologic fiinţa umană faţă de altele, este şi faptul că fătul nou născut este absolut incapabil să facă faţă necesităţilor imediate ale vieţii, o foarte lungă perioadă **el** neputînd supravieţui decît sub îngrijirea adulţilor. Omul este însă şi o fiinţă socială care deci trebuie să fie apt şi de a convieţui cu alţii. Părinţii procreatori au astfel sarcina de a-1 pregăti şi în acest scop. Mai întîi învăţîndu-1 limba pe care o practică societatea respectivă. Lexicul unei limbi vorbite este însă în acelaşi timp o sinteză de cunoştinţe cuprinzînd „concepte" adică cunoaşteri despre tot ceea ce intră în viaţa de toate zilele a oamenilor. Din acest punct de vedere limba este o enciclopedie de cunoştinţe, care se transmit de la o generaţie la alta.

Limba cuprinde în plus şi o sintaxă, adică un anume fel de a îmbina între ele conceptele; deci de a „judeca".

Părinţii predau astfel generaţiilor tinere această „zestre culturală", tradiţională, **p;** care copiii o deprind prin însăşi învăţarea limbii vorbite.

în plus, părinţii trec copiilor şi o altă zestre culturală, constînd în deprinderi, deseori sub formă de reflexe condiţionate, obţinute prin pedepse şi recompense; cu privire la *reguli* de purtare, modalităţi de valorificare, credinţe, principii etice etc. adică o gamă întreagă de elaborate ideologice care fac posibilă încadrarea individului în contextul relaţiilor cu semenii lui.

în lipsa acestei „educaţii sociale" dată de cei vîrstnici copiilor încă din cei dintîi ani ai vieţii, indivizii nu ar fi „socializaţi" adică nu s-ar putea acomoda traiului laolaltă cu alţii.

Această transmitere de „cultură" prin educaţie dată la vîrstă mică este atît de importantă, încît pe bună dreptate i s-a putut da numele de *„naştere socială*"; *„naşterea biologică*" avînd drept efect aducerea în viaţă a unei fiinţe vii, „naşterea socială" transformînd fiinţa vie în „fiinţă socială". Antropologii culturali obişnuiesc a da acestui proces de socializare numele de „enculturaţie".

Este de la sine înţeles că tot ceea ce va judeca omul în tot decursul vieţii, se va resimţi de această zestre culturală primită în cei dintîi ani ai săi, atunci cînd a învăţat să vorbească şi să reacţioneze faţă de diversele împrejurări ale vieţii de toate zilele.

b. Socializarea indivizilor prin convieţuire socială

în afară de ceea ce părinţii transmit copiilor lor, ca zestre culturală, prin deprindere şi înfăţişare de modele practice de comportament, societatea organizează şi un învăţămînt propriu-zis, a cărui sarcină cade în seama unor profesionişti pedagogi. în şcoală, în ateliere de muncă, vîrstnicii arată celor tineri ce trebuie să ştie, ca să facă faţă muncii lor profesionale şi îndatoririlor lor cetăţeneşti. Trec astfel celor tineri cunoştinţe ştiinţifice, de caracter tehnic dar în acelaşi timp şi concepţii filozofice, atitudini axiologice, sentimente şi resentimente, de care de asemenea cei tineri nu vor

[3] **D. CLAESSENS, *Familie und Wertsys- lem. Eine Studie zur „zweiten sozio-kulturellen Geburt" des Menschen,* 1962.**

SOCIOLBUC

putea să nu ţină seama în tot decursul vieţii, lor.

Deci şi prin contact direct şi trai laolaltă cu semenii lor, oamenii continuă a primi o „zestre culturală“ care continuă a-i „socializa“, făcîndu-i adică din ce în ce mai apţi a trăi între oameni. Procesul acesta social este deosebit de important, căci el duce la rezultate foarte diferite, dat fiind că grupurile sociale în care au a trăi oamenii sînt ele înşile foarte diferite: există deosebiri culturale de la o clasă socială la alta, diferenţiate pe categorii sociale, pe sex, vîrstă, profesie, de mediu social, urban sau rural etc. etc.

c. Caracterul enciclopedic al cunoaşterii spontane

Oricare ar fi omul cu care am sta de vorbă, el ni se va înfăţişa ca posesor al unui număr de „idei“ în legătură cu viaţa lui individuală. Este şi firesc, pentru că omul elaborează idei printr-un necontenit efort de a înţelege „pe ce lume trăieşte“, idei care se adaugă „zestrei culturale“ primită de la cei care l-au crescut de mic copil, şi de la cei în mijlocul cărora a trăit ca om matur.

Interogaţi cu luare aminte, cei mai modeşti dintre oameni, chiar fără ştiinţă sau cu prea puţină ştiinţă de carte, se dovedesc a fi posesorii unor cunoştinţe într-adevăr enciclopedice în materie de „sociologie“. Trufaşa lozincă a lui Pico de la Mirandola care pretindea a fi învăţat „in re omni scibili et quibusdem aliis“ ar putea fi atribuită oricărui membru al societăţii. Ei îţi vor povesti pe îndelete nu numai ce este în legătură cu profesia lor, dar şi despre ei înşişi, despre familia, rudele, vecinii, prietenii şi duşmanii lor, despre instituţiile vieţii sociale, despre dreptate, adevăr, oameni buni şi răi, proprietate, sărăcie, bogăţie, ceartă, bună pace, duşmănie şi aşa mai departe, adică, despre toate problemele formînd capitolele savantelor tratate de sociologie. Despre el însuşi şi viaţa lui, orice om este un povestitor neistovit. Pe bună dreptate ar putea revendica şi maxima lui Terenţiu „hommo sum et nihil humani a me alieno puto“. Fiecare om se consideră de aceea un sociolog înnăscut, predispus a crede că fenomenele de care se ocupă sociologia îi sînt familiare. Fiecare om are încredere în experienţa sa, este convins că trăieşte ca o fiinţă inteligentă şi cu bun simţ şi ca atare el nu se poate decît mira că ceea ce gîndeşte şi face toată ziua, ca un lucru banal şi de la sine înţeles, ar putea să formeze preocuparea unor oameni de ştiinţă şi să poarte numele pompos de „sociologie“, cu pretenţia de a ajunge uneori la alte concluzii decît cele pe care
i le indică experienţa lui de toate zilele şi bunul lui simţ.

d. Caracterul pasional al cunoaşterii spontane

Reflectarea în mintea oamenilor a realităţilor înconjurătoare nu este însă o reflectare pasivă, operînd ca într-o oglindă. Ci este dimpotrivă o reflectare *activă,* în sensul că „*reflectarea*“ trebuie concepută în dublul ei înţeles: de „oglindire“ dar şi de „reflecţie“; adică de copie, dar şi de gîndire asupra copiei.

Oamenii interpretează însă realităţile potrivit unui mecanism care nu este întotdeauna în mod obligatoriu cel al dorinţei de a cunoaşte imparţial adevărul obiectiv.

în viaţa socială interesele oamenilor sînt atît de copleşitoare încît judecăţile de constatare sînt extrem de rare, înlocuite fiind prin judecăţi de valorizare. Omul nu se mulţumeşte să constate fenomenele sociale, ci ia faţă de ele atitudini active răstălmăcindu-le sub forma categoriilor politice, etice, juridice, filozofice, religioase etc. El judecă permanent sub semnul şi sub prisma intereselor lui omeneşti, de clasă şi personale, cu asprime, cu bunăvoinţă, cu iubire sau cu ură. Mistica, fanatismul nu sînt de aceea nicăieri mai la largul lor decît în acest domeniu al ideilor spontane despre oameni.

Desigur, putem să ne străduim, dacă dorim să fim oameni de ştiinţă, să ne

SOCIOLBUC

dezbărăm de aceste excese ale capacităţilor noastre de valorificare, ca să ajungem la o cunoaştere pur obiectivă (Wertfrei, cum ar dori Max Weber). Dar cît de greu ne va fi, chiar atunci cînd ne dorim oameni de ştiinţă!

e. Caracterul „iluzoriu“ al cunoaşterii spontane

Omul, repetăm, este un luptător al vieţii sociale. El nu poate fi conceput stînd retras permanent în „turnul său de fildeş“ pentru a contempla de acolo, cu seninătate, felul cum se desfăşoară drama omenirii, ci dimpotrivă, el coboară între oameni, intră în vălmăşagul vieţii, caută să-şi asigure poziţiile pe care le socoteşte mai prielnice. Mai mult decît atît, se asociază sau se trezeşte gata asociat cu alte grupe de oameni, a căror soartă o împărtăşeşte.

Solidar cu clasa şi grupul său, în luptă cu clasele şi grupele rivale, urmărind pe deasupra şi salvarea interesului său personal, societatea nu i se poate înfăţişa decît ca un necontenit sistem de relaţii ce trebuiesc stabilite cu o serie de alţi oameni care pot fi modificate prin efortul voinţei sale. „Autor şi actor al propriei sale drame“, cum spune Marx, omul nu poate să lupte decît dacă este totdeauna încălzit de flacăra entuziasmului, de lumina nădejdii, de înverşunarea urii. Ceea ce îi trebuie în această luptă nu este cîtuşi de puţin „adevărul“, ci „stimulentul“. In marele iureş al faptelor sociale are şanse de izbîndă acela care este în stare să nu slăbească încleştarea. Dacă din întîmplare îl stimulează mai mult iluzia decît adevărul, atunci el va prefera să creadă în iluziile sale decît în adevăr.

Tot astfel înfrîntul se va putea mai uşor consola cu o iluzie, decît cu „crudul adevăr“.

Este aci o deosebire cît se poate de importantă faţă de ceea ce constatăm analizînd condiţiile cunoaşterii fenomenlor naturii. Acolo nu are nimeni interesul să se înşele. Un vînător de pildă are interesul să fie un cît mai bun cunoscător al moravurilor animalelor pe care vrea să le vîneze. Un agricultor, un cît mai bun cunoscător al botanicii. Un metalurgist un cît mai bun cunoscător al mineralogiei. Aceasta nu înseamnă că el va ajunge totdeauna să cunoască adevărul. Căci şi aci omul se poate înşela, căzînd pradă iluziilor. Dar în tot cazul nu are interesul de a se auto- înşela.

Pe cînd dimpotrivă, în lumea socială, omul are deseori acest interes.

Această „conştiinţă falsă“, această „cunoaştere iluzorie“ a omului în viaţa sa socială, tocmai pentru că joacă un rol funcţional vital, trebuie să fie o *înşelare de bună credinţă.* Ori ce dubiu asupra adevărului iluziei, anulează însăşi posibilitatea ca iluzia să-şi îndeplinească rolul funcţional. Ne putem da seama de aceea, cît de greu, uneori chiar cît de primejdios va fi să punem în lucrare „dubiul metodic“ şi să luptăm împotriva evidenţelor bunului simţ. Deranjăm astfel mecanisme care fără îndoială sînt esenţiale pentru buna funcţionare a vieţii sociale şi pretindem o operaţie de dedublare a vieţii sociale şi care nu poate fi uşor înfăptuită [4].

Cu toate acestea, Sociologia ştiinţifică este sau nu este, poate sau nu poate fi, după cum îndeplineşte sau nu această condiţie.

f. Limitele autocunoaşterii

Pentru a ne convinge deplin de acest adevăr, să începem prin studiul psihologic al actelor şi elaborărilor de idei în legătură cu viaţa organismului în care sălăşluieşte conştiinţa cunoscătoare a indivizilor umani, deci cu acele fenomene care, cel puţin la prima vedere, ar trebui să fie cele mai uşor de autoanalizat.

[1] **Argument pentru care VILFRED PARETO (1848—1923) *„Traité de sociologie générale".* (2 volume 1917) nu credea util ca sociologia să devină o ştiinţă popularizată.**

SOCIOLBUC

într-adevăr, viaţa psihică a oamenilor este indisolubil legată de organismul lor. Mărginindu-ne la considerarea omului dintr-un punct de vedere strict materialist, socotindu-1 ca pe un simplu organism viu, ca oricare altul din vastul domeniu al biologiei, constatăm că nu putem despărţi realitatea pur materială a organismului uman de capacitatea lui de a elabora gînduri. Raţiunea îşi are rădăcini biologice atît de solide şi deţine un rost funcţional atît de important în echilibrul noslra fiziologic, încît biologul care ar face abstracţie de psihic ar mutila realitatea om. în acest sens, gîndul poate fi socotit ca fiind el însuşi un fenomen biologic.

Cu toate acestea capacitatea de cunoaştere a acestui gînd în domeniul vieţii biologice este absolut nulă.

Sînt mai întîi o serie de procese biologice care se petrec în corpul omului pe care omul le ignoră. Propriul său trup îi este tot atît de străin omului ca şi un continent necunoscut.

Nouă, Europeni ai veacului al XX-lea, care am mai primit prin şcoală firimituri din rezultatele cercetătorilor ştiinţifici ni se pare desigur ciudat faptul că unii sălbatici de azi nu au ajuns încă la cunoaşterea mecanismului procreării şi au rămas la naiva idee că orice fată ajunsă la vîrsta maturităţii face copii, aşa cum vara, mărul face mere; în timp ce alţi sălbatici nu au reuşit încă să se convingă de pildă că este întemeiată vestita „premisă majoră“ din exemplul tuturor manualelor de logică formală: „toţi oamenii sînt muritori“; căci părerea lor este că omul nu poate muri de moarte bună, ci numai dintr-un accident propriu-zis, sau din pricina vrăjilor nefaste ale vreunui duşman.

Ne mirăm de alţii, dar sîntem mai îngăduitori cu noi. Astfel ni se pare firesc ca omenirea să nu fi aflat despre circulaţia sîngelui decît graţie lui Harvey, spre marele scandal al facultăţilor de medicină, abia la începutul veacului al XVII-lea şi tot atît de firesc să nu ştim cu toţii că cele cam 5 milioane de globule roşii existînd pe milimetru cub de sînge uman se înlocuiesc în răstimp de maximum 40 de zile.

Cu alte cuvinte, „bunul simţ“ , gîndirea spontană ignoră total anatomia şi fiziologia. Ceea ce este mai demn de reţinut e faptul că aceeaşi ignoranţă o vădeşte bunul nostru simţ şi faţă de acele procese biologice interne care sînt în legătură directă cu conştiinţa noastră. întreaga problemă a echilibrului endocrin, în stare să provoace perturbări adînci în temperamentul şi caracterul oamenilor, a fost şi el abia recent descoperit.

Tot astfel sînt alte fenomene biologice care nu sînt însoţite decît de stări de conştiinţă cu totul confuze, subliminale, sub- conştiente. Sistemul de semnalizare biologică a trupului către conştiinţă, prin senzaţii interne, fiind cu totul defectuos, conştiinţa nu poate percepe uneori decît vagi stări, care scapă analizei sale.

Sînt în schimb, desigur, alte fenomene biologice însoţite de fenomene de conştiinţă propriu-zise. Dacă măcar acestea vor fi valabile, în mecanismul lor de cunoaştere, am putea face partea focului şi admite că conştiinţa noastră nu ştie tot ce se petrece în trupul nostru, dar că, măcar ce ştie, ştie corect.

Realitatea însă dezminte şi această interpretare. Să analizăm cîteva fenomene biologice însoţite de stări de conştiinţă, în mod atît de viguros şi de constant, încît stările de conştiinţă ajung a constitui „simptome“ şi „semne“ ale însuşi fenomenului biologic.

Să analizăm de pildă mecanismul aşa numitelor „alienaţii mintale“ care îşi au cele mai însemnate dintre simptome tocmai într-un anume fel de organizare a ideilor. De data aceasta vom ajunge la constatarea că stările de conştiinţă într-adevăr întovărăşesc constant fenomenul biologic, dar sînt departe de a-1 putea explica, necum cauza. Dimpotrivă rolul gîndirii pare a fi de data aceasta tocmai de a abate atenţia omului în altă direcţie decît a înţelegerii precise şi obiective a fenomenului biologic.

SOCIOLBUC

Să luăm de pildă cazul clasic al bolnavilor de paralizie progresivă, boală necruţătoare, cu evoluţie rapidă. Niciodată un astfel de bolnav nu va veni singur să se supună unei vizite medicale, conştient de faptul că se află bolnav, pentru bunul motiv că el nu îşi dă seama că suferă de o boală care nu iartă.

Dacă întîmplător un asemenea bolnav se prezintă la medic, apoi este întotdeauna spre a aduce pe alţii: nevastă, părinte sau copil, prieten sau vecin, pe care nebunul îi bănuieşte a fi nebuni.

Mai mult decît atît, bolnavii de paralizie progresivă generală ne sînt descrişi în orice manual ca fiind de cele mai multe ori, „euforici"; tot ce li se întîmplă este interpretat de ei în chip optimist, semnul capital al psiho-diagnosticului bolii fiind tocmai scăderea sau dispariţia simţului de autocritică. „Bolnavul nu îşi dă seama de scăderea puterilor sale intelectuale, nu bagă de seamă tulburările memoriei lui, schimbările sale de caracter, inaptitudinea sa la muncă. El nu ţine seama de observaţiile care îi sînt făcute cu privire la tulburările sale mintale, el a pierdut facultatea de a se judeca, adică, autocritica. Mai mult decît atîta: prevenit direct de starea sa de decădere sau pus în faţa probelor celor mai evidente ale bolii sale, a tulburărilor vorbirii, sau a actelor delictuoase pe care le-a comis, refuză să le dea crezare şi e gata să rîdă de ele"[5].

Cele mai multe dintre tulburările mintale sînt astfel însoţite de o serie de automatisme psihice pe care psihiatria le-a inventariat. Orice doctor va şti să recunoască, după felul de sistematizare a ideilor şi după conţinutul lor, boala cu care are de a face. De pildă psihopatul care suferă de delirul persecuţiei va elabora un întreg sistem de gînduri care tind a dovedi că situaţia lui rea se datoreşte unor persecuţii la care se află supus. Simptomele bolii, închiderea în azil, sînt toate efectele unor duşmănii care s-au coalizat împotriva lui. Fabula acestor uri implacabile va fi creată de către dement pînă în cele mai mici amănunte, uneori cu o putere de sugestie impresionantă nu numai pentru bolnav ci şi pentru profanii care îl ascultă. Medicul curant va şti totuşi că nu persecuţia suferită este cauza bolii, ci dimpotrivă, boala de care suferă provoacă ideile de persecuţie.

în ciuda a ceea ce bolnavul şi ceea ce este uneori predispus a crede şi profanul care ascultă pe psihopat, toate elaborările de idei sînt doar un element constitutiv al bolii, iar nicidecum o dare de seamă exactă a cauzelor ei.

Fără a merge atît de departe cît ne-ar îndritui psihiatria, căreia i s-ar putea în definitiv obiecta că reprezintă cazuri de „tulburări mintale" care nu ne permit a înfera nimic despre cazurile normale, să analizăm şi cîteva exemple din acestea. Dar şi în aceste cazuri normale vom găsi aceleaşi automatisme.

Astfel de pildă în psihologia pasiunilor, este cunoscut faptul că fiecare sentiment ajuns la un anumit grad de intensitate, este întovărăşit de o elaborare de idei, al căror scop este să furnizeze pătimaşului o justificare faţă de el însuşi. Un acces de furie este de pildă întotdeauna urmat de o „explicare" a cauzelor care au provocat gesturile nestăpînite pe care irascibilul el însuşi le deplînge, într-un tîrziu. Un toxicoman va avea totdeauna argumente prin care să-ţi explice pricinile care îl împiedică să reziste tentaţiei. Fiecare patimă în parte îşi are astfel sistemele sale de gînduri, automatismele sale psihice pe care orice psiholog ţi le poate descrie.

Important pentru discuţia noastră ră- mîne însă faptul că, în toate aceste elaborări de idei, pătimaşul este întotdeauna de bună-credinţă şi complet sincer. Pe sine însuşi se înşală el deci, înainte de a înşela pe alţii.

Aceste automatisme sînt atît de puternice şi fac parte integrantă atît de esenţială din fenomenul biologic, încît orice luare de conştiinţă critică faţă de

[6] **Dr. LOUIS RAMOND, *Conférences de clinique médicale pratique* (Quatrième série; Paris, 1926, pag. 430).**

SOCIOLBUC

ele este cu neputinţă. Un exemplu care se dă deseori în psihologie este acela al fenomenului de îndrăgostire. Fără nici un fel de îndoială avem de a face cu un fenomen sexual asigurînd perpetuarea speţei, însoţit în mod violent de afecte şi elaborări de idei.

Presupunînd că ar fi cineva biolog, psiholog şi pe deasupra statistician specializat în statistică morală, în perioada de timp în care întîmplător se petrece în el acest proces psihic el tot nu se va putea feri de a-i cădea victimă. Treaptă cu treaptă, va trece prin tot şirul de afecte şi gînduri care constituie automatismul psihic al îndrăgostirii şi în ciuda sforţărilor lui, va cădea pradă aceloraşi iluzii care au amăgit pe toţi îndrăgostiţii din lume. El nu se va putea împiedica, de pildă, să creadă că, în cazul lui personal, ceea ce i se întîmplă nu este rezultatul firesc, legat de vîrsta, sexul, psihologia şi hazardul vieţii lui, ci dimpotrivă este datorat exclusiv faptului că a întîlnit o persoană care în mod obiectiv posedă calităţile care fac ca ea să fie cu totul excepţională, unică în lume[6].

Care este însă naivul să creadă în valoarea cauzală a motivărilor cu care se îmbată tînărul în criză sentimentală? Cine ar putea face eroarea de a socoti că declaraţiile de dragoste, jurnalele intime sau scrisorile sentimentale, vor putea furniza psihologului altceva decît un material de studiu?

Putem deci trage concluzia că procesul de cunoaştere internă, subiectivă, în toate cazurile mai sus arătate, nu are scopul înţelegerii teoretice, ci asigurarea funcţionării unui mecanism biologic. Mai mult decît atit, funcţionarea lui normală pare a fi asigurată tocmai prin această autoinducere în eroare. (Sînt cunoscute concluziile „pesimiste“ pe care Schopenhauer le scotea din această „înşelare“ pe care natura o exercită în dauna individului).

O întreagă literatură psihologică reprezentată mai ales prin Sigmund Freud (1856—1939), Alfred Adler (1870—1937) şi şcoala lor, caută să ne arate că acest mecanism de autoiluzionare este caracteristică nu numai pentru psihopaţi şi pătimaşi, ci şi pentru întreaga psihologie cotidiană a omului. Chiar actele curente cele mai banale, de îndată ce sînt supuse unei analize psihice, ne arată că ceea c& se numeşte „conţinutul manifest“ al conştiinţei noastre, nu este decît o măsluire tendenţioasă, o deghizare, o camuflare a unui alt conţinut, „latent“ care încearcă să iasă la iveală din inconştient, dar care este împiedicat şi refulat, spre adîncuri, printr-un mecanism de „cenzură“, de origine socială.

Oricît ar fi de exagerată uneori această teorie, şi mai ales oricît de abuziv şi de pripit s-ar fi aplicat în sociologie nu e mai puţin adevărat că ne semnalează, cu vigoare, existenţa unui mecanism de auto-iluzionare, adică de sistematică împiedicare a înţelegerii adevărate a cauzelor diriguitoare a fenomenelor noastre psihice.

g. Falsul sentiment al liberului arbitru

Socotesc că vor fi foarte puţini aceia care vor accepta cu. inimă uşoară astfel de concluzii pesimiste [7].

[6] STENDHAL *„De I'amour“*, (1822) e deseori citat pentru a sa teorie a „cristalizărilor“, în procesul psihic al îndrăgostirii.

[7] Cu atît mai puţin cînd sînt formulate brutal, aşa cum face de pildă Jean Rostand, cunoscutul biolog, care socoteşte că „omul este un halucinat închis într-un automat“ *(Pensées d'un biologiste,* 1939) şi afirmă în altă lucrare a sa, următoarele: „un fulger în noapte, aşa a fost definită gîndirea. într-adevăr, nu e vorba decît de o zare de lumină, şovăelnică şi mereu gata să se stingă. Şi pare-se, de altfel, că această gîndire nu are alt rost decît să asiste la jocul maşinii pe care are iluzia că o comandă. Actul aşa numit voluntar, se reduce, poate, Ia o rezultantă de reflexe şi fără îndoială omul care gîndeşte, care socoteşte, care deliberează este totuşi tot atît de supus, pînâ la ultimul său gest, ca omida care se tîrăşte spre lumină sau cîinele care răspunde printr-un flux de salivă

SOCIOLBUC

E şi firesc, pentru că fiecare om are sentimentul demnităţii sale. N-am putea trăi nici o clipă, dacă l-am pierde. Căci omul fiind o fiinţă aflată permanent în luptă, fiecare gest pe care îl face se îndreaptă spre viitor, este centrat teleologic spre un scop, însufleţit de o nădejde. El ştie că, într-o anume situaţie dată, este în stare să acţioneze, uneori bine alteori greşit, dar totdeauna avînd posibilitatea de a hotărî ce anume gest urmează să facă; el chibzuieşte, se informează, cere sfaturi, hotărăşte şi apoi acţionează. Aşadar în el există sentimentul liberului arbitru. Mai mult încă, pentru fiecare gest al său, el poate fi tras la răspundere de alţi oameni, i se cere socoteală, e lăudat, aprobat, dezaprobat sau pedepsit.

Nu e mai puţin adevărat însă, că, pe •de altă parte, omul are în el şi sentimentul iresponsabilităţii lui faţă de gesturile sale trecute. Desigur nu atunci cînd gesturile acestea s-au adeverit a fi utile, ci atunci cînd au dus la un eşec. în asemenea împrejurări, omul nu ştie cum să-şi găsească mai multe scuze, cum să arunce vina asupra altora, să-şi ceară absolvirea prin invocarea „circumstanţelor atenuante“, a „nenorocului“, a „împrejurărilor vitrege“, a „nelămuririi“ în care s-a aflat, a inducerii lui în eroare de către •alţii. Liberul arbitru este deci sentimentul omului cu privire la toate faptele viitorului precum şi la faptele norocoase, ale trecutului. Dimpotrivă, sentimentul circumstanţelor atenuante, dacă nu chiar -al deplinei iresponsabilităţi, se naşte faţă de tot ceea ce, din faptele trecute, a 'eşuat sau îi provoacă astăzi neplăceri.

Problema e veche, cît şi omenirea. Pendulînd între aceste două sentimente, oamenii se socotesc cînd liberi cînd sclavi, stăpîni ai destinului, sau victimele lui. Teologic vorbind, însăşi soarta lor în lumea de apoi, li se pare a fi cînd „liberă“ cînd „predestinată“.

între libertatea individuală deplină şi fatalism, oamenii ezită, înclinînd cînd într-o parte, cînd în alta, după bătaia, liniştită sau dezlănţuită în furtună, a evenimentelor vieţii.

Cum am putea să ne ridicăm deasupra acestei condiţii umane, pentru a avea răgazul unei viziuni de ansamblu a problemei? Metodologic, avem o cale: este de a privi statistic lucrurile.

Statistica, constînd în considerarea în masă a fenomenelor, este deci un mijloc de a depăşi zona limitată a experienţei individuale.

Intr-adevăr din studiul unui singur caz este dificil să ajungem la diagnosticarea funcţiunii doar motivatoare, iar nu cauzatoare, a ideologiei.

Considerarea în masă a fenomenelor permite însă a depăşi această dificultate. Studiul statisticii morale poate de aceea servi drept o excelentă introducere pedagogică în sociologie.

Să luăm de pildă problema sinuciderii. La prima aparenţă nici un gest nu ar putea fi socotit mai strict individual şi datorit unor cauze mai intime, decît gestul prin care un om îşi curmă viaţa. De aceea membrii familiei precum şi reprezentanţii parchetului citesc cu interes scrisoarea pe care o lasă, mai întotdeauna, sinucigaşul, în urma sa, pentru a afla „de ce“ s-a produs sinuciderea, înşirarea motivelor invocate de sinucigaş este astfel confundată cu o indicare a cauzelor sinuciderii. Înregistrînd însă toate cazurile de sinucidere, pe o mai lungă perioadă de timp, statisticianul ajunge la o constatare care pare a fi cu totul paradoxală faţă de ceea ce bunul simţ ne îndeamnă să credem. Mai întîi numărul sinuciderilor reprezintă un volum aproape statornic, de la an la an. Fiecare societate pare a fi datoare să plătească tributul unui anumit număr de sinucideri. Mai mult decît atît, acest

5a flueratul experimentatorului“. „Cele mai grave hotărîri morale, cărora omul le acordă atîta preţ, ne apar astfel ca pure efecte ale unor stimulajiuni sociale. Atunci cînd omul crede că se supune liber unor imperative sfinte, el nu e decît un automat care se agită potrivit intereselor grupului din care face parte“ *(La vie et ses problèmes,* 1939, pag. 200).

SOCIOLBUC

număr de oameni care se sinucid, se distribuie, în proporţii constante, pe anume categorii de vîrste, sex, stare civilă, religie, profesie etc. Pînă şi mijloacele întrebuinţate, ora aleasă şi motivele invocate par a se supune unor legi numerice constante.

De altfel toate fenomenele sociale se supun unor asemenea reguli, vizibile de îndată ce le analizăm statistic. Fie că e vorba de naşteri ilegitime, de părăsiri ale domiciliului conjugal, de divorţuri, concubinaje şi aşa mai departe, statisti- cianul poate constata existenţa unor repetări care sînt aşa de constante încît au darul de a impresiona în chip deosebit pe cercetători.

Cei dinţii statisticieni care au constatat aceste regularităţi precum a fost de pildă Peter Sussmilch, au crezut că se află în faţa unei „ordine divine“ care re- gulamentează fatal toate gesturile omului.

Desigur, că ulterior, alţi statisticieni au găsit explicaţii ceva mai lumeşti, atunci cînd au constatat şi ei „existenţa unor legi independente de timp şi capriciul oamenilor“.

Adolphe Quetelet (1796—1874) le-a numit de pildă „fizică socială“ şi le-a considerat ca materia constitutivă a oricărei vieţi sociale[8].

Explicaţia acestor constanţe a fost căutată de Quetelet într-o teorie a „omului mediu“ şi mai ales într-un calcul de probabilitate.

Statistica modernă a mers în această analiză destul de departe ca să poată semnala nu numai constanţa anumitor fenomene, ci şi variaţia lor, în corelaţie cu seria de elemente diverse ale vieţii sociale.

Ca să ne reîntoarcem la problema sinu- ciderilor, de la care am plecat, e destul să amintim lucrările unor Emile Durkheim (1858—1917), Maurice Halbwachs (1877—1945), A. Bayet, Th. Massaryk şi alţii, care ne arată că există într-adevăr împrejurări sociale provocatoare de sinucideri.[9]

S-ar părea că cei mai expuşi în aceas ă privinţă sînt oamenii izolaţi, fără de gri:p social care să-i sprijine: oamenii necăsătoriţi, văduvii, liberii profesionist', cei care nu fac politică, care n-au activitate socială, adepţii unor religii individualist; etc.

Dintre aceştia, evident, dezechilibraţii mintal cad cei dintîi. Ceea ce alţi oameni, biologic normali şi trăind în condiţii sociale normale, suportă, dacă nu cu uşurinţă, cel puţin cu oarecare stoicism, este socotit de către cei predispuşi la sinucidere, drept o „cauză“ suficientă pentru a se hotărî să facă gestul curmării vieţii.

Cu alte cuvinte, cel mai individual dintre acte se adevereşte a fi efectul ur.or legi biologice şi sociale care depăşesc cu mult sfera de conştiinţă a oamenilor. Am face cea mai regretabilă eroare dacă am confunda motivările personale ale sinucigaşilor cu cauzele sinuciderii. Ne apare aşadar, foarte clară afirmaţia că procesul de conştiinţă al omului este in fenomen însoţitor al actelor lui, cu roit de motivare, iar nicidecum de cauzare; pledoarii, iar nu explicaţii[10].

Aceleaşi concluzii pot fi trase cu privire la grupa întreagă a actelor individuale, de orice natură ar fi ele, care pot fi studiate cu metodele analizei statistice.

Rămînem deci la o concluzie precisă cu privire la lipsa de valabilitate epistemologică a elaborărilor intelectuale, adică ale ideilor pe care oamenii le ela-

[8] **De fapt, Hobbes, înainte de Quetelet, folosise expresia de „fizică socială“.**

[9] ***Bibliografia sinuciderilor* e vastă. De reţinut: Th. G. MASSARYK *Der Selb.tmord als soziale Massenerscheinung der modernen Zivilisation* (Viena, 1881); E. DURK.HEIM, *Le suicide; étude de sociologie* (1897). M. HALBWACHS, *Les causes du suicide ;* ALBERT BAYET, *Le suicide et la morale,* (1922) TON-NIES, *Der Selbstmord in Schleswig-Holstein* (1930). C. JACQUART, *Essai de statistique morale, le suicide* (Bruxelles, 1908).**

[10] **Interesante consideraţiile lui Sanielevici despre acest „advocatus diaboli“ car; e raţiunea noastră în căutare de argumente auto- justificatoare.**

SOCIOLBUC

borează despre ei înşişi în asemenea condiţii psihologice. Originea lor ne poate sta ca mărturie pentru caracterul pe care îl pot avea. Născute sub imperiul unor mecanisme psihice care au ceva din rigoarea automatismelor, lucrînd sub imboldul instinctelor şi al reflexelor condiţionate, sub controlul unei adevărate terorizări exercitată de către trupul nostru şi exigenţele lui, precum şi de către presiunea grupului nostru social, toate elaborările noastre de gînduri au drept scop să ne facă să înţelegem nu mizera condiţie umană, ci dimpotrivă să ne facă să sperăm totuşi în liberul nostru arbitru şi în capacitatea noastră de acţiune individuală.

La aceleaşi concluzii vom ajunge şi analizînd fenomenele de psihologie colectivă. Astfel simplul fapt al masării în grupuri compacte a oamenilor, oricît de efemer ar fi, atrage după sine naşterea unei psihologii care nu poate fi explicată prin simpla sumare a psihologilor individuale. Cauzele care fac pe individ să-şi iasă din propriul lui fel de a fi, pentru a participa la felul de a simţi şi a gîndi, confuz, exagerat şi pur afectiv, al masei, funcţionează însă dincolo de sfera de conştiinţă a fiecărui om luat în parte. Analizîndu-şi gîndurile şi acţiunile, imediat după ce a ieşit din masă şi a revenit la starea lui normală, individul va ajunge la concluzia că a fost purtat ca un simplu element, de o forţă necunoscută, ale cărei puteri erau cu mult mai mari decît cele cu care lucrează obişnuit.

Aceasta nu înseamnă însă cîtuşi de puţin că în împrejurări „obişnuite“ individul ar fi stăpîn pe sine, controlîndu-şi viaţa psihică, ideile şi afectele, căci în toate zilele el continuă a trăi sub presiunea pe care o exercită asupra lui massa indivizilor cu care are relaţii sociale. Singura deosebire stă în faptul că această presiune este constantă şi permanentă astfel încît pare normală şi ca atare nu rr.ai pcate fi nici măcar identificată de către conştiinţa individuală.

Se întîmplă acelaşi lucru ca şi cu presiunea pe care o exercită asupra noastră massa mare de aer care ne acoperă. Tre- buieşte ca împrejurări excepţionale, cum ar fi de pildă urcarea la o mare altitudine, fie pe un munte înalt, fie într-o ascensiune aeronautică, pentru ca omul să simtă lipsa acestei presiuni care se manifestă prin tulburări fiziologice.

Sociologul psihologist Gabriel Tarde (1843—1904) analizînd acest fenomen[11], afirmă că mecanismul psihologiei inter-individuale normale este constituit de către „imitaţie“. Omul în activitatea lui de toate zilele poate fi comparat cu un somnambul căruia un anumit model îi serveşte sugestii în stare de veghe. în ciuda faptului că execută automat aceste comenzi, el îşi păstrează impresia falsă că acţionează exclusiv după injoncţiunile propriei sale raţiuni. „Le grand somnambulisme social“ cum îl numeşte Tarde, antrenează oamenii într-o serie de gesturi care urmează o „logică socială“ cu totul alta decît logica individuală.

Deşi plecînd aparent de la cu totul alte concepţii, Durkheim, şeful vechii „şcoli franceze de sociologie“, ajunge şi el la aceeaşi afirmaţie a mărginirii rolului conştiinţei individuale. Rezultă din studiile lui că toate gesturile pe care le poate face un om în viaţa sa cad sub observaţia grupului social care le poate aproba sau dezaproba, „sancţiunea socială“ avînd nenumărate forme de manifestare, de la cele vagi ale opiniei publice pînă la aplicarea de pedepse corporale. Presiunea pe care în mod permanent o exercită asupra noastră teama de a nu fi aprobaţi, de a părea nişte originali, de a fi obiectul ironiilor, al boicotului social sau chiar al organizaţiei represive publice, ne face să ne purtăm în acţiunile noastre ţinînd seama mai mult de

[11] **GABRIEL TARDE.** ***Les lois de l'imitation*** **(1890).** ***Les lois sociales, Esquise d'une sociologie, Essais et mélanges sociologiques*** **(1895),** ***Etudes de psychologie sociale*** **(1898)** ***L'opinion et la foule*** **(1901).**

SOCIOLBUC

legile vieţii sociale decît de propriile noastre imbolduri. Ceea ce este însă mai grav e faptul că trăind permanent sub această presiune a sancţiunii sociale externe, omul sfîrşeşte prin a accepta atît de total normele ce îi sînt impuse, încît le dă caracterul unor norme individuale de caracter etic. Presiunea socială externă se transformă într-o conştiinţă personală care nu este altceva decît o presiune socială interiorizată, o autosancţionare pe care individul o exercită asupra sa, în numele şi în locul societăţii.

Conştiinţa individuală, cînd operează doar pe aceste transformări psihice ale unor reguli sancţionate social, în reguli interne sancţionate etic, nu are putinţa de a-şi da seama în mod critic de ceea ce făptuieşte, ea nefiind decît un simplu sentiment intern, o senzaţie psihică, fără nici un fel de valoare epistemologică şi nici măcar un instinct, ci un simplu reflex condiţionat.

Cu drept cuvînt, această concluzie poate fi socotită pesimistă! Şi biologii nu se sfiesc a trage uneori, din asemenea consideraţiuni, indicarea că „omul este un halucinat închis într-un automat“, cum spune biologul şi filozoful Jean Rostand.

h. Opiniile „colective“ şi caracterul lor iluzoriu

Dacă omul individual nu reuşeşte să înţeleagă, în activitatea lui spontană de toate zilele, care sînt regulile de a fi şi de a se naşte ale vieţii sociale la care participă, poate că măcar societatea, în ansamblul ei, să aibă totuşi capacităţi de cunoaştere mai mari.

Prin aceasta nu ne gîndim să vorbim de o „Societate“, care ar exista şi cugeta dincolo de indivizi, ca o realitate de sine stătătoare. Ne mărginim pur şi simplu la constatarea existenţei a ceea ce s-a numit „opinii comune“, adică opinii individuale repetate în masă, pu- tînd fi supuse unei analize statistice.

E într-adevăr o problemă care merită să fie analizată. Cercetătorul de teren, culegînd informaţii de la om la om, nu se poate opri de a nu constata că aceste opinii se leagă între ele şi se ordonează, statistic, prin semnificaţiile lor interne. S-ar desprinde, vag, un sentiment că dincolo de pulberea opiniilor individuale, neîntemeiate, pasionale, iluzorii, se încheagă un sistem ds gîndire mai amplu, care cuprinde o zonă mai mare de experienţe şi care ar fi, propriu- zis, corpuri de doctrine sociale.

Ce valoare epistemologică au aceste „opinii comune“, ca şi cele de „curente de opinii“ pe care le constatăm în orice cercetare? Nu cumva valoarea lor este superioară opiniilor individuale? Nu cumva, societatea, în bloc, reuşeşte să vadă ceea ce îi scapă omului individual?

Pentru a răspunde, să pornim de !a observaţia care ne arată că toate aceste „corpuri de doctrină vulgară“ care ne uimesc, prin vastitatea lor, sînt în acelaşi timp deseori caracterizate printr-o lipsă de coordonare logică internă; ceea ce denotă că ele se întemeiază pe cu toti,l alte principii şi metode decît acelea ale raţiunii critice, care procedează la elaborarea ştiinţei prin raţionamente experimentale.

Goblot[12] le denumeşte şi pe acestea, pe drept cuvînt, *mistice:* „judecăţile ce opinie, mai ales cele de opinie colectiv?, nu sînt de obicei fundamentate raţional. La drept vorbind ele nu sînt nici măctr raţionamente empirice, căci acestea pct fi şi ele reflectate şi cîntărite; pe cîrd judecăţile de opinie sînt de cele mai multe ori spontane şi sentimentale. In felul acesta ele nu aparţin nici unui fel de logică. Numesc *mistica judecăţilor de valoare* ceea ce Lévy Brühl a studiat atît de bine sub numele de «mentalitate prelogică». Ele nu se găsesc însă numai la necivilizaţi. Copiii şi ignoranţii r.e oferă şi ei oricît de multe exemple am putea dori“.

[12] GOBLOT, La *bariere et le niveau,* (1930) *Étude sociologique sur la bourgeoisie française moderne* şi *La logique des valeurs* (1921).

SOCIOLBUC

„Această mistică a judecăţilor de valoare şi incoherenţa lor logică“, după cum foarte bine arată Goblot, a fost observată şi de Lucien Lévy Brühl (1857— 1939)[13]. Dar acest sociolog nu reduce întreaga viaţă psihică spontană numai la judecăţile mistice de sentiment, cum face Goblot. Pe bună dreptate, căci, este neîndoios că omul îşi dublează judecăţile de valoare cu judecăţi de constatare. Cu toate acestea nici aceste judecăţi de constatare nu reuşesc să se închege spontan într-un sistem coherent.

Lévy Brühl, pentru a explica acest fapt şi referindu-se în special la grupul popoarelor „sălbatice“, „primitive“, adică necivilizate, în sensul în care înţelegem noi „civilizaţia“, a emis cîndva ipoteza că am avea de a face cu o mentalitate care ar ordona corpurile de doctrină populară după cu totul alte principii decît cele ale logicii noastre.

în realitat; însă, deseori, logica nici nu intervine p;ntru a lega laolaltă elementele diverse pe care le-au creat oamenii în decursul vieţii lor psihice şi pe care le-au transmis unii altora, ca pe un bun comun.

De aceea, alţi cercetători au încercat a explica această incoherenţă a doctrinelor populare, pe care le-au denumit „folklorice“, afirmînd că oamenii alcătuind un anumit grup social, nu îşi mai aduc aminte decît în mod fragmentar şi deci incoherent, de o cultură care a fost cîndva completă şi logic închegată. Unii au crezut că această cultură ar fi o simplă „supravieţuire“ a unor culturi a generaţiilor trecute, alţii că ar fi fost cultura unor clase superioare [14]. în procesul de trecere al acestor culturi cohe- rente, de la o generaţie la alta, de la o clasă la alta, o bună parte din elementele

[13] **LUCIEN LÉVY BRÜHL, (1857—1939) *La mentalité primitive* (1922), *L'âme primitive* (1927), *L'expérience mystique et les symboles chez tes primitifs* (1938), *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures* (1922).**

[14] **HANS NEUMANN, *Grundzüge der deutschen Volkskunde* (1922). Vezi şi John Meier, *Kunstlieder im Volksmunde* (1906).**

ei constitutive s-au pierdut pe drum ors s-au transmis numai „agonistic“, ca simple gesturi lipsite de semnificaţia iniţială legată de ele.

Oricare ar fi însă explicaţia ce s-ar putea da acestui fenomen, rămîne valabilă constatarea că vastul „organon“ spontan de care vorbeam, este caracterizat prin incoherenţa sa.

Desigur, că în masa mare a oamenilor care participă la această viaţă psihică spontană, se găsesc elemente excepţionale, adevăraţi savanţi empirici, care încearcă să-şi ordoneze zestrea de cunoştinţe, măcar parţial, potrivit liniilor sistematice ale unui „Weltanschaung“ în germene. Dar şi aceste încercări cu totul excepţionale nu reuşesc să se dezbare complet de legea fundamentală a creaţiilor spontane populare, care rămîne „incoherenţa“[15].

i. Incapacitatea gîndirii spontane de a surprinde fenomenele de existenţă socială

Lăsîndu-ne ispitiţi de capacitatea noastră de a înţelege „mesagiile“ transmise de alţii, nu ne dăm seama că există o serie de fenomene de la care nu putem primi „mesagii“ şi care scapă experienţei noastre zilnice. De pildă cele aşa-numite de „morfologie socială“ [16].

Astfel societatea este un fenomen de convieţuire între oameni. Aceşti „oameni“ sînt şi ei obiecte materiale, nu numai „gînditoare“, ci şi fiinţe biologice, trăind

[15] **Am încercat să dau o explicaţie sociologică, cu totul alta decît cea schiţată de către M. Halbwachs în ale sale „*Les cadres sociaux de la mémoire* (1925)Jprintr-o teorie a memoriei difuze explicată prin „grup social“ (Vezi „Nerej“ vol. III, Le cadre psychologique).**

[16] **Teoria „morfologiei sociale“ o face E. Dürkheim într-o scurtă dar concludentă „introducere“, la Secţia 6-a a rubricilor de dări de seamă critice a bibliografiei, din L’Année Sociologique, anul II, pag. 520—522, (1897— 1898). Dezvoltarea teoriei o face M. Halbwachs în a sa *Morphologie Sociale* (1938) retipărită recent, în 1971, în colecţia „Que sais-je?“.**

SOCIOLBUC

laolaltă, în număr mai mare sau mai mic. Volumul de populaţie de care dispune o colectivitate umană este o condiţie importantă, în anume limite, a însăşi modului în care îşi duce viaţa societatea respectivă. Una este un sat de 300 de oameni şi alta este un oraş de cîteva sute de mii.

Dar dacă nu faci studii de demografie, e greu să-ţi dai seama de proporţiile acestor volume de populaţie şi de importanţa lor. Cu cît mai greu vei putea aprecia, prin simplă experienţă zilnică, dacă acest volum creşte sau scade, de pricinile care fac ca această „mişcare a populaţiei“ să aibă loc, necum de importanţa migraţiilor care fac ca o populaţie să se scurgă teritorial, de la un loc la altul şi social, dintr-un grup în altul.

Şi încă mai greu va fi să-ţi dai seama de structura internă a acestui grup, de proporţia, mereu schimbătoare, dintre sexe şi vîrste, care sînt totuşi condiţii importante ale felului de a fi al fiecărei colectivităţi sociale. Cu atît mai puţin de natura şi schimbările diviziunii sociale a muncii.

Marx a arătat, foarte clar, pricina pentru care şi felul în care, oamenii nu îşi pot da seama de structura globală a „diviziunii sociale a muncii“ şi ca atare de ce nu pot înţelege nimic, de pildă, din fenomenele valorii de schimb a mărfurilor pe piaţă, ei neputînd avea despre această problemă decît „concepţii iluzorii“, „fetiş“, problemă asupra căreia insistăm dată fiind deosebita ei importanţă în teoria cunoaşterii sociale.

Tot astfel, experienţa zilnică nu ne poate spune nimic despre modul în care toată această populaţie se află distribuită pe teritoriul unei regiuni, necum pe globul pămîntesc întreg. Şi totuşi acest fenomen de „ecologie demografică“ îşi are deosebita sa importanţă, care nu poate fi sesizată decît pe calea cercetării ştiinţifice.

Societatea umană este un fenomen esenţialmente istoric, în sensul că „formele“ ei structurale sînt moştenite de la o generaţie la alta, fără totuşi ca acest mecanism de trecere care face ca „formele sociale să se menţină“ (cum formulează Simmel problema)[17] să fie perceput spontan de către toţi participanţii lui trecători.

Moştenim apoi, de pe urma generaţiilor trecute, un întreg complex de obiecte propriu-zis materiale de a căror importanţă iarăşi nu ne dăm seama, pentru că născuţi şi crescuţi printre ele, le socotim ca fiind de la sine înţelese şi neridicînd probleme. E vorba astfel de un sistem de organizare şi amenajare teritorială, de construcţii făcute pe acest teritoriu, de limite şi graniţe trasate, de reţele de transporturi legînd locurile de muncă de cele de domiciliu, de uneltele şi maşinile, rezultate ale unor lungi dezvoltări,, deseori milenare, al căror istoric de asemenea nu le cunoaşte decît cercetătorul ştiinţific, iar nu „omul de pe stradă“..

O ştiu chiar sociologii nemarxişti, care„ aşa cum afirma Durkheim, sînt uneori datori să considere faptele sociale ca şi cum ar fi „obiecte“ necuvîntătoare şi să ţină seama în primul rînd, de „*obiectele*“ propriu-zise, considerate în cadrul unui sistem de gîndire căruia Durkheim şi discipolii săi îl numesc „morfologie socială“, învăţătură care merită a nu fi uitată, fiind în fond una din cele care te ajută să vezi, din lumea socială, altceva, şi cu mult mai adînc, decît ce-ţi pot transmite, ca „mesagii“, oamenii pe care vrei să-i studiezi cu ochi critici.

Zadarnic aşadar vei sta de vorbă cu oamenii, dacă speri ca în felul acesta să prinzi esenţialul vieţii sociale. Oamenit nu îţi vor putea transmite decît ceea ce. ştiu ei despre viaţa socială şi adevărul este că ei nu ştiu nimic decît iluzii, prejudecăţi şi păreri făcute în necunoştinţă de cauză. Cel mult, îţi vor transmite informaţii despre „hotărîri“, „atitudini^ luate cu privire la viaţa lor, şi atîta tot.

[17] G. S. SIMMEL 1858—1918 a publicat în L'Année Sociologique, vol. I, un studiu „Comment les formes sociales se maintiennent“.

SOCIOLBUC

5. SOCIOLOGIA SPONTANĂ, OBIECT DE STUDIU AL SOCIOLOGIEI CRITICE

îndoiala pe care o manifestăm faţă de capacitatea spontană a oamenilor de a-şi reprezenta obiectiv, ştiinţific, realităţile în cadrul cărora trăiesc, nu înseamnă că va trebui să renunţăm la cunoaşterea opiniilor, mentalităţilor şi psihologiei celor pe care îi investigăm; ci numai să admitem că, departe ca acestea să ne dea o explicaţie a fenomenelor sociale, dimpotrivă ele constituie probleme care abia trebuiesc explicate printr-o analiză socială. într-adevăr, sociologia simţului comun, adică acele concluzii cu privire la ei înşişi şi la societatea lor, pe care le elaborează oamenii, prin simplul fapt al participării lor la viaţa socială, nu vor putea să ne furnizeze o doctrină gata făcută, căreia să-i găsim de îndată loc într-o sociologie teoretică; şi nici măcar nu ne vor putea folosi ca izvor de informaţii veridice de la care să putem porni fără grijă. In tot cazul însă, această sociologie vulgară va trebui să fie ţinută în seamă, în calitatea ei de fapt. Ideile despre societate ale conştiinţei spontane, urmează deci a fi socotite ca făcînd parte din fenomenul „societate“. Sau formulînd aceeaşi idee, aparent paradoxal, putem spune că în anume sens, conştiinţa socială face parte din existenţa socială adică este şi ea o realitate, desigur de ordinul doi, totuşi o realitate materială, existînd adică obiectiv, în afară de noi şi independent de noi, măcar că a fost creată, la un moment dat tot de către noi, dar care e moştenită, creată adică de către generaţia care ne-a dat naştere, care ne-a crescut şi ne-a lăsat moştenire societatea în care trăim, cu întreg eşafodajul său dublu structural, de bază şi de suprastructură, adică cu existenţa şi conştiinţa sa.

Ca să ne facem mai clar înţeleşi, să luăm o pildă din experienţa noastră de cercetători ai contemporanului. Să luăm de pildă exemplul formaţiunii sociale a familiei. Istoria socială ne învaţă că au existat şi continuă a exista nenumărate forme de familie. Şi chiar azi în zilele noastre şi la noi în ţară coexistă mai multe forme de viaţă de familie, fiecare cu „conştiinţa“ sa specifică. Există mai întîi, un grup de familii „tradiţionale“, unele de tipul pe care l-am numit a fi al „familiei lăstar“ (corespondent oarecum a ceea ce Frédéric Le Play (1806—1882) numea „familie souche“) care mai există în anume colţuri, mai retardatare, din ţară; altele existînd în regiunile de influenţă sud-dunăreană, au forme de „familie lărgită“; dacă nu chiar „zadrugală“, în tot cazul de forma „comunioanelor“ care sînt de fapt forme „inokosna“ ale zadrugei.

Iar în oraşe, şi în regiunile puternic urbanizate, avem şi familii de tip urban, familii „nucleare“, „pereche“, „conjugale“ sau cum vrem să le spunem, care sînt cu totul altele decît familiile tradiţionale rurale. O familie „lăstar“ e bazată pe proprietatea individuală a unui „cap de familie“ care dispune de un patrimoniu, de fapt pămîntul şi uneltele agricole ale atelierului agricol familial; în consecinţă el este şeful familiei şi al atelierului familial, cu tot ce decurge de aci în sistemul relaţiilor juridice şi morale dintre membrii familiei. O familie rurală actuală nu mai are însă drept cheag, atelierul de producţie propriu, ci numai un buget comun, la care fiecare membru al familiei, femei şi tineri, contribuie în proporţii inegale, tatăl de multe ori fiind muncitor industrial navetist. Schimbată fiind baza economică, se schimbă şi relaţiile interne ale familiei, natura vieţii psihologice, educaţionale, de solidaritate internă, de relaţii cu exteriorul etc. Cu atît mai mult, familia urbană în care toţi membrii activi sînt salariaţi dă loc unor forme de convieţuire care nu mai au aproape nimic comun cu vechea familie rurală.

E bine dacă întrebăm pe membrii unor familii, stînd de vorbă cu ei, despre viaţa lor de familie, dacă întrebăm de

SOCIOLBUC

pildă o tînără pereche cum şi-a format familia, cum înţeleg să o organizeze, după ce norme legale şi etice, vom avea surpriza să constatăm că aflăm prea puţine lucruri din gura lor.

De fapt, noua familie intră în formele tradiţionale locale, fără să judece critic valoarea lor. întrebaţi asupra chipului cum judecă o situaţie pe care de fapt n-au judecat-o, ei ne vor spune de pildă că s-au luat sau nu „din dragoste“, cu sau fără asentimentul părinţilor, că se înţeleg bine sau rău, că au în vedere respectarea unor anume formalităţi şi semne de bunăcuviinţă pretinse de opinia publică a grupului lor. Vom afla, adică, în esenţă, banalităţile pe care le pot repeta toţi tinerii căsătoriţi de pe toată suprafaţa pămîntului. Desigur vor interveni unele descrieri de amănunt, care vor da „culoare locală“, pitoresc dialectală, spuselor lor, adică informaţii despre psihologia proprie a formei de familie pe care o cercetăm. Dar respectivii membri ai familiei nu ne vor putea lămuri teoretic de ce forma lor de familie este aceasta şi nu alta. De ce nu au ales de pildă forma de familie zadrugală, ei nestiind nici măcar de existenţa unei asemenea forme. Pentru ei, familia lor este „familia“ în genere, adică singura formă de familie cu putinţă, singura conformă cu legile firii. Numai dacă familia pe care o cercetăm este o familie în plină criză de transformare adică în fază de trecere de la o formă la alta, de pildă de la o formă rurală la una urbană, membrii lor vor simţi poate că ceva nu e cum trebuie, vor exista conflicte, neînţelegeri între generaţia celor tineri şi cea a bă- trînilor; dar nici unii nici alţii nu vor putea să-ţi facă descrierea exactă, obiectivă, a condiţiilor de „existenţă“ socială care au provocat şi continuă a provoca desfăşurarea crizei de creştere a familiei lor, de la o formă la alta.

Psihologia şi mentalitatea oamenilor nu sînt deloc cauza transformării sau permanenţei uneia sau alteia din formele de familie, ci părţi integrante ale acestor forme care desigur influenţează formele de familie, întărindu-le, punîndu-le stavilă sau dimpotrivă împingîndu-le spre mai rapida lor transformare, dar în tot cazul rămînînd fenomene de ordinul doi, care nu pot fi înţelese corect decît după ce ne-am lămurit noi înşine asupra condiţiilor concrete ale „existenţei sociale“.

6. DUBLUL CONTACT AL INVESTIGATORULUI: CU FENOMENELE DE EXISTENTĂ SI CONSTIINTĂ SOCIALĂ

Informarea noastră prin convorbiri cu oamenii pe care îi anchetăm este deci extrem de utilă, însă cu condiţia să nu uităm nici un moment că avem de a face cu fenomene de *conştiinţă socială,* care nu pot fi înţelese decît dacă ştim că, în această calitate a lor, ele sînt fenomene de „reflectare“ ale unei „existenţe sociale“.

Ca atare, ceea ce e de primă importanţă, într-o cercetare sociologică, este nu numai să stabilim „opiniile“ oamenilor pe care îi studiem, ci şi să arătăm care sînt realităţile sociale despre care oamenii şi-au format aceste opinii; ceea ce ne permite să studiem mecanismul procesului de trecere în conştiinţă a realităţilor sociale, procesul deci de elaborare a elaboratelor mintale.

Sociologul lucrează deci simultan pe două planuri: studiază realităţile aşa cum sînt ele, obiectiv existente şi studiază şi chipul în care aceste realităţi sînt interpretate de către cei care participă la ele.

De pildă: stînd de vorbă cu o serie de tineri de recentă origine rurală, mai întîi individual şi apoi în grup, despre problemele lor de viaţă, să spunem despre procesul lor de integrare în profesie şi în viaţa urbană, adică de gradul lor de statornicire în meserie şi la locul lor de muncă, vei afla că ei invocă multe argumente pentru a justifica faptul că nu rămîn mult timp locului ,ci caută continuu

SOCIOLBUC

alte locuri de muncă, mereu în alte localităţi. Ce îţi vor spune ei te interesează mai întîi pentru faptul că reprezintă o realitate, o mentalitate, o anume psihologie, care în mare măsură influenţează comportamentul lor. Dar simultan te interesează şi dacă aceste opinii şi psihologii sînt justificate şi în ce măsură. Deci care sînt situaţiile concrete care determină luarea unor anume poziţii ideologice. Ei afirmă de pildă că fluctuaţia s-ar datora unor dificultăţi de cazare, unei lipse de îngrijire medicală, unei lipse de activităţi culturale locale, lipsei unor cantine, a unor posibilităţi de aprovizionare cu bunuri de larg consum şi aşa mai departe.

Fiecare din aceste afirmaţii urmează a fi confruntată cu faptele, pentru a ne da seama de felul cum se formează opiniile, uneori corect, alteori deloc justificat, uneori în deplină cunoştinţă de cauză, alteori în nedumerire sau necu- noştinţă.

De fapt, în exemplul de mai sus, e vorba de o problemă tehnică de organizare a „serviciilor sociale de întreprindere şi de cartier“ despre care cei cu care stăm de vorbă nu prea cunosc principiile şi nici amănuntele de organizare. După cum se poate întîmpla ca nici unele organe de decizie să nu fie prea lămurite cu privire la acest capitol al sociologiei operative.

Sociologul are deci în acest caz ca şi în multe altele, următoarele îndatoriri:

a) să studieze opiniile, mentalităţile şi psihologia oamenilor;

b) să studieze realităţile sociale care au dat naştere acestor opinii, mentalităţi şi psihologii;

c) La care se adaugă şi o a treia sarcină, ca activist social, anume să propună modurile de organizare a realităţilor concrete astfel ca opiniile, mentalităţile, psihologiile oamenilor şi deci şi comportamentele lor, să fie cele dorite. E vorba deci de o soluţie care nu se mărgineşte la o acţiune verbală de „educaţie“, de „lămurire“; ci merge la restructurarea realităţilor din domeniul „existenţei sociale“, adică a acelora care dau naştere „conştiinţei“ pe care o vrem schimbată.

7. IDEI ÎNSOŢITOARE SI IDEI CONSTITUTIVE ALE FENOMENELOR SOCIALE

Un alt aspect al problemei epistemologiei sociale şi a celei sociologice, care trebuie lămurită, este şi aceea a rolului deosebit pe care îl au „ideile“ în constituirea însăşi a fenomenelor sociale.

în Natură realităţile există independent de faptul că sîntem sau nu sîntem conştienţi de ele. Inelul lui Saturn de pildă există fie că ştim sau nu ştim de existenţa lui.

Şi în social sînt fenomene care există chiar dacă nu sîntem conştienţi de ele, pe care adică nu le reflectăm, sau mai bine zis, asupra cărora nu reflectăm. De pildă diviziunea socială a muncii sau cantitatea de muncă socialmente necesară pentru a produce o anume cantitate de valoare, există chiar dacă oamenii nu îşi dau seama de ele. Iar seama şi-o pot da fie în mod spontan, tălmăcind realitatea în chip „iluzoriu“ (acordînd de pildă mărfii caracterul „fetiş“) sau în mod critic, în cadrul unei elaborări ştiinţifice de economie politică.

Dar ceea ce deosebeşte în mod hotă- rîtor domeniul Socialului de cel al Naturii este faptul că *ideea* poate intra ca parte componentă a realităţii sociale. Deci nu numai că „însoţeşte“, ca o „reflectare“, o „existenţă“, ci intră şi în alcătuirea însăşi a existenţei sociale.

Această caracteristică a Socialului este atît de importantă pentru orice investigator, încît se cuvine să ne oprim ceva mai mult asupra ei, exemplificînd-o prin analiza unui caz concret.

Să luăm acelaşi exemplu critic, din economia politică marxistă, la care ne-am referit mai sus; cazul a doi oameni care

SOCIOLBUC

se înfăţişează unul altuia în piaţă, pentru a schimba între ei două obiecte.

Presupunem că ne aflăm într-o economie de schimb şi că avem de a face cu doi producători care îşi schimbă mărfurile prin troc (M—M, adică Marfă contra Marfă). Unul, să spunem că aduce o oală şi celălalt, cereale. Fără îndoială avem de a face cu un fenomen social de caracter economic, adică cu un fenomen de relaţii între oameni, între „agenţii producţiei“.

Să-l analizăm ca să ne convingem, pe concret, de rolul pe care îl poate avea ideea ca însoţitor şi element constitutiv al acestui fenomen, în aparenţă simplu, dar în realitate extrem de complex.

Mai întîi, un asemenea schimb nu se poate concepe în lipsa a doi oameni care schimbă şi a două mărfuri care se schimbă. Aceste mărfuri, oală şi cereale, sînt fragmente din Natură, prelucrate de către oameni prin munca lor, graţie anumitor unelte şi procedee tehnice. Această „tehnică“ nu este decît un rezultat al unor elaborări intelectuale, materializate însă în concret. Marx subliniază puternic rolul „ideii“ în procesul muncii umane, precizînd că „cel mai prost lucrător se deosebeşte de cea mai bună albină prin faptul că lucrătorul construieşte celula în capul său înainte de a realiza în ceară. La capătul muncii ne găsim în faţa unui rezultat care încă de la început exista, în imaginaţia lucrătorului într-o formă ideală“.[18]

Engels la rîndul lui, încă din 1844 atrăsese atenţia asupra faptului că pe lîngă cele două laturi ale economiei politice „cea naturală, obiectivă, pămîntul şi cea omenească, subiectivă, munca“; există încă „un alt treilea element, la care economiştii nici nu se gîndesc; vreau să spun elementul spiritual al invenţiei, al gîndirii, alături de cel fizic al simplei munci. “[19].

Cele două mărfuri presupun deci nu numai natura ci şi tehnica, adică gîndirea şi pe deasupra efortul fizic, psihic şi mintal al muncii. Acestea sînt de altfel elementele a ceea ce se numeşte „mijloace de producţie“ şi anume 1) *obiectul muncii* (materia primă şi auxiliară) 2) *mijloacele de muncă* (tehnica, adică suma uneltelor şi a procedeelor de muncă) şi 3) *puterea de muncă* (efortul fizic, cheltuirea de energie muşchiulară, de voinţă, de atenţie, de raţiune).

Cele două *produse ale muncii* (oală şi cereale) dacă sînt *mărfuri,* dacă au fost produse anume pentru a fi schimbate, implică existenţa unei anume *diviziuni sociale a muncii,* în sînul căreia cei doi producători sînt prinşi unul faţă de altul în anume *relaţii de producţie* ceea ce constituie propriu-zis un fenomen de structură economică, de care însă cei doi producători nu au o conştiinţă precisă, clară.

în operaţiunea de schimb, cei doi producători intervin cu o sumă de elaborări spirituale care însoţesc actul: ei apreciază marfa, socotesc dacă ea satisface o nevoie a lor, şi stabilesc, prin- tr-o serie de tocmeli, preţul mărfurilor lor. Această elaborare psihică se face însă de ei în mijlocul unei „pieţe“, adică în condiţiile unei mase de asemenea schimburi operate între mulţi fabricanţi de oale şi de cereale, „preţul“ ca materializare a „valorii“ mărfurilor, stabilind u-se printr-un proces de cunoaştere colectivă, prin tatonări succesive, proces social de elaborare mintală prea puţin studiat din punct de vedere ştiinţific, dar probabil asemănător cu cel care duce la constituirea unei limbi comune unui întreg grup social. în orice caz, părtaşii la schimb nu numai că nu au cunoştinţă reală de acest proces, ci dimpotrivă au doar o cunoaştere „iluzorie“ de caracter „fetiş“. Adică, în incapacitate de a cunoaşte în ansamblul lui fenomenul diviziunii sociale a muncii, adică cantităţile de muncă socialmente necesare pentru a produce o anume marfă, ei interpretează greşit valoarea mărfii ca decur- gînd intrinsec din însăşi calităţile mărfii, acordînd deci mărfii caracterele pe

[18] **KARL MARX, *Capitalul* voi. I.**
[19] **MARX-ENGELS, *Opere,* voi. I, p. 554.**

SOCIOLBUC

care oamenii le acordă de obicei obiectelor fetiş, încărcîndu-le iluzoriu cu virtuţi pe care în fapt nu le au.

Sînt deci fenomene sociale faţă de care cei care le trăiesc nu le pot cunoaşte decît în mod „iluzoriu". Părerile pe care şi le fac despre aceste fenomene, pun sociologului cele mai grele, dar şi cele mai pasionante probleme de analiză critică, adică a unor analize trecînd dincolo de aparenţele care ne ispitesc şi ne înşală.

Sînt însă şi alte fenomene sociale care nu dau naştere unor relaţii sociale concrete şi despre care oamenii nu par a avea nici măcar o cunoaştere „iluzorie". De pildă este clar că masa demografică a celor părtaşi la anume viaţă socială are un anumit rol în viaţa socială care nu trebuie neglijat. Şi în exemplul celor doi producători de la care am plecat, masa demografică a celor prinşi în procesul de producere joacă un rol de prim rang, „munca socialmente necesară" fiind de fapt o „medie aritmetică", a cărei precizie şi stabilitate creşte proporţional cu masa pe care a fost calculată.

A cere însă oamenilor părerea lor cu privire la asemenea fenomene, este de-a dreptul zadarnic, ele neputînd fi decît eronate şi nesemnificative altfel decît psihologic.

Dimpotrivă, sînt unele fenomene sociale care nu pot exista fără prezenţa unei conştiinţe a ce se întîmplă. Sînt deci fenomene sociale care sînt obligatoriu „conştiente", căpătînd neapărat o formă inteligibilă.

Astfel „schimbul" nu este numai un act economic, ci şi un act juridic. Pentru ca schimbul să fie efectuat, este necesar ca cei doi parteneri, aflaţi faţă în faţă, să se recunoască reciproc drept proprietari ai mărfurilor cu care se prezintă fiecare.

Schimbul el însuşi este un act juridic complex. Proprietarul oalei vinde oala şi cumpără grîul; şi viceversa, celălalt vinde grîul şi cumpără oala. Avem deci în orice operaţie economică de schimb, două recunoaşteri de titluri juridice şi patru contracte: două vînzări şi două cumpărări. Actul juridic al schimbului este deci un act juridic complex, de cele mai multe ori înveşmîntat în anumite formule şi gesturi rituale, prefixate.

Orice abateri de la aceste norme juridice sînt la nevoie sancţionate prin presiunea unei opinii publice şi uneori prin forţa unei autorităţi publice.

Iată dar cît de vast, cu cîte implicaţii, se prezintă în faţa noastră actul schimbului, care la prima vedere ni se pare atît de simplu.

Dacă încercăm să desprindem ce este „realitate concretă" adică „existenţă" şi ce este „idee", adică „conştiinţă", din acest complex al schimbului de mărfuri, vom observa că absolut toate gesturile omului, de la luarea contactului cu natura pînă la luarea contactului cu semenii săi, sînt însoţite de o elaborare de idei. Necurmat, la fiecare gest pe care îl face, omul elaborează idei, cu ajutorul cărora caută să-şi dea seama de gestul făcut sau de împrejurarea în care face gestul. Numărul ideilor însoţitoare este deci infinit de mare în viaţa socială.

Dar mai mult decît atîta: ideea este în asemenea cazuri şi constitutivă a faptului social. Astfel actul juridic este prin definiţie o idee; dar în cazul acesta nu avem de a face doar cu o idee care însoţeşte realitatea, ci cu o idee care face parte integrantă din realitate. în actul juridic al vînzării, nu mai avem de a face cu două realităţi, una materială şi alta spirituală, ci cu un singur fenomen unitar de viaţă, care este în acelaşi timp şi economic şi juridic. Relaţia juridică este „expresia relaţiei economice", după cum spune Marx. Relaţia economică nu ar putea să existe dacă nu ar avea o expresie juridică şi nici expresia juridică nu ar avea ce exprima dacă n-ar fi expresia unei relaţii economice. Elaborarea de idei este deci însoţitoarea acestui fapt al schimbului, dar, elaboratul el însuşi face parte integrantă din fenomenul unitar de bază.

Iată deci încă o situaţie care merită să fie analizată mai amănunţit.

SOCIOLBUC

8. ELABORĂRI IDEOLOGICE, ELABORATE IDEOLOGICE ŞI FUNCŢIUNILE LOR SOCIALE

Analizînd fenomenul reflectărilor spontane în viaţa socială, distingem următoarele aspecte:

— *Procesul de elaborare* a „ideologiilor“, adică al ideaţiei, atît a fiecărui individ în parte cît şi a grupelor mai mari de indivizi, în directă corelaţie cu împrejurările concrete ale relaţiilor lor cu natura şi cu semenii lor.

— *Elaboratele* ca atare, adică „mesa- giile“ ce ne sînt transmise prin limbaj, ele putînd fi supuse unei analize *erme- neutice,* adică unei analize „în sine“, a conţinutului de idei ce ne sînt transmise semnificativ.

— *Funcţiunea socială* a acestor elaborate, adică rolul pe care îl au în mecanismul complex al vieţii sociale.

Ca să luăm un exemplu concret, ilustrativ; am în faţa mea o carte cuprinzînd scrierile lui Aristotel. Răsfoiesc filele acestui obiect material — şi găsesc în ele un mesaj transmis mie prin intermediul cuvintelor scrise. îmi pot pune următoarea serie de probleme:

— în ce condiţii istorice a găsit Aris- tot de cuviinţă să-şi scrie operele? Fără îndoială că a judecat, de pildă problema Statului, în legătură cu experienţa lui despre viaţa politică a vremii sale, pe care a înţeles-o din punctul de vedere al concepţiei despre lume a clasei sociale din care făcea parte. Gîndirea sa are deci anume „rădăcini sociale“ pe care e util să le cunosc. (Adăugăm: toate operele oamenilor de ştiinţă socială pot da prilej unei „sociologii a sociologiilor“ arătîn- du-se că toate au rădăcini sociale, „pro- blematicile“ lor nefiind decît teoretizarea impusă de „problemele“ sociale ale vremii respective).

— Gîndirea aristotelică, în ea însăşi, ca orice elaborat mintal, formează un tot, cu o semnificaţie, pe care avem obligaţia de a o înţelege. Aristot ne transmite un mesaj pe care putem să-l cunoaştem; vom proceda deci la o analiză critică, la o interpretare şi o comentare a filozofiei aristotelice, astfel ca să o înţelegem cît mai deplin.

— Această filozofie odată elaborată, a avut o înrîurire asupra vieţii sociale, nu numai asupra celei contemporane ei, ci şi în multe alte împrejurări istorice, în care gîndirea aristotelică a putut fi folosită, de unii sau de alţii din cei aflaţi în căutarea unei reflectări idealiste a realului, şi anume într-un fel de către arabi, în alt fel de Toma din Acquino, altfel de către neotomiştii catolici de azi ş.a.m.d.

Iar reacţia faţă de scolastica aristotelică, a luat formele unui platonism, reinterpretat şi el potrivit nevoilor sfîr- şitului evului mediu.

Atît pentru Aristot cît şi pentru Platon, avem deci de căutat întîi rădăcinile concepţiei lor sociale, apoi de înţeles conţinutul lor ideologic şi în sfîrşit de precizat cum au fost folosite aceste idei în diversele împrejurări ale istoriei sociale.

Toate aceste trei nivele de cercetare trebuiesc însă avute în vedere nu numai atunci cînd sînt în joc gînditori de talia unor Aristot sau Platon, ci şi faţă de orice elaborare de idei, oricît de modestă ar fi ea. Oricare informator care ne transmite un mesaj inteligibil, ne obligă să studiem măcar cele două dintîi trepte ale cunoaşterii sociologice: procesul de elaborare a mesajului şi conţinutul însuşi al mesajului. Evident, ideaţia unui oarecare anonim va da naştere mai rar unei reacţii sociale, adică nu va avea un rol funcţional mai de seamă în mersul vieţii globale a grupului său. Dar însuşi faptul de a preciza în ce măsură o ideaţie individuală serveşte doar individului care o elaborează, ori se răsfrînge şi asupra altora, este interesant. Iar cînd ideaţia aparţine nu unui om singular, ci e comună unui grup cultural mai mare, cînd e vorba de „opinii comune“ sau chiar de „curente de opinii“ şi cu atît mai mult cînd ele aparţin unei clase

SOCIOLBUC

sociale dominante, problema genezei, conţinutului şi funcţiunii sociale a ideologiilor, se pune din plin. în această privinţă nu putem fi decît de acord cu ceea ce ne învaţă antropologii culturali, care socotesc că intră în sfera largă a ideaţiei culturale orice „trăsătură culturală", adică nerezultînd din „biologic", ci din „social", în sensul că este transmisă dintr-o generaţie în alta, şi de a nu fi „singulară", ci „comună" unui grup întreg.

Este evident că ideologiile care ne interesează în primul rînd sînt cele „culturale", în acest înţeles antropologic al cuvîntului. Asupra lor va trebui să insistăm, pentru a le examina din toate cele trei puncte de vedere mai sus ară tate (proces de elaborare, conţinut elaborat şi funcţiune socială).

Ceea ce nu înseamnă că nu pot fi uneori extrem de interesante ideaţiile singulare ale cîte unui „original", „refractar" sau „vizionar", religios sau politic, chiar dacă propagarea lor socială nu are loc. Aceste ideaţii care nu ajung a fi primite de grupe mai mari de oameni, exprimă totuşi luări de atitudine faţă de împrejurările vieţii sociale, astfel că urmărirea procesului lor de elaborare aruncă uneori o lumină vie asupra unor anume împrejurări sociale. Fără a exagera, putem spune că pînă şi ideaţiile aberante ale demenţilor au un conţinut care se adevereşte a fi de caracter social prin însuşi faptul că sînt „asociale".

SOCIOLBUC

-

Capitolul V. Principiile gîndirii metodice

1. TRECEREA GRADUALĂ DE LA CUNOAŞTEREA SPONTANĂ LA CEA CRITICĂ

„Reflectarea critică“ efectuată asupra unor reflectări spontane, pe care o pretindem, este dificilă, mai ales pentru că omul de ştiinţă este el însuşi un subiect care „reflectează spontan“ în tot decursul vieţii lui sociale şi ca atare operaţia metodică primordială la care va fi obligat, este a unei „autocritici permanente“ cu atît mai greu de realizat cu cît „reflectarea spontană“ se face pe calea simplă a „bunului simţ“ comun, operaţia critică luînd deci aspectul paradoxal al unei lupte împotriva bunului simţ.

De îndată ce încercăm să aplicăm în domeniul vieţii sociale metoda dubiului sistematic, sociologia bunului simţ va chema în ajutorul său marile argumente ale „eticii“, ale „dreptului“ dacă nu chiar ale „religiei“, adică o serie de sentimente şi resentimente, judecăţi şi prejudecăţi, făcînd apel la tot ce are mai iraţional sufletul omenesc pentru a nu se lăsa degradat la rangul de *simplu obiect de studiu pentru o sociologie critică*[1].

Evidenţele bunului simţ, care sînt nu numai utile în viaţa de toate zilele, dar formează şi o parte constitutivă a ei vor depune atîtea sforţări pentru a se salva, încît pînă la urmă tot vor reuşi să strecoare în mintea celor ce s-ar fi dorit „oameni de ştiinţă“, ceva din „punctele lor de vedere“ şi din criteriile lor de apreciere, adică mai clar spus, ceva din prejudecăţile şi confuziile lor.

Lupta aceasta dintre evidenţele bunului simţ şi rezultatele gîndirii critice este cu atît mai gravă cu cît este fără sfîrşit.

Galileu a dus împotriva prejudecăţilor curente o luptă pe care azi nimeni nu mai e silit să o repete. Cu Galileu au avut cîştig de cauză, o dată pentru totdeauna, întreaga astronomie şi toţi astronomii. Dimpotrivă, sociologul trebuie să re- înceapă lupta, cu prilejul fiecărui fenomen social nou pe care îl ia în studiu. Pe de altă parte Galileo Galilei (1564— 1642) a dus lupta împotriva altora, pe cînd sociologul trebuie să o ducă şi

[1] Engels, cu privire la valoarea epistemologică a bunului simţ, spune: „Pentru metafizician, lucrurile şi copia lor din gîndire, conceptele, sînt obiecte de studiu izolate, pe care le considerăm unele după altele şi unele fără de altele, fixe, rigide, date odată pentru totdeauna. Gîndirea sa este făcută din antiteze fără intermediare: el spune da, da, nu, nu şi tot ce ce depăşeşte aceasta este rău. Pentru el, din două una: un obiect există sau nu există; un lucru nu poate fi în acelaşi timp el însuşi şi altceva; pozitivul şi negativul se exclud în mod absolut; cauza şi efectul se opun, de asemenea, într-o contradicţie radicală. Acest fel de a judeca ne pare, la prima vedere, cît se poate de plauzibil, pentru că este felul de a judeca a ceea ce numim simţul comun. Dar simţul comun, tovarăş cît se poate de respectabil atîta vreme cît rămîne între cei patru pereţi ai casei sale, se expune unor aventuri de mare mirare de îndată ce se angajează în lumea largă a cercetărilor ştiinţifice. Gîndirea metafizică, de altă parte, deşi e justificată şi chiar necesară în domenii mai mult sau mai pu(in extinse după natura obiectului, se izbeşte totuşi, mai curînd sau mai tîrziu, de o graniţă dincolo de care devine exclusivă, mărginită, abstractă, rătăcindu-se în antinomii insolubile, căci ea uită, considerînd

SOCIOLBUC

împotriva lui însuşi. Chiar dacă admitem că s-a convins de necesitatea de a proceda la un riguros examen critic al tuturor informaţiilor şi opiniilor, personale şi ale altora, despre ce este viaţa socială, executarea operaţiei va fi dificilă şi nici nu va putea fi făcută o dată pentru totdeauna, căci prin simpla participare la viaţa socială rămîne mereu deschis izvorul de alimentare cu „reflectări“ spontane. Şi este ştiut că cea mai primejdioasă dintre prejudecăţi nu este cea pe care o au alţii ci cea pe care o ai (fără să-ţi dai seama) tu însuţi, cel care te doreşti om de ştiinţă.

Pe bună dreptate s-a spus că deprinderea gîndirii ştiinţifice seamănă cu învăţarea unei limbi, alta decît cea maternă. După cum cine a învăţat o limbă nouă, continuă încă multă vreme să gîndească în limba lui maternă, tot astfel ucenicul în ale ştiinţei continuă a gîndi în limbajul sociologiei vulgare, spontane, pentru a traduce apoi rezultatele obţinute în limbajul cel nou învăţat, al ştiinţei. Experienţa pedagogică a celor ce cresc pe alţii — sau continuă a se creşte pe ei înşişi — întru ale sociologiei, confirmă faptul că sociologul se surprinde necontenit în flagrant delict de folosire a sociologiei bunului simţ, adică a limbajului său de „zoon politikon“, lăsîndu-se necurmat ispitit de dorinţa de a se închina „idolilor“ de care vorbea Francis Bacon (1561—1626).

Se află într-o situaţie cu mult mai bună antropologii sociali care nu studiază oameni din propria lor societate, ci popoare „sălbatece“, „primitive“, aflate în alte continente, vorbind alte limbi

obiectele particulare, relaţiile lor; ea uită de dragul fiinţei lor, devenirea şi pieirea lor, pentru starea lor, mişcarea; căci tot văzînd copacii ea nu mai vede pădurea. Pentru cazurile din viaţa zilnică, ştim şi putem spune ca certitudine dacă un animal există sau nu. Dar o cercetare mai precisă ne arată că e vorba de ceva foarte complicat, cum o ştiu prea bine juriştii care s-au străduit zadarnic să descopere limita raţională dincolo de care a omorî un copil în sînul mamei se poate numi asasinat; tot astfel e cu neputinţă de precizat momentul morţii, căci fiziologia ne dovedeşte că moartea nu este un eveniment unic şi instantaneu, ci un fenomen destul de lung. Tot astfel fiecare fiinţă organică este, în fiecare clipă acelaşi şi altul; în fiecare clipă elaborează materii care îi vin din afară şi secretează altele; în fiecare clipă celule se despart de corp şi altele se formează; totdeauna după un timp mai lung sau mai scurt, substanţa acestui corp e înlocuită prin alţi atomi, astfel că orice fiinţă organizată este întotdeauna aceeaşi şi totuşi alta.

Tot astfel găsim, considerînd lucrurile ceva mai de aproape că cei doi poli ai unei contradicţii, precum pozitivul şi negativul, sînt tot atît de inseparabili ca şi opuşi şi că ei se pătrund reciproc cu toată contradicţia care există între ei; tot astfel cauză şi efect sînt idei care nu au valoare ca atare decît aplicate unui caz particular; dar de cum considerăm cazul particular în relaţiile sale generale cu întregul universal, tot astfel cauza şi efectul se confundă se rezolvă în consideraţia acţiunii şi reacţiunii universale în care cauza şi efectul îşi schimbă necontenit locurile, în aşa fel încît ceea ce este astăzi, aici, un efect, devine în altă parte cauză; şi reciproc (Anti-Dühring).

Atent la capcanele bunului simţ se arată a fi şi E. Durkheim care ne spune: „sîntem aşa de puţin obişnuiţi să tratăm faptele sociale ştiin- ţificeşte, încît unele propoziţiuni cuprinse în această lucrare pot să mire pe cititor. Cu toate acestea, dacă există o ştiinţă a societăţilor trebuie să te aştepţi ca ea să nu constea într-o simplă parafrază a prejudecăţilor tradiţionale, ci să ne facă a vedea lucrurile altfel decît se înfăţişează omului de rînd... Afară numai dacă nu se dă simţului comun, în sociologie, o autoritate pe care el n-o mai are de multă vreme în celelalte ştiinţe (şi nu se vede de unde ar putea ea să-i vină) trebuie ca savantul să-şi ia hotărîrea de a nu se lăsa speriat de rezultatele la care ajung cercetările sale, dacă au fost urmate metodic. Dacă a căuta paradoxul este treaba unui sofist, a fugi de el, cînd este impus de fapte, este isprava unui spirit fără de curaj sau fără credinţă în ştiinţă“ *(Regulele metodei sociologice,* traducerea C. Sudeţeanu 1924).

încă mai ferm, Paul Bureau, din şcoala lui Le Play în a sa *„Introduction à la méthode sociologique",* (1926) spune: „Trebuie din capul locului să ne dezbărăm complet inteligenţa de toate ideile şi teoriile admise obişnuit asupra instituţiilor sociale şi să ne punem cu hotă- rîre în stare de neîncredere vigilentă şi îndărătnică faţă de toate sugestiile bunului simţ şi a aparenţelor... Abia am exagera dacă am spune că istoria ştiinţelor şi a gîndirii umane nu e decît continua poveste a contrazicerilor şi umilirilor suferite de bunul simţ şi simţul comun“.

SOCIOLBUC

şi aparţinînd unor altor culturi decît cele „occidentale“ cu care sîntem noi obişnuiţi.

Aceşti antropologi, abia sosiţi între „primitivi“ constată de îndată existenţa unei epistemologii spontane locale atît de deosebită de propria lor concepţie, încît decalajul dintre „social“ şi „sociologic“ li se impune. Uneori discrepanţa dintre ele este aşa de mare, încît debutanţii antropologi suferă la teren ceea ce s-a numit a fi un „şoc cultural“ care îi descumpăneşte, ei avînd nevoie de o lungă perioadă de acomodare pînă cînd să accepte ideea că ceea ce gîndim noi despre ei nu seamănă nici pe departe cu ceea ce gîndesc ei despre ei înşişi.

Mai greu îi vine să admită acest adevăr sociologului, care cercetează pe propriii lui concetăţeni, aparţinînd deci aceleeaşi lumi culturale de care ţine el însuşi. Căci el are în acest caz nu numai datoria de a-şi menaja distanţele faţă de conştiinţa grupului pe care îl cercetează, ci şi pînă faţă de propria lui conştiinţă socială, fiind deci pus în situaţia de a înfăptui mai întîi asupra lui însuşi operaţia critică de punere la îndoială sistematică a propriului lui sistem de reflectări, a propriei lui conştiinţe de om social, care elaborează în mod spontan, întocmai ca şi cei pe care îi studiază.

Operaţia de curăţire critică a minţii noastre de false idei, de prejudecăţi şi resentimente, e grea pentru că aşa cum foarte bine spune logicianul, psihologul şi sociologul E. Goblot „nimeni dintre noi nu se poate lăuda a se fi liberat complet de mentalitatea mistică. Oamenii instruiţi, savanţii, filozofii, trec în ciurul criticii numai o parte din elementele mentalităţii lor prelogice, pentru a extrage elementele mentalităţilor logice; şi această muncă nu se isprăveşte niciodată. Căci noi judecăm înainte de a gîndi: avem judecăţi mistice înainte de a avea judecăţi raţionale. Un spirit cultivat este un spirit care a desţelenit, a plivit şi continuă să apere un cîmp al gîndirii lui, de năpădirea vegetaţiilor mistice. Cele mai greu de desrădăcinat sînt însă judecăţile de valoare, pentru că ele sînt cele mai puţin reflectate; şi printre acestea, judecăţile colective, acelea pe care subiectul nu le-a formulat el însuşi ci pe care le-a primit gata formate prin mediul social căruia îi aparţine: astfel sînt acelea pe care le putem numi judecăţi de clasă. Pentru a le extirpa, nu ajunge întotdeauna să le examinezi şi să le recunoşti falsitatea. Păstrăm adeseori con-secinţele lor, după ce le-am îndepărtat principiul; reţinem în detaliu ceea ce am condamnat în bloc. în sfîrşit, subiectul care şi-a eliberat gîndirea personală de o opiniune colectivă falsă, nu şi-a eliberat prin aceasta şi acţiunea sa. El continuă să suporte, practic, constrîn- gerea mediului social, de care s-a eli-berat teoretic“.[2]

Socotesc că aceste observaţii ale lui Goblot sînt de meditat cu toată seriozitatea.

Sînt însă şi cîteva sfaturi de dat celui care doreşte într-adevăr să facă această operaţie de „prăşire“ a cîmpului său de gîndire, de plivire a buruienilor care mereu pîndesc, gata să năvălească ogorul pe care abia l-am lucrat cu trudă.

[2] **EDMOND GOBLOT, *La bariere et le niveau ; étude sociologique sur la bourgeoisie française moderne* (Paris 1930). „în primul rînd, o vigilenţă mereu trează împotriva tendinţei fireşti de a te lăsa ispitit de a fi de acord cu prejudecăţile curente, din lipsă de curaj intelectual, din frica de a nu fi socotit prea „original“. în al doilea rînd, ferindu-te de a nu cădea în păcatul invers, de a lua sistematic o poziţie contrară celei unanim admise.**

Punerea în ordine a gîndirii tale presupune deci o muncă sistematică, ţinînd mereu seama de regulile următoare, ale oricărei discipline mintale.

SOCIOLBUC

2. TRANSFORMAREA GÎNDIRII ÎN UNEALTĂ DE CERCETARE

Trebuinţa de a ne adapta gîndirea la realităţi, adică de a transforma ceea ce este „sensibil“ în „inteligibil“, este firească şi comună tuturor oamenilor. Numai că oamenii de ştiinţă se deosebesc de ceilalţi prin faptul că procedează metodic, adică „critic“, controlîndu-şi mersul judecăţii faţă de realităţile exterioare, atît Naturale cît şi Sociale.

De la început trebuie subliniat faptul că faţă de imensa diversitate a evenimentelor şi situaţiilor concrete, mintea noastră nu are posibilitatea unei totale cuprinderi, ci tinde să extragă din realitate doar ceea ce i se pare a fi esenţial. Adică mintea noastră merge, prin ceea ce reţine în memorie ca fiind esenţial, adică prin „abstracţie“. Cuvintele pe care le folosim în limba pe care o vorbim, sînt, ele însele, semnele unor „abstracţii“; iar seria de cuvinte care formează fraze (concepte legate în judecăţi) reprezintă tot un efort de „abstracţie“, adică de extragere a ce este sau ni se pare a fi „esenţial“. Ne formăm, chiar şi nemetodic, sisteme de gîndire asupra realităţii. Dar cînd vrem să procedăm metodic, avem a ţine seama de cîteva reguli.

Dacă vrem ca ceea ce construim în abstract, cu mintea, să fie într-adevăr o unealtă de gîndire, trebuie să-i asigurăm unele calităţi interne şi externe, adică unele privind însăşi natura raţiunii noastre şi altele, privind gradul de potrivire între realitate şi gîndire.

a. Coherenţa logică internă

Construcţiile noastre mintale nu sînt valabile decît dacă sînt logice, „cohe- rente“, adică necuprinzînd în ele „inco- herenţe“, contraziceri sau lacune. Pentru a li se asigura acest caracter sînt de ţinut în seamă legile logicei formale, aşa cum sînt ele expuse în orice manual, în capitolele despre „clasificări“ şi „silogisme“.

b. Economia de judecată

Construcţia logică trebuie să fie nu numai „coherentă“, ci şi „elegantă“, în sensul că nu trebuie să cuprindă decît strictul necesar, fără superfluităţi (sau „redondanţe“). Ea nu trebuie deci să fie „oţioasă“, adică cuprinzînd elaborări de care nu vom avea efectiv nevoie în cursul confruntării ei cu realitatea.

Deci între două construcţii mintale, vom prefera pe cea mai simplă şi mai clară.

c. Cuprinderea unui cîmp empiric cît mai larg

Dar în domeniul pe care îl cercetăm, construcţia noastră trebuie să asigure posibilitatea cuprinderii unui număr cît mai mare de fenomene. Preferăm deci acele construcţii care, cu un cît mai mic număr de elaborări mintale, cuprind un număr cît mai mare de realităţi empirice.

d. Pertinenţa

Construcţia mintală trebuie să se refere direct şi exclusiv la grupul de fenomene care intră în componenţa problemei noastre, fără să se întindă sau abată spre alte domenii.

c. Valoarea euristică

Construcţia mintală trebuie deci să ne deschidă o cale spre găsirea explicării fenomenului studiat, să nu se abată adică pe căi care se dovedesc a se opri

SOCIOLBUC

în înfundătură. Mai tehnic spus, elaborările mintale, ca instrument de înţelegere a fenomenelor empirice, trebuie să permită „predicţii“, care să poată fi uşor „testate“. Fără a avea această calitate, construcţiile mintale le pot avea pe toate celelalte şi să rămînă totuşi „sterile“, adică fără folos.

3. PRAXIS-UL CA IZVOR AL GÎNDIRII ŞI CRITERIU DE VERIFICARE A ADEVĂRULUI

Mai folositoare decît indicaţiile pozitive, sînt cele negative. E greu să arăţi cuiva cum trebuie să gîndească creator, ştiinţific. în construirea unei ipoteze intervin, de pildă o serie de condiţionări mintale şi psihice care nu se pot „învăţa“, ci doar ajuta să se elaboreze, încetul cu încetul, prin autodresaj şi muncă stăruitoare.

Găsirea unei „soluţii“ fericite, în dezlegarea unei probleme, presupune ceea ce vulgar se numeşte „intuiţie“, „inspiraţie“ sau „talent“; în fond e vorba de o lungă acumulare de experienţe, de o capacitate de a „imagina“ conceptele abstracte (adică fără a rupe contactul lor cu realitatea sensibilă); de o preocupare centrată asupra problemei pe care o cercetezi (ştiinţa se face de oameni cu „idei fixe“ însă succesiv altele) ceea ce pune în acţiune subconştientul, care îţi sugerează „idei“ pe care apoi le analizezi critic cu întreg aparatul de gîndire pe care ţi l-ai putut forma.

Ceea ce se poate face însă cu oarecare folos, este din nou să se arate cam care sînt tendinţele spre greşeală pe care le constatăm de obicei la cei care încearcă primii lor paşi.

Semnalăm astfel că aceeaşi realitate poate da naştere unor elaborări mintale foarte diferite. Realitatea se „reflectă“ în mintea noastră; dar şi mintea „reflectă" asupra realităţii în al doilea sens al cuvîntului: cel de „reflectare“ în sens de gîndire. Reflectările acestea pot fi divergente faţă de aceeaşi realitate reflectată. Tunetul şi fulgerul pot fi interpretate ca Sfînt llie plimbîndu-se cu carul pe cer, sau ca efect al descărcării electrice. „Logicul“ nu e echivalent ipso facto, cu „valabilul“.

în plus, pe o idee, uneori justă, alteori falsă, pot fi construite eşafodaje de alte idei, în multiple etaje suprapuse, din ce în ce mai abstracte şi mai depărtate de empirie, pînă la pierderea completă a oricărui contact cu ea, o pierdere în acea „împărăţia norilor“ de care insistent vorbeşte Engels în al său Anti- Duhring.

Capacitatea omului de a construi în abstract, poate prilejui o exercitare plăcută a minţii (uneori joc adevărat, precum în şah) dar care poate duce la o scolastică stearpă. Mai ales cei lipsiţi de răbdarea muncii ştiinţifice, grăbiţii, care vor să sară direct în rîndul teoreticienilor fără a avea bagajul de informaţii empirice obligatorii, au tendinţa de a porni de la teoriile altora pentru a elabora propriile lor „teorii“, care nu sînt altceva decît poliţe fără acoperire, bani falşi puşi în circulaţie de către aceşti calpuzani ai ştiinţei.

Ideile trebuie să reflecte veridic fapte, sursa gîndirii fiind „praxisul“, mînuirea faptelor , iar nu ce au gîndit alţii despre ele. Evident, în faza de pregătire a minţii noastre, spre a o face să cuprindă em- piria, citim teoriile străine, adică receptăm mesagiile pe care colegii noştri mai de mult şi mai calificaţi decît noi, ni le pot transmite sub forma unui sfat de pornire la drum. Dar la drum, adică în căutarea empiriei, trebuie să pornim neapărat, noi înşine, dacă vrem să facem treabă, iar nu să ne aflăm în treabă.

Mai se cade să spunem că, atunci cînd gîndim, aflîndu-ne prinşi în praxis cu empiria, urmează să ne ferim de unele tendinţe care ne pot împiedica în găsirea soluţiei juste.

SOCIOLBUC

în primul rînd, se uită deseori că înainte de a judeca trebuie să facem „toaleta logică“ a conceptelor cu care vom judeca, adică să procedăm la înlăturarea „conotaţiilor“, să precizăm „dimensiunile“ conceptului, „indicatorii“ acestor dimensiuni etc. aşa cum vom arăta.

In al doilea rînd, în clasificarea acestor concepte, adică taxonomic vorbind, deseori sîntem dispuşi să judecăm „dicotomie“ în sistem binar, prin „da“ şi „nu“, „pozitiv“ şi „negativ“, formulînd extreme, contradictorii, închizîndu-ne astfel drumul înţelegerii dialectice, care nu cunoaşte asemenea polarizări reificate, absolutizate, cu caracter vădit metafizic, ci dimpotrivă menajează înţelegerea insensibilelor treceri de la o poziţie la alta, absoluta necesitate de a nu concepe pozitivul decît prin negativul său.

Mai înainte de a merge mai departe, mai sînt de lămurit cîteva probleme de metodologie intrînd în zestrea tehnicilor de confruntare a construcţiilor noastre^ mintale cu empiria.

In primul rînd, trebuie să insistăm din nou asupra faptului că apropierea noastră de „adevăr“ se face treptat prin aproximaţii succesive.

în măsura deci în care dispunem de o pregătire prealabilă şi de o suficientă „imaginaţie creatoare“, odată puşi în faţa unei probleme concrete, îi găsim o explicaţie plauzibilă, fără însă a-i acorda valoarea de certitudine. O formulăm, dar nu-i dăm deplina noastră încredere, primind-o doar „sub bene ficiu de inventar“, cum spun juriştii, adică cu rezerva unui control mai amănunţit. Explicaţia noastră are deci doar caracterul unei „ipoteze“, adică de provizorat, ea servindu-ne în măsura în care este „euristică“, adică ne permite o treptată adîncire ulterioară a capacităţii noastre de înţelegere, printr-o sistematică confruntare între ce am gîndit despre realitate şi realitatea însăşi, din ce în ce mai bine cunoscută.

Ipoteza nu este doar o punere faţă în faţă a unei construcţii mintale şi a unei realităţi, ci e *un proces de cunoaştere,* un praxis efectiv, în care mînuim mintal faptele; le triem, le clasificăm, le considerăm în corelaţiile lor, în distribuirea lor spaţială, în dezvoltarea lor istorică, toate potrivit schemei noastre de gîndire ipotetică, în cursul căreia atît gîndirea noastră cît şi modul de mînuire a realului (mai întîi mintal, apoi şi experimental) practic, se află în necontenit proces de reciprocă dezvoltare.

în tot timpul acestor procese, aplicăm fără îndoială regulile clasice ale „raţionamentului experimental“ (metoda prezenţelor, absenţelor, variaţiilor concomitente, reziduurilor).

Dar înţelegerea aplicării acestor metode de judecare logică în sociologie, merită o expunere mai largă, mai la obiect decît o pot face manualele de logică, formală şi aplicată.

Să începem deci a analiza procedeul folosirii ipotezelor în investigaţiile sociologice.

4. PROBLEMA FOLOSIRII IPOTEZELOR

a. Gîndirea ipotetică

După sfîrşitul fazei scolastice, odată cu apariţia gîndirii moderne, (adică de la Francis Bacon încoace) asistăm la naşterea metodei „experimentale“.

în loc să *deducem,* ca în scolastică, din cîteva axiome, pe calea silogismelor, concluzii cu privire la realităţile naturale, procedăm invers: prin luarea unui contact direct cu realităţile externe, căutăm să *inducem* legi, reguli, explicaţii cauzale, constante, ajungînd deci la o cunoaştere nosologică şi etiologică (descriptivă şi explicativă) a empiriei, pe baza desigur a presupoziţiei teoretice implicite, că există un „determinism universal“ şi că toate fenomenele se supun unor legi.

Cel mai clasic dintre procedeele gîndirii ştiinţifice este cel al „ipotezei“ şi al „ra

SOCIOLBUC

ţionamentului experimental". Să dăm deci cîteva lămuriri cu privire la „ipoteză" şi folosirea ei metodologică.

în sociologie, se citează, obişnuit, ipoteza pe care a formulat-o Durkheim cu privire la sinucideri, care oferă în adevăr un exemplu clar de ipoteză sociologică.

Durkheim avea o „teorie" potrivit căreia fenomenul esenţial al oricărei societăţi constă în „diviziunea socială a muncii", analizabilă în legătură cu anume „densitate" a relaţiilor sociale, cu un anumit grad de „solidaritate socială", aflat între cele două trepte, tipice, ale „solidarităţii mecanice" şi a celei „organice".

Dereglarea unui „sistem de relaţii" poate da naştere unor fenomene de „anomie", de abatere de la normal. Printre aceste fenomene de „anomie", sinuciderea este semnificativă. Durkheim, adversar declarat al oricărei interpretări psihologiste a fenomenelor sociale, dorind să considere fenomenele sociale ca şi cum ar fi nişte *obiecte,* adică fără a le interpreta psihologic, emite următoarea *teză* cu privire la cauzele sinuciderilor, în cadrul concepţiei sale teoretice generale.

El spune: fenomenul anomic al sinuciderilor, probabil că trebuie să fie rezultatul unei dereglări a relaţiilor sociale, unei întreruperi a relaţiilor sociale, sau a unei scăderi a densităţii acestor relaţii. De aici „*ipoteza*" că indivizii neintegraţi organic, solidar, în grupul lor social, trebuie să arate o mai mare aplecare spre actul sinuciderii decît indivizii puternic încadraţi socialmente.

Această ipoteză serveşte apoi ca normă pentru alcătuirea unor *„colecţii empirice*" de fapte. Care ar putea fi aceşti indivizi „izolaţi", fără solidaritate socială puternică? Deci, cum triem, din masa fenomenelor sociale, grupele sociale nesolidarizate? Ca să putem confrunta apoi această „colecţie" empirică, cu grupul invers, martor, al celor puternic solidarizaţi ?

Durkheim enumeră: oamenii fără familie şi fără responsabilităţi familiale. Deci celibatarii, văduvii, divorţaţii, cei fără copii. Tot astfel, cei care au profesiuni „liberale", individuale, neorganizaţi în grupe colective; precum şi protestanţii care nu sînt obedienţii unei biserici strict organizate, ci profesează o libertate de cugetare individuală pînă şi în problema „salvării". Ca atare „predicţia" lui Durkheim este că în aceste grupe tendinţa spre sinucidere trebuie să fie mai puternică decît în grupele prezentînd caracterele contrare.

Pe baza acestei scheme ipotetice, Durkheim strînge deci informaţiile statistice necesare, pentru a determina gradul de corelaţie între situaţia de integrare socială şi numărul sinuciderilor, luînd în considerare şi grupele „martore" precum şi situaţiile aberante, accidentale.

Ipoteza lui Durkheim în problema sinuciderilor a dat naştere, aşa cum am mai arătat, unei vaste literaturi controversate. Dar mersul gîndirii lui Durkheim rămîne un exemplu clasic de procedeu metodologic[3].

îmi îngădui să mai dau încă un exemplu de ipoteză, din propria mea experienţă de cercetător.

Potrivit teoriei vechi, formele de viaţă colectivă a comunităţilor agricole primitive s-ar explica printr-o geneză de caracter biologic. Istoria familiei ca sistem de reglementare a procreării prin treptata prohibire a incestului, potrivit teoriei Lewis Morgan, ar explica formele săteşti, ca fiind cele ale „familiei lărgite". Teoria aceasta mi s-a părut însă a fi de nesusţinut. Am înlocuit-o cu o ipoteză potrivit căreia proprietatea devăl- maşe nu ar deriva dintr-un factor biologic ci din unul economic şi anume din un anume fel de organizare a relaţiilor de producţie, agricole şi zootehnice, aflate la un anume nivel de dezvoltare a forţelor productive, adică a tehnicilor respective.

[3] îl socotesc ca atare mai toţi autorii care s-au ocupat de teoria sau istoria teoriilor sociologice.

SOCIOLBUC

Deci am recurs la o teză care e marxistă, în ciuda faptului că Engels, în lucrarea sa despre „originea familiei, proprietăţii şi Statului" susţine teza contrară, cea a lui Morgan şi în ciuda şi a anatemei aruncate de Roza Luxemburg împotriva acelor marxişti care se doresc a fi „mai catolici decît Papa" [4].

Dificultatea rezida în faptul că satele noastre devălmaşe, sau în tot cazul multe din ele, erau netăgăduit „genealogice", cum le spusese N. Iorga; adică afirmau că sînt creaţia unui strămoş eponim, fondator al satului, sat care nu ar fi fost deci altceva decît „familia lărgită" a descendenţilor acestui strămoş, aşa cum se afirma şi în teoria Morgan.

Pentru a face dovada netemeiniciei acestei „ipoteze a eroului eponim", trebuiau mai întîi afirmate ca posibile şi apoi găsite efectiv, fenomene săteşti, devălmaşe negenealogice, care să nu aibă adică nici o legătură cu formele de viaţă familiale. în speţă, astfel de sate, clar negenealogice, existau în Vrancea, sate organizate în forme neumblătoare pe bătrîni, pe care le-am denumit a trăi în „devălmăşie absolută". Ele deci nu puteau fi explicate printr-o teorie a descendenţei biologice dintr-un singur strămoş.

Trebuia făcută însă şi contraproba: adică să se afle cazuri în care forma „genealogică" să existe, dar să nu fie originară, să nu existe adică încă de la originea înfiinţării satului devălmaş, ci dimpotrivă să fie un fenomen tîrziu, de suprastructură juridică, apariţia fiindu-i determinată de dezvoltarea relaţiilor sociale, la rîndul lor determinate de un proces de producţie şi de schimb, ajuns la etapa cînd iau naştere proprietăţile private. Realităţile sociale româneşti au arătat existenţa reală a unui asemenea proces social, printre altele în cazul devălmăşiei oraşului Cîmpulung, în care formele familiale de organizare a proprietăţii n-au apărut decît foarte tîrziu, abia pe la mijlocul veacului trecut, după ce colectivitatea respectivă trecuse prin forme anterioare de devălmăşie absolută negenealogică[5].

Proba şi contraproba fiind astfel făcute, ceea ce nu era la început decît o ipoteză de lucru, s-a confirmat teoretic. Printr-o lungă serie de cercetări, în multiple sate româneşti, toate avînd drept scop verificarea în continuare a acestui proces de geneză a colectivităţilor primitive, ne-a întărit ipoteza că istoria satelor devălmaşe este determinată în fond de procesul de dezvoltare a relaţiilor de producţie, formele vieţii de familie ele însele fiind determinate de aceste relaţii, iar nu cauzîndu-le[6].

b. Limitele gîndirii ipotetice

Dar schema clasică de folosire a ipotezei, ca instrument de întemeiere a unor teorii, trebuie discutată critic, dat fiind că unii metodologi consideră că problema mersului gîndirii, în cercetarea ştiinţifică, nu este încă suficient de bine pusă la punct, teoria „ipotezei" pretîn- du-se unor controverse.

Sînt astfel teoreticieni care neagă posibilitatea de a se verifica o ipoteză, sus- ţinînd că se poate cel mult dovedi falsitatea ei, aşa cum de pildă susţinea Karl

[4] **ROZA LUXEMBURG, în a sa *„Einführung in die Nationaloekonomie"*, atacă în special concepţia lui Heinrich Cunov, care în a sa „Verwandtschaftorganisationen der Australnegern" analizează bazele economice ale formelor de familie şi neam. Ceea ce face de altfel, deosebit de interesant, şi Heinrich Eilderman, în lucrarea *Urkommunismus und Urreligion, geschichtmaterialistich beleuchtet"*.**

[5] **Am arătat acest lucru încă din 1928; apoi, pe larg în broşura „O ipoteză sociologică greşită: teoria eroului eponim", (1943), care, printre altele, a avut darul să scandalizeze pe cîţiva din şcoala noastră veche de istorie, şocaţi de lipsa de respect a „sociologilor" faţă de eresurile lor tradiţionale.**

[G] **Pe larg, vezi expunerea problemei în H. H. STAHL, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti,* vol. III şi în special *„Les anciennes communautés villageoises roumaines"* în care se află şi rezumatul celui de al patrulea volum din seria „Contribuţii!..." pe care Editura A.R.S.R. n-a mai crezut de cuviinţă să-l publice.**

SOCIOLBUC

Popper încă din 1935, în a sa „Logik der Forschung“.

Folosirea recentă şi din ce în ce mii sistematică, a unor altor scheme de gîn- dire decît cea a „ipotezei“, precum „tipologiile“, „modelele“, „grafele“ etc. pune problema de a stabili dacă asemenea elaborări mintale nu ar fi de fapt decît „paradigme“, iar nu „ipoteze“, oferind minţii noastre o altă cale, foarte fecundă şi ea, de relaţii cu empiria.

Amintim pe de altă parte că dezvoltarea statisticii şi în general aplicarea matematicilor la studiul fenomenelor sociale, permite abordarea unor căi noi de „generalizare“ a rezultatelor obţinute prin analiza unui „eşantion“.

în felul acesta, întreaga problemă a logicii clasice, toată teoria inducţiei şi a deducţiei, se află pusă în cauză, oferind investigatorilor direcţi ai relaţiilor sociale, prilejul unor pasionante cercetări de epistemologie socială, asupra cărora deci va trebui să dăm cîteva informaţii, măcar cît de sumare.

5. PROBLEMA FOLOSIRII PARADIGMELOR

în mînuirea „ipotezei“ se pleacă aşadar de la o „teză“ considerată ca o premisă majoră din care se „deduc“ anumite subteze, care apoi se verifică „inductiv“ prin confruntare cu faptele.

Dar cercetătorii realităţilor sociale pot folosi şi alte procedee decît cele ale „ipotezei“, procedee în care „subtezele“ nu se deduc *logic* dintr-o teză de bază, ci se construiesc *„analogic“.*

Termenul de „paradigmă“ derivă din greaca veche, unde cuvîntul „paradeigma“ înseamnă „model“. în filozofia platonică termenul e folosit pentru a arăta lumea „ideilor“, considerată ca prototip al realităţilor concrete.

Termenul a fost ulterior folosit, multă vreme, doar în teoria gramaticii, unde „paradigmă“ înseamnă un caz tipic, de pildă un caz în care ansamblul flexiunilor unui termen este stabilit foarte clar, astfel că poate fi luat ca model şi deci ca instrument mnemotehnic (de pildă în conjugarea franceză, verbele „aimer“, „finir“ şi „rendre“).

în ultima vreme, problema „paradigmelor“ este analizată de cei care se ocupă de „epistemologie socială“ şi deci şi de „metodologie“, înţelegîndu-se azi prin „paradigmă“ uneori diversele scheme de gîndire de altă natură decît cea a ipotezelor, alteori, în general, orice construcţie mintală cu scop metodologic; deci şi ipoteza ar intra, după unele păreri, în teoria modelelor paradigmatice[7].

Evident nu avem pretenţia de a expune aci o teorie a paradigmelor. Ne vom mărgini să schiţăm un inventar al procedeelor de gîndire care, nefiind „ipoteze“ propriu-zise, se înscriu mai curînd în categoria paradigmelor, adică a unor scheme, a unor linii de orientare, a unor instrumente, care pot servi drept „cadre“ de clasare şi analizare a fenomenelor reale empirice.

Subliniem de la început că deosebirea dintre ipoteze şi paradigme nu e totdeauna uşor de făcut. Deseori, sub terminologia nouă de „tipologie“, „grafe“, „modele“ se ascund procedee de gîndire de foarte multă vreme cunoscute, folosite sub alt nume, sau fără a li se fi dat nume, dar care astăzi au căpătat o haină verbală nouă (adeseori inutil de pretenţioasă), uneori însă şi o analiză mai clară, o perfecţionare, în special în direcţia noilor posibilităţi pe care ni le oferă matematizarea.

în această privinţă „schemele de gîndire“ sînt multiple, unele dintre ele putînd folosi în cursul unor investigaţii purtînd asupra realităţilor sociale, altele însă nu.

[7] Compară cele spuse în acest paragraf cu studiul, extrem de interesant, publicat de R. BOUDON, *„La notion de théorie“* (în „Archives européenes de sociologie“, tome XI 1970, nr. 2).

SOCIOLBUC

Să înlăturăm mai întîi schemele teoretice ale „filozofiei istoriei“, care după cum ştim, reprezintă, cronologic vorbind, faze anterioare gîndirii sociologice.

Au fost astfel formulate variate scheme de gîndire, menite să dea directive generale cu privire la marea problemă a sensului general pe care l-ar avea istoria societăţilor şi culturilor umane.

Oamenii tuturor timpurilor şi-au dat seama că viaţa lor socială are un caracter de nestatornicie, în sensul că se află supusă unui permanent joc de întîm- plări, în care evenimentele se succed neîntrerupt.

Căutînd să dea un înţeles acestei mişcări a istoriei, oamenii şi-au format încă de mult „filozofii“, mai curînd simple atitudini afective, uneori formulate pesimist, ca în Eclesiastul care se tînguie că nu „e nimic nou sub soare“ toate fiind „pulbere şi gonire de vînt“. Alte ori sub forma mitologică, tot pesimistă, a unei continue decăderi, de la un presupus iniţial „Rai“ sau „veac de aur“, spre o lume şi o vale a plîngerii. Sau alte ori, dimpotrivă ca o credinţă optimistă, într-un „progres“ nesfîrşit al omenirii.

Pe baza unor asemenea atitudini afective, au fost create şi adevărate doctrine filozofice, care invocă argumente teoretice, pentru a dovedi una sau alta din aceste teze: stare pe loc, decădere sau progres.

Gînditorii evoluţionişti moderni, de la o vreme sub influenţa directă a dar- winismului, cred de pildă într-un progres uniliniar al omenirii, care ar pleca de la forme elementare spre a tinde spre trepte din ce în ce mai înalte. Herbert Spencer (1820—1903) de pildă, pe linia de gîndire a unui Marie-Jean de Condorcet (1743—1794) sau Auguste Comte (1718— 1857), formulează o teorie „sociologică“, potrivit căreia societăţile umane ar parcurge, în mod inevitabil un drum de la „omogen şi simplu“ la „eterogen şi complex“; alţi gînditori afirmă însă că progresul ar putea parcurge diversificat, pe un fascicol de linii anastomizate, fie care linie evolutivă în parte, dezvoltîn- du-se însă tot uniliniar.

Aceasta spre deosebire de alţi gînditori care afirmă că istoria omenirii, deşi e supusă unei neîntrerupte schimbări, se repetă, învîrtindu-se în cerc, aşa cum teoretizează Giovanni Batista Vico (1668 —1744), graţie unui mecanism necontenit de „du-te vino“ de „corso et ricorso“. Alţii văd omenirea urcînd în spirală, ca la Hegel, printr-o trecere de la teză la antiteză şi din nou la o teză — sinteză. Alţii, ca Oswald Spengler (1880—1936) socotesc că fiecare cultură ar avea soarta sa individuală, scrisă în legea unei tinereţi, a unei maturităţi şi a unei inevitabile bătrîneţi şi stingere în decadenţă.

Dar, nici una din aceste teorii, nu ne este de folos metodologic în cursul cercetărilor de sociologie concretă. Imbră- ţişînd intervale de timp prea mari, ele nu se acomodează studiului empiric al unei societăţi concrete. Deşi sînt şi ele „idei directoare de gîndire“, nu interesează sociologia, aparţinînd mai curînd sferei mai largi şi mai evazive a filozofiei.

Ştiinţific vorbind, adică mărginindu- ne a ne pune doar acele probleme care pot fi soluţionate experimental şi „dovedite practic“, considerăm drept metafizică vană tot ceea ce depăşeşte experimentalul, adică domeniul ştiinţificului.

Vom fi deci obligaţi în sociologie, să luăm în considerare cu totul alte modalităţi de gîndire decît cele ale filozofiei istoriei, modalităţi cu mult mai modeste, dar în acelaşi timp mult mai eficiente.

Asupra lor ne vom centra deci atenţia.

a. Paradigmele „metodologice“

Să luăm de pildă, ca bază de plecare, schema de gîndire pe care ne-o oferă concepţia marxistă a sociologiei. Ea ne învaţă că pentru a înţelege o societate, trebuie să o considerăm întotdeauna ca pe o „formaţiune social-economică“ pe care trebuie să o analizăm plecînd de la „structura sa economică“, pentru a trece abia apoi la „suprastructura“ sa.

SOCIOLBUC

Este vorba deci de o „schemă a gîn- dirii“, în sensul că ne oferă un „secret“ al procedeelor de cunoaştere socială, fără însă să ne dea, pe concret, desle- garea tuturor fenomenelor sociale particulare. Analizăm orice realitate cu ajutorul acestei „scheme“ directoare, fără a uita însă că schema e abstractă iar realitatea socială este concretă şi întotdeauna mai complexă decît schema. Fără schemă nu am putea analiza corect realitatea; dar fără analizarea directă a realităţii, schema nu ne foloseşte la nimic. Schema este deci ca o „unealtă“ de gîndire, necesară dar nu suficientă.

Marx însuşi spunea aceasta într-un mod cît se poate de clar. El exprimă schema sa de gîndire astfel: „în raportul direct dintre proprietarul mijloacelor de producţie, al producătorului imediat (raport care de fiecare dată corespunde, în mod natural, unui stadiu determinat al dezvoltării procedeelor de muncă şi a productivităţii sale sociale) găsim anume secretul intim, baza ascunsă a întregii construcţii sociale şi în consecinţă a formei politice a raportului de suveranitate şi dependenţă, într-un cuvînt al „formei stat“.

Dar nu e suficient să ştim unde găsim de fiecare dată „secretul“ intim al societăţii, pentru a afirma că am şi găsit toate secretele istoriei. Nu deţinem de fapt decît „cheia“ cu care putem deslega aceste secrete.

Căci în cercetarea directă a fenomenelor sociale, schema teoretică, adică paradigma metodologică, trebuie folosită doar ca instrument de gîndire în operaţiunile de cercetare efectivă a realităţii. Căci, continuă Marx, trebuie să ţinem seama de faptul că „aceeaşi bază economică, cel puţin în liniile sale esenţiale, poate prezenta în realitate variaţii mer- gînd la infinit, datorită unor împrejurări empirice nenumărate, condiţiilor naturale, raporturilor de rasă, influenţelor istorice etc., variaţii care nu pot fi în ţelese decît prin analiza acestor împrejurări concrete“[8].

Schema de gîndire teoretică expusă de Marx nu are deci valoarea unei *„ipoteze"*. din care să se poată „deduce“ concluzii, ci este un instrument „euristic“, un „model“ de gîndire, potrivit unei anumite scheme mintale, cu o valoare paradigmatică, iar nu ipotetică.

Este altceva faptul că această schemă euristică paradigmatică se află verificată în toate cercetările empirice făcute şi că deci o socotim ca avînd şi o valoare de „teorie“, în drept să figureze ca atare în cadrul unei sociologii teoretice generale. Dar ori de cîte ori e pusă în cadrul restrîns al unei cercetări concrete, „teoria“ capătă valoarea de instrument „paradigmatic euristic“. Subliniem de altfel faptul că „schema“ poate fi folosită chiar de cei care nu-i acordă o valoare teoretică. Dovada o avem în faptul că sînt unii sociologi care stau pe alte baze teoretice decît cele ale marxismului, uneori chiar pe baze anti-marxiste, dar care găsesc totuşi util să folosească schema de gîndire marxistă în analiza fenomenelor concrete, deci acordînd schemei doar o valoare de paradigmă metodologică[9].

[8] KARL MARX, *Capitalul,* voi. III, partea a doua, Cap XLVII, (E.S.P.L.P.) 1955.

[9] Raymond Aron, *Les etapes de la pensee sociologique,* (pag. 184) „Concepţia pe care Marx o are despre capitalism şi despre istorie, constă în combinarea conceptului de forţe de producţie, relaţii de producţie, luptă de clasă, conştiinţă de clasă sau încă infrastructură şi suprastructură“ (de fapt „structură economică de bază şi suprastructură“, notă H. H. St) „E cu puţinţă de utilizat aceste concepte în orice analiză sociologică. Personal, dacă încerc să analizez o societate sovietică sau americană, plec bucuros de la starea forţelor productive, ca să trec la relaţiile sociale. Folosirea critică şi metodologică a acestor noţiuni pentru a înţelege şi a explica o societate modernă, poate chiar a oricăror alte societăţii, este legitimă“.

Ceea ce nu-1 împiedică pe Aron să refuze teoria marxistă, sub cuvînt că e o „filozofie a istoriei“!

SOCIOLBUC

Există însă şi alte tipuri de „paradigme“ decît cele „metodologice“. De pildă:

b. Paradigmele analogice

Acest fel de paradigme, sînt de foarte multă vreme folosite, justificate fiind prin credinţa că între diversele domenii ale realităţii (Natura, Psihologia, Socialul) există similitudini, poate chiar analogii destul de importante ca tezele elaborate pentru o anume zonă să poată fi extinse la altele.

Istoria doctrinelor ne arată multiple aplicări ale acestui mod de gîndire. De pildă, foarte mulţi doctrinari au crezut că pot transpune în domeniul socialului legile descoperite în biologie, creînd astfel o „sociologie organicistă“. Lista acestor „organicişti“ este foarte lungă şi desigur o cunoaşteţi.[10]

Se vorbeşte, astăzi încă, chiar de către neorganicişti doar ca simple metafore (totuşi cu iz paradigmatic) de „anatomie socială“, „fiziologie socială“, „patologie socială“, „terapie socială“ etc. analogii faţă de care trebuie să fim însă foarte circumspecţi, pentru a nu le da alt înţeles decît cel pur literar, de „imagine“ sugestivă, fără a ne lăsa ispitiţi să alunecăm pe panta acestei sugestii.

Tot paradigmatic analogic au fost construite şi sociologiile psihologiste, potrivit cărora societatea nu ar fi altceva decît „un om mare“ — cum spunea Platon, dotată fiind cu aceleaşi calităţi psihice pe care le găsim la oameni. Platon vorbea de pildă de calităţile de „poftă“, „mînie“ şi „raţiune“ pentru a explica clasele sociale ale muncitorilor, războinicilor şi conducătorilor politici. Montesquieu el însuşi vedea formele de stat determinate de calităţi psihice, „onoarea“ fiind atributul monarhiei, „teroarea“ al despoţiei şi „virtutea“ al republicii.

Ca şi în organicism, psihologismul acesta paradigmatic se manifestă încă, deseori, şi în limbajul sociologilor moderni care nu se sfiesc să vorbească, antro- pomorfic, de „memorie socială“, „voinţă socială“ şi „conştiinţă socială“ etc.

în mod mai util, paradigmele analogice se pot folosi în cadrul cercetărilor concrete: operînd pe anume zone sociale, ele pot oferi concluzii sugestive pentru analizarea, în continuare, şi a altor zone sociale similare, dacă nu chiar analoage.

De asemeni, în procesul „generalizării“ de la un „eşantion“ la o „populaţie globală“ ne mulţumim deseori cu folosirea concluziilor trase din eşantion, ca de o paradigmă, pentru a infera ceva despre global. Desigur generalizarea pe această cale poate fi pripită şi deci nepu- tînd antrena asentimentul nostru logic şi nici măcar pe cel psihologic. în fond, ca idee călăuzitoare, în orice generalizare intră şi ceva paradigmatic, eşantionul fiind folosit în acest sens ca un „model“ dătător de seamă pentru masa fenomenelor de unde a fost extras.

Ceea ce am stabilit de pildă, cu privire la un număr limitat de familii, în anume oraş, ne poate servi ca idee directoare în analiza restului familiilor din aceleaşi grupuri sociale, sau în grupuri „martore“ similare sau nesimilare.

Aşa-numita *„metodă comparatistă""* foloseşte deci printre uneltele sale (deseori fără luciditate critică), paradigma analogică.

c. Paradigmele tipologice

Un alt tip de schemă de gîndire este cel care poate fi numit al *paradigmelor tipologice* (sau „conceptuale“).

De data aceasta nu avem o teză, care, prin analogie, să poată fi extinsă la alt domeniu de fapte decît cel din care a fost elaborată, ci cu un număr de concepte,

[10] Curentul organicist, greşit prin exagerarea biologismului său, pleacă totuşi de Ia un adevăr de bază; cel al intercorelaţiei dintre toate elementele vieţii sociale; comparaţia cu un „organism“ rămîne însă o simplă „comparaţie“, identificarea analogiilor cu o identitate fiind deci abuzivă. Totuşi, lectura seriei lungi de sociologi organicişti (Spencer, Worms, Lapouge, Schäffle, Amon, Lilienfeld etc.) este foarte folositoare.

SOCIOLBUC

adică cu un „aparat conceptual“, un sistem structurat de concepte, servind drept cadru de referinţă pentru ulterioare înaintări ale cercetării.

Nu avem deci de-a face, ca în ipoteză sau în formele de paradigme pînă acum studiate, cu „propoziţii“ formulate verbal, ci doar cu „*concepte*“ putînd fi înfăţişate sub forma unei *„clasificări tipologice“.*

Tipologizarea este un procedeu taxonomic normal al minţii noastre, adică de clasificare pe categorii a fenomenelor.

Folosim tipologizarea chiar şi în limbajul de toate zilele, mintea noastră tipologizînd în mod spontan ori de cîte ori elaborează sau exprimă un concept. Vorbim de pildă de „un copil“, un „matur“, un „bătrîn“, cu toate că, în creşterea sa, omul trece, insensibil, de la naştere şi pînă la moarte, prin toate vîrstele. Totuşi sînt anume momente în care insensibila creştere cantitativă dă naştere unor vizibile schimbări calitative în care adică, în cazul nostru, vedem clar că un bătrîn e altceva decît un matur sau un sugar.

Ne construim deci, mintal, figura *ideală* a unor „adolescenţi“, „maturi“, „adulţi“, „bătrîni“, limbajul putînd înregistra o serie de astfel de nuanţe tipologice.

Dar şi gîndind metodic, asemenea tipizări ne sînt absolut necesare, orice gîndire abstractă fiind tipologică prin excelenţă. De aceea problema de a stabili procedeele cele mai corecte pentru a construi „tipuri“ clasabile în „sisteme tipologice“ se pune cu precădere în cercetarea sociologică.

Mai întîi se cade să fim atenţi asupra faptului că orice tipologie depinde de o presupoziţie teoretică, care deci trebuie întotdeauna ţinută în seamă, chiar dacă autorul tipologiei nu ne-o expune în mod explicit.

De pildă, împărţirea istoriei în „antichitate“, „ev mediu“ şi „contemporană“ este o tipologie avînd la bază o credinţă etnocentric europeană, născută în vremea „renaşterii“ adică în epoca în care europenilor li se părea că asistă la o reînviere a lumii antice, perioada dintre antichitate şi renaşterea ei, fiind socotită ca o întrerupere accidentală, un întunecat „ev de mijloc“ (filozofie a istoriei, de^ altfel inacceptabilă).

în schimb, pe baza ideii fecunde de „formaţiune social-economică“ Marx a stabilit tipologia pe care o cunoaşteţi, cea a comunei primitive, a despoţiei asiatice, a sclavajului, a feudalismului, capitalismului, socialismului şi comunismului.

Toate tipologiile sînt însă „creaţii mintale“, „elaborări abstracte“, căci nici odată realitatea concretă nu ne arată un caz empiric care să corespundă, pînăl la identitate, cu descrierea definitorie a tipurilor avute în vedere. Nu a existat în realitate niciodată o societate pură, de tip sclavagist, feudal, capitalist etc., ci întotdeauna în forme concrete impure, cu amestecuri de rămăşiţe din societatea anterioară şi germeni ai celei care îi va succede, adică doar în forme de treceri graduale, sau uneori marcate prin salturi bruşte, revoluţionare. Plasarea exactă a momentului saltului din cantitate în calitate, nu e uşoară, în ştiinţele sociale intervenind întotdeauna o decizie arbitrală a noastră (în sens de „arbitraj“: act decizoriu al unei controverse, iar nu de „arbitrar“, adică hotărîre luată fără normă şi fără răspundere).

S-ar putea spune chiar că întreaga sociologie teoretică constă într-o operaţie de „tipizare“, de extragere a unor situaţii exemplare, concretizate în „concepte“ generalizante, aşa-numitele „categorii“ sociale, care nu există, în empirie, în stare pură, dar care ne servesc totuşi ca model paradigmatic, în analizarea empiriei.

Veţi auzi deseori vorbindu-se de aşa-numitele „tipuri ideale“ al căror teoretician este Max Weber (1864—1920).

La drept vorbind însă toate „tipurile“ sînt de fapt „ideale“, adică „abstracte“* neexistînd decît în mintea noastră, ca idei ce ne pot servi pentru înţelegerea vieţii reale.

Deosebiri între diferitele tipologii posibile există totuşi, tipologiile putîndu-se forma în două moduri: unul este cel folo

SOCIOLBUC

sit în special de filozofii germani, de tip Weber, care, fără a face cercetări sistematice, empirice, folosesc experienţele spontane ale vieţii de toate zilele, deci vocabularul şi conceptele sociologiei spon- | tane, sau cel mult informaţiile date de : istorie, pentru a elabora „tipuri" prin alegerea din realitate doar a cîtorva trăsături „esenţiale“, la libera alegere (arbitrară deci, de data aceasta) a cercetătorului.

Dar tipologii se pot elabora şi în urma unor cercetări sistematice făcute asupra empiriei, anume în scopul de a le putea tipiza, elaborîndu-se astfel, prin înlăturarea repetată de erori, prin aproximaţii succesive, „tipologii“ cu calităţi euristice certe.

Clasificările tipologice, în calitatea lor de paradigme conceptuale, pot servi în diferite feluri. Talcott Parsons de pildă, analizînd empiric „instituţiile“ (întreprinderile), găseşte, că există în structura lor patru „nivele“: unul tehnic, altul de gestiune, altul instituţional, altul societal; de unde concluzia că „taxonomic“, adică clasificatoriu, poziţia „statusului“ unui om se află, în ierarhia socială, potrivit zonei în care se află situat, în schema acestei tipologii.

Metoda de altfel nu e nouă, încă de la originile „managementului“, de la Henri Fayol încoace, se procedează cu astfel de analize tipologice a diverselor compartimente ale oricărei întreprinderi sau instituţii.[11]

Nu există de altfel sociolog care să nu fi elaborat „tipologii“. Puteţi cunoaşte, din istoria doctrinelor, ce importanţă au avut, pentru dezvoltarea sociologiei, tipologiile formulate de pildă de un

Ferdinand Tônnies (1855—1936) cu a sa distincţie între formele sociale de „Comunitate“ şi „Societate“ [12]; sau cele similare, ale lui Emil Durkheim (1858—1917)[13] cu ale sale solidarităţi „mecanice“ şi „organice“; ale lui Herbert Spencer (1820—1903) [14] cu societăţile „militare“ şi „industriale“ ale lui Robert Redfield (1897—1958) [15] cu al său „Folk“ şi' „Urban“ (1939) sau cele de azi încă curente, de „urban“ şi „rural“, „prein- dustrial, industrial, postindustrial“, „dezvoltat“, „subdezvoltat“ şi „în curs de dezvoltare“ şi aşa mai departe.

în sfîrşit să trecem la enunţarea încă a [unui tip de paradigme.

d. Paradigmele formale

De data aceasta nu mai avem nici propoziţii care să poată fi formulate ca „premise majore“, din care să se deducă consecinţe, cum e în cazul ipotezelor, nu mai avem nici „analogii“ concrete şi nici „tipologii“, ci doar simple „cadre formale“ (în sens de „lipsite de conţinut“).

Este de fapt vorba de ceea ce în ter-[1], minologia modernă poartă numele de „modele“, operaţia de „modelare“, fiind| azi socotită ca esenţială în unele tratate recente.

„Model“ nu înseamnă însă, în această terminologie, ceva ce trebuie imitat, luat ca pildă, ci pur şi simplu e vorba doar de o „schemă paradigmatică“, formală, putînd servi drept cadru de referinţă. „Modelul“ nu explică realitatea şi nici măcar nu

[11] **Inginerul HENRI FAYOL (1841—1925) în lucrarea sa „*L'Administration industrielle et générale*“ (1916) schematizează orice întreprindere în 6 grupe de operaţii: *tehnice* (a pro duce, a fabrica, a transforma), *comerciale* (a cumpăra, a vinde, a schimba), *financiare* (a obţine şi a administra capitaluri), de *securitate* (a proteja bunurile şi oamenii), *contabile* (inventariere, bilanţuri, statistici), *Adminis trative* (a prevedea, organiza, comanda, con trola).**

[12] **FERDINAND TÔNNIES, *Gemeinschaft tind Gesellschaft* (1887) (traducere franceză în 1946).**

[13] **EMILE DURKHEIM, *De ta division du travail social; étude sur l'organisation des sociétés supérieures* (1893).**

[14] **HERBERT SPENCER (1820—1903) *Principiei of Sociology* (4 volume, 1876—1885) cu diviziunea societăţilor în tipuri „militare“ şi „industriale" (traducere franceză 1878— 1887).**

[13] **ROBERT REDFIELD (1897—1958) *Te-potzlan, a mexican village* (1930), *The little community* (1955), *The Folk culture of Yukatan* (1949) cu teoria „continuum-ului urban-rural“.**

SOCIOLBUC

o exprimă în mod adecvat, ci e doar o structură mintală, deci pur abstractă, folosind orientativ în cursul unor cercetări empirice. Doar în anumite limite modelul poate uneori să corespundă formal cu structura faptelor empirice ce pot fi observate direct. întocmai de altfel, ca orice ipoteză de lucru, căci în fond „modelul“ nu este decît tot o ipoteză formalizată, adică schematizată pînă la algebrizarea sa, între o ipoteză „verbalizată“ şi un model „formalizat“ existînd deci aceeaşi deosebire ca între aritmetică şi algebră.

6. EXPERIENŢA EMPIRICĂ SI EXPERIMENTUL

Printr-o serie lungă de observaţii şi acţiuni, orice profesionist acumulează o „experienţă profesională“ foarte utilă.

Am putea chiar spune că o asemenea experienţă este indispensabilă oricui vrea să ajungă a fi un bun specialist. Debutantul, oricît de bine ar fi pregătit teoretic, nu poate avea tot atîta rapiditate şi eficacitate în acţiunile sale, cît are un om cu multă experienţă în meserie.

Mai ales în faza de „prospectare“, cînd sociologul ia un prim contact rapid cu o problemă, pentru a-şi formula ipotezele de lucru şi a-şi pune la punct uneltele cu care va lucra, experienţa (adăugăm şi „talentul“ personal, adică suma capacităţilor sale mintale şi psihice), joacă un rol deseori hotărîtor.

Dar atît observaţiile cît şi acţiunile care stau la baza unor experienţe profesionale pot avea un simplu caracter spontan şi empiric, adică necontrolat critic. La rezultate bune se poate ajunge cu atît mai curînd şi mai sigur, cu cît experienţa profesională spontană este diriguită de o judecată critică, capabilă să transforme experienţa în „experiment“.

în tot timpul cît lucrează, investigatorul social trebuie să fie călăuzit de gîndire. O lege a cercetării ştiinţifice arată că „nu găseşte decît cel care ştie ce caută“. Prea rareori intervine întîm- plarea ca să ne pună pe calea unor descoperiri utile. în munca ştiinţifică nu trebuie deci să contăm pe întîmplare, pe aşa-numitele „expériences pour voir“, cum le spune marele metodolog Claude Bernard[16]. Munca ştiinţifică are întotdeauna la bază o ipoteză adică un gînd care trebuie verificat printr-un „experiment“; înţelegînd deci prin acest termen o experienţă care urmăreşte confirmarea, infirmarea sau modificarea unui gînd ipotetic.

Mai mult încă decît atîta: nici măcar observaţia concretă nu poate fi făcută fără de sprijinul unei gîndiri. De fapt, observatorul ştiinţific nu „cunoaşte“, ci mai curînd „recunoaşte“ existenţa sau inexistenţa unor fenomene, în măsura în care are despre acele fenomene o suficientă informaţie teoretică, aşa cum vom arăta mai pe îndelete cînd ne vom ocupa de tehnicile observaţiei.

lată deci încă un motiv care face ca valoarea observaţiei să depindă de valoarea teoriei care o însufleţeşte şi o centrează.

Observaţia fenomenelor sociale, cînd se reflectă în mintea noastră, trebuie deci să ducă la o gîndire abstractă, servind ca punct de plecare pentru observarea în continuare a fenomenelor studiate. Numai în felul acesta, de la o cunoaştere de suprafaţă a lucrurilor, putem ajunge treptat la o cunoaştere esenţială a lor, adică la o cunoaştere în lumina legilor obiective care le dirijează.

Acest proces de trecere, de la contemplare vie la reflectare, sub forma gîndirii abstracte, pînă la punerea în practică a celor gîndite, proces dialectic

[16] CLAUDE BERNARD, (1813—1878) *Introduction à l'étude de la meaecine expérimentale* (1865) carte de bază, unică în felul ei, valorînd cît o bibliotecă întreagă, a cărui studiere e absolut obligatorie oricărui metodolog.

SOCIOLBUC

reversibil prin însăşi natura proceselor de cunoaştere, poate fi dirijat în mod sistematic, graţie metodei denumită în logică „raţionament experimental“.

Pentru a înţelege în ce constă raţionamentul experimental şi felul în care el se aplică în ştiinţele sociale, sînt necesare cîteva lămuriri.

în primul rînd trebuie înţeleasă în mod just relaţia care există între teorie şi practică.

De pe urma unei serii lungi de lecturi şi de „experienţe empirice“, investigatorul rămîne cu o anume concluzie teoretică, cu o părere mai mult sau mai puţin precisă despre fenomenele sociale ce pot fi observate. Aceste concluzii urmează a fi îmbunătăţite critic, în continuare.

Procedeul este următorul: formulăm concluziile la care am ajuns în forma unei „ipoteze de lucru“, căreia nu îi acordam decît o valoare tranzitorie, ipotetică. Această ipoteză poate să fie justă sau greşită. Ca să o verificăm, o confruntăm sistematic cu realitatea. în consecinţă, procedăm la o serie de noi observaţii, de data aceasta astfel dirijate, încît să ne ducă la „colecţii empirice“ anume construite încît să constatăm dacă faptele confirmă sau infirmă ipoteza de lucru.

7. EXPERIENŢE SPONTANE, EXPERIENŢE PROVOCATE ŞI RAŢIONAMENTUL EXPERIMENTAL

Experimentele sînt de două feluri: provocate şi neprovocate. în domeniul ştiinţelor naturii, experimentele se pot face în laborator, în condiţii optime de acurateţe logică. De pildă, chimistul bănuind că apa trebuie să fie un compus al hidrogenului cu oxigenul în anumite proporţii, pentru a se convinge de adevărul sau neadevărul acestei concluzii, procedează la experimentare. în aparate special amenajate reuşeşte să despartă hidrogenul de oxigen şi să măsoare cantitatea gazelor obţinute. Stabileşte deci că formula H_aO este într-adevăr cea a apei. Procedează apoi la o contraexperimentare: pune o cantitate dublă de hidrogen alături de o cantitate de oxigen şi prin electroliză reuşeşte să obţină apa. A făcut deci proba şi contraproba şi şi-a verificat astfel ipoteza de lucru.

De asemenea, luînd un alt exemplu din domeniul biologiei: Pasteur ajungînd la concluzia ipotetică a inexistenţei generaţiei spontanee, orice fermentaţie fiind produsul unor bacterii, procedează la experimentaţie. Primul experiment este cel al probei directe: sterilizează, adică omoară bacteriile dintr-o soluţie şi observă că soluţia nu mai fermentează. Apoi, procedează la contraprobă: introduce bacterii în soluţie şi aceasta fermentează. Ipoteza se verifică deci şi se transformă în teoria potrivit căreia fermentaţia este produsul acţiunii unor bacterii.

Uneori, efectuarea unor experimente provocate este imposibilă.

De pildă, în astronomie, calculele făcute în legătură cu sistemul solar l-au făcut pe LeVerrier (1811—1877) să bănuiască existenţa ipotetică a încă unei planete solare, necunoscute, care, pentru a explica mersul pe cer al planetelor din sistemul solar, ar fi trebuit să se afle într-un anumit loc în spaţiu. Era o simplă ipoteză. Ulterior, ipoteza a fost verificată şi a încetat deci a avea caracter ipotetic: astronomii au dirijat lunetele lor spre locul unde afirma LeVerrier că trebuie să existe planeta necunoscută şi într-adevăr au găsit-o: este planeta Neptun. Experimentul nu a fost de data aceasta provocat, ci a purtat asupra unui fenomen existent, neprovocat.

Dar gîndirea acestor oameni de ştiinţă, indiferent că se aplică unor fenomene provocate sau unora neprovocate, era riguros aceeaşi, constînd într-o verificare a unei ipoteze prin confruntarea ei cu realitatea.

SOCIOLBUC

O astfel de confruntare a unei ipoteze de lucru cu realităţile, poartă numele de „raţionament experimental“.

In domeniul ştiinţelor sociale, este desigur de la sine înţeles, că experimentul provocat nu joacă rolul de seamă pe care îl are în ştiinţele naturii. Apa poate fi „analizată“ materialmente, adică desfăcută efectiv în elementele sale componente, hidrogen şi oxigen. Dar aşa cum ştim, un fenomen social nu poate fi analizat în felul acesta, materialmente, desfăcîndu-1 în părţile sale componente. Analiza fenomenelor sociale nu se poate face decît mintal, pe calea abstracţiei. De asemenea, în ştiinţele sociale nu ne putem îngădui să provocăm anume fenomene, de dragul de a le studia. Nu putem provoca delicte, acte imorale, dezorganizări sociale pentru a le cunoaşte legile. Sîntem deci obligaţi a face analize abstracte şi raţionamente experimentale pe fenomene neprovocate de noi, adică bazîndu-ne pe experienţe „spontane“.

Sînt totuşi domenii în care poate interveni şi experimentul provocat de către noi, deşi nu în scopul direct al raţionamentului experimental, ci în scopuri practice.

De pildă, operaţiunile de planificare pot fi considerate de către cercetătorul ştiinţific ca un experiment provocat dat fiind că avem aici o „teorie“ şi o „realizare“ a ei.

în asemenea împrejurări, raţionamentul experimental se desfăşoară în timp, ipoteza de lucru fiind o „previziune“ iar „experimentul“ constînd în realizarea sau nerealizarea previziunii.

De pildă, o dată cu socializarea mijloacelor de producţie teoria ne arată că se va schimba baza materială economică a vieţii de familie. în consecinţă se va schimba şi forma familiei. Familia de tip burghez este înlocuită cu cea de tip socialist.

Vechiul va ceda locul noului şi ritmul acestei cedări va fi în funcţie de cel al dezvoltării bazei economice a producţiei socialiste. Ipoteza de lucru, în cercetarea acestor fenomene, este deci o „previziune“. Urmărirea realităţii, adică a familiilor reale, ne va arăta dacă această previziune a fost făcută corect, ca tendinţă generală, ca ritm de dezvoltare şi forme succesive de trecere.

Omul de ştiinţă se deosebeşte deci de cel needucat ştiinţific, prin faptul că utilizează, ca mijloc de cunoaştere şi de acţiune, „ipoteza“ (sub dubla ei formă: *statică,* de simplă constatare şi *dialectică,* de previziune). Această ipoteză de lucru serveşte pentru sistematizarea observaţiilor, astfel încît ele să ducă la confruntarea teoriei cu practica, la verificarea deci a gîndirii şi la mînuirea realităţii.

8. DIAGNOSTICELE SOCIALE DESCRIPTIVE; NOMENCLATURA CLASIFICATORIE

a. limbajul ca diagnosticare spontană

în toate aceste operaţiuni implicate de raţionamentul experimental, există diverse etape pe care le străbate gîndirea noastră, care caută ca, pe baza informaţiilor senzoriale de care dispune, să pătrundă cît mai adînc în cunoaşterea realităţilor sociale, sub dublul aspect al descrierii, înţelegerii şi explicării lor.

Termenul tehnic pentru a exprima o „cunoaştere în. .adîncime“ este cel de „diagnostic“ (*Dia* însemnînd în greaca veche „a străbate prin“; cf. „diagonală“, „diametru“; iar „*gnosis*“ însemnînd „cunoaştere“; cf. „gnoseologie“: teoria cunoaşterii).

Termenul este des întrebuinţat în medicină, unde stabilirea diagnozei este curentă. Dar el este folosit şi în alte discipline ori de cîte ori este nevoie să exprimăm noţiunea de „cunoaştere în miez“, „în adîncime“.

Oamenii în mod spontan „califică“ realităţile sociale, dîndu-le nume, ceea ce

SOCIOLBUC

este o primă formă rudimentară de punere a unui diagnostic. Cînd ne aflăm în fața unui fenomen de grupare socială și îi spunem: „familie", sau atunci cînd în fața unei localități, spunem „e un sat", înseamnă că i-am și pus un diagnostic spontan, așa cum ne-o îngăduie limbajul pe care îl folosim, care la rîndul lui exprimă o muncă de conceptualizare de caracter social tradițional.

b. calificările administrative și diagnosticele de primă înfățișare

Uneori, atunci cînd primim sarcina de a executa o anume cercetare științifică, din partea unor organe administrative, acestea ne semnalează problema sub o formă pe care o numim *„calificare administrativă"*.

De pildă, dacă direcția unei întreprinderi ne cere, prin contract, să executăm o anume cercetare, ea va descrie tema de investigație. Va spune de pildă: „problema recrutării forței de muncă" sau „problema fluctuației forței de muncă" sau „problema creșelor" și așa mai departe.

Sau, dacă autoritatea tutelară, sau o instanță judecătorească va cere anchetarea cazului unui „copil-problemă", îi va putea da de pildă calificativul administrativ de „minor delincvent" sau oricare altul, din limbajul vieții curente.

Aceste „calificări administrative" au o valoare mai mare sau mai redusă, potrivit gradului de cunoștințe sociologice al celor care le emit. În măsura în care cunoștințele sociologice sînt mai răspîndite aceste calificări administrative se apropie de un diagnostic mai corespunzător.

În continuare investigatorul social, luînd primul contact cu o realitate socială, fie în faza prospectării, fie în faza „primei întrevederi" în „munca de caz" (adică în ceea ce este „case work-ul de asistență socială"), va căuta să îmbunătățească diagnosticul primit sub această formă de „calificare administrativă", punînd el însuși un anumit „diagnostic de primă înfățișare", pe care îl va îmbunătăți apoi treptat, pe măsură ce, prin cercetare, va ajunge la o cunoaștere din ce în ce mai bună a problemei.

Diagnosticul de primă înfățișare este prin firea lucrurilor destul de sumar, el urmînd a fi deci înlocuit cu alte diagnostice, elaborate din ce în ce mai atent și diversificate în mai multe puncte de vedere.

Distingem astfel mai întîi *„diagnosticul descriptiv"* (sau „nosologic") și *„diagnosticul cauzal"* (sau „etiologic").

Să le analizăm pe rînd.

c. Diagnosticul descriptiv

Este de fapt o descriere adîncită a unui fenomen social, în cadrul unui sistem teoretic de clasificare.

În locul deci al unei descrieri empirice, făcute cu mijloace literare, folosim o descriere științifică clasificatorie, referindu-ne adică la un cadru de cunoștințe teoretice gata elaborate. Orice clasificare științifică cuprinde categorii deosebite, unele generale, altele particulare (familie, ramuri, clase, subclase).

Nu spunem de pildă, în botanică, despre o violetă că este o floare frumoasă, de culoare violetă, cu 5 petale, cu miros particular, ci spunem că „viola odorata" face parte din familia violariatelor, ordinul dialipetalelor, clasa dicotiledonatelor, subramura angiospermelor, din ramura fanerogamelor. Tot astfel în medicină nu ne vom mulțumi să spunem că un bolnav suferă de dureri de stomac și de arsuri, ci vom diagnostica o „boală gastrică" și vom preciza, diferențial, dacă este vorba de o gastrită sau de un ulcer gastric și în acest din urmă caz vom spune dacă este un ulcer gastric cronic cu acutizări periodice, sau un ulcer peptic postoperator, recidivant etc.

Cînd diagnosticul nosologic, descriptiv, este complet, el nu se mărginește deci a da numai „genul" ei, ci și „speța". Diagnosticul este deci „diferențial".

SOCIOLBUC

Este drept că în ştiinţele sociale nu avem încă un sistem clasi ficatoriu dotat cu un vocabular perfect pus la punct, corespunzător cu ceea ce a elaborat Linné (1707—1778) pentru botanică. Ba e chiar o întrebare dacă un asemenea sistem clasificator va putea fi pus cîndva perfect la punct, dată fiind imensa varietate a fenomenelor sociale şi a punctelor de vedere din care pot fi privite. Totuşi, în ultima vreme, din ce în ce mai dese apar tentativele de a stabili „vocabulare ale ştiinţelor sociale“[17] şi „dicţionare“ de sociologie, şi în special ¡„dicţionare poliglote“ cu unele rezultate de pe acum valabile.[18] Deocamdată, sîntem încă în situaţia în care fiecare şcoală de sociologie îşi are propria sa terminologie, astfel că e foarte greu de stabilit, în mod precis, cazurile cînd printr-un acelaşi termen, diferite şcoli înţeleg diferite lucruri, cum pare-se că se întîmplă foarte deseori.

Cîteva exemple: sînt foarte mulţi critici ai marxismului care nu cunosc teoria şi deci nici terminologia marxistă. Aflînd din auzite, sau dintr-o lectură condamnabil de superficială, că Marx acordă „economicului“ o valoare explicativă de „bază “ a vieţii sociale, dau termenului „economic“ nu cel din terminologia marxistă, ci înţelesul de „interes material egoist“ astfel că le vine prea uşor să arate, cu indignare, că oamenii nu se lasă conduşi de egoismul bestial pentru care hrana ar fi legea supremă.

Sau termenul de „structura economică de bază“ e interpretat de unii ca o infrastructură materială, constituită din tot

[17] **PAUL LAZARSFELD şi** M. ROSEN**BERG,** ***The language of social research*** **(A. Reader in the Methodology of Social Research) 1955. Traducere franceză „LE VOCABULAIRE DES SCIENCES SOCIALES;** ***concepts et indices"*** **(în colaborarea cu Raymond Boudon şi cu o introducere de Jean Stoetzel) (1965).**

[18] **Şi în limba noastră se pregăteşte un Dicţionar sociologic poliglot (român, francez, englez, rus, german) de către Centrul de Informare şi Documentare al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice.**

ceea ce oamenii au construit pe suprafaţa pămîntului: şosele, poduri, tunele, linii de cale ferată, baraje, linii de înaltă tensiune etc. etc.

Tot astfel sub numele de „capitalism“, Marx înţelege o anume formaţiune socială, în care clasele dominante sînt cele ale „burgheziei“, proprietară a mijloacelor de producţie şi ale „proletariatului“, care nu dispune decît de forţa sa de muncă. „Capital“ propriu-zis, în marxism, înseamnă acel capital care iese din sfera capitalului comercial şi intră în circuitul producţiei etc. Dar mulţi alţi cercetători sînt de părere că atît
1 „capitalul“ cît şi „capitalismul“ sînt fenomene care au existat dintotdeauna şi deci vor dura întotdeauna. Ei dau în acest scop termenilor „capital“, „capitalism“, „burghezie şi proletariat“ alt înţeles decît cel marxist. Ar fi „capitalist“, după aceştia, orice posesor de avere şi „proletar“, orice sărac, bogat doar în „proles“, copii. Vorbesc de aceea de „capitalism“ în antichitate şi în evul mediu, dacă nu chiar şi în preistorie.[19]

Iată de ce trebuie să dăm atîta atenţie nomenclaturilor ştiinţifice, înţelegînd că, în starea actuală a ştiinţei, nu se poate pleca de la nici o terminologie pentru a deduce din ea teoria subiacentă. Este necesar să cunoşti aprofundat marxismul ca să-i poţi întrebuinţa terminologia, după cum acelaşi lucru se întîmplă şi cu durkheimismul, sau cu oricare altă şcoală sociologică. Tentativele de a ghici conţinutul unei teorii prin analiza termenilor folosiţi este de-a dreptul ridicolă. Orice om de ştiinţă e dator să folosească terminologia propriei lui concepţii teoretice, controlînd, cu dicţionarele mereu pe masa de lucru, dacă termenii nu sînt folosiţi de alţii în alte înţelesuri; în care caz e dator a spune precis care e sistemul terminologic pe care îl foloseşte el.

Procedînd în felul acesta, avem deseori surpriza să constatăm că, sub acelaşi termen, se ascund concepte deosebite,

[19] **De pildă, SALVIOLI,** ***Le capitalisme dans le monde antique*** **(1906).**

SOCIOLBUC

iar alte ori, sub termeni total deosebiţi, se ascund concepte absolut identice.

Vom avea de pildă prilejul să arătăm cîte încurcături pot interveni în discuţiile dintre antropologi şi sociologi atunci cînd unii vorbesc de „trăsături“ culturale, înţelegînd aproape acelaşi lucru pe care alţii îl denumesc „indicatori“.

în concluzie, pentru cei ce gîndesc în cadrul materialismului istoric, terminologia este precisă şi derivă din teoria respectivă şi din consensul marxiştilor, atenţia noastră trebuind să se îndrepte spre eliminarea din vocabularul nostru a acelor termeni sub care se strecoară confuze împrumuturi din moduri de gîndire străine de cele pe care am dori să le profesăm.

Problema terminologiei clasificatorii ni se pune însă, în mod imperativ, şi atunci cînd constatăm că, analizînd o problemă nouă, sau una veche dintr-un punct de vedere nou nu putem folosi nici una din nomenclaturile existente. Este atunci cazul să încercăm crearea unei nomenclaturi noi, operaţie totdeauna foarte riscantă, care ne poate duce la multe greşeli.

Sîntem însă datori să mai semnalăm şi greşeala pe care o fac unii autori care se complac în a folosi o nomenclatură pretenţioasă chiar atunci cînd nu e cazul, ba uneori şi un vocabular plin de neologisme, folosite abuziv. Stilul ştiinţific trebuie să fie corect, precis, totuşi inteligibil, fără să dea impresia unui rebus greu de dezlegat. Desigur că o problemă grea, oricît de clar s-ar expune, rămîne greu de înţeles. Dar o problemă simplă, nu devine mai importantă dacă e expusă confuz.

De aceea sociologul, mai mult decît orice alt om de ştiinţă este obligat să lucreze cu dicţionarele pe masă, pentru ca terminologia pe care o foloseşte să nu fie învăţată „după ureche“, ci metodic, pe bază de nomenclaturi ştiinţifice clare.

De fapt, un om de ştiinţă se cunoaşte şi după terminologia pe care o foloseşte, amatorii şi profanii recurgînd la descrieri literare, la perifraze, acolo unde omul de ştiinţă foloseşte termenul tehnic clasic; sau, cînd o controversă este posibilă, specifică faptul că foloseşte termenul în înţelesul unui anumit autor sau şcoli. Dacă socoteşte util să inventeze el un anume termen tehnic, îl defineşte astfel încît citirea textului lui să poată fi făcută fără confuzii.

Vom vedea, într-un alt capitol, că problema „definirii conceptelor“, transformarea lor în „concepte operaţionale“, cu ajutorul stabilirii „dimensiunilor“ şi „indicatorilor“ lor, este esenţială.

în tot cazul, atunci cînd ne lipseşte un termen clar de clasificare diferenţială, şi sîntem obligaţi a recurge la descrieri va fi cu atît mai mult necesar ca această descriere să fie făcută tot cu folosirea termenilor tehnici.

9. DIAGNOSTICELE CAUZALE

E de la sine înţeles că simpla descriere a unui fenomen social nu implică şi explicarea lui. Pentru a-1 explica e nevoie d^ căutarea cauzelor, adică a „etio- logiei^ fenomenului şi deci de punere a unui diagnostic etiologic.

Căutarea cauzelor producerii unui fenomen social constituie partea cea mai dificilă a investigaţiei, dată fiind primejdia de a cădea pradă vreuneia din iluziile la care ne îndeamnă prejudecăţile noastre şi din care cea mai gravă este aşa cum am mai spus, cea care se mulţumeşte să explice viaţa socială prin mentalităţile oamenilor; adică, repetăm, să explicăm fenomenele de existenţă socială prin cele de conştiinţă socială. Cînd un anume proces social nu se desfăşoară mulţumitor, este clar că psihologia şi mentalitatea oamenilor se vor resimţi şi ele şi nu vor fi cele pe care le-am dori. De unde ispita de a crede că pricina dereglării sau nefuncţionării normale a unui anume fapt de viaţă socială constă în anume psihologie, în greşite opinii şi atitudini ale oamenilor. De aci

SOCIOLBUC

concluzia greşită că, aceasta fiind „cauza“, acţiunea de îndreptare trebuie să constea în înlăturarea acestei „cauze“, deci într-o acţiune de „educare“, de redresare a psihologiei, opiniilor şi mentalităţilor oamenilor. Revenim asupra acestei probleme — şi vom continua a reveni — pentru că practica ne arată că într-adevăr aceasta e greşeala cea mai curentă, din cele multe care se fac, atît în investigaţie cît şi în acţiunea socială: rămîne- rea la nivelul „conştiinţei“ sociale, ceea ce compromite atît seriozitatea cercetării cît şi eficienţa acţiunii.

Datoria investigatorului social este de a stabili complexul real de cauze, atît materiale cît şi spirituale, ale unui fenomen social, oricare ar fi el, astfel ca să surprindem toate „semnele“ care ne arată posibilitatea existenţei unor cauzări sociale multiple, atenţie şi precădere dîn- du-se totdeauna semnelor în legătură cu baza reală a vieţii sociale, adică celor de „existenţă“ socială, iar nu de „conştiinţă“.

Dar odată ajunşi la această fază a investigaţiilor, în care am reuşit să punem, în mod corect, diagnostice nosologice diferenţiale, precum şi diagnostice etiologice, în mod firesc trebuie să continuăm investigaţiile, pentru a vedea care va fi desfăşurarea viitoare a fenomenelor sociale studiate. Am studiat nu „o stare de lucruri“, statică, ci o stare trecătoare de lucruri, adică un „proces social “ de trecere de la ce a fost, prin ce este spre ce, va fi. Deci va trebui să încheiem diagnozele cu o prognoză.

10. PROGNOZELE

în investigaţiile de sociologie concretă, aceste prognoze sînt de două feluri: prognoze stare de fapt şi prognoze plan de acţiune.

Cînd am pus un diagnostic etiologic am şi arătat de fapt care sînt „cauzele“ asupra cărora trebuie să acţionăm, pentru a înlătura pe cele negative şi întări pe cele pozitive, astfel ca să ajungem la realizarea situaţiei dorite. Am făcut cu alte cuvinte şi o *prognoză plan.*

Dar pentru a argumenta şi convinge forurile în drept că este cazul să se elaboreze un „plan de acţiune“, e necesar să studiem şi cum s-ar dezvolta, în continuare procesul social analizat *dacă* nu am interveni printr-o acţiune a noastră. Construim deci şi o *„prognoză stare de fapt*“: dacă nimic nu se schimbă, dacă procesul social este lăsat să se desfăşoare aşa cum se desfăşoară acum, la ritmul şi în direcţia actuală, putem prevedea care vor fi situaţiile la care vom ajunge peste un anumit număr de ani.

Această „prognoză stare de fapt“ serveşte deci mai mult pentru a arăta gravitatea unei situaţii şi necesitatea dea interveni.

„Prognosticul plan de acţiune“ este deci inversul „prognosticului stare de fapt“: în loc să enunţăm viitoarele consecinţe rele ce ar putea rezulta dacă nu intervenim, enumerăm viitoarele rezultate bune pe care sperăm să le atingem.

Şi trebuie şi aci să facem o distincţie.

Dacă într-un plan de perspectivă, să spunem elaborat de către administraţia de stat, centrală sau locală, se prevăd anume acţiuni, putem face prognoza consecinţelor sociale ce vor decurge din acea acţiune. De pildă, dacă se hotărăşte amplasarea unei întreprinderi cu un anumit număr de braţe de muncă necesare, putem prevedea care va fi populaţia totală rezultantă, celor activi adăugîn- du-li-se alţi activi de deservire, plus inactivii, bătrîni, copii etc. Putem calcula deci care vor fi necesităţile în servicii sociale ale acestei populaţii globale (şcoli,

SOCIOLBUC

spitale, restaurante, case se cultură, biblioteci etc. etc.).

Dar din alt punct de vedere, planul de perspectivă este, teoretic vorbind, *o ipoteză,* potrivit căreia admitem că dacă am dus anume acţiuni, vom înregistra anume rezultate. Dacă ulterior nu se ating aceste rezultate, adică dacă eşuăm în acţiunea noastră, este ca şi cum am fi făcut o experienţă care ne arată că ceva a fost greşit în lucrarea noastră: sau nu am avut la bază o investigaţie bună, sau planul nostru nu a fost bine elaborat, sau nu a fost bine aplicat. Eşecul practic pe care îl suferim ne obligă deci să reluăm operaţiile de la capăt, punînd noi diagnostice şi făcînd noi prognostice pe baza unor noi planuri de acţiune.

SOCIOLBUC

Capitolul VI. Alegerea şi concretizarea temelor de cercetare

1. ALEGEREA ŞI FORMULAREA TEMEI

în foarte dese cazuri, aşa cum am arătat, „tema“ ce trebuie cercetată ne este indicată de „beneficiarii“ noştri, adică de acei care subvenţionează institutul, centrul sau laboratorul unde lucrăm sau care au încheiat un contract de cercetare cu instituţia noastră sau personal cu noi.

Totuşi asemenea teme ne sînt arătate doar în principiu. De pildă una din temele „prioritare“ prevăzute în planul de lucru al Academiei de Studii Sociale şi Politice, deci valabilă pentru toată reţeaua sa de cercetare, din întreaga ţară, e formulată astfel: „Problema recrutării, formării şi încadrării în profesie a forţei de muncă“.

Ceea ce înseamnă că fiecare unitate de cercetare va trebui să concretizeze această temă, precizînd locul unde cercetarea va fi făcută, amploarea şi adîncimea ei, modalităţile de abordare a problemei etc.

Dacă cine cere efectuarea unei cercetări, este o unitate oarecare, de pildă, o întreprindere industrială, de cele mai multe ori ea ne va semnala, tot în principiu doar, sub forma unei „calificări administrative“, tema care o interesează şi care de obicei este indicarea unei neplăceri, a unei greutăţi, a unei insuficienţe în mersul întreprinderii. De pildă, o întreprindere poate cere să i se facă un studiu^ asupra „fluctuaţiei forţei de muncă“. în aceste cazuri, investigatorul social va trebui să concretizeze tema, să determine modalităţile potrivit cărora va încerca să rezolve problema, atelierele pe care le va lua în cercetare amă nunţită, aria de domicilii a muncitorilor întreprinderii, adică toată partea metodologică a problemei.

în aceeaşi situaţie ne aflăm şi cînd ni se cere efectuarea unei expertize legale, sau o acţiune de prevederi şi asistenţă socială. Măcar că temele ne sînt „indicate“, uneori prezentate nouă cu un calificativ pe care îl considerăm a fi doar o calificare administrativă, avem sarcina de a alege cadrul în care vom face cercetarea.

Cu atît mai mult atunci cînd avem de gînd a face o investigaţie care să folosească propriei noastre munci de activişti sociali, sau unei cercetări cu scopuri pur teoretice, vom avea sarcina nu numai de a preciza, ci şi de a alege tema de cercetare.

în acest proces de precizare şi mai ales de alegere a temelor de cercetare, sînt de ţinut în seamă o serie de reguli, pe care le putem formula astfel:

a. Tema trebuie să permită o contribuţie la dezlegarea unei probleme

S-a spus că „poetul laudă şi prin ce alege ca să laude“. E o vorbă cu tîlc, care se aplică perfect şi cercetărilor sociologice, aşa că putem spune că valoarea unui sociolog se cunoaşte după valoarea temei pe care o alege.

Teme de studiat sînt infinit de multe, unele extrem de importante, altele de minimă sau de nulă importanţă.

SOCIOLBUC

De pildă putem alege drept temă unul din marile procese sociale care caracterizează o întreagă perioadă istorică, cum a fost de pildă, între cele două ultime războaie mondiale, dezagregarea formelor de viaţă socială tradiţională a comunităţilor noastre săteşti, sub presiunea dublă a capitalismului cuceritor şi al silniciei neoiobage, sau, în ziua de azi, gigantica schimbare pe care o provoacă industrializarea ţării, cu radicala schimbare la faţă a vieţii noastre rurale, cu răsturnarea cumpenei demografice şi economice în favoarea oraşelor şi în dauna formaţiunilor vechi săteşti, care se transformă şi ele, văzînd cu ochii, evoluînd spre un alt mod de viaţă, al cărui viitor nu ne este încă deplin clar, în toate detaliile sale. Asemenea imense procese sociale au loc prin desrădăcinarea unor mase de oameni din vechile lor deprinderi, prin strămutări dintr-un loc în altul, prin părăsirea unor „culturi“ în folosul altora, abia în formaţie, cu alte cuvinte prin dramatice întîmplări umane, care nu pot fi uşurate şi scurtate decît dacă le cunoşti, nu numai cu mintea ci şi cu toată sensibilitatea pe care nu ţi-o dă decît „omenia“ şi simţul de răspundere faţă de tine însuţi, faţă de toţi ai tăi, cei din familia şi neamul tău.

Desigur sînt oarecum interesante şi deseori utile şi probleme de secundară importanţă. A studia de pildă „micro- sociologic“ comportamentul unei clase şcolare, sau a unei tabere de vară a tineretului, ba chiar şi a unei brigăzi sau ateliere de muncă, poate fi de un real folos. Uneori ţi se solicită efectuarea unor asemenea investigaţii mărunte, de către autorităţile competente, care au de rezolvat urgente probleme practice, cum ar fi de pildă cazuri în care sînt de lichidat probleme de „asistenţă socială a familiilor“ sau a unor „deficienţi“ sau „inadaptaţi sociali“. Sociologul este, evident, dator a face şi aceste servicii, mai modeste din punct de vedere ştiinţific, totuşi obligatorii.

Sînt însă cu totul ridicole temele pe care şi le inventă singur cercetătorul lipsit de imaginaţie, care crede că face mare ispravă dacă tratează, cu toată seriozitatea, probleme meschine, lipsite atît de interes teoretic cît şi practic imediat.

N-am vrea să exemplificăm prin cazuri precise, pentru a nu supăra zadarnic prea mulţi colegi.

b. Tema trebuie restrînsă la proporţii modeste

O temă nu este neapărat „importantă“ prin vastitatea ei şi nici prin proporţiile ei nemăsurate.

Defectul de care cu greu scapă începătorii, am mai spus că este de a-şi alege teme grandioase, care depăşesc cu mult capacitatea de lucru a unui singur om, mai ales dacă e grăbit. Desigur este ispititor ca cineva să se gîndească a studia „Problema suburbanelor în lumina revoluţiei tehnico-ştiinţifice actuale“ sau „legile de dezvoltare a agriculturii socialiste“" sau alte asemenea teme, care, dacă ar fi realizate ar intra direct în literatura sociologică mondială. Din păcate ele depăşesc totalmente capacitatea de cuprindere a unui singur om. Pentru rezolvarea lor ar fi nevoie de multiple colective de muncă,, organizate internaţional, cu mijloace instituţionale puternice. De unul singur* astfel de teme duc de obicei la un verbiaj steril, la înlocuirea cercetării reale prin comentarii banale, pentru a căror susţinere nu e nevoie decît de o oarecare abilitate în a pritoci arhicunoscute platitudini.

Temele trebuiesc deci reduse la aspecte concrete, limitate în spaţiu şi timp* aduse adică la măsura capacităţii efective de cuprindere a cercetătorului (sau chiar a institutului de cercetare). Ceea ce înseamnă că abia după ce ai făcut socoteala gospodărească a pregătirii tale profesionale, a timpului şi a mijloacelor de care dispui, poţi „concretiza“ o temă.

Ca să reluăm exemplele de mai sus, ele s-ar putea formula mai modest, dar mai eficient cam astfel: „Procesul de urbanizare în suburbana X a oraşului

SOCIOLBUC

Y“; sau „dezvoltarea agricolă în satul W între 1946 şi 1973“.

Temele astfel restrînse, dacă sînt judicios alese, pot avea o valoare teoretică deosebită, putînd chiar pune în circulaţie idei, ipoteze, fapte, care uneori deschid căi noi pentru o serie de alte cercetări similare, ceea ce pînă la urmă, îngăduie şi o sinteză finală purtînd pe ansamblul lucrărilor făcute de întreg colectivul de cercetători de care poate dispune o ţară sau un grup de ţări.

c. Tema trebuie examinată în cunoştinţa literaturii de specialitate

Fără a căuta originalitatea cu orice preţ, este totuşi bine să nu repetăm teme care au mai fost supuse unor multiple investigaţii, ajungînd deci a fi banale. Au şanse mai mari de reuşită acele teme care sînt „inedite“, în sensul că permit să arunce o lumină nouă asupra unor probleme, fie ele şi vechi.

Să fim însă atenţi asupra faptului pe care l-am mai subliniat, anume: sînt unele teme de cercetare care au scopuri practice imediat, care ne sînt cerute de către diverse foruri administrative. Acestea, deşi cer o muncă de simplă rutină, aproape meşteşugărească, sînt justificate prin însăşi scopul lor practic.

Vorbim însă deocamdată de investigaţiile sociologice care au un caracter „fundamental“ (cum se spune) adică o valoare de contribuţie la teoria sociologiei, care nu au sens decît dacă tema aleasă are şi un caracter de originalitate.

Pentru a ne da seama însă de „noutatea“ unei teme, obligaţi sîntem să cercetăm în literatura de specialitate, ca să vedem dacă nu au fost şi alţii care au atacat-o, astfel ca să nu riscăm a ne strădui să demonstrăm adevăruri care sînt de mult demonstrate de către alţii.

Desigur, putem alege teme vechi, ba chiar clasice, precum de pildă fenomenele de „anomie“, să zicem „sinuciderile“, dacă socotim că în felul acesta putem adăuga ceva nou peste ceea ce se ştie. Dar ar fi ridicol acel scciclog care s-ar apuca să studieze sinuciderile fără să cunoască ce au scris Durkheim, Halbwachs, Bayet şi toată seria celor ce s-au ocupat de această problemă.

Literatura de specialitate îţi transmite o zestre culturală adunată de înaintaşii tăi, care îţi uşurează mersul înainte, te ajută să nu baţi pasul pe loc, într-o „bîlbîială teoretică“ extrem de neplăcută.

d. Tema trebuie formulată clar, folosindu-se o terminologie clasificatorie

Consultarea literaturii de specialitate ne este necesară şi pentru a ne permite integrarea temei alese într-o clasificare corectă. Operaţii de conceptualizare a realităţii sociale au fost făcute de mulţi alţi sociologi ante-mergători, care şi-au sintetizat rezultatele sub forma unor „clasificări“' şi a unor „nomenclaturi“.

Prima grijă a celui ce începe o nouă muncă de cercetare este de a controla dacă nu cumva problema aleasă nu se încadrează în vreuna din clasificările deja existente.

în fond este vorba de operaţia de „diagnosticare“ de care am mai vorbit.

Lucrările ştiinţifice cu dominanţă teoretică, sînt lucrări care se judecă în lumina literaturii comparate, ele fiind competitive doar în măsura în care adaugă ceva nou, ca informaţie sau ca metodă, la zestrea acumulată a disciplinei ştiinţifice respective.

Acesta este motivul care mă face să îndemn pe cercetătorii începători să se ferească de temele pur teoretice, cîtă vreme nu dispun de bibliotecile şi centrele de documentare necesare. E foarte greu, într-o problemă teoretică, să aduci ceva nou, cînd lucrezi într-o oarecare modestă localitate de provincie, sau într-o ţară care nu e destul de bogată ca să-şi procure adevăratul potop de publicaţii care inundă lumea ştiinţei de azi.

E mult mai sigură calea de a aduce o contribuţie serioasă la dezvoltarea ştiinţei, luînd în cercetare o problemă con

SOCIOLBUC

cretă locală, despre care literatura universală nu a luat încă cunoştinţă, adică un domeniu în care putem lucra ca în pămînt virgin.

e. Tema trebuie încadrată într-o teorie

O altă faţă a problemei constă nu numai în a descrie o problemă într-o terminologie potrivită, ci şi în a o încadra într-o teorie, tinzînd să găsească sau să sugereze măcar o explicaţie plauzibilă. Am arătat că tehnic vorbind, pe lîngă un „diagnostic“ descriptiv (sau nosologic) se cade să punem şi un „diagnostic explicativ“ (sau „etiologic“).

Aşadar, primei diagnosticări, analitic-descriptive, obţinută printr-o încadrare într-o clasificare gata făcută, sau abia acum elaborată şi sistematic nomencla- turizată, îi urmează a doua operaţie, cu mult mai grea, de căutare a unei explicaţii cauzale.

Din nou, ori de cîte ori este cazul, căutăm în literatura problemei explica ţiile ce ne sînt propuse de către alţi autori.

Analizăm deci ipotezele lor, avînd grija să nu uităm că orice „explicare“ se face pe baza unei teorii generale, deşi aceasta nu ne este întotdeauna explicit arătată.

Verificăm deci dacă elementele reţinute în acele „diagnostice etiologice“ ce ne sînt propuse, nu au fost cumva triate în mod nepotrivit, sau dacă nu li s-a acordat, în mod abuziv valoarea de „cauze“, de „condiţii“ (univoce sau reciproce) sau de simplă „coexistenţă“ (întîmplătoare sau necesară). Faţă de vechile ipoteze de lucru, dacă le recunoaştem drept corecte, putem lua o atitudine de acceptare şi deci să punem un diagnostic etiologic clasic. Dacă însă, pornind de la o teorie deosebită sau dacă adîncim un diagnostic clasic, ne socotim datori să emitem noi înşine o nouă ipoteză de lucru, o vom formula cu ajutorul unei noi nomenclaturi, astfel ca să putem diagnostica etiologic pe baza propriului nostru mod de gîndire.

2. CONCRETIZAREA TEMEI; ANALIZA CONCEPTUALĂ

a. Conceptele uzuale şi conotaţiile lor

Spuneam că, prin simplul fapt al trăirii noastre în viaţa socială, fiecare din noi formulăm „idei“ despre realităţile care ne înconjoară, pe care le exprimăm în „limbajul“ grupului nostru. Avem deci în vocabularul limbii materne posibilitatea de a găsi termenele care, de bine de rău, corespund imaginilor noastre. Fără a fi studiat sociologia, orice om ştie astfel ce este o „familie“, un „oraş“, un „sat“, o „profesie“, o „reuşită socială“ şi aşa mai departe. Putem acoperi prin cuvinte uzuale întreaga sferă a socialului.

Numai că fiecare din noi, acoperim, cu un acelaşi termen, imagini concrete care nu sînt aceleaşi de la un om la altul. „Conceptul“ exprimat printr-un cuvînt uzual, este deci un „concept imaginat“. în limba românească am putea spune că este „închipuit“, adică prinzînd „chip“ într-o imagine. Psihologic se ştie că fiecărui concept din limbajul uzual i se acordă, de fiecare om în parte, o serie de variate „conotaţii“, acelaşi termen pu- tînd deci avea în mintea multora, cuprinsuri diverse.

Ca să luăm un exemplu clasic: dacă pronunţ cuvîntul „operaţie“, un chirurg se va gîndi la o operaţie chirurgicală, un militar la o operaţie militară, un contabil la una contabilă, un matematician la una matematică etc. Şi acelaşi lucru se întîmplă cu orice termen am avea în vedere. în jurul fiecăruia există aşadar un halou de conotaţii care fac ca înţelegerea între noi să meargă oarecum pe ghicite. Vorbim unii cu alţii fără să fim siguri că fiecare din noi înţelegem exact acelaşi lucru prin acelaşi termen.

SOCIOLBUC

Cînd zic de pildă „sociologie“ eu înţeleg o anume disciplină riguroasă, de investigare a unor probleme sociale, în cadrul unei teorii precise, cu ajutorul unei metodologii şi tehnici precise, urmărind scopuri de asemenea foarte precise. Dar pentru alţii — din păcate pentru mulţi alţii — „sociologie“ înseamnă a face consideraţii generale despre probleme generale chiar dacă nu le-ai studiat niciodată în mod temeinic, profesional. Tot astfel, cînd zic „anchetă socială“, eu înţeleg o anumită operaţie tehnică executată în cadrul metodologic al unei „investigaţii sociale“. Dar pentru un gazetar sau un „amator sociolog“, înseamnă a sta de vorbă cu doi — trei oameni şi a face astfel un reportaj despre cîteva „întîmplări din capitală“.

Deseori chiar şi între sociologii de profesie, neînţelegerile terminologice sînt frecvente. Durkheim a fost de pildă sever criticat pentru că socotea fenomenele de „anomie“ (de pildă infracţiunile) drept „normale“, pe cînd de fapt ele sînt „imorale“! Dar controversele pe termenul de „normal“ sînt multiple. Astfel un fapt poate fi „normal statistic“ (cum socoteşte Durkheim, în cazul de mai sus) dacă apare regulat în orice masă statistică, în anumite limite măsurabile. Dar „normal“ poate fi orice eveniment care se supune unei „norme“. E normal administrativ să nu treci strada cînd lumina roşie interzice trecerea. Un tren are şi el o plecare „normală“, dacă pleacă la ora fixată prin mersul trenurilor. Există şi un normal funcţional. Astfel orice organ din trupul nostru e normal dacă îşi îndeplineşte funcţiunile; şi funcţionează anormal cînd se îmbolnăveşte.

De aceea nu se pot lua îndeajuns precauţii pentru a evita asemenea interpretări multiple, care se pretează apoi la inutile neînţelegeri şi controverse. în bună limbă ştiinţifică, dacă folosim termenul de „normal“, trebuie să-l explicităm, spu- nînd că e vorba de un „normal statistic“, „un normal faţă de normă“, un „normal funcţional“, şi aşa mai departe, după înţelesul clar pe care vrem să-l dăm ter menului acestuia, astfel ca să înlăturăm din mintea cititorilor conotaţiile posibile, altele decît cele pe care le-am avut noi în vedere.

Cu alte cuvinte conceptele ştiinţifice trebuiesc „denotate“.

De altfel, aşa se procedează nu numai în sociologie, ci în orice ştiinţă, în măsura în care, folosindu-se o terminologie uzuală, trebuie totuşi să i se dea un înţeles precis.

Un exemplu clar ni-l oferă de pildă ştiinţa istoriei, unde nenumărate controverse sînt posibile atunci cînd terminologia folosită nu este clară, acelaşi termen putînd avea multiple înţelesuri, potrivit concepţiilor teoretice diverse ale istoricilor. Astfel, termenul de „feudalism“ este cît se poate de neclar. Unii autori denumesc „feudală“ orice societate în care există fenomenul ierarhiei interne de clasă, legînd un grup de „vasali“ de un „suzeran“, printr-o serie de obligaţii, gesturi rituale şi acordarea unor „beneficii“, ca „fief“. Feudalismul ar fi deci un sistem de organizare internă a clasei feudalilor. Alţii, dimpotrivă admit modul de analiză socială specific marxismului şi concep feudalismul ca o socie-tate caracterizată prin existenţa a două clase de bază: una a ţăranilor direct muncitori ai pămîntului, obligaţi a presta munci gratuite şi a plăti dijma din produse unei alte clase, exploatatoare şi deţinătoare a puterii în stat.

Istoricii, care au vrut să se ocupe în mod serios de această problemă, au trebuit deci să procedeze la denotarea conceptului uzual de „feudalism“, spunînd clar ce anume înţeleg ei prin acest termen, deci care e de fapt fenomenul social pe care vor să-l studieze. De pildă, marele istoric şi sociolog Marc Bloch (1886— 1944) defineşte astfel feudalismul (şi nu oricare feudalism, ci pe cel european, în forma lui specific franceză) ca fiind „rezultatul unor brutale disoluţii de societăţi mai vechi“, care nu s-ar putea înţelege fără de marea răsturnare a invaziilor germanice, care silind să fuzioneze două societăţi, la început aflate la două stadii

de evoluţii diferite, a rupt cadrele şi ale uneia şi ale celeilalte.

„Trăsăturile caracteristice“ ale unei astfel de formaţiuni sociale sînt enumerate astfel:

1. Aservirea ţăranilor
2. Salariul înlocuit prin acordarea de fiefuri
3. Supremaţia unei clase de războinici profesionali
4. Legături, de supunere şi protejare, legînd pe om de om; în special, în formă pură, în clasa războinicilor
5. Fracţionarea puterilor şi deci dezordine (anarhie)
6. Supravieţuirea unor vechi moduri de grupare, „neamul“ şi în special „statul“, acesta reuşind în cele din urmă să capete o nouă vigoare.

„Acestea par a fi trăsăturile fundamentale ale feudalităţii europeene“, conchide Marc Bloch.

Asistăm deci, la acest cercetător, la o desfacere a unui concept de circulaţie foarte largă, într-o serie restrînsă de „trăsături“, care „par a fi“ fundamentale unei anumite formaţiuni sociale.

Este deci vorba de o încercare de a ieşi din vag, de a da fenomenului studiat un „diagnostic descriptiv“ cît mai clar şi în acelaşi timp cît mai restrîns la „fundamental“; ceea ce permite în continuare, aplicarea metodei comparative, istoricul putîndu-se întreba dacă aceste „trăsături“ fundamentale se regăsesc şi în alte ţări şi alte epoci decît în Franţa evului mediu? Există un feudalism englez, unul german, unul italian şi mai mult încă, unul japonez, de pildă? Denotarea conceptului permite să se caute în diferite ţări şi epoci, existenţa sau lipsa acestor trăsături fundamentale considerîndu-le pe rînd, una cîte una.

în sociologie, adică în studiul societăţii contemporane este însă cu putinţă ca această tehnică de „denotare şi clară definire a conceptelor“ să fie folosită în aşa fel încît să permită şi o cvantificare, prin procedeul „dimensionării şi al sca- lării indicatorilor“, aşa cum vom arăta în continuare.

b. Transformarea conceptelor uzuale în concepte operaţionale

Orice „denotare“ corect făcută are drept efect să reducă conceptul la o schemă abstractă, săracă în conţinut.

Conceptul el însuşi nu e decît o sărăcire a realităţii. Cînd ne amintim miile de cazuri concrete pe care le cunoaştem sensibil, constatăm că memoria noastră a şi operat asupra lor pe o cale dublă: a uitat trăsăturile ce i-au părut lipsite de interes şi dimpotrivă a reţinut cîteva, cît a crezut de cuviinţă, fie pentru că se repetă mai des, fie că păreau a fi mai generale, caracteristice sumei fenomenelor similare. Din mii şi mii de pomi văzuţi, reţinem ce este „pomul“ în general şi exprimăm această imagine a pomului prin cuvîntul „pom“. Apoi mintea noastră logică elaborează un „concept“, o „noţiune“, pe care o clasează într-un şir de alte noţiuni. Ajungem astfel a deosebi ce este „comprehensiune“ şi „extensiune“ în fiecare noţiune (sau extensiune şi intensiune, cum spun englezii). Dar aceste operaţii logice nu sînt clar intrate în uzajul zilnic al vorbirii, care continuă să lucreze doar cu „imagini“. Omul de ştiinţă însă, după ce a făcut toaleta logică a conceptului, denotîndu-1, arătîndu-i exact extensiunea şi comprehensiunea, dîndu-i chiar definiţia prin „gen proxim“ şi „diferenţe specifice“, constată că a făurit o creaţie mintală, care nu îi este încă de prea mare folos cînd vrea să cerceteze, pe concret, fenomenele rezumate în „Conceptul“ respectiv.

Să admitem că din cele 262 de definiţii date de pildă conceptului de „cultură“ de către diverşi autori, am ales una din ele. Să spunem că am definit „cultura“ ca o „totalitate de răspunsuri date de un grup injoncţiunilor Naturii şi Socialului“. Dar dacă, „antropolog“ fiind, vreau să mă lămuresc asupra culturii unui anume grup social, din cine ştie ce parte a lumii; sau dacă „sociolog al culturii“ fiind, vreau să pun un „diagnostic cultural“ unui grup de tineret de proaspătă origine rurală abia ieşit din şcoli

SOCIOLBUC

profesionale şi nou încadrat în muncă, mă pot întreba la ce îmi foloseşte, în mod practic, o asemenea definiţie a conceptului de cultură? La prea puţin, căci efectiv la teren nu ştiu care vor fi fenomenele, naturale şi sociale, pe care le voi supune observaţiei mele. Conceptul abstract nu-mi foloseşte deci la nimic, dacă nu găsesc un procedeu prin care să-l concretizez.

Antropologii procedează astfel: mai întîi declară a fi „cultural“ numai ce este „învăţat“, adică nederivînd din necesităţi biologice. A te hrăni, de pildă, nu este un act cultural, ci biologic. Dar a obişnui să mănînci anumite alimente, pregătite în anume fel, la anumite ore, acestea sînt „obiceiuri“ învăţate, imitate deci după ce fac alţii din grupul tău, deprinse prin „enculturaţie“: deci sînt fenomene „culturale“. A avea relaţii sexuale este tot astfel un fenomen necultural, biologic. Dar a alege o soţie, din anume grupă socială, de anume vîrstă, sau naţionalitate, de anume religie, acestea sînt acte culturale, adică „învăţate“, trecute ţie ca zestre culturală de la maturii care te-au crescut şi semenii cu care con- vieţuieşti.

Antropologii numesc aceste acte culturale *„trăsături culturale"*. Cu alte cuvinte ei desfac conceptul general de „cultură“ într-o serie de „trăsături culturale concrete“. De asemenea ei mai adaugă încă o altă condiţie şi anume: trăsătura culturală trebuie să fie comună unui grup întreg, iar nu o particularitate întîmplătoare a unui individ izolat. Deci „cultura“ se concretizează în „trăsături culturale“ care se pot supune observaţiei pentru că sînt concrete.

în plus, antropologii grupează trăsăturile culturale pe „complexe“ adică pe „capitole“ cum ar fi de pildă „tehnicile de producţie“, „tehnicile şi deprinderile alimentare“, „vestimentare“, „pedagogice“, „sexuale“, „familiale“, de „organizare politică“ etc. etc., aceste capitole variind de altfel de la o şcoală antropologică la alta. Şcoala engleză de antropologie „socială“, preferă să plece de la „complexe“ sociale, pe care să le desfacă apoi în trăsături culturale. Antropologii culturali, americani, mai psiho- logişti, procedează invers, plecînd de la trăsături culturale pentru a le grupa în „constelaţii“, „configuraţii“ etc. în fond e absolut aceeaşi dorinţă şi aceleaşi procedee de a „concretiza“ conceptul abstract de „Cultură“.

în ce mă priveşte, cînd am studiat în Vrancea un capitol al vechii noastre culturi sociale, din domeniul vieţii familiale, am elaborat, după o lungă prospectare a problemei, următoarea ipoteză teoretică:

O familie de tip tradiţional vrîncean se caracterizează prin următoarele „trăsături“.

— Casa părintească rămîne moştenirea celui mai mic dintre feciori.

— Feciorul cel mic moşteneşte şi „partea sufletului“ adică lotul pe care şi-l rezervă bătrînii, acest lot de pămînt fiind singurul care se moşteneşte, toată cealaltă avere trecînd dintr-o generaţie în alta exclusiv prin înzestrare pe linie bărbătească.

— Ceilalţi feciori sînt înzestraţi cu pămînt clădindu-li-se şi o casă prin munca comună a familiei.

— Fetele nu moştenesc pămînt ci îşi iau zestrea cu carul.

— Soţia urmează a se alege, tribal endogamic, adică din grupul satelor confederate, nu din alte sate. (Soţia nu trebuie să bea apă de Milcov, spuneau vrîncenii). Totuşi de la un sat la altul căsătoria se face, exogamic, prin simulare de rapt şi prin plată de desdăunări (plata Vulpii) feciorilor de unde se ia fata.

— Cînd o familie nu are feciori, fata poate fi socotită ca ţinînd loc de „fiu“, bărbatul ei intrînd în gospodăria socrilor ca „ginere pe curte“.

S-ar putea adăuga o serie de alte caracteristici ale familiei vechi, ceea ce nu este cazul a se face în locul de faţă.

Ancheta socială, concretizată astfel, se poate face foarte uşor, pe baza unui tabel cu dublă intrare, pe verticală enume-

SOCIOLBUC

TÎndu-se „caracteristicile“ familiei vechi iar pe orizontală toţi oamenii sau toate casele satului, sau măcar toate cele intrate în eşantionul cu care lucrăm. însemnarea se face uşor prin „+“ (plus) ca răspuns pozitiv, prin „—“ (minus) în caz de răspuns negativ sau cu „0“ cînd nu e cazul a se răspunde.

Sau, în satul Drăguş, caracteristicile vechilor familii mi s-au părut a fi acestea:

— Casa părintească se moştenea de cel mai mic dintre feciori;

— Soţii obişnuiau să-şi „puie masa“, formalitate magic religioasă de validare a căsătoriei şi pentru lumea de apoi.

— Porecla, în sistemul onomastic popular era determinată de posedarea „he- iului“ (locul gospodăriei tradiţionale din sat).

— Bărbatul care se „mărita“, intrînd în casa soţiei lua numele soţiei (recte a „heiului“).

— De asemenea cumpărătorul casei.

— Obligaţiile năşiei (botez, cununie şi moarte) erau de asemenea legate de aceleaşi reguli ale stăpînirii „heiului“.

Yerificînd situaţiile fiecărei case din sat, se poate stabili o listă inventar complet, care apoi se poate supune unei numărări statistice.

Nu e cazul să intrăm în amănunte. Ceea ce dorim a se reţine e faptul că orice concept general (în cazul nostru cel de „familie tradiţională“) se poate concretiza pe această cale a găsirii unor trăsături, a unor caracteristici „materiale“ (obiecte, acţiuni, situaţii) sau „spirituale“ (opinii) care pot fi sesizabile şi la nevoie numărate.

c. Concretizarea conceptelor prin fixarea unor „dimensiuni cvantificabile“

Procedeul acesta de „concretizare“ a conceptelor abstracte este vechi de cînd lumea şi a fost folosit de orice observator al vieţii sociale. Eficienţa lui depinde desigur de felul cum „caracteristicile“ sau „trăsăturile culturale“ sînt alese mai mult sau mai puţin fericit, după talentul şi concepţia teoretică a respectivului observator.

Mai de curînd însă, sub impulsul unei necesităţi din ce în ce mai crescute de a se „cvantifica“, adică de a se trata matematic problemele sociale, unii autori au căutat să sistematizeze acest procedeu.

S-a născut astfel întreaga tehnică pe care sociologii (în special important fiind Paul Lazarsfeld) o denumesc a fi cea a fixării „dimensiunilor“ şi „indicatorilor“ operaţii care se fac potrivit unor reguli destul de simple de expus, dar destul de greu de realizat în condiţii acceptabile.

Să analizăm un exemplu concret, pe care îl vom alege din ramura „sociologiei industriale“.

Ne dăm cu toţii seama, că din masa muncitorilor salariaţi ai unei uzine, sînt unii buni şi alţii mai puţin buni. Sau altfel spus: din masa cea mare a tinerilor de recentă provenienţă rurală, sînt unii care se încadrează mai uşor decît alţii în ritmul de muncă al întreprinderilor moderne. Dar ce înseamnă, în concret o „integrare profesională“? E de la sine înţeles că e vorba de un concept care nu cade direct sub simţurile noastre. Am putea încerca să ne clarificăm ideile, încă confuze, despre „integrare“ spunînd de pildă că un muncitor este integrat în munca sa atunci cîrd este „un bun profesionist“, cînd e „statornic în munca sa“ şi cînd e „disciplinat“.

Asemenea caracteristici (trăsături, aspecte concrete) poartă numele de *dimensiuni.*

Am concretizat deci, deocamdată, conceptul de „integrare în muncă“ prin trei dimensiuni (profesionalizare, statornicie, disciplină) care formează laolaltă: „un spaţiu dimensional“.

îi zicem „spaţiu“ pentru că poate fi lărgit sau micşorat după cum alegem mai multe sau mai puţine „dimensiuni“ pentru a caracteriza fenomenul. în exemplul de mai sus, spaţiul nostru este tridimensional. Dar am fi putut alege un spaţiu mai amplu, adăugîndu-i şi alte dimensiuni, spunînd de pildă că, pentru a-1

SOCIOLBUC

socoti „integrat“, un muncitor trebuie să fie şi în stare să-şi perfecţioneze necontenit capacitatea profesională, în plus să aibă simţul solidarităţii sociale, să contribuie activ la formarea profesională a ucenicilor săi etc.

Dimpotrivă, am putea să restrîngem „dimensiunile“ doar la două din ele.

în această privinţă nu există normative precise, nici reguli care să se aplice mecanic, automat. Dimpotrivă, alegerea a cîte şi care anume dimensiuni, atîrnă de intuiţia noastră, în cadrul filosofiei pe care o practicăm, de experienţa pe care o avem şi de ceea ce am putea numi „talentul“ fiecăruia din noi.

Pe de altă parte precizarea a cîte dimensiuni trebuiesc alese, depinde şi de capacitatea de prelucrare de care dispunem, căci prelucrarea materialului informativ strîns pe un număr prea mare de dimensiuni, poate depăşi posibilităţile noastre de lucru, obligaţi fiind deci în acest caz să restrîngem, cu părere de rău, spaţiul nostru dimensional doar la un volum mai mic.

E lesne de înţeles că dacă nu alegem acele „dimensiuni“ care într-adevăr sînt semnificative, întreaga operaţie de analiză a fenomenului nu va avea valoare.

într-o oarecare măsură ne putem însă bizui şi pe gîndul că, potrivit experienţelor anterior făcute de către metodologii problemei, aceste dimensiuni sînt „inter- şanjabile“. Adică putem înlocui un „set“ de dimensiuni prin alt set, fără ca rezultatele obţinute să fie prea mult deosebite între ele. Ceea ce nu înseamnă totuşi că putem alege dimensiunile la noroc, fără a ne gîndi şi cumpăni cu grijă, pe care e mai logic să Ie alegem.[1]

d. Despicarea dimensiunilor în „indicatori“

Dar nici prin stabilirea dimensiunilor unui fenomen social, operaţie foarte grea şi gingaşă, de care atîrnă valoarea rezultaţelor ce vom obţine, nu am ajuns la capătul obligaţiilor noastre. Am făcut desigur un pas înainte. Am concretizat, ceva mai mult, „conceptul — temă“, prin faptul că i-am stabilit dimensiunile. Dar prin aceasta nu am reuşit încă să-l facem operaţional.

Căci, într-adevăr, ca să reluăm exemplul de mai sus, ne putem întreba cu privire la:

Dimensiunea I (profesionalizare) ce înseamnă în concret a fi un „bun profesionist“? Nu am putea să facem încă un pas mai departe, prin găsirea unor aspecte şi mai concrete, care să ne indice ce trebuie să înţelegem prin „bun profesionist“? Adică: nu am putea stabili anume „indicatori“ concreţi ai „dimensiunii“? Am putea de pildă să formulăm următorii indicatori:

Indicatorul I a e „bun profesionist“ muncitorul care lucrează mereu la normă şi peste normă.

Putem adăuga şi:

Indicatorul I b: E „bun profesionist“ cel care nu dă rebuturi în muncă.

La nevoie am putea stabili în continuare şi alţi asemenea indicatori.

Procedăm la fel cu:

Dimensiunea II (statornicia în muncă) pe care am putea-o subdivide în:

Indicator II a: e „statornic“ muncitorul care nu fluctuează adică nu-şi schimbă necontenit întreprinderea în care lucrează, şi în:

Indicatorul II b e „statornic“ la locul său de muncă muncitorul care nu absentează (motivat, nemotivat).

La fel procedăm şi cu:

Dimensiunea III (disciplină) stabilind:

Indicatorul III a: e „disciplinat“ muncitorul care respectă regulile de funcţionare a întreprinderii şi nu e sancţionat pentru abateri etc.

Ca şi la „dimensiuni“, numărul indicatorilor poate fi mărit sau micşorat, *„spaţiul de indicatori*“ putînd deci avea dimensiuni variabile.

[1] **LAZARSFELD Paul,** ***op. cit.***

SOCIOLBUC

e. Scalarea indicatorilor

Indicatorii, odată stabiliţi ne-au permis să facem ui al doilea pas spre concretizare a conceptului — temă. Dar nici acesta nu este încă ultimul, căci nici prin precizarea indicatorilor nu am reuşit să concretizăm desăvîrşit fenomenul. Se cade să facem încă un al treilea pas.

într-adevăr, reluînd la rînd indicatorii, din exemplul de mai sus, ne putem întreba: ce trebuie să înţelegem prin Indicatorul Ia (muncitor aflat la normă)? Eficienţa muncii oricărui om e *variabilă:* nimeni nu poate lucra permanent la acelaşi nivel. Sînt zile bune, în care omul munceşte peste normă, altele în care abia ajunge la normă şi sînt şi zile rele, cînd omul e bolnav, supărat, preocupat de cine ştie ce probleme personale, cînd dă un randament sub normă. Care este deci proporţia la sută a zilelor de muncă sub normă care ne permite să tragem concluzia că muncitorul nu e bun profesionist?

în loc de un calificativ verbal (bun profesionist, mediocru profesionist, rău profesionist) am putea recurge la o scară numerică, spunînd de pildă că, din totalul zilelor unui an, numărul zilelor sub normă poate atinge proporţia de
— 10%, (muncitor f. bun) între 10 şi 20% (muncitor bun) între 21 şi 30% (muncitor mediocru) şi peste 30 % ? (muncitor rău)? în acest caz constatăm că „indicatorul“ capătă într-adevăr caracterul de „variabilă“ numerică.

Tot astfel am putea proceda scalînd şi variabila „rebuturilor“ pe care le are, în producţia sa, un muncitor, stabilind anume trepte de mărime a rebuturilor, în proporţiile de mai puţin de 10%, între
10 şi 15%, între 16% şi 20% şi aşa mai departe.

La fel am putea proceda şi cu indicatorii (variabilele) celorlalte dimensiuni, adică scalînd numărul de zile absentate sau precizînd de la ce număr de întreprinderi schimbate depistăm fenomenul de „fluctuaţie“ etc.

Uneori asemenea scalări sînt destul de uşor de elaborat.

Alteori, dimpotrivă.

De pildă, între „dimensiunile“ alese de noi, putem face să figureze şi „dimensiunea opiniilor“ adică a părerilor pe care oamenii le au despre anumite situaţii.

De pildă putem stabili ce opinii au oamenii despre problema disciplinei, ca să vedem dacă cei care au o părere justă despre disciplină sînt mai bine integraţi decît cei care au opinii greşite.

Numai că indicatorii de opinie nu se pot stabili şi nici scala uşor. Nu e vorba aci de piese de produse sub sau peste normă, de număr de rebuturi, de zile absentate etc. ci de *idei,* greu sesizabile, cu infinite treceri graduale de la o nuanţă la alta şi mai ales extrem de contro- versabile.

De aceea problema scalărilor în materie de opinii şi atitudini psihologice este una din cele mai grele de rezolvat în mod satisfăcător, aşa cum vom vedea ulterior, cînd vom arăta în ce condiţii fenomenele sociale ale opiniilor pe care le strîngem în colecţiile noastre empirice, pot sau nu pot fi „numărate“, „măsurate“ sau măcar „evaluate“.

întreagă această serie de operaţii de concretizare a conceptelor poartă denumirea de *„strategia indicatorilor“* sau *„construcţia variabilelor“* şi ea ne duce la precizarea unor „baterii de variabile“, sau „baterii de indicatori“, sau „set de indicatori“.

Terminologia potrivită nu este încă precis fixată, unii autori numind şi „dimensiunile“ tot „variabile“, alţii utilizînd fie exclusiv termenul de „indicatori“, alţii exclusiv pe cel de „variabile“ sau chiar de „indici“.

Dar în tot cazul, tehnica de lucru e clară.

f. „Construirea“ fenomenelor sociale supuse investigaţiei

Concretizăm deci realitatea pe care vrem s-o studiem, printr-o serie de „indicatori“ socotiţi a fi esenţiali, adică dătă

SOCIOLBUC

tori de seamă pentru fenomenul studiat. „Bateria“ acestor indicatori (sau acest „set de indicatori“) poate însă varia, aşa cum am arătat, depinzînd de chipul în care socotim a fi „esenţial“ unul sau altul din aspectele lui.

Cu alte cuvinte noi *construim* realitatea pe care o studiem, adică extragem din ea ce credem a fi esenţial. Trebuie însă să fim foarte atenţi la ce facem, mai întîi de toate să fim conştienţi de faptul că studiem fenomenul social nu aşa cum este el, în totalitatea sa, ci aşa cum îl construim; mai bine zis în limitele în care l-am construit; şi că, cucît vom reuşi să formalizăm mai desăvîrşit problema, pe cît se poate matematizînd-o, cu atîta renunţăm la o serie de informaţii directe, empirice, concrete, „genuine“ cum le spun unii. Introducem astfel în investigaţia noastră elemente de incertitudine care pot fi extrem de primejdioase, mai ales atunci cînd descrierea a ce este, ne va servi drept bază pentru o prognoză a ce ar putea să fie în desfăşurarea viitoare a procesului social studiat.

Dar să nu insistăm acuma asupra acestor primejdii inevitabile ale oricărei cercetări ştiinţifice, scăparea de incertitudine neputînd veni decît o dată cu verificarea practică a muncii noastre.

3. ANALIZELE DESCRIPTIVE SI CAUZALE ÎN TEHNICA INDICATORILOR

a. Un exemplu concret de analiză descriptivă

Prin stabilirea dimensiunilor şi „indicatorilor“ unui concept, nu am realizat decît începutul unei analize sociale. Urmează ca, în continuare, să îmbinăm tehnica indicatorilor cu cea a punerii diagnosticelor, descriptive şi cauzale.

Pentru a face mai lesne de înţeles această problemă, de capitală importanţă, socotim că este mai utilă o exemplificare practică decît o expunere teoretică.

Vom încerca să aşternem pe hîrtie, ca într-o filmare „cu încetinitorul“, seria de gînduri pe care le elaborează oricine încearcă să facă investigarea unei probleme sociale, deşi fără a le formula verbal, şi cu atît mai puţin în scris, ci doar ca un proces mintal automat, semiconştient.

Metodic însă, elaborarea acestor etape ale gîndirii se cade să fie făcută conştient, astfel ca ceea ce de obicei ne apare ca o „intuiţie“ spontană, să fie dovedită ca rezultat al unui mecanism raţional.

Voi alege un exemplu concret, din domeniul teoretic al aşa-numitei „mobilităţi“ sociale. Ştim din teoria problemei că avem a distinge „mobilitatea geogra- fică“, adică acţiunea de strămutare dintr[r] un loc în altul, de „mobilitatea socială[1]“ care poate fi de doua teluri: „verticală“ cînd are loc o trecere dintr-o clasă socială în alta şi „orizontală“ cînd trecerea se face, în sînul aceleiaşi clase, de la o categorie socială la alta, de la o profesie la alta etc.[2]

O primă ispită m-ar îndemna să aleg, pentru a-1 analiza, fenomenul social în care amîndouă aceste feluri de „mobilităţi“ se află îngemănate, adică fenomenul unei deplasări spaţiale dublată de o deplasare socială. De ce tocmai acest fenomen social? Pentru că se află în această situaţie, la noi în ţară, în actuala noastră fază de dezvoltare, o masă enormă de ţărani care părăsesc satul şi se mută la oraş unde devin muncitori industriali. Sau, nu se mută la oraş, ci merg, în „navetă“ zilnică, săptămînală sau periodică, la locul lor de muncă din urban.

Ştim că puternica industrializare a ţării a creat nenumărate centre industriale, care toate au nevoie de forţă de muncă în cantităţi din ce în ce sporite; ştim de asemenea că aceste forţe de muncă nu pot fi recrutate decît din rural şi că deci

[2] Lucrarea clasică în acest domeniu este cea a lui PITIRIM ALEXANDROVICI SOROKIN (1889—1970), *Social MMlity* (1927).

SOCIOLBUC

problema „mobilităţii teritoriale şi sociale“ este una din cele de bază ale ţării. Ca atare, ea merită să fie analizată. Pentru ce? Pentru că procesul de strămutare a ruralilor de la sat la urban, din munca agricolă în munca industrială, are loc spontan, ca un proces prea puţin dirijat de către organele de stat; căci ne lipsesc evidenţele precise ale necesarului şi disponibilului de braţe de muncă, atît în urban cît şi în rural. Am putea deci să ne punem problema unui „dispecerat“ demografic şi social, adică al organizării unui sistem de ţinere în evidenţă la zi a populaţiei active, şi a alcătuirii unor balanţe demografice, cuprinzînd necesarul şi disponibilul existent în diversele localităţi ale unui judeţ, cu necontenita lor variaţie în funcţie de locurile de muncă, existente şi planificate, de gradul de înzestrare tehnică, agricolă şi industrială, de mişcarea şi structura volumelor demografice etc. etc.

Dacă deci am dori să centrăm investigaţia noastră în vederea unui asemenea scop practic, se cheamă că am şi luat faţă de problemă o atitudine clară şi activă: dorim să planificăm în mod optimal acest proces de „mobilitate socială“ şi să-l diriguim în aşa fel încît să echilibrăm raţional transferul de forţe de muncă din agricultură spre industrie fără să sufere nici agricultura, nici industria, nici oraşul, nici satul.

întrezărim deci, încă de la începutul cercetării noastre, posibilităţile unor concluzii foarte interesante, atît teoretice cît şi practice. Dar pentru început, va fi mai prudent să ne dăm seama că problema e prea vastă pentru puterile unui om sau chiar a unei singure echipe. Ca atare să pornim mai modest, adică de la un anume aspect, de detaliu al problemei. Ca să ne lămurim noi înşine în problemă ar fi util să începem prin a ne fixa atenţia asupra unui sat, dintr-o comună rurală aflată în preajma unui oraş în curs de rapidă dezvoltare industrială, adică aflat în „zona“ de influenţă a urbanului local.

Apoi, vom face „prospectările“ necesare în acest sat, vizitîndu-1, stînd de vorbă cu cît mai mulţi oameni, prelu- crînd datele demografice, vechi şi noi, făcînd adică apel la toate tehnicile de lucru pe care le vom descrie în partea a doua a acestui volum.

Vom adăuga însă şi cercetarea literaturii problemei, citind ce s-a mai scris de către alţii, cu privire la problema aceasta a mobilităţii teritoriale şi sociale. Vom afla că s-au făcut foarte multe teorii cu privire la „exodul rural“, la „saturaţia demografică a ruralului“, la „moartea ţărănimei“, la dispariţia însăşi a noţiunii de „ţăran“ etc. etc.

Dar şi în cadrul acelui sat pe care l-am ales ca punct de pornire în cercetarea noastră, pentru a concretiza încă mai bine problema şi a o ancora temeinic în realitate, e prudent să începem prin a ne preocupa doar de acei activi din sat care fac „naveta“ în munci industriale urbane.

Aşadar, vom începe prin a face „analiza“ conceptului de „navetist“ deşi la prima vedere, el pare a fi clar, aşa că s-ar părea că nu mai e nevoie să-l definim, clar şi distinct, şi nici să-i fixăm „dimensiunile“ şi „indicatorii“.

Totuşi, din literatura problemei, precum şi din convorbirile noastre cu diverşi oameni, putem stabili existenţa unor înţelesuri divergente care se dau acestui termen de „navetist“.

Astfel dintre cele mai curente, reţinem următoarele:

— „Navetist“ este cel care se deplasează de la locul său de domiciliu la cel de muncă.

Dar orice om se deplasează de acasă pînă la serviciu (cu rarele excepţii ale muncitorilor la domiciliu). Sîntem deci cu toţii „navetişti“?

— Să scoatem atunci în relief faptul că deplasarea trebuie să străbată o anume distanţă între domiciliu şi locul de muncă. Cum putem însă preciza care e pragul în Km sau în ore de la care calificăm deplasarea drept „navetă“?

— Atunci, nu am putea spune că „de-plasarea“ trebuie să aibă loc dintr-o localitate în alta? De ce nu! însă pe baza

SOCIOLBUC

cărui argument? Pentru că distanţa între două localităţi e mai mare decît în sînul unei singure localităţi? Ar fi inexact: în cadrul unui oraş ca Bucureştii, distanţele de la un cartier la altul sînt deseori mai mari decît distanţa de la un sat pînă la oraşul central.

— Sau poate e vorba doar de o deplasare de la „rural“ la „urban“? E tot inadmisibil, căci am exclude astfel deplasările de la oraş la oraş, de la oraş la sat şi de la sat la sat. Şi în plus, ar fi absurd ca fenomenul social să existe sau să nu existe după hazardul calificărilor administrative. De pildă localitatea Oto- peni a fost declarată recent „urbană“, înseamnă că din ziua în care s-a făcut această schimbare în scriptologia administrativă, toţi navetiştii de acolo au încetat de a fi navetişti?

— Să admitem atunci că ar fi vorba în principal de o trecere de la muncile agricole la muncile industriale? Nici această soluţie nu e admisibilă, pentru că asemenea treceri se pot face şi fără deplasări teritoriale, trecîndu-se de la o muncă în CAP-ul local la o muncă în industria locală sau în atelierele meşte-şugăreşti anexe ale CAP-ului.

Şi apoi, am exclude din cauză pe muncitorii urbani care şi-au fixat domiciliul în rural, adică într-o localitate „dormitor“.

— în sfîrşit, ce soluţie dăm acelor muncitori care nu au un loc de muncă, ci o „arie de muncă“, precum e cazul cu tractoriştii unei IMA deservind o serie întreagă de localităţi, cantonierii, muncitorii la liniile reţelelor electrice, sondorii, şoferii, inspectorii de diferite genuri, organele de miliţie, doctorii circumscripţiilor medicale etc. Toţi aceştia se află în deplasare permanentă, dar e o întrebare dacă fac „naveta“, ştiind prea bine că înţelesul de bază al termenului de „navetă“ vine din limba franceză unde exprimă noţiunea de „suveică“, adică a unei mişcări de „du-te-vino“ ca a suveicii în războiul de ţesut.

Am putea continua analiza acestor diverse definiţii, din care nici una nu este deplin satisfăcătoare.

în consecinţă, va trebui să căutăm noi înşine o altă definiţie. Să nu ne grăbim însă. Şi mai ales să nu uităm că e vorba să dăm o definiţie nu de „dicţionar filozofic“, ci o „definiţie operatorie“ adică o definiţie unealtă de lucru, cu ajutorul căreia să putem analiza problema, nu numai cazuistic ci şi statistic, fără a uita că în final ne gîndim să aducem o contribuţie la problema dispeceratului demografic. Va trebui deci să fixăm dimensiunile şi indicatorii necesari, care să ne concretizeze îndeajuns de mult această problemă, încît să o putem investiga.

E cazul să ne aducem aminte, ori de cîte ori ne aflăm ajunşi în asemenea situaţie, de cele spuse anterior, cînd am arătat că orice fixare de indicatori înseamnă de fapt o tehnică de construire a obiectului de cercetat. Din imensa şi confuza realitate, va trebui să „decupăm“, să „extragem“ numai acele elemente care ni se par a fi esenţiale, renun- ţînd cu părere de rău, dar neavînd încotro, la multe alte elemente. „Esenţial“ este, în stil operaţional, nu ceea ce înţeleg filozofii prin „ratio essendi“, adică „ceea ce face ca ceva să fie ceea ce este“. Ci pur şi simplu, va fi decretat a fi „esenţial“ ceea ce este utilizabil pentru lămurirea acelei probleme pe care am construit-o avînd în vedere un anumit scop practic, limitat precis la o anume ipoteză de lucru. Este deci vorba de urt „esenţial operativ“, nu de unul filozofic. Ca atare vom renunţa cu bună ştiinţă la toată seria de aspecte ale mobilităţilor geografice şi sociale, care rămîn să formeze cu alt prilej, subiectul unor noi investigaţii.

Ne vom centra atenţ«a doar pe problema deplasărilor populaţiei active care pleacă din sat (şi din munca agricolă) pentru a munci în oraş.

Ne vom gîndi în primul rînd la ce va trebui să observăm cu privire la această

SOCIOLBUC

problemă şi, aşa cum am spus, la început într-un singur sat, observaţie care trebuie să meargă însă pe anumite linii directoare, precizate astfel încît să poată servi şi unei prelucrări statistice.

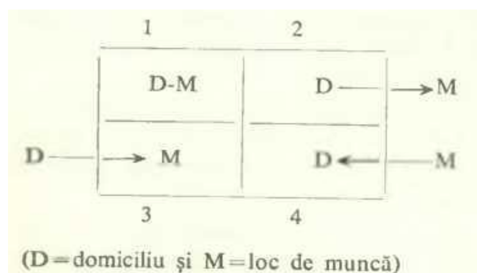
După cum vom mai avea prilejul să arătăm, orice muncă de acest gen începe (dar nu se opreşte aici) prin stabilirea „capetelor de tabel" , adică a „întrebărilor" ce trebuiesc puse celor cu care vom sta de vorbă şi cu precizarea unui număr limitat de răspunsuri, în sistem binar, adică putînd fi completate prin „da" sau „nu".

Aceasta înseamnă că analiza conceptuală pe care o vom face, adică fixarea dimensiunilor şi precizarea indicatorilor trebuie să aibă de la început o valoare şi o semnificaţie statistică.

Pentru a nu pune întrebări alături de realitate, sau mai puţine decît ar trebui, sau prea multe faţă de cît e nevoie, adică pentru a ne încadra exact în miezul problemei, vom face mai întîi o serie foarte mare de „convorbiri libere" (tot după o tehnică pe care vom analiza-o cu alt prilej).

Sărim însă acuma peste această fază de lucru, a cărei expunere ne-ar abate prea mult de la temă şi dăm direct o schiţă de „nomenclatură" care ar putea să ne folosească atît pentru o prelucrare statistică cît şi pentru o precizare, prin delimitare, a problemei pe care o studiem.

Deocamdată, făcînd analiza conceptuală a problemei deplasărilor, în muncă, ne putem clarifica ideile recurgînd, aşa cum e bine să se procedeze întotdeauna, la o schemă grafică, ca de pildă cea următoare:

(D=domiciliu şi M=loc de muncă)

îmi propun deci să clasez populaţia *activă,* astfel:

1. *Activi localnici,* domiciliind în comună şi muncind tot în comună. De pildă membrii cooperativei locale de producţie agricolă, cei muncind în atelierele anexe ale CAP-ului, în industria locală, la domiciliu, în reţeaua cooperativelor meşteşugăreşti sau în sectorul de deservire, ca salariaţi administrativi, din învăţămînt, din serviciile medicale etc.

2. *Navetişti emigranţi* domiciliind în comună, dar muncind în altă localitate.

3. *Navetişti imigranţi,* domiciliind în altă comună, dar venind să muncească aici, în orele de serviciu. De pildă ingineri agronomi, medici, învăţători, primari etc.

4. *Navetişti „dormitor",* cărora le spunem aşa în lipsa altui termen mai potrivit, pentru a denumi pe cei care îşi au locul de muncă statornic în altă localitate, dar vin seara spre a dormi aci.

Pentru a avea lista completă a tuturor acestora va trebui să facem două operaţii deosebite:

a) să trecem prin toate casele, ca să înregistrăm pe cei domiciliaţi aici, adică pe cei din categoriile 1, 2 şi 4.

b) apoi să trecem prin toate locurile de muncă pentru a depista pe cei muncind aci dar nedomiciliaţi în comună, adică pe cei din categoria 3.

Simpla indicare a domiciliului nu este însă suficientă. „Locul de muncă" se adevereşte a fi esenţial, căci problema de bază rămîne totuşi cea a mobilităţii sociale, în legătură cu clasa socială căreia aparţin aceşti activi. Folosim deci categorisirea, azi clasică, a împărţirii în trei sectoare (I agricol, II industrial,
III deservire) formulată de Allen B. Fischer, Colin Clarck şi Jean Joseph Fourastie.

Domiciliul de asemenea trebuie categorisit în „urban" şi „rural". în final,
o serie de combinaţii între 1, 2, 3, 4,
I, II, III şi „urban" şi „rural" devin posibile. Acestea fiind precizate, putem trece la elaborarea nomenclatorului.

SOCIOLBUC

c) *Schiţa unui nomenclator al deplasărilor în muncă.* Prin „deplasare în muncă“ vom înţelege fenomenul trecerii de la un loc de domiciliu (simbolizat prin D) la un loc de muncă (simbolizat prin M).

Scoatem deci din cauză deplasările întîmplătoare, în scop de călătorie, excursii, vilegiatură etc.

Nomenclatura diagnosticului descriptiv. Distingem trei feluri de „deplasări în muncă“:

„Migraţie“: strămutare definitivă atît a locului de domiciliu cît şi a celui de muncă. (Exemplu: rurali mutaţi definitiv în oraş).

„Deplasare în muncă temporară nerepetată periodic. (Exemplu: stagiu trecător de muncă într-un şantier de construcţii).

„Navetă“: deplasare cu ritm constant, din localitatea de domiciliu în cea de muncă.

Pentru a opera cu aceste noţiuni, la teren, va trebui să organizăm o nomenclatură mai amănunţită, care să ne poată servi la adunarea informaţiilor statistice de care avem nevoie.

Nu e cazul să înfăţişăm aci, în toate detaliile, un astfel de nomenclator. Vom schiţa numai liniamentele lui, pentru a se putea înţelege felul cum trebuiesc alcătuite astfel de nomenclatoare statistice, avîndu-se în vedere şi posibilităţile de prelucrare finală cu ajutorul cartelelor perforate de diferite tipuri, aşa cum le vom descrie mai tîrziu, în partea a doua a lucrării.

Menţionăm deocamdată că am prevăzut trei feluri de codificări (I = - pe cartele cu numerotare continuă unilinea- ră; II = cu cartele cu perforări pe coloane şi UI - cartele cu dublă perforare).

Caracterizarea muncitorului	*/*	*II*	*III*
Navcnst emigrant	1	1.1	Colţ dreapta sus
Navetist imigrant	•>	1.2	colţ dreapta jos
Navetist ..dormitor"	3	1.3	colţ stînga sus
Localnic nenavetist	4	1.4	————
SEX			
Masculin	5	2.1	
Feminin	6	2 2	co!| stingă jos
VlRSTA			
—16	7	3.1	A 1 2
16—18	8	3,2	A 1 3
19—21	9	3.3	A 1 4
22- 29	10	3.4	A II 1
30—39	11	3.5	A II 3
40—49	12	3.6	A II 4
50-J9	13	3,7	A III 1
60-	14	3.8	A III 2
STARE CIVILA			
Necitâtorit	IS	4.1	B I
Ositorit	16	4.2	B II
Văduv	17	4.3	B III
Divorţat	18	4.4	B IV

SOCIOLBUC

Caracterizarea muncitorului	,	//	///
SECTORUL DL MUNCA			
Agricultură	19	5.1	C 1
Industrie	20	5.2	C II
Servicii	21	5.3	C III
CALIFICAREA			
Nccaii ficat	22	6.1	D 1
Calificat	23	6.2	D II
Tehnician	24	6.3	D III
Administrativ	25	6.4	D IV
ÎNCADRARE			•
Membru in CAP	26	7.1	E 1
Ziler	27	7.2	E 11
Salarizat pc stat leafa	2*	7.3	E III
NATURA PLĂŢII			
Salar In bani	29	8.1	F I
în naturii	30	8.2	F 11
Bani plus In natură	31	8.3	F III
SITUAŢIA IN LOCALITATEA Dl REŞEDINŢĂ			
Are domiciliu statornic			
In proprietate	32	9.1	G 1
cu chirie	33	9.2	G II
tolerat in ga/dl	34	9.3	G III
SITUAŢIA ÎN LOCALITATEA DE MUNCA			
Nu arc domiciliu	35	10.1	H I
Arc domiciliu temporar			
cu chiric	36	10.2	H II
In ga/dă	37	10.3	H III
baracamente	38	10.4	H IV
NAVETIŞTII			
Natura navetei			
sat-oraş	39	I I . 1	I I
sat-sat	40	11.2	1 II
oraţ-sat	41	11.3	1 III
Oraş-oraş	42	11.4	O IV

SOCIOLBUC

Cattxitrizarea muncitorului	/	//	///
RITMUL NAVETE!			
zilnic	43	12.1	K 1 2
s.ipiimlnal	44	12.2	K 1 3
lunar	45	12.3	K 1 4
sezonier	46	12,4	K 11 1
ncritmic	47	12.5	K 11 3
MIJLOACE DE TRANSPORT			
C.F.R.	48	13.1	L 1 2
I.R.T.A.	49	13,2	L 1 3
Autobuzul întreprinderii	50	13.3	L 1 4
Pe jos	51	13.4	L II 1
cu bicicleta	52	13.5	L 11 3
motorcti-motocicletâ	53	13.6	L II 4
c.tniţâ	54	13.7	L III 1
aulo propriu	55	13.8	L III 2
alic mijloace	56	13.9	L III 4
DISTANŢA ÎN KM —4 Km	57	14.1	M 1 2
4—6	58	14.2	M 1 3
6-8	59	14.3	M 1 3
8—10	60	14.4	M II 1
10—15	61	14.5	M 11 3
15—»	62	14,6	M 11 4
20-30	63	14.7	M III 1
30^-	64	14.8	M III 2
DISTANŢA IN ORE			
15 minute	65	15.1	N I 2
15—30 „	66	15.2	N 1 3
30-45 „	67	15 J	N 1 4
45—60 „	**68**	15.4	N II 1
Pini la o oră jumătate	69	15.5	N 11 3
Pm.'i la 2 orc	70	15.6	N II 4
Peste 2 ore	71	15.7	N III 1
VECHIMEA NAVETEI	72	16,1	O l 2
1—2 ani	73	16.2	O 1 3
2—3 ani	74	16.3	O I 4
3—4 ani	75	16.4	O II 1
4—5 ani	76	16.5	O II 3
6—7 ani	77	16.6	O II 4
7—8 ani	78	16.7	O III 1
8—9 ani	79	16,8	O III 2
9 ani i peste	**80**	**16.9**	O III 4

SOCIOLBUC

Vom vedea în partea a doua a lucrării care sînt tehnicile pentru a folosi această nomenclatură în alcătuirea unui formular statistic. Remarcăm însă numai de pe acuma că am restrîns întrebările la 16 şi nu am depăşit, pentru nici una din întrebări, un număr de 9 răspunsuri, astfel ca datele strînse să poată fi trecute pe cartelă şi prelucrate, semimecanic sau mecanic.

Subliniem faptul că nomenclatura de mai sus, nu este un „model" pe care îl propunem spre copiere şi punere în practică; ci este doar un exemplu, cu valoare exclusiv pedagogica. înti-un caz real, fiitrebările şi răspunsurile trebuiesc reanalizate şi reformulate, potrivit următoarelor două coordonate; situaţia reală din localitate şi ipoteza de lucru avută în vedere de cercetător.

b. **Caracterizarea localităţilor studiate**

Dacă am reuşit să strîngem materialul statistic informativ cu privire la categorisirea populaţiei active domiciliată în localitatea studiată, sau venind să muncească aci, sau venind doar să doarmă aci, putem să încercăm a pune un diagnostic descriptiv al localităţii respective, ţinînd seama de faptul că putem găsi aci, în proporţii diverse toate cele 4 categorii de activi sau doar unele din ele; ceea ce ne permite să caracterizăm localitatea potrivit unei anume „tipologii" care ar rezulta din ponderea deţinută de fiecare categorie în parte.

Am stabili deci mai întîi următorul tabel final:

Am putea în continuare stabili o scară convenţională în care, potrivit procentajelor deţinute de fiecare categorie în parte, am califica localităţile drept :

I Localităţi cu populaţie statornică
II Localităţi de navetă emigrantă
III Localităţi de navetă imigrantă
IV Localităţi dormitor

Sau, poate încă mai clar şi mai precis, am putea spune de pildă că o localitate oarecare, are statornici 65%; Emigranţi 30%; Imigranţi 4% şi Dormitor 1%.

In continuare, luînd în considerare diferitele sectoare de munci posibile, am putea scala şi tipiza localităţile ca fiind:

1) *Localităţi pur agricole* în care majoritatea e deţinută de localnici muncind în agricultură.
2) *Localităţi de navetă industrială*
3) *Localităţi dormitor*
4) *Localităţi satelit,* în care s-au amplasat întreprinderi din sectorul II industrial sau anexe ale unor astfel de întreprinderi din zone dominate de localităţi urbane centrale.
5) *Localităţi de deservire,* puncte de convergenţă locală, în care activii lucrînd în sectorul III de deservire deţin o pondere importantă spre folosul unei întregi zone.

c. **Punerea diagnosticului etiologic**

O dată făcută această primă toaletă descriptivă a fenomenului, operată astfel încît să ne permită încadrarea tuturor cazurilor particulare în totaluri statistice, se cuvine să ducem mai departe

Proporţia muncitorilor activi, în procentaje, pe categorii

	TOTAL		*SECTOR*		*TOTAL*
	%	*I*	*II*	*III*	
1. Localnici					**100%**
2. Navetişti emigranţi					**100%**
3. Navetişti imigranţi					**100%**
4. „Dormitor"					**100%**
	100%	**100%**	**100%**	**100%**	

SOCIOLBUC

analizele, căutînd de data aceasta să depăşim faza simplei statistici descriptive pentru a căuta să „înţelegem“ fenomenul studiat, arătînd deci nu numai ce se întîmplă şi *cum* se întîmplă ci şi *de ce* se întîmplă aşa, şi nu altfel.

Pentru a pune un astfel de diagnostic cauzal, trebuie să reîncepem aceleaşi operaţii de concretizare, menite să transforme „conceptele generale“ în concepte „operaţionale“.

în elaborarea unei ipoteze teoretice ne vom lăsa conduşi de „teoria generală“ sociologică pe care o profesăm, făcînd apel după caz, la una din seria de paradigme de care am amintit (filozofice, analogice, tipologice, formale) căutînd să imaginăm o „explicaţie“ a fenomenului pe care îl studiem, explicaţie care urmează apoi să o verificăm prin confruntarea cu faptele reale.

în concret, reluînd exemplul „navetismului“, să ne centrăm atenţia pe cazul unui proces de strămutare în masă de la o localitate rurală la una urban-indus- trială.

Pentru a elabora o ipoteză veridică, în afară de cunoaşterea literaturii problemei, vom face apel şi la o cunoaştere empirică a fenomenului, cunoaştere încă neştiinţifică, ci formată mai mult în cursul unor contacte directe cu realitatea de toate zilele, sau în cursul unor „perie- geze sociologice“ anume făcute, prin rapide „sondaje şi vizitaţii“ la faţa locului, avînd drept scop să uşureze imaginarea unei ipoteze.

Asupra lucrărilor de prospectare premergătoare elaborării ipotezei, vom avea prilejul să revenim. Deocamdată, să admitem că am făcut această muncă de pregătire. Să vedem cum putem să mergem mai departe, în transformarea ipotezei abstracte într-o unealtă operaţională propriu-zisă.

Pornim mai întîi de la o premiză, implicită în orice cercetare de sociologie: anume că fenomenul pe care îl studiem (repetăm: dacă am avut grijă să luăm în cercetare un fenomen de masă, adică stocastic) nu poate fi întîmplător ci trebuie să se supună unor anume „condiţionări“, adică unor „pricini“ (să nu le spunem deocamdată „cauze“) în cadrul unor legi.

Ne situăm deci în poziţia acceptării unui determinism social, pe care îl proclamăm fără însă a-1 putea încă dovedi.

Formulăm deci ipoteza noastră astfel: probabil că strămutările de la locul de domiciliu la locul de muncă, atunci cînd ele se ivesc în masă, de pildă în cazul aşa-numiţilor „navetişti“ rurali mergînd să lucreze într-un centru industrial, mai mult sau mai puţin distanţat în spaţiu, îşi pot avea explicaţia într-o serie de împrejurări şi situaţii de fapt constînd într-o „scurgere demografică“ provocată de o serie de „denivelări“, de multiple ordine, existînd între cele două localităţi, denivelări materiale, concrete care s-ar reflecta însă şi în opiniile oamenilor favorizînd sau defavorizînd astfel mişcarea de deplasare de la o localitate la alta.

Am putea enumera astfel aceste „denivelări“, acceptate ipotetic ca paradigmă analogică, cu ceea ce se întîmplă în mecanică:

I. *Denivelări demografice.* Surplusuri sau deficite de forţă de muncă, necesare şi disponibile, existente între localităţile de domiciliu şi cele de muncă.

II. *Denivelări economice.* Diferenţe de nivel între cîştigurile ce se pot realiza în cele două localităţi.

III. *Denivelări ale standardelor de viaţă* între cele două localităţi. La care s-ar adăuga:

IV. *Diferenţe de mentalităţi, psihologii şi opinii* adică de reflectări ale situaţiilor concrete din cele două localităţi.

V. *Uşurinţe geografice.* Distanţe şi reţele de transporturi facilitînd strămutarea.

Am precizat astfel un număr de 5 „dimensiuni“. Am putea formula şi mai multe. Deocamdată, să ne oprim la atîtea.

Urmează să coborîm din nou la treapta concretă a „indicatorilor“ pe care i-am putea formula astfel:

SOCIOLBUC

I. *Denivelările demografice*

1. Statistica demografică a celor două localităţi: volume totale de populaţie şi % de populaţie activă. Distribuţii pe sexe şi vîrste.

2. Determinarea necesarului de forţă de muncă în cele două localităţi. Locuri de muncă existente în cele trei sectoare (I agricol, II industrial, III servicii).

3. Determinarea excedentelor şi deficitelor în fiecare din aceste două localităţi.

Determinările de la punctele 2 şi 3 implică un calcul economic care va ţine seama în fiecare caz, de gradul de dotare tehnică al fiecărui proces de muncă în parte, calcul care este el însuşi de precizat printr-o serie de indicatori, pe care îi primim însă ca atare, aşa cum sînt precizaţi în cadrul disciplinei economiei agrare şi industriale.

II. *Denivelările economice*

1. Determinarea veniturilor, în bani şi produse, pe care le poate obţine un muncitor în cele două localităţi.

2. Constituirea unor bugete de familie pe masa celor pe care îi analizăm, pe două grupe simultane: statornici în sat şi navetişti.

3. Analiza stării economice a celor două grupe de navetişti şi nenavetişti: case nou construite, echipament casnic modern, datorii şi economii realizate.

III. *Denivelări ale modului de trai*

1. Analiza urbanistică a celor două localităţi.

a) nivel edilitar atins: drumuri, apă, electrificare etc.

b) nivel de deservire socială (învăţă- mînt, îngrijire a sănătăţii, aprovizionare cu bunuri de consum etc.).

c) nivel de deservire culturală (case de cultură, teatru, cinema, terenuri şi echipament sportiv, biblioteci, muzee).

2. Denivelări în modul de folosire a bugetului de timp.

a) bugete de timp ale nenavetiştilor, navetiştilor şi orăşenilor.

b) analiza timpului liber şi a modului de folosire a lui în cele trei grupuri martore.

IV. *Opiniile celor în cauză*

a) „imaginea“ pe care oamenii şi-o fac despre:

— propria lor localitate (situaţia de ieri, de azi, perspective şi dorinţe de viitor).

— localitatea de navetă (avantaje şi dezavantaje ale vieţii urbane faţă de cea rurală; azi şi în viitor).

b) criterii de opţiune între sat şi oraş (azi şi în viitor).

— personale

— în vederea îndrumării fiilor şi fiicelor lor.

V. *Condiţii prielnice de navetă*

1. Distanţa între localitatea de domiciliu şi cea de muncă — în Km şi în ore de parcurs.

2. Organizarea reţelei de transporturi

— drumuri modernizate sau nu

— transporturi în comun (CFR şi autobuze)

— transporturi individuale (motociclete, biciclete, pe jos)

— orarul transporturilor coordonate cu orarul întreprinderilor.

d. Punerea concluziilor sociologice

Reamintim că intenţia iniţială, pe care am presupus-o ipotetic a o avea, era de a contribui la elaborarea unui sistem de „dispecerat“ demografic şi social, astfel că întreg materialul ce s-ar putea strînge cu un sistem statistic ca cel mai sus schiţat, urmează a fi completat cu o serie întreagă de alte „observaţii“ care se fac direct şi indirect, prin mijloacele tehnice pe care le vom arăta. Scopul lor este în final să ne dăm seama dacă aceste „scurgeri de populaţie“ de la o localitate rurală spre un centru urban industrial, merg sau nu pe un făgaş raţional.

SOCIOLBUC

Pentru a pune corect problema, se cuvine să arătăm de data aceasta, ce înseamnă „normal“, în asemenea situaţii. Cu alte cuvinte, să fixăm clar care sînt „primejdiile“, „neplăcerile“, „dificultăţile“, eventual „rebuturile sociale“, adică „insuccesele“ de diferite ordine, care s-ar putea ivi pe parcursul unui asemenea proces, o dată ce acesta s-a declanşat, în scop de a le preveni sau înlătura.

Ar fi deci de făcut, în continuare, încă o altă analiză conceptuală, de clarificare a unei noi serii de idei şi deci şi a unei nomenclaturi, adică de fixare a încă unei a treia serii de dimensiuni şi indicatori.

Am avut o primă serie, privind diagnosticul descriptiv; o a doua serie privind diagnosticul etiologic; trecem acum la a treia serie, cea de „prognostice“ („prog- nostice stare de fapt“ şi „prognostice plan“).

Am putea deci avea în vedere potrivit şi unor sugestii date de situaţii reale, următoarele neplăcute perspective posibile:

1. *Hemoragia demografică,* adică golirea peste măsură a unei localităţi prin plecarea masivă a populaţiei sale, plecare purtînd în acest caz numele de „exod“.

2. *Contraselecţie demografică şi socială.* Localitatea rurală se goleşte de activii masculini, în muncile locale agricole rămînînd doar populaţia feminină, plus inactivii bătrîni şi copiii.

In afară de lipsa forţei de muncă, deci de efecte negative economice se adaugă şi altele, demografice, dezechilibrul dintre bărbaţi şi femei ducînd la greutatea formării unor noi familii şi deci la scăderea nupţialităţii şi natalităţii.

în plus, cei care pleacă sînt cei mai activi, cei mai dotaţi, mai îndrăzneţi, în localitate rămînînd mai ales cei timoraţi, cei lipsiţi de iniţiativă, într-un cuvînt incapabilii.

împotriva acestor dezechilibrări demografice şi sociale urmează deci să se caute remedii şi să se propună soluţii.

Pentru aceasta este nevoie de o cunoaştere clară a situaţiei: de un calcul al *„mobilităţii brute“,* adică a volumului şi procentului celor care părăsesc definitiv satul sau locurile de muncă din sat, precum şi un calcul al *„mobilităţii nete*“ rezultînd din cuantificarea rezultatelor conjugate a două analize de balanţă a forţelor de muncă a celor din localitatea de domiciliu şi a celor din localitatea de muncă, adică prin stabilirea paralelă în cele două localităţi, în urban şi rural a necesarului excedentului şi deficitului în forţe de muncă.

Stăpînirea şi diriguirea planificată a acestor balanţe a forţei de muncă urbanrurale implică pe de o parte organizarea unei evidenţe ştiinţifice ţinută permanent la zi şi pe de altă parte o serie de intervenţii în mersul vieţii sociale, care se pot desfăşura pe diferite planuri: de echipare şi dotare la nivel urban a localităţilor rurale, de dotare, cu precădere, în tehnici agricole mecanizate a unor localităţi, lăsarea mai la urmă în această privinţă a zonelor în care locuri de muncă industriale locale nu sînt încă disponibile, crearea de industrii rurale, ducerea unei anume politici de învăţămînt şi educaţie etc. adică o gamă întreagă de acţiuni, care, întemeiate pe cunoaşterea locală a situaţiilor, pe capacitatea noastră de a prevedea dezvoltările viitoare posibile, pot duce la o politică socială asupra căreia nu e însă locul şi nici nu avem de altfel căderea a ne pronunţa.

SOCIOLBUC

Capitolul VII. Cazuistica şi construcţia colecţiilor de cazuri

Un aparat conceptual de felul celui pe care l-am expus în capitolul trecut („dimensiuni“, „indicatori“, „nomenclatură“, „diagnostice nosologice“ şi „etiologice“) poate fi în realitatea faptelor, elaborat pe baza prospectării unui singur sat şi printr-o analiză conceptuală făcută acasă la masa de lucru.

O dată elaborată, putem folosi această schemă de gîndire ca „ipoteză“ de lucru, în cercetarea efectivă a unui caz concret. în acest caz, dacă ipoteza ne este verificată, se cheamă că am lucrat „cazuistic“ bine; dar concluziile pe care le tragem rămîn a fi valabile tot „cazuistic“, adică verificate doar pe cazurile concrete studiate.

Dar putem folosi aceeaşi ipoteză pentru studierea nu a unui singur sat ci a unui foarte mare număr de sate. Concluziile pe care le vom trage atunci, vor fi ceva mai generale, de vreme ce sînt verificate pe o „întreagă colecţie de cazuri“. în ce condiţii însă, vom avea dreptul să generalizăm concluziile, afirmînd că sînt valabile în general, pentru orice sat posibil?

Ridicăm în felul acesta una din cele mai grele probleme de care se poate izbi sociologul în cercetările sale: „problema cazuisticii“ şi a condiţiilor în care „generalizarea“ este sau nu este legitimă.

1. ÎNTEMEIEREA ABUZIVĂ PE CAZURI RĂZLEŢE

În mod spontan, gîndim nemetodic şi avem tendinţa de a generaliza în mod abuziv cazurile individuale.

E cunoscută gluma lui Mark Tvvain care rîde de modul cum judecă englezii: abia sosit la Paris un turist englez fiind servit la hotel de o subretă blondă cu ochi albaştri, se grăbeşte să noteze în jurnalul său de călătorie: „franţuzoaicele sînt blonde, cu ochi albaştri“. Mark Twain comite de altfel el însuşi greşeala de care rîde: generalizează abuziv, trăgînd concluzii nu despre un turist englez, ci despre englezi în general. Pe asemenea tendinţe de generalizare se bazează de fapt una din tehnicile reclamei şi propagandei: înfăţişînd un model bine ales, convingi pe naivi să accepte generalizarea. Uneori, nepricepuţii obţin pe aceeaşi cale şi efecte de contra-propagandă. Mă refer la faptul că, de pildă, mulţi străini, vizi- tînd magazinele noastre de artizanat, îşi fac uneori o proastă părere despre arta noastră populară, văzînd acolo cîteva „orori“ care se vînd sub denumirea de „folclorice“; tot aşa după cum publicul nostru îşi face o greşită părere despre cîntecul popular, ascultînd la radio pe lăutarii cîntăreţi profesionişti pompos denumiţi „rapsozi ai cîntecului popular".

SOCIOLBUC

Generalizarea abuzivă a unor cazuri particulare este însă, în materie de muncă ştiinţifică, extrem de primejdioasă deşi, din păcate, destul de răspîndită.

Putem invoca în sprijinul unei metode corecte, următorul pasaj în care Lenin ne dă regula de bază a oricărei investigaţii a fenomenelor sociale:

„în domeniul fenomenelor sociale nu există o metodă mai răspîndită şi mai inconsistentă ca luarea unor fapte răzleţe, jocul de-a exemplele. Să alegi un exemplu, în general, —asta nu este deloc greu; dar nici importanţă nu are, sau dacă are, apoi are una pur negativă“,

„Faptele, dacă le luăm în ansamblul lor, în conexiunea lor, sînt nu numai îndărătnice, dar şi absolut concludente, Faptele dacă sînt luate în afara ansamblului, în afara conexiunii, adică sînt fragmentare şi arbitrare, sînt tocmai numai o jucărie sau chiar ceva mai rău . .. Concluzia care se poate trage de aici este clară: . . trebuie să luăm nu fapte răzleţe ci întreg ansamblul faptelor referitoare la problema analizată, fără nici o excepţie“ [1].

Am face într-adevăr o greşeală de neiertat dacă am socoti că am înţeles legile de ansamblu ale unei societăţi, bazîndu-ne doar pe cunoaşterea cîtorva fapte individuale răzleţe, care ni se par a fi „semnificative“. Materialismul istoric ne învaţă dimpotrivă că e necesar studiul ansamblurilor sociale pentru a putea ajunge la cunoaşterea legilor sociale obiective, acestea neputînd fi cunoscute decît prin considerarea întregului ansamblu de fenomene sociale, în absoluta lor totalitate, sau pe baza unui eşantion reprezentativ.

2. VALOAREA SUGESTIVĂ A CAZURILOR INDIVIDUALE

Sînt însă unele situaţii în care sîntem totuşi îndrituiţi a ne întemeia, cu prudenţă totuşi, pe cazuri individuale. Dacă, de pildă, într-o călătorie de studii, colegii bulgari îţi vor arăta complexul agro-industrial din Tîrnovo, afirmîndu-ţi că cuprinde 23 de sate cu 28.800 locuitori, cu 10.800 salariaţi, numărînd 15 400 ha, lucrate cu 531 de tractoare şi 180 camioane, şi mai ales dacă vei vizita centrul de calcul electronic, cu care îşi fac contabilitatea şi optimizează producţia, nu vei putea afirma că ai despre cele 170 complexe agroindustriale şi cu atît mai puţin despre agricultura bulgară, o corectă viziune de ansamblu. Dar faptul că o asemenea unitate economică există, la acest nivel, constituie o informaţie deosebit de sugestivă: nu ai dovada, dar poţi fi totuşi încredinţat că celelalte formaţiuni agricole similare nu pot fi sub un anumit nivel prea depărtat de cel care ţi-a fost arătat.

Sau ca să luăm un alt exemplu: dacă am prilejul să întîlnesc un malgaş, îmi voi satisface curiozitatea stînd de vorbă cu el. Dacă acesta este un om cult şi bun povestitor, voi afla de la el multe detalii cu privire la ţara lui, la limba pe care o vorbeşte, la gradul lui de cultură, psihologia, moravurile, felul lui de a fi şi în felul acesta îmi voi face o idee despre cam ce ar putea să fie insula Madagascarului şi locuitorii ei. Deci nu numai despre acest malgaş, ci despre „malgaşi în general“. Ţin seama de faptul că trebuie să fie malgaşi mai puţin culţi decît acesta, alţii desigur încă mai inteligenţi şi crescuţi în şcoli mai înalte, dar bănuiesc că în general cam toţi se vor plasa în jurul imaginii pe care mi-am făcut-o despre acest malgaş. Desigur în felul acesta procedăm rapid, fără a ne mai încurca cu complicatele socoteli ale „personalităţii de bază“ sau alte asemenea pretenţioase operaţii.

Acest fel de luări de contact cu o anume situaţie socială, prin intermediul unui povestitor localnic, sînt cît se poate de utile, mai ales atunci cînd te afli în faza

[1] V. I. LENIN, *Opere*, vol. 23, pag. 270.

1 V. I. LENîN, *Opere,* voi. 23, pag. 270.

SOCIOLBUC

de „prospectare“, adică de pregătire a unei investigaţii sistematice. Depistarea problemelor, găsirea aspectelor interesante, teoretice sau practice, ale unei vieţi sociale, se face de altfel tocmai prin acest procedeu al studierii unei multiplicităţi de cazuri răzleţe.

Cînd informatorul tău este un om inteligent, cu dar de observaţie, ceea ce îţi va spune, dacă ştii să-l întrebi ce trebuie şi mai ales ştii să-l laşi să vorbească cît trebuie, poate avea o valoare cu totul deosebită. Înregistrînd la magnetofon sau stenografiind ceea ce îţi spune, îţi procuri un text extrem de util. Şi dacă îţi pregăteşti o serie de astfel de texte, şi le prelucrezi cu tehnica „analizei de conţinut“, îţi poţi organiza mintal o ipoteză de lucru şi elabora uneltele de lucru potrivite punerii în mers a ipotezei.

Nu numai informatorii cu care stai de vorbă îţi pot da sugestii pe care să-ţi întemeiezi investigaţia, ci deseori şi observarea unor obiecte te poate ajuta.

De pildă, ajuns într-un sat, care, aparent, nu se deosebeşte prin nimic de restul satelor din regiune, vezi la fîntînă o femeie cărînd apă cu un vas de alamă de formă tipic sud-dunăreană. De îndată îţi pui întrebarea: e oare un sat cu o veche populaţie bulgărească? întrebi, iscodeşti şi afli ceea ce, altfel oamenii s-ar fi ferit să-ţi spuie. Sau într-un cartier de oraş, vezi bănci pe la porţile caselor. Este oare semnul unei populaţii cu moravuri încă rurale, obişnuiţi a ieşi seara la poartă „la divan“, adică la sfat cu vecinii? Sau vezi brazi la unele porţi: nu pot fi decît sau armindeni sau brazi de nuntă. în tot cazul, tot semn clar al unei populaţii de recentă provenienţă rurală.

Vom reveni insistînd asupra acestor probleme, cînd vom analiza tehnica observaţiilor de obiecte, acţiuni şi opinii.

2. CAZURILE INDIVIDUALE „REPREZENTATIVE“

Ne putem însă pune întrebarea dacă n-ar fi cumva cu putinţă să generalizăm totuşi, în cazul cînd ne-am întemeia pe cazuri răzleţe, cu condiţia ca acestea să fie „reprezentative“.

Aşa procedau de pildă cei din şcoala lui Le Play: socoteau că „familia“ e reprezentativă pentru societatea globală, că „bugetul“ e reprezentativ pentru familie, astfel că toată cercetarea sociologică a unei societăţi o întemeiau ei pe calcularea bugetului unor familii.

Era iarăşi vorba de alegerea, spre a fi studiate monografic, a unor familii, nu la întîmplare, ci potrivit unor criterii teoretice.

Numai că asemenea criterii de alegere, a ce este sau nu este „reprezentativ“, sînt cît se poate de controversabile. Ca să iei drept bune pe cele propuse de Le Play trebuie să fii în prealabil de acord cu teoria lui, potrivit căreia omenirea în decursul istoriei sale, a suferit o degradare continuă de la „modelul“ iniţial fixat de dumnezeire prin cele 10 porunci ale sale, adică de la familia aşa cum este ea înfăţişată în biblie, decădere datorită unor succesive uitări a „tablei legilor“ şi o acomodare la condiţiile, geografic deosebite, în care oamenii au avut a trăi.

Mai pretenţios, sociologul francez Pierre du Maroussem, e de părere că pentru a obţine reprezentativitatea, e nevoie însă nu de o singură familie oricît de bine aleasă, ci de cel puţin trei, astfel ca ele să acopere o suprafaţă socială mai amplă, de la familii foarte sărace, la familii medii, pînă la familii foarte bogate. Deci, într- un sat oarecare de pildă: familii de proletari, mijlocaşi şi chiaburi. „Metoda celor trei eşantioane“ cum o numeşte el, cuprinde deci „le pus petit, le plus grand et un intermédiaire“[2].

[2] PIERRE DU MAROUSSEM, *Les enquêtes, Pratique et théorie* (1900) emite teza că „construirea seriilor subgrupelor (prin statistică şi anchete) este cel mai important lucru. Graţie ei, cele trei eşantioane determină suprafaţa de studiat, aşa cum trei puncte determină un plan“.

SOCIOLBUC

Dar in felul acesta, este mai corectDoar pe calea eşantionării putem real- sâ reducem problema r constituie o cu totul altă modalitate decalculabile. Mai mult decît atîta; eşan- gîndire decît cea a ilu

4. CAZURILE INDIVIDUALE ILUSTRATIVE

în două situaţii avem posibilitatea de al modului cum diversele organe alcă-

a recurge la cazurile particulare cu valoare ilustrativă.

De pildă: ca să arătăm care e portul de toate zilele sau de sărbătoare, din anumită regiune a ţării, vom fotografia cîteva exemplare, care ni se par a fi reprezentative. De asemenea, alegem cîteva case, spre a le înfăţişa ca „ilustraţii“ într-un studiu de arhitectură populară, fără altă pretenţie decît de a permite cititorului să-şi imagineze, mai concret, mai plastic, ceea ce se află descris în cuvinte, în cuprinsul textului. Aşa procedează mulţi oameni de ştiinţă. în manualele de geografie de pildă, folosim desenele şi fotografiile, pentru a da o imagine plastică a ce este un deal, un munte, un torent, un rîu cu meandre etc. etc.

Dar alegerea acestor cazuri ilustrative este şi ea arbitrară şi deci contestabilă. Etnografii de pildă au deseori tendinţa să aleagă drept „ilustraţie“ nu cazurile mediocre, ci pe cele excepţional de frumoase sau de pitoreşti.

Dar putem avea în vedere ilustrarea nu a unei situaţii generale prin cîteva cazuri particulare, ci cu totul alt scop.

Orice cercetare purtînd pe o masă de fapte, pe mari ansambluri, nu poate intra în amănunte. Totuşi amănuntele pot fi extrem de interesante şi ca atare ele merită să fie analizate dacă nu pe totalitatea cazurilor, măcar pe cîteva.

Să comparăm de pildă situaţia din so-ciologie cu cea din biologie. Un biolog poate studia de pildă un corp viu din punctul de vedere al fiziologiei sale, adică

tuind organismul viu, funcţionează, fiecare îndeplinind adică o anume funcţiune într-un ansamblu de funcţiuni, care constituie „viaţa“. Dar acelaşi biolog se poate interesa de anatomia corpului, adică de studiul în particular, al fiecărui organ în parte. Şi pentru a studia bine anatomia corpului, biologul procedează la disecţii, adică la izolarea organelor, prin desprinderea lor, cu bisturiul, din organismul în care erau prinse. Aşadar el secţionează în felii aceste organe, astfel ca ţesătura lor să poată fi studiată la microscop.

E de la sine înţeles că nu se va apuca biologul să treacă întreg organismul, tăiat în felii micrometrice, pe la microscop. Ci va alege, doar, din loc în loc, anume secţiuni pe care le va studia în amănunt.

La fel procedează şi sociologul: face o cercetare de ansamblu, asupra funcţionării totale a societăţii studiate (să-i spunem „fiziologie socială“); studiază apoi fiecare organ al organismului social (adică face „anatomie socială“) sau mai precis spus, fără iz de sociologie orga- nicistă; studiază grupele sociale, seria de relaţii sociale, instituţiile etc., la sir, exe- cutînd însă şi „monografii“ de amănunt, analizate minuţios, ca la microscop.

De pildă: studiază „familia“ din anume regiune, în sensul că analizează statistic, în ansamblu, fie masa integrală a familiilor, fie doar un eşantion reprezentativ. Dar pentru a „ilustra“ concluziile sale şi pentru a pătrunde în amănuntele problemei, va executa şi „monografii de fa

SOCIOLBUC

milii " individualizate.[3] De asemenea, studiind o regiune, adică masa localităţilor de pe un anume teritoriu, îşi va adînci studiile executînd monografia unei localităţi.

Gîndul că ar fi necesară executarea unor asemenea monografii de amănunt a tuturor satelor din ţară — cum a crezut o bună bucată de vreme vechea şcoală de sociologie din Bucureşti este utopic, adică irealizabil, şi în acelaşi timp inutil, tot atît de inutilă cît ar fi şi studierea la microscop a tuturor trupurilor omeneşti, felie cu felie.

în ce ne priveşte socotim metodologic corectă nu numai „ilustrarea" studiilor de ansamblu, ci şi o analiză de amănunt, ilustrativă, a cazurilor reale. Preconizăm adică studii de ansamblu, dublate de studii monografice de cazuri.

Numai că alegerea acestor cazuri particulare ridică o problemă tehnică ce nu poate fi corect rezolvată decît în cadrul unor prealabile lucrări statistice.

Statistica ne permite să stabilim, pentru fiecare categorie de fenomene sociale, anume curbe matematice. Unele afectează forma de clopot, Gauss-Laplace; altele forma de U, sau de J, sau de L, sau de S, după natura fenomenelor concrete studiate. în tot cazul, masa faptelor concrete se plasează pe aceste curbe în poziţii diverse şi potrivit unor frecvenţe calculabile. Alegerea de pildă a trei cazuri reprezentative, se poate face deci mai corect decît la liberul arbitru al cercetătorului aşa cum cerea Maroussem, prin determinarea, matematic exactă a poziţiei cazurilor reprezentative pe curba respectivă, ceea ce permite arătarea valorii frecvenţelor cazurilor aflate pe aceeaşi poziţie ca cel reprezentativ, adică pe mediană, în quartila I-a, în a Il-a, a IlI-a şi a IV-a, cum ne învaţă manualele de statistică.

în felul acesta cazurile individuale reprezentative au calitatea unor „cazuri individuale stocastice".

De exemplu: avem într-o clasă elevi răi, mediocri şi buni. Putem analiza în amănunt cîte un exemplu din fiecare categorie. Dar dacă dispunem de curba de distribuţie a acestor elevi, putem alege trei exemplare matematic determinate, arătînd pentru fiecare exemplu în parte, valoarea, adică ponderea sa. Alegem de pildă pe elevul aflat exact la media aritmetică (sau la mod; sau la mediană) şi spunem cîţi elevi se află în această categorie. Alegem apoi un elev aflat exact la mediana quartilei a Il-a şi arătăm care e frecvenţa cazurilor respective. Apoi un elev din quartila a IV-a şi de asemenea menţionăm numărul elevilor intrînd în această quartilă.

Desigur, şi cu această tehnică rămîne un rest de incertitudine cu privire la valabilitatea generalizărilor pe care le facem. Totuşi, este mult mai serioasă, de pildă, o fotografie a unei case „reprezentative", cînd putem spune *că* sînt în localitatea respectivă 120 de asemenea case, faţă de totalul de 350 cîte există în sat; sau pentru altă casă „reprezentativă", cînd spunem că e singura casă de acest tip.

Greşeala ilustrării prin cazuri răzleţe, cu pretenţie de generalizare, se poate deci corecta, în mare măsură, stocastic, printr-o viziune care trebuie să fie dominantă în toate operaţiunile de gîndire metodică.

1. AVANTAGIILE UNEI DESCRIERI BUNE

Analiza descriptivă a unui caz singular nu este lipsită de valoare ştiinţifică, chiar dacă nu are calitatea de a putea fi generalizată. Iată anume pentru ce foarte mulţi dintre sociologii pe care îi cunoaşte istoria doctrinelor, precum şi practicienii zilei de azi, au obiceiul de a studia, fragmentar, doar anume zone ale socialului, doar anume aspecte ale vieţii sociale. Avînd o specialitate de bază în

[3] Iată de ce, în tradiţia vechii noastre şcoli de sociologie propuneam două planuri de anchetă a familiei: unul „cazuistic", altul pe ansamblul cazurilor" din anume localitate. Vezi XENIA C. COSTA-FORU *Cercetarea monografică a familiei* (1945).

SOCIOLBUC

domeniul unei ştiinţe sociale particulare, fără a fi dublată şi de o înţelegere corectă a ce este sociologia, ei studiază numai cazuri particulare, şi doar un aspect al acestora.

De pildă, lingviştii studiază „graiul“ unei localităţi stînd de vorbă cu un informator local. Dar graiul e un element component al vieţii sociale şi nu poate fi înţeles decît în legătură cu această viaţă socială. Sau cineva studiază bugetul de familie fără să vadă că aspectul economic al vieţii de familie e foarte important, dar nu e totuşi singurul important, căci economicul e doar o „bază“ materială a vieţii de familie, nu toată viaţa de familie.

Sau, într-o fabrică, studiază microsociologic cîteva ateliere uitînd că grupele de atelier fac parte dintr-o întreprindere de multe ori gigantică şi că întreprinderea ea însăşi e doar un fragment dintr-o vastă societate „englobante“, cum îi zic francezii, adică „cuprinzătoare“. Generalizarea concluziilor trase din „microso- ciologie“, la fenomenul „macrosociolo- _gic“, al societăţii globale, este de aceea metodologic greşită, putînd deseori să ne ducă la concluzii aberante.

De aceea, sînt mult mai de crezut, ca fiind mai aproape de adevăr, simplele „descrieri“ ale unor situaţii sociale particulare; pentru că o descriere, dacă e bine făcută, atacă în primul rînd, toate laturile vieţii sociale, cu pretenţia de a fi „exhaustivă“. Ca atare, în mod fatal orice descriere completă, ridică problema teoretică a coexistenţei diferitelor elemente ale structurilor sociale, fiind deci mai aproape de realitate, furnizînd mai multe informaţii pentru o sociologie teoretică, decît unele pretenţioase studii de „sociologie“ care nu reuşesc decît să-ţi dea frînturi schiloade, dintr-o viaţă care nu are înţeles şi nici interes decît dacă nu e ruptă din totalitatea sa[4].

Ceea ce este un argument, socotim hotărîtor, pentru a restabili în drepturile sale aşa-numita „sociografie“.

în ultima vreme, există un curent nefavorabil acestor „sociografii“. Noi înşine sîntem de acord că, lipsite de bază teoretică, descrierile nu au valoare ştiinţifică. Dar în acelaşi timp sîntem convinşi că o descriere bună nu poate fi decît teoretic întemeiată şi că fără de o descriere bine făcută concluziile teoretice nu valorează nimic. E util de pildă să dai un „model teoretic matematizat“ al unei situaţii sociale; dar fără de descrierile cu amănunte concrete, cifrele ne pot duce la concluzii aberante. Spuneam deci că nici o „sociologie“ bine făcută nu e lipsită de viziune teoretică, dat fiind că în alegerea aspectelor ce trebuie descrise, cercetătorul se lasă călăuzit, dacă nu de o teorie conştient elaborată sau primită, măcar de o serie de prejudecăţi cu iz teoretic; aşa că tot ceea ce cerem e doar ca „sociografia“ să lucreze mînă în mînă cu „sociologia“. Sau altfel spus: lucrările teoretice să fie întotdeauna însoţite de analiza descriptivă a „cazurilor particulare cu valoare stocastică“, aşa cum am arătat.

Dar trebuie să recunoaştem că nu toţi cercetătorii sînt de acord să dea „sociografiei“ acest înţeles.

2. CAZUISTICA ÎN TEORIA „ETNIEI“

întemeierea pe cazuri răzleţe şi-a avut pe vremuri o justificare logică în cadrul concepţiei, astăzi cu totul depăşită, pe care au profesat-o în veacul trecut cercetătorii fenomenelor culturii populare, constînd în afirmarea că fiecare „popor“ ar avea un „suflet“ specific lui (un „Volks- .geist“, cum îi spun germanii), prin „popor“ înţelegîndu-se, în fond, o anumită „etnie“. Orice creaţie culturală a unui popor, fie în domeniul etnografic, fol-

[4] **JOHN BEATTIE, *Introduction à VAnthropologie sociale,* în capitolul „Necesitatea unei teorii“ recunoaşte totuşi că „descrierea face mai mult decît să descrie: ea explică, măcar pînă la un anume punct“.**

SOCIOLBUC

cloric, artă şi ştiinţă populară şi cuită, ar purta deci pecetea acestui „duh al neamului". Ca atare e suficient să dispui de un singur exemplar ca să ai posibilitatea să analizezi „duhul" care i-a stat la bază. Nu ai decît să alegi de pildă „Mioriţa", în ediţia Alecsandri, ca exemplar tipic al folclorului românesc; şi să analizezi această baladă ca să afli tot ce este de aflat despre duhul românesc, aşa cum se manifestă el în „spaţiul mioritic". De asemenea, un costum naţional e dătător de seamă pentru întreg portul popular românesc, un cîntec pentru tot „melosul" românesc şi aşa mai departe. E inutil deci să faci colecţii sociografice, cum cerea Steinmetz, inutil să cauţi cazuri reprezentative sau o gamă de cazuri ierarhic aşezate între ele. E suficient să iei oricare caz particular şi el va fi dătător de seamă pentru „duhul" naţional, de vreme ce acesta subîntinde toate crea ţiile culturale din aceeaşi arie. Evident* în realitate intervine şi aci o alegere. însă cu totul arbitrară, culegătorul etnograf sau folclorist, sau interpretator metafizician, va reţine, pentru analizele sale acea piesă care i se pare lui a fi cea mai reprezentativă faţă de ceea ce ştie el mai dinainte că este „duhul" neamului din care face parte. înlătură deci ceea ce nu-i place, ceea ce nu se potriveşte cu imaginea ideală pe care vrea s-o dovedească prin fapte, şi la nevoie intervine personal în creaţia populară, corijînd poporul, potrivit iluziei că ştie el mai bine ce este poporul decît ştie poporul.

Evident, asemenea procedee de lucru sînt cu totul neştiinţifice, dovezi d; ridicolă atitudine patriotardă, dăunătoare bunului renume ştiinţific, nu numai al autorilor respectivi, ci şi a ţării care îi poate lua în serios.

7. CAZUISTICA ŞI ACŢIUNEA CONCRETĂ

O atitudine pe care spunem că o pot avea investigatorii faţă de realităţile vieţii sociale este cea a *acţiunii,* a intervenţiei active, militante, în mersul treburilor omeneşti.

Desigur, orice acţiune implică o cunoaştere a realităţilor asupra cărora vrem să acţionăm. Dar pentru un activist, cunoaşterea nu este un scop în sine, ci doar un mijloc de a asigura eficacitatea acţiunii.

Pentru omul de acţiune, teoria este „generalizantă", dar obiectul acţiunii sale nu este decît un „caz". Nu se poate deci acţiona decît „cazuistic", măcar că aceste „cazuri" pot fi uneori mari ansambluri de cazuri. Putem de pildă studia problema urbanizării unei singure localităţi sau probleme de sistematizare şi echipare teritorială a localităţilor unui întreg judeţ, ba chiar a ţării întregi: pentru cel care acţionează problema rămîne tot de a soluţiona „cazuri" concrete.

în terminologia tehnică a meseriei de sociolog, americanii au lansat termenii de „case study" şi „case work", folo siţi mai întîi în teoria şi practica asistenţei sociale, lărgiţi apoi la orice studiu „operaţional", în sensul de pregătitor al unei „acţiuni", adică a unei „operaţii", unei „mînuiri" a realităţii. Oricare ar fi studiul pe care îl facem, dacă investigăm pentru a rezolva o problemă concretă (de management, de marketing, de urbanism, de politică şcolară, demografică, de sănătate etc. etc.) lucrăm *cazuistic.*

în fond, este vorba de atitudinea personală a investigatorului, faţă de problemă, de un accent pus anume, în mod deliberat, pe elaborarea unui plan de acţiune, iar nu pe o preocupare teoretică, ceea ce face ca un fenomen social să fie sau nu „cazuistic", cu sau fără pretenţia generalizării. Deosebirea, care e azi la modă, între fenomene microsociale şi macrosociale (deşi între ele prag de trecere şi posibilitate de definire nu există) e explicabilă tot prin referire la atitudinea noastră faţă de fenomene: putem lucra cazuistic, sau generalizant, după cum urmărim sau nu o eficienţă practică sau stabilirea unor legi obiective ale socialului.

SOCIOLBUC

Capitolul VIII. Tipologia şi construcţia colecţiilor

1. GENERALIZAREA STATISTICĂ

Rămînem deci la concluzia că nu putem generaliza, adică teoretiza, pe temeiul unor cazuri răzleţe. Cînd vrem să generalizăm observaţiile noastre, sîntem datori a lucra pe un număr mare de cazuri, organizîndu-le în „colecţii", gradul de valabilitate a generalizărilor noastre atîrnînd de posibilitatea de a aplica acestor colecţii tehnicile de gîndire ale statisticii, adică ale considerării în masă a fenomenelor neomogene.

Reamintim că în orice cercetare ştiinţifică pornim de la o *teză teoretică,* formulată în cadrul unei concepţii filozofice generale şi că, apoi, de la această bază coborîm spre concret, stabilind o „ipoteză empirică", pe care o confruntăm cu o „colecţie" de fapte special alcătuită în acest scop, după anume reguli, astfel, încît, o calculare matematică să devină posibilă.

Toate aceste operaţii ar fi inutile dacă realităţile pe care le cercetăm ar fi haotice, nestructurate şi nestructurabile. Dar lucrurile se întîmplă să fie altfel: orice masă de fapte, dacă este suficient de mare, se dovedeşte a avea o structură proprie; iar atunci cînd durează în timp, schimbările care intervin sînt şi ele structurate.

Este de pildă cunoscută de toată lumea aşa-numita „curbă a lui Gauss-Laplace", cea în formă de clopot, care apare ori de cîte ori avem de a face cu o masă de fenomene supuse unor condiţionări foarte numeroase şi greu de izolat unele de altele. Dar cum am mai spus sînt şi alte curbe, avînd alte forme decît de clopot, în formă de U, în J, în L, în S, curbe care pot fi calculate matematic probabilistic, adică în ipoteza că respectivele fenomene s-ar plasa pe curbă la hazard.

Cum însă în realitate fenomenele concrete se abat de la curba teoretică probabilistică, avem indicaţia că a intervenit ceva care a stricat ordinea hazardului pur, un factor care a determinat ca respectiva curbă empirică să aibă anume abateri faţă de curba teoretică, factori care, o dată depistaţi astfel statistic, urmează să fie identificaţi prin cercetare concretă directă.

Aşadar, dacă strîngem un număr mare de „cazuri", dacă facem adică o „colecţie de cazuri", ţinînd seama de anume reguli, îi putem calcula caracteristicile, aplicînd învăţămintele analizei „statistice descriptive". Operaţia se numeşte „specificare"; adică de stabilire a caracterelor specifice ale curbei empirice studiate (valori medii, dispersie, deviaţii).

Apoi, cu ajutorul învăţămintelor „statisticii inductive", inferăm, adică urcăm cu o treaptă spre general, socotind că cele aflate ca fiind specifice colecţiei, sînt valabile şi pentru masa întreagă de fenomene din care am extras colecţia. Stabilim adică „parametrii" fenomenului general, „parametrii" fiind deci cantităţi, determinate prin calcul, intrînd în acţiune în anume familii de curbe.

SOCIOLBUC

în sfîrşit comparăm rezultatele astfel obţinute cu modelul teoretic probabilistic, pentru a depista, aşa cum am spus, factorii tulburînd legile hazardului.

Semnalăm că acest mers metodologic nu este întotdeauna parcurs complet de către statisticienii sociali. Deseori, cercetătorii se mulţumesc cu analiza descriptivă a colecţiei empirice, ceea ce implică folosirea unor formule de calcul ceva mai simple, intrînd obligatoriu în zestrea de cunoştinţe profesionale ale oricărui cercetător. Saltul spre stabilirea parametrilor populaţiei şi cu atît mai mult spre compararea situaţiilor concrete cu modelul teoretic, implică însă folosirea unei matematici cu mult mai complicate. Cum sînt puţini sociologii care să fie şi matematicieni, e mai prudent ca sociologul să facă apel la un matematician de profesie dacă doreşte să parcurgă complet drumul metodologic impus de actualul stadiu de dezvoltare a ştiinţelor.

în terminologia statisticii sociale se obişnuieşte să se numească „populaţie“ colecţia empirică de fapte cu care lucrăm şi „hiperpopulaţie“ masa de fapte din care am extras colecţia. în ultima vreme însă se obişnuieşte din ce în ce mai des să se dea numele de „eşantion“ colecţiei de fenomene empirice şi cel de „populaţie“ pentru hiperpopulaţie, ceea ce se explică prin faptul că se practică, în mod din ce în ce mai curent, alegerea fenomenelor empirice intrînd în colecţie, pe calea eşantionării, metodă care permite o mai corectă posibilitate de trecere de la cazuistică la general.

Matematicile moderne permit deci „generalizări“ şi „depistări“ de „factori activi nonhazard“, mijloace deosebit de utile în cercetările sociale, atunci cînd vrem ca ele să meargă la o maximă precizie în analizele descriptive şi la o maximă capacitate de sesizare a „legilor“ sau măcar a „constantelor“ reglementînd viaţa socială.

2. CARACTERUL TEORETIC AL CONSTRUIRII COLECŢIILOR

Dar pentru ca un tratament matematic să poată fi aplicat colecţiilor de fenomene sociale pe care le strîngem prin cercetare directă, investigatorul social trebuie să ştie că o „colecţie“ se stabileşte valabil doar prin respectarea unor anume norme, foarte stricte, care de fapt sînt o străduinţă de a rezolva aceeaşi veche problemă a prefacerii celor sensibile în ceva inteligibil.

Prima observaţie pe care trebuie să o facem este că nu lucrăm niciodată, în domeniul socialului, cu colecţii absolut omogene.

De altfel dacă toate cazurile care intră în colecţiile pe care ni le formăm, ar fi riguros identice, nici nu am avea nevoie să formăm colecţii, dat fiind că orice caz individual ar fi dătător de seamă pentru toate celelalte.

De pildă, dacă am reuşi să fabricăm într-o uzină de rulmenţi bile perfecte din toate punctele de vedere, atunci o singură bilă, oricare ar fi ea, ar fi dătătoare de seamă pentru întreaga producţie. Controlînd orice bilă, luată la în- tîmplare, am afla care este calitatea oţelului, forma şi dimensiunea tuturor bilelor din serie etc.

Aceasta şi este pretenţia „mostrelor“, a „probelor“ de care se servesc negustorii, asigurîndu-şi clientela că întreaga cantitate pe care o pot furniza va fi absolut identică, în ce priveşte calitatea, cu fragmentul trimis ca reclamă.

în fond această perfectă omogenitate nu e cu putinţă. în orice fabrică, se află cîteva rebuturi. Le eliminăm printr-un control riguros; totuşi unele deosebiri de la o piesă la alta continuă să existe, dar ele sînt de minimă importanţă, aşa că le putem socoti ca tolerabile, neinfluen- ţînd calitatea.

în ordinea fenomenelor naturale, a celor pe care nu noi le fabricăm şi nici nu

SOCIOLBUC

le supunem unui control spre a elimina rebuturile, diversitatea este încă mai mare.

în ştiinţele naturii ne mulţumim foarte lesne cu toleranţe destul de mari. Un botanist de pildă ştie că frunzele unui oarecare copac, să spunem de stejar, nu se aseamănă între ele pînă la identitate. Detaliile lor sînt tot atît de variate, cît sînt de pildă infinit de variate liniile digitale ale oamenilor, în aşa măsură încît putem identifica un individ după amprentele sale. Totuşi cine vede o frunză de stejar, va recunoaşte imediat că ceea ce vede este o frunză de stejar şi nu de alt soi de copac. Deci o singură frunză luată la întîmplare din miliardele de frunze de stejar existente, poate fi considerată drept „probă“, „mostră“, „model“, „tip“ a tuturor frunzelor de stejar posibile. Sau altfel spus, frunza individuală de stejar capătă valoarea de „frunză de stejar în general“, neputînd fi confundată cu nici o altă frunză, de plop, de mesteacăn, arin sau oricare alt copac.

în domeniul vieţii sociale, diferenţele dintre diferitele cazuri care, fiind similare, pot fi clasate laolaltă, sînt însă mult mai importante şi mai ales, ele sînt cele interesante pentru cel ce le studiază. Ori- cît de „omogenă“ am vrea să construim o colecţie de fenomene sociale, ea va fi întotdeauna interior „neomogenă“ în sensul că vor exista „diferenţe“ între elementele componente intrînd în colecţie. Ele pot fi însă „clasate“, adică ordonate de către noi, potrivit unui sistem clasi- ficatoriu, structural.

De pildă, să luăm colecţia de „oameni“. Ca anatomist o putem considera „în general“, făcînd abstracţie de infinitele variaţii individuale. Dacă nu ne interesează decît „omul în general“, putem lua, la întîmplare, un om din oricare loc al suprafeţei pămîntului, fie el de orice rasă, de orice sex, de orice vîrstă etc. etc., unul din cele 3 miliarde ale globului.

Dar ca sociolog, problema devine interesantă abia din momentul în care voi clasifica interior această colecţie globală, omogenă, de „oameni“, de pildă în „bărbaţi şi femei“, „copii, tineri, adulţi, ma turi, bătrîni“ sau „sănătoşi şi bolnavi“, sau „ştiutori şi neştiutori de carte“ etc. etc. în aceste cazuri, un singur om luat ca probă nu ne poate da informaţiile care ne interesează, ci avem nevoie de o „colecţie“ de oameni. Natura colecţiei şi clasificarea ei internă depind însă de ce anume vrem să aflăm. Dacă vrem de pildă să ştim cîţi bărbaţi şi cîte femei, şi în ce proporţii există în anume profesie, sau într-o sală de spectacol etc. putem clasifica cazurile individuale de oameni din colecţia noastră, pe acest criteriu al sexului.

Sau, tot atît de legitim, putem să clasăm colecţia de „oameni“ după criteriul „naţionalitate“. Valoarea clasificării depinde deci de ipoteza cu care lucrăm, de gradul de interes practic sau teoretic al acestei ipoteze.

De pildă, este legitim să ne intereseze să aflăm dacă într-o anumită localitate sînt disproporţionat de multe femei faţă de numărul bărbaţilor; sau dacă decesele de o anume boală profesională sînt egale între ele, în ce priveşte sexul; sau dacă în organele de conducere ale unei întreprinderi numărul de femei este mai mare sau mai mic decît al bărbaţilor. Mă pot, de asemenea, întreba dacă numărul de sinucideri este mai mare la femei decît la bărbaţi etc.

Oricare din aceste „întrebări“ este „legitimă“ în măsura în care e „plauzibilă“, adică răspunde unui gînd acceptabil, care nu-mi pare a fi aberant.

Căci se poate întîmpla ca uneori să se pună şi întrebări absurde. Dacă de pildă vreau să studiez reuşitele şcolare şi îmi pun ipoteza că femeile cu ochi albaştri obţin note mai bune decît bărbaţii cu ochi căprui, este vădit că voi porni la cercetare cu o ipoteză lipsită de sens. Nimic nu mă împiedică să clasific colecţia „candidaţi la examen“, în aceste clase de „femei şi bărbaţi“, fiecare în parte subdivizată după culoarea ochilor. Dar aşi face astfel o operaţie absurdă, adică necorespunzînd nici unei ipoteze admisibile.

SOCIOLBUC

Orice clasificare internă a unei colecţii se justifică aşadar numai în funcţie de valoarea ipotezei care îi stă la bază. . Ceea ce înseamnă că lucrăm întotdeauna cu o „colecţie“ a cărei structură ; internă este „construită“ de noi, potrivit Lunui gînd director. Nu studiem otova „realitatea“ aşa cum ni se prezintă ea, în mod brut, ci extragem din ea ceea ce corespunde unui proces de gîndire, unui interes pe care îl avem, unei anume curiozităţi, de a afla anume lucruri despre realitate.

Aşadar, nici o analiză, chiar dacă e făcută la cel mai înalt nivel tehnic, nu are valoare dacă ipoteza care îi stă la bază nu este ea însăşi valabilă, meritînd să fie luată în serios iar nu dintru început considerată ca absurdă, l' Mai clar încă spus: orice analiză *J* are valoarea pe care o are însuşi modul cum am construit colecţia pe care o analizăm.

Să fim totuşi atenţi asupra următoarei probleme: se poate întîmpla uneori ca ceea ce se pare „absurd“ majorităţii oamenilor să fie plauzibil sau chiar verosimil unui om de geniu. Se spune că şi Gauss avusese gîndul unei matematici non-euclidiene, dar că n-a avut curajul să publice nimic în această privinţă, de teama rîsului batjocoritor al profanilor, şi mai ales al matematicienilor dogmatici. Abia mai tîrziu, Lobacevski şi Boliay au avut curajul să afirme valabilitatea unor ipoteze care păreau iniţial absurde.

E deci greu de dat, în această privinţă, sfaturi sau reguli. Ştim numai că, la baza oricărei lucrări ştiinţifice, stă o ipoteză uneori modestă, alteori genială; şi că pentru elaborarea ipotezelor geniale nu există altă regulă decît cea a hazardului care face ca unii oameni să fie geniali (sau măcar foarte talentaţi) şi în acelaşi timp muncitori, capabili să-şi centreze atenţia, îndelung stăruitor şi în mod creator, pe dezlegarea unei singure probleme, la care alţii nu s-au gîndit.

Aşadar, orice colecţie se analizează în elementele sale alcătuitoare, adică în structurile sale, potrivit unor ipoteze. Aceasta înseamnă că orice colecţie se poate preta nu numai la o singură structurare şi deci la o singură analiză, ci la mai multe, după cum mai multe pot fi ipotezele pe baza cărora lucrăm.

Să tragem oare concluzia că fiecare colecţie are virtual multiple structuri? Desigur, că nu. Sau altfel spus: noi sîntem cei care construim, în mintea noastră,
o colecţie structurată în anume fel, ale- gînd din realitatea complexă, doar acele elemente care răspund structurii mintale pe care ne-am construit-o potrivit ipotezei a cărei verificare o urmărim.

întocmai de altfel cum facem şi cînd construim în mintea noastră un „concept“, dintr-o masă informă de fapte, „abstragem“ adică alegem, triem, „decupăm“ (tăiem şi scoatem) doar acele elemente care ni se par expresive. Tot aşa lucrează şi cei care construiesc „tipuri ideale“ sau fenomenologii prin ceea ce numesc ei „reducţia eidetică“ la „esenţial“ (ratio essendi = ceea ce face ca ceva să fie ceea ce este)[1].

Admitem deci posibilitatea ca mintea noastră să ne ajute să construim „colecţii“ divers structurate, abstrase din realitatea complexă, ceea ce implică şi afirmaţia că realitatea se pretează la asemenea multiple structurări, din care. noi putem

[1] EDMUND HUSSERL (1859—1938) concepea „eidetica“ drept o ştiinţă a esenţelor, bazată pe intuiţie. Vezi „*L'idée de la phénoménologie*“ în traducerea publicată în PUF 1970 şi în aceeaşi ediţie şi „*Les recherches logiques*“, şi „*Idées pour une phénoménologie pure*“ (1913). Pentru Husserl, observaţiile empirice sînt „construite“ şi nu „trăite“. Deci, dacă e necesară o reducţie eidetică, trebuie totuşi să fim conştienţi de faptul că luînd cunoştinţă de fenomenul care rămîne transcendental nouă, noi sîntem cei care îi dăm o semnificaţie.

Ideea de „construcţie“ a fenomenului supus studierii o admitea şi Durkheim, atunci cînd sublinia faptul că noţiunile simţului comun trebuiesc înlocuite prin concepte construite.

Tot astfel NORTHROP F.S.C. afirmă că „ştiinţa nu începe cu fapte şi cu ipoteze, ci cu o problemă specifică: a construi obiectul sociologiei, a ghici sub aparenţe, problemele cele adevărate şi a pune întrebările cele potrivite“ (citat de M. GRAW1TZ, *op. cit.* pag. 332).

SOCIOLBUC

izola rînd pe rînd structurile de care avem nevoie, pentru a le putea înţelege. Trecerea de la sensibil la inteligibil presupune deci o identitate de fond între ceea ce există ca realitate ontologică şi ceea ce se reflectă în mintea noastră, astfel că faptul că noi „construim“ colecţii abstracte, alegînd în acest scop „o baterie“ sau alta, de „indicatori“, nu este abuzivă, „setul de indicatori“ fiind „inter-şanjabil“, un set ales de noi dînd aproximativ acelaşi rezultat ca şi alt set pe care l-am fi putut alege.

întocmai, sau aproape întocmai, cum mai mulţi pictori pot face portrete diferite ale unuia şi aceluiaşi personaj, pe care îl recunoaştem a fi el, în ciuda diversităţii de concepţie şi a modului de execuţie a fiecărui pictor în parte.

Desigur că ceea ce obţinem prin astfel de colecţii, structurate potrivit unei anume viziuni a problemei şi anumitor interese practice sau teoretice, nu este o viziune totală, completă a fenomenului, ci doar o latură, o perspectivă, un aspect al ei.

Gîndirea dialectică ne învaţă însă că între diversele laturi ale unui fenomen pot fi legături: de polarizare, de complementaritate, de contrarietate sau de antagonism, astfel că o cercetare adîncită a unui fenomen social presupune considerarea lui dintr-o succesivă serie de puncte de vedere, adică dintr-o succesivă serie de „construcţii“ structurate ale colecţiilor de fapte pe care le putem construi cu privire la acelaşi fenomen.

Dar problema pe care o ridicăm astfel este încă una din cele care, metodologic, nu ştim să-şi fi găsit pînă acum cele mai bune modalităţi de soluţionare, rămînînd ca o sarcină de rezolvat pentru sociologii de mîine.

Pînă una alta, să rămînem cu concluzia certă că orice colecţie este „construită“ de către noi, printr-o intervenţie taxonomică a minţii noastre, care „clasifică“ elementele, triate din realitate potrivit unor scheme mintale, care nu sînt însă arbitrare, ci trebuie să se supună naturii fenomenelor studiate.

Cum aceste fenomene sînt de diverse naturi, modurile de structurare a colecţiilor vor fi şi ele diverse, potrivit anumitor „tipare“, pe care va trebui să le învăţăm.

Construim deci orice colecţie de cazuri ţinînd seama de o serie de reguli, unele generale, valabile tuturor tipurilor de clasificare existente, altele specifice fiecărui tip în parte.

3. REGULILE CONSTRUIRII COLECŢIILOR

Din infinitul număr de fenomene sociale pe care le putem observa, sîntem şi în alt sens obligaţi să extragem, să „decupăm“, adică nu numai anumite aspecte ale cazurilor, ci şi un anumit număr re- strîns de cazuri, ca să nu depăşim posibilităţile noastre de cuprindere. Alcătuim deci o colecţie restrînsă de fenomene, ţinînd seama de următoarele reguli.

a. Colecţia trebuie să fie global omogenă

Adică să conţină doar fenomene similare, intrînd în aceeaşi „categorie“. Ştim că pentru a clarifica aceste categorii, pentru a transforma conceptele din limbajul curent în noţiuni operaţionale, am procedat la „denotarea“ conceptelor, prin fixarea mai întîi a „dimensiunilor“ apoi a „indicatorilor“. De fapt, în analiza unui fenomen, construim tot atîtea colecţii cîţi indicatori am stabilit, fiecare indicator constituind o categorie de clasare a fenomenelor similare, fiind adică o unealtă de construire a unor colecţii omogene.

Ca să fim mai clari: pot avea interesul de a clasa „oameni“ într-o singură colecţie, adunînd o serie de „cazuri“ de oameni, să spunem membri ai unui CAP. De asemenea pot forma şi o colecţie a cazurilor de „tractoare“ de care dispune

SOCIOLBUC

CAP-ul. Oamenii vor fi diverşi, unii bărbaţi, alţii femei, deosebiţi prin vîrstă, rol în CAP etc., dar îi putem totuşi socoti ca formînd o singură colecţie de „oameni“. Tot astfel, tractoarele pot fi de diverse tipuri, de grade de uzură diferită etc. Dar fiind toate „tractoare“, putem forma din ele o colecţie omogenă. Nu am putea însă forma o singură colecţie, în care să cuprindem atît oameni cît şi tractoare, pentru că nu putem aduna laolaltă oamenii cu tractoarele.

b. Colecţia trebuie să fie structurată intern

Dacă am clasat oamenii într-o singură colecţie, îi putem număra, făcînd ceea ce se numeşte o „numărătoare crudă“. Numărăm de pildă colecţia completă a tuturor celor care au intrat într-o sală de spectacol, la anume oră şi zi. O asemenea numărătoare crudă nu ne spune însă prea multe şi în tot cazul nu face apel la nici un calcul statistic.

Dacă însă subîmpart colecţia aceasta în clase, să spunem în „bărbaţi“ şi „femei“, voi putea număra deosebit cîţi bărbaţi şi cîte femei au intrat în sala de spectacol şi deci voi putea să arăt cîţi la sută din total erau femei şi cîţi la sută bărbaţi; pot calcula şi cîte femei reveneau pe cap de bărbat, să stabilesc adică şi anume „proporţii“, valori relative, ponderile unei clase faţă de cealaltă.

De fapt putem merge cu subîmpăr- ţirea internă a claselor şi subclaselor mult mai adînc, interesîndu-ne, de pildă în cazul ales mai sus, de vîrsta, profesia, ştiinţa de carte, starea civilă etc. a celor veniţi să asiste la spectacol, ceea ce permite, cum vom vedea, tratamente matematice cu mult mai complicate şi mai interesante.

c. Structura internă a colecţiei trebuie să fie logică

Adică să fie alcătuită pe baza unui singur criteriu, nu a mai multora. Pot clasa „oamenii“ în „bărbaţi şi femei“. îi pot clasa în „copii, tineret, maturi şi bătrîni“. Dar nu îi pot clasa, haotic, în „bărbaţi, femei, tineri şi melancolici“. O colecţie nu poate fi structurată astfel, folosindu-se simultan, ca în cazul greşit de mai sus, mai multe criterii: sex, vîrstă şi temperament!

d. Colecţia trebuie să fie . „închisă“, exhaustivă

Adică structura sa logică trebuie să fie astfel concepută încît să poată încăpea în ea orice caz particular, la locul care i se potriveşte.

Sînt unele colecţii uşor de alcătuit în acest fel. De pildă colecţia „oameni“, subdivizată în „bărbaţi şi femei“ este clar exhaustivă, căci din punctul de vedere al „sexului“, în afară de bărbaţi şi femei, o a treia situaţie nu există. Clasificarea este în acest caz „dicotomică“, adică compusă doar din două clase. Tot „dicotomică“ este şi clasificarea „cetăţeni români şi necetăţeni români“ sau „minori şi majori“, sau „în viaţă şi decedaţi“ şi aşa mai departe.

Se spune, în asemenea cazuri, că avem de a face cu o clasificare „închisă“.

Sînt însă cazuri în care clasificarea rămîne „deschisă“ şi deci nu este „exhaustivă“. De pildă vreau să clasific nişte obiecte potrivit culorii lor. Cîte culori voi prevedea? Numai „alb, negru, roşu, albastru şi galben?“ Sau încă mai multe? Culorile însă, cu nuanţele lor, sînt infinit de multe şi zadarnic aşi încerca să le menţionez pe toate.

Dar cu asemenea colecţii „deschise“ nu se pot face calcule statistice. Va trebui deci să găsesc o tehnică prin care să pot „închide“ colecţia. Iată anume cum: enumăr culorile principale, cele care mă interesează în mod direct în cercetarea pe care o fac şi grupez toate celelalte culori într-o singură clasă (categorie) pe care o denumesc „alte culori“. Sau Îuînd o altă pildă: fac un recensămînt al populaţiei dintr-un judeţ al ţării. Ştiu că voi întîlni persoane de diferite naţionalităţi. Voi înşira deci categoriile de naţionalităţi pe care cred că le voi în-

SOCIOLBUC

tîlni acolo. Enumerăm astfel „români“, „maghiari“, „germani“, „sîrbi“, „bulgari“, „greci“, „ruteni", „tătari“, „turci“ şi apoi mă opresc, socotind că nu e cazul să înşir, în clase deosebite, pe acei rari „chinezi“, „indieni“, „francezi“, „coreeni“ etc., etc. pe care mă voi mărgini a-i clasa, în bloc, la categoria „alte naţionalităţi“.

Procedînd astfel, se cheamă că „am închis“ seria categoriilor. Vom vedea, cînd vom analiza regulile de formulare a întrebărilor din chestionare, că şi atunci vom avea a ţine seama de această tehnică a „închiderii“ colecţiilor.

Dar „închiderea“ este lăsată la aprecierea noastră arbitrară, astfel că ea poate să fie făcută greşit în sensul că am închis prea devreme seria claselor sau am prevăzut clase cărora nu le corespunde în realitate nici o masă semnificativă de cazuri.

De pildă: analizînd o comună din ţară, potrivit informaţiilor greşite pe care le am, socotesc că naţionalităţile de acolo sînt doar „români“ şi „maghiari“. Dar la confruntarea schemei mele cu realitatea, constat că la categoria „alte naţionalităţi“ s-au grupat, în număr foarte mare, „sîrbi“ şi „germani“, şi la „maghiari“ doar
i cîţiva.

E dovada că am procedat greşit: schema logică pe care am construit-o este dezisă de realitate. Ca atare va trebui să reiau munca de la capăt, pe baza unei alte scheme logice clasificatorii, de data aceasta fără a mă grăbi să „închid“ seria înainte de a fi făcut loc în schemă şi acelor categorii existente semnificativ în realitate.

Din punct de vedere logic atragem atenţia asupra faptului că divizările dicotomice corespund unei relaţii de opoziţie *contradictorie;* dacă nu eşti bărbat, nu poţi fi decît femeie : tertium non datur. Pe cînd clasificările deschise corespund unor opoziţii *contrarii:* dacă cineva nu e cetăţean român, ştim că va fi de altă cetăţenie, dar nu putem şti de care.

e. Colecţia trebuie să fie exclusivă

în sensul că va trebui să aibă clasele astfel organizate, încît să nu permită clasarea unui caz particular în două clase. De pildă: „Bărbaţi, femei şi căsătoriţi“. Cineva poate fi şi bărbat şi căsătorit. Unde îl clasăm?

f. Colecţia trebuie mărginită în timp şi spaţiu

în sensul că este necesar să arătăm în ce interval de timp operăm observaţiile noastre. Recensămintele, de pildă, se fac la anumită oră, din anume zi, a unui anumit an, ca şi cum am lua un instantaneu al unei situaţii, la un moment dat. Putem însă, cu oarecare îngăduinţă, să fixăm un interval de timp ceva mai mare, în nădejdea că în acest interval nu vor interveni prea importante schimbări de situaţii. De pildă stabilim că vom mărgini colecţia la situaţia existentă în decursul timpului de o lună de zile, cît scontăm că va dura campania de observare directă a faptelor (sau o săp- tămînă, un an, un cincinal etc.).

Colecţia trebuie mărginită şi spaţial, în sensul că, precizăm care e aria teritorială în care vom lucra. De pildă: „populaţia din comuna X“, sau „familiile din blocul Y“, sau „întreprinderile din judeţul W“.

g. Colecţia trebuie mărginită şi numeric

Atunci cînd lucrăm pe un eşantion corect alcătuit, mărginim volumul potrivit gradului de „eroare probabilă“ pe care acceptăm să o admitem, ţinînd seama de regulile de „eşantionare“ pe care le vom arăta.

Acestea sînt, în scurt, regulile comune, valabile oricărui tip de „colecţie“ am avea în vedere. Dar tipologia colecţiilor, sau mai bine zis a „seriilor“ statistice, adică a colecţiilor organizate intern spe

SOCIOLBUC

cia\ pentru a putea fi analizate statistic, este variată, cuprinzînd o serie de modalităţi de organizare internă, unele de- pinzînd de însăşi natura fenomenelor sociale pe care le avem în vedere, altele depinzînd de propriile noastre modalităţi de judecată.

Vom avea astfel a ţine seama că „ontologic“ sînt unele fenomene „coherente“ între ele, pe cînd altele nu sînt decît ..aditive“ că unele fenomene sînt „discrete“ (necontinui) pe cînd altele sînt „continui“, şi acestea „continui“ putînd figura într-o succesiune temporală, altele fiind continue doar în sensul de trecere gradată, insensibilă, de la o calitate la alta. De asemenea va trebui să ţinem seama şi de punctul de vedere al capacităţii noastre de a înţelege aceste fenomene făcînd apel la „scări numerice“, unele „numărate“, altele „măsurate“ şi altele doar „evaluate“.

Le vom analiza deci pe rînd, subliniind deocamdată temeiul lor logic, urmînd ca cu alt prilej să intrăm în tehnica propriu- zisă a tratamentului lor statistic.

4. FENOMENE SOCIALE „ADITIVE ŞI FENOMENE SOCIALE „COHERENTE“

Să pornim de la un exemplu străin de sociologie, anume din domeniul medi- cinei.

llnui medic de spital i se poate prezenta un bolnav suferind de o boală cu totul neobişnuită la noi, întîlnită rar, doar în extremul orient. în faţa.unui asemenea „caz unic“ clinicianul nu se va putea împiedica să nu studieze cazul şi să-şi facă o părere despre acea boală. Va generaliza deci. Cu prudenţă desigur, dar va generaliza. îşi va face adică o părere despre acea boală după unicul caz pe care l-a cunoscut în cariera sa.

Dar să spunem că îi soseşte în clinică un bolnav suferind de boală curentă, de pildă o boală de cord. Medicul curant îl va putea examina din două puncte de vedere: mai întîi ca să ajute la însănătoşirea bolnavului, pe care îl va considera deci ca un caz clinic; în al doilea rînd îl va examina şi ca să înveţe încă ceva, din ce în ce mai mult, despre ce este boala de cord.j Curiozitatea ştiinţifică, dar şi necesităţile înseşi ale clinicii, îl vor îndemna să ţină minte toate cazurile de asemenea boli pe care le-a avut în clinică, ba să şi adauge la colecţia sa de „cazuri“ clinice, tot ceea ce poate afla din literatura problemei, citind însemnările colegilor lui, nu numai din ţară ci şi din toată lumea. „Colecţia“ de cazuri pe care şi-o va face astfel va fi „aditivă“, adică alcătuită din cazuri întîmplătoare, diverse, care nu au legătură între ele, fiind strînse în decursul multor ani şi din multe localităţi. Colecţiile aditive cuprind deci un conglomerat de cazuri autonome, nelegate între ele decît prin similitudinea lor.

Dacă însă îi vine în clinică o boală contagioasă, acestea nu mai sînt „aditive“, ci „coherente“, adică bolnavii, să spunem de scarlatină, se îmbolnăvesc unii de la alţii. Medicul curant va face şi în acest caz o colecţie de cazuri, atît din experienţa sa personală, de clinician, cît şi din literatura problemei; dar va ţine seama de faptul că, avînd de a face cu o boală contagioasă, colecţia sa va avea caracterul de „coherenţă“ pe care colecţiile aditive nu le au.

Dar în afară de medicul clinician, intervine şi medicul de sănătate publică, epidemiologul, pe care îl interesează cu totul altceva decît pe clinician. Epidemiologul nu se preocupă de „bolnavi“, ci de „epidemie“ ca atare. El ştie că o epidemie odată declanşată, îşi urmează un anume curs, dezvoltîndu-se pînă la atingerea unui maximum, descrescînd apoi pînă la stingere. El ştie că fiecare fel de epidemie îşi are curba sa de dezvoltare, în timp şi spaţiu, atît de clar precizată încît, încă de la primele infor

SOCIOLBUC

maţii căpătate, el poate prognoza mersul epidemiei, durata şi gravitatea sa, în ipoteza că ar fi lăsată să se desfăşoare fără intervenţia lui. E atît de sigură această capacitate de prognozare, încît sînt unele ţări în care medicii epidemio- logi sînt calificaţi drept buni profesional în măsura în care au putut reduce durata unei epidemii şi gravitatea ei, faţă de curba ei „normală“.

Pentru epidemiolog, epidemia nu constituie deci o colecţie de cazuri, ci laolaltă, global, ea este o singură epidemie, un „caz“ de epidemie. Epidemiologul lucrează deci „cazuistic“.

Dar şi el se poate apuca să facă o colecţie de cazuri de epidemii strîngînd informaţii despre diversele epidemii cu care a avut de a face sau despre care a citit informaţiile colegilor săi, mai vechi sau mai noi.

Iată deci că, la cu totul altă scară, epidemia este pentru epidemiolog o problemă de cazuistică, şi epidemiile o problemă de generalizare pe baza unei colecţii.

E clar, sperăm, pentru oricine, că acelaşi fenomen poate fi considerat „cazuistic“ sau nu, după punctul de vedere al cercetătorului. Ceea ce rămîne însă esenţial, caracteristică asupra căreia trebuie să fim cît se poate de atenţi, este faptul că „ontologic“ vorbind adică nu din punctul de vedere al opticei cercetătorului, ci în fapt, în realitatea lucrurilor, între o boală epidemică şi una neepidemică deosebirile sînt esenţiale, astfel că colecţiile de cazuri pe care le putem face sînt respectiv unele „aditive“, altele „coherente“.

Bolile de cord, neavînd legătură între ele, dau naştere unor colecţii „aditive“ în care „cazurile“ individuale intrînd în colecţie nu au nici un fel de legătură între ele, decît cea a întîmplătoarei lor similarităţi, în fond ele putînd fi recoltate din orice loc şi din orice an, la întîmplare. Pe cînd bolile epidemice sînt coherente, în sensul că ele se propagă prin contaminare de la un caz la altul potrivit unor reguli stricte.

Să nu facem însă eroarea de a crede că deosebirea dintre colecţiile aditive şi cele coherente ar consta doar în cantitatea de cazuri care apar masiv în anume loc şi anume timp, căci şi fenomenele „aditive“ pot avea, la un moment dat, o recrudescenţă, din izolate, cazurile devenind frecvente. De pildă bolile de cord sînt azi masiv mai răspîndite decît înainte şi sînt mult mai dese în oraşe decît în mediul rural. Dar aceasta din pricina unor condiţii externe bolii, precum de pildă: stresurile psihice ale vieţii urbane moderne, poluarea atmosferei, supramun- ca, suprasolicitarea nervoasă şi chiar faptul că progresele medicinei au făcut să crească longevitatea oamenilor, deci să sporească şi numărul bolilor specifice bătrîneţii. Sau, ca să luăm un exemplu, încă mai concludent: accidentele de automobil cresc pe măsură ce creşte şi numărul automobilelor.

Dar asemenea creşteri masive, deseori impresionante, nu ne dau dreptul să le confundăm cu „epidemiile“ propriu-zise, care au cauze imanente, iar nu externe lor.

Avem deci datoria să fim atenţi şi să distingem următoarele trei categorii de „colecţii“ de cazuri :

a) colecţii „aditive“ de cazuri fără altă legătură între ele decît cea a unor întîrn- plătoare similitudini;

b) colecţii „aditive“ de cazuri similare care apar brusc în număr mare, datorită unor situaţii condiţionante externe;

c) colecţii „coherente“ de fapte care, odată declanşate, se desfăşoară potrivit unor legi proprii.

întrebarea este dacă aceste trei feluri de colecţii se pot regăsi şi în domeniul vieţii sociale.

Răspunsul este afirmativ.

Putem alcătui, de pildă, o colecţie de „delicte“ avînd un clar caracter aditiv, deşi pot avea uneori accese de recrudescenţă, fără a fi totuşi „epidemice“.

Putem însă alcătui şi colecţii de fapte despre care nu ştim în ce măsură sînt sau nu sînt aditive: de pildă plecările masive ale ruralilor spre centre indus

SOCIOLBUC

triale sînt cazuri aditive, determinate de procesul de industrializare? Sau se amestecă în declanşarea lor şi un curent de opinie, deci o imitaţie de la caz la caz,
o plecare antrenînd altele?

Sau, în cazul clasic al „sinuciderilor“, colecţia e aditivă atîta vreme cît strîngem cazuri de sinucideri indiferent din orice ţară şi orice epocă, despre care avem informaţii. Dar s-a putut vorbi şi de o adevărată „epidemie“ de sinucideri (deşi termenul de „epidemie“ nu e corect în acest caz) determinat de romanul „Suferinţele tînărului Werther“.

Sînt însă şi colecţii foarte clar cohe- rente şi poate că acestea sînt cele mai interesante pentru un sociolog preocupat în primul rînd de studiul proceselor sociale.

“Aceste „procese sociale“ sînt exemple tipice de evenimente care se desfăşoară
- înlănţuit, un fapt determinînd ivirea altuia similar. De pildă în timpul unei *crize economice, în regim capitalist, falimentele se atrag unele pe altele, criza desfăşurîndu-se potrivit unor legi proprii, avînd un început şi o anume durată, un punct de criză finală şi o revenire la „normal“, de la care alte „cicluri“, tot cu caracter ciclic (adică „recesiv“, de revenire periodică, inevitabilă), urmează.

Sînt multe alte fenomene, mai puţin grave, care au de asemenea un caracter „coherent“ adică „procesual“, cum sînt de pildă toate curentele de modă, toate cele de imitaţie (atît de importante încît sociologul Tarde le-a putut considera ca fiind de esenţa însăşi a socialului).

5. **CONTINUITATE** ŞI **DISCONTINUITATE**

Studiul fenomenelor „coherente“ ne obligă însă să considerăm „colecţiile“ noastre şi din alt punct de vedere: cel al „continuităţii“ şi al „discontinuităţii“ lor.

într-adevăr, fenomenele din care se pot forma colecţii aditive sînt considerate ca şi cînd ar fi existînd simultan; însă fiecare izolat, pe seamă proprie; pe cînd cele „coherente“ se pot concepe atît ca desfăşurîndu-se în timp unele din altele cît şi simultan, însă deosebindu-se între ele doar gradual.

Iată din nou una din problemele cele mai subtile dar şi cele mai hotărîtoare pentru buna înţelegere a fenomenelor sociale, asupra căreia ne vom opri pentru a încerca să explicăm cît mai clar ne va fi cu putinţă, marea problemă a seriilor aşa-numite „nominale“ şi celor „ordinale“, spunînd minimul necesar şi despre ce înseamnă operaţiile de „numărare“, „mă- surare“ şi „evaluare“.

6. **SERIILE NOMINALE DISCRETE** ŞI **OPERAŢIILE DE NUMĂRARE**

A „număra“ este o operaţie care ne pare atît de simplă, încît nici nu ar fi nevoie să insistăm asupra ei, ea fiind de la sine înţeleasă. Dar se ştie, din filozofie, că nu există mai grele probleme decît cele care sînt de „la sine înţelese“!

Iată de pildă cît de complicată e problema „numărării“.

A număra este o operaţie care presupune o prealabilă precizare a unor „concepte“, pe calea clasică a definiţiilor, prin gen proxim şi diferenţe specifice. Aceste concepte ne servesc drept cadre de clasificare a realităţilor, de colectare a lor în categorii omogene, anume pentru a le putea număra.

Orice colecţie, omogenă în totalitatea sa, se pretează la analize interesante numai dacă, în interiorul ei se află structurată pe subcategorii, acestea fiind la rîndul lor „omogene“.

SOCIOLBUC

Să luăm un exemplu simplu, al unui coş cu mere. Admitem deci că toate fructele care intră în coş satisfac condiţiei de a fi „mere". Colecţia este deci omogenă din acest punct de vedere. Dar merele pot fi de diferite soiuri. Dacă le definesc, în continuare, prin caracterele lor deosebite, specifice fiecărui soi de mere, voi putea clasifica totalul merelor pe subtotaluri, de „mere creţeşti", „domneşti", „ionatane" „renete", şi „alte soiuri".

Tot astfel, în fenomenele sociale putem face operaţii de clasificare pe baza unor definiţii verbale, colecţiile astfel constituite purtînd numele de „nominale", alcătuite fiind pe baza unor „nume" adică prin definiţii nominaje. ⁱ' '

Caracteristica acestor „serii" (sau „colecţii") *nominale* constă în faptul că sînt „simetrice" în sensul că toate clasele pîrcare le-am definit verbal, prin numele lor, sînt considerate a fi egale între ele. Despărţind de pildă o colecţie de „oameni" în „femei" şi „bărbaţi", nu am înţeles să acord bărbaţilor o altă valoare, mai mare sau mică, decît femeilor, ci am socotit că există o totală egalitate între aceste două categorii.

Astfel, dacă avem o serie cu clasele A B C şi D, relaţia dintre A şi B este cea *de egalitate, precum tot de egalitate sînt şi relaţiile dintre B şi C sau C şi D. Formula seriei nominale este deci A = B = C = D.

Asemenea serii nominale sînt de aceea denumite a fi „*homograde*" tocmai pentru a arăta că nu'exlstâ'nici o deosebire de grad între diversele clase componente ale colecţiei.

Trecerea de la o clasă la alta nu este *continuă,* adică nici petrecîndu-se în timp şi nici insensibil graduală; ci este *discontinuă,* sărindu-se de la o categorie la alta fără stadii sau trepte intermediare. Seria nominală este de aceea numită şi „discretă"

Seriile acestea nominale, homograde, discontinue, discrete, se pretează doar la un număr foarte restrîns de operaţii matematice pe care le vom arăta cu alt prilej, semnalînd însă acum că operaţiunea de bază rămîne cea de „nu^J mărare".

Dacă reiau exemplul cu coşul cu mere, şi dacă am procedat la sortarea merelor, făcînd maldăre de mere de fiecare fel: creţeştile de o parte, domneştile de altă parte etc. putem număra cîte mere de acelaşi fel au intrat în fiecare maldăr.

La fel pot proceda însă şi mintal: dacă stau la ghişeul de intrare a unei săli de spectacol pot număra cîţi bărbaţi şi cîte femei intră în sală.

Atragem însă atenţia asupra unei realităţi banale, dar care scapă deseori atenţiei începătorilor: prin numărare nu aflu nimic despre categoria în sînul căreia fac numărătoarea, ci aflu doar „frecvenţa" cazurilor care intră în fiecare categorie. Astfel numărînd merele din coşul cu mere nu aflu nimic nou despre mere. Dimpotrivă, trebuie să ştiu în prealabil care sînt caracterele comune oricărui măr şi care sînt caracterele specifice ale fiecărui soi de mere în parte, ca să le pot număra. Peste „definiţiile" pe care le-am dat iniţial fenomenelor pe care vreau să le număr, nu aflu absolut nimic nou. Operaţiunea nu îmi foloseşte decît să arăt cît de frecvent îmi apar cazurile în fiecare clasă în parte. Deci aflu doar un singur lucru pe care înainte să nu-1 fi ştiut: *frecvenţa fenomenelor.*

7. SERIILE ORDINALE CONTINUE; MĂSURARE ŞI EVALUARE

Putem organiza colecţii în care clasele alcătuitoare nu sînt egale între ele, ci dimpotrivă, inegale. Sau altfel spus, faţă de care avem dreptul să spunem că clasele A B C şi D pot fi ordonate într-o ordine crescîndă astfel A<B<C<D.

Asemenea serii sînt *asimetrice* în sensul că dacă A<B şi B<C atunci şi A<C.

SOCIOLBUC

Ordonăm deci clasele într-o anume ordine şi de aceea numim *ordinale* şi *heterograde* seriile astfel rezultate.

Dar ceea ce le caracterizează îndeosebi, e faptul că în loc să fie „discrete“, ca seriile nominale, sînt dimpotrivă: „*continue*“ trecerea de la o clasă la alta fiind insensibilă şi doar graduală.

Sînt însă două feluri de treceri continue de la un fenomen la altul, căci există o „continuitate coherentă“ şi alta numai „aditivă“. Sînt continuu coherente toate fenomenele care se desfăşoară în timp. La rîndul lor acestea sînt de două feluri: poate fi vorba de un acelaşi fenomen care se desfăşoară în timp (de pildă creşterea biologică a unui individ) sau poate fi vorba de fenomene care se declanşează în timp unele pe altele (de pildă în cursul unor procese sociale).

Dar şi într-un caz şi în altul, marea problemă care intervine este cea a timpului continuu şi a capacităţii noastre de observaţie, care e discontinuă, relaţia dialectică dintre realitatea existentă ontologic „continuă“ a timpului şi realitatea epistemologică „necontinuă“ a conştiinţei noastre despre acea realitate, pu- nînd cîteva probleme ce trebuiesc lămurite.

8. CARACTERUL CONTINUU AL SERIILOR TEMPORALE

în viaţa de toate zilele, nici un om cu bun simţ nu se îndoieşte că timpul „trece“, scurgîndu-se necontenit, clipă de clipă, fără întrerupere, dîndu-ne astfel sentimentul ireparabilului (fugit irrepa- rabile tempus! cum spuneau latinii).

Trecînd în domeniul ştiinţei, adică în al gîndirii care se autocontrolează critic, continuăm a tînji după starea de încredere în puterile noastre raţionale şi în capacitatea noastră de a observa însăşi esenţa temporală a fenomenelor. E semnificativ faptul că ori de cîte ori ne este posibil, construim aparate menite să execute în locul nostru, în mod mecanic, asemenea observaţii, pe baza timpului. Cînd ne străduim de pildă să observăm variaţiile presiunii atmosferice, ale temperaturii sau seismele prin aparate înregistratoare continue, care înscriu pe un grafic schimbările, pe măsură ce se ivesc, cu ajutorul unui mecanism de ceasornic, o facem cu iluzia că vom putea surprinde în adevăr timpul.

Din păcate astfel de înregistrări nu sînt decît aproximativ satisfăcătoare. Mai întîi, ele nu ne pot da decît gradul de precizie şi de continuitate pe care o implică funcţionarea, totdeauna imperfectă, a mecanismelor de înregistrare, care ră- mîn insensibile faţă de schimbările care cad sub un anumit „prag“ al aparatului.

în al doilea rînd, ceasornicul tocmai prin faptul că este un mecanism, nu e decît o imitaţie a timpului. Pentru el timpul nu curge efectiv ci sare sacadat din- tr-un dinte în alt dinte al rotiţelor lui. Ceasornicul toacă timpul în intervale foarte mici, reuşind să ne dea cu atît mai perfect iluzia timpului care se scurge cu cît aceste intervale sînt mai mici. Dar nu e vorba decît de o iluzie.

în ciuda sentimentului pe care îl avem despre continuitatea timpului, raţiunea noastră nu poate lucra decît cu ajutorul unui dublu artificiu, care intervine mai întîi în observarea şi apoi în interpretarea fenomenelor.

In observare, noi transformăm timpul continuu într-un timp discontinuu, tăiat adică în fragmente, pe care le aşezăm cap la cap.

în interpretare, dimpotrivă, retransfor- măm cu mintea noastră observaţia discontinuă într-una continuă.

Observaţia se face deci întotdeauna pe o „scară“ a timpului obţinută prin tăierea, din continuitatea reală, a unor fragmente considerate ca autonome mai întîi măsurate, apoi numărate.

SOCIOLBUC

Grafic am putea reprezenta situaţia observării temporale a fenomenelor astfel:

Să spunem că am depus o anume sumă de bani cu o dobîndă lunară de 1 %. La 1 ianuarie am depus o sută de lei. La 1 februarie, voi avea 101 lei. La 1 martie voi avea 102 lei şi aşa mai departe, lună de lună.

De fapt, sîntem convinşi că suma produce dobîndă în tot decursul lunii, necontenit. Dar din motive de uşurinţă de calcul convenim să nu facem socoteala dobînzii decît o dată pe lună.

Am putea să facem şi un calcul la 15 zile. Sau săptămînal, ba chiar şi zilnic, orar, sau pe fiecare minut. Dar în viaţa practică nu avem nevoie de asemenea complicaţii, de un astfel de pedantism exagerat, care s-ar traduce efectiv prin sume atît de mici încît pentru ele nici nu ar exista monedă. Pe de altă parte, teoretic vorbind, oricît de mici am socoti intervalele de timp, ele vor rămîne tot *intervale*, pe care le vom grada tot ca pe o scară, iar nu ca pe o pantă lină.

Pentru a putea mînui comod aceste intervale de timp, trebuie deci să ne fixăm anumite momente, arbitrar alese, care pot fi cele de la începutul, mijlocul sau sfîr- şitul perioadei considerate, pe care le socotim dătătoare de seamă, adică ex- primînd fie sumarizat, fie semnificat, totalul fenomenelor produse în cuprinsul fragmentului de timp. Astfel calculăm sumarizat dobîndă la sfîrşitul lunii, convinşi că acest calcul exprimă tot ceea ce s-a întîmplat în decursul întregii luni. Sau să luăm un alt exemplu: în graficele de temperatură, pe care obişnuiesc a le stabili cei care au în grija lor un bolnav, sîntem convinşi că temperatura nu saltă brusc cum arată graficul, ci se schimbă insensibil, pe intervale infinit de mici, continuu. Totuşi temperatura nu se ia decît la anume intervale de timp, de obicei de trei ori pe zi, dimineaţa, la prînz şi seara. De data aceasta, momentele arbitrare fixate astfel nu mai reprezintă „sumarizat“, ci doar „semnificativ“, ce s-a petrecut în decursul timpului în care nu am făcut observaţii mai dese.

Sau într-un alt exemplu: puericultorri nu socotesc necesar să ţină copilul în permanenţă pe cîntar, ci se mulţumesc a-l cîntări la anume intervale de timp, sumarizat şi semnificativ simultan.

Observaţia de bază pe care trebuie să o facem este însă aceasta: înregistrările făcute pe o scară a timpului sînt de fapt *observaţii repetate la intervale periodice.*

Ne întemeiem pe această repetare periodică, pe un anumit ritm convenabil ales, pentru a trece la acţiunea a doua a minţii noastre, cea de reconstruire a timpului.

Este un procedeu mintal care seamănă întrucîtva cu acela care ne permite, graţie unui defect al ochiului, să avem iluzia mişcării cînd ni se proiectează, ritmic, imagini cinematografice statice. Ochiul nostru reţine cîtva timp imaginea care l-a impresionat, chiar după ce ea a dispărut. Ea se supraimpresionează cu imaginea următoare. Şi dacă aceasta este convenabil aleasă, avem iluzia mişcării, adică a timpului. Tot astfel mintea noastră, mergînd din interval în interval, dacă sînt convenabil alese, are iluzia timpului. Procedăm cu mintea noastră, aşa cum mergem, ca animalele bipede, pas după pas, cînd cu dreptul cînd cu stîngul, obținînd astfel, cît de cît, o mişcare continuă.

Mai precis, urcăm pas cu pas, treaptă cu treaptă, prin paşi succesivi, distanţaţi unul de altul şi avem iluzia că am urcat o pantă înclinată uniform. Adică avem convingerea că între diversele momente arbitrar alese ale observaţiei noastre, nu s-a întîmplat, în realitate, nimic de natură să ne surprindă. Completăm deci golurile observaţiei printr-un adaos al minţii noastre, care astupă soluţiile de continuitate prin sentimentul reconfortant că în intervalul de timp în care

SOCIOLBUC

nu am fost atenţi nu s-a petrecut nimic anormal.

Reconstituim deci „durata“ printr-un proces de „trecere la limită“, proces spontan, curent oricărui om, dar pe baza căruia minţile agere ale oamenilor de ştiinţă au putut elabora tehnica de gîndire a calculului integral.

9. SERIILE ORDINALE ŞI ETALOANELE NUMERICE MĂSURATE

Acelaşi sentiment al existenţei unui „continuum ontologic“ îl păstrăm nu numai cînd considerăm schimbările în timp ale unor aceloraşi fenomene ci şi cînd avem de a face cu fenomene „aditive“ care coexistă spaţial deosebindu-se între ele doar „*calitativ*“.

în cazul unei serii nominale, problema ce avem de rezolvat era simplă: avem de pildă o clasă cu 30 de elevi şi 20 eleve şi defineam verbal ce e „elev“ şi ce este „elevă“ şi număram frecvenţele.

Dar dacă considerăm înălţimea elevilor unei clase, constatăm că talia lor nu este egală, unii fiind mai înalţi, alţii mai scunzi, astfel că îi putem chiar alinia în şir, într-o ordine descrescîndă.

Dar dacă nu mă mulţumesc să spun că elevul nr. 1 e mai mare decît cel cu nr. 2 şi acesta mai mare decît cel cu nr. 3 etc. şi vreau să arăt precis *cu cit* anume este mai mare unul decît altul, problema care mi se pune nu mai este de numărare, ci cu mult mai complicată, şi de aşa natură încît nu o voi putea rezolva decît făcînd apel la un subterfugiu; anume construind un „etalon“, în cazul nostru un metru, subdivizat în centimetri, decimetri şi milimetri.

Subterfugiul este însă nesatisfăcător, pentru că el nu-mi permite decît o aproximare a diferenţelor de talie dintre oameni. Ori noi avem convingerea că taliile oamenilor se deosebesc insensibil unele de altele. Un om, de cînd era copil pînă devine matur, creşte continuu iar nu sărind din milimetru în milimetru. Tot astfel ca şi greutatea sa: o măsurăm în kilograme, decigrame şi miligrame, deşi omul creşte continuu, iar nu sărind din gram în gram, aşa cum ne arată instrumentele noastre de măsurare.

în loc să numărăm frecvenţele fiecărei clase ca în seriile nominale, în cele ordinale, temporale sau coexistente numărăm de cîte ori intră etalonul, arbitrar construit de noi, în obiectul de măsurat. *Măsurarea este deci o numărare a de cîte ori intră un etalon în obiectul de măsurat.*

Toate seriile ordinale, fie temporale, fie coexistente, au acelaşi caracter de a se referi la fenomene continue, crescînde sau descrescînde, fără soluţie de continuitate, fără salturi; dar pe care noi nu le putem observa decît discontinuu, deşi mintal reconstituim continuul, admiţînd că am putea subdiviza etalonul micşorîndu-1 la infinit printr-o aşa-numită „trecere la limită“, care însă nu e realizabil decît mintal, iar nu efectiv.

Şirul „etaloanelor“ este foarte mare, unele din ele dînd naştere unor „aparate“ simple, altele altora extrem de complicate, toate avînd caracterul de a transforma variaţiile de calitate în variaţii etalonate numeric, precum se întîmplă de pildă în termometre, barometre, ma- nometre, voltmetre, ampermetre etc., etc., sau în cîntarele de diferite tipuri dintre care, „balanţa romană“, care transformă greutăţile în distanţe prezintă o soluţie pe cît de simplă pe atît de ingenioasă.

10. SERIILE ORDINALE EVALUATE

Dar mai sînt însă şi alte colecţii de fenomene, care deşi au un caracter „ordinal“, nu le putem nici număra şi nici măsura.

Ne dăm seama că unii oameni sînt mai inteligenţi decît alţii, că unii candidaţi la examene răspund mai bine decît

SOCIOLBUC

alţii, că unii urbani, recent sosiţi în oraş, sînt mai „urbanizaţi“, mai „integraţi profesional şi social“ decît alţii; dar pentru a măsura aceste diferenţe nu există etalon posibil.

Ne rămîne însă soluţia de a fixa, măcar mintal, anumite norme de măsurare, a fenomenelor acestea calitativ deosebite, aşezîndu-le pe o scară convenţional graduată; adică de a le „scala“.

Idealul ar fi să nu ne mărginim a da doar calificative, precum „rău, mediocru, bine, foarte bine“ sau „foarte puţin, puţin, destul, mult, foarte mult“, căci cu asemenea categorii nici un fel de operaţii matematice nu pot fi făcute; idealul ar fi să putem traduce aceste calificative în valori cifrice adică într-o scară numerică.

O soluţie comodă este de a da în mod arbitrar valori numerice calificativelor verbale. De pildă, la o examinare, pot nota răspunsurile candidaţilor cu notaţia „admis, respins“ sau „bile albe, bile roşii, bile negre“. Dar le pot nota şi numeric, acordînd note de la 1 la 10.

De fapt nu avem aci de a face, în ciuda aparenţelor cifrice nici cu o numărare, nici cu o măsurare, ci doar cu o „evaluare“ operaţie cu totul nesatisfăcătoare. în disciplina „docimologiei“, pedagogii studiază problema, arătînd că notarea unor teze scrise sau a unor răspunsuri verbale depinde de o mulţime de factori greu de precizat: caligrafia, elocuţia, modul de prezentare, aspectul fizic plăcut sau neplăcut al candidatului, atitudinea examinatorului ea însăşi in- trînd în joc, după cum acesta acordă mai multă importanţă memorizării, sau judecăţii, de oboseala, enervarea sau starea lui fizică şi psihică ocazională, de simpatia sau antipatia pe care i-o inspiră candidatul etc. Ceea ce face ca doi examinatori să nu acorde aceeaşi calificare unui aceluiaşi candidat. Ba chiar acelaşi examinator, la intervale deosebite, notează discordant o aceeaşi teză scrisă. Examinarea în comisie şi calcularea unei note medii e o modalitate de a evita extrema severitate sau extrema indulgenţă a unui examinator dar în fond nu rezolvă problema. Şi nici măcar examinarea cu aparate audiovizuale nu face decît să împingă problema mai spre adînc, căci dincolo de aparatul de examinare rămîne programarea aparatului, care şi ea depinde de o evaluare arbitrară a unui examinator sau a unei comisii de examinatori.

Mintea cercetătorilor se frămîntă de aceea să găsească criterii obiective de evaluare, astfel ca doi examinatori să ajungă a da acelaşi calificativ unui aceluiaşi candidat. Tehnicile unor asemenea scalări au fost îndelung elaborate de către psihologi, care au încercat să rezolve problema prin alcătuirea de „teste“ multiple, de care se folosesc şi sociologii în măsura în care sînt preocupaţi de problemele de psihologie socială, unii dintre ei inventînd chiar sisteme de „teste“ „so- ciometrice“ sau procedee de scalare, desigur foarte ingenioase, dar din păcate extrem de contestabile, avînd în plus şi defectul de a împinge sociologia pe drumul exclusiv al psihologiei sociale.

E de semnalat dintru început că aceste „teste“ nu se pot aplica decît pe grupe restrînse, „microsociale“ cum le spune Moreno („noi, grupe, clase“, cum le inventariază Gurvitch) fiind deci departe de a ne da suma de informaţii pe care doar recensămîntul statistic ne-o poate asigura.

Alunecarea spre o psihologie micro-sociologică operînd prin „teste“, o socotim, în ce ne priveşte, ca pe o reală primejdie pentru viitorul sociologiei, şi în orice caz ca o tendinţă absolut inacceptabilă pentru orice sociolog, fie el chiar nemarxist, care totuşi a învăţat din marxism măcar ideea că societatea are o „bază“ economică şi că orice încercare de explicare a unui fenomen de suprastructură (şi cu atît mai mult de psihologie socială) fără încadrarea lui în contextul structurii economice de bază, adică orice rupere între „existenţa“ şi „conştiinţa socială“, nu este deseori, decît un mod camuflat de a reintroduce în ştiinţa so- cială erorile concepţiilor idealiste.

Acestea fiind precizate, se cuvine totuşi ca, într-un manual de genul celui de faţă cîteva amănunte despre „evaluarea“ şi scalările folosite pentru a transforma „calităţile“ în „cantităţi“ sau pentru a depista, sub manifestările concrete ale oamenilor „atitudini“ *latente,* „structuri *sub- jacente“,* pentru ca cititorul să nu ră- mînă cu impresia ca evităm a lua în considerare atitudini sociologice (sau pse- udo-sociologice) contrare celor pe care le profesăm.

Istoricul acestor cercetări „microsoci- ale“ ne este schiţat foarte clar de profesorul Jean Stoetzel, unul din cei mai de seamă promotori ai psihologiei sociale, cu prilejul unei analize a fenomenului social al „atitudinii“, socotită ca o *„variabilă latentă*“ care nu se manifestă adică direct, ci doar indirect, prin anume „indicatori dimensionabili“.

Dînsul semnalează că, încă din 1920, începuseră a se practica unele tehnici ru- dimentare de evaluare a unor „variabile latente“ de genul celor de „atitudine“, folosindu-se chestionare. Astfel C.O. Watson, în 1925, vrînd să studieze atitudinea de „liberalism“, a stabilit o listă lungă de cuvinte, din care cel supus anchetei trebuia să şteargă cuvintele faţă de care avea un sentiment de dezaprobare.

Apoi E.S. Bogardus 1925 şi ulterior May şi Harsthorne (în 1925 şi 1926) au socotit că lista acestor cuvinte e bine să fie structurată ierarhic, Bogardus stabilind un test pentru studiul „distanţelor sociale“, ceilalţi doi autori, un test pentru analiza „dispoziţiunilor spre fraude“.

în 1932, R. Likert face încă mai stringentă lista sa de întrebări, clasînd răspunsurile pe o scară de 5 grade, mergînd de la aprobarea totală, la dezaprobarea totală.

în feluri similare, au fost puse în circulaţie apoi o serie lungă de astfel de scări.

Unele urmăreau doar o „clasare“ (pe „da“ sau „nu“) a răspunsurilor; altele „ordonau“ răspunsurile pe o scară, care, ca un termometru, e menită să acorde fiecărui răspuns un anumit „grad“, altele tindeau să măsoare „distanţele“ dintre diferitele poziţii de pe o scară.

Un mod de aplicare mai sistematică a tehnicilor psihometrice în studiul fenomenelor de psihologie socială[1] a fost elaborat de *L. Thurstone* (între 1927 şi 1930). Acesta stabileşte o serie de întrebări, al căror număr se ridică la peste o sută şi pe care le dă apoi spre judecare, unor *„arbitri“,* rugaţi să le aşeze pe o „scară“ prin metoda „comparării două cîte două“, a întrebărilor.

De pildă: A e mai important decît B? B la rîndul lui e mai important decît C? Dacă da, atunci scara în ordine de importanţă descrescîndă poate fi stabilită ca fiind A>B>C şi aşa mai departe.

Analiza amănunţită a acestei scări se putea face folosind nu un singur „judecător“ ci o grupă mai mare de asemenea „judecători“.

în ce scop? Pentru a se putea aplica, în sociometrie, rezultatele obţinute în psi- ho fizică.

Asemenea experienţe se făcuseră încă mai de mult în laboratoarele de psihofizică, dîndu-se, de pildă să se evalueze greutatea, două cîte două, a unor obiecte a căror greutate fusese în prealabil cîn- tărită. Se observase, prin asemenea experienţe de laborator, (Fechner) că atunci cînd diferenţele de greutate erau extreme, toţi anchetaţii cădeau de acord, sută la sută, în clasare. Cînd diferenţele între două corpuri erau mai mici, aprecierile subiecţilor difereau în grade mai mari sau mai mici, potrivit diferenţelor obiective de greutate a celor două obiecte cu care se experimenta.

Ei bine, aceste procente, odată stabilite prin experienţe psihofizice, au fost transpuse ad litteram în analizele de psihologie socială, însă printr-un mers invers în loc ca de Ia ponderi cîntărite să se ajungă la evaluări subiective, s-a procedat pe o cale întoarsă, de la aprecierile subiective, s-a dedus ponderea întrebărilor.

SOCIOLBUC

Acest procedeu, de trecere prin analogie, de la o experienţă fizică de psihologie individuală, efectuată pe corpuri fizice, la analize de psihologie socială, purtînd asupra unor probleme care nu au nimic fizic în ele, este însă cît se poate de contestabil.

în literatura de specialitate microsocio-logică şi de psihologie socială, veţi întîl- ni foarte des şi un alt procedeu de scalare, anume cel al scalogramei elaborate de *Louis Guttman* (1950), în anii din urmă ai celui de al doilea război mondial.

Iată pe scurt în ce constă acest procedeu de scalare:

Dacă avem patru întrebări la care se poate răspunde prin „da“ sau „nu“ şi dacă aceste patru întrebări A, B, C şi D, sînt „ierarhice“, atunci putem proceda la o „analiză ierarhică“.

Ce înseamnă că întrebările sînt „ierarhice“? Un exemplu: dacă un elev poate citi cuvîntul „creditor“, e de la sine înţeles că va putea citi şi cuvîntul „credit“ şi deci şi pe cel de „cred“. Dacă a citit „creditor“, îl notăm cu gradul cel mai mare, celelalte fiind automat presupuse a fi afirmative în grad descrescînd.

Ceea ce ne poate duce la următoarea schemă:

	+*A*	+*B*	+*C*	+*D*	—*A*	—*B*	−*C*	—*D*
I	+	+	+	+				
II		+	+	+	—			
III			+	+	—	—		
IV				+	—	—	—	
V					—	—	—	—

în felul acesta putem clasa pe fiecare interogat pe o anume scară, între I şi V, şi în consecinţă, să recurgem la o ulterioară tratare matematică.

în sfîrşit, mai recent, este procedeul de scalare introdus de P. Lazarsfeld şi care este, în schemă, următorul:

Să presupunem că am interogat 80 de subiecţi, punîndu-le întrebările A şi B, dicotomice la care puteau răspunde prin „da“ sau „nu“.

Dacă toţi aceşti 80 de interogaţi ar fi apreciat în mod egal valoarea celor două întrebări, ar fi trebuit să se distribuie tot la fel răspunsurile lor. De pildă să răspundă pozitiv, la A şi negativ la B, în mod egal; de pildă 20+ şi 20— pentru A şi 20+ şi 20— pentru B. Am fi avut deci un tabel de forma totală următoare:

		A		
B				*Total*
		20	20	40
	—	20	20	40
	Total	40	40	80

Să presupunem însă că, în realitate, răspunsurile au fost date altfel:

		A		***Total***
	·	+	-	
B		24	18	42
	—	16	*22*	*8
	Total:	40	40	80

Aşadar, numărul răspunsurilor pozitive la întrebarea B este, din 80 de interogaţi, de 42, iar nu de 40, pe cînd la întrebarea A răspund pozitiv 40 din 80.

S-a acordat deci întrebării B o importanţă mai mare decît lui A.

După cum se vede sistemul acesta de clasare a întrebărilor este destul de subtil şi de complicat şi vă daţi seama la ce greutăţi putem ajunge atunci cînd nu mai lucrăm doar cu două întrebări, ci cu un număr mai mare, care ne servesc drept „indicatori“ şi care trebuie toţi calculaţi în ordinea lor graduală.

Asemenea calcule se folosesc de către microsociologi în special pentru a determina componenţa socială a unor grupuri

SOCIOLBUC

mici, adică ceea ce numesc ei „structura lor micr osocială“.

Iată un exemplu simplu de asemenea

	1	2	3	4	5	Total
1	//////	–	0	+	–	1
2	+	//////	+	0	–	2
3	+	+	//////	+	0	3

Se obţine astfel ceea ce se numeşte o „matrice“, o „formulă mamă“. Citită pe orizontală, rezultă că, de pildă, membrul cu numărul 3 cumulează cele mai multe „simpatii“ (trei din patru colegi îl simpatizează şi nici unul nu-1 antipatizează).

Dar în total, din suma de 20 de răspunsuri date, sînt 8 „antipatii“ şi 5 „indiferenţe“. în total 13. Ca atare grupul este socotit neomogen, neînchegat, neviabil.

Cît de departe se poate însă merge cu aceste subtilităţi de analiză a psihologiei unui grup social, ne poate însă arăta un alt exemplu, de pildă, studiul din 1966, a doi psihologi microsociali francezi, Paul Maucorps şi René Bassoul, despre „Dialogul dintre Eu şi Altul“.

Despre ce este vorba? Sociologul Gabriel Tarde (pe care însă autorii nu-1 ci tează, deşi el este primul care a pus problema) afirmase cîndva, într-unul din eseurile sale, mai mult strălucit scrise decît adînc gîndite, că fenomenul social (pentru el, tot esenţialmente psihic) începe abia din momentul în care cineva poate spune: „eu ştiu că tu ştii că eu ştiu că tu ştii“, paradoxală formulare a fenomenului de relaţie intermintală în care două conştiinţe îşi stau faţă în faţă, ca două oglinzi paralele reflectîndu-se reciproc.

Iată însă cum elaborează, „sociome- tric“, autorii citaţi o astfel de problemă.

Se pun în ipoteza concretă în care, într-un anume grup, urmează să aibă loc admiterea unui nou membru prin vot secret. Se procedează la o serie de întrebări succesive, pe care autorii le intitulează astfel:

1. Aşteptări ale Eului (cu răspuns de genul următor: „eu cred că tu o să mă votezi“).

2. Aşteptări ale Altuia (cu răspuns: „cred că tu te aştepţi ca eu să te votez“).

3. Conştiinţa Altuia despre aşteptările Eului (Eu cred că tu crezi că eu mă aştept ca tu să mă votezi).

4. Conştiinţa Altuia despre conştiinţa Eului despre aşteptările Altuia (Eu cred că tu crezi că eu cred că tu crezi că o să te votez).

Avem deci de-a face cu o analiză de excesivă subtilitate al cărui folos însă se poate cu greu vedea.

Dar în microsociologie, asemenea despicări în patru ale firelor, este curentă, în special în grupul celor care fac parte din şcoala lui Moreno.

Dar toate aceste testări „microsocio- logice“ nu sînt de fapt „sociologie“, decît în momentul în care concluziile trase din studiul unui grup microsocial, se generalizează la scară macrosociologică, ceea ce duce, ca în cazul sociologiei lui Moreno, la concluzii absolut aberante.

SOCIOLBUC

11. SCĂRI NUMERICE NUMĂRATE ŞI MĂSURATE

Putem concepe serii nominale de un nivel superior, în care definiţia dată fiecărei categorii să nu fie pur verbală ci să folosească ea însăşi o „numărare".

De pildă dăm o definiţie nominală „familiei". Apoi constatăm că există diverse familii, unele cu doi membri, altele cu trei membri, cu patru membri şi aşa mai departe. Facem o colecţie de cazuri de familii şi le clasăm potrivit numărului membrilor care le compun. Nu mai putem spune că seria a rămas „nominală", căci clasăm familiile nu pe o definiţie nominală ci pe o „numărare". Totuşi, ceva din caracteristicile seriei nominale se păstrează, în sensul că nu avem de a face cu o trecere graduală de la o familie cu doi membri, la una cu trei, apoi la una cu patru etc. Ci se sare de la 1 la 2, de la 2 la 3 etc., seria a rămas discontinuă, deci discretă.

Avem deci de a face cu o scară numerică numărată de cu totul altă natură decît sînt scările numerice măsurate, specifice colecţiilor ordinale, continue.

Practic însă, diferenţele dintre aceste două tipuri de scări sînt minime. Să considerăm de pildă nu „familii" cu un număr mic de membri, ci localităţi. Acestea pot avea volume de populaţie care să meargă, în şirul natural al numerelor, de la un minimum să spunem de zece locuitori pînă la cîteva milioane. Evident, nu ne este convenabil să facem clasări interioare ale colecţiei de localităţi dintr-o ţară, sărind din unitate în unitate; ci vom face „grupări". Să luăm cazul unor sate cu volum mic de Dopulaţie. Le putem grupa astfel: sate sub 100 locuitori; sate între 100 şi 200 şi aşa mai departe, să rind din sută în sută. Avem grija să facem aceste „tăieri" a şirului natural al numerelor în grupe egale. în cazul de mai sus, din sută în sută. Am fi putut să le tăiem şi din mie în mie, sau din 500 în 500, aşa cum socotim că ne-ar fi mai comod, cu condiţia ca toate intervalele să fie egale.

în cazul de mai sus, clasa „sub 100" înseamnă de la 1 la 99. Clasa următoare, pentru mai multă claritate o vom desemna ca cuprinzînd intervalul dintre 100 şi 199, al treilea interval va fi între 200 şi 299 etc.

Deci scara numerică numărată, grupată în clasele cu intervale egale, are toate aparenţele unei serii ordinale continue :

1— 99; 100—199; 200—299; 300—399; 400 ... etc.

Seria rămîne totuşi discontinuă sărind adică din clasă în clasă, fără valori intermediare posibile. Totuşi, *practic o socotim că este continuă.*

Aceeaşi regulă a tratării tuturor scărilor numerice, continue sau discontinue, numărate sau măsurate, pe acelaşi calapod al seriilor ordinale continue, se aplică indiferent că avem în vedere colecţii aditive sau coherente, succesive sau simultane.

Cu alte cuvinte, tratamentul matematic pe care îl vom aplica va fi întotdeauna acelaşi, deşi în interpretarea rezultatelor vom ţine seama de diferenţele de fapt existînd între colecţii şi de natura intervenţiilor noastre mintale operate atît în „decuparea" eşantionului cît şi aşezarea fenomenelor pe o scară numerică pe care o considerăm continuă, chiar atunci cînd este de fapt discontinuă.

12. NECESITATEA COMPARĂRII ÎNTRE ELE A COLECŢIILOR

a. Variaţia spaţială, temporală şi numerică

Insistăm asupra principiului care ne învaţă că nu „există sociologie decît comparativă".

Ca să putem aplica regulile „raţionamentului experimental" (metoda absenţelor, prezenţelor şi a variaţiilor concomitente, aşa cum le arată logica clasică) este necesar să dispunem de mai multe

SOCIOLBUC

colecţii, similare, dar deosebite, pe care să le putem compara între ele.

Criteriile de formare a unor colecţii paralele sînt mai multe. Putem să le constituim de pildă prin:

— *Variaţie spaţială* şi anume:

— Pe subzone spaţiale, comparabile, definite verbal. De pildă satul A şi satul B din comuna X.

— Pe subzone spaţiale măsurate. De pildă împărţind o anume suprafaţă teritorială în pătrate egale; sau un oraş pe cartiere, sau zone a căror suprafaţă o măsurăm.

— *Variaţie temporală,* adică prin diverse intervale de timp măsurate. Astfel volumele numerice ale naşterilor pot fi clasate pe intervale de ani sau perioade de ani. De pildă: înainte de primul război mondial, între cele două războaie mondiale, după cel de-al doilea.

Variaţia volumului numeric, scindînd o colecţie în tranşe numerice egale (1000 de familii, subdivizate în grupe de cîte 100).

b. Tehnica colecţiei „martore“

Colecţiile diverse, simultane sau succesive, sînt utile în special cînd permit aplicarea aşa-numitei „metode comparative prin colecţii martore“.

Analizăm de pildă *cauzal* un anumit fenomen, pe baza unei anume colecţii. Stabilim însă şi o altă colecţie, martoră în care condiţiile care ni se par „cauzale“ există în prima colecţie şi lipsesc din cea de a doua.

în ştiinţele naturii, operaţia experimentală se poate face foarte uşor. Vrem de pildă să apreciem eficienţa unor anume îngrăşăminte în producţia agricolă. Stabilim două loturi perfect egale din toate punctele de vedere: pedologie, climă, tehnici de lucru, calitate de seminţe etc. în- grăşăm un loc cu substanţele a căror eficienţă o căutăm şi lăsăm lotul martor neîngrăşat. Am izolat astfel, materialmente, „factorul îngrăşămînt“ şi stabilim eficienţa lui prin randamentul dat de locul experimental faţă de lotul martor.

în ştiinţele sociale, asemenea aplicări ale tehnicii martorului sînt mai greu de realizat. Totuşi metoda comparativă poate fi folosită chiar atunci cînd nu putem izola perfect un singur „factor“ ci ne aflăm în faţa unui complex de factori, deosebiţi ca componenţă de la o colecţie la alta. Ceea ce pretinde însă aplicarea unor analize complicate, multifactoriale, care nici nu sînt întotdeauna perfect demonstrative.

c. Colecţiile succesive şi cercetările „panel“

De curînd în terminologia anglo-saxonă, devenită internaţională, cercetările repetate la diverse intervale de timp asupra aceluiaşi fenomen social, sînt numite „cercetări panel“.

De fapt procedeul este foarte vechi, doar numirile fiind noi. Sociologii au căutat dintotdeauna să surprindă nu numai „statica“ ci şi „dinamica“ socială, adică nu numai „structurile“ ci şi „procesele“ de transformare necontenită a acestor structuri. S-a preconizat deci repetarea, la intervale distanţate în timp, a observaţiilor sociologice. O teoretizare clară a acestei tehnici de lucru o găsim de pildă într-o lucrare, destul de veche, a lui Renée Worms, totuşi rămasă încă atît de utilă[2].

Punerea în practică a acestei tehnici a fost sistematic urmărită şi de către vechea şcoală de sociologie din Bucureşti, prin revenirea repetată în acelaşi loc a cercetărilor.

Numai că acest procedeu de surprindere a efectelor timpului, ridică unele probleme care merită a fi ţinute în seamă.

Sînt cazuri cînd efectiv putem urmări în timp acelaşi fenomen. De pildă, putem, în ştiinţele naturii să urmărim creşterea în greutate a unui copil pe scara timpului. Alteori însă, acest procedeu nu e cu putinţă. De pildă, tot în ştiinţele naturii, dacă vrem să observăm, la cobai, creşterea volumului creierului în raport cu

[2] **RENI WORMS, *Philosophie des sciences sociales*, Vol. II, Méthodes des sciences sociales, Girard et Bière. 1918.**

SOCIOLBUC

vîrsta, va trebui să sacrificăm cobaiul la fiecare cîntărire. Observaţiile repetate periodic nu se vor putea deci face pe acelaşi exemplar. Dar ne vom folosi atunci de elemente „paralele“, adică de mai mulţi cobai, născuţi şi crescuţi în condiţii absolut egale, din care vom sacrifica, periodic, cîte unul. Cu toate acestea vom face raţionamentul nostru ca cînd ar fi vorba de acelaşi cobai.

in domeniul ştiinţelor sociale, problema se pune încă mai complicat; colecţia pe care am luat-o în studiu, după o trecere de timp, va suferi schimbări atît de mari încît nu mai putem garanta că e vorba de aceeaşi colecţie.

Dacă repetăm observaţiile la scurt interval de timp, putem obţine informaţii interesante. De pildă în aşa-numitele anchete electorale, interogăm un număr de persoane înainte de alegeri, întrebîndu-i pe cir.e au de gînd să voteze. Apoi, imediat după votare îi întrebăm pe cine au votat efectiv, ca să vedem dacă şi în ce măsură au intervenit împrejurări — şi care anume — care au reuşit să-l decidă pe cel interogat să-şi schimbe hotărîrea[3].

Dar dacă vrem să repetăm observaţiile la intervale mai mari de timp, operaţia devine nesigură.

Dacă de pildă am interogat o serie de oameni şi vrem să repetăm interogările, peste cîţiva ani, constatăm că o parte din ei vor fi murit, descompletînd colecţia. O altă parte nu vor mai face parte din categoriile pentru care fuseseră aleşi iniţial; li s-au schimbat vîrstele, profesiile, stările civile, gradul de şcolarizare etc. Să lucrăm cu ce ne-a mai rămas din vechea colecţie, ca să vedem ce schimbări interne s-au produs în sînul ei? E posibil. . . Dar avem toate şansele ca în decurs de cîţiva zeci de ani, indivizii care au intrat în colecţie să nici nu mai existe.

Sau să încercăm constituirea unei alte colecţii, exact după aceleaşi criterii care ne-au folosit iniţial, ca să vedem care sînt diferenţele dintre cele două colecţii, în raport cu mediul social înconjurător, presupus a se fi schimbat şi el, în anume direcţ'e, care urmează a fi precizată?

La mari intervale de timp, nu de cîţiva ani, ci de decade, cercetarea încetează deci de a mai fi „panel“ şi se transformă în cercetare istorică propriu-zisă. Ceea ce de altfel nu e deloc supărător, metoda istorică — cu toate lipsurile ei — trebuind să intre în bagajul tehnic al oricărui sociolog bine pregătit.

Reţinem deci că „surprinderea timpului“ ca fenomen esenţial al vieţii sociale, se poate face prin procedeul „panel“ doar cînd e vorba de intervale de timp foarte scurte, cînd deci putem lucra pe aceeaşi colecţie de fapte şi dimpotrivă prin procedeul „istoric“ atunci cînd cuprindem intervale de timp mai lungi, fiind obligaţi a lucra pe colecţii doar similare, iar nu aceleaşi.

[3] **P. LAZARSFELD şi B. BERELSON, *The People's Choice* (1948).**

SOCIOLBUC

PARTEA A DOUA

Tehnicile Investigației

SOCIOLBUC

Capitolul I. Prospectarea

1. VALOAREA ŞTIINŢIFICĂ A PROSPECTĂRII

Fie că sociologul lucrează de unul singur, sau ca organizator al unei campanii de cercetare interdisciplinară, cu ajutorul unei vaste echipe, munca lui începe în mod obligatoriu printr-o primă luare de contact cu „terenul“, numită de obicei „prospectare“ care îşi are tehnicile şi procedeele sale de lucru specifice.

Uneori, atunci cînd sociologul lucrează singur, „prospectarea“ e ceva mai insistentă. Alteori, lucrînd într-o echipă de campanie „comando“, ea este rapidă, oarecum ca o superficială luare de contact, tinzînd doar să controleze sau să constate o anume situaţie (cum e cazul şi în tehnica extinderii unei cercetări „pilot“ la o întreagă arie). în sfîrşit, în pregătirea unei campanii organizate temeinic, prospectarea serveşte la stabilirea şi formularea corectă a temei, la alegerea metodei de urmat, la elaborarea uneltelor tehnice de folosit, la rezolvarea problemelor organizatorice de tot felul, pe care le implică orice campanie de cercetare.

a. Prospectarea în cercetările făcute de unul singur

Asemenea cercetări nu sînt deloc de lepădat. Chiar atunci cînd împrejurările sau natura problemei te silesc să lucrezi singur, încă nu ai dreptul a spune că munca ta nu e de folos. Desigur, ea se reduce deseori doar la atît cît îţi poate da „prospectarea“, deci fără posibilitatea unei adînciri a problemelor pînă la atin gerea nivelului deplin al ştiinţei actuale. Dar n-are cineva decît să citească aşa- numitele „vizitaţiuni“ pe care le-a publicat, acum un veac, Dionisie Pop Marţian, în „Analele parlamentare“, ca să se convingă de utilitatea lor. Şi apoi să nu uităm că extraordinarul sociolog care a fost Ion Ionescu de la Brad (1818— 1891) şi-a alcătuit clasicile şi pînă azi neîntrecutele sale monografii de judeţe, lucrînd de unul singur, în asemenea „vizitaţiuni“, mergînd cu răbdare din sat în sat şi culegînd de acolo informaţiile esenţiale, adică cele hotărîtoare pentru înţelegerea marilor probleme sociale ale epocii de după Legea Rurală din 1864, care frămîntau pe acest genial revoluţionar din generaţia 1848, vizionar pionier al unei agriculturi moderne şi promotor al unei pedagogii naţionale care nici azi nu şi-a pierdut nimic din valoarea sa. îndrăznesc chiar a spune că, în istoria doctrinelor sociologice, Ion Ionescu de la Brad are, în multe privinţe, o însemnătate co- vîrşitoare, singur faptul că a scris în româneşte, iar nu într-o limbă de circulaţie mondială, a făcut să nu fie plasat cel puţin la egalitate cu Le Play. în tot cazul, pentru mine, care am lucrat în vechea şcoală românească de monografie sociologică, Ion Ionescu de la Brad, în special prin lucrarea sa „Agricultura din judeţul Putna“ a fost maestrul şi deschizătorul de drum pentru întreaga mea carieră ştiinţifică vrînceană.

SOCIOLBUC

Insist atît de mult asupra lui Ionescu de la Brad pentru a dovedi ce poate face un om, dacă e harnic şi priceput, chiar şi în cadrul unei „prospectări", chiar şi atunci cînd e silit să lucreze de unul singur.

Nu mă pot opri de a nu adăuga, stăruitor: sînt desigur lucrări care nu se pot face decît interdisciplinar, în grupe colective mari. Dar sînt şi probleme, unele din ele de capitală însemnătate, care nu se dezleagă decît lucrîndu-le de unul singur, prin participarea ta directă la viaţa oamenilor, în sînul cărora te strecori, fie neobservat, fie dimpotrivă primit şi integrat, ca părtaş la bine şi la rău. Socotesc atît de important acest procedeu de lucru, încît asupra lui voi insista îndeosebi, arătînd că „observaţia prin participare" personală îngăduie o „apropiere" (ceea ce francezii numesc „approche" spre deosebire de „observation") foarte discretă şi foarte sensibilă faţă de oameni şi problemele lor, fără rigiditatea în forme prefixate, care e necesară pentru obţinerea omogeneităţii în munca unor echipe numeroase.

L-am citat pe Ionescu de la Brad, ca dovadă; dar aş putea adăuga o întreagă listă de mari cercetători, maeştrii ai „prospectării", care au ştiut să transforme acest mod de a lua contact direct, personal şi de unul singur, cu realitatea socială, pînă în a-1 preface în cel mai desăvîrşit dintre procedeele de investigaţie.

Desigur, nu poţi face statistică de unul singur, decît extrem de greu. Nu poţi nici „sonda" opiniile publice şi ca atare să fii astăzi „la modă". Eşti silit să lucrezi după tehnici vechi — dar foarte serioase, foarte solide — necesitînd ceva mai mult decît „reţete tehnice" şi anume o „metodă" şi în plus un dar de creaţie în găsirea, mereu adaptată la realităţi, a unor tehnici noi. De fapt, atît sociologii cît în special antropologii, au fost marii maeştri ai acestui mod de a lucra. Un Lewis Morgan trăind 7 ani printre Irochezi, evident că nu a putut lua cu sine o echipă. Singur a trebuit să se facă primit membru al clanurilor irocheze şi astfel să ajungă la concepţii ştiinţifice care au făcut pe Marx şi Engels să-l considere ca pe un redescoperitor al tezelor materialismului istoric.

De asemenea, tot singuratic a trebuit şi Malinovski să stea ani de zile în insulele Pacificului, ca să creeze şcoala aşa-nu- mită „funcţionalistă". La fel atîţia şi atîţia alţii, care au fost „originali" şi „creatori" pentru motivul că au evadat din „biblioteca" care te închide în cercul strimt al unor idei clasice, fugind în realitatea socială, care, fiind proteică, îţi impune luarea în considerare a unor fapte şi situaţii despre care cărţile tac.

Dar ceea ce e demn de remarcat este faptul că şi atunci cînd execuţi o prospectare în calitate de viitor şef de echipă, sau ca trimis în recunoaştere al unei echipe, tehnicile prospectării îţi impun să lucrezi „de unul singur"; ceea ce face ca valoarea investigaţiei ulterioare, făcută cu mare cheltuială de forţe şi timp, să depindă de ce ai găsit şi stabilit tu, mai ales de ce ai gîndit şi elaborat, ca ipoteză de lucru, în timpul prospectării.

Nu exagerez prea mult spunînd că ceea ce adaugi investigaţiei peste ceea ce a stabilit o prospectare bine făcută nu e decît o argumentare, o colecţie de dovezi, o precizare de detalii deseori expuse foarte pretenţios, mergînd pînă la modalităţi de matematizare, care nu adaugă totuşi nimic nou şi nici util, peste ceea ce ai reuşit să vezi — dacă efectiv reuşeşti să vezi — în cadrul prospectării.

Din nou mi-aşi permite să invoc propria mea experienţă. Am lucrat în Vran- cea, în două rînduri, cu o echipă numeroasă[1]. Dar am lucrat mai ales singur, în repetate reveniri care se totalizează

[1] ***Nerej, un village d'une région archaïque,*** **monographie sociologique dirigée par H. H. STAHL (cu o prefaţă de Prof. D. Gusti). Vol. I. Les cadres cosmologique, biologique, historique et psychique. Vol. II Les manifestations spi- prituelles. Vol. III Les manifestations économiques, juridiques et administratives; unités, procès et tendances sociales. Editura I.S.R. 1939.**

SOCIOLBUC

la peste doi ani de zile, făcîndu-mă primit de obştiile de acolo ca pe unul dintre ai lor. Ceea ce am înţeles atunci, de unul singur, din Vrancea, a fost o problemă care nu făcea parte din planul de lucru al echipelor în care m-am încadrat sau pe care le-am condus, ci era o viziune de „arheologie socială“ pe care apoi, în tot decursul vieţii, n-am făcut decît s-o argumentez, detaliez, şi verific, fără însă a-i adăuga nimic deosebit de important. întreaga mea lucrare de istorie socială a ţării noastre, amestec de sociologie şi istorie, pot spune că este exclusiv rodul acestor îndelungate şi repetate prospectări iniţiale[2].

b. Prospectarea făcută în echipă

Repetăm: chiar atunci cînd sociologul lucrează în vederea organizării unei investigaţii în echipă, „prospectarea“ continuă a avea caracteristicile muncii făcute pe răspundere proprie, întocmai ca şi atunci cînd e făcută de unul singur.

O restrînsă echipă de colaboratori te poate ajuta în prospectarea pe care o faci. Dar prospectarea pretinde o serie de acte de decizie, care nu pot fi decît ale aceluia care urmează să fie „şeful de orchestră“ al viitoarei echipe de cercetare. Depistarea problemelor de bază, serierea lor, în ordine ierarhică şi de consecvenţă logică, evaluarea posibilităţilor de dezlegare a lor, stabilirea metodologiei deci şi a tehnicilor de folosit, elaborarea şi testarea uneltelor de lucru, determinarea alcătuirii viitoare a echipei de lucru interdisciplinare, aşa cum se vădeşte ea a fi necesară faţă de natura problemelor specifice ale localităţii, regiunii sau formaţiunilor sociale studiate, toate depind de o hotărîre a ta, de o judecată luată pe răspundere proprie. Te sfătuieşti desigur cu alţii, cu cît mai mulţi alţii; asculţi atent observaţiile critice ce ţi se fac; dar hotărîrea o iei apoi tu singur, pe seama ta, potrivit experienţei tale, a gîn- dului pe care îl ai, a ipotezei pe care ţi-o formulezi, a timpului şi a pregătirii profesionale a oamenilor şi a mijloacelor materiale de care dispui.

Gradul de adîncime a unor asemenea prospectări „în echipă“, depinde, după cum am spus, de scopul urmărit: simplă prospectare în stil de „comando“, fără intenţia unei reveniri cu o echipă statornică de lucru, fie pregătire a unei viitoare campanii.

Vom detalia tehnicile de lucru ale prospectării, avînd în vedere pretenţiile maxime pe care Ie poate avea un viitor organizator de campanie de investigaţie propriu-zisă. Din ele, conducătorul de campanie „comando“ sau cel lucrînd de unul singur, vor reţine atît cît le trebuie. Fără să uite însă regula de bază care este: *oricît de sumară ar fi, orice prospectare trebuie să aibă calitatea de a fi totuşi o lucrare ştiinţifică,* cu valoare de sine stătătoare[3].

[2] H. H. STAHL *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti.* Vol. I. Confederaţii de ocol, structuri teritoriale şi tehnici agricole (1958). Vol. II Structura internă a satelor devălmaşe libere (1959). Vol. III Procesul de aservire feudală a satelor devălmaşe (1965).

I d e m . *Controverse de istorie socială românească* (Ed. Ştiinţifică, 1969) şi *Studii de sociologie istorică* (Ed. Ştiinţifică, 1972). *Les anciennes communautés villageoises roumaines ; asservissement et pénétration capitaliste* (Paris, 1969).

[3] Vezi de pildă „Viitorul Social“ nr. 2, 1972, care cuprinde două asemenea „prospect ări“, punînd liniile directoare ale unei posibile cercetări viitoare: MIRON CONSTANTI- NESCU, *Probleme economice şi sociologice ale unei comune de munte* şi H. H. Stahl, *Satul Drăguş după 40 de ani.*

SOCIOLBUC

2. ALEGEREA TERENULUI DE LUCRU

Presupunem că tema a fost aleasă sau ne-a fost indicată şi că am făcut toaleta necesară a lucrării, adică ne-am precizat tema, i-am făcut analiza conceptuală, şi ne-am schiţat oarecum metodologia, potrivit regulilor pe care le-am arătat într-un capitol anterior.

Luarea contactului cu realitatea socială presupune însă, la drept vorbind, în primul rînd precizarea „terenului“, adică a „localităţii“ unde vom lucra, sau eventual şi a „locului“, adică a întreprinderilor care ne interesează. Căci prin „teren“ înţelegem un „loc de muncă“. El poate fi uneori o întreagă regiune, dacă lucrăm în sistematizări teritoriale; poate fi o comună sau un sat din comună, dacă lucrăm de pildă într-o problemă de C.A.P., după cum poate fi o uzină, un şantier, o şcoală, dacă nu chiar un grup social de tineri, dacă lucrăm în aceste domenii.

Alegerea locului unde vom lucra îşi are importanţa sa, căci de ea depinde deseori reuşita însăşi a cercetării.

Ca să nu greşim în alegere, trebuie să avem cît mai multe informaţii despre situaţia generală a ţării, atît geografic cît şi demografic, economic şi cultural, astfel ca să alegem exact locul unde avem cele mai multe şanse de a analiza problema noastră în condiţii optime.

Cu hărţile necesare la îndemînă, cu istoriile regionale şi cu monografiile locale — cîte sînt; şi sînt destule — sociologul riscă mai puţin să greşească, alegînd locuri nepotrivite.

Dar oricît de bine ar fi fost ales „terenul“ nostru de lucru, tot putem avea surprize, dacă nu recurgem la o „prospectare“, adică la o verificare a posibilităţilor de lucru efective pe care ni le oferă „terenul“. Nu trebuie să ne încumetăm niciodată să plecăm direct în cercetare, fără a fi făcut „prospectarea“ problemei, ţinînd seama de toate fazele şi laturile ei.

3. DOCUMENTAREA PREALABILĂ PROSPECTĂRII

Odată hotărît „terenul“ pe care urmează să-l prospectăm, devine obligatorie strîngerea documentaţiei existente.

Nu ne referim la literatura generală de caracter teoretic adică la lucrările clasice ale ştiinţelor sociale. Acestea trebuiesc să fie de mult citite. înainte de a pleca la teren, ar fi ridicol să socoteşti necesar să citeşti atent „Politica“ lui Aristot! Lucrarea aceasta, ca şi multe altele, trebuie să o fi învăţat la timpul potrivit, nu în ajun de Ignat! Şi nu ne referim nici la literatura de specialitate, în directă legătură cu „tema“ pe care ne propunem s-o investigăm, căci şi pe aceasta trebuie să o fi învăţat atunci cînd ai făcut „analiza conceptuală“ a temei.

Ci ne gîndim la informaţiile specific locale, direct legate de „terenul“ unde vom lucra. Informaţia aceasta poate fi de diferite feluri.

a. Informaţia geografică

în primul rînd, oricare ar fi tema aleasă, va fi vorba de fenomene sociale care au loc undeva, pe teritoriul ţării. Fie că e vorba de un judeţ, de o comună, de un sat sau mahala de oraş, avem toate şansele ca de ea să se fi ocupat geografii sub unul sau toate aspectele diverselor specializări ale acestei discipline: geo- morfologie, orografie, hidrografie, climatologie, pedologie, reţele de localităţi urbane şi rurale, reţele de drumuri, într-un cuvînt despre tot ce se cuprinde de obicei într-o geografie fizică, economică şi umană.

Literatura de specialitate e destul de greu de găsit. Pînă în anul 1947, bibliografia ei a fost alcătuită şi ne poate fi

SOCIOLBUC

de real folos[4]. De atunci încoace, o repertorizare a lucrărilor apărute nu s-a făcut, aşa că nu ne rămîne altă soluţie decît să strîngem noi informaţia; cel mai rapid procedeu fiind totuşi de a ne adresa celor de meserie, adică profesorilor şi cercetătorilor geografi, în special celor din regiunea pe care o vom cerceta, aceştia avînd, cele mai deseori, o informaţie completă asupra ce s-a tipărit despre localitatea sau zona lor.

Ne e cu atît mai uşurată munca, dacă putem pătrunde şi în biblioteca lor; sau, încă mai util, dacă antrenăm pe cercetătorii locali să colaboreze cu noi.

în tot cazul, nu vom neglija să cercetăm şi lucrări mai vechi, care au darul să ne dea o perspectivă istorică asupra procesului de dezvoltare locală. Astfel e de folosit seria foarte mare de „Dicţionare geografice" alcătuită pe judeţe[5], pe baza cărora s-a alcătuit apoi aşa-numi- tul „Marele dicţionar geografic al României" care însă nu cuprinde decît informaţii privind „Vechiul Regat"[6]; întocmai de altfel ca şi încă mai vechiul „Dicţionar" al lui Frunzescu foarte util şi acesta[7].

Pentru Transilvania, Bucovina şi Banat, nu avem dicţionare corespondente acestora. Ceea ce nu înseamnă însă că informaţia geografică ar fi mai puţin bogată pentru această parte a ţării.

Tot atît de importante sînt însă şi hărţile geografice, atît cele recente, la diverse scări, cît şi cele mai vechi, care ne prilejuiesc cunoaşterea evoluţiei istorice a geografiei ţării, uneori ajutîndu-ne să dezlegăm probleme de ecologie socială, de mişcări de demografie, de schimbări ale reţelei de aşezări, care altfel ne-ar scăpa.

Din păcate, hărţile noastre nu cuprind informaţiile necesare cu privire la teritoriile săteşti, la „trupurile de moşie" tradiţionale, cu excepţia cîtorva hărţi privind Transilvania (de pildă harta Kogutovici) unde au fost cuprinse informaţii extrase din cadastrele locale.

în oarecare măsură ne putem folosi de schiţa trupurilor de moşie elaborată în cadrul direcţiei de statistică ad-tivă pe care o conduceam în timpul recensă- mîntului din 1941 şi tipărită pe judeţe, cuprinzînd nomenclatura localităţilor din „Indicatorul localităţilor"[8].

în afară de hărţi, dispunem şi de o „cuvertură aeriană", adică de o aero-fotogrametrie a ţării, excepţional de importantă pentru cercetătorii de teren, graţie căreia, cu autorizaţiile necesare, putem înţelege problemele teritoriale încă mai bine decît pe hartă aşa cum vom avea prilejul să arătăm cînd vom expune problemele sistematizărilor teritoriale.

b. Documentarea istorică locală

Este şi ea necesară, în special cînd lucrăm probleme în legătură cu satele şi oraşele ţării, pentru a înţelege felul în care s-au dezvoltat, pînă a ajunge la situaţia actuală. Evident, a găsi documentaţia de bază cu privire la o anume localitate sau regiune, nu e o treabă uşoa-

[4] VICTOR TUFESCU şi ANA TOSA, *Bibliografia geografică sumară a României* (Biblioteca Institutului de cercetări geografice al României, nr. 3, Bucureşti, 1947).

[5] Seria de *,.Dicţionare geografice''"* ale judeţelor din teritoriul vechi al „Regatului", cu toate lipsurile lor, sînt a se consulta cu mult folos.

[6] Toate informaţiile din „dicţionarele geografice pe judeţe" au fost sintetizate în *„Marele dicţionar geografic al României, alcătuit şi prelucrat după dicţionarele parţiale pe judeţe,* de GEORGE I. LAHOVARI, General C. BRĂTIANU şi GRIGORE TOCILESCU" (V volume, Bucureşti 1898—1900, publicate de „Societatea Geografică Română").

[7] DIMITRIE FRUNZESCU, *„Dicţonaru topograficu şi statisticu alu României cuprin- zind descrierea a 20.000 nume proprii, teritoriale"* (Buc. 1872).

[8] *Indicatorul localităţilor din România* (Buc. 1943), alcătuit sub conducerea lui TRAIAN BIRĂESCU, unealtă unică, indispensabilă cui vrea să identifice localităţile ţării, în ciuda haoticelor „arondări" necurmate ale sistemului nostru teritorial administrativ, care fac deseori cu neputinţă racordarea datelor dintre diversele noastre recensăminte. Dicţionarul menţionat, permite acest lucru măcar pentru perioada 1912—1941 şi din păcate numai pentru teritoriul mutilat, aşa cum rezultase din „dictatul de la Viena".

SOCIOLBUC

ră. Dispunem de prea puţine unelte de lucru anume alcătuite în acest scop. Nu avem decît, fragmentar, „Indicele numelor de locuri“, care cuprinde indicaţii privind localităţile din Oltenia şi Ţara Românească menţionate în colecţia de documente publicate de Academia R.S.R. pentru veacurile XIII-XVI[9].

Pentru Moldova nu ne putem folosi decît de repertoriul cuprins în colecţiile de documente ale lui Ion Bogdan şi Cos- tăchescu, astfel că apelul la colaborarea cu un istoric este obligator[10].

c. Monografiile sociale

în destul de multe cazuri, au fost tipărite foarte valoroase monografii de localităţi sau de regiuni utile ca sursă de informaţie. Unele din ele sînt clasice, precum sînt cele publicate de Ion Io- nescu de la Brad, Al. Gîdei, V. Păcală şi alţii.

Din păcate nu există o bibliografie a lor, astfel că e greu să afli dacă există sau nu o lucrare despre o anume localitate, oraş sau sat, care te interesează, altfel decît din fişierele marilor biblioteci publice sau ale cercetătorilor localnici.

Unele monografii au fost tipărite în limbile maghiară şi germană înainte încă de primul război mondial, de care de asemenea ne putem folosi [u].

d. Informaţiile demografice

Pot fi, de asemenea găsite în cîteva publicaţii a căror consultare şi prelucrare este obligatorie.

E vorba de recensămintele din 1910 (în Transilvania) şi 1912 (în Vechiul Regat); apoi cele din 1930, 1941, 1948, 1956 şi 1966 care ne permit să stabilim evoluţia problemelor de populaţie, (volum, structură, mişcare) pe o perioadă destul de mare ca să înceapă a fi semnificativă.

Informaţii statistice, în general, se pot de asemenea găsi, cu privire la viaţa economică a ţării, instrucţie, învăţă- mînt şi culte, la starea de sănătate etc. în Anuarele statistice ce se publică regulat. Consultarea Direcţiei statistice judeţene sau orăşeneşti este de asemenea indicată.

e. Informaţiile etnografice şi de folclor

Sînt mai rare şi mai greu de găsit, cînd e vorba de a le localiza în detaliu. Dar atunci cînd există, referindu-se la o anume regiune sau localitate, ele ne sînt foarte utile.

în general, pentru toate aceste informaţii de bibliotecă, avem a consulta fişierele marilor biblioteci din localitatea cea mai apropiată de domiciliul nostru; dar în special ne vom consulta cu diverş i specialişti: directori de muzee etnografice

[9] ION DONAT şi colaboratorii, *Documente privind istoria României B. Ţara Românească, veacurile XIII—XVI. Indicele numelor de locuri* (Buc. 1956) şi idem *Veacul XVII (1601—1625)* Buc. 1960, lucrări şi ele indispensabile cercetătorilor. E din nou regretabil că această lucrare nu a fost continuată în paralel cu ulterioara publicare a documentelor din veacurile următoare şi nu cuprinde şi Modova şi Transilvania.

De asemenea e păcat de munca zadarnică, pentru că nedusă la capăt, organizată tot de către Ion Donat, de compulsare a toponimiei documentelor şi a hărţilor vechi, în cadrul vechii comisii pentru elucidarea problemelor etnogenezei românilor.

[10] ION BOGDAN, Documentele lui Ştefan cel Mare, (Buc. 1913) în indicele din volumul II, dă informaţii deosebit de utile, care se completează fericit cu migăloasa muncă a lui MIHAI COSTACHESCU în ale sale *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare* (Iaşi 1932) care dă, tot în voi. II, un indice excelent. E ciudat şi regretabil că asemenea elaborări de unelte de muncă nu sînt mai mult luate în seamă de către cercetătorii problemei.

[11] în afară de vechea lucrare a lui ION CHELCEA, *Literatura monografică a satelor noastre şi problemele in legătură cu studiul satului românesc; momente principale* (Cluj 1934). Institutul Social Român anunţase publicarea unei bibliografii a satului românesc, lucrată de Georgescu-Tistu, care însă nu s-a publicat. De urma acelui manuscris, — care desigur a existat — nu am putut da.

SOCIOLBUC

şi istorice, directorii arhivelor istorice, statisticienii judeţeni, medicii, profesorii de specialitate, care ne pot uşura munca în chip substanţial. în tot cazul încercăm să-i convingem să colaboreze la cercetarea pe care o facem, fiecare aducînd aportul său în domeniul în care se pricepe profesional [12].

4. PERIEGEZA

După ce documentarea prealabilă a fost strînsă şi prelucrată, extrăgînd pe fişe informaţiile interesante, tabelizînd şi calculînd datele statistice, cu hărţile în mînă, începem a cerceta terenul, pas cu pas, căci fie că e vorba de un oraş, de un sat, de o regiune sau doar de o întreprindere, terenul respectiv trebuie văzut amănunţit la faţa locului.

Operaţia se numeşte „Periegeză“, cu un termen împrumutat din terminologia arheologilor.

Aceştia, atunci cînd vor să înceapă o campanie de săpături, trebuie mai întîi să depisteze locurile unde ar putea fi găsite „staţiunile“ arheologice, meri- tînd să se înceapă săpături cu şanse maxime de a nu munci zadarnic. în acest scop, arheologii străbat o anumită regiune, bănuită a fi interesantă arheologic, stau de vorbă cu localnicii, culeg tradiţiile existente despre locuri purtînd nume de „grădişti“, „jidovştiţe“ etc., sau aflâ unde se găsesc multe cioburi de oale şi aşa mai departe. Cu ochiul lor de profesionişti, recunosc unde s-ar putea să fie ceva interesant de cercetat; vizitează ruine, observă denivelările de teren care nu par a fi de natură geografică şi notează toate aceste puncte unde urmează ca ulterior să se înceapă săpături sistematice.

în zilele noastre asemenea „periegeze“ se fac cu ajutorul şi a fotografiilor aeriene, potrivit unei tehnici de „arheologie aeriană“, de care vom mai vorbi, care e de fapt tot o periegeză, făcută însă cu mijloace tehnice mai moderne, rapide şi sigure.

La fel procedează şi sociologul, mai ales atunci cînd, ceea ce îl interesează sînt teme de sociologie urban-rurală sau de sistematizare şi amenajare teritorială, acoperind zone teritoriale mai vaste. De altfel există posibilitatea de a folosi şi în sociologie tehnicile aerofotograme- trice chiar în scopuri de cercetare pro- priu-zisă, nu numai de prospectare.

Ele s-au dezvoltat atît de mult, încît au dat naştere unor adevărate profesiuni, foarte pretenţioase, de mare rigoare, dotate cu instrumentare de înalt nivel tehnic, care îţi permit să faci lucrări de o precizie extremă, de o capacitate de vizionare în spaţiu, „ecologic“ şi de cvan- tificare a fenomenelor sociale, pe care nici o periegeză făcută cu piciorul nu ţi-o poate da.

Nu dispunem încă de mijloacele tehnice şi de specialiştii necesari pentru efectuarea unor asemenea periegeze şi analize aeriene, nici măcar în aplicarea tehnicilor de „arheologie aeriană“, şi cu atît mai puţin a tehnicilor de sistematizare teritorială şi de prognozare.

Dacă îmi este îngăduit, pot aduce mărturia unei asemenea „prospectări“ aeriene, cu mijloace cu totul rudimentare, pe care am făcut-o în 1938 în Yrancea, fără a lua însă fotografii aeriene, dar zburînd ceasuri întregi deasupra regiunii, vale de vale, sat de sat pe un modest avion sportiv, pilotat de prietenul George Ţintă, care a luat ulterior parte şi în echipa de cercetare la teren.

De asemenea amintesc şi faptul că fotografii aeriene au fost luate în cîteva campanii de monografii sociologice ale şcolii Gusti (unele din ele reproduse în lucră-

[12] De asemenea nu avem nici o bibliografie a folclorului nostru. Nu ne putem folosi decît de fişierele bibliotecilor şi mai ales de bogatele repertorii ale Institutului de Etnografie şi Folclor.

SOCIOLBUC

rile mele mai vechi)[13] altele expuse în prima expoziţie de fotografii aeriene puse în slujba sociologiei, organizată cu ajutorul Serviciului Geografic al Armatei, în Bucureşti 1939.

în tot cazul, chiar dacă am dispune de tehnicile aerofotogrametrice, aşa cum s-ar cuveni, periegeza terestră tot rămîne necesară. Cînd vom expune cîteva din amănuntele periegezei aeriene, vom vedea că sînt unele „semne" care nu pot fi luate în considerare decît după ce sînt vizitate şi pe teren.

Clasica periegeză terestră, în călătorii făcute cu piciorul, cu calul, sau cu căruţa, sat de sat, uliţă de uliţă, intrarea apoi din casă în casă, îţi permite să ai o cunoaştere a locului unde trăiesc oamenii care te interesează şi o înţelegere a vieţii lor mai directă decît cea obişnuită, pe calea rapidelor sondaje de opinie.

Observaţia obiectelor este deci tehnica de bază a periegezei şi asupra ei trebuie, aşa cum am mai arătat, insistat îndeosebi.

De la geografi să învăţăm deci regula că primul lucru pe care trebuie să-l faci cînd intri într-o localitate, este să cauţi un deal, sau cea mai înaltă clădire, să urci acolo, ca să ai astfel o vedere panoramică cît mai largă cu putinţă.

Şi de la cei mai vechi „urbanişti", de pildă de la Patrick Geddes, să învăţăm că, într-un oraş, prima grijă este să-l străbaţi, din cap în cap, luînd pe rînd toate mijloacele de transport în comun existente: tramvaie, autocare, autobuze etc.

Ba chiar şi într-o uzină, într-o mină, pînă nu ai vizitat întreaga zonă, clădită şi neclădită, pînă nu ţi-ai dat seama de modul cum fluxul tehnologic se suprapune peste planul uzinei, nu poţi avea o viziune clară, de ansamblu, asupra vieţii sociale de acolo.

5. CONTACTUL CU AUTORITĂŢILE

Luarea contactului cu autorităţile este obligatorie, din mai multe puncte de vedere. Mai întîi, deseori, aceste autorităţi fie că e vorba de un consiliu popular al unei localităţi sau al unui judeţ, de conducătorii unei întreprinderi, ai unor instituţii culturale etc., sînt cele care au cerut ca investiga (ia socială să fie făcută, subvenţionînd-o. Ca atare aceste autorităţi sînt părtaşe la anchetă şi în drept să ceară informaţii în dubla lor calitate de „autoritate" şi de „beneficiari". Dar chiar dacă cercetarea se face din iniţiativă proprie sau la comanda unui organ superior, organele locale trebuiesc să fie necontenit ţinute la curent, atît cu tematica cercetării, cît ulterior, şi cu mersul şi rezultatele lucrării.

Mai mult încă: este deosebit de util ca precizarea temelor de cercetare să fie făcută şi prin convorbiri tehnice cu aceşti răspunzători ai vieţii locale şi, în măsura maximă posibilă, aceştia să fie ei înşişi antrenaţi în acţiune.

Prin „autorităţi locale" înţelegem nu numai seria întreagă de reprezentanţi ai puterii de stat, ci şi seria tuturor tehnicienilor de orice specialitate ar fi ei: tehnicieni ai consiliului popular, ingineri agronomi ai CAP-urilor, IMA-urilor şi IAS-urilor, zootehnicieni, medici, învăţători, contabili, brigadieri, directori de cămine culturale şi aşa mai departe, incluzînd chiar şi simplii cetăţeni, în măsura în care au o experienţă care ne poate fi de folos.

Cu alt prilej am vorbit şi de tehnica de antrenare a acestora într-o „auto- anchetă participantă". Deocamdată, ne gîndim doar la obligaţia noastră de a-i informa şi la nevoia noastră de a sta de vorbă cu ei, spre a ne informa noi înşine. Contactul ca autorităţile nu se rezumă doar Ia stabilirea unui sistem de

[13] **H. H. STAHL, *Sociologia satului devăl- maş românesc*, voi. I, *Organizarea economică şi juridică a trupurilor de moşie*, Bucureşti, 1946.**

SOCIOLBUC

relaţii de reciprocă informare, ci cuprinde şi cercetarea documentelor administrative de care acestea dispun.

Nu există autoritate de stat, sau organ de conducere al unei întreprinderi sau instituţii, care să nu aibă o arhivă în care să depună diversele lucrări scrise rezultate din însăşi mersul administraţiei. Sînt registre, acte, situaţii, referate, statistici, studii, procese verbale şi rapoarte, care an de an se adună şi se îndosariază. Şi sînt şi lucrări în curs, care de asemenea conţin informaţii de care investigatorul poate avea nevoie.

La toate aceste surse de informaţie nu poţi însă pătrunde decît respectînd dispoziţiile legale, adică doar avînd dezlegările oficiale şi asentimentul autorităţilor respective.

în cursul prospectării, nu va fi timpul să compulsăm aceste documente pentru a extrage din ele ce socotim necesar. Dar în tot cazul ne vom interesa de inventarierea lor, de valoarea lor informativă, astfel ca să facem demersurile necesare pentru obţinerea dreptului de a le supune, la nevoie, unei prelucrări sistematice.

CONVORBIRILE NON DIRECTIVE

Ceea ce domină însă în cursul unei prospectări este folosirea instrumentului de lucru numit „convorbire“.

Vom arăta la locul potrivit care sînt tehnicile prin care se pot obţine „convorbiri“ utile de la un mare număr de informatori şi cum se pot ele supune unor interpretări de diferite feluri, de la cea simplu literară pînă la cea pretenţioasă a „analizei de conţinut“.

Pentru moment, subliniem însă că în prospectare, cercetătorul trebuie să stea de vorbă cu cît mai mulţi oameni, de toate categoriile, şi buni şi răi, şi oficiali şi particulari, şi optimişti şi pesimişti şi oameni care sînt „pentru“ şi „opozanţi“ cu tot dinadinsul, chiar şi de rea credinţă, la nevoie.

în urma unei mase de asemenea convorbiri libere, fără temă, „non directive“, aflăm nenumărate lucruri, căpătăm informaţii uneori serioase, alteori simple bîrfe răuvoitoare, calomnii şi minciuni sfruntate. Dar toate fac parte din „viaţa“ socială pe care o cercetăm, de toate avem deci a ţine seama, ele fiind cele care ne permit să punem un prim diagnostic („diagnostic de primă înfăţişare“) a stării de spirit, să bănuim cam care sînt curentele de opinie care se cristalizează, care sînt problemele în jurul cărora se poartă discuţii pentru şi contra, sursele de nemulţumiri existente, aspectele sociale cele mai criticate, cele asupra cărora lumea cade de acord în chip pozitiv, laudativ, poate chiar admirativ.

Cercetarea are de fapt un caracter psihologic şi pretinde un deosebit tact. Uneori situaţia locală va fi destul de clarificată ca să ne putem da seama, de la început, care sînt condiţiile sociale care determină în fond curentele de opi-nie, astfel că o cercetare ulterioară prin tehnica „sondajului statistic“ să nu ne mai pară a fi necesară. Alteori însă, nelămurindu-ne deplin, sau simţind nevoia unei cvantificări mai corecte, găsim că va fi necesar să facem apel la tehnicile sondajului de opinie. Dar în acest caz, întrebările pe care le vom include în formularul-chestionar nu vor fi scoase din capul nostru, din imaginaţia noastră de intelectuali urbani, adică ancheta nu va fi o imagine a propriei noastre psihologii; ci întrebările se vor centra în jurul problemelor şi punctelor de vedere care au rezultat din convorbirile purtate.

Semnalăm că e vorba de o procedură clasică şi obligatorie: chestionarele de opinie se fac după o cunoaştere a psihologiei şi nivelului cultural al celor pe care vrem să-i anchetăm, după o cunoaştere a temelor care îi interesează pe ei, adică

SOCIOLBUC

după ce am ajuns a-i cunoaşte destul de bine, prin mijlocirea acestui număr mare de convorbiri libere pe care trebuie să le facem.

Procedeul este greoi şi durează: a transcrie zeci şi zeci de convorbiri, a le face analiza de conţinut, a lucra apoi chestionarul, a-1 testa şi apoi abia a-1 pune în practică, sînt operaţii care nu se pot face repede, bătînd din palme. Dar „repede", în ştiinţe sociale, nu se poate lucra decît „prost". Mai bine încet şi sigur, decît repede şi greşit. Vorba latinului, care ne sfătuieşte: „festina lente", „grăbeşte-te încet" e o lozincă de bază a investigatorului de teren.

7. PREGATIREA PLANULUI DE LUCRU

Dacă am hotărît ce anume problemă merită şi poate fi cercetată, urmează să începem a ne pregăti planul de lucru, potrivit regulilor metodologice, adică în legătură cu mersul gîndirii noastre de-a lungul unor faze de racordare treptată a realităţilor concrete şi a ipotezei la care ne-am oprit.

Aceste faze se pot schematiza astfel:

a. Precizarea problemei după prospectare

Acest lucru e necesar pentru că e cu neputinţă ca, prin contactul direct cu realitatea socială, să nu fi ajuns la concluzia că tema aleasă este în fapt mai complicată decît am fi crezut-o Ia început şi că deseori se pune în condiţii pe care nici măcar nu le-am fi putut bănui.

Cînd în 1927 am prospectat Vrancea spre a alege satul unde urma să sosească întreaga echipă, eram convins, aşa cum erau convinşi toţi cercetătorii problemei, că voi găsi acolo o răzăşie de stil „umblător pe bătrîni", singura formă de organizare socială la vremea aceea cunoscută, a vechilor noastre sate devălma- şe. De la primul contact însă, s-a impus copleşitor faptul că în Vrancea nu se cunoştea „umblarea pe bătrîni", ci o altă formă de organizare, mult mai străveche, căreia i-am dat numele de „devălmăşie absolută".

De asemenea am crezut că satul Ireştii de sub Măgură e vrîncean pur; dar am aflat în timpul prospectării că abia în anul 1851 acest sat a dorit să se dezlipească de Ocolul Gîrlelor şi să se alipească de cel al Vrancei; însă numai administrativ, pentru o mai uşoară dezlegare a daravelelor „de judecată", la „privighitoria Vrancei", „iar în alte priviri să nu avem a ne împărtăşi de nici un fel de drept vrîncean", printre care nici acela de a lua sare din ocnele Vrăn- cii, nici măcar pentru uz casnic; „ şi de asemeni să nu avem glas a pretinde" la munţii Vrancei. Sau, tot astfel am putut afla că alte sate, precum Ghebeştii şi Vîlcanii, sînt „picaţi de la ţara românească", străini deci, aflaţi doar cu şederea în Vrancea, simplii dijmaşi ai vrîn- cenilor[14]. Sau în prospectarea cutărui sat din Banat pe care îl socoteam a fi de „bufani", adică Olteni, fugiţi peste munţi în timpul scurtei stăpîniri austriece a Olteniei, el s-a arătat totuşi a avea puternice influenţe sud-dunărene.

Sau, mai din zilele noastre, oraşele recent şi puternic industrializate, precum Slatina de pildă, au totuşi atît de slabă capacitate de „urbanizare" încît nici măcar mahalaua Clocociov, înglobată în urbe încă din 1864 a rămas pînă azi şi spre surpriza noastră, „un sat" deplin caracterizat ca atare, mai rural decît de pildă Curtişoara aflată la 15 km depărtare de oraş, considerat, administrativ, cînd „suburbană", cînd nu![15]

[14] **H. H. STAHL şi C. D. CONSTANTI- NESCU-MIRCEŞTI, *Documente vrincene, Cărfi domneşti, hotărnicii, răvaşe şi izvoade.* Voi. I. Cu o prefaţă de D. Profesor N. Iorga. Bucureşti 1929.**

[15] **Procesul de urbanizare în R. S. România, Zona Slatina, sub redacţia prof. univ. MIRON CONSTANTINESCU şi prof. univ. H. H. STAHL, Bucureşti, 1970.**

SOCIOLBUC

Surprize de acest fel sînt infinit de multe şi doar o prospectare atent făcută ţi le poate scoate la iveală, silindu-te, evident, să reconsideri tema iniţială, să o refor- mulezi, amplificînd-o sau mărginind-o şi în tot cazul precizînd-o astfel ca să poţi cuprinde în ea toate aspectele legate de „problema“ centrală pe care vrei să o dezlegi.

Desigur, surprize poţi avea în tot timpul cercetării, dar o prospectare bine făcută are cel puţin darul de a le înlătura pe cele mai importante.

b. Reanalizarea conceptuală

Legată tot de faza „prospectării“ şi a „pregătirii mintale“ a investigaţiei ce urmează să facem, mai trebuie să rezolvăm şi o altă problemă de bază, căreia nu i se poate niciodată acorda prea multă atenţie, ea fiind de fapt piatra de încercare a valorii oricărui om de ştiinţă socială. E vorba de aşa numita problemă a „analizei conceptuale“, adică a găsirii modalităţilor prin care o problemă teo-retică abstractă poate fi transformată într-o problemă concretă, realizabilă experimental.

Desigur, am făcut analiza conceptuală încă dinainte de prospectare, odată cu alegerea temei. Dar şi această analiză conceptuală este de fapt o unealtă de lucru şi ca atare trebuie testată la teren.

De pildă, în exemplul de analiză conceptuală de care ne-am folosit în capitolele anterioare, cea în legătură cu „naveta“ experienţa ne-a arătat că formularul stabilit în 1968 pentru cercetarea comunei Curtişoara nu se mai potrivea în 1970 cu situaţiile din comuna Teiul, căci aci existînd o întreprindere de Mecanizare Agricolă, pentru foarte numeroşii tractorişti care lucrau pe o „arie“, nu se pre-văzuse nimic în analiza conceptuală făcută anterior şi deci nici în formularele statistice. [16]

Iar în 1971, studiind o suburbană a oraşului Bucureşti, Bragadiru, am avut din nou surpriza de a constata un alt gen de „navetă“: cea a numeroşilor elevi de liceu şi şcoli profesionale care făceau zilnic drumul spre Capitală la unităţile şcolare de acolo, cale de vreo 10 km cu autobuzul şi pe jos.

Realitatea socială e întotdeauna plină de surprize; mereu ai de învăţat cîte ceva, despre care nici o carte nu ţi-a pomenit şi pe care, chiar într-o lungă experienţă, nu ai mai avut prilejul să le vezi.

De fapt, acesta e şi rostul investigaţiilor. Căci dacă nu am face decît să reîntîlnim mereu variante ale aceloraşi situaţii, le ce bun să mai cercetezi? Oricît de ascuţită minte ar avea cineva, oricît de pregătit ar fi să facă analiza „logistică“ a unei probleme, tot realitatea rămîne mai inventivă; aşa că cercetătorul are senzaţia, aproape sportivă, de a se afla în luptă cu ea, ca într-un permanent rămăşag pus cu Realul, pentru a se vedea cine răzbeşte: capacitatea minţii noastre de a ghici şi prevesti realitatea, sau infinita capacitate proteică a realităţii, de a scăpa străduinţelor noastre de cunoaştere şi prevedere.

c. Elaborarea planului de lucru, pe capitole şi subcapitole

El cuprinde nu numai o precisă definire a problemei supuse cercetării, dar şi o primă încercare de organizare a ei, pe *capitole şi subcapitole,* aproape sub forma unei „table de materii“ a viitoarei redactări. Acest plan iniţial se va modifica ulterior, de nenumărate ori, îmbunătă- ţindu-se. Dar cine nu are clar în minte încă de la început, ce are de gînd să lu-creze, cu greu se va putea descurca, atunci cînd, intrînd în contact cu realitatea, va risca să se înece în haosul faptelor mărunte, fără să mai poată distinge ce e important, ce e secundar şi ce nu este deloc necesar pentru dezlegarea temei propuse.

[16] Cît despre „Curtişoara“, un volum de studii al unui grup de studenţi pe care îl conduceam în 1967, se află încă în manuscris.

SOCIOLBUC

d. Stabilirea metodologiei lucrării

Precizînd ce anume va trebui să cuprindă lucrarea, pe capitole şi subcapitole, ne putem da seama, mai precis, de ce anume documentare vom avea nevoie pentru rezolvarea fiecărei probleme în parte. Avînd deci clar în minte „ipoteza de lucru“ şi pe de altă parte orientarea faţă de seria de „realităţi“ necesare pentru a „raţiona experimental“, ne rămîne să stabilim care vor fi procedeele tehnice pe care le vom folosi pentru colectarea faptelor concrete.

Vom stabili deci care vor fi „*statisticile*“ de care ne vom folosi. Vom stabili de asemenea de ce „*convorbiri*“ vom avea nevoie, de cîte anume şi de ce fel: convorbiri libere, convorbiri pe temă, convorbiri cu chestionar. Vom judeca dacă e cazul să facem o *„anchetă de opinie publică*“ şi în ce condiţii.

De fapt, această latură a lucrării noastre, propriu-zis metodologică, adică de judecată ştiinţifică, este hotărîtoare la grad egal cu formularea ipotezei de lucru, căci esenţial rămîne să ştim *ce* căutăm şi să stabilim *cum* căutăm.

e. Pregătirea uneltelor de lucru

în linii mari, în orice investigaţie sociologică ai de strîns documentaţii privind două mari capitole, pe care de altfel le cunoaştem, dat fiind că am mai vorbit pe larg despre ele: primul este cel al „existenţei“, celălalt, al „conştiinţei sociale“.

Mai uşor de realizat sînt uneltele de lucru necesare investigării fenomenelor de existenţă socială, căci acestea sînt constituite din „obiecte“, „acţiuni“ şi „situaţii“ concrete, faţă de care aplicarea formularelor de anchetă statistică este eficientă şi executabilă potrivit unor tehnici bine puse la punct.

Singurul lucru ce se cade a fi semnalat, din punct de vedere metodologic, este absoluta obligaţie de a respecta regulile pe care ţi le indică orice manual statistic şi anume că *orice lucrare statistică începe cu redactarea tabelelor finale,* cuprin- zînd acele informaţii de care socoteşti că vei avea nevoie în raţionamentele tale experimentale viitoare. Apoi, abia în al doilea rînd, se poate trece la redactarea „formularelor“ de anchetă statistică necesare pentru a strînge aceste informaţii — şi numai acestea — prevăzute ca fiind metodologic necesare demersurilor gîn- dirii tale. Formularele şi punerea în pagină a întrebărilor statistice, constituie o problemă de pură tehnică, pe cînd organizarea capetelor de tabele (şi adăugăm programarea întregului mers al corelărilor ce urmează a fi calculate) constituie dimpotrivă o problemă de strictă metodologie, şi anume una din cele esenţiale.

Mai atragem atenţia şi asupra unui alt aspect al problemei, care nu vrem să spunem că nu ar fi cunoscut tuturor sociologilor, dar care totuşi este deseori neţinut în seamă, în practica cercetărilor. E vorba de anchetele şi de modul lor de organizare, care ţin de problemele de „conştiinţă“ socială, în special de aşa- numitele *anchete de opinie.*

Vom arăta pe larg că statistica — întocmai ca şi maşinile electronice de calcul
— lucrează exclusiv în sistem binar (prin „da“ şi „nu“), ceea ce e uşor de realizat cînd numeri prezenţa sau absenţa unor obiecte, acţiuni sau situaţii *certe* (un om e sau bărbat sau femeie, sau major sau minor, are sau nu are televizor în casă etc. etc.). Dar acelaşi procedeu se arată extrem de nesigur cînd e vorba de „păreri“, de „opinii“ căci acestea au un joc de infinite nuanţe între „da“ şi „nu“,
o diversitate care nu poate fi cuprinsă în întrebări prestabilite prin chestionar. Investigatorul riscă să pună întrebări care nu au nici în clin nici în mînecă cu părerile efective ale celor pe csic ii anchetează, sau dimpotrivă să omită unele care par esenţiale celor anchetaţi.

De aceea redactarea chestionarelor de opinie trebuie să înceapă prin efectuarea unei lungi serii de *„convorbiri libere*“ în care oamenii, odată puşi în temă, sînt lăsaţi să vorbească liber despre ceea

SOCIOLBUC

ce cred ei că este de spus în legătură cu tema ce li s-a propus. Se fac, obişnuit, zeci, uneori sute de asemenea convorbiri libere, care se înregistrează la magnetofon sau se stenografiază, se transcriu şi se supun apoi unei *„analize de conţinut*“, pentru ca pe baza a ce rezultă din ele să se elaboreze chestionarele.

A proceda altfel, adică a face un chestionar din ce ţi se pare ţie că ar trebui să intereseze pe cei a căror opinie o cauţi este o pură înşelătorie; autoînşelare, dacă e făcută din nepricepere, excroche- rie ştiinţifică, dacă e făcută din lene şi dacă buna credinţă lipseşte.

Vom arăta ulterior cum anume trebuie puse la punct aceste unelte de lucru.

f. Pretestarea uneltelor de lucru

Dar deocamdată ce este esenţial de spus, la acest capitol al lucrărilor din faza „prospectării“, este regula *„pretestării“,* absolut obligatorie a tuturor uneltelor de lucru.

După ce ai „prospectat“, după ce ai avut nenumărate „convorbiri“ cu cît mai mulţi oameni, după ce ai alcătuit „capetele de tabele“ şi ai elaborat „formularele de anchetă“ eşti obligat să faci *proba* metodei şi uneltelor de lucru pe care le-ai pregătit. „Test“ înseamnă în limba engleză *„probă“.* Deci pretestarea este o probă prealabilă pe care o faci pentru a verifica dacă proiectele tale de planuri şi unelte pe care ai de gînd să le foloseşti sînt sau nu bune.

Nu există formular care să iasă perfect din capul cuiva, ca Minerva din al lui Jupiter. Formularul care nu a fost pretestat este, cu absolută siguranţă, un formular, inacceptabil. Nu se cunoaşte caz, în care pretestarea să nu-ţi facă dovada că mai sînt necesare îmbunătăţiri ale modului cum ai formulat unele întrebări, că nu ai cerut unele informaţii care se adeveresc indispensabile, că ai pus întrebări inutile sau cu totul nepotrivite situaţiilor locale etc. etc.

Orice unealtă de lucru (plan, îndrumător de convorbire, formular statistic, etc.) pînă nu e analizată şi criticată de cît mai mulţi oameni, pînă nu e supusă la proba pretestării, apoi din nou reluată în lucru şi iarăşi pretestată, rămîne rudimentară.

A multiplica chestionarele în mod pripit, aşa cum se obişnuieşte uneori, în mii, zeci de mii, uneori sute de mii de exemplare, constituie o culpă profesională condamnabilă.

g. Precizarea modalităţilor de eşantionare

Important în această fază a prospectării este să aflăm dacă avem informaţiile necesare pentru organizarea unui eşantion de bună calitate. Ne trebuie pentru asta o numerotare a caselor şi o listă nominală a tuturor membrilor familiilor locuind în ele. Listele recensămîntului ultim, din 1966, sînt învechite şi deci fără folos. Listele electorale, de asemenea nu sînt complete şi nici ţinute la zi. Ne putem folosi de înregistrările anuale care se fac din casă în casă, de pildă privitoare la înregistrarea animalelor. Dacă reuşim să convingem autorităţile locale să procedeze la punerea la punct a numerotaţiei caselor, în concordanţă cu registrele statistice şi cu documentele CAP-ului, ne uşurăm mult lucrările ulterioare, eşantionarea sau eventual recensămîntul exhaustiv putîndu-se atunci face în condi- ţiuni mai bune.

Cînd e cu putinţă, e bine să se revină la tehnica folosită de vechile campanii de monografie sociologică, cînd, înainte de sosirea echipei monografice, se trimitea un grup restrîns de statisticieni, care procedau la numerotarea caselor şi la stabilirea listei nominale a capilor de familie, pe case.

Cînd lucrăm în întreprinderi sau instituţii, avem posibilitatea să folosim scriptele lor administrative: state de plată a salariilor, cărţile de muncă, schemele de organizare a personalului, cataloagele pe clase, avînd însă grija de a controla dacă sînt sau nu sînt ţinute

SOCIOLBUC

la zi, intrînd în toate amănuntele sistemului de a ţine „evidenţa personalului“ fie ei salariaţi, elevi, găzduiţi etc.

Hărţile ne sînt de asemenea necesare, în anume cazuri, pentru o corectă eşantionare. De pildă, într-un oraş, cea mai bună metodă de eşantionare constă în a lucra pe „zone“, marcînd pe hartă diferitele cartiere existente cu caracteristica lor: cartier de vile, cartier periferic, cartier de blocuri nou construite, cartier de locuinţe aparţinînd sau afectate unei întreprinderi, cartier vechi de tip rural etc. sau în regiuni rurale, „cringuri“, „cătune“, „sate noi“, „vecinătăţi“, „gospodării izolate“ etc.

Pentru a le cunoaşte, a le determina pe hartă şi a le caracteriza global, din punct de vedere social, este uneori util ca în timpul prospectării să recurgem la metoda preconizată de Geddes, şi ai lui, de a folosi pe elevii şcolilor elementare, care conduşi în lecţii practice de către învăţătorii lor, s-au dovedit a putea face schiţe de hărţi utilizabile[17].

E de la sine înţeles că acolo unde vom putea folosi, în Transilvania şi Bucovina hărţile cadastrale şi registrele funciare, vom face apel Ia ele. Cu atît mai mult, dacă proiectele de sistematizare locală au fost elaborate, consultarea specialiştilor din Serviciile de arhitectură şi sistematizare locală este obligatorie.

8. ALCATUIREA ECHIPEI DE CERCETARE

a. Componenţa echipelor interdisciplinare

Dacă am organizat lucrarea pe capitole şi subcapitole, ba chiar pe paragrafe, dacă am rezolvat problemele metodologiei şi a uneltelor de lucru necesare, ne va veni uşor să calculăm numărul de membri necesari în viitoarea echipă, precum şi specialităţile lor.

Oricare ar fi tema studiată, prezenţa cîtorva specialişti e în tot cazul necesară. Cînd am arătat care e „matricea“, unealta mnemotehnică de lucru pe care o propunem am arătat de fapt numărul şi calitatea necesară a celor care într-o echipă minimal constituită vor avea să se ocupe cu aspectele pe care le-am numerotat I Natura, II Populaţia, III Economia şi A. Politicul, B. Juridicul şi C. Culturalul.

Pentru fiecare problemă, prezenţa măcar a unui cercetător e necesară. Se poate întîmpla ca uneori, — mai bine zis, „rareori“ — un cercetător să fie specializat în două sau mai multe discipline. De pildă în prospectarea făcută de unul singur, cercetătorul va trebui să aibă
o asţ el de formaţie „politehnică“ socială, deşi nu-i strică să ceară sfaturile specialiştilor. în cadrul unei echipe, este însă mai sigur să dispui de cîte cel puţin un om de fiecare problemă.

în detaliu, compunerea unei echipe complete depinde de natura problemei pe care o cercetezi. Lucrînd într-o întreprindere, nu ai nevoie de un inginer agronom. Lucrînd într-un sat, vei avea nevoie poate şi de un specialist în „păşuni“, de un „viticultor“, de un medic veterinar, de un specialist în drenări, irigări, de un arhitect etc.

Sînt cazuri în care ceri unui specialist doar un aviz, sau un memoriu, fără să fie nevoie să-l antrenezi în munca de zi cu zi a echipei.

Dar despre condiţiile efective de pregătire a compunerii echipelor vom mai vorbi.

Compunerea echipei variază şi după scopul ei. Dacă echipa e formată într-un scop mai mult pedagogic, decît ştiinţific propriu-zis, adică dacă se pune accentul în special pe formarea seminarială în munca ştiinţifică a unor tineri studenţi,

[17] Ucenici ai lui Geddes au folosit tehnica „Survey-ului“ în tehnica şcolarizării, elevii făcînd „cercetări monografice“ cu scop pedagogic, de luare de contact cu realităţile înconjurătoare, naturale şi sociale. Vezi MABEL BARKER, *Utilisation du milieu géographique*. Paris, 1931.

SOCIOLBUC

atunci este util ca pe lingă ei să lucreze un număr cît mai mare de specialişti cît mai diverşi, de la care cei tineri să poată învăţa tehnici de lucru şi moduri de gîndire.

Ne îngăduim a crede că nu e justă folosirea masivă a studenţilor ca „operatori de anchetă“, puşi la dispoziţia cîtorva cadre didactice, formula inversă fiind mai curînd valabilă şi ducătoare la scop, în care adică un număr de specialişti să fie puşi la dispoziţia studenţilor pentru a-i învăţa toate secretele tuturor meseriilor, atît de diverse, cîte intră în formarea profesională a unui viitor sociolog. Revin din nou cu amintiri personale, profitînd de prilejul pe care îl am de a-mi arăta recunoştinţa faţă de profesorii pe care i-am avut „la teren“, în cursul unor cercetări organizate în cadrul cercetărilor de vară ale seminarului de sociologie, sau ale campaniilor de sistematizări teritoriale, în care am putut lucra alături de savanţi de factură mondială, cum au fost de pildă Francisc Rainer, extraordinarul savant antropolog şi om de cultură, sociologul creator al etnomuzicologiei Constantin Brăiloiu, statisticieni demografi ca Sabin Manuilă, P. Râmneamţu, geografi ca Vintilă Mi- hăilescu, Ion Conea, Victor Tufescu, N. A. Rădulescu, economişti ca N. Cornă- ţeanu, arhitecţi ca Florea Stănculescu, Ştefan Popovici, esteticieni ca Tudor Vianu, Mac Constantinescu, Floria Cap- sali şi mulţi alţii. [18]

b. Echipa centrală de îndrumare, control şi sinteză

Tot astfel, atunci cînd echipele de cercetare urmăresc un scop precis, anume strîngerea unei documentări necesare pen tru a planifica o sistematizare şi amenajare teritorială, mă gîndesc că cea mai fructuoasă dintre experienţele la care am participat a fost cea a campaniei organizate de către arhitectul Ştefan Popovici, a cărui schemă era următoarea:

O serie de 6 echipe, în care intrau obligatoriu doi arhitecţi, doi geografi şi un sociolog (de fapt folosindu-se în acea vreme asistente sociale specializate în cercetări de teren) fiecare avînd de „prospectat“ un număr restrîns de comune rurale, întreg complexul de echipe fiind dirijat de către un *„colectiv central*“ compus din cei trei arhitecţi de care dispunea secţia de urbanism a Ministerului Con- strucţiilor, 2 sociologi, 1 geograf, 1 geolog, 1 climatolog, 1 inginer urbanist,
1 arhitect urbanist şi altul specializat în construcţii rurale, 1 economist, 1 inginer agronom, 1 zootehnician, 1 inginer silvic,
1 doctor igienist, 1 inginer de căi ferate, drumuri şi poduri şi 1 istoric, care vizitau toate comunele, instalaţi într-un microbuz, păstrîndu-se la centrală un birou, dispecerat al întregii campanii.

Formula aceasta de organizare a fost folosită încă din 1949 în campania de documentare privind judeţul Hunedoara şi apoi în 1950 în Dobrogea, studiindu-se sat de sat judeţul Constanţa şi în campania „comando“, numai de către Echipa Centrală a specialiştilor, judeţul Tulcea.[19]

Cred că nicăieri în lume, la acea dată, nu se folosise o formulă mai bună de organizare a unor asemenea anchete sociale şi de asemenea cred că nici de atunci încoace nu s-a găsit o altă soluţie, superioară acesteia.

[18] Organizarea echipei „Drăguş“, astăzi încă rămasă „exemplară" am expus-o în *„Şcoala monografiei sociologice*“ „Arhiva XIV, 1936, **pp. 1130—1165) şi am comentat-o în *Sociologia Militans,* voi. III *Şcoala sociologică de la Bucureşti,* (Buc. 1971, pp. 64—104).**

[19] Detalii în H. H. STAHL şi ION I. MATEI, *O experienţă de documentare sociologică în materie de sistematizări teritoriale* (în voi. *Cercetări Sociologice contemporane.* Coordonator ştiinţific MIRON CONSTANTINESCU Buc. 1966).

SOCIOLBUC

9. REZOLVAREA PROBLEMELOR GOSPODĂREŞTI

Se pun în această fază a prospectării şi probleme gospodăreşti. Dacă lucrezi singur sau într-o echipă restrînsă, de 2— 3 oameni nu are prea mare importanţă unde vei dormi şi ce vei mînca. Oricum, nu vei rămîne pe drumuri şi nici de foame nu vei muri. Dar dacă ai de gînd să organizezi o echipă mai mare, cuprinzînd oameni de vîrste şi sexe diferite, problema dormitoarelor, a cantinei, a sălii de şedinţe, devine importantă şi deseori hotărîtoare.

Noi nu sîntem încă echipaţi cu tot ceea ce ar fi necesar unor expediţii acoperind o lungă durată şi un vast teritoriu, de genul celor pe care le fac antropologii şi chiar geografii şi geologii. Nu dispunem adică de mijloacele de autotransport, dotate cu dormitoare, laboratoare de developare şi copiere fotografică şi cinematografică, cu instalaţii de desen şi cartografiere, de transcriere Ia maşină a benzilor de magnetofon şi aşa mai departe. Cît despre necesitatea unui echipament aerofotogrametric, dacă îl ceri, rişti să fii luat în derîdere! Deşi în ziua de azi este de-a dreptul absurd să se pornească la o cercetare serioasă a unei regiuni fără de a dispune de întreg acest echipament.

10. PLANIFICAREA CALENDARISTICĂ

Avînd clar în minte problema de rezolvat şi mijloacele ce ne sînt puse la dispoziţie, putem face şi un plan calendaristic al lucrării, precizînd, pe etape, durata fiecăreia din fazele de lucru pe care ni le- am fixat.

Uneori, comanda de lucru pe care am primit-o fixează ea însăşi durata în timp a lucrării. în acest caz, sîntem obligaţi a proceda invers, mărginind problema la cît putem cuprinde într-un spaţiu de timp limitat, sau mărind numărul colaboratorilor pentru a putea totuşi termina întreaga lucrare la timp.

Dar intervin şi calcule financiare. Putem socoti cît ne va costa lucrarea în totalitatea sa, sau invers, vom dimensiona lu- ' crarea potrivit mijloacelor financiare de care dispunem.

Planul „calendaristic“ este de fapt o sinteză, o echilibrare între toate aceste componente ale problemei: mărimea investigării ca atare, mijloacele financiare de care dispunem, timpul care ni se acordă, posibilitatea de a recruta şi instrui numărul de colaboratori necesari. Toate aceste coordonate odată precizate, dispunerea calendaristică a fazelor devine posibilă.

Cînd se lucrează, pe contract, cu o instituţie sau o întreprindere, întreg planul bugetar şi calendaristic trebuie să fie astfel întocmit ca să constituie o bază contractuală între beneficiar şi executantul investigaţiei, deci trebuie calculat cu precizia şi realismul necesar în orice lucrare în care ţinem seama de normele financiare şi contabile ale statului.

SOCIOLBUC

Capitolul II. Tehnicile observaţiei ştiinţifice

1. IMPORTANŢA DATELOR PRIMARE

Reamintim cele spuse: omul de ştiinţă socială are de studiat un domeniu al „socialului“, care nu e cu putinţă de sesizat prin simţurile noastre. Socialul nu poate fi nici văzut, nici auzit, nici pipăit, fiind o „abstracţie“, „un mod de a fi“, iar nu un fenomen concret propriu-zis.

Tot ceea ce putem observa în legătură cu viaţa oamenilor sînt doar *„obiecte“, „acţiuni“* şi *„opinii“*. întreg meşteşugul investigaţiei sociale constă în capacitatea noastră tehnică de a observa aceste „obiecte, acţiuni şi opinii“, de a le înţelege şi de a reconstitui modul în care se integrează ele în ansamblul unei vieţi sociale, exprimînd-o astfel, în mod inteligibil pentru noi.

în fond, este vorba, necurmat, de „oameni“, care pot fi observaţi, în activitatea lor, creatoare sau modificatoare a obiectelor materiale din jurul lor, în activitatea lor de animale biocenotice, adică laolaltă trăitoare, şi în plus capabile să ne transmită „mesagii“ cu ajutorul limbajului.

Tehnicile investigaţiilor sociale sînt deci, în primul rînd, tehnici ale observaţiei. Există reguli generale ale observaţiei ştiinţifice, precum şi aplicări specifice, după cum observaţia poartă asupra unor obiecte, unor acţiuni sau unor opinii.

Domină însă, în orice muncă de ştiinţă socială, următoarea regulă: calitatea rezultatelor finale atîrnă de calitatea observaţiilor de bază. Dacă aceste observaţii de obiecte, de acţiuni şi în special de opinii, nu sînt făcute cu deplină corectitudine, toată elaborarea ulterioară, oricît de savantă ar fi, oricît am recurge, în prelucrare, la tehnici extrem de pretenţioase, ca de pildă cea a organizării unei „bănci de date“ şi o matematizare a lor cu mijloacele maşinilor electronice de calcul, totul nu ar fi decît o pierdere de vreme şi o autoinducere în eroare.

Calitatea informaţiilor de bază, a „datelor primare“, „genuine“, cum li se spune, determină însăşi calitatea lucrării în totalitatea sa.

Atît redactorul unei lucrări de sociologie cît şi cititorul ei, au deci datoria să dea cea mai mare atenţie critică calităţii observaţiilor care stau la baza interpretărilor făcute. în special cercetătorul de teren, atunci cînd capătă informaţii de la persoane locale, cu sau fără calitate administrativă oficială, trebuie să arate cea mai severă neîncredere faţă de orice informaţie ce i s-ar da „global“, adică fără să aibă la bază o documentaţie originală.

Dacă, de pildă, întrebi pe un secretar de primărie care e numărul activilor din sat care pleacă de muncesc în altă localitate şi acesta îţi dă o cifră globală, valoarea ei nu este decît a unei „evaluări“, făcute pe baza unei impresii personale, deci doar valoarea unei „opinii“, sau pe româneşte spus, o simplă „părere“. încredere nu poţi avea într-o asemenea cifră globală decît dacă ţi se dă posibilitatea

SOCIOLBUC

să controlezi şi lista nominală a „navetiştilor“; sau dacă o asemenea listă nu există, trebuie să o stabileşti tu însuţi, analizînd om de om, situaţia tuturor persoanelor, din toate familiile cîte se află consemnate într-o listă scrisă. Cel mai sigur e să te foloseşti de ultima înregistrare statistică făcută de pildă în fiecare toamnă cu prilejul numărării animalelor existînd în toate gospodăriile. Această analiză a cazurilor individuale e preferabil să fie operată prin tehnica convorbirilor în grup, adunînd adică laolaltă mai mulţi oameni, precum ar fi brigadierii CAP-ului, agentul fiscal, factorul poştal etc. adică oameni care, prin meseria lor, îşi cunosc destul de bine consătenii sau comahalagii.

Tot astfel, dacă vrem să aflăm cîţi dintre absolvenţii şcolii locale au plecat la oraş, la alte şcoli sau în producţie, vom cere nu cifra lor globală, ci lista lor nominală, alcătuită pe baza cataloagelor şcolare a cîtorva ani din urmă, cinci sau zece, după caz.

E de la sine înţeles că nici asemenea documente de bază nu au altă valoare decît cea pe care o are administraţia locală care le alcătuieşte. în general, cifrele statistice sînt la acelaşi nivel calitativ cu cel al administraţiei. Ceea ce face ca propunătorii de „bănci de date“, sau mai modeştii investigatori sociali, lucrînd la teren pe zone mai restrînse ale socialului, ar face bine să se gîndească mai întîi la elaborarea şi realizarea unui sistem administrativ de culegere şi ţinere în evidenţă a datelor primare, decît să tindă dintr-o dată la o „bancă de date“, modern dotată electronic. Teoretic, banca de date e necesară, dar practic e de valoare nulă dacă datele pe care i le furnizăm sînt dubioase. Şi, din păcate, cifrele „statistice“ pe care ne bazăm sînt deseori regretabil de nese rioase; uneori chiar inventate cu o lipsă totală de răspundere, dacă nu chiar cu rea credinţă.

Afirmaţia pe care o fac e destul de gravă; dar ea poate fi verificată de oricine are răbdare să confrunte datele locale, aşa-zise „oficiale“, cu realităţile riguros controlate.

Datoria investigatorului social este în orice caz de a nu se întemeia decît pe informaţii cît mai exacte, în special pe propriile lui observaţii, stabilite potrivit normelor tehnice ale sociologiei, observaţii care se pot controla de către oricine ar dori să-şi dea seama de obiectivitatea lucrării.

De aceea, listele nominale, foile statistice, fişele de observaţii, adică întreaga documentaţie de bază, strînsă de sociolog, care nu are rostul să fie publicată în întregime, trebuie totuşi să rămînă în dosarele arhivei anexe a lucrării, astfel că oricine ar dori-o, să poată proceda la verificări, fie refăcînd întreaga lucrare, fie făcînd numai „sondaje de control“.

în plus, documentaţia strînsă la teren nu e niciodată folosită în totalitatea sa. Depunerea ei în arhivă permite ulterioare *„analize secundare*", adică reluarea documentaţiei pentru a fi analizată din alte puncte de vedere decît cele iniţial avute în vedere.

într-un cuvînt: documentaţia unei lucrări nu constituie un secret personal al celui care se documentează, ci este un act public, la care are drept de acces orice alt om de ştiinţă.

Este aci o regulă elementară nu numai de „deontologie“ profesională, ci şi de rigurozitate ştiinţifică, regulă absolut obligatorie; ceea ce ne sileşte să dăm tehnicilor observaţiei o atenţie maximă.

2. OBSERVAŢIA EMPIRICĂ ŞI TEHNICILE OBSERVAŢIEI ŞTIINŢIFICE

Luăm cunoştinţă de realităţile exterioare nouă, atît naturale cît şi sociale, cu ajutorul simţurilor noastre. Graţie lor, primim informaţii pe căi multiple (văz, auz, gust, miros, pipăit). Simţurile noastre sînt, aşa cum spunea Pavlov, nişte „analizoare“, adică desfac realitatea exterioară nouă în elementele ei sensibile, compo

SOCIOLBUC

nente. Orice obiect cu care luăm contact este analizat astfel pe căile multiple ale canalelor noastre de informaţii, simţurile, sinteza lor operîndu-se apoi în minte.

Această sinteză constituie deci o „reflectare“ în noi a realităţii materiale. Nu este însă vorba de o reflectare mecanică, ca într-o oglindă, ci de un complex proces de desfacere analitică a obiectului din domeniul *sensibilului,* creierul avînd capacitatea nu numai de a înregistra ce i se comunică de simţuri, ci şi de a le judeca, adică de a le „reflecta“ în sensul al doilea al cuvîntului, adică de a emite „reflecţii“, de a purta judecăţi asupra celor ce s-au reflectat în el, făcîndu-le astfel *inteligibile.*

Cu atît mai importantă este această capacitate a noastră de a „reflecta“, în cele două înţelesuri ale cuvîntului, cu cît luăm cunoştinţă de lumea exterioară nouă, mai ales prin acţiune. Mînuind obiectele, acţionînd asupra lor, cunoscîn- du-le deci în mişcarea lor, pe care o provoacă propria noastră acţiune, ne formăm masa cea mai importantă de informaţii despre lumea exterioară.

Desigur că „vedem“ lumea de îndată ce deschidem cchii. Dar o putem şi *privi,* adică cu intenţia de a o cunoaşte. Tot astfel auzim fenomenele sonore, dar le putem şi *asculta* cu atenţie, precum şi mînuirea obiectelor poate să fie dirijată de o *curiozitate experimentală,* iar nu numai ca rezultat firesc al contactului nostru cu lumea.

Cînd ne îndreptăm atenţia asupra lumii exterioare, cu scopul conştient de a obţine informaţii despre ea, spunem că am făcut o *„observaţie“.* Dar după gradul de concentrare a atenţiei pe care îl obţinem, observaţiile pot fi de multiple feluri, avînd diferite calităţi.

Cele mai multe sînt *empirice,* în sensul că nu sînt suficient de adîncite şi nici judecate critic.

Numim „observaţie empirică“ produsul unei observaţii spontane, insuficient controlate critic.

Mai toate observaţiile pe care le facem în viaţa de toate zilele sînt empirice. Ele ne sînt deplin suficiente pentru rezolvarea problemelor noastre practice mărunte.

Dar observaţia empirică nu mai este satisfăcătoare atunci cînd vrem să ajungem la o cunoaştere ştiinţifică, dat fiind că, în cursul efectuării unor observaţii empirice, sîntem aplecaţi a comite o serie de erori, ajungînd astfel la concluzii eronate. Pentru a asigura o calitate mai bună observaţiilor noastre este deci necesar să fim atenţi asupra noastră înşine, spre a nu comite greşelile la care sîntem predispuşi. Aşadar, de la o „observare empirică“ vom trece la o „observare critică“, ceea ce va avea drept rezultat obţinerea unei observaţii „ştiinţifice“.

Numim deci „ştiinţifică“ observaţia empirică îmbunătăţită critic, rod al unei observări dirijate potrivit unor anumite reguli menite să ne garanteze evitarea greşelilor observării spontane.

Ca să putem înlătura defectele observaţiei empirice, este bine să începem prin a le inventaria.

3. DEFECTELE OBSERVAŢIEI EMPIRICE

Observaţia empirică se produce cu prilejul unui interes personal în legătură cu fenomenele observate. De aci decurg o serie de defecte, care se pot schematiza astfel:

a. Observaţia empirică este fragmentară

Avînd la bază numai cîteva cazuri răzleţe, mărginite în limitele unei experienţe personale. în special în ştiinţele sociale, observaţia spontană este restrînsă îndeobşte la fenomenele pe care le cunoaşte individul în cadrul grupului social din care face parte sau în cele cu care are mai des relaţii.

Asemenea observaţii nu permit judecarea corectă a unui fenomen, bazîndu-se pe cunoaşterea doar a unui fragment de viaţă socială, rupt din întregul din care face parte.

SOCIOLBUC

Dar chiar pe cazurile răzleţe, ale experienţei personale, observaţia spontană este incompletă, prin faptul că nu poartă decît asupra acelei laturi a realităţii care a impresionat mai mult, care a izbit imaginaţia sau care este în legătură cu interesele personale ale observatorului, lăsînd la o parte toate celelalte laturi, care totuşi pot fi deseori esenţiale. Şi e de subliniat faptul că cu cît interesul celui care observă este mai puternic, cu atît observaţia lui va fi mai „parţială“, adică mai exclusiv îndreptată spre ceea ce îl interesează.

b. Observaţia empirică este lipsită de obiectivitate

Ea nu este „parţială“ numai în sensul de „fragmentară“, „incompletă“, ci deseori şi în cel de „părtinitoare“. Interesul care declanşează efortul de atenţie face ca judecata impresiilor senzoriale să nu fie obiectivă, adică conformă cu realitatea lucrurilor, ci subiectivă, colorată de efectele care animă pe observator. Atitudinile de iubire, simpatie sau de ură, dispreţ, frică, nădejde etc., înclină pe om spre observaţii părtinitoare. Ne înşelăm deci singuri, văzînd realitatea prin prisma afectelor noastre. Ca atare este greu ca, prin observaţii spontane, să ajungem la cunoaşterea legilor obiective care dirijează lumea. în special, în domeniul observaţiilor sociale, afectele joacă un rol covîrşitor. Un chimist, lucrînd în laboratorul său, poate mai uşor să fie nepărtinitor. Este greu să credem de pildă că un chimist ar putea manifesta o dragoste deosebită pentru hidrocarburi şi o ură înverşunată împotriva celorlalţi compuşi ai carbonului. în viaţa socială însă, fiecare din noi avem sentimentele şi resentimentele noastre, prejudecăţi şi idei necontrolate ştiinţific, de care ne scăpăm foarte greu, ceea ce face ca majoritatea observaţiilor spontane cu privire la viaţa socială să fie parţiale, ţinînd mai mult de psihologia socială decît de ştiinţa sociologică.

c. Observaţia empirică este vagă, lipsită de precizie şi exactitate

Fiind făcută superficial, sub presiunea afectelor, imaginea care se formează în mintea observatorului spontan este nu numai lacunară şi afectivă, ci şi confuză, mai mult globală decît analitică, exagerînd anumite detalii în dauna ansamblului, ceea ce duce la imprecizie şi inexactitate.

Un capitol întreg al oricărui manual de psihologie tratează despre „psihologia martorului“, adică a observatorului spontan, arătînd ce greşeli se pot face dînd crezare unor persoane, care, chiar de bună credinţă, au fost martori la un anumit eveniment sau situaţie de fapt, dar care totuşi nu au ştiut să vadă ce se petrece în faţa ochilor lor, formîndu-şi o părere cu totul eronată, în care copleşeşte mai mult imaginaţia decît observaţia. De altfel, asupra acestei probleme va trebui să revenim, interogarea martorilor constituind un capitol important al tehnicii anchetelor sociale.

d. Observaţia empirică are şi defectul de a nu fi consemnată in scris

Ea este încredinţată doar memoriei celui care observă. Memoria este însă defectuoasă. Aşadar nu numai că observaţia este incompletă, parţială, imprecisă şi inexactă, dar fiind reţinută în memorie ea devine cu atît mai greşită. Memoria noastră face o selecţionare subiectivă, reţinînd, la rîndul ei, din observaţia iniţială, incompletă, doar ceea ce interesează pe martor, subliniind detaliile care justifică atitudinea sa afectivă, trecînd sub

SOCIOLBUC

tăcere, uitînd ceea ce contrazice părerea sa gata formată. De asemenea, precizia primei observaţii se şterge şi ea din ce în ce, pe măsura trecerii timpului. Memoria răstălmăceşte deci observaţia spontană în aşa fel încît duce de cele mai multe ori la o deformare a adevărului.

e. Observaţia empirică nu este judecată critic

Adică nu este prelucrată logic, ordonată în minte, ci rămîne în stare haotică, confuză, aşa cum se cristalizează ea, în tulbura învălmăşeală de senzaţii, sentimente şi prejudecăţi.

4. CARACTERISTICILE OBSERVAŢIEI ŞTIINŢIFICE ŞI TEHNICILE DE REALIZARE

Dacă înlăturăm defectele inerente oricărei observaţii empirice, transformăm o asemenea observaţie într-o observaţie ştiinţifică, controlată critic. Aşadar:

a. Observaţia ştiinţifică este metodică

Cea mai de seamă calitate a observaţiei ştiinţifice şi de care depinde măsura în care se pot realiza toate celelalte cerinţe ale unei observaţii ştiinţifice constă în faptul că este metodică, avînd la bază existenţa unei concepţii teoretice cu privire la fenomenul cercetat.

Această teorie se elaborează de către oameni graţie unei serii foarte lungi de observaţii, repetate, judecate şi verificate practic.

Gîndirea noastră dirijează deci observaţia şi o dirijează cu atît mai bine cu cît este mai informată de rezultatele unor munci ştiinţifice anterioare, pe care noi le putem cunoaşte prin învăţămîntul pe care îl căpătăm, prin studiul lucrărilor ştiinţifice, care constituie zestrea culturii moderne, prin pătrunderea filozofică, materialist-dialectică, a legilor generale care guvernează mersul naturii şi al gîn- dirii umane şi, în ce priveşte ştiinţele sociale, prin studiul atent al materialismului istoric, adică al aplicării materialismului dialectic la studiul vieţii sociale a oamenilor.

Trebuie combătută cu stăruinţă ideea greşită că „observaţia“ ar fi un „dar natural “, pe care unii oameni l-ar avea din naştere, altora lipsindu-le. De asemenea ideea greşită că, observaţia? tiinţifică ar putea fi rezultatul unui „meşteşug“ pe care oricine îl poate mînui, cu bune rezultate, în mod mecanic. Cercetarea ştiinţifică, observaţia însăşi care stă la baza cercetării, nu are absolut nici o valoare, dacă nu este permanent dirijată de gîndire. Observatorul ştiinţific este neapărat şi un teoretician; valoarea observaţiilor lui atîrnă de puterea lui de analiză şi această putere de analiză este rodul pregătirii lui teoretice.

Nu sîntem cei dintîi care vrem să facem observaţii ştiinţifice asupra vieţii sociale — ci teoria ştiinţelor sociale ne arată că prin experienţa lor de pînă acum, oamenii de ştiinţă au reuşit să analizeze multe fenomene sociale şi să le clasifice, stabilind, pentru a le identifica, o *nomenclatură* ştiinţifică, corespunzînd unui anume aparat conceptual.

Avem deci, în munca noastră, o bază de la care trebuie să pornim: este anume clasificarea teoretică a fenomenelor sociale, clasificare analitică, în sensul că distinge, din ansamblul unui grup de fenomene unitare, elementele lui alcătuitoare, deosebindu-le în elemente esenţiale şi elemente accidentale, ceea ce permite o clasificare a lor pe genuri şi speţe.

b. Observaţia ştiinţifică este integrală

Realitatea formează un tot dialectic, un ansamblu care nu se poate înţelege decît în totalitatea sa. Trebuie deci să tindem la executarea unor observaţii complete, nefiindu-ne îngăduit să ne întemeiem pe observaţii răzleţe şi fragmentare.

SOCIOLBUC

Nu trebuie să izolăm anumite laturi sau anumite amănunte ale fenomenelor, considerîndu-le ca şi cum ar fi de sine stătătoare, autonome, fără legătură cu contextul din care fac parte.

Dacă am proceda în felul acesta, am face metafizică, nu ştiinţă. într-adevăr, metafizica procedează greşit, tocmai prin faptul că izolează fragmente din realitate şi le consideră ca „esenţe“ de sine stătătoare. Ştiinţifică este dimpotrivă concepţia dialectică, nu cea metafizică. Vrem să ajungem la cunoaşterea realităţii; şi această realitate, care este „materială“ (pentru că există în afară de noi şi independent de conştiinţa noastră) nu poate fi înţeleasă decît ca întreg.

c. Pentru a fi completă, observaţia trebuie să fie sistematică

în loc să procedăm deci la întîmplare, aşa cum ne solicită simţurile sau impresiile noastre de moment, observînd haotic, cînd unul, cînd altul din amănuntele fenomenelor, urmează să ne disciplinăm observaţia în aşa fel încît să nu ne scape nimic, ci, rînd pe rînd, sistematic, să observăm toate aspectele fenomenelor studiate, în ansamblul lor.

d. Pentru a fi sistematică, observaţia trebuie să fie analitică

înainte deci de a proceda la observaţie, trebuie să facem o *analiză a fenomenului. Numim „analiză“ operaţia de desfacere a unui fenomen în elementele lui alcătuitoare, „element“ fiind acea parte a fenomenului care nu poate fi desfăşurat în părţi componente mai mici.*

în ştiinţele fizico-chimice, asemenea analize se pot face materialmente. Ştim cu toţii de pildă, că apa se poate desface analitic în elementele ei componente, adică în^ două părţi hidrogen şi o parte oxigen. în ştiinţele sociale, asemenea analize materiale nu pot fi făcute. Nu putem de pildă să desfacem părţile alcătuitoare ale unei familii, în chip material. Totuşi le putem desface pe cale logică, în mod abstract.

De pildă, putem constata că, în orice familie, există o serie de situaţii, condiţionate obiectiv şi subiectiv, care duc la o serie de funcţiuni familiale. Putem deosebi astfel oamenii care alcătuiesc familia, condiţiile lor de viaţă în gospodăria lor comună, psihologia membrilor familiei, conştiinţa comună a familiei, integrarea ei în viaţa socială, funcţiunile ei biologice-sanitare, pedagogic-educative, de solidaritate internă, de moralitate etc.

Avem deci posibilitatea, dacă am stabilit, cît mai precis cu putinţă, „elementele“ analitice ale unui fenomen, să procedăm sistematic, observînd în ordine logică, unul după altul fiecare din aceste elemente, astfel ca să fim siguri că nu am trecut nimic cu vederea.

e. Valoarea observaţiei atîrnă de valoarea teoriei care stă la baza analizei

De pildă analiza, pe care o face un sociolog nemarxist asupra unui fenomen social, va fi dirijată de teoria sa cu privire la viaţa socială. Oricît de amănunţit ar fi făcută această analiză, ea nu va avea acelaşi caracter pe care îl are analiza socială făcută pe baza teoriei marxiste, dat fiind că va avea cu totul altă orientare cu privire la elementele esenţiale care alcătuiesc viaţa socială şi va acorda fiecărui element al vieţii sociale o altă pondere.

Valoarea analizei depinde deci în mod direct de valoarea teoriei ştiinţifice care ne ajută să operăm desfacerea unui fenomen complex în elementele sale componente şi să le seriem în ordinea importanţei lor.

f. Observaţia ştiinţifică este repetată şi verificată

Oricîte precauţii metodologice am lua, este posibil să greşim în observaţiile pe care le facem. De aceea, observaţia ştiin

SOCIOLBUC

ţifică trebuie repetată, pentru a verifica corespondenţa dintre cele constatate de noi şi realitate.

Repetarea este necesară şi ca o condiţie pentru obţinerea unei observaţii complete, în special în ştiinţele sociale sînt situaţii care împiedică sau fac contraindicată stăruinţa de a obţine o observaţie com pletă în decursul unei singure investigaţii.

Sînt uneori aspecte de viaţă care nu se pot afla de la început şi asupra cărora nici nu trebuie insistat la o primă luare de contact.

Repetarea are aşadar un dublu scop: al verificării şi al completării observaţiei.

5. **CARACTERUL DINAMIC AL OBSERVAŢIEI**

Mişcarea este esenţială oricărei realităţi materiale, nu există materie fără mişcare şi nici mişcare fără materie. în domeniul cercetării fenomenelor sociale această „mişcare“ se traduce printr-un *proces* de dezvoltare continuă, adică printr-un proces istoric de necurmată schimbare.

Engels spune: „în istoria omenirii... repetarea situaţiilor este o excepţie, nu o regulă; şi chiar acolo unde asemenea repetări au loc, ele nu se produc niciodată exact în aceleaşi împrejurări“.

în consecinţă, observaţia ştiinţifică asupra vieţii sociale trebuie să se adapteze realităţii, realitatea fiind „dialectică“ urmează ca şi observaţia să aibă acelaşi caracter.

Caracterul dinamic al observaţiilor noastre se poate asigura prin două modalităţi:

O primă modalitate constă în a considera orice fenomen social ca pe un *„proces“,* adică nu ca o stare fixă, nemişcată şi neschimbată, ci dimpotrivă ca aflată în mers, în devenire. îi *reconstituim deci trecutul,* îi *constatăm prezentul* şi în măsura posibilului, îi *prevedem viitorul.* în tot cazul trebuie să fim conştienţi că prezentul nu este decît un moment de trecere de la ce a fost la ce va fi.

O a doua modalitate constă în repetarea observaţiilor noastre la diverse intervale de timp.

Am mai vorbit de necesitatea unei „repetări“ a observaţiilor. Dar scopul avut atunci în vedere era verificarea unei observaţii făcute la un anume moment. De data aceasta este vorba de un fel de repetare, obişnuită prin ceea ce se numeşte, cu un termen anglo-saxon admis azi în terminologia internaţională „cercetări panel“ constînd în repunerea sub observaţie a unui fenomen social după trecerea unui răgaz de timp, mai mult sau mai puţin lung.

în acest interval procesul social supus studiului a avut timp să se desfăşoare, astfel că putem uşor vedea în ce sens s-a făcut dezvoltarea şi cu ce ritm.

Asemenea observaţii repetate sînt deseori folosite în special pentru a controla dacă anume prognoze s-au verificat, dacă intervenţiile noastre, prin acţiuni directe, conform unui „plan de lucru“, au dus sau nu la rezultatele scontate.

6. **OBSERVAŢIA DIRECTĂ ŞI INDIRECTĂ**

Din cele expuse mai sus rezultă că executarea unei observaţii ştiinţifice nu este o operaţie uşoară, la îndemîna oricui. Pentru a executa astfel de observaţii, este necesară o destul de lungă pregătire profesională, constînd, atît în adîncirea teoretică a problemelor de metodologie ştiinţifică, cît mai ales în practicarea, sub controlul unor observatori mai experimentaţi, a unor observaţii sistematic gradate, de la teme uşoare la teme mai grele.

O asemenea muncă de „antrenament“ şi „disciplinare“, adică de formare meto-

SOCIOLBUC

dică a unei deprinderi de a proceda şi de a gîndi, se obţine fără îndoială mai uşor printr-un învăţămînt sistematic, anume organizat în scop pedagogic. Dar la rezultate bune poate ajunge cineva şi muncind singur, prin autocontrol critic, stăruitor urmărit. în tot cazul, ceea ce trebuie să ştie orice cercetător ştiinţific este că munca cu el însuşi, în vederea perfecţionării metodelor sale de lucru, nu se sfîrşeşte niciodată, cercetătorul fiind obligat încontinuu să tragă învăţăminte din munca sa şi să tindă spre mînuirea unor tehnici din ce în ce mai perfecţionate. în special prin contactul cu alţi tovarăşi de muncă din aceeaşi disciplină şi din disciplinele conexe, îşi asigură o şcoală permanentă, care permite nu numai învăţarea temeinică a ceea ce se ştie, ci şi dezvoltarea necontenită a teoriei şi metodologiei sale de specialitate.

Toţi cei care nu au făcut însă această muncă de formare, ca oameni de ştiinţă, adică „profanii“ şi „amatorii“, nu vor putea să facă observaţii de valoare ştiinţifică.

Considerăm pe asemenea observatori drept simpli „informatori“, pe care îi vom folosi după tehnica pe care o vom arăta ulterior la paragraful „observării opiniilor.“

Observatorul pregătit ştiinţific, are posibilitatea de a face două feluri de observaţii: unele directe, altele indirecte.

Numim directe observaţiile ştiinţifice pe care un investigator, pregătit în mod special în acest scop, le face la faţa locului, în timp ce se petrece un anumit fenomen. Adică observatorul trebuie să fie la *locul unde* şi în *timp ce* are loc fenomenul.

O asemenea observaţie directă se poate face asupra unor *obiecte,* fie naturale (ţinînd de mediul geografic), fie fabricate de mîna omului (locuinţe, obiecte etc.).

Pe baza acestor observaţii directe făcute asupra obiectelor se pot trage şi anumite concluzii, în special din observarea obiectelor fabricate sau amenajate de mîna omului.

Concluziile acestea sînt multiple, putînd mai întîi deduce gîndul celor care, prin munca lor, au fabricat sau amenajat obiectele. Munca omului se deosebeşte de munca animalelor prin faptul că are la bază totdeauna un gînd. Marx spune, de pildă, foarte sugestiv că ceea ce deosebeşte pe om de albine este faptul că el construieşte mai întîi în gînd ceea ce are de executat apoi cu mîna şi cu uneltele.

Judecind deci observaţiile directe făcute asupra obiectelor, putem deduce gîndul care a stat la baza acestora.

Numim observaţie indirectă deducţia pe care o putem face interpretînd o observaţie directă.

De pildă, întreaga preistorie se bazează pe asemenea interpretări ale obiectelor ce pot fi găsite în cursul săpăturilor, piatra folosind ca o rîşniţă de mînă, e dovada unui anume stadiu de dezvoltare a agriculturii, un mormînt de înhumaţie sau incineraţie, ne spune, prin obiectele ce se află acolo, cam care puteau fi obiceiurile şi credinţele respective, tot astfel după cum, de pildă, într-un cartier de mahala urbană, prezenţa brazilor la casele oamenilor sau a băncilor în faţa caselor, ne arată prezenţa certă a unei populaţii cu moravuri încă rurale.

Asemenea observaţii indirecte se pot face însă şi asupra observaţiilor directe de *opinie.*

De pildă, cînd stăm de vorbă cu un om, el ne exprimă anumite păreri personale. Observăm deci direct aceste „opinii“ ale lui. De pildă, un părinte cu care avem o convorbire ne spune că, departe de a fi un părinte rău, cum îl acuză unii, dimpotrivă, el îşi iubeşte copilul şi îi dă o educaţie excelentă.

Această declaraţie o înregistrăm sub forma unei „observaţii directe“. Ce deducem însă din ea? Ca într-adevăr părintele este aşa cum se arată a fi prin vorbe? Tragem deci o concluzie necritică, sub formă de observaţie indirectă, din această declaraţie a lui? Sau nu putem face acest lucru ?

în afară de „declaraţii“ avem posibilitatea să înregistrăm, prin observaţie directă şi „mărturii“. Un om a asistat la o întîmplare, cunoaşte o anumită situaţie,

SOCIOLBUC

pe care ne-o povesteşte. Martorul a făcut deci o „observaţie empirică directă“ şi poate că pe baza ei a tras şi concluzii, pe care de asemenea ni le relatează. Constatăm deci în mod direct, care îi este mărturia. Dar şi de data aceasta este o întrebare dacă putem face trecerea de la această observaţie directă la cea indirectă?

Vom vedea dealtfel mai în amănunt de ce asemenea trecere de la observarea directă la cea indirectă, în legătură cu „opiniile“ oamenilor, constituie una din cele mai grele dificultăţi ale investigaţiei sociale.

Dacă însă martorul nu este un profan, ci un observator ştiinţific, observaţiile directe pe care le-a făcut păstrează şi pentru alţi observatori ştiinţifici valoarea de observaţie directă.

Se face uneori greşeala de a se considera drept indirecte toate observaţiile făcute de către altcineva decît cel care anchetează. în realitate trebuie făcută deosebirea iniţială între observaţia empirică şi cea ştiinţifică, toate observaţiile empirice, adică cele făcute de profani şi comunicate nouă verbal, au pentru noi doar valoarea unor observaţii directe făcute asupra opiniei acelui profan observator. Observaţiile făcute însă de un observator ştiinţific îşi păstrează pentru toţi ceilalţi observatori ştiinţifici valoarea lor iniţială, cele directe rămîn directe, cele indirecte rămîn indirecte. Munca ştiinţifică este caracterizată tocmai prin faptul că observaţiile, odată făcute, conform regulilor metodice, au o valoare egală pentru toţi oamenii de ştiinţă, care le verifică, le repetă, le ameliorează, dar nu le contestă decît atunci cînd contestă însăşi capacitatea profesională a observatorului anterior.

Acelaşi lucru îl putem spune şi despre observarea directă a *acţiunilor* umane care şi ele se pot constitui baza unor observaţii indirecte de opinii.

în fapt, observatorul ştiinţific observă simultan, obiectele, opiniile şi actele, le supune unei critice metodice, le analizează în contextul lor şi, cu multă prudenţă, trece la tragerea unor deducţii logice. Restabilirea adevărului, reconstituirea faptelor, sînt însă operaţii dificile, care cer multă prudenţă şi experienţă.

SOCIOLBUC

Capitolul III

Observarea obiectelor şi acţiunilor

1. NATURA FIZICĂ ŞI NATURA UMANIZATĂ

Este elementară observaţia că orice viaţă socială are loc într-un anumit spaţiu teritorial şi că între acest „spaţiu“ şi „viaţa socială“ există o legătură.

Pe cît de greşit ar fi să afirmăm că mediul geografic determină viaţa socială, reducînd astfel întreaga sociologie la o teorie a factorilor fizici cauzatori unici ai istoriei, tot atît de greşită ar fi şi afirmaţia că între viaţa socială şi Natură nu ar exista legături.

Se cade deci ca, în investigaţiile noastre de ştiinţe sociale, să avem o idee teoretică justă cu privire la această problemă, astfel ca şi observaţiile pe care le facem să surprindă exact fenomenul relaţiei dintre Natură şi Social.

Sociologia marxistă consideră Natura, aşa cum am mai spus, drept un „Laborator“ de muncă al oamenilor. Căci „procesul de producţie“ al oamenilor nu este altceva în fond, decît un proces de extragere din Natură a materiilor prime şi captare a unor surse de energie. Oamenii exploatează resursele Naturii în mod inteligent, adică profitînd la maximum de avantajele pe care le oferă Natura şi evitînd, în măsura maximă a posibilului, greutăţile şi dezavantajele ei.

Ceea ce face însă ca acest aspect al problemei relaţiei „Natură-Societate“ să fie esenţial, este faptul că „avantajele“ şi „dezavantajele“ variază în timp, în paralel cu dezvoltarea istorică a tehnologiei umane. Căci, pe de o parte, există o „natură brută“ (dacă îi putem spune astfel), cea de care se ocupă geologia şi geografia fizică, cuprinzînd o serie de capitole pe care le descrie orice manual (orografie, hidrografie, climatologie etc.) şi pe care şi sociologul trebuie să le cunoască; dar pe de altă parte există şi o acţiune a oamenilor asupra Naturii.

Putem afirma, fără paradox, că Natura, ca factor condiţionat al vieţii sociale, nici nu există decît în măsura în care oamenii o pot exploata. Cu alte cuvinte: Natura, ca factor condiţionat, este o creaţie a acţiunii umane. De pildă atîta vreme cît nu există o tehnică petrolieră, zăcămintele de petrol nici nu există, în sensul că nu pot influenţa întru nimic viaţa socială a oamenilor.

Tehnicile industriale, precum şi cele agricole şi pastorale, exploatează, deci Natura la nivelul gradului lor de tehnici tate. De cînd există, omul „amenajează“, „umanizează“ Natura, aducînd-o în acea situaţie în care poate extrage din ea maximum de foloase: după cum, întîmplător, dimpotrivă o poate şi degrada prin acţiuni nesăbuite, făcînd-o nepotrivită traiului omenesc.

Orice viaţă socială pune deci problema esenţială a studierii gradului de potrivire dintre datele fizice ale Naturii şi datele tehnicii la care a ajuns grupul respectiv.

Gama variaţiilor istorice ale acestor potriviri, sau nepotriviri, dintre acţiunea omului şi mediul fizic înconjurător, este imensă, de la nivelul popoarelor sălbatice, trăind din „cules din natură“, în care abia

SOCIOLBUC

2—3 oameni pot trăi pe un kilometru pătrat[1], pînă la „megalopilosurile“ moderne unde se înghesuie pe kilometru pătrat urban pînă la cîteva zeci de mii de oameni, în zeci şi zeci de etaje suprapuse.

Nu numai tehnica hotărăşte însă care va fi aspectul naturii umanizate, ci şi sistemul relaţiilor care se formează între agenţii producţiei. Pămîntul, ca principal mijloc de producţie al celor necesare traiului uman, se află stăpînit în mod divers: uneori ca bun colectiv al unor triburi sălbatice, alteori, ca vaste domenii ale unor stăpîni de oameni sclavi sau şerbi, alteori ca proprietăţi private familiale, fragmentate sub formă de lotizări mărunte. Cu alte cuvinte se înscrie pe suprafaţa pămîntului întreaga „structură economică a societăţii“ sub cele două aspecte ale „relaţiei agenţilor de producţie cu Natura“, şi de „relaţii sociale dintre aceşti agenţi ai producţiei“, suprafeţele de teren fiind deci supuse unei duble structurări: una economică, alta juridică[2].

Fiecărui stadiu de dezvoltare a capacităţilor de a exploata Natura şi fiecărui stadiu de dezvoltare a sistemului de relaţii sociale dintre oameni, îi corespunde o anume înfăţişare a mediului natural „umanizat“, adică, aşa cum se mai spune, un anume „peisagiu“, rural şi urban, adică un anume fel de a organiza teritoriul din punct de vedere *economic* şi *juridic*[3].

Există deci pe orice teritoriu organizat social, amplasamentele deosebite ale unor „locuri de muncă“ şi ale unor „locuri de domiciliu“, legate între ele printr-o „reţea de transporturi“, peste care se suprapune şi o reţea de „limite“, de „graniţe“, despărţind între ele „proprietăţile“.

Analizarea acestei duble compartimentări, economice şi juridice, a teritoriului, îţi permite să determini sub multiple aspecte, profilul social al grupului respectiv de oameni; aceasta avîndu-se în vedere, ca în orice cercetare sociologică de altfel, atît trecutul cît şi prezentul şi viitorul: putem deci face, în investigaţia noastră de teren „arheologie sociala“, adică reconstituire, a unor situaţii trecute, „diagnosticare socială“, adică înţelegere a situaţiei prezente, precum şi „prognoză socială“ , adică elaborare a unor viitoare sistematizări şi amenajări teritoriale.

Să schiţăm pe scurt felul cum se pun aceste trei aspecte ale aceleiaşi probleme, urmînd ca în volumul al doilea al acestei lucrări să centrăm mai mult atenţia noastră asupra tehnicilor respective, dat fiind că, după cum se poate lesne înţelege, ele sînt de natură „interdiscipli- nară“.

a. Arheologia socială

Amenajările teritoriale, economice şi juridice, lasă pe suprafaţa pămîntului urme indelebile; oamenii defrişează pădurile, desţelenesc ogoarele, irigă şi de- seacă, taie drumuri de la un loc la altul, îşi clădesc casele, aglomerîndu-le în localităţi rurale şi urbane, dînd astfel pămîntului o înfăţişare care oglindeşte materialmente acţiunea lor.

De-a lungul veacurilor, uneori după milenii de ani, civilizaţii întregi dispar de pe suprafaţa pămîntului; tot ce s-a clădit cade în ruine şi se îngroapă încetul cu încetul. Peste ele, strat după strat, alţi oameni se aşază, clădind lucrări noi peste cele vechi. întocmai ca oamenii, mor astfel pe rînd oraşele, satele, drumurile, lucrările hidrografice, ogoarele, plantaţiile, toate scufundîndu-se în ţărînă. Totuşi urmele lor rămîn încă vizibile

[1] FRITZ BAADE, *Welt-Ernährungswirt- schaft* (Rowolt-Hamburg, 1956) interesant cercetător marxist al relaţiei „om-natură“.

[2] Vezi consideraţiile expuse în H. H. STAHL, volumul I al *Contribuţiilor la studiul satelor devălmaşe* op. cit., cap. I „Teorii despre structurile teritoriale săteşti“. De asemenea: *Organizarea administrativ-teritorială a ţării; comentarii sociologice* (în „Sinteze sociologice“ 1969).

[3] H. H. STAHL, *Paysage et peuplement rural en Roumanie* (în Nouvelles Etudes d’Histoire, voi. III, Buc. 1965). Utilă lucrarea A. MEYNIER, *Les Paysages agraires* (Collin, colecţia U2 1968).

SOCIOLBUC

pentru cel ce ştie să le vadă şi să le recunoască, chiar după ce, practic, au fost de mult uitate de succesivele generaţii care s-au înlocuit unele pe altele, pe aceleaşi locuri.

Văzute cu ochiul liber sau prin fotografii aeriene, semnele peisajelor rurale şi urbane, continuă să vorbească întocmai ca un document mut ce ne-ar trimite totuşi peste veacuri, un mesaj.

O întreagă tehnică de „arheologie socială“ poate fi astfel folosită de către sociolog, în paralel cu arheologia clasică a istoricilor, constînd în reconstituirea trecutului prin analiza rămăşiţelor materiale ale structurilor sociale economice şi juridice. în ultimele decenii tehnicile „aerofotogrametriei“ au dat naştere şi unei „arheologii aeriene“ (istorice şi sociale) care a ajuns să facă azi parte din bagajul tehnic al cunoştinţelor obligatorii ale tuturor oamenilor de ştiinţe sociale[4].

Asupra acestei tehnici de observare, descriere şi interpretare a obiectelor fizice din Natură, se cade să ne oprim ceva mai mult. Mai întîi e bine ca cercetătorul de teren să ştie că în ziua de azi există, în afară de tehnica „periegezei“ pedestre, o complexă tehnică de „teledetecţie“ a resurselor terestre, al cărui viitor se află legat de sistemul de „sateliţi aritificiali ai pămîntului“, dotaţi cu aparatura necesară pentru a lua fotografii aeriene, în prezent, sînt curent folosite deocamdată doar avioanele şi baloanele, aparatura lor permiţînd luarea a patru feluri de fotografii: obişnuite, alb-negru; obişnuite, în culori; fotografii infraroşii, în negru-alb şi infraroşii în culori, în tehnica fotografierii prin raze infraroşii, înregistrîndu-se pe placă diferenţele de temperatură, adică anomaliile termice ale scoarţei terestre, ceea ce permite depistarea, de pildă, a zăcămintelor mineralogice .

în cercetările de ştiinţe sociale, fotografiile aeriene pot folosi mai întîi în depistarea unei serii de vestigii arheologice care scapă deseori ochiului arheologului în cursul periegezelor, dar devin extrem de vizibile prin fotografiere [5].

Procedeul e următorul: pe baza fotografiilor de ansamblu luate la scară mare, de obicei 1/25000, sînt mai întîi depistate anumite zone, care sînt apoi fotografiate, de repetate ori, atît vara cît şi iarna, pe timp de secetă sau imediat după o ploaie, sau pe rouă, prizele de vederi făcîndu-se de la o mică înălţime, atît la verticală cît şi razant, cu lumina oblică venind din diverse direcţii, la nevoie în culori şi stereoscopic. Sînt scoase astfel în evidenţă o serie de semne indicînd prezenţa unor vestigii arheologice clasifi- cabile astfel: (dîndu-li-se şi nume convenţionale englezeşti, Anglia după cît se pare, avînd o mai îndelungată experienţă în această materie):

Semne sciografice (shadow-marks) adică umbre purtate arătînd microreliefuri, denivelări, de alt gen decît naturale, geografice: tumulusi raşi, şanţuri astupate, ziduri îngropate etc.

Semne fitologice (grass-weed ; -crop marks) adică culori diferite ale plantelor, după natura terenului pe care cresc. Astfel, pe un fundament de piatră subjacent, cerealele au primăvara o culoare mai gălbuie decît pe restul terenului şi dimpotrivă mai verde deasupra unui şanţ, astupat. în perioada de coacere a lanurilor, cerealele cresc mai mărunt deasupra ruinelor îngropate şi mai înalt

[4] ***Colloque international d'Archéologie aérienne*, Biblioteque générale de l'Ecole Pratique des Hautes Etudes, Vie Section, 305 pag. Paris 1964. Vezi şi RAYMOND CHEVALIER, *L'avion à la découverte du passé* (1964) Idem *Pannorama des applications de la photographie aérienne,* în revista „Annales“, (iulie-august, 1963). Idem *Les applications de la photographie aérienne aux problèmes agraires,* în „Etudes Rurales“, (aprilie-septembrie, 1964). Deosebit de utilă, prin vasta sa informaţie, e Léo Deluel, *Flights into yesterday,* (Londra, 1969).**

[0] **ROGER AGACHE, *La prospection aérienne sur sols nus et l'inventaire archéologique de la Somme,* în volumul „Archeologie aérienne“ op. cit. IRWIN SCOLLAR, *Physical condition tending to produce cropsites in the Rhineland* (ibid.).**

SOCIOLBUC

deasupra şanţurilor astupate. în sfîrşit, pe timp de vînt, cerealele rămîn în picioare deasupra ruinelor şi se culcă deasupra şanţurilor.

Semne pedologice (soil-marks) înregis-trîndu-se coloraturi diverse ale însăşi solului, după substructura sa imediată, schimbată prin acţiunea omului şi care de asemenea dau pete de culori distincte.

Semne higrcmetrice (clamp-marks) adică zone uscate mai curînd decît altele, sau invers mai umede, imediate după o ploaie sau pe timp de secetă.

în sfîrşit, *semne topografice,* asupra cărora vom reveni, ele fiind cele care interesează în special în arheologia socială.

Se pot determina astfel prezenţe arheologice diverse: incinte protoistorice, necropole, tumulusuri, fortificaţii prero- mane. romane şi post-romane, limesuri, castre, turnuri, castele, valum-uri, vile, reţele de drumuri, oraşe şi sate.

Evident, e vorba, într-o primă fază a lucrărilor doar de ceea ce putem numi o „periegeză aeriană“ un „Airsurvey“, care lucrează, mai mult sau mai puţin, Ia hazard, toate aceste „semne“ fiind doar „probabile“ iar nu certe. Fotografiile obţinute se supun apoi unei „interpretări fotoaeriene hiperstereosco-pice“, cu ajutorul unei aparaturi speciale[6]. Se descifrează astfel fiecare fotografie, centimetru pătrat cu centimetru pătrat, munca trebuind să fie reluată din diverse puncte de vedere: relief, hidrografie, vegetaţie, aşezări, reţea de comunicaţii, toponimie, confruntîndu-se fotografiile aeriene cu hărţile de care putem dispune.

în sfîrşit se trece la proba definitivă, a examinării terenului pe sol, şi în cele din urmă la verificări prin sondaje, de asemenea cu ajutorul unor aparaturi speciale[7].

în ce măsură această tehnică de arheologie aeriană poate interesa pe sociologul geograf? Menţionăm doar în treacăt faptul că interpretarea fotografiilor, chiar mărginită la scopuri arheologice, nu se poate face în condiţii corecte decît cu colaborarea unui geograf, singurul în măsură să facă deosebirea dintre semnele artificiale făcut de mîna omului şi semnele naturale, geografice.

Insistăm însă asupra ceea *cî* ni se pare a fi deosebit de interesant pentru geograf şi sociolog, anume asupra posibilităţii pe care o avem de a studia aerian şi apei pe sol una din problemele de bază ale geografiei umane, cea pe care am semnalat-o în paragraful trecut, anume a felului în care generaţiile succesive de oameni care au trăit pe un anume teritoriu, au reuşit să-l umanizeze, potrivit nivelelor tehnice atinse de ei şi de natura relaţiilor sociale care îi unea.

Avem de distins în lumea rurală, din acest punct de vedere, două sub-pro- bleme, conjugate de altfel între ele; problema „vetrelor de sat“ şi problema „trupurilor de moşie“, adică a locurilor de domiciliu şi a celor de muncă.

Să considerăm mai întîi problema aşezărilor umane, unele dintre ele vechi, datînd uneori din preistorie, altele recente; unele încă existente, altele dispărute.

Interpretarea formei exterioare globale şi a texturii interioare a vetrelor, nu numai de sat, ci şi de oraş, de porturi şi cetăţi, ne poate lămuri asupra condiţiilor „amplasării“ lor în anume locuri şi nu în altele, în raport cu zonele geografice respective, cu reţeaua de drumuri, adică cu întreg modul de organizare economică a peisajului geografic.

în special problema satelor dispărute prezintă o importanţă deosebită pentru

6 Apare o revistă anume închinată acestei probleme: *Photo-interprétation.* (Paris; trimes trial din 1961), cuprinzînd studii de arheologie agrară şi geografie istorică. Vezi şi *Bulletin de la Société française de photogrammétrie.*

7 RAYMOND CHEVALLIER, *Quelques méthodes modernes de prospection archéologique. Etat actual du problème.* în vol. I al seriei Mélanges d’archéologie et d’histoire, offerts à André Piganiol, Paris, 1966.

SOCIOLBUC

istoria socială a ţării noastre ca şi a oricăror altor ţări din lume[8]. în momentul de faţă, ca sursă de informaţie, nu dispunem pentru Ţara Românească decît de documente istorice, care ne permit inventarierea numirilor de localităţi, cu data primei şi ultimei lor menţiuni scrise. Putem apoi confrunta aceste inventare cu diversele hărţi existente, precum şi cu situaţia actuală. Dar amplasarea exactă pe teren a localităţilor dispărute, precum şi depistarea acelor aşezări care nu sînt citate în documente şi nu figurează nici în hărţi, nu se poate face decît pe calea arheologiei aeriene. Folosind desigur, din plin, toate informaţiile existente, inclusiv cele toponimice, fotografia aeriană depistează locurile vechilor vetre de aşezări, cimitirele părăsite[9], bisericile „văduve“ şi dărîmate, pilcurile de arbori, mărăcinele crescute pe vechi şanţuri acoperite, fundurile de bordeie etc. şi mai ales încrucişările convergente de drumuri radiale („moarte“, cum li se spune) care se opresc la anume punct, probabil veche aşezare, ştiut fiind că vatra de sat este totdeauna un loc de răscruce între multiple drumuri. Prin ulterioară cercetare directă, la sol, am putea ţine seama şi de plantele scăpate din cultură şi de pomii roditori răzleţi.

Structura însăşi a satelor, textura lor interioară, arată vechimea aşezării, natura ei pastorală, agricolă sau viticolă, natura ei socială, răzăşească sau clăcă- şească, situaţia de mai veche sau mai recentă colonizare (sloboziile de pildă). In condiţii similare se pune dealtfel şi problema aşezărilor urbane [10].

în al doilea rînd ni se pune marea problemă a organizării interioare a formelor oerimetrale totale şi a organizării interioare a trupurilor de moşie, pentru care în primul rînd analiza semnelor „topografice“ este dătătoare de seamă, precum de pildă subdiviziunile mărunte ale loturilor care fac corp străin, în mijlocul unor parcele mai mari[11].

în ceea ce priveşte locul de aşezare a vetrelor, precum şi structura economică şi juridică a solului, concretizată prin lotizări (Feldeintheilungen) ele permit diagnosticarea foarte precisă a tehnicilor economice folosite şi a sistemelor de proprietate funciară locală. Aceste vechi compartimentări ale solului se pot reconstitui destul de uşor, chiar atunci cînd nu se mai află în folosinţă. Sînt în primul rînd terenurile arate, ale căror haturi au o constituţie de teren specifică, rezultat al faptului că plugarii aruncă la marginea lotului pietrele scoase de fierul plugului, ceea ce dă naştere unor denivelări, precum şi unor coloraturi specifice a cerealelor crescute pe aceste foste haturi, precum şi a mărăcinilor şi plantelor sălbatice care cresc de preferinţă aci. Parcelările străvechi, uneori neregulate alteori distribuite geometric, în fascicol de „curele“, sau „delniţe“ paralele, pe mari spaţii, au, după părerea tuturor specialiştilor problemei, o vechime cu totul surprinzătoare[12] uneori putînd fi datate pînă în neolitic, atunci cînd

[8] *Villages désertés et histoire économique, Xle—XVIII—siècles.* Ecole Pratique des Hautes Etudes — Vie section, Centre de Recherches Historiques. Les hommes et la terre. XI. Paris, 1965, pag. 619.
RAYMOND CHEVALLIER, *Photographie aérienne et villages désertés,* în „Villages desertés“, Ch. Higounet, *Villeneuves et bastides désertés.* (ibid.).

[9] Ion Ionescu de la Brad, în lucrarea sa despre Dobrogea, sublinia încă de acum un veac, importanta pentru istoria socială a Dobrogei, a cimitirelor turceşti părăsite, pe care atît de des le întîlneşti, astăzi încă, în cîmpuri pustii, dar care permit reconstituirea localităţilor turceşti şi evaluarea volumelor lor demografice din vremea cînd Turcii nu părăsiseră locurile.
O analiză aerofotogrametrică ar putea deschide un nou capitol de istorie a acestei atît de puţin cunoscute zone.

[10] ALEXANDER BURGER, La *pérennité des tracés urbains,* în „Archéologie aérienne“, op. cit.
[11] DAELS L. *Parcellement actuel et par- cellement ancien en Flandre* (în „Colloque international d'archéologie aérienne“, 1963).
[12] F. SNACKEN *„En de nombreuses régions les traits fondamentaux de la structure de nos paysages se sont affirmés quelque part entre le début du néolithique et la fin du moyen âge".*

SOCIOLBUC

se încadrează într-un sistem de antice drumuri moarte sau^ în complexul unor staţiuni preistorice, în tot cazul, ele ne permit să reconstituim măcar o parte din trecut. „E cu putinţă de regăsit, ca într-o filigrană, vechi structuri agrare, graţie microreliefurilor, diferenţelor de coloraţie ale păturii vegetale, provocate de existenţa drumurilor de acces, a şanţurilor de drenaj şi irigaţie, de digurile şi des- pietruirile făcute, de zidurile şi de acele ,.Ackerberge“ adică perdele care delimitează cîmpurile“. S-a putut vorbi de aceea de un „ordre eternei des champs“ [13] adică de o suprapunere imobilă a actualei lotizări agrare peste reţelele stabilite în vremuri foarte depărtate. Azi nu se mai miră nimeni cînd află de cărţi care au drept titlu, de pildă „Loturile agricole din epoca de fier şi semnificaţia lor pentru istoria economică“, sau altele de acelaşi gen [14].

Interpretarea, în stil de arheologie geografică şi socială a acestor lotizări şi în special a reţelei de drumuri care formează de fapt osatura pe care se aşa- ză lotizările, cuprinde o tehnică azi destul de bine pusă la punct, elaborată fiind ea, iniţial, de către geografi şi sociologi şi abia apoi preluată de arheologia aeriană. Există azi o serie de autori, clasici în această materie, printre care numele lui Marc Bloch sau Roger Dion [15] sînt cele mai prestigioase, dar din rîndul cărora ar fi nedrept să-l omitem pe Gaston Roupnel, care într-o carte destul de ciudată ca stil, dar foarte serioasă prin fondul ei, „Histoire de la campagne française“, a fost unul dintre cei mai clar-văzători în domeniul „semiologiei geografiei istorice“ (numite de el „Ies témoignages“) pe terenurile de pădure, ogoare, drumuri, podgorii şi vetre de sat[16].

Nu aş vrea să insist asupra acestei probleme pe care am mai avut prilejul să o înfăţişez, prima oară în 1932 şi ultima în comunicarea făcută la congresul internaţional de istorie, din Viena[17].

Găsesc că este mai util să ilustrez problema concretizînd-o, ca să ajung la propunerea unor ipoteze de lucru.

în Europa, în momentul de faţă, în toate regiunile care au făcut pe vremuri parte din imperiul roman, se fac cercetări pentru restabilirea cartografică a „limes-urilor“ şi mai ales a vechilor cadastrări romane, uşor de depistat şi diagnosticat dealtfel, datorită faptului că „gromaticii veteres“ lucrau pe baza unei agrimensiuni tipizate, în forma unor terenuri pătrate, tăiate, în cruce, la mijloc, prin liniile decumană şi cardă. Cercetări au fost făcute, cu bune rezultate, în Franţa, Spania, Maroc, Algeria, Tunis, Italia, Grecia şi Iugoslavia, adică de jur împrejurul Mediteranei. Cercetarea s-a oprit însă la linia Dunării.

Totuşi am făcut şi noi parte din imperiul roman, măcar destulă vreme ca să devină plauzibilă ipoteza că, în anume zone, agrimensorii romani şi-au putut da osteneala de a face colonizări în sistemul lor cadastral. E inutil să insistăm asupra covîrşitoarei importanţe pe care ar avea-o, la noi cartografierea unor zone în care să se regăsească aceste cadastrări fosile ale romanilor. Combinate cu reconstituirea completă a limes-urilor, vallum- urilor, drumurilor şi aşezărilor romane, arheologia şi-ar asigura astfel o documentare nepreţuită.

Drumurile romane, de pildă, au fost supuse în Occident unor reconstituiri

[13] **ROLAND MASPÉTIOL** ***L'ordre éternel des champs. Essai sur l'histoire, l'économie et les valeurs de la paysannerie.*** **(Paris, 1946).**

[14] **Colonel GIULIO SCHMIEDT** ***Contribution à la situation géographico-topogra- phique des établissements antiques disparus en Ita lie*** **(Ibid.); DINU ADAMESTEANU,** ***Tipi di insediamenti indigeni nella Sicilia protostorica ed arcaica. Societas Academica Daco-romana. Acta Philologica,*** **III (Mélanges N. I. Herescu).**

[15] **MARC BLOCH,** ***Les caractères originaux de l'histoire rurale française,*** **(Oslo, 1931).**

[16] **GASTON ROUPNEL,** ***Histoire de la Campagne Française,*** **(Paris, 1932).**

[17] **H. H. STAHL,** ***Vatra Satului Cornova,*** **(Arhiva, 1932) şi** ***Paysages et peuplement rural en Roumanie,*** **(în „Nouvelles Etudes d’histoire“ vol. III publiées à l’occasion du XIle Congrès des sciences historiques, Vienne, 1965“).**

SOCIOLBUC

minuţioase[18], cu rezultate din cele mai ispititoare .şi pentru noi, o întreagă tehnică de interpretare pe baza fotografiei aeriene şi a analizei geografice pe sol, fiind elaborată în acest scop. Bornele romane, cu aria lor de 40 m^2 de spaţiu „non edificandi“ se dovedesc a fi lăsat urme pînă azi reconstituibile, printre care e de semnalat faptul că aci se întîlnesc deseori limitele dintre trupurile de moşie ale comunelor actuale. E o întrebare dacă şi la noi în ţară există asemenea corespondenţe între traseele drumurilor şi marcarea lor prin borne puse la intervale fixe, cu „Landschaftul“ înconjurător, cu reţeaua de drumuri şi localităţile de azi. A avea un răspuns, fie el pozitiv sau negativ, ne-ar permite să dispunem, cu privire la ocupaţia solului din Dacia în timpul romanilor, de o viziune pe care azi nu o avem încă suficient de clară[19].

Dar fotografia aeriană ar putea să ne fie de folos şi pentru reconstituirea brazdei lui Novac, de asemenea în corespondenţă cu anumită distribuţie zonală a diverselor tipuri de aşezări şi locuinţe, şi de structurare internă a trupurilor de moşie „curelite“ sau „necurelite“.

O altă problemă, din cele mai pasionante şi ea, este însă depistarea zonelor în care au sălăşluit, aproape o mie de ani, popoarele nomade, ale stepei, care au lăsat în urma lor tumuluşi dispuşi pe teren uneori haotic, dar alteori în forme atît de regulat geometrice, ca „măguri înşirate“ sau „cruci de măguri“, încît s-ar putea să nu fie temerară ipoteza pe care am emis-o de mult, potrivit căreia aceşti tumuluşi ar avea o semnificaţie agrimensurală de delimitare a unor arii intertribale. Puse în corespondenţă cu actualele împărţiri pe trupuri de moşie, se constată uneori o potrivire, care nu poate fi întîmplătoare. Dacă acest lucru s-ar adeveri, atunci am fi obligaţi să tragem concluzia, că în alveolele teritoriale ale nomazilor exista încă de pe atunci o populaţie locală, autohtonă, care a preluat, pe seamă proprie, aceste alveole, deîndată ce nomazii au fost siliţi să se retragă. Carnetele de şantier ale arheologilor care s-au ocupat de aceşti tumuluşi precum carnetele lui Polonic, menţionează deseori faptul că aceşti tumuluşi sînt folosiţi ca semn de hotar între comune. în regiunea Slatinei de pildă, unde am lucrat în anii din urmă într-o cercetare de sociologie rurală, de la Brazda lui Novac înspre Dunăre, măgurele preistorice abundă. în vechiul dicţionar geografic al judeţului Olt, din 1895, al lui Alexandrescu şi Sfinţescu, sînt semnalate o serie de asemenea măguri, cu menţiunea că sînt încă pietre de hotar. De pildă în satul: Perieţi avem o „Măgură cu cărbuni“ hotar faţă de o moşie particulară, o „Măgură Mare, Mihai Viteazul“, hotar faţă de satul Coteana şi o „Măgură Găbunea“, triplex confiniu între Perieţi Mierleşti şi Valea Mieilor.

Punerea trupurilor de moşie în legătură cu brazda lui Novac, cu Măgurile, cu drumurile romane, cu „drumul olacului“ avînd direcţia spre Oltenia, prin Slatina, cu „drumul sării“, şi „al buţilor“ mergînd amîndouă de la podgorie spre Dunăre, desigur toate în contextul staţiunilor preistorice, chiar a celor atît de arhaice cît sînt cele de pe valea Dîrjovului, ar permite stabilirea unei baze geografice în sprijinul unei serii de cercetări de istorie şi arheologie socială, care sîntem convinşi că ar da rezultate deseori uluitoare.

[18] ALBERT CLOS-ARCEDUC, *La métrique des voies gallo-romaines et ses rapports avec leur recherche.* (în vol. „Archéologie aérienne“, op. cit).

RAYMOND CHEVALLIER, *Les voies romaines* (Ed. A. Collin, 1972).

IDEM, *La centuration et le problème de ta colonisation romaine* (în „Etudes Rurales“, nr. 3 din 1961).

ROGER AGACHE, *Recherches aériennes de l'habitat rural gallo-romain en Picardie* (ibid.); Adaug că arheologi germani (Schuchardt) au făcut, încă din 1918, unele fotografii aeriene ale valurior romane din Dobrogea. Vezi Wilhelm Schleiermacher, *Aus der Kinderstube des archäologischen Luftbildes. Der römische Limes in Dobrudscha*, (în vol. „Archéologie aérienne“, op. cit.).

[19] Am semnalat problema şi consecinţele ei într-un studiu mai vechi care urma să apară în volumul III al Seriei „Anale Statistice“ a Institutului Central de Statistică.

SOCIOLBUC

La o scară mai modestă decît cea mai sus expusă, irealizabilă altfel decît la nivelul unei acţiuni de stat, cu mijloace tehnice, financiare şi de personal, deosebit de importante, investigatorii de teren obişnuiţi, lucrînd izolat sau în colective re- strînse, au totuşi posibilitatea de a reconstitui trecutul zonei, a localităţii urbane sau rurale, de care se ocupă, prin analizarea atentă a teritoriului. „Semnele“ de care am pomenit, ca fiind uşor de recu- noscut prin fotografii aeriene, sînt totuşi vizibile şi la ochiul liber, dacă observatorul este experimentat şi atent asupra acestei probleme.

Teoretic ştim că, atît în Ţara Românească cît şi în Moldova, au existat sate împărţite „din cin în cin“, adică de-a lungul întregului lor teritoriu, în „delniţe“, pe cînd altele nu au fost astfel „delni- ţuite“. Dar, cartografic, nu ştim care sînt ariile aparţinînd unuia sau altuia din aceste tipuri. în Transilvania, de asemenea ştim că au fost sate care au aparţinut tipului agricultural al „celor trei tarlale“, pe cînd altele nu; dar, de asemenea, nu ştim care sînt ariile respectivelor tipuri, în ziua de azi, introducerea tehnicilor agricole mecanizate, şterg vechile urme ale acestor compartimentări străvechi sau mai noi, descifrarea lor ajungînd a fi din ce în ce mai grea, pe măsura trecerii timpului, rămînînd totuşi încă cu putinţă.

Ar fi totuşi posibilă alcătuirea cu răbdare a unui „Atlas social-istoric“ al ţării, dublînd pe cel „etnografic“, aflat azi în lucru, dacă s-ar colecta, pe teren, informaţiile necesare pentru o asemenea reconstituire a istoriei noastre sociale.

Ceea ce ar prezenta nu numai un interes de pură curiozitate; cunoaşterea trecutului este un prim pas spre cunoaşterea prezentului şi ghicirea viitorului. Să analizăm acest aspect al problemei, pornind de la „arheologia socială“ spre ceea ce am numit a fi:

b. Diagnosticarea socială a amenajărilor teritoriale actuale

Am văzut cum, prin mijloacele arheologiei sociale, putem să înţelegem care a fost gîndul care a mînat pe oamenii de pe vremuri să exploateze în anume fel natura, amenajînd-o pe măsura capacităţilor lor tehnice şi nevoilor lor sociale. Dar analiza aspectelor contemporane ale problemei, ne îngăduie să înţelegem, deo- potrivă, şi felul în care actualul mod de amenajare teritorială mai răspunde sau nu nevoilor de astăzi.

Fiecare nouă generaţie care se iveşte în istoria omenirii ia în primire un teritoriu gata amenajat de către generaţiile anterioare. Nu e cu putinţă să se facă tabula rasa de tot ce au creat bă- trînii: pădurea rămîne unde a fost, ogoarele, la locurile lor, casele, grupate în vetrele lor, reţelele de drumuri, aşa cum au fost trasate. Noii veniţi se instalează deci în alveolele gata create în care s-au născut şi crescut şi pe care le continuă.

Dar între timp, tehnicile de producţie evoluează, natura relaţiilor sociale se schimbă. De la plugul de lemn şi agricultura mutătoare, sau cea în două sau în trei tarlale, se trece de pildă la aratul, semănatul şi seceratul cu maşini; proprietatea privată este înlocuită cu o proprietate comună, socialistă. Drumurile, croite pe vremuri pentru carul cu boi, nu se mai potrivesc cu auto-rutele de care are nevoie traficul rutier internaţional.

Constatăm deci întotdeauna un anume decalaj între felul cum a fost amenajat teritoriul moştenit şi actualele noastre nevoi de viaţă, în cadrul noilor noastre relaţii sociale. Primim deci teritoriul amenajat la un nivel astăzi depăşit, şi sîntem deci obligaţi a-1 reamenaja. Cercetarea sociologică trebuie aşadar să observe peisajul, rural şi urban, din acest punct de vedere critic, întrebîndu-se: ce am moştenit, mai este sau nu mai **este** potrivit cu nevoile şi puterile noastre actuale ?

SOCIOLBUC

Oraşele de pildă se află amplasate în anume locuri: şi satele de asemenea. Putem înţelege care a fost rostul lor iniţial, gîndul şi experienţa celor care au ales acele amplasamente. Dar astăzi, mai sînt oare valabile argumentele de pe vremuri? Dacă ar fi să hotărîm azi unde ar fi cel mai raţional să ne instalăm oraşele, am alege oare exact aceleaşi amplasamente? Sau raţional ar fi să le amplasăm în altă parte? Şi atunci care e soluţia cea mai bună? Să lăsăm oraşele vechi să moară, în cazul cînd nu sînt justificate raţional, pe potriva zilei de azi? Sau să considerăm că ar fi neeconomic să nu ţinem seama de investiţiile făcute şi deci să renunţăm a le mişca din loc?

Ca să ne clarificăm ideile să luăm cîteva exemple: se ştie de ce s-a aşezat oraşul Bucureşti pe locul său de azi: au intervenit consideraţii de ordin politic, în legătură cu pretenţia Turciei de a avea capitala ţării mai aproape de Dunăre. Au intervenit însă şi consideraţii geografice, poziţia aleasă constituită într-o serie de dealuri, înconjurate de un adevărat portativ de rîuri (Argeş, Sabar, Dîmboviţa, Pasărea, Colentina) fiind strategic avantajoasă. E evident că dacă ar fi să alegem azi locul unde să aşezăm Capitala Republicii, nu ne-am mai gîndi la Bucureşti, excentric aşezat, faţă de teritoriul nostru actual. Tot astfel am putea lua, rînd pe rînd, toate oraşele noastre şi să le judecăm. Fiecare şi-ar avea justificarea istorică. Pentru unele, depăşită, pentru altele rămasă încă perfect valabilă. Dc pildă oraşul Piteşti nu se putea şi nici azi nu s-ar putea închipui mai bine aşezat decît unde este: la punctul obligator, singurul din care toate rîurile din zona muscelelor, cuprinsă între platforma Cotmenii şi Platforma Cîndeştilor şi anume Argeşul, Vîlsanul, Rîul Doamnei, Bratia, Rîul Tîrgului, Argeşelul, se adună ca, într-o pîlnie, pentru a răzbi în cîmpie, prin culoarul Argeşului, strîns mărginit între Cîmpia înaltă a Piteştilor şi Platforma Cîndeştilor, Oraşul ca atare e un loc obligator de trecere, ca un fel de gît al unei clepsidre. Nu e cazul să dăm alte exemple de situaţii justificate şi situaţii nejustificate, de care totuşi neavînd încotro, trebuie să ţinem seama.

Dar sînt oraşe pe care abia acum le construim: unele sînt determinate de punerea în exploatare a unor zăcăminte recent descoperite şi doar prin tehnica modernă exploatabile, cum e cazul de pildă cu oraşele Petru Groza sau Rovi- nari. Alte oraşe se dovedesc a fi necesare pentru că au un rol de jucat în regiuni care de abia acum se pun în valoare. Bărăganul de pildă, pînă pe la mijlocul veacului trecut, nu era decît un islaz. Azi, irigat şi lucrat potrivit tehnicii agricole moderne, este un grînar de bază al ţării. Pe vremuri marca pe hartă o zonă mai puţin dezvoltată; astăzi se umple cu o populaţie din ce în ce mai densă. E deci nevoie să i se croiască un centru urban. Alteori, intervine argumentul că anume regiuni rămase sub-dezvoltate, trebuie industrializate, deci urbanizate. în total, rezultă că unele oraşe noi urmează a fi create, iar altele vechi, dar stagnante, trebuie puse în mişcare şi urnite din loc.

Asemenea probleme, de importanţă naţională, se rezolvă la nivelul marilor proiecte de stat. Dar investigatorul local, lucrînd la o scară mai modestă, are şi el de rezolvat probleme de aceeaşi natură, în fiecare zonă a ţării, există sate, unele extrem de mici şi sortite pieirii încete. Altele sînt „centre de convergenţă“ locale, în curs de formare sau avînd o mai veche tradiţie. Judecînd lucrurile în lumina zilei de azi şi mai ales în perspectiva unei dezvoltări viitoare, trebuie să hotărîm care vor fi centrele, azi rurale, ce se cad a fi transformate în centre cvasi- urbane, adică în localităţi de deservire zonală, de nivel asemănător celui urban, în ceea ce priveşte dotările edilitare şi capacităţile administrative de deservire a unei întregi zone, din toate punctele de vedere, economice şi culturale.

SOCIOLBUC

c. Prognoza socială, în sistematizările teritoriale şi urbanism

Nu aş dori să insist prea mult asupra problemei organizării ştiinţifice a teritoriului ţării, despre care am avut prilejul să redactez broşura pe care am citat-o şi la a cărei citire trimit. Aş adăuga numai că, dacă construirea unei „viitorologii“ necesită eforturi şi durată în timp, pe care să ne putem bizui cu încredere deplină, mi se pare, în tot cazul sigur că, de îndată ce ştim care sînt indicatorii de plan privind investiţiile ce urmează a se face în cadrul unui judeţ şi în decursul unui cincinal, avînd în plus şi unele indicaţii generale, de mai depărtată perspectivă, judecarea locală a teritoriului, a capacităţilor lui, a greutăţilor de întîmpinat, în ce priveşte amplasarea şi ritmul dezvoltării aşezărilor umane, fie locuri de muncă, fie locuri de domi- ciliere, urbane şi rurale, precum şi a reţelelor de transporturi, de oameni, mărfuri, energie şi informaţii, ce trebuie să le lege, devine o sarcină de bază a investigatorului social, cadru general în care i se cade a judeca toate celelalte probleme so- ciale locale. Căci să nu uităm: teritoriul, laboratorul de muncă al oamenilor adică locul unde se află instalate locurile de muncă şi locurile de cazare ale celor ce muncesc şi a familiilor lor, constituie o piesă esenţială a structurii economice a societăţii, deci a acelei zone sociale a cărei dezvoltare declanşează dezvoltarea ulterioară a întregii suprastructuri.

Tot atît de clar ni se pune şi problema „urbanistică“ adică a considerării aspectelor materiale, construite, din viaţa oraşului. E clar că oraşele au fost edificate într-o vreme cînd h mea era puţină, circulînd pe jos sau cu mijloace hipo- mobile. Azi oraşele sînt enorm de mari, automobilele abia se mai strecoară pe străzile înguste, parcarea lor e o problemă, dacă nu irezolvabilă, în tot cazul punînd în mare dificultate' pe cei care vor să găsească totuşi o soluţie raţională de dezvoltare a urbanului, pe măsura nevoilor actuale.

Probleme „urbanismului“ se adaugă deci celor de „sistematizare teritorială“, amîndouă constituind laolaltă unul din capitolele de bază ale „observaţiei obiectelor“, în conflictul mereu viu dintre obiectele fizice „naturale“ şi cele pe care noi înşine le construim, pentru a ne acomoda traiul pe un anumit teritoriu.

d. Morfologie socială şi ecologie

Cele mai sus spuse reprezintă un aspect „material“ al vieţii sociale, care preocupă deopotrivă şi pe arhitecţii ca şi pe inginerii constructori. însă noi sociologi fiind, punem în primul rînd accentul pe oameni, pe viaţa lor în anume condiţii materiale înconjurătoare.

încercările de a delimita ce e „social“ şi ce e „mediu fizic înconjurător“ a dat de gîndit multor cercetători. Se ştie de pildă că Durkheim a căutat să adune laolaltă, sub numele comun de „morfologie socială“ toată seria de „obiecte“ şi de „situaţii materiale“ care formează baza materială a vieţii sociale. Dar Durkheim se gîndea şi la masa demografică a oamenilor ca intrînd în acest capitol al aspectelor „materiale“ ale vieţii sociale, deci făcînd parte din „morfologie“. După dorinţa sa, morfologia socială, ca ştiinţă anexă a sociologiei, ar fi trebuit în primul rînd să studieze modul cum masa oamenilor se distribuie pe teritoriu, simultan structurîndu-se pe sexe, vîrste, profesii, cu anume caracteristici de statistică biologică, ca cele de natalitate, mortalitate, nupţialitate, agravată în plus prin problema migraţiilor de pe un teritoriu pe altul; adică, într-un cuvînt tot ceea ce se cuprinde de obicei în disciplinele rivale ale geografiei populaţiei, ale sociologiei populaţiei şi ale demografiei pure. în plus, ar intra în morfologia socială şi toate creaţiile materiale ale oamenilor, în primul rînd instalaţiile economice, deci ceea ce face parte din disciplina geografiei economice.

SOCIOLBUC

Elevii săi, Maurice Halbwachs şi Marcel Mauss, acceptînd acest punct de vedere al „morfologiei sociale“ îşi dau totuşi seama că e foarte greu ca, punînd astfel problema, să faci distincţia necesară între ce este structură socială şi ce este „structură morfologică“ socială.

Pe de altă parte termenii de „morfologie socială“ se potrivesc mai bine pentru un studiu al „formelor sociale“ ele înşile, ducînd mai curînd la o tipologie a formaţiunilor social-economice, în toate variantele şi formele lor de trecere de la un tip la altul, precum şi la studiul formelor de a fi ale comunităţilor, colectivităţilor, grupelor sociale formale şi informale. E preferabil deci să rezervăm pentru ansamblul de probleme pe care Durkheim le îngloba în „morfologia so- c'ală“, adică cele legate de aspecte materiale, geografice, ale vieţii sociale, termenul creat de englezul Geddes şi pe care îl preferă azi sociologii americani anume cel de „ecologie“, care ni se pare a fi mai clar decît cel, care se pretează la confuzii, de „sociografie“, care pentru mulţi nu ar fi decît o prescurtare a termenului complet de „sociogeografie“.

In definitiv însă nu termenii au importanţă decisivă, ci clara distincţie a problemelor.

In ce ne priveşte, credem că ceea ce trebuie avut în vedere în cadrul oricărei investigaţii sociale este faptul că viaţa socială are importante aspecte materiale, constînd în modificări ale Naturii fizice. Disciplinele geologiei şi geografiei ne ajută să studiem ce este această natură fizică; noi ca sociologi, avînd în schimb sarcina de a stabili *cînd, cum* şi *de ce* au modificat-o oamenii prin acţiunea lor. Studiind „obiectele materiale“ ale geografiei umanizate, indirect reconstituim acţiunile oamenilor şi gîndurile care au prezidat acelor acţiuni, dînd, aşa cum cerea şi Lucien Febvre o deosebită atenţie istoriei trecute a acestor relaţii dintre acţiunea oamenilor şi condiţionările lor fizice.

Încercînd să grupăm pe categorii aceste urme materiale ale acţiunilor umane asupra solului, ar fi să ţinem seama de următoarele capitole.

e. Fruntarii (graniţe, hotare) precis trasate

Au înţelesuri deosebite după cum e vorba de graniţe *politice* interstatale, de graniţe *administrative* între diverse zone ale aceluiaşi teritoriu statal, cum sînt delimitările dintre judeţe şi în sînul judeţelor dintre comune; sau de graniţe *juridice*, delimitînd proprietăţi între ele.

Toate aceste trei feluri de delimitări nu sînt statornice; ci, în decursul timpului, se pot schimba, în special împărţirile administrative interne fiind supuse unor fluctuaţii permanente. Harta administrativă a ţării se schimbă periodic, iar „arondările“ adică modul de grupare a satelor în comune, a comunelor în „plăşi“, „raioane“ şi „judeţe“ se succed în istoria noastră mai veche şi mai recentă, într-un ritm rapid care nu e deloc de natură să uşureze studierea „ecologică“ a fenomenelor sociale, dat fiind că baza lor de distribuire, pe suprafaţa ţării, find nestatornică, datele, în special statistice, nu pot fi racordate între ele, decît atunci cînd reuşim să reducem zonările la un minim teritorial, la o „unitate“ (care nu ar putea fi decît „satul“) şi dacă toate datele noastre statistice s-ar strînge, calcula şi publica pe sate, iar nu pe aceste arii teritoriale în permanentă prefacere.

Problema e cu atît mai greu de soluţionat cu cît există şi cicumscripţii administrative de diferite ordine, de asemenea neconcordante între ele. Există circumscripţii judecătoreşti, şcolare, sanitare, comerciale, poliţieneşti, bisericeşti, etc. care nu intră toate într-un acelaşi sistem organizatoric teritorial. în plus, avem şi arii teritoriale fără caracter administrativ-politic, precum sînt teritoriile înglobate unor uniuni de cooperative, ariile de lucru ale IMA-urilor, care deşi 'ţin întrucîtva seama de delimitările administrative, la combină totuşi, ca piese

SOCIOLBUC

mobile, în complexe rezultînd nu din legi administrative, de stat, ci din înţelegeri şi interese locale.

în cursul unei investigaţii, studiul acestor „limite“ teritoriale, cu caracter administrativ-politic şi nepolitic, este necesar, raţionala ajustare a tuturor delimitărilor între ele constituind una din principalele obligaţii ale oricărei sistematizări teritoriale raţionale, operaţie care nu se poate face decît prin studii Ia faţa locului.

în sînul marilor delimitări administrativ politice, intervin, insă cum am spus, şi alt tip de delimitări, cele determinate prin traseele hotarelor cu sens juridic. Drepturile de proprietate, individuale sau colective, se concretizează teritorial prin hotare trasate pe teren, marcate fiind prin diferite semne, precum pietre de hotar, haturi, mejdine[20].

Azi există în sînul unei aceleiaşi comune, zone care aparţin CAP-ului sau CAP- urilor, dacă sînt două în aceeaşi comună. Există o vatră de sat, un „intravilan“, cum sînt numite în stil cadastral aceste „vetre“. Există loturi de casă cu curţile lor, care aparţin unor proprietari individuali. Există şi loturi individuale atribuite membrilor Cooperativelor agricole. Ba chiar în interiorul teritoriului CAP-ului, există delimitări între ferme.

Studierea acestor trasee este o bună cale de înţelegere a sistemului de relaţii juridice existînd în sînul grupelor sociale.

De asemenea mai sînt determinate pe teritoriu şi *zone cu afectaţie economică* deosebită: avem, în linii mari, zone forestiere, zone de ogoare, zone de păşuni, zone afectate unor anume culturi, în tarlale precis trasate pe teren, precum şi zone industriale, de extracţie, de prelucrare, de depozitare, de transport; zone cu terenuri degradate, irigate, drenate, reîmpădurite, zone de drumuri de dife rite tipuri, de la autostrăzi internaţionale pînă la drumurile de cîmp şi la simplele poteci, care toate laolaltă, dacă sînt clar desenate pe hartă, îţi redau aspectul materializat al vieţii sociale, mai grăitor de multe ori decît o pot face datele statistice.

f. Arii teritoriale cu limite imprecise

Limitele de care am vorbit pînă acum erau clare putîndu-se reprezenta pe hartă printr-o simplă linie.

Dar există fenomene sociale care cuprind şi ele o anume zonă teritorială, fără însă ca aria lor să poată fi delimitată precis.

De pildă, avem în minte, destul de clar, ce este o aşezare „urbană“ cu casele ei aşezate compact unele lîngă altele, cu multiple etaje, cu străzi pavate şi înzestrate cu tot dichisul edilitar. Avem de asemenea în minte şi ce este un „sat“ propriu-zis, un sat de tip vechi, patriarhal. Dar între „urban“ şi „rural“, tre-cerile sînt graduale. Unde sfîrşeşte urbanul şi unde începe ruralul? O mahala suburbană, e urbană, sau rurală? Limita între „tipuri“ e ca întotdeauna cu neputinţă de trasat printr-o linie. Gradual tipul urban începe să devină din ce în ce mai rar, tipul rural din ce în ce mai des, aria fiecărui tip în parte fiind difuză, marginile lor întretăindu-se, suprapu- nîndu-se, amesteeîndu-se învălmăşit. Putem spune unde domină un tip şi unde domină cel de al doilea tip, dar zonele unde nu domină nici unul nici altul nu le putem preciza. Am putea să stabilim o scară procentuală, de caracter statistic, care ar fi însă arbitrară. De pildă, dacă luăm un fenomen cultural, cum e cel al „naţionalităţii“ sau al „limbii vorbite“, nu vom putea niciodată trage o linie fermă între două zone, căci între două zone lingvistice distincte, există totdeauna o zonă bilingvă în care oamenii vorbesc ambele limbi învecinate, în proporţii diverse, zonă nu numai teritorial deosebită, ci şi social deosebită, pe sexe şi pe vîrste.

[20] H H. STAHL, *Bornes, limites et signes de propriété champêtres* (Notes de Folklore juridique roumain) (Comunicare la Congresul Internaţional de Folclor din 1937; şi extras).

SOCIOLBUC

într-o ţară unde coexistă de veacuri multiple naţionalităţi, zonarea culturală pe naţionalităţi nu poate fi decît arbitrară şi nu ne dăm seama decît vag şi doar în linii mari, groso modo, de realitate.

Ba chiar la scara modestă a unei singure localităţi, nu putem trasa limite precise între locuitorii de diverse naţionalităţi, sau de „limbi vorbite de preferinţă“, sau de religii. Tot astfel, răs- pîndirea ştiinţei de carte nu se poate reprezenta pe hartă decît arbitrar, cău- tînd a le face mai sensibile prin calcularea pe suprafeţe teritoriale cît mai mici a unor scări procentuale statistice.

Greutatea delimitării e cu atît mai mare, cu cît ea ar trebui făcută ţinîndu-se seama şi de mediul social, adică de vîrs- te, de sexe, de profesii, ba chiar de clasă socială, acolo unde ele mai există cu caracter antagonic. în afară deci de „spaţiul geografic“ există în acest spaţiu social, mai bine zis în aceste multiple „spaţii sociale“, delimitări greu racorda- bile cu cele teritoriale.

Cartografic nu putem preciza decît „valori statistice medii“, ceea ce desigur e interesant, nu însă deplin satisfăcător.

g. Arii în diasporă

încă mai greu de cartografiat corect sînt fenomenele care nu apar în masă, ci doar izolat, întîmplător şi în teritorii depărtate între ele. Aceste aşa-numite fenomene „în diasporă“ nu se pot reprezenta cartografiat printr-o linie de hotar, şi nici prin „zone“ trecînd gradual de la o dominantă la alta, ci cel mult prin metoda „punctajului“.

în etnografie se foloseşte deseori acest mod de reprezentare: dacă vreau de pildă să arăt care sînt regiunile unde se practică „purtatul de cap“ spre deosebire de cele unde se foloseşte „cobiliţa“, pot însemna cu două semne deosebite localităţile respective. Grafic, masarea unor semne similare în anume zone dă impresia totală a unei „arii“. Dar procedeul nu trebuie folosit decît cu maximă pru denţă. Dacă însemn de pildă cu un punct roşu, pe hartă, satele în care s-a putut culege „Mioriţa“, un sat din Vran- cea va apare cu un punct şi de asemenea tot cu un punct, un sat din Dolj, deşi în Vrancea balada Mioriţei e de circulaţie frecventă, iar în Dolj, e cu totul excepţională, însăşi prezenţa sa fiind dubioasă, unicul cunoscător al baladei putînd să o fi învăţat în peregrinările sale sau, din carte; sau uneori, din păcate, chiar de la folcloristul mînat de un excesiv patriotism local.

h. Arii determinate prin „isobare sociale“

Dacă admitem că există „presiuni sociale“, putem folosi sistemul legării printr-o linie a punctelor suferind presiuni de egală valoare aşa cum procedează meteorologii cu „isobarele lor“, în social ar putea fi vorba de „presiuni demografice“ (maxime şi minime de densitate demografică; surplus important de femei faţă de bărbaţi sau invers; procentaje diferite deţinute de activii din sectoarele I, II, III etc., etc.).

„Isodemele“ sînt desigur cele mai uşor de realizat grafic, în cazurile în care, evident, fenomenele demografice respective au un caracter zonal mai pronunţat.

Nu este însă vorba numai de o preocupare de cartografiere finală a unor fenomene sociale, ci mai ales de un anume fel de a „studia“ obiectele şi acţiunile aflate în anume „situaţii“ faţă de teritoriul respectiv. Adică, important în investigaţie este ca acest punct de vedere „ecologic“, să nu fie uitat ci dimpotrivă permanent ţinut în atenţia noastră.

Problema „spaţiului“ nu se pune însă numai „geografic“. Ecologic e necesar să judecăm lucrurile şi din punctul de vedere arhitectural. Oamenii îşi clădesc spaţii artificiale uneori prin însăşi acţiunea de amenajare a teritoriului, alteori însă independent de mediul fizic în- conjurător.

Să analizăm deci aceste „construcţii“ ale oamenilor.

SOCIOLBUC

2. OBIECTELE FABRICATE

a. **Drumurile**

încă de cînd am luat sub observaţie „natura umanizată“ am constatat existenţa unor „obiecte“ fabricate de mîna omului, în cadrul acţiunii de amenajare a teritoriului. Astfel, „drumurile“ sînt unelte de transport care cu greu se pot distinge de „teritoriu“, ele ne fiind altceva decît o perfecţionare a pîrtiilor şi potecilor care apar şi de la sine, prin necontenita trecere pe aceleaşi locuri ale unor ciurde de animale, în transhu- manţa lor pe anotimpuri, sau în mersul lor zilnic pînă la izlaz (bivolii de pildă, care taie astfel, în trepte (Buffeltrepen) panta dealurilor). Omul însă îmbunătăţeşte pîrtia prin lucrări tehnice mergînd pînă la perfecţionările moderne ale autostrăzilor şi ale construcţiilor de căi ferate, cu gările şi triajele lor, precum şi la trasarea căilor aeriene, acestea legîn- du-se însă teritorial doar prin aerodroa- mele lor.

Unealta de transport a „drumului“ merită o atenţie deosebită, dat fiind că implică o raţională amplasare pe teren a unor mijloace tehnice, care, odată realizate, ca obiecte materiale, determină la rîndul lor viaţa socială. Importante ca traseu, drumurile ne arată şi punctele nevralgice ale locurilor unde devine obligatorie o schimbare a mijloacelor de transport: descărcare din care şi încărcare pe samarele cailor, descărcare din care şi încărcare în vagoane de cale ferată sau transportate de pe mijloace terestre pe mijloace de navigaţie, aceste puncte de oprire şi de schimbare a tehnicii de transport, prilejuind înfiinţarea de „vămi“, de „pieţe“ şi de „oraşe“. Analiza acestor reţele de drumuri ne poate duce la concluzii sociologice foarte interesante, dacă ştim să deosebim ce este vechi şi ce este nou, şi care sînt necesităţile care fac ca două mari centre urbane să fie legate printr-o *singură linie,* sau care dau naştere unui *fascicol de linii convergente* legînd un complex de aşezări urbane de un oraş central sau care se concretizează sub forma unui *caroiaj de drumuri* tăind drumurile convergente astfel ca să înglobeze în reţea şi localităţile rurale ale unei anume zone.

Un diagnostic social foarte expresiv se poate astfel pune pe baza unei analize a reţelei de drumuri, însoţită şi de o analiză a traficului, constînd în inventarierea mijloacelor de transport folosite (pe jos, cu calul, cu căruţa cu boi sau cai, cu mijloace auto, comune sau particulare etc.) şi măsurarea cantităţilor de persoane şi mărfuri transportate, adău- gîndu-se deci observaţiei „obiectelor“ şi cea a „acţiunilor“, adică a modurilor de folosire a acestor obiecte considerate ca „unelte de transport“; drumuri, instalaţii rutiere (menziluri, moteluri, staţii de benzină, gări, porturi etc.) şi mijloace de transport (care, căruţe, bărci, plute, tracţiune hipomobilă, automobilă, folosind forţa umană, vîntul sau motoarele etc.).

Textura drumurilor e interesantă de studiat şi în cadrul localităţilor. în mediul rural, crescut spontan printr-o lentă evoluţie, textura drumurilor este confuză, cu linii curbe, în desene variate după „tipul“ de aşezare al oamenilor, sau dimpotrivă cu linii trasate geometric, în paralele, întretăiate în eşichier atunci cînd avem de-a face cu sate colonizate, create adică artificial, inginereşte (problemă care merită a fi adîncită, în toată complexitatea sa, ceea ce ne vom strădui a face în volumul al doilea). într-un oraş de pildă, poţi determina, prin textura drumurilor, vechile aşezări rurale pe care oraşul în creşterea sa, le-a ajuns, le-a cuprins şi le-a asimilat, tot atît de clar pe cît depistezi şi cartierele construite inginereşte, urbanistic mai mult sau mai puţin raţional.

SOCIOLBUC

b. **Construcţiile industriale**

Reprezintă un al doilea capitol al aceleiaşi probleme. Sînt unele care sînt determinate direct de către situaţia fizică a teritoriului. De pildă „minele“ sînt „obiecte“ create de mîna omului, dar amplasarea lor e determinată de existenţa zăcămintelor miniere. Pe cînd dimpotrivă, industriile de prelucrare se amplasează în mod raţional, mai bine zis, *voit*, ţinîndu-se seama de diferite consideraţii economice şi de raţională sistematizare teritorială (depozite, căi de acces, locuri de domiciliere a mîinii de lucru, pieţe de desfacere, racordare la căile de comunicaţie existente, folosire a surselor de energie disponibile etc.).

în investigaţiile sociale, în analiza unei întreprinderi nu se poate evita studierea în paralel a fluxului tehnologic şi a drumului spaţial respectiv, a locurilor de muncă cu tot ceea ce este legat de securitatea, igiena şi comoditatea muncitorilor, concretizate în clădirea uzinală, în depozitele lor spaţiale, în amenajarea cu „obiecte“ tehnice, potrivit indicaţiilor pe care ni le poate da, pe de o parte sociologia şi psihologia socială uzinală, precum şi învăţămintele ergo- nomiei.

c. **Uneltele producţiei economice**

Sînt de asemenea importante pentru înţelegerea vieţii sociale. Ştim de pildă că arheologia reconstituie viaţa socială a oamenilor din preistorie, mai ales pe baza cunoaşterii uneltelor care ni s-au păstrat şi care ne permit să clasificăm chiar epocile dezvoltării culturale a omenirii, potrivit dezvoltării însăşi a uneltelor, în paleolitic, neolitic, bronz, fier etc. Problema rămîne esenţială însă şi pentru diagnosticarea grupurilor sociale actuale. Gradul de dezvoltare tehnică a proceselor de producţie constituie o bază materială certă pentru analizele noastre mergînd pînă la cunoaşterea sistemelor de relaţii sociale ce se stabilesc între oameni. Sînt deci de studiat, tehnologic şi statistic, seria întreagă a tuturor uneltelor de care se folosesc oamenii, de la cele uzinale pînă la măruntele unelte ale meşteşugurilor, cît şi cele ale oricărei gospodării oricît de modeste, care, chiar atunci cînd familia nu este dublată de un atelier de producţie, are totuşi de executat diferite munci casnice, cele de „bricolaj“ avînd şi ele importanţa lor.

d. **Uneltele neproductiv economice**

Tot ca „unelte“ trebuie să fie considerate şi seria folosită la pregătirea şi consumarea alimentelor, la confecţionarea îmbrăcămintei, la păstrarea sănătăţii şi fără îndoială, toate „ustensilele“ folosite în scop artistic, magic, religios, sau de învăţămînt propriu-zis, precum cărţile aflate în bibliotecile oamenilor.

Capitolul „tehnologiei“ este extrem de vast implicînd cunoştinţe uneori foarte greu de stăpînit de nespecialişti, mai ales dacă la studiul „uneltei“ materiale ca atare, adăugăm şi cel al „procedeelor de muncă“.

în tot cazul, pînă la un anumit nivel tehnic, orice investigator social este dator să fie în stare să facă o descriere corectă a „obiectului“, alcătuind pentru fiecare o „fişă“ descriptivă cu menţionarea materialului din carc e confecţionat, dimensiunile lui etc., însoţită de desene tehnice şi de fotografii. Dacă e vorba de pildă de o unealtă, căutăm să vedem cum este folosită, adică modul său de întrebuinţare, rugind pe cineva să-l folosească efectiv sau surprinzînd folosirea lui spontană. De pildă la un război de ţesut, vom ruga pe ţesătoare să lucreze efectiv în faţa noastră, noi notînd toate gesturile ei şi rostul lor tehnologic. De asemenea vom urmări şi felul cum îşi folosesc obiectele toţi oamenii din grupul social studiat: deopotrivă pe femeie în casa ei, în toate muncile gospodăreşti, pe agricultor în muncile lui, pe olar, pe rotar, dulgher, tîmplar, cioban, cojocar ş.a.m.d. epuizînd cu răbdare lista întreagă a tuturor uneltelor şi a tuturor acţiunilor de muncă făcute cu aceste unelte.

SOCIOLBUC

Obiectele vechi deosebit de importante, le putem achiziţiona pentru rafturile muzeelor etnografice. Modul lor de folosire de asemenea se poate, la nevoie, cinematografia sau înregistra cu ajutorul unei serii de fotografii succesive, ţinînd evident seama de sistemele moderne de analiză a proceselor de muncă (de pildă sistemul M.T.M. etc.)[21].

De fapt, tehnica de lucru este pusă la punct de etnografi şi de arheologi, adică de cei care se ocupă în special de ceea ce se numeşte „cultura materială“ a unui grup social.

Deosebirea dintre arheolog şi etnograf constă în faptul că etnograful poate vedea cum se foloseşte unealta studiată şi mai mult încă poate sta de vorbă cu cel care o mînuieşte. întreabă astfel numele fiecărei părţi din obiect, detalii asupra modului de întrebuinţare, intrînd în amănunte ca şi cum ar vroi să înveţe el însuşi meseria; se informează de asemenea asupra întregului grup de idei, sentimente şi atitudini ce se pot lua în jurul obiectului, folosirii lui, precum şi meseriei căreia îi dă naştere.

Sociologul nu face altceva decît ceea ce face şi etnograful. Poate numai că acordă încă mai multă atenţie condiţiilor sociale în care se folosesc aceste unelte, insistînd asupra celor care dau naştere unor meserii, asupra meseriilor şi meseriaşilor ca atare, adică asupra „oamenilor“ care fac şi folosesc unealta, şi mai puţin asupra uneltei ca atare.

e. **Obiectele de consum**

Cu ajutorul uneltelor, omul „fabrică“ o serie de bunuri care îi folosesc traiului, din multiple puncte de vedere, materiale şi rituale.

Am putea clasifica aceste rezultate ale muncii lui pe următoarele categorii:

— *obiecte artistice,* deşi e foarte greu de stabilit de unde începe despărţirea dintre obiectele „utile“ de cele doar „frumoase“, căci necesitatea de a înfrumuseţa orice obiect ieşit din mîna sa este general umană. Poate fi vorba de o unealtă de producţie economică, la care totuşi preocuparea artistică să nu lipsească, chiar dacă nu s-a ajuns Ia treapta în care industria modernă se interesează de problemele „designului“. Tot astfel uneltele neproductive economic sînt deseori înfrumuseţate. Pe un război de ţesut, pe o furcă, pe un vas ceramic, pe o lingură de lemn, pe o haină în special, preocupările artistice sînt vădite, trecerea de la util la podoabă fiind lentă şi treptată. Arta populară de pildă, cuprinde o vastă gamă de produse, precum şi unelte cum sînt cele muzicale, care nu folosesc decît satisfacerii nevoii de frumos. Muzica, arta plastică, ornamentaţia, în ţesături, ceramică, sculptură în lemn etc. au deseori şi un rost spiritual, uneori magic sau religios, superstiţios în tot cazul, intervenind obligator în anumite ritualuri şi ceremonii, „sacre“ sau „profane“. Este de la sine înţeles că toate aceste obiecte pot fi studiate de către noi din triplul punct de vedere, al procesului lor de creaţie, al obiectului creat, ca atare, şi al rostului funcţional pe care îl are obiectul.

f. **Localităţile**

Mediul urban ca şi cel rural, sînt creaţii artificiale ale oamenilor care se despart gradual de mediul natural, pînă la a ajunge uneori în conflict cu el.

[21] Studiul „ergonomiei“ a fost început de Frederick Winslow TAYLOR (1856—1915) prin desfacerea mişcărilor de muncă în mişcări elementare cu scopul înlăturării celor inutile şi raţionalizarea celor eficiente. Vezi *La direction scientifique des entreprises* (traducere franceză, ediţia Dunod, 1953). Ergonomia s-a dezvoltat apoi prin Franck GILBRETH care numeşte „mişcările elementare“ *thcrbling,* clasate astfel: a căuta, a găsi, a alege, a lua în mînă, a muta din loc, a da drumul, a pune în poziţie, a monta, a demonta, a controla. Sistemul a ajuns azi a fi folosit sub numele de MTM (Methods Time Measurement) cuprin- zînd următoarele categorii de mişcări: Reach (a ajunge la) Move (a mişca) Grasp (a lua) Position (poziţiona). Conferă şi metoda denumită cu sigla Q1QQC (Quoi? Qu? Quand? Qui? Comment?).

SOCIOLBUC

O întreagă disciplină, cea a „urbanismului“ (dublată de o „sociologie urbană“ şi de o „geografie urbană“) studiază sistematic problema oraşelor, ajunsă astăzi una din gravele probleme care ameninţă însăşi posibilitatea de supravieţuire a speciei umane.

Procesul de „urbanizare“, de concentrare a unor mase enorme, de milioane de oameni, în spaţii complet construite, pune probleme pe care, pînă la apariţia societăților actuale, puternic şi uneori excesiv industrializate, nu au fost cunoscute.

„Urbaniştii“, constructori ai caselor din aceste centre urbane şi factori hotărîtori în echiparea lor cu întreaga zestre edilitară modernă, au elaborat o doctrină şi o tehnică, pe care sociologul e dator să o cunoască, pentru bunul motiv că „oraşul“ nu este numai o problemă de construcţii, ci şi o problemă de viaţă umană: oraşul trebuie astfel construit, şi reamenajat încît viaţa socială şi individuală a orăşenilor să continue a fi posibilă. Examinarea „obiectelor“ construite de oameni în mediul urban, din punctul de vedere al organizatorului vieţii sociale, intră astfel în datoria profesională a sociologului. Colaborarea dintre disciplinele urbanismului şi sociologiei (inclusiv a antropologiei sociale, a psihologiei sociale, a geografiei urbane şi a biologiei sociale etc.) este obligatorie. Bine ar fi dacă arhitectul constructor ar putea cumula toate aceste cunoştinţe de specialitate. Cum însă acest lucru nu e cu putinţă, cuminte e ca planurile urbanistice să fie roduj unei munci în echipă interdisciplinară. întrebarea ce se pune de către unii, de a se şti cine trebuie să fie şeful unei asemenea echipe: arhitectul sau sociologul? este greşită. în principiu, orice conducător, al oricărei echipe inter-disciplinare, trebuie să fie acel membru al ei care are calitățile şi experienţa personală necesară pentru a fi organizator de muncă interdisciplinară. Oricare ar fi formaţia profesională de bază a celui care conduce lucrările, i se pune o singură condiţie: să aibă mentalitate interdisciplinară, renunţînd a fi un luptător meschin în susţinerea priorităţii uneia sau alteia din disciplinele implicate în munca colectivă.

într-un manual de sociologie, evident nu se poate cuprinde şi un manual de urbanistică, disciplină ce trebuie deci învățată de la autorii care au creat-o şi dezvoltat-o.

Dar urbaniştii, ca şi reprezentanţii geografiei urbane, au avut în vedere în special „orașele“, neglijînd „satele“. Prea rari sînt acei care au încercat a se ocupa de problema sistematizării satelor, fără să reuşească însă a da un nume potrivit acestei discipline, cel de „ruralism“, car; s-a propus avînd sensuri axiologice nelalocul lor, iar cel de „urbanism“ fiind contrazicător.

Totuşi problema este, pentru ţara noastră foarte importantă şi rămîne să fie examinată de aci înainte în mod sistematic, pe liniile de dezvoltare care au fost trasate prin ultimele documente de stat privind această problemă.

Vom reveni asupra ei însă, abia în volumul al doilea al acestei lucrări, pentru acelaşi motiv, al caracterului clar inter- disciplinar al problemei.

g. Locuinţele

Sînt de asemenea „obiecte“ care trebuie observate cu deosebită grijă. Să ne gîndim la relaţia care există totdeauna între natura vieţii de familie şi locuinţa în care acea familie trăieşte.

Deseori sociologii, ca şi arheologii şi etnografii, sînt puşi în situaţia de a reconstitui viaţa de familie a unui grup social prin interpretarea modului de dispoziţie spaţială a încăperilor unor locuinţe.

E clar că acele locuinţe comune, denumite „casas longas“, ale unor formaţiuni clanale, sau locuinţele comune ale unei „zadrugi“, sînt altceva decît locuinţa individuală a unei familii-nucleu, dublată sau nu de un atelier familial, sau de locuinţa unei familii pur urbane.

SOCIOLBUC

Familia îşi are legile sale şi oamenii îşi construiesc casele astfel ca viaţa lor să se poată desfăşura normal. Cînd viaţa familială se schimbă, trecînd de la un tip la altul, casele ele însele se schimbă. Cum clădirile de locuinţe nu sînt lucrări care durează veacuri, înlocuirea în masă a unui tip de locuinţă prin altul, e realizabilă fără dificultăţi prea mari.

Problema inversă este însă mai interesantă, punînd întrebări destul de grave: în ce măsură anume tipuri de locuinţe influenţează viaţa de familie? în oraşele moderne se construiesc, la noi ca pe toată s jprafaţa pămîntului, cartiere de „blocuri“, cu apartamente tip, în care vin de locuiesc familii de recentă origine rurală, deci un anumit tip de familie. Marea întrebare pe care trebuie s-o studieze şi rezolve sociologia familiei urbane, în privinţa locuinţei, este tocmai aceasta: în ce mod locuinţa prefabricată pe un normativ şablon, influenţează viaţa de fa-milie, ajutînd sau împiedicînd procesul de adaptare la mediul urban a familiilor? în ce măsură locuinţele din bloc oferă mediul necesar creşterii normale a generaţiilor viitoare?[22]

Punctul de vedere al constructorilor este clar şi în bună măsură justificat, atunci cînd caută soluţii la întrebarea: cum se pot construi, cît mai repede şi cît mai ieftin cît mai multe apartamente? Dar punctul de vedere al sociologului este şi el tot atît de întemeiat, atunci cînd se întreabă: în ce mod construcţiile p; care le facem asigură normala dezvoltare umană a generaţiei actuale şi a celor ce vor veni?

Ceea ce arată marea importanţă pe care se cade să o acordăm analizelor de locuinţe, urbane şi rurale, atît ca „aşezare“, cît şi „în sine“ (sau cum spun francezii, sub dublul punct de vedere desemnat prin termenele de „habitat“ şi „habitation“).

3. ACŢIUNILE

Analizînd modul de observare a „obiectelor“, am putut vedea că înţelegerea lor implică şi studierea „acţiunilor“ care se fac cu ele (precum şi o serie de „gînduri“, despre observarea cărora vom mai vorbi).

Dar există „acţiuni“ care nu sînt legate de mînuirea tehnică a unor obiecte şi care totuşi interesează tot atît de mult ca şi obiectele ele însele. într-adevăr, oamenii acţionează în permanenţă nu numai avînd relaţii tehnice cu Natura, ci şi în relaţii sociale cu semenii lor. Amîndouă ne interesează deopotrivă. Desigur, vom lăsa deoparte toate acele acţiuni ale oamenilor care au cauze direct biologice, interesîndu-ne exclusiv de acţiunile „culturale“ cum le zic antropologii culturali, sau „sociale“ cum le zic antropologii sociali (şi sociologii deopotrivă). E vorba de acţiuni care nu au o cauză biologică, ci sînt moştenite cultural, din generaţie în generaţie, de un grup întreg de oameni.

Distingem deci printre aceste acţiuni cu caracter social, mai multe categorii.

a. Acţiunile individuale

Sînt determinate de o anume diviziune socială a muncii sau de un anumit complex de credinţe, care rămîn individuale chiar dacă sînt făcute de un număr mare de indivizi, fiecare activînd însă pe cont propriu. Aceste acţiuni pot fi „*profesionale*“, dar pot fi şi *„neprofesionale"*, pe o largă gamă diversă, de la acţiunea productivă meşteşugărească, la acţiunea cu scopuri pur sociale cum ar fi de pildă acţiunile politice, culturale, sau iluzoriu mistice, cum ar fi procedeele de magie albă sau neagră.

[22] **H. H. STAHL, *Premises sociologiques de l'urbanisme roumain* (In rev. „Arhitectura“ nr. 1 din 1972; comunicare la colocviul internaţional „Pour un habitat humain).**

SOCIOLBUC

b. Acţiunile în grup concertat

Au caracter de muncă productivă, cu clasificările bine cunoscute ale „diviziunii muncii în linie", ale „diviziunii muncii de atelier", cu toate nuanţele bazate pe sex şi vîrstă în cadrul familiei şi a grupului întreg, pînă la cele determinate de poziţii de clasă şi în sînul claselor, de pregătiri profesionale.

c. Acţiunile colective ceremoniale

Pot fi *„comemorative",* de caracter naţional sau local, sau pot însoţi aşa-nu- mitele *„rituri de trecere*" (intrare în viaţă, prin botez; trecerea în lumea adulţilor, prin căsătorie; ieşire din viaţă, prin înmor- mîntare etc.) sau sînt legate de anume epoci ale anului, marcînd începutul şi sfîrşitul unor anotimpuri.

Ceea ce caracterizează tehnicile de observare a acţiunilor este faptul că acţiunile individuale pot fi studiate şi de către un cercetător singuratic, pe cînd cele colective pretind o cercetare făcută ea însăşi în colectiv.

Un singur investigator poate lua în studiu, la şir, toate gesturile pe care le face un om, fie că acestea sînt profesionale, implicînd anumite cunoştinţe tehnice, fie că sînt neprofesionale, cum ar fi de pildă acţiunile „rituale" singulare, sau cele nerituale, dar legate totuşi de acti- vitatea necesară unui ins sau răspunzînd dorinţelor sau scopurilor acestuia.

Unele din aceste „gesturi" şi „acţiuni" sînt mai uşor de observat. Altele dimpotrivă, destul de greu. De pildă, cînd, ca antropolog sau ca folclorist, vrei să studiezi acţiuni superstiţioase, de caracter magic sau vrăjitoresc, observarea pretinde o tehnică foarte subtilă, ştiut fiind că informatorii care cred în asemenea rituri au şi credinţa că tehnicile lor sînt secrete, pierzîndu-şi „puterea" dacă sînt comunicate altora. Dezlegarea de a pătrunde în tainele lor nu o capătă decît cine este el însuşi (sau afirmă, sau simulează că este) un „iniţiat". Convorbirea şi asistarea la executarea procedeelor rituale nu e deci posibilă decît în secret şi numai între „profesionişti"; sau de la „maestru" la „ucenic"; astfel că investigatorul social trebuie să fie dotat în mod deosebit ca să poată afla ceea ce normal i se ascunde sau nu i se dezvăluie decît de informatori care nu mai dau importanţă acestor probleme, nu mai cred în ele şi deci nu mai sînt informatori buni.

în schimb, marile ceremonii colective, sacre sau profane, se studiază mai bine atunci cînd reuşim să formăm o echipă de cercetare. Aceste mari ceremonii sînt spectacole publice; deci participarea la ele nu este îngreuiată de vreo tain:' ce trebuie păstrată faţă de curioşii indiscreţi. Ele sînt însă organizate pe o serie complicată de „roluri", fiecare necesi- tînd prezenţa unui anume „personaj". în aceste acte ceremoniale, nu e însă vorba de „roluri" legate statornic de un anume „status", aşa cum se întîmplă în grupele sociale mai evoluate; ci de roluri cu caracter cvazi-teatral, roluri deci jucate temporar, deşi avînd uneori şi consecinţe durabile. De pildă, la marile rituri de trecere, cum ar fi botezul, cununia, înmor- mîntarea, avem de a face nu numai cu cei direct implicaţi în cauză (părinţi, copii; soţ şi soţie; rude ale celui decedat) ci şi cu o lungă listă de „personaje" avînd fiecare un anumit rol de jucat, precum sînt de pildă „moaşa", „naşa", „socrii mari" şi „socrii mici", „naşii mari" şi „naşiimici", „vorniceii", „druştele", „sucă- ciţele" etc.) Sau, de asemenea, seria de „naşi", „fini", „bocitoare", „gropar", „tîmplar" etc. care apar la înmormîntare, plus evident „preotul" şi diversele persoane care vin de asistă, fiecare cu micul lor rol tradiţional, uneori totuşi extrem de important, atunci cînd se face şi un „priveghiu", al tinerilor mascaţi.

A urmări de unul singur seria aceasta de personaje, fiecare cu „gesturile" lor, e cu neputinţă, fiecare om care are un „rol" de jucat, acţionînd simultan cu acţiunile celorlalţi co-actori ai acestor mari drame sociale. Pentru a fi sigur că nu îţi scapă nimic din ceea ce se petrece, este necesar ca, mai întîi, să stabileşti

SOCIOLBUC

exact lista „personagiilor“ avînd „roluri“ de jucat în fiecare ceremonie; şi apoi să pui, pe urma fiecăruia din ei, cîte un observator, care să-i urmărească pas cu pas. Şi cum ritualurile acestea se întind uneori zile şi nopţi de-a rîndul, echipa de observatori trebuie să fie destul de numeroasă ca să poţi forma măcar două ture de observatori.

Nu e cu putinţă de ilustrat cu un exemplu concret ceea ce spunem, căci ar fi nevoie de un text cu mult prea lung; aşa că sîntem nevoiţi a trimite, spre mai bună lămurire, la studiul înmormîntării făcute în 1938 la Nerej-Vrancea şi publicat în volumul III al seriei „Nerej“.

Subliniem însă că studiul acestor „roluri“ din comunităţile încă rurale, oferă cercetătorului un cîmp încă neexplorat de investigaţie. Căci, nu numai în acţiunile acestea colective, ceremoniale, apar astfel de roluri, nelegate de un „status“ precis, roluri deci cu caracter temporar (cum ar fi de pildă rolul unor „bocitoare“) sau dimpotrivă legînd laolaltă două grupuri de oameni (de pildă cel al naşilor şi al finilor) de cu totul alt caracter decît cele ale vieţii colective locale, cum ar fi de pildă cazul cu „primarul“, „văcarul“, „vornicul“, „morarul“ etc. din satele vechi patriarhale, astăzi înlocuiţi prin seria nouă de personagii cum sînt „preşedintele CAP-ului“, „brigadierii“, „tractoriştii,“ „inginerul“ etc. etc. Simpla listă şi analiza acestor „roluri“, adică a unor serii de „acţiuni“ făcute de anumite „personagii locale“, ne poate furniza o unealtă de măsurare a gradului în care un sat a trecut dincolo de formele lui de organizare patriarhale, spre forme noi, moderne. Şi dacă unui asemenea studiu îi adăugăm şi cel al „erarhiei personagiilor“, adică al „rostului“ lor „efectiv“ în viaţa de toate zilele şi al celui „simbolic“, pe care îl au în menta litatea oamenilor, aşezîndu-i deci pe o scară de „prestigiu social“, putem pune la punct un instrument de cercetare nefolosit încă, dar pe care îl socotim de o deosebită valoare.

Ceea ce formează însă principala dificultate în studierea unor asemenea „acţiuni“ individuale şi colective este multiplicitatea aspectelor lor, amestecul necontenit al gestului pur tehnic, de eficienţă imediată, practic dovedită sau sperată, cu gesturi de caracter simbolic sau artistic. Chiar şi atunci cînd e vorba de acţiuni colective cuprinse în procese de producţie, intervin asemenea aspecte anexe. Legătura strînsă dintre „muncă“ şi „muzică“ a fost de mult scoasă în relief de către economistul Karl Bücher în lucrarea sa „Arbeit und Rythmus“, anumite munci în echipă nici putîndu-se face altfel decît în ritm, uneori neînsoţit de cîntec, ritm pur, ca în cazul fierarilor care bat, cîte doi pe aceeaşi nicovală, alteori cu cîntec, cum e exemplul bine cunoscut al luntraşilor de pe Volga sau cel încă mai concludent al scufundătorilor care înoată cîntînd în cor un anume cîntec, se scufundă la anumit pasaj al melodiei, continuă a-1 cînta în gînd în timpul scufundării şi pun umărul şi caută să ridice o barcă scufundată, toţi dintr-o dată, la alt anume pasaj al melodiei. Nu mai vorbim de faptul că oamenii, observînd că „ritmul“ şi „muzica“ sporesc randamentul muncii, dau acestora valori magice, crezînd că prin ritm şi muzică pot ajuta la creşterea plantelor, căderea ploii sau alte asemenea fenomene naturale.

în tot cazul, tehnica de observare a acestor „acţiuni“ prin echipă colectivă, pretinde ca după ce au fost făcute observaţiile directe la faţa locului, să completăm cele aflate prin interogarea atentă a tuturor „personagiilor“ care au luat parte la acţiunea urmărită, pe viu.

SOCIOLBUC

Capitolul IV. Observarea opiniilor

1. LIMBAJUL, CA FENOMEN SEMANTIC

în prima parte a acestui volum, ne-am străduit să convingem pe cititor că opiniile oamenilor poartă întotdeauna asupra unor realităţi concrete, exterioare lor, şi că ele au de cele mai multe ori, un caracter de „motivare“, „justificare“ sau de „cunoaştere iluzorie“, astfel că prea mare temei nu putem pune pe valoarea lor explicativ cauzală a proceselor sociale.

Am stabilit de asemenea că cercetarea lor trebuie să ţină în seamă trei aspecte: *condiţiile externe* care prilejuiesc elaborarea opiniilor, *elaboratele* ca atare, în conţinutul lor de idei şi *funcţiunea socială* pe care aceste idei le au în viaţa oamenilor.

Ceea ce nu înseamnă că în investigaţia socială nu vom pune accentul asupra ideilor pe care le au oamenii pe care îi anchetăm, că nu vom căuta deci să „înţelegem mesagiile“ pe care ni le pot transmite. Dimpotrivă: „opiniile“ sînt elemente esenţiale ale vieţii sociale şi, pentru investigatorul de teren reprezintă una din sursele de documentare dintre cele mai valoroase, căreia cu atît mai mult trebuie să-i acordăm atenţie, cu cît culegerea şi interpretarea lor ridică greutăţi deosebite.

Cît priveşte pe activistul social „a sta de vorbă cu oamenii“, este simultan şi unul dintre cele mai eficace mijloace de acţiune.

Cunoaşterea „opiniilor“ oamenilor se poate face pe mai multe căi şi anume *prin scris* sau *prin viu grai.*

înainte însă de a intra în tehnicile observării opiniilor să ne lămurim mai întîi asupra mijloacelor prin care oamenii îşi comunică unii altora informaţii, „me- sagii“, cum se obişnuieşte în vremea din urmă să li se spună. Cu alte cuvinte să expunem care sînt modalităţile „limbajului“ uman.

Din acest punct de vedere urmează să avem în vedere faptul că mesaje inteligibile ne pot fi transmise prin:

a. Limbajul articulat, verbal

Adică „graiul“, care domină fără îndoială cîmpul limbajelor transmiţătoare de „înţelesuri“. în consecinţă investigatorul social este dator să cunoască graiul vorbit al celor pe care îi anchetează. Orice investigaţie făcută cu ajutorul unui tălmaci, nu poate da rezultate bune.

Cînd lucrezi, ca sociolog în propria ta ţară, iar nu ca antropolog, în alte continente, în grupuri sociale aşa-numite „sălbatice“, foloseşti în mod firesc acelaşi grai cu cei cu care stai de vorbă. Totuşi, dat fiind că în afară de „limba românească“ literară, unanim înţeleasă de toţi locuitorii ţării, există o serie de graiuri locale şi profesionale, variate de la grup la grup, prin vocabular şi sintaxă cît şi prin mod de pronunţare, investigatorul social este dator să le deprindă. Contactul îndelungat cu grupul pe care îl anchetezi este de aceea absolut necesar, pe lîngă alte pricini, şi din acest punct de vedere

SOCIOLBUC

al învăţării graiului vorbit de anchetaţi, adică al instrumentului de transmitere şi recepţionare de mesaje.

Un bun anchetator trebuie deci să fie în stare să vorbească fiecărui grup „pe limba lui“, altfel unui ţăran decît unui orăşean, altfel unor bătrîni decît unor tineri, altfel unei clase de elevi, decît unui grup de predelincvenţi.

Oamenii au însă şi alte mijloace de a-şi transmite mesaje, precum de pildă:

b. Limbajul mimic

Se realizează prin gesturi, pantomime schiţate, expresii ale feţei, care nu sînt toate biologice, ci întocmai ca şi graiul vorbit, au la bază o convenţie, făcînd astfel parte din zestrea culturală a grupului respectiv. Lista gesturilor semnificative este lungă şi variată, local şi grupai, acoperind o gamă largă de semnificaţii. Unele sînt exprimarea unor reguli de politeţe (luări de contact şi despărţiri; strîngeri de mîini etc.); altele exprimă sentimente (de bunăvoinţă, admiraţie, repulsie, reprobare, aprobare, negare, stimă sau dispreţ, ameninţare, mustrare etc.) sau luarea unor hotărîri (votare prin ridicarea de mîini, părăsire ostentativă a unei încăperi, cu sau fără trîntirea uşii etc.).

Gesturile şi mimica sînt însă de avut în vedere şi în cadrul unei analize psihologice, căci deseori fără să vrea, cel care face un gest sau o mimă, exprimă gînduri şi sentimente pe care ar dori să le ascundă, în cursul unei convorbiri, urmează deci să fim atenţi nu numai la vorbele care se spun, ci şi la gesturile şi mimica celui cu care stăm de vorbă.

Gesturile şi mimica sînt însă de studiat în special în cadrul, mult mai complex, al „ceremoniilor“ şi „ritualurilor“ în care gesturile capătă înţelesuri care trebuiesc analizate într-un cadru special.

c. Limbajul prin gesturi convenţionale

îl folosesc în mod curent între ei surdo-muţii, dar oarecum instinctiv îl folosim şi noi cînd sîntem obligaţi a ne înţelege cu un străin a cărui limbă nu o cunoaştem.

d. Limbajul prin obiecte

Este de asemenea convenţional şi variat, local şi grupai, făcînd şi el parte din zestrea culturală a grupului studiat.

Menţionăm în primul rînd semnele inteligibile, pe care le putem avea despre existenţa unor anume „status“-uri sociale prin purtarea de uniforme, decoraţii sau insigne. Nu e nevoie să stăm de vorbă cu cineva ca să aflăm că este „militar“, „agent de circulaţie“, „medic“ în cadrul unui spital, „orăşean“ sau „ţăran“, „preot“ sau „mirean“, mire şi mireasă sau o persoană în doliu etc. Pînă şi „gulerele“ au putut fi luate de unii sociologi drept simbol al unor status-uri sociale „cele albe“ sau „albastre“, deosebind pe „funcţionari“ de muncitorii industriali[1].

Au fost semnalate de unii sociologi şi aşa-numitele „firme pentru analfabeţi“. Nu e vorba numai de „vitrine“, ci şi de obiceiul de a pune de pildă ghemotoace de hîrtie înşirate pe sfoară, pentru a semnifica „Atenţie! proaspăt vopsit“, ori cruci din surcele pentru a arăta că un anume obiect este de vînzare sau, la uşa unei case, un snop de fîn, ca să se arate că acolo se găseşte fîn de vînzare[2].

în unele regiuni, o creangă de lemn de sînger pusă pe un hat, constituie o

[1] **CHARLES WRIGHT MILLS (1916—1962)** ***White Collar ; the american middle class*** **(1951).**

[2] **De pildă RENÉ MAUNIER (1887— 1946) socotit nu numai un deschizător de drumuri în „sociologia colonială“, dar şi un cercetător al societăţilor occidentale. Vezi de pildă *L'économie politique et la sociologie* (1910). *L'origine et la fonction économique des villes* (1910), *Précis d'un traité de sociologie* (1943), *Folklore juridique* (în Archives de Philosophie du droit et de Sociologie juridique VII, nr. 3—4, 1937).**

SOCIOLBUC

„şufie“, adică un semn de interzicere de trecere, obţinută printr-un procedeu arhaic, de magie juridică[3].

în viaţa urbană, luminile de roş, galben şi verde dau ordine în materie de circulaţie, precum o fac şi seria întreagă de *„obiecte-semne“* pe care trebuie să le cunoască orice conducător de vehicul.

Dar aceste obiecte din categoria din urmă, trec parţial şi în categoria, deosebit de importantă, a limbajului scris.

Care şi acesta e de multe feluri

e. Limbajul scris

Şi fără de a folosi un „alfabet“, adică „litere“, se poate scrie prin semne convenţionale, de obicei scrijelate cu briceagul în lemn sau arse cu fierul roşu.

De pildă „răboajele“ sînt un sistem de contabilizare care nu e chiar atît de simplu şi nici atît de ieşit din uz cît ar crede unii. Tot astfel „cărindarele“, destul de rar întîlnite, prin părţile Buzăului, arată prin semne speciale, pe o seîn- dură micuţă, zilele obişnuite şi zilele de sărbătoare cu dată fixă. Pe de altă parte, există semne specifice fiecărui neam sau familie, cu care se înseamnă uneori vitele, alteori buştenii de lemne.

E vorba, evident, de limbaje de caracter străvechi, pe cale de dispariţie totală, înlocuite fiind de cele scrise propriu-zise, de asemenea convenţionale şi variate de la o arie culturală la alta, permiţînd transmiterea de mesaje pe calea unor semne consemnate cu ajutorul scrisului, mergînd de la pictografie, la scrisul ideo- grafic şi pînă la cel, azi de uzaj curent, alfabetic sau cel, nădăjduiesc din ce în ce mai răspîndit, al stenografiei.

Folosirea „documentelor“ scrise este deosebit de importantă în orice investigaţie socială şi presupune din partea anchetatorului o bună cunoaştere a pro- plemei. Deseori, în investigarea unor evenimente trecute, singura modalitate de a primi mesaje rămîne scrisul, investigatorul social fiind obligat să aibă noţiuni de paleografie şi epigrafie. La noi în ţară de pildă, dacă vrei să citeşti documente de pe la mijlocul veacului trecut, acte private, oficiale, sau însemnări în metrice bisericeşti, acestea atît de necesare pentru orice studiu de demografie, trebuie neapărat să ştii citi slovele cirilice.

Dar printre limbajele scrise au apărut în ultima vreme o serie nouă, care de asemenea urmează a fi cunoscute de către investigator. Astfel:

f. Limbajul codificat

Ne este impus de orice lucrare cu caracter statistic, ca şi la orice prelucrare cu maşinile electronice de calcul. „Codarea“ şi „decodarea“ mesajelor informaţionale constituie azi obiectul unui învăţămînt profesional foarte complicat, dar de care şi cercetătorul de teren trebuie să se poată folosi, astfel ca posibilitatea unei convorbiri cu maşinile de calcul să-i fie asigurată. Astăzi întreg domeniul „informaticei“ şi al „ciberneticii“ implică folosirea unor asemenea limbaje codificate, foarte greu de învăţat de altfel, uneori tot atît de greu ca şi învăţarea unei limbi străine, totuşi absolut indispensabile oricărui cercetător modern [4].

g. Limbajul matematic şi al logicii formale

Utilitatea lor este de prisos să o argumentăm.

h. Limbajul convenţional

Este obţinut prin *desene*, începînd cu hărţile, cartogramele, graficele şi sfîrşind cu „grafele“ şi „modelele“, indispensabile şi ele într-o cercetare modernă.

[4] E interesant de urmărit procesul de psihologie socială care face ca ivirea unor noi tehnici să schimbe limbajul oamenilor îmbogăţindu-1 cu noi imagini, care însă ajung rapid abuzive. Astfel termenii de „a codifica“, „a dccodifica“ au căpătat, pentru unii profani, sensuri foarte „subtile“, de nuanţă „abisal psihanalitică“.

[3] **H. H. STAHL, Bornes etc. *op. cit.***

SOCIOLBUC

i. Limbajul sonor

Este deseori codificat, precum de pildă semnalele Morse, semnalele militare prin sunet de goarnă sau cele ciobăneşti, prin tulnice.

j. Limbajul plastic

Unii sociologi vorbesc şi de existenţa unui limbaj plastic care ar putea să ne semnifice, de pildă prin pictură, concepţii despre „spaţiu“ şi „timp“, în procesul lor de regulată schimbare, de la un curent pictural la altul[5].

Trebuie însă subliniat faptul că doar cîteva din aceste modalităţi de transmitere de mesaje sînt folosite de grupele sociale pe care le anchetăm, de obice: (graiul articulat, cel scris, cel sonor, cel prin obiecte, prin gesturi şi mimică) celelalte fiind instrumente ştiinţifice de transmitere a rezultatelor unor operaţiuni de care nu se preocupă decît un număr foarte restrîns de specialişti.

2. OBŢINEREA DOCUMENTELOR SCRISE

a. Ancheta prin colaboratori

Cea mai comodă modalitate de a te informa asupra unor realităţi sociale este de a te baza pe informaţii scrise. Este desigur şi o influenţă a tehnicilor istorice, care neavînd încotro se folosesc exclusiv de „documente“, ceea ce i-a şi făcut pe mulţi cercetători ai vieţii contemporane să le acorde un deosebit credit. Dar cum texte contemporane nu există în arhive, s-a crezut de cuviinţă că ele pot să fie cerute, transformîndu-i astfel pe anchetaţi în făuritori de documente despre ei înşişi.

A fost o vreme cînd se punea mare preţ pe astfel de lucrări cerute prin corespondenţă de la oameni presupuşi a fi la curent cu anume „tradiţii“, sau a putea să se informeze despre ele, la faţa locului. Aceasta în virtutea credinţei romantice potrivit căreia în „masele populare“ s-ar fi păstrînd „antichităţi“ foarte vechi, în stare pură, deosebit de semnificative pentru determinarea a ceea ce germanii numesc „Volksgeist“ adică „duh al poporului“. Conform acestei teorii, „duhurile“ popoarelor ar fi fost diferite de la o „etnie“ la alta, fiecare din ele avînd caracteristici proprii, esenţial deosebite de ale altora. Mai ales în anume perioadă a formării naţiunilor moderne, cam de pe la începutul veacului trecut şi pînă prin a doua lui jumătate, nenumăraţi cercetători s-au străduit să organizeze adunarea „din gura lumii“ a cît mai multor cîntece, poveşti, zicale, tradiţii, superstiţii, paremii, dînd astfel naştere disciplinei folclorului. Cercetătorii de această specialitate au elaborat ulterior, tehnici de înregistrare cu mult mai valoroase decît cele, oarecum improvizate, ale celor dintîi culegători, tehnici care au fost apoi preluate şi de către etnografi, antropologi şi sociologi, în măsura în care şi aceştia operau prin cercetarea directă a ceea ce ştiu masele populare.

Deocamdată insistăm însă asupra acestei modalităţi primitive de a obţine informaţii printr-un apel la corespondenţi binevoitori, interpuşi între „masă“ şi „cercetător“, şi rugaţi să facă ei cercetările necesare folcloristului.

Tehnica era deci următoarea: se elabora un „chestionar“ adică se enumerau o serie de teme, formulate de obicei ca „întrebări“, cu sau fără unele explicaţii despre însemnătatea problemei cercetate şi despre modul de aplicare a „chestionarului“. Lucrarea se tipărea, ca broşură separată sau ca studiu într-o revistă, se trimitea anumitor persoane, sau se făcea apel prin presă (sau circulări ad-

[5] Astfel de pildă PIERRE FRANCASTEL. *Études de sociologie de l'art,* Paris, 1970, care, credem, exagerează totuşi, în dorinţa, pare-se, de a fi „subtil“ cu orice preţ.

SOCIOLBUC

ministrative dacă cercetarea era cerută sau patronată de stat) la cît mai mulţi binevoitori dornici a se înhăma la o asemenea muncă.

Ca îndemn la lucru, se instituiau uneori anume premieri, mai mult de ordin moral decît material, sau se făgăduia că cele mai bune răspunsuri vor fi publicate.

Nu e locul să facem o expunere istorică a acestei tehnici de anchetare, felul de pildă în care, de la modul de lucru al fraţilor Grimm, a lui Bogisici şi Efti- menko-Matveev, s-a ajuns ca, şi la noi în ţară, un Bogdan Petriceicu Hajdeu să publice în „Columna lui Traian" al său faimos „Chestionar pentru obiceiurile juridice ale poporului român" (1876) ale cărui rezultate, rămase încă nedeplin folcsite, se află depuse între manuscriseb Academiei; sau un Neculai Densuşianu cu broşura lui „Cestionariu despre tra- diţiunile istorice şi anticităţile terilor locuite de români; epoca pînă la 600 după Christos" (1S93) despre care vom mai vorbi ; sau în Bucovina, istoricul George Popovici sau marele sociolog al dreptului care a fost Eugen Ehrlich (1862—1923), să facă astfel de cercetări unul despre „dreptul obişnu- ielnic", celălalt despre „dreptul viu" al poporului din acea regiune a ţării noastre. Ne vom mărgini de asemenea să amintim pe filologii care au elaborat şi ei „chestionare" (despre „cal", despre „casă" etc.).

Nimeni nu neagă utilitatea unei asemenea luări de contact cu informatori locali, cu condiţia însă să-i ştim limitele şi primejdiile.

E mai întîi cazul să renunţăm la ideea, absolut utopică, a capacităţii „poporului" de a deţine informaţii istorice de cel mai mare preţ, aşa cum credea un Niculae Densuşianu, foarte serios şi temeinic publicator de documente, care totuşi mergea cu naivitatea pînă la a crede că „în casa ţăranului român există încă astăzi o mulţime de suveniri istorice din secule depărtate, un fel de istorie nescrisă despre originea sa, despre vechile sale credinţe şi instituţiuni cum şi despre evenimentele prin care a trecut poporul român". Astfel că „în poporul român găseşti astăzi mai multă istorie veche naţională povestită de bătrîni, decît se propune în toate şcolile noastre".

In cocioabele ţăranilor, credea Densuşianu că se pot găsi tradiţii „care merg mai departe de epoca colonizării Daciei, pot zice chiar^ pînă în epoca primilor regi ai Romei. în fine am găsit în poporul nostru tradiţiuni de ciclul legendelor vechi italice care au servit ca bază şi lui Virgiliu la nemuritorul lui poem despre originea poporului roman[6]".

Chestionarul Densuşianu nu se sfieşte deci să pună întrebări arheologice care merg de la origini pînă la anul 600 e.n. autorul lui sperînd să afle astfel ultimele noutăţi nu numai despre Zamolxe, Darius, Sesostris, Burebista şi Deceneu, ci şi despre împăraţi romani, ca „Diocle- ţian, Maximin, Galerie, Licinie, Iulian, Valentie" etc. etc. precum şi despre „nomazi, celţi, schiţi, scolţi, soci, georgii, vasilii, agatirşii, sarmaţii, eurisicii" şi aşa mai departe (în total 47 de nume de popoare).

Socotim că este inutil să insistăm pentru a convinge că punerea unor asemenea întrebări nu poate duce la nimic.

Chiar dacă atunci cînd întrebările sînt raţionale, referind u-se adică la treburi ale vieţii de toate zilele, informatorii îţi dau de cele mai multe ori răspunsuri care dovedesc incapacitatea lor de a înţelege măcar ce anume urmăreşte anchetatorul.

Nu e cazul totuşi să mergem cu scepticismul prea departe, căci este perfect adevărat că există în graiul şi obiceiurile maselor populare urme ale unor stări trecute, pe care cercetătorul le poate regăsi şi reconstitui. Numai că aceste urme nu pot fi depistate şi interpretate decît de specialişti mergînd ei înşişi la faţa locului şi căutîndu-le personal, nu prin interpuşi.

6 NECULAI DENSUŞfANU, ***Cestionariu despre tradifiunile istorice şi anticităţile teriior locuite de români. Partea I-a Epoca pină ta 600 d. Chr.*** **(Bucureşti, 1893).**

SOCIOLBUC

Ne gîndim în primul rînd la enorm de bogata sursă de informaţie pe care ne-o prezintă toponimia. Nu cea care e consemnată pe hărţile noastre oficiale, ci acele mărunte „lieux dits“, cum le spun francezii, numiri locale (oronime, hidronime etc.) pe care doar ştiutorii de limbi latine, slave, cumane, maghiare, germane le pot înţelege şi descifra corect.

Ne gîndim de asemenea la seria de termeni tehnici agrimensurali pe care în bună parte a reuşit Hajdeu să-i depisteze prin al său chestionar; dar care şi aceştia de fapt, nu se lămuresc în adevăratul lor înţeles decît de cel care le culege el însuşi, personal, la faţa locului. Memoria colectivă este tot atît de şubredă şi de respiraţie scurtă pe cît este şi memoria individuală: tot ce depăşeşte vechimea a două-trei generaţii, se pierde în legendă, se topeşte într-o lume de basm, din care cu greu se mai poate scoate ceva inteligibil.

Pe de altă parte, experienţa a arătat că, de cele mai multe ori la apelurile făcute puţini sînt cei care răspund şi din aceştia, încă mai puţini sînt cei care dau răspunsuri cît de cît utilizabile.

Iată de pildă ce ne spune S. P. Radian, unul din bunii cercetători de teren de pe la sfîrşitul veacului trecut:

„în 1884 luna Fevruarie, sub I. Ion Câmpineanu, ministrul agriculturii, pentru a se aduna toate ştiinţele necesare din toate unghiurile ţării, despre păsurile populaţiunii agricole, s-a redactat un cestionar care s-a trimis la un număr de 1280 persoane, calculat cîte 40 de judeţ. La acest cestionar au răspuns 105 persoane. 1175 n-au dat nici un răspuns. Acest cestionar redactat de subscrisul şi modificat de Consiliul Superior al Agriculturii, cuprindea cestiuni relative la îmbunătăţirea culturii, raselor de vite etc. Răspunsurile sînt publicate în Buletinul Ministerului Agriculturii“[7].

[7] **S. P. RADIAN,** ***Judeţul Bacău, studiu agricol şi economic, lucrat din ordinul Ministerului Agriculturii (1889).***

Cu cît mai valoroasă este deci metoda pe care a folosit-o apoi Radian, urmînd în această privinţă pilda neîntrecutului pionier al cercetărilor sociale de la noi din ţară, Ion Ionescu de la Brad care vizita personal sat de sat, judeţele despre care avea de gînd să se informeze.

Sau, tot atît de concludent, în prefaţa la „Marele Dicţionar geografic al României“ din 1898—1900 ni se povesteşte că în 1882 se redactase de către Dr. Barbu Constantinescu un „chestionar“ de 19 întrebări, care a fost distribuit în toate comunele ţării, pentru a se afla informaţiile necesare unui dicţionar geografic. Solicitaţi să răspundă, fuseseră învăţătorii şi primarii. După un an, în 1883, răspunseseră 2500 comune, dar trimiţînd lucrări inutilizabile, dată fiind „totala lipsă de pregătire a celor chemaţi să răspundă“. Ideea se părăseşte deci şi se încearcă altă soluţie: în 1884 se instituie un premiu de 1000 de lei pentru cine ar alcătui, de unul singur, un dicţionar pe toată ţara. Timp de doi ani de zile, nu se primeşte nici un răspuns. Atunci se recurge la o altă soluţie: se instituie două premii, a cîte 500 lei fiecare, pentru alcătuirea unor dicţionare geografice a două din judeţele ţării: Iaşi şi Dolj. Dar nici de data aceasta nu se prezintă nimeni la concurs. Totuşi, unul din membrii Societăţii de geografie, prezintă un prim dicţionar despre judeţul Tutova. Atunci se instituie, din nou, două premii, pentru orice dicţionar geografic, fie al oricărui judeţ din ţară. Se primesc în sfîrşit lucrări despre judeţele Dorohoi, Tecuci, Dîmboviţa şi Tutova. Apoi premiile se multiplică, din bunăvoinţa membrilor societăţii geografice şi a altora, astfel că după un răstimp de 12 ani, s-a putut colecta cîte un dicţionar pentru fiecare din cele 32 de judeţe cîte avea ţara pe atunci. Prelucrarea acestor dicţionare a durat ea însăşi 12 ani, între timp de patru ori schimbîndu-se teritorial judeţele, plăşile şi plaiurile, precum şi componenţa comunelor. Autorii „Marelui dicţionar geografic al României“ atrag însă atenţia asupra valorii reduse

SOCIOLBUC

a informaţiilor statistice cuprinse în text şi asupra inegalităţii informaţiilor istorice.

Deci pînă la alcătuirea unei asemenea lucrări, au trebuit să treacă 24 de ani!

Metoda lucrărilor ştiinţifice obţinute prin corespondenţă se dovedeşte deci a nu fi nici rapidă şi nici sigură. Procedeul este costisitor şi de prea puţin folos.

Totuşi, uneori, se pot obţine prin corespondenţă, dacă nu lucrări de bună calitate, măcar unele indicaţii despre existenţa unor probleme, care te pot îndemna să mergi tu singur Ia faţa locului să vezi despre ce este vorba. E ca o plasă pe care o arunci, orbeşte, pe un teritoriu întins, cu nădejdea că vei avea norocul să-ţi cadă ceva interesant.

b. Compulsarea arhivelor oficiale

încă din timpul prospectării am avut grija să ne interesăm de documentele scrise existente în localitatea, instituţia sau întreprinderea unde facem investigaţie. Dacă cei în drept au avut bunăvoinţa să-şi puie la punct arhiva şi lucrările curente, atunci investigaţia ne va fi mult uşurată căci ne vom putea descurca mai lesne printre textele scrise pe care va trebui să le citim, pentru a extrage din ele informaţiile necesare şi uneori pentru a face anume analize de conţinut şi despuieri statistice.

Ne interesează în primul rînd documentele administrative cu caracter oficial. Nu există autoritate care să nu dispună de o bogată documentare scrisă uneori depozitată în arhivă, alteori încă în stadiul lucrărilor curente. Pătrunderea la aceste documente se poate face res- pectînd normele prevăzute de lege şi deci numai cu asentimentul şi colaborarea organelor care le deţin.

Depinde de problema pe care o lucrăm şi de locul unde ne aflăm, ca să precizăm care sînt documentele ce ne pot fi de folos. Vom urma în compulsarea lor un anumit plan, insistînd pe unul sau pe altul din aspectele teoretice ale problemei urmărite. Dar în tot cazul ne vom interesa de toată documentarea existentă, mergînd din birou în birou şi stînd de vorbă cu responsabilul fiecărei secţii.

în principal, ne vom interesa mai ales de:

Documentări administrative cu caracter de sinteză. Periodic, sînt redactate dări de seamă, rapoarte, expuneri de planuri în rezolvarea unor probleme sau sarcini locale.

La diverse prilejuri, cînd au fost convocate şedinţe de dezbatere a unor probleme, sau depuneri de rapoarte, se redactează procese verbale.

Uneori găsim şi memorii tehnico-economice cu privire Ia probleme speciale, care de asemenea ne pot fi de cel mai mare folos.

Subliniem însă cu insistenţă importanţa excepţională pe care o prezintă documentaţia strînsă de către Serviciile de Arhitectură şi Sistematizare locală, care de fapt sînt lucrări cu caracter de documentare socială, nu numai geografică şi arhitecturală, documentare care atunci cînd arhitecţii respectivi îşi cunosc bine meseria sînt realmente lucrări de sociologie de foarte bună calitate, în special cînd au fost făcute cu colaborarea unor diverşi specialişti, geografi, demografi, economişti etc.

Asemenea lucrări de sinteză există însă nu numai la Consiliile populare, ci şi în alte instituţii. Cooperativele agricole, Staţiunile de maşini şi întreprinderile agricole de stat, dispun de hărţi ale terenurilor pe care lucrează şi de analize economice (inclusiv cele privind forţa de muncă) în măsură să ne dea o primă viziune a problemei, de mare utilitate.

Arhive şi documentări curente. în afară de aceste lucrări de sinteză, fiecare instituţie posedă o arhivă în care îşi depozitează, mai mult sau mai puţin ordonat, lucrările rezolvate, referitoare la faze depăşite, care nu mai prezintă decît un interes istoric.

Dar pentru un investigator social aceste informaţii istorice sînt preţioase ele făcîndu-ne posibilă o înţelegere a trecutului adică a procesului de dezvoltare a localităţii sau instituţiei respective,

SOCIOLBUC

scoţînd în relief dificultăţile care au fost întîmpinate pe parcurs şi felul cum au fost rezolvate, uneori deplin, alteori lă- sînd în urma lor sequele încă nelichidate.

Deseori aceste arhive zac aruncate în dulapuri sau prin poduri fără a fi inventariate, deci supuse degradărilor şi pierderilor, excepţie făcînd cele care în mod obligator sînt considerate a fi arhivă curentă, cum e cazul de pildă cu registrele de stare civilă. E foarte greu de lucrat în arhive lăsate vraişte. Totuşi rău face cercetătorul care nu le caută, cotrobăind prin podurile şcolilor şi a bisericilor, prin depozitele primăriilor, unde, cu oarecare noroc, se mai pot găsi şi acte ale vechilor „privighitorii“, dosare ale împroprietăririlor succesive, începînd din 1864 încoace, colecţii de „învoieli agricole“ de pe vremuri şi alte asemenea documente de mare interes social.

De egală importanţă sînt însă şi documentările mărunte ţinute la zi, care nu au intrat încă în arhivă, ci se află abia în lucrare, pe mesele diverşilor funcţionari locali.

Cu dezlegările oficiale obţinute, putem intra şi în cercetarea acestora, analizîn- du-le din două puncte de vedere: cel al modului de funcţionare actuală a administraţiei noastre, de toate nivelele (nu numai în scop de informaţie, ci uneori şi pentru a găsi soluţii de mai raţională organizare) şi cel al unui punct de plecare pentru o reconstituire a istoricului problemei, istoric pe care, ajutat de noi, funcţionarul respectiv îl poate face măcar pe cîţiva ani în urmă. De pildă, dacă în localitatea cercetată se află un tîrg local e bine să ştim cum funcţionează (mărfuri venite şi vîndute, de pe care arie teritorială, către care arie teritorială; încasări, deci venituri etc.) situaţie care se poate vedea din scripte, dar şi din organizarea unei anchete la faţa locului (cu ajutorul taxatorilor puşi de autorităţile locale, cu ţinerea în evidenţă a cîntăririlor oficiale care se fac etc. etc.). Şi e tot atît de bine să aflăm şi cum s-au petrecut lucrurile, an de an, pe o perioadă cît mai lungă, ca să ne dăm seama de tendinţele de creştere sau scădere a comerţului local, particular şi de stat.

Informaţii de evidenţă curentă se pot obţine astfel în nenumărate domenii, cum ar fi de pildă abonamentele la radio, TV, ziare, reviste, consum de energie electrică particulară, depuneri globale la CEC, număr şi genuri de inspecţii făcute sau primite etc., veniri şi plecări din sat, angajări şi licenţieri din serviciu, încheieri şi desfaceri de contracte de muncă etc. etc., lista unor asemenea „scriptologii“ fiind lungă. Evident, şi în acest caz valoarea lor depinde de valoarea administraţiei care le întocmeşte. Dar şi controlul, prin sondaj, a veracităţii unor asemenea informaţii scriptice ne dă măsura exactă a eficienţei administiative locale.

c. Documentarea de stare civilă

La Oficiul stării civile al oricărui consiliu comunal trebuie să existe, în Arhivă, colecţia completă a registrelor de stare civilă, adică de naştere, deces, căsătorie, divorţ, adopţie.

Putem însă întîmpina următoarele dificultăţi: să lipsească unele registre din anumiţi ani, dat fiind că în timpul războaielor, multe primării au ars cu arhiva lor cu tot. Din păcate intervin însă uneori şi neglijenţe locale, adică pierderea sau deteriorarea unor registre. în al doilea rînd, din pricina multiplelor „arondări“ care s-au succedat în timp, au aparţinut unui anume Oficiu de stare civilă cînd unele sate, cînd altele, componenţa „comunei“ variind deci ca număr de localităţi cuprinse, astfel că totalurile înregistrate anual nu sînt comparabile între ele.

Adăugăm, în al treilea rînd, faptul că formularele de stare civilă au variat în timp şi ele, excesiv de mult, astfel că anume lucrări statistice nu se pot face decît pe anume intervale de timp; ceea ce e profund regretabil.

Oricum ar fi, registrele de stare civilă trebuiesc „despuiate“, adică supuse unei prelucrări statistice, care se poate face la faţa locului pe tabele de despuiere ma

SOCIOLBUC

nuală sau folosind metoda de teren, mai rapidă, a înregistrării datelor pe bandă de magnetofon, uimind ca transcrierea şi despuierea să se facă pe îndelete, la centrală.

în sfîrşit, înainte de introducerea oficiilor de stare civilă, adică înainte de 1864 şi anume încă de la Regulamentele Organice, bisericile au fost obligate să ţină la zi aşa-numitele „metrice“ în care se înscriau botezurile, căsătoriile şi înmor- mîntările, registre care deci, dacă ar fi fost bine ţinute, ne-ar permite să reconstituim istoria demografică a ţării noastre măcar de la 1832 încoace, ceea ce ar fi fost totuşi puţin faţă de alte ţări care au metrice bisericeşti încă din evul mediu şi care au pus Ia punct tehnicile necesare pentru o reconstituire a demografiei lor istorice. Dar oricît de puţine şi de rău ţinute ar fi, e bine să luăm măsuri ca măcar de aci înainte să nu mai fie aruncate, ca vechituri netrebnice, ci dimpotrivă cu grijă păstrate în arhiva comunei, astfel ca măcar pe ani răzleţi să putem scoate din ele informaţiile statistice cîte se mai pot.

d. Arhivele particulare

în sfîrşit, există şi arhive particulare, unii oameni avînd bunul obicei de a păstra documente, noi şi vechi, uneori chiar foarte vechi, avînd o valoare istorică nepreţuită. Să nu uităm că sîntem o ţară în care, veacuri de-a rîndul nu avea „parte“ decît cel care avea şi „carte“ domnească de întărire a drepturilor lui şi că deci în toate regiunile de moşnenie şi răzăşie, adică de ţărănie liberă, mai există încă un stoc imens de asemenea documente, pe care unii ţărani le ţin ascunse ca pe un talisman şi nu le arată în ruptul capului, pe cînd alţii, dimpotrivă, le consideră „morfoloage“ fără valoare şi le aruncă. Am văzut chisele de dulceaţă închise cu acte vechi scrise pe pergament, precum şi acte ţinute în „buciume“ îngropate pe pămînt, pe cale de a putrezi.

Arhive mai recente, totuşi utile, se mai găsesc pe la învăţătorii pensionari, pe la preoţii bătrîni, mai ales pe la cei care, influenţaţi de un anumit curent de pe vremuri se apucaseră să strîngă material pentru o viitoare „monografie“ a satului, a şcolii sau a bisericii lor.

Deseori în anumite cercetări, sîntem nevoiţi să reconstituim „genealogii,“ adică „spiţe de neam“ despre a căror tehnică vom mai vorbi. Dar în munca aceasta de migală, ne sînt folositoare şi unele documente la care prea puţini se gîndesc. De pildă, obişnuiau cei bătrîni să lase un izvod de vii şi morţi, frumos scrişi pe o tablă de lemn, sau trecuţi într-o condică, pe hîrtie, ca să li se facă „pomenirea“ rituală de către preoţii satului sau mînăstirii. Nu mai vorbim de „spiţele de neam“ din satele răzăşeşti, care constituie unul din cele mai pasionante capitole ale vechii noastre istorii sociale.

Informaţii utile, în aceeaşi preocupare a reconstituirii neamurilor dintr-un sat, ni le pot da pînă şi crucile din cimitire.

e. Texte scrise cerute de la cei anchetaţi

Foarte utile ne sînt şi textele scrise pe care uneori le găsim gata redactate, dar pe care le putem obţine şi la cerere, de la diverşi informatori din grupul celor pe care îi anchetăm.

Ne gîndim în primul rînd la însemnările fără pretenţii, sub formă de simple „amintiri“. Am găsit astfel în satul Teiu din judeţul Argeş, un registru în care, la rugămintea autorităţilor din comună, o seamă de cetăţeni mai în vîrstă, au povestit, uneori foarte interesant, ce ştiau ei despre viaţa de demult a satului.

Mai pretenţioase sînt însă „memoriile autobiografice“ pe care le putem cere de la anume persoane posesori ai unei mai lungi experienţe sociale. Cît de interesante sînt de pildă memoriile despre cariera şi viaţa sa a învăţătorului Smădu din Arpaşul de Jos (Făgăraş)[8], ale săteanului Capitanovici din Runcu despre

[8] **ION I. IONICĂ, *Fragment autobiografic al unui învăţător din Ţara Oltului* (In Soc. Românească, Anul IV, Nr. 1—12, 1939).**

SOCIOLBUC

cele păţite în războiul din 1916, sau chiar caietele de înseninări în versuri, cum sînt cele publicate de către Constantin Brăiloiu despre soldatul Tomuţ[9].

Pentru a obţine ca ele să fie scrise sau să ne fie date, este desigur nevoie de ceva mai mult decît simpla purtare a unei corespondenţe şi anume de un contact cu persoana respectivă, discutarea pe îndelete a interesului pe care îl prezintă problema, schiţarea unui plan de redactare şi uneori chiar efectuarea unor „înregistrări“, dacă respectivul informator miruieşte mai uşor vorba decît condeiul: îl lăsăm să povestească (după tehnici pe care le vom arăta la capitolul „convorbirilor“) şi înregistrăm la magnetofon sau stenografiem povestirile lui, cum am făcut de pildă cu excepţionalul povestitor care era părintele Ioan Zamă.[10] Dar şi cu mulţi alţii, din ale căror spuse s-ar putea alcătui un volum de foarte bună literatură folclorică.[11]

f. Campanii de memorii şi scrisori cerute în masă şi pe grupe sociale

A cere texte este însă o tehnică de lucru foarte comodă, putînd fi organizată ca o anchetă în masă.

în literatura de specialitate este de pildă clasică lucrarea „The Polish Peasant in Europe and America“ scrisă de William Isac Thomas (1863—1947) şi Florian Znaniecki (1882—1958) pe baza unei colecţii de asemenea texte autobiografice şi de scrisori.

Procedeul este excelent şi dacă ştim să-l folosim cu judecată, fără a exagera, adică fără a-1 socoti drept panaceu sociologic, el merită a fi folosit ori de cîte ori e cu putinţă.

Redactări pe anume teme sau cu un caracter autobiografic pot fi strînse şi sub formă de „lucrări scrise" date unor persoane convocate cu un prilej oarecare şi strînse într-o sală de clasă, sau oriunde în altă parte unde există masă, hîrtie şi creioane. O bogată informaţie despre satele Vrancei a putut fi astfel strînsă în 1938, cu prilejul convocării la un curs de bibliotecari pe care l-am ţinut în comuna Bîrseşti, cu învăţătorii din toate satele zonei, cînd cei prezenţi au fost rugaţi să redacteze un memoriu asupra satului lor, potrivit unei scheme tematice ce le-a fost dată.

Dar găsim şi gata scrise texte interesante. Astfel *scrisorile* pot forma o sursă de informaţie excelentă, dacă reuşim să le obţinem.

într-un sat oarecare, am apelat la subterfugiul de a mă face scriitor public, pentru a redacta, sub dictare, la maşina de scris, scrisorile sătenilor analfabeţi, avînd deci şi prilejul de a citi şi răspunsurile. Colecţia întreagă era destul de interesantă ca să fi meritat chiar şi o prelucrare de psihologie socială.

Tot atît de interesante, acestea din punct de vedere economic, sînt şi „bugetele“ pe care şi le fac unele gospodine sau unii gospodari, notînd empiric cheltuielile şi veniturile, cu preţurile respective ale mărfurilor cumpărate şi vîndute. Sînt gospodine care ţin asemenea registre ani de zile la şir, precum şi gospodari a căror „contabilitate“ constituie documente de prim rang pentru orice economist.

Astfel de „bugete“ pot să fie obţinute şi la cerere, dacă convingem cîţiva informatori să-şi noteze, măcar un oarecare răgaz de timp, toate cheltuielile şi veniturile.

De asemenea, putem obţine şi notarea zilnică a modului de folosire a timpului, atunci cînd ne interesează să alcătuim „bugete de timp“.

[9] CONSTANTIN BRĂILOIU, *Poeziile soldatului Tomu(, d“n războiul 1914—1918* (Bucureşti, 1944).

[10] Vezi în „ARHIVA“ povestirea preotului Zamă „despre Inochentie şi inochentism“ (stenogramă Stahl) (X, nr. 1—4, 1932).

[11] Am publicat în Sociologia românească cîteva asemenea „povestiri“ dintr-o colecţie mult mai bogată, aflată în manuscris.

SOCIOLBUC

g. monografii şi lucrări ştiinţifice manuscrise

Deseori, asemenea însemnări iau forma unor lucrări cu pretenţii ştiinţifice, „monografii“ pe o problemă sau alta, alcătuite din pasiune, sau uneori pentru a fi folosite într-un „memoriu de activitate“, necesar în special carierii didactice. Tot astfel cei care au grija culturii de masă, directori de cămine culturale, metodişti culturali, alcătuiesc şi ei „memorii“ care ne pot fi de folos.

h. Presa locală

Aceasta nu este întotdeauna de ajuns de folosită. Totuşi urmărirea ei poate fi de foarte mare utilitate. Uneori, în foi locale, se tipăresc studii de real interes meritînd să fie valorificate prin folosirea lor într-o lucrare ştiinţifică mai pretenţioasă. Şi în tot cazul, se dau ştiri, informaţii, se fac comentarii cu privire la viaţa locală, materialul astfel strîns putînd fi şi el supus unei „analize de conţinut“, foarte lămuritoare cu privire la curentele de opinie publică şi la psihologia socială a populaţiei locale.

i. Fotografii

Menţionăm şi un alt tip de documente grafice, care nu sînt texte, ci „fotografii“. Pentru a studia portul popular şi „costumele“ în evoluţia lor şi mai ales în variantele lor corespunzătoare grupelor sociale şi celor de vîrstă, am apelat cîndva la atelierele fotografice din diferite localităţi, cumpărînd stocul întreg al clişeelor sau copiilor pe care le aveau în păstrare, dar care nu le mai puteau folosi la efectuarea unor noi comenzi. Reconstituind, pe cît se poate, data, localitatea, prilejul şi poate chiar numele celor ce se fotografiau se pot face colecţii cît se poate de utile pentru studiul „modelor“ vestimentare, al portului părului şi bărbii, sau uneori chiar şi pentru reconstituirea unor obiceiuri de nuntă sau de înmormîn- tare, unor grupări profesionale, de asociaţii sportive sau artistice, coruri etc.

Acelaşi procedeu de colecţionare se poate face şi în cadrul unui sat, cerînd îngăduinţa de a reproduce acele „fotografii de familie“ sau „vederi“ pe care le socotim interesante, ca documente de comparat cu fotografiile pe care le luăm noi înşine.

3. DESPRE INFORMATORI

Fără îndoială că putem observa „obiecte“ şi „acţiuni“ fără a sta de vorbă cu nimeni şi nu putem sfătui îndeajuns pe investigatori să facă uz de această tehnică cu cît mai multă stăruinţă.

Dar aceasta nu înseamnă cîtuşi de puţin că nu vom sta şi de vorbă cu oamenii, ca să aflăm de la ei informaţii, mai mult sau mai puţin controlabile, uneori veridice, alteori fanteziste, dar întotdeauna interesante, măcar psihologic dacă nu altfel.

a. informatorii individuali

E obligatoriu astfel să cercetăm noi înşine întreg spaţiul teritorial pe care trăieşte grupul de oameni pe care îl studiem, fie că e hotarul întreg al unui sat, fie că sînt uliţele unei localităţi, încăperile unei uzine, instituţii sau case de locuit. Dar în peregrinările noastre, e bine să luăm o călăuză. Ca geografi, de pildă, vom vedea lucruri pe care călăuza noastră nu le disterne. Dar el ne va putea spune în schimb lucruri pe care noi nu avem cum le afla altfel, dacă n-ar fi decît toponimia locurilor prin care trecem, numirile generale ale fenomenelor geografice (bîtcă, grui, ponor, cîrlige etc. etc.) într-o lungă listă de cel mai mare interes pentru stabilirea istoriei ţării şi cunoaşterea ştiinţelor geografice empirice populare.

La fel, atunci, aşa cum spuneam, cînd observăm un război de ţesut şi vedem cum

SOCIOLBUC

se lucrează la el, trebuie să stăm de vorbă şi cu gospodina cu pricina, întrebînd-o despre tehnica ţesutului, rugînd-o să ne numească fiecare parte alcătuitoare a războiului, să ne spună cum se ţese, în cîte chipuri, cîte iţe, ca să se obţină cîte feluri deosebite de ţesături.

Ori de cîte ori vrem să aflăm astfel de detalii *tehnice*, informaţiile verbale ne sînt indispensabile.

Cum am putea de pildă afla sistemul agrimensural popular, adică meşteşugul hotărniciilor, altfel decît rugînd pe cel priceput în asemenea treburi, să iasă cu noi la cîmp, luînd cu el tacîmul celor trei feluri de stînjeni, cîte unul de fiecare „trăsură“ şi să ne explice cum trebuie să pleci de la o piatră, şi tot măsurînd să „cazi taman la ţanc“; cum socoteşti, apoi în medie aritmetică simplă şi ponderată, „stînjenii masă“, cum controlezi rezultatul prin spiţa de neam şi prin proporţia de „dramuri“?[12] Sau cum am descifra secretul răboajelor dacă nu ne arată cineva cum se lucrează cu ele?

Sau, ca să aflăm cum îşi socoteşte un gospodar treburile pe care le are de făcut (şi cu atît mai mult „pe care le avea de făcut“ acum vreo 40 de ani) decît dacă îl lăsăm să ne povestească, pe îndelete, muncile lui şi ale familiei lui, de peste an? Iată de pildă cît de lămuritor poate fi un text ca acesta, datînd din 1929, cuprinzînd informaţii pe care desigur le-am fi putut afla şi dacă am fi avut răgazul să trăim un an de zile în acel grup familial, în calitate de „observator“, modalitate care ne-ar fi dus poate la observaţii mai temeinic făcute, dar care ar fi fost în tot cazul prea scump plătite, cu *o* pierdere de timp nejustificată.

„în primăvară, cînd este jireada de gunoi de la vite, strînsă, atunci socotim: atîtea care de gunoi avem, atîtea punem cu maşina, atîtea cu brazda; să ne cam ajungă. Dacă credem că avem gunoi îndeajuns, punem numai risipit, peste tot. Iese mai bine unde punem risipit. După cum este şi timpul şi după cum este şi el întins, al doilea an iese mai bine. Care ce vine al doilea an, iese mai bine, cînd este gunoiul risipit.

Cînepa se seamănă în cantitate nu mare, pentru că el se lucrează după putere, după cum ştie femeia că poate să o lucreze; că numai femeile lucrează la cînepă. Cînepa, încă se ară primăvara, în rînd cu cucuruzul. Punem puţină, pentru că este spornică. Pui a zecea parte dintr-un jugăr: îi dai arătură în rînd cu cucuruzul, prima arătură: două ceasuri, trei. Apoi ducem gunoi deasupra şi arăm din nou. Cînepa se seamănă cea din urmă, după ce s-a terminat porumbul. Se seamănă cu mîna, ca şi grîul. 60 de litri de cînepă punem la a zecea parte de jugăr. Porumb, am pus 5 măsuri pe toate patru locurile.

La porumb: unul merge cu vitele, altul ţine de maşină. Mai merge alături de maşină să aibă grijă să nu se-nfunde. Se pune foarte uşor, la gunoi risipit. Pe celelalte, de este gunoiul doar adunat, după ce este arat, merge cu plugul, bărbatul şi femeia, la pus. Se face brazdă cu plugul, o jumătate metru. Femeia pune boabe şi împresoară cu sapa.

Fasolea, după ce s-a pus cînepa şi a încolţit cucuruzul, de se şi vede rîndul, atunci se pune fasole, prin porumb, pe cuiburi. Se pune mai mult în porumb. Se face urmă cu sapa şi se pune boabe. 10—15 boabe de fasole la un loc. Pune peste tot unde e porumb.

întrebaţi-o pe Maria, că ştie mai bine, că e datoria ei, ca şi cînepa. Cred că pune o măsură de fasole, 20 de litri.

Cu asta, am ajuns la întîi mai, cînd începe sapa la porumb. Cu cît, este ploaie mai deasă şi e mai cald, cu atît e mai bine, primăvara. Anul ăsta a dat ploaie şi a fost căldură.

Sapa de porumb, anul ăsta, l-am săpat de 4 săptămîni după ce am pus-o. De săpat, am săpat în zile: toţi în rînd. Un bărbat maşineşte cu maşina de săpat, restul sapă.

[12] M-am simţit dator să public în „ARHIVA“, fotografia ţăranului Popescu, zis Talaghir, care mi-a fost dascăl întru ale hotărniciilor.

SOCIOLBUC

Apoi săpăm cartofii. Cartofi, am făcut două zile cu maşina şi sapa. Apoi am mers la pădure pentru lemne, pentru iarnă, să fie uscate. Şi pentru vară. Uscătura, pentru pădure, este care cum poate: apuci, un car, două, trei; cît poţi. Şi ce este verzi, se face plan şi se face soarte şi se trage. De 4 ori am mers la pădure, trei inşi.

La o săptămînă, am ieşit din nou la a doua sapă la porumb. Zile mai puţine: în 4 zile am gătat!

Apoi am făcut un car cu fîn. Am mers la coasă. în 2—3 zile, la uscat, că a tot plouat. La coasă, numai bărbatul merge. Femeile ştiu numai căpiţa. Întîi, feciorul, pe urmă tata şi apoi eu. Dacă este uscat, în 2 zile se usucă. Dacă este ploaie, şade cu săptămînă.

Dacă se strînge el, apoi se face gunoiul.

Apoi m-am apucat iar de porumb. în 3 zile am dat ţărînă la cucuruz. Asta e ultima sapă. Se dă cu maşina. Se face uşor. Se îndreaptă firele şi se răreşte.

Apoi am trecut la cartofi şi le-am făcut acelaşi lucru. în 2 zile am gătat cartofii.

Cam pe la 1 iulie, cosim fîn pe Ardeal. Numai doi inşi merg: un bărbat cu coasa şi o femeie cu fînul. Am mers şi eu cu mama şi tata a cosit acasă. în Ardeal, peste Olt, facem în parte: un car nouă, un car la sas. De acolo am făcut 4 care de fîn pentru noi şi 4 care pentru el, timp de vreo 3 săptămîni. Am fost 7 tovarăşi la fîn, cu 2 căruţe.

Cartofii, nu au muncă prea multă. După ce i-ai semănat, dai o săpătură cu sapa, cît sînt mici încă, cam la 9—10 săptămîni. Şi săpătura ţine cam 2 săptămîni. Cam la 2 săptămîni avem mereu de săpat: merge ţăranul între ele şi adună ţărînă la mijloc. Săpătura doua, ţine pînă toamna. Apoi le culegem, la toamnă. La cules, ţine 15—20 de zile şi muncesc cîte 4—5 oameni un bărbat cu plugul, o femeie pune şi două femei băligăresc. Al doilea şir, răstoarnă brazda deasupra. Nu le place bărbaţilor să vină la cartofi. Este de datoria femeii. Numai în caz de lipsă, vin bărbaţii. Eu am pus 25 saci de cartofi. Gîndesc să am 160 pînă la 200 de saci, după cum vor fi cartofii. Sînt încă în lucrare. Se culeg abia după 15 septembrie.

După cartofi, vine pusul porumbului. Porumbul se pune în două feluri, la noi. Parte din el, dacă dispunem de bălegar mai mult, punem numai cu maşina şi întindem asupra, cu furcoaia, bălegar, îl aduce cu carul, după ce arăm. Munca depinde de depărtare. Acum îl avem în al treilea hotar, lîngă sat. Acolo este al nostru! mai bine de un jugăr; şi 7 zile am dus grîu. 5 zile cîte o jumătate de zi. Asta 5 zile. Restul pînă la 7, am fost trei inşi. L-am arat într-o zi pe unul şi într-altă zi pe celălalt; 2 zile plus 2 zile, fac 4 zile.

Apoi la al doilea jugăr, am mers numai cu plugul, că nu am avut bălegar. L-am arat, dar nu am dus gunoi. Acum, le-am grăpat pe toate patru. Două zile la grapă: tata, mama, ficiorul şi 2 fete. După ce l-am grăpat, l-am pus. L-am pus în trei sferturi pe zi. L-am semănat. La cele fără gunoi, am pus gunoi un car. L-am făcut brazdă cu plugul, după cum vin rîndurile de rar. Femeile le-a pus distanţa. Am dus 3 care şi 2 care. Mai puţin, pentru că se pune numai la distanţă. După ce s-a pus gunoiul, s-a pus boane chiar în gunoi şi am acoperit cu sapa. Am terminat în trei zile.“

Desigur, o astfel de povestire, lăsată să se desfăşoare liber, ne dă nu numai informaţii de tehnică şi terminologie agricolă, dar şi de psihologie, săteanul povestind doar ceea ce i se pare lui că e mai interesant, omiţînd să-ţi dea informaţii despre ceea ce i se pare lui că e de la sine înţeles. Astfel în textul de mai sus nu ţi se spune cu ce „maşină“ se „maşi- neşte“, cum se pregăteşte bălegarul, de ce se duc să cosească „pe Ardeal“ ş.a.m.d.

Dar nimic nu te împiedică să începi a-i pune întrebări, sistematic, aşa cum vom arăta că trebuie procedat.

Ceea ce vrem deocamdată să subliniem e faptul că, pentru a obţine informaţii despre tehnicile de muncă, nu e nevoie să întrebi un număr prea mare de oameni. Afli tot ce trebuie să ştii despre muncile

SOCIOLBUC

femeii, de la cîteva femei: ele îţi vor spune cum se cultivă cînepa şi inul, cum se pregăteşte firul pînă intră în război, cum se ţine o gospodărie, cum se îngrijesc copiii, adică toate muncile care le revin, potrivit sistemului local de diviziune socială a muncii, pe sexe.

De asemenea, meşteşugurile le vei afla de la cei cîţiva meşteşugari din sat: cojocăria de la cojocari, rotăria de la rotari, dulgheria de la dulgheri etc. De asemenea despre muzica lăutărească informatori obligatorii îţi vor fi lăutarii; despre vrăji, doftoroaiele satului, şi aşa mai departe.

Cîte sînt domeniile culturale, tot atîţia agenţi specializaţi există care îţi sînt cu toţii *informatori obligatorii,* pe care trebuie însă să-i afli. Zadarnic întrebi un bărbat cum se topeşte şi meliţează cînepa: nu va şti; şi chiar de va şti, se va ruşina să-ţi răspundă. Am avut cîndva un informator admirabil, care părea a fi atotştiutor. Dar pe care l-am jignit întrebîndu-l despre „stranele din cimitir“. Drept răspuns mi-a spus: „asta-i treabă de muieri; ea nu ştiu nici unde e îngropată maică-mea!“.

Specializările în aceste domenii merg extrem de departe, fiecare „status“ social dispunînd de propria sa „subcultură“ şi este demn de remarcat faptul că trecerea dintr-un status social într-altul, antrenează şi o uitare a unei subculturi şi învăţarea alteia. Este ştiut de pildă că există un „folclor al copiilor“, cu totul altul decît cel al maturilor, folclor care se învaţă în grupurile de joacă ale copiilor, dar care se uită odată cu trecerea în grupe sociale de alte vîrste. Problema a fost studiată şi e de prisos să repetăm aci concluziile şi învăţămintele ce sînt de tras pentru orice] investigator. Destul să spunem că nu există o „cultură“ populară, ci tot atîtea „subculturi“ cîte grupe sociale deosebite există: diversificate pe sex, pe vîrste, pe profesii, pe rosturi sociale, pe nivele de învăţămînt etc. într-o infinită gamă de situaţii, de care sînt legate probleme atît de interesante, teoretic şi practic, cît sînt cele ale „rolurilor“, „personagiilor“ şi „personalităţilor“, toate legate de acel mecanism social complex pe care am încercat a-l teoretiza ca fiind al „memoriei pe bază de tradiţii difuze“.

Dar ceea ce caracterizează viaţa socială, în special cea rurală, încă neinfluenţată total de oraş, este faptul că în ceremoniile publice care marchează marile etape ale vieţii oamenilor: naştere, căsătorie, moarte apar, aşa cum am mai arătat, o serie de „personagii“ cu roluri tradiţionale, ritualizate, însă vremelnice („mire, mireasă, socrii, naşi, preot, vornicei, lăutari, druşte, sucăciţe“ etc.). Aceştia de asemenea sînt informatori obligatorii.

Asişti la una din aceste ceremonii, potrivit tehnicilor pe care le-am arătat; dar stai apoi de vorbă cu fiecare din personagiile, rituale sau nerituale, care au participat la ceremonia respectivă.

b. Colecţiile de informatori

în sfîrşit există şi o altă categorie de informatori, despre care tratatele de metode şi tehnici occidentale nu pomenesc, dar a căror teorie şi practică a fost creată în cadrul vechii noastre şcoli de sociologie, meritul principal revenind în această privinţă Iui Constantin Brăiloiu.

Este vorba de „eşantionarea informatorilor“ adică de o încercare de a aplica tehnicile statisticii în cercetarea nu numai a „opiniilor“, prin „sondagii“ aşa cum se practică azi curent în sociologia occidentală, ci şi a „cunoştinţelor“ pe care ni le pot transmite informatorii.

Punctul de plecare pentru a organiza astfel de „convorbiri“ pe eşantion de informatori, nu a fost cel al „convorbirilor“ propriu-zise, ci al unei cercetări economice propriu-zise. Aflîndu-ne în 1926 într-un sat oarecum depărtat de marile drumuri ale transportului de mărfuri, în Ruşeţul din Bărăgan, voiam să aflăm, mai precis, în ce măsură economia pieţei capitaliste reuşise să dezagrege vechiul sistem al economiei casnice închise. Printre alte tehni i folosite, a fots şi aceea de a face inventarul complet al

SOCIOLBUC

unui anume număr de gospodării, alese desigur cam „din ochi“ (sărace, mijlocii şi bogate). Piesă cu piesă, întreaga zestre a gospodăriilor, casă şi acareturi, a fost inventariată, dar simultan au fost întrebaţi şi gospodarii despre vechimea fiecărui obiect în parte, dacă era făcut de către cei ai casei, făcut de un meşter din sat, din alte sate, cumpărat la tîrgul local sau în oraş, şi anume cu ce preţ, în mărfuri (şi cari) sau în bani (şi cît) sau în muncă (şi ce fel).

Aplicînd în continuare acelaşi procedeu pentru a stabili cunoştinţele unui grup de informatori, stabileam „repertorii“, adică o listă de întrebări. Am mai avut prilejul să spun cum se pot controla cunoştinţele botanice, farmacopeice şi cromatice ale femeilor dintr-un sat. Sau, ca să dau un alt exemplu, poţi foarte bine într-o noapte de vară să stai de vorbă cu un bătrîn cioban despre „cîte în lună şi în stele“, adică să faci o interogare de astronomie populară, aflînd nu numai numirile ci şi credinţele în legătură cu fenomenele astronomice; ceea ce, în afară de interesul propriu-zis de antropologie culturală, are un deosebit farmec şi pentru un sociolog, căci oamenii proiectează pe cerce ştiu ei despre propria lor viaţă. Găseşti astfel pe cer „hora“ cu „fata mare“, plugul, rariţa, carul mare şi mic, crucea, găina cu pui, comoara, sfredelul, ciobanul cu oile şi mai ales emoţionanta „cale a robilor“,(calea lactee) care arăta celor care reuşeau să fugă din robia turcească, drumul de întors acasă.

Dar interogînd astfel un mare număr de informatori, ne-am întrebat dacă nu s-ar putea găsi, aci, mijlocul de a afla felul cum sînt distribuite cunoştinţele în masa locuitorilor unui sat sau a unui oarecare grup social. Primul pas l-am făcut cău- tîna să stabilesc felul cum se distribuie cunoştinţele de drept obişnuielnic, pe vîrste, pe sex, pe stare civilă, pe nivel de bună stare etc.

Dar, la drept vorbind, abia în 1929 am elaborat problema informatorilor într- un chip mai sistematic, meritul revenind lui Constantin Brăiloiu. lată cum expune dînsul într-o lucrare publicată însă postum, abia în 1960, procedeul pe care l-a folosit pentru a studia „Viaţa muzicală a unui sat“.[13]

„Observaţiile pe care se întemeiază lucrarea pe care o veţi citi au fost făcute acum mulţi ani, cu prilejul uneia din campaniile monografice pe care studenţii în sociologie ai Universităţii din Bucureşti, dirijate de decedatul profesor Dimitrie Gusti, asistat de numeroşi specialişti, le întreprindea, pe atunci, în fiecare an, în unele sate româneşti“.

„Asociat unei echipe de sociologi, folcloristul muzical s-a văzut pus în faţa unei probleme neprevăzute. Circumscris în strimtul domeniu al unui sat şi pus în slujba unor noi cerinţe, sarcjna sa, în adevăr, îşi schimba înfăţişarea. înainte, scopul său fusese, de o parte, să determine stilurile melodice ţărăneşti, alegînd, pentru a le păstra spre analiză, întruchipările lor socotite a fi cele mai pure; şi, de altă parte, să delimiteze aria de răspîndire a acestor stiluri, acoperind o întindere teritorială cît mai largă cu putinţă“.

„Străduindu-se acum să îmbrăţişeze totalitatea manifestărilor muzicale ale unui mediu restrîns, fără a ţine seama de însăşi natura lor, i s-a vădit curînd că această schimbare de intenţie va atrage după sine, în mod necesar, o reformă a metodei sale. Condiţionarea faptelor artistice avînd de aci înainte, în intenţia sa, întîietate asupra faptelor ele însele, ancheta, în acelaşi timp extensivă şi selectivă, pe care o făcea de obicei, trebuia să facă loc unei investigaţii intensive şi impersonale, ferindu-se de antologizare şi alegere. Căci nu mai era vorba să se exploreze arta ea însăşi, ci de a pătrunde în modul de comportare spirituală al unui complex social dat, aşa cum se înfăţişa el observaţiei“.

[13] **CONSTANTIN BRĂILOIU,** ***Vie musicale d'un village, Recherches sur le répertoire de Drăgus-Roumanie*** **(Paris, ediţie postumă, 1960).**

SOCIOLBUC

Brăiloiu ridica deci o problemă foarte nouă la vremea sa, încercînd să-i găsească şi o rezolvare metodică. Să urmărim mersul gîndirii lui.

Ca în orice cercetare de acest gen, Brăiloiu atacă problema printr-o iniţială anchetă făcută asupra unui număr de 60 de informatori, aleşi mai mult sau mai puţin la întîmplare. Asupra tuturora a făcut un studiu exhaustiv, căutînd să înregistreze de la fiecare totalitatea melodiilor pe care le cunoştea, printr-o aşa- numită „convorbire dirijată“, adică centrată pe o temă dată, însă fără folosirea vreunui formular sau chestionar. „Ne-am străduit — spune Brăiloiu — să luăm de la fiecare, în nesfîrşite convorbiri, tot ce ne putea da. în ciuda tenacităţii noastre, în ciuda bunăvoinţei victimelor noastre, desigur că nu am reuşit deseori, vina fiind a singularităţii mecanismului memoriei populare care nu se trezeşte de tot decît atunci cînd imperioasele exigenţe ale unui rit sau cîte o stare de spirit excepţională o constrîng“.

Pentru fiecare informator în parte s-a stabilit astfel o „fişă repertoriu“, cuprin- zînd inventarul tuturor melodiilor şi textelor de care acesta şi-a putut aduce aminte.

Prelucrînd aceste 60 de fişe repertorii, a calculat frecvenţa cu care fiecare melodie în parte apărea în fişele repertorii, putîn- du-se redacta deci, pentru fiecare melodie, o „fişă de frecvenţă“. în plus, se mai ţinea seama de „repertoriile şi frecvenţele“ melodiilor efectiv cîntate în diverse prilejuri, cînd grupe sociale puteau fi surprinse în plină activitate: nunţi, şezători, înmormîntări etc.

Analizînd toate aceste fişe de frecvenţă, Brăiloiu a determinat un grup de 126 de melodii ca fiind reprezentative pentru repertoriul local al satului.

Dar toate aceste procedee de lucru nu erau suficiente pentru a alcătui premisele unei sociologii a folclorului muzical al Drăguşului. Culegerea, deşi executată cît mai exhaustiv cu putinţă, nu dăduse încă nici o lămurire cu privire la felul în care melodiile trăiau în grupul social al satului, alcătuit din peste 1 800 de oameni.

Cum era cu putinţă deci ca, de la această primă cercetare, oarecum întîm- plătoare, făcută pe 60 de informatori, să se tragă concluzii cu privire la totalitatea populaţiei satului? A se supune interogării totalitatea celor 1 800 locuitori ai Drăguşului era o operaţie nu numai imposibilă ci şi inutilă, căci Brăiloiu învăţase de la sociologii coechipieri că există o metodă de statistică selectivă, aplicabilă în asemenea situaţii, dînd rezultate de o aproximare suficientă pentru nevoile cercetării ştiinţifice.

Această metodă consistă în a determina un număr de informatori aleşi în aşa fel încît structura grupului lor să fie o reproducere în mic, în „machetă“, a structurii populaţiei totale. Ceea ce implică necesitatea ca, înainte de a proceda la alcătuirea „machetei eşantion“, structura totală a populaţiei să fie cunoscută. Profitînd de faptul că o cercetare statistică, pe cale de recensămînt, fusese executată de către echipa de sociologi şi că deci se ştia felul în care populaţia satului se grupa pe categorii de vîrstă, de sex, de profesiune, de stare economică etc. etc., folcloristului muzical i-a fost la îndemînă să-şi alcătuiască „macheta“, în loc deci ca ancheta adîncită şi corelarea cu stările sociale să se facă asupra unui număr de informatori întîmplă- tori, se stabileau criterii precise de selectare a lor, în aşa fel încît să fie reprezentativi pentru masa întreagă a populaţiei.

Metoda selectivă, pe această bază calculată, precum şi pe celelalte căi metodologice, fără prealabilă bază de calcul, folosite în asemenea operaţii, fusese experimentată de către Seminarul de sociologie în nenumărate rînduri şi în felurite domenii, astfel că folcloristul muzical era în cunoştinţă de cauză asupra chipului cum trebuia procedat.

Desigur că în 1929 tehnica de lucru a „anchetelor de opinie publică“ nu era încă ajunsă la stadiul de perfecţie tehnică de azi, cînd nenumărate institute de specialitate, cu vaste aparaturi tehnice şi

SOCIOLBUC

administrative, execută asemenea cercetări. Tehnicile folosite de noi la acea vreme erau încă nedeplin dezvoltate. Nu e mai puţin adevărat însă că aplicarea lor la o cercetare de folclor nu se mai făcuse nicăieri şi, la ştiinţa noastră, nici nu s-a mai făcut de atunci încoace de către alţii, astfel că şi în această privinţă şcoala românească de sociologie are o întîietate pe care o păstrează încă.

Brăiloiu ne spune el însuşi: „Neputînd examina pe toţi locuitorii locului, pînă la cel din urmă, am imaginat să substituim unei mase de nepătruns, o reducţie scrupulos modelată pe asemănarea ei, formată din delegaţii calificaţi ai tuturor categoriilor sociale care o compuneau".

Criteriile alese au fost, evident, cele ale vîrstei, ale sexului, ale şcolarităţii, ale deplasărilor şi ale profesiunilor şi în plus criteriul, pentru bărbaţi, al locului unde îşi făcuseră armata şi pentru fete criteriul „talentului", acesta el însuşi determinat după o sondare a opiniei publice a satului. Macheta pe care şi-a construit-o Brăiloiu n-a cuprins decît 24 de „informatori tip", cărora li s-a alcătuit cîte o fişă de informator cît mai completă, cuprinzînd biografia şi datele sociale cele mai importante. în volumul tipărit, toate aceste 24 de fişe figurează în format redus, însoţite de fotografiile respective.

Lui Brăiloiu i s-a părut însă că o operaţie de sondaj făcută asupra unui grup astfel selectat nu poate epuiza problema, cercetarea cantitativă trebuind să fie urmată de o cercetare calitativă.

Astăzi, orice cercetare de opinie publică şi în genere orice cercetare sociologică, se execută în două etape: una pur cantitativă, cu scop final statistic, interogarea făcîndu-se cu ajutorul unui „formular tip", în care întrebările sînt gata prevăzute cu răspunsuri „închise", adică limitate, aplicate pe un eşantion restrîns, riguros calculat şi minuţios elaborat şi alta calitativă, care se face cu simple „îndrumătoare de anchetă", consemnînd doar probleme şi întrebări cu răspuns „liber", care servesc drept completare şi control al rezultatelor cantitative anterior obţinute. Iată cum formulează Brăiloiu această tehnică de lucru, a cărei necesitate o intuise clar: „Pentru mai multă siguranţă, am anexat acestei deputaţii principale, o a doua auxiliară, dîndu-i o misiune de control şi de cenzură. Puteam sconta, în mod rezonabil, că intervenţia acesteia va micşora riscurile de eroare, punîndu-ne în măsură nu numai de a înmulţi punctele de vedere, dar şi a le verifica mereu soliditatea, printr-o confruntare sistematică".

Acest grup de control a fost stabilit la 10 informatori, a căror fişă se publică de asemenea.

Avînd deci pregătită o machetă de 24 de informatori tip, 10 informatori auxiliari şi un număr de 126 de melodii stabilite pe baza anchetării libere a 60 de informatori, tehnica sondajului putea fi aplicată cu toată siguranţa. „Ne-am formulat astfel problema: ...la cîţi şi cărora din informatorii noştri le era cunoscută fiecare din melodiile din catalogul nostru".

Nu ne vom ocupa în locul de faţă de interpretarea pe care o dă Brăiloiu acestor rezultate şi nici de concluziile sale. Semnalăm numai că ele formează pentru muzicologi, ca şi pentru sociologi, o sursă de informaţie şi de reflectare de o deosebită valoare, care merită să fie analizată în vederea unei reluări şi continuări a problemei. Dispunînd de o anchetă atît de minuţios efectuată şi de interpretări atît de judicioase cît sînt cele ale lui Brăiloiu, ar fi obligatorie şi pasionantă o recercetare a repertoriului Drăguşului. Au trecut de atunci mai bine de 30 de ani şi între timp regiunea Făgăraşului a suferit puternic un proces de industrializare, care fără îndoială a lăsat urme adînci în toată viaţa socială a satului Drăguş, asupra întregului repertoriu şi stilului muzical al satului, astfel că analiza acestor schimbări ar putea prilejui studii care în alte ţări nu se pot face.

Am dori însă să facem unele comentarii asupra metodologiei propuse de Brăi-

SOCIOLBUC

lui, arătînd în ce mod trebuie adusă la zi şi felurile multiple în care ar putea fi folosită.

În primul rînd, într-o cercetare de asemenea natură ar trebui folosită cu mult mai sistematic metoda eşantioanelor. Mai întîi, însăşi alegerea eşantioanelor, în toate treptele ei tehnice şi în toate variantele ei, trebuie să fie făcută cu o grijă mult mai mare. 24 de informatori nu constituie totuşi un număr suficient pentru alcătuirea unei bune „machete". Criteriile de triere a subiecţilor din eşantion, trebuie de asemenea stabilite mult mai precis şi mai riguros; dar o dată eşantionul stabilit, putem varia la infinit temele de interogat, după necesităţile anchetei şi natura fenomenului cercetat. Se poate cere astfel să se arate care sînt cele trei melodii preferate: cele mai de curînd învăţate, cele ştiute încă din copilărie, cele pe care le cînţi cînd eşti singur sau cele cîntate numai în ascultarea altora, a dansurilor preferate etc. Exact acelaşi grup de informatori este utilizabil în paralel şi pentru studiul altor fenomene, nefolclorice, aflate totuşi în legătură cu cunoştinţele sau cu opiniile oamenilor. Astfel se pot face studii asupra normelor estetice populare, asupra regulilor juridice, morale sau de politeţe, asupra cunoştinţelor ştiinţifice, aştiinţifice, magice şi superstiţioase, asupra dorinţelor de viitor (de pildă, a tinerilor în legătură cu dorinţele lor de organizare a timpului liber prin ocupaţii artistice) sau asupra regulilor de organizare a ceremoniilor şi riturilor şi aşa mai departe, fără altă limită decît dibăcia anchetatorului, darul lui de a alege cele mai pregnante teme şi de a le ataca pe latura lor cea mai fecundă.

Dar dat fiind că acelaşi grup de oameni, formînd macheta, poate şi trebuie, într-o cercetare sociologică complexă, să folosească tuturor cercetărilor care se fac în toate domeniile vieţii sociale, materiale şi spirituale, e necesar ca fiecare informator să fie analizat din toate punctele de vedere, fiind studiat de medici, psihologi, economişti, jurişti etc., ei împreună cu întreg grupul lor de viaţă familială, precum şi în sistemul de relaţii sociale în care se află prinşi.

În felul acesta, ansamblul tuturor fenomenelor studiate şi al tuturor contingenţelor sociale şi individuale pot fi stabilite în legăturile lor, cu o precizie care poate merge pînă la cele mai subtile calculări a gradelor de corelaţie.

Ar rămîne de experimentat în practică măsura în care asemenea eşantion, comun tuturor cercetărilor sociologice, este cu putinţă de realizat şi în ce măsură ar putea da rezultate bune.

În tot cazul, „eşantionarea pe grupe specializate" a fost practicată în cercetările vechii noastre şcoli de sociologie şi a dat întotdeauna rezultate excelente. Nimic mai normal de altfel decît să stabileşti liste nominale complete de „văduvi", de „văduve" de „familii întemeiate de mai puţin de un an", de „divorţaţi", de „familii concubine", de „fete mamă" de „navetişti" de „sectanţi" etc. etc. pentru a vedea în ce măsură este necesară sau posibilă alcătuirea unui „eşantion", astfel ca să avem, pe de o parte, o informaţie statistică generală, deci implicit sumară, şi o anchetă minuţioasă pe eşantion şi încă mai adîncită pe „cazuri" reprezentative sau ilustrative.

În sfîrşit, sînt unele probleme de caracter general care nu pot fi studiate decît pe baza unei statistici exhaustive, ceea ce înseamnă că executarea unui „recensămînt" este absolut indispensabilă în orice cercetare, recensămînt care urmează apoi să fie adîncit pe calea studierii unui eşantion reprezentativ pentru populaţia totală din care a fost extras.

Gama informatorilor noştri este deci imensă, mergînd de la totalitatea populaţiei studiate, pînă la eşantioane generale, la eşantioane pe grupe specializate, la informatori obligatorii prin specializarea lor şi sfîrşind cu informatorii ocazionali. Căci nici aceştia nu trebuiesc neglijaţi.

În orice grup uman întîlnim oameni care, prin calităţile lor individuale, iar nu prin cine ştie ce poziţie socială deosebită, sînt

SOCIOLBUC

adevăraţi „filozofi“, în sensul vechi al cuvîntului, adică oameni cuminţi care au judecat cu înţelepciune tot ce au trăit şi au tras concluzii uneori uimitor de adînci.

Nu mai vorbim de faptul că deseori, există şi oameni „marginali“, de care grupul lor social îşi bate joc, fiind distonanţi faţă de masă, prin anume calităţi sau dorinţe nepotrivite cu mediul. Să nu-i excludem nici pe aceştia sub cuvînt că „pe ăsta n-o să-l întreb, că-i prost“, căci părerea acestuia poate avea un deosebit preţ.

Nu mă gîndesc la „Niculăiţă minciună“, care nu e un exemplar atît de rar, cît s-ar putea crede. Dar mi-aduc aminte de „Laie a Sivului“ poreclit „Oaia Sivului“ care de „prost“ ce era, îşi construise în tinereţe un avion, cu care s-a asvîrlit de pe şură, căzînd departe, dincolo de curte, de şi-a rupt piciorul şi a rămas beteag.

Vorba populară spune că „grădina lui Dumnezeu e mare“. Ceea ce înseamnă că oricît de convinşi „statisticieni“ am fi, e bine să nu uităm că există şi „indivizi“, care uneori sînt mai importanţi decît multitudinea anonimilor. „Popa Tandă“ mi se pare a fi mai semnificativ decît un calcul pe procentaj al diverselor curente de opinie ce s-ar fi calculat în satul acelui nebun de popă.

Sau, ca să vorbim mai îndeaproape de zilele noastre: un singur militant politic din anume sat, a putut avea o influenţă mai hotărîtoare asupra viitorului cooperatist al satului decît mîna de oameni care n-au înţeles decît tîrziu despre ce ar putea fi vorba.

c. Fişele de informatori

în orice cercetare socială sistematic făcută sînt unii informatori pe care punem deosebit temei, şi pe care îi constituim sau nu, ca pe un „grup eşantion“ potrivit tehnicei pe care am arătat-o.

Fiecare din aceşti informatori care intră în eşantion, sau care ne-au dat informaţii deosebit de preţioase pe un anume aspect particular al problemei cercetate, merită să fie analizat mai îndeaproape.

Acestora le constituim deci o „fişă de informator“, de format standard, cupri.izînd o scurtă biografie şi caracterizare, precum şi fotografia lor.

în vechile campanii monografice, procedeul acesta s-a folosit sistematic în special de către Constantin Brăiloiu pentru informatorii săi muzicali, potrivit unei tehnici pe care el a descris-o într-o lucrare a sa.[14]

Fişele de informatori se pot clasa într-un fişier, fiecare avînd numărul său de inventar, ceea ce permite ca „fişele de informaţie“ să nu cuprindă, ca indicaţie, decît „codul“, adică numărul de inventar al fişei de informator din fişier.

Sînt însă cazuri în care fişa de informator este ea însăşi insuficientă, cînd pentru corecta judecare a valorii informaţiilor pe care le obţinem, se cuvine să ştim mult mai multe despre fiecare informator.

în special atunci cînd lucrăm cazuistic, fie în acţiuni de asistenţă socială, fie pe cazuri reprezentative sau ilustrative, vom lua informaţii multiple şi adîncite despre viaţa informatorului respectiv.

în primul rînd îi vom face „anamneza socială“, reconstituindu-i întreg cursul vieţii, insistînd, după scopul urmărit, pe anume aspecte. De pildă, dacă avem de a face cu un om diminuat în capacitatea sa de muncă, pe urma unei boli sau a unui accident, căruia, după recuperare, va trebui să-i găsim o altă profesie, îi vom stabili aşa-numita „rută profesională“ astfel ca să vedem dacă printre vechile lui meserii nu este una care s-ar potrivi cu forţa lui de muncă restantă. Sau dacă studiem un informator reprezentativ pentru situaţia muncitorului „fluctuant“, stabilirea rutei lui profesionale e necesară pentru a analiza numărul de profesii şi

[14] CONSTANTIN BRĂILOIU, *Arhiva de folklore a Soc. Compozitorilor Români, Schijă a unei metode de folklore muzica!* (In „Boabe de Grîu“, II, nr. 4; şi extras) 1931) şi *Esquisse d'une methode de folklore musical* (în „Revue de Musicologie“, nr. 40; şi extras (Paris).

SOCIOLBUC

A cântat: fig. 2.681 a.
~~Mat.~~ 2.688
2.690
2.691 a-b
2.692
2.693
2.764
Inregistrare: 2.404
716

Numele: ARBAGIC , MARIA P. (fm.) 716

Porecla:

Judeţul: Gorj și Jiu-Gorjana Comuna: Runc

Vârsta: 31

Meseria:

Ştiinţa de carte: ştie puţină

Deplasări: "N-am fos' dekît pîn' la Kalafat,umblam ku dîmiĭ d-asta,ştiĭ,umblam ku kăruţa,kînd ieram ieram kopilă aşa,de patru cinč orĭ";"am fos' la Adăkăle,atunč,kînd ieram de paĭsprece anĭ,nă dusasăm aşa ku fete,să văz kum ie Dunărea";la Turnu-Severian,cu acelaş prilej;la Tîrgu-Jiu,

Obs.: originară din Câmpu Pomii,măritată în Runc.-Inf. e cunoscută ca bună cântăreaţă:"kînd am wenit io aiči în satu Runkuluĭ,ieram vestită în kînteče".Inf.V.Lază spune despre ea:"ie tare istoaţă-n kîntece femeia asta" Inf. afirmă chiar că ar fi adus cântecele "lungi" în Runc şi că lăutăresele le-ar fi învăţat dela ea.

Red:C.Brăiloiu,21.8.30.

Fişe de informator din colecţia Brăiloiu (Institutul de etnografie şi folclor)

SOCIOLBUC

de locuri de muncă schimbate. Tot astfel pentru un caz' ilustrativ de strămutare din localităţi rurale în altele, tot rurale sau urbane, stabilirea „rutei domiciliilor“ este de asemenea necesară.

Anamneza socială, stabilirea istoricului unei vieţi umane, este una din tehnicile de bază pentru studiul mobilităţii sociale, mai ales atunci cînd vrem să urmărim în paralel fenomenul acesta „intergeneraţii“ şi „intrageneraţie“.

Procedeul nu e greu de stabilit, fiind vorba de o modalitate grafică de reprezentare sinoptică: trasăm la mijloc o axă a timpului, pe care o gradăm în ani. Deasupra, paralel cu această axă, trasăm linia rutei sociale şi profesionale a tatălui şi o altă linie, a mamei.

Sub axa timpului, alte linii paralele vor fi afectate înregistrării anamnezei sociale a fiilor şi fiicelor.

Pe fiecare linie în parte, marcăm ce ne interesează: deplasări, schimbări de domiciliu, schimbări de profesie etc.

Putem studia astfel paralelismul dintre mobilitatea socială dintre generaţiile înregistrate peste axa timpului şi cele de sub axa timpului, precum şi între liniile de sus şi de jos.

După cîte ştim, reprezentări grafice de acest tip nu au fost folosite decît în cursul campaniilor noastre. Dar calculul matematic al corelaţiilor dintre diversele rute piofesionale paralele ale unui grup familial, pot face obiectul unui studiu.

Cînd socotim necesar, putem lolosi acelaşi procedeu de reprezentare grafică, pentru o anamneză medicală a grupului familial sau numai a unui singur om, care ne interesează deosebit, dublată desigur cu o examinare clinică completă şi la nevoie şi cu examinări prin teste psihologice.

Familia astfel studiată pe bază de anamneze şi analize prezente, devine încă mai semnificativă, dacă îi adăugăm şi o studiere a grupului ca atare, după toate procedeele clasice acestui domeniu, potrivit schemei care se află descrisă în amănunt, atît în cartea Xeniei Costa-Foru, una din colaboratoarele de seamă ale profesorului Gusti a cărei teză de doctorat poartă asupra „Sociologiei familiei“ precum şi în manualul de asistenţă socială scris în colaborare cu Ion Matei, aceasta avînd în vedere în special studiul carenţelor funcţionale şi structurale ale familiei.

4. TIPOLOGIA INFORMAŢIILOR VERBALE

a. Informaţiile controlabile

Stînd de vorbă cu oamenii putem afla o serie de informaţii, cu conţinut variabil şi de importanţă inegală.

Unele din ele sînt controlabile. în primul rînd putem obţine:

a) *informaţii de natură administrativă, imediat controlabile.* Acestea sînt cele mai uşor de obţinut şi de interpretat. De pildă, cerem informatorului să ne spună ce nume are, ce vîrstă are, locul său de naştere şi de domiciliu, starea sa civilă, numărul de copii, situaţia sa militară, locul său de muncă, sau orice alte date pe care le socotim utile anchetei noastre, după caz. în terminologia noastră profesională, le numim *informaţii administrative.*

Acest fel de informaţii pot fi uşor controlate, pentru că, la nevoie, cerem să ni se arate documentele doveditoare: buletine de identitate, acte de stare civilă, cărţi de imobil, cărţi de muncă, state de plată etc.

Sînt cazuri în care controlul acestor informaţii trebuie făcut cu toată grija, numai pe bază de documente oficiale. Astfel în anchetele necesare în practica de prevederi şi asistenţă socială, vîrsta anchetatului, starea civilă, numărul de copii pe care îi are, anii munciţi în producţie, dînd drept la alocaţii familiale sau la fixarea pensiei, constituie informaţii care nu se iau în seamă decît pe bază

SOCIOLBUC

de documente oficiale, conform normelor legale.

însă în anchetele fără caracter administrativ imediat operativ, şi mai ales în operaţiunile de anchetă statistică, un asemenea control riguros este inutil. Mai mult: este deseori contraindicat, căci orice control de acte dă naştere unei atmosfere de suspiciune ceea ce în măsura maximă a posibilului, trebuie evitat.

Nu e mai puţin adevărat însă, că avem uneori unele dificultăţi de întîmpinat în obţinerea acestor informaţii administrative.

Deseori, informatorii, mai ales la ţară şi printre oamenii bătrîni, nu ştiu exact ce vîrstă au. Cel mult îţi pot spune că aveau „cam zece ani cînd cu holera din 1913“, sau „la războiul cel mare dintîi“, astfel că nu-ţi mai rămîne decît să le calculezi tu, cu aproximaţie, vîrsta. Bărbaţii care au făcut armata ţin minte mai curînd „ce leat sînt“ (adică în ce an au fost luaţi în armată). O greşeală cu cîţiva ani, în plus sau în minus, este în aceste cazuri, inevitabilă şi de altfel nici nu are prea multă importanţă.

Situaţii mai gingaşe cu privire la vîrstă pot fi întîmpinate uneori cînd lucrăm cu cîte o informatoare dornică să pară mai tînără, dar şi în acest caz, erorile posibile sînt de mică importanţă.

Cît priveşte numele şi prenumele anchetatului, de obicei acesta nu se ascunde. Totuşi nu îl cerem dacă nu e neapărată nevoie să-l ştim, căci mulţi informatori răspund mai sincer dacă, necerîndu-le numele, au certitudinea că anonimatul Ie va fi respectat. în tot cazul, e mai prudent să cerem numele abia după ce am terminat ancheta. E ultima întrebare pe care o punem, niciodată cea dintîi.

b. Informaţii neadministrative, controlabile

Putem obţine şi informaţii „neadministrative“, întrebînd de pildă „cîte camere are locuinţa“, „dacă are instalată lumina electrică“, „dacă are radio acasă“ sau alte asemenea situaţii concrete, pe care cel întrebat nu are de obicei interes să le ascundă şi care în tot cazul pot fi la nevoie controlate.

De asemenea putem cere informaţii administrative şi neadministrative şi despre alţi oameni, de pildă despre membrii familiei informatorului, fie că locuiesc încă împreună sau sînt plecaţi în altă localitate; tot astfel, ne putem interesa şi despre vecinii lui.

în acest caz însă, gradul de siguranţă a informaţiei este mult scăzut, iar posibilitatea de control îngreuiată.

c. Cunoştinţe culturale: tehnice, ştiinţifice, artistice, sociale

Orice om păstrează în memoria lui o serie de „ştiinţe“ pe care le-a învăţat în şcoală, de la alţii, sau le ştie din citit sau din practică, toate laolaltă formînd bagajul său de cultură profesională şi generală.

Avem uneori interesul de a cunoaşte gradul lui de informaţii de acest gen, ceea ce se poate obţine prin tehnicile obişnuite folosite în orice examinare de tip şcolar, desigur adaptate situaţiilor concrete.

Cîteva exemple: dacă vrem de pildă să aflăm în ce măsură salariaţii unei întreprinderi sînt la curent cu sistemul organizatoric în care se află cuprinşi, e uşor să confruntăm informaţiile pe care le au ei cu cele pe care le avem noi, după ce am avut grijă să ne informăm noi înşine.

Dacă vrem să aflăm gradul de integrare a unui muncitor într-o echipă, putem să-l întrebăm care e numele tovarăşilor lui, cerînd despre fiecare, detalii personale, despre care de asemenea am avut grijă să ne informăm noi înşine în prealabil.

Dacă în lumea rurală vrem să aflăm care sînt cunoştinţele botanice ale unor informatoare bătrîne „doftoroaie“ sau pricepute în cromatică artizanală, putem face o colecţie de plante medicinale, industriale şi ornamentale, pentru a afla dacă informatoarea le cunoaşte, le ştie numi şi întrebuinţa.

Aşa a procedat, încă din 1938 Dr. Va- leriu Butura, în campania organizată în

SOCIOLBUC

satul Nerej, una din clasele şcolii fiind transformată, pe cîtăva vreme, într-un laborator botanic cu o colecţie de plante deosebit de bogată. Sau lucrînd în domeniul folclorului muzical, putem lua drept exemplu metoda de anchetă inaugurată de către Constantin Brăiloiu, despre care am mai dat unele informaţii cînd am analizat problema „eşantionării“ informatorilor, dar asupra căreia revenim pentru a arăta cum se poate face investigarea cunoştinţelor unei mase de informatori.

Avînd pregătită o machetă de 24 de „informatori“ tip, 10 „informatori auxiliari“ şi un număr de 126 de melodii stabilite pe baza anchetării libere a 60 de informatori Brăiloiu spunea că: „ne-am formulat astfel problema: ...la cîţi şi cărora din informatorii noştri le era cunoscută fiecare din melodiile din catalogul nostru“.

Pentru fiecare melodie Brăiloiu a alcătuit, în acest scop, o fişă cuprinzînd începutul melodiei respective, sau, cum spune el „un incipit sumar, servind drept chestionar“. Cu ajutorul deci al acestui chestionar, constituit din 126 de fişe, fiecare informator în parte era întrebat dacă cunoaşte melodia respectivă şi era notat în consecinţă, pe fişa melodiei: „întrebam fiecare din persoanele enumerate dacă ştie sau nu să cînte aceste melodii şi răspunsurile lor afirmative, negative sau nedecise, după verificare, au fost notate prin trei semne; „ + “. „0“, sau „?“, adică „da“, „nu“, „dubios“. Operaţie de migală, ostenitoare atît pentru cel care interoga, cît şi pentru cel interogat dar al cărui rod, ori de cîte ori a putut fi dusă pînă la capăt, ne-a dezdăunat larg de truda noastră:... o interpretare corectă, circumspectă, poate scoate din fişele noastre de frecvenţă, concluzii folositoare uneori chiar de o preciziune nesperată“.

Nu există domeniu de cunoştinţe în care acest procedeu să nu se poată aplica, cu atît mai mare folos cu cît graţie lui, se poate stabili care sînt zonele sociale (determinate de sex, vîrstă, profesie, ştiinţă de carte, mobilitate geografică şi socială etc.) unde anume cunoştinţe sînt ştiute ori ba.

în acest vast capitol al „cunoaşterilor“ intră dealtfel şi marea problemă a „ne-cunoaşterilor“. Există adică o serie de gesturi, acţiuni, feluri de a fi şi de a se purta, care sînt „culturale“, în sensul antropologic al termenului, dar care pot să nu mai fie însoţite de o cunoaştere conştientă a lor. Se moştenesc şi se trec dintr-un rînd de oameni în altul, tot soiul de proceduri culturale cu sens pierdut „treceri agonistice“ cum le spune şcoala lui Durkheim. Oamenii fac deci anume gesturi, repetă anume acţiuni, îşi pun singuri interdicţii, deşi nu mai ştiu cum să-şi justifice purtarea, decît spunînd că „aşa am apucat“, „aşa se cade“ sau dimpotrivă inventînd pe loc explicaţii ad-hoc, care de care mai neverosimile şi variate deja individ la individ.

în asemenea împrejurări este evident că nu putem controla valoarea şi numărul cunoaşterilor informatorilor noştri com-parîndu-le cu propriile noastre cunoaşteri, ci pur şi simplu depistăm şi apreciem gradul de dezagregare a unor vechi mentalităţi, procesul de trecere agonistică a unor trăsături culturale oarecare.

Uneori analizăm şi diagnosticăm astfel ce a rămas dintr-o fostă cultură de caracter arhaic, uneori păgîn, pre-creştin. De pildă, putem întreba o serie de informatori: „de ce se spune, cînd lucrezi în grabă, că s-a lucrat la cămaşa ciumii“? (De ce, ne-o spune del Chiaro în lucrarea sa veche, de pe timpul lui Brîncoveanu). Dar întrebăm „de ce“, nu ca să aflăm „de ce“, ci ca să aflăm dacă oamenii mai ştiu de ce spuneau bătrînii aşa. Şi sînt o sumedenie de zicale de acest gen, asupra cărora putem face anchete. De pildă „a da ortul popii“, „a ajuns funia la par“, „rarul cu carul şi desul cu fesul“ etc. care ne deschid calea spre o cercetare a „memoriei colective“ în domeniile imens de vaste ale „superstiţiilor“, „mitologiilor“, dar şi ale tehnicilor agricole şi pastorale.

Sînt însă nu numai zicale, ci şi acţiuni care de asemenea pot să nu mai fie înso

SOCIOLBUC

ţite de o cunoaştere. Am dat în volumul meu din 1934 o serie de exemple în legătură cu obiceiul de a pune oase de cal pe garduri sau în grădinile de zarzavat şi în vii. Mai ales în decursul marilor ceremonii publice, se fac gesturi, se poartă acţiuni, se folosesc obiecte cu sau fără vaioare artistică, dar despre care este inutil să întrebăm „de ce" se fac, decît numai dacă vrem să studiem mecanismul trecerilor agonistice.

Cercetătorul, în special folcloriştii de şcoală veche, întrebau „de ce" ca să găsească „explicaţii" şi la nevoie explicau ei „poporului" *de ce,* uneori în mod ridicol de fantezist. „De ce" se simulează răpitul miresii? E o tradiţie de la răpirea sabinelor de către strămoşii noştri romani! De ce se spune în colinde „Lerui doamne" ? E o rămăşiţă din vremea cruciadelor şi înseamnă „le Roi, le dominus"! Mai ales întrebarea oamenilor „de ce" satul lor poartă numele pe care îl are, este curentă. Mai că nu e cercetător care să nu pună această întrebare. Răspunsul e însă invariabil: oamenii nu ştiu, dar născocesc pe loc o explicaţie, care e de fapt un calambur, deseori tras de păr în mod barbar. „Bucureştii"? De la ciobanul Bucur. „Drăguşul"? De la doi care s-au avut „drăguţi", „Cacaleţii"? De ia co-pronimul respectiv (nu de la „scacaleţi" care în slavă înseamnă „lăcusteni") etc. etc. Apoi oamenii au mai citit prin abecedare despre Daci şi explicaţiile „istorice" a tot ce fac, ca fiind „tradiţii de la strămoşii noştri daci", sînt puzderie, spre marea bucurie a dacoma- nilor, tracomanilor şi pelasgomanilor, dar şi spre marea ilaritate a celor care, studiind explicaţiile ad-hoc, în mecanismul trecerilor agonistice, sînt mai sceptici cu privire la valoarea întrebărilor „de ce" puse cu sens teoretic.

Vom avea prilejul să arătăm că un control al cunoaşterilor se poate face şi în alte domenii decît ale folclorului şi ale studierii proceselor de naştere a „miturilor" chiar şi în zilele noastre. Se pot face anchete pe lîngă oameni culţi spre a vedea în ce măsură sînt sau nu la curent cu zestrea de cunoştinţe obli' gatorii în meseria pe care o practică.

De pildă, în ce priveşte pe „animatorii culturali" se practică următorul tip de anchetă: se studiază ştiinţific mediul social unde ei activează, se pune „un diagnostic cultural" cît mai corect cu putinţă şi apoi, printr-o serie de întrebări meşteşugite, şi prin convorbiri adîncite, aflăm ce ştie, ce nu ştie şi ce-şi închipuie că ştie, respectivul animator cultural cu privire la grupul social pe care vrea să-l antreneze într-o muncă de ridicare culturală[15].

Analiza tehnicilor „extemporalelor" de control puse slujbaşilor statului — aşa cum se făcea în China veche cu „mandarinii"— ne-ar duce spre cu totul altă problemă decît cea care ne preocupă în locul de faţă.

d. Mărturii

Sînt nenumărate cazuri în care anchetatorul, neputînd proceda la o observaţie directă, e nevoit să recurgă la obţinerea unor mărturii de la cei care s-au aflat de faţă ca martori sau participanţi la evenimentele sau în situaţiile despre care vrem să ne informăm. Mărturiile pot fi şi „indirecte", adică aflate din auzite, din mai multe surse incontrolabile sau de la cineva care a fost el însuşi martor ocular.

Aceste „mărturii", chiar dacă sînt directe au totdeauna o valoare îndoielnică, gradul lor de veracitate putînd fi cu greu determinat, dat fiind nenumăratele cauze care pot interveni pentru a le da un caracter dubios.

Putem însă, pentru a ne ajuta în critica mărturiilor, să ţinem seama de experienţa, foarte veche, pe care o au juriştii, psihologii şi istoricii în acest domeniu. In special capitolele de „psihologia martorilor" ne pot fi de cel mai mare folos, tratatele de psihologie arătîndu-ne care

[15] O asemenea excelentă anchetă a fost întreprinsă de Isambert Jamati, din „Centre de recherches sociologiques" din Paris.

SOCIOLBUC

sînt cauzele care pot provoca o falsificare a mărturiilor. Ele urmează deci a fi studiate de către sociolog, cu cea mai mare grijă.

Ni se atrage atenţia, de pildă, asupra faptului că mărturiile oamenilor sînt întotdeauna subiective: oamenii nu văd decît ceea ce îi interesează, nu le interpretează decît afectiv, uitînd ce au văzut, reţinînd în memorie doar ceea ce concordă cu interesul lor, cu modul lor de gîndire, afabulînd de bună credinţă şi deseori cu rea credinţă, atenuînd, exagerînd, omi- ţînd, adăugind şi deseori minţind. Oamenii care nu sînt perfect normali din punct de vedere psihic, nu sînt atît de rari pe cît am dori să credem. Sînt deci de ţinut în seamă malformaţiile psihice care anulează valoarea mărturiilor unora din informatorii noştri sau în tot cazul le reduce mult valoarea. De asemenea mărturiile copiilor, bătrînilor senili, sînt de primit cu deosebită prudenţă.

De probleme similare s-au izbit în practica lor şi juriştii, care sînt şi ei în anumite situaţii, nevoiţi să recurgă la martori, atît în procesele civile cît mai ales în cele penale. Ne-au rămas din experienţa lor o serie de „paremii“ de care e bine să ţinem seama, cum de pildă „testis unus, testis nullus“ şi altele, pe care de asemenea le putem învăţa din manualele de drept.

De folos ne sînt însă şi istoricii, care avînd ca principală sursă de informare documentele scrise, sînt obligaţi a le face critica, socotind valabile doar acele documente-mărturii care satisfac anume cerinţe. Lăsăm de o parte tehnicile de critică a autenticităţii documentelor, care deocamdată nu ne interesează, dat fiind că noi nu avem a stabili dacă ne aflăm în faţa unui document autentic sau a unuia fals, de vreme ce informatorul care depune mărturia ne stă în faţă şi deci nu putem avea îndoieli asupra identităţii lui.

în schimb, istoricii ne învaţă că avem a ţine seama de următoarele criterii pentru a socoti un document drept valabil:

— dacă martorul a fost în măsură să asiste efectiv la evenimentele pe care le relatează. Deci dacă le ştie „de visu“ sau doar din relatările altora, adică „de auditu“.

— dacă prin poziţia lui, martorul a avut prilejul să fie bine informat, complet sau doar fragmentar.

— dacă martorul a fost în măsură să înţeleagă ce a văzut şi auzit.

— dacă prin poziţia, sau prin rolul pe care l-a avut, nu este părtinitor, infor- mîndu-ne deci nu atît asupra faptelor cît asupra opiniilor lui despre fapte, pe care deci le interpretează răstălmăcindu-le dintr-un punct de vedere deseori pătimaş şi nedrept.

— dacă între depoziţiile lui nu există contraziceri interne denotînd o afabulare.

2. INFORMAŢIILE NECONTROLABILE; OPINIILE PROPRIU-ZISE

în afară de aceste „informaţii“ pe care le putem obţine de la anchetaţi şi pe care le putem „controla“, sau în tot cazul supune unei obligatorii analize critice cu privire la veracitatea lor, există şi posibilitatea de a obţine de la informatorii noştri „opinii“.

Să deosebim clar aceste două situaţii: cineva poate avea „informaţii“, „cunoş- tinţi“ despre un anume fel de realităţi sociale; dar faţă de ele poate avea şi „opinii“, „păreri“; adică el poate să ia atitudini „axiologice“ de apreciere, de admitere sau ba, în gama foarte largă a psihologiei sentimentelor şi a valorificărilor.

Pe aceste „opinii“ avem doar a le constata, nu a le „şi verifica“. Natura lor specială nu ne permite să dispunem de un etalon de măsură. Nu avem, dreptul de a compara „valorificările noastre“ cu „valorificările altora“, afirmînd că ale noastre sînt etalon de măsură pentru toate, aşa cum am putut face cu „cunoş-

SOCIOLBUC

ținţele noastre" şi ale lor. Dacă întreb pe cineva „în ce an au cucerit turcii Constantinopolul" ? şi îmi răspunde „1645", greşeala lui este evidentă, eu fiind sigur că data exactă este „1453". Dar dacă îl întreb ce opinie are, bună sau rea despre „brigada artistică a Căminului Cultural" la care se duce, sau despre „conţinutul programului de radio la ora satului" părerea lui nu poate fi judecată în raport cu propria mea părere, căci nimic nu garantează că părerea mea este, fără apel, cea justă.

Se pune aci marea problemă a „obiectivităţii" în ştiinţele sociale şi este clar că, cel puţin în cazul acesta, anchetatorul se cade să fie, în măsura maximă cu putinţă, un aparat de înregistrare mecanică („cu indicatoarele aduse la zero") cum se spune). Interpretarea acestor „opinii" ridică un aspect deosebit al problemei interpretărilor posibile, pe care vom avea prilej să o reîntîlnim cînd vom vorbi de „interpretările statistice" în „analizele de conţinut".

Deocamdată să fim atenţi la faptul că există mai multe feluri de „opinii." şi deci mai multe feluri tehnice de a le afla.

a. Opinii individuale

Printre acestea, unele nu pot fi supuse unei anchete, şi anume:

— *opinii latente* care nu s-au exprimat niciodată, dar există totuşi, mai mult sau mai puţin clare, în mintea anchetatului, putîndu-se manifesta abia cînd se iveşte o împrejurare prielnică, sau care, fără a se exprima verbal, diriguiesc acţiunile unui om; sau care se exprimă involuntar prin mimică sau gesturi.

Acest fel de opinii sînt greu de observat, presupunînd norocoasa întîmplare a prezenţei anchetatorului în momentul cînd ele se manifestă.

— *opinii exprimate spontan* de către oameni, în cursul vieţii lor de toate zilele. Acestea nu sînt însă numai „opinii" ci şi adevărate „acţiuni", adică intervenţii personale în cadrul desfăşurării unor evenimente reale. Acest caracter de „acţiune" C se păstrează indiferent de gradul de efica- | citate al acestor exprimări spontane, « nesolicitate de anchetator.

Există însă şi o altă categorie de opinii, care pot fi supuse unei anchete.

E vorba în speţă de:

— *opinii deja existente* care ne sînt comunicate la cerere, în cursul unei convorbiri, sau în urma punerii unei întrebări, exprimarea putînd fi formulată verbal, prin gesturi semnificative sau în scris.

•— *opinii provocate* pe care informatorul nu le avea dar pe care şi le formează şi formulează abia sub imboldul întrebărilor pe care i le punem cu privire la probleme la care nu s-a gîndit îndeajuns, sau chiar deloc.

Toate aceste felurite opinii formează o familie graduală, trecerea de la un tip la altul putîndu-se face, după împrejurări, mai mult sau mai puţin uşor.

Să notăm faptul că opiniile variază mai ales în legătură cu condiţiile externe în care sînt exprimate opiniile, cele „confidenţiale", exprimate doar între patru ochi, fiind deosebite de cele „publice" care se declară de acelaşi informator cînd este pus să vorbească între oameni.

b. Opinii „comune" cu caracter difuz şi curentele de „opinie publică"

Interogînd un număr foarte mare de informatori, procedînd adică „statistic", constatăm deseori că există teme care interesează un număr mare de informatori, astfel că opiniile lor tind a se grupa în cîteva tipuri generale, ba chiar de a se polariza în poziţii de „pro" sau „contra" rămînînd însă totdeauna şi un reziduu de „nehotărîri".

Se formează deci, prin acumulare şi schimb de opinii individuale, mai întîi „opinii comune" şi pînă la urmă „opinii publice". în acest sens putem considera opiniile comune-difuze ca o treaptă în procesul de formare a opiniei publice, adică drept curente în curs de formare, deci ca opinii publice aflate încă „in stătu nascendi", larvare, ezitante, mul-

SOCIOLBUC

tipie, confuze, situaţie pe care o putem diagnostica şi măsura, calculînd procentul „nehotărîrilor“ faţă de cel al luărilor de poziţie fermă, de pentru sau contra.

Pentru ca o opinie comună să se transforme în opinie puhlică, este necesară îndeplinirea unor condiţii prealabile. Astfel: curentele de opinie publică se formează numai în urma unor stăruitoare discuţii publice, purtate în controversă, pentru sau contra unei teme de interes comun, avînd loc fie în multiple grupuri mici, efectiv adunate în acelaşi loc, fie prin expuneri adresate masei anonime, prin propagandă verbală, presă, radio, televiziune sau spectacole. în aceste împrejurări — şi doar în acestea — se formează clare curente de opinie publică, adică polarizate în „pentru“ şi „contra“ numeric copleşitoare faţă de un mic reziduu de opinii rămase nehotărîte.

Să reţinem deci o regulă: nu se poate organiza un „sondaj de opinie publică“ decît dacă o asemenea opinie publică există, tehnicile de anchetare a opiniei „difuze“ fiind altele decît cele ale „sondajelor de opinie publică“, aşa cum vom vedea ulterior mai în amănunt.

Pe de altă parte, atragem stăruitor atenţia că un „sondaj de opinie publică“ poate avea, în foarte multe cazuri, valoarea unei „propagande“, adică a unei „solicitări de luare de atitudine“ şi deci să fie folosit ca instrument de acţiune socială, iar nu ca simplu mijloc de informare, problemă asupra căreia de asemenea vom reveni, cînd vom discuta modalităţile de organizare a unor asemenea sondaje.

SOCIOLBUC

Capitolul V. Tehnicile anchetelor verbale

1. TEHNICILE ÎNTREVEDERILOR

a. „Convorbiri“ şi „interviu“

Investigatorii sociali şi cu atît mai mult cei care sînt şi activişti sociali, vor trebui aşadar să stea de vorbă cu foarte mulţi oameni, pentru a-i înţelege şi eventual a-i antrena în anumite acţiuni.

De aceea „statul de vorbă“, „convorbirea“, constituie una din uneltele de bază ale oricărui investigator social, unealtă a cărei mînuire trebuie învăţată cu cea mai mare grijă, şi mereu perfecţionată prin mînuirea ei continuă, atent critică. Cum sînt însă şi alte profesii care folosesc convorbirea ca unealtă de investigaţie, avem tot interesul să fim atenţi şi la felul cum procedează aceştia în convorbirile lor profesionale, ca să profităm de pe urma experienţei lor şi să obţinem astfel o cît mai mare mlădiere şi virtuozitate în purtarea lor.

Astfel, nu e nimic mai interesant, din acest punct de vedere, decît să asişti la convorbirea dintre un avocat şi clientul său; sau dintre un medic şi pacientul său. Aparent, clientul e lăsat să vorbească „pe limba lui“, să povestească ce îl doare, şi să arate pentru ce a venit la consultaţia profesională. De fapt profesionistul îndrumă convorbirea astfel ca să afle cît mai rapid acele elemente care îi sînt necesare pentru a judeca, profesional, problema în cauză. Avocatul urmăreşte să vadă dacă clientul lui are în fond „dreptate“ şi dacă speţa lui se încadrează, şi în ce chip, în textele de legi. El face deci o operaţie de „clinică juridică“ fără însă a arăta clientului ce anume operaţii mintale urmăreşte. Tot astfel medicul caută să stabilească o serie de simptome, putînd forma un sindrom, care să-i permită să pună un diagnostic, pe care însă nu îl comunică clientului său. Foarte lămuritoare e de pildă convorbirea cu medicul său a unui canceros, care nu ştie şi nici nu trebuie să ştie de ce boală suferă.

Tot astfel, dacă ai prilejul să asişti la „convorbirea“ pe care o duce un magistrat anchetator cu un inculpat, vei vedea prin ce mijloace se străduieşte acesta să obţie declaraţii sincere şi să puie în lumină adevărul.

Socotim însă deosebit de utilă analizarea tehnicii de convorbire pe care o poartă psihanaliştii cu pacienţii lor. Căci, nu există îndoială că oamenii au şi o viaţă „subliminară“, „neconştientă“, „latentă“, care se manifestă uneori sub forme deghizate, cel care vorbeşte nefiind conştient că îşi ascunde lui însuşi adevărurile care îi sînt supărătoare. Fără a face psihanaliză, avem deseori prilejul de a convorbi şi noi cu oameni care „se înşea-lă“ sau care, uneori, în mod vădit caută să ne înşele. Cei mai normali oameni, în cele mai normale dintre convorbiri, pe teme chiar foarte banale şi deloc jenante, au totuşi reticenţe, oprelişti, bariere pe care şi le pun singuri sau care cred ei că le-ai putea pune tu; se tem deci de a fi sinceri, joacă teatru, se pun în valoare, vrînd să te facă să crezi că sînt, în felul

SOCIOLBUC

lor, „cineva“, personalităţi foarte originale, sau măcar aflaţi în situaţii originale.

în străduinţa noastră de a vedea ce se ascunde sub frazele lor banale, sub tăcerile, schimbările bruşte de conversaţie, atacarea sau evitarea unor anume teme, în anume înşiruire psihologică semnificativă, să fim atenţi la învăţămintele pe care ni le pot da psihanaliştii, ele fiind de prim ordin. Şi în general, tot ce putem învăţa, ca meserie bună, de la medicii psihiatri, ne este de un folos netăgăduit.

In sfîrşit e de ţinut seamă şi de tehnica ,,*interviului*“ adică a celor care, gazetari fiind, au de luat contact cu cîte un anume personaj, pentru a-i pune o serie de întrebări. Reporterii care ori practică tehnica „convorbirilor“ făcute pe îndelete, în stil de conversaţie, ca un dialog, în lungi şedinţe de lucru, acest fel de a proceda presupunînd nu numai o deosebită capacitate profesională a celui care ia interviul ci şi, mai ales, destul de mult timp liber al celui căruia i se ia. De obicei se iau interviuri unor mari personalităţi politice, ştiinţifice sau artistice care nu dispun de timp pentru o convorbire prea lungă. Interviul se face deci „pe picior“, ca să spunem aşa, la repezeală, prin întrebări scurte şi ..„declaraţii“ lapidare.

Tehnica aceasta devine însă puţin interesantă atunci cînd se iau interviuri unor persoane oarecare. Dacă părerea unei mari personalităţi interesează în mod unanim pe toţi cititorii gazetei, părerea unui anonim ne lasă indiferenţi. A întreba pe un şef de stat asupra unor arzătoare chestiuni politice, poate fi pasionant. Sau, atunci cînd cel care întreabă este Eckerman, iar cel care răspunde e Goethe, evident că textul rezultat e de mare interes, putînd fi considerat chiar ca o operă literară de prim rang. Interviul devine însă ancst şi deseori ridicol atunci cînd cel care întreabă e tot atît de lipsit de talent şi pricepere pe cît este şi cel care răspunde. Ziariştii mediocri au deseori obiceiul de a lua interviuri te miri cui, de pildă unor vedete de cinema sau unor cîntăreţi de muzică uşoară. Cum aceştia „nimic nu au a spune“, reporterii le pun întrebări „bombă“, fanteziste, de pur cancan, la care respectivii, pe cît pot, răspund „inteligent“, paradoxal şi, pe cît se poate, umoristic.

Mai ales dacă aceste interviuri sînt socotite „anchete sociale“, fiind luate unor „oameni de pe stradă“, lipsa lor de seriozitate e totală.

Prejudecata curentă că „omul de pe stradă“ e un reprezentant al opiniei publice, este una dintre cele mai ridicole din cîte există.

Omul de pe stradă e interesant în măsura în care e interesant orice om, de oriunde ar fi luat, de pe stradă, din cafenea, dintr-un vagon de tramvai, de la o coadă de aşteptare etc. Dar el e reprezentativ numai pentru el însuşi, iar nu pentru masa întreagă a oamenilor şi nici măcar pentru o anume categorie de oameni. Cu o oarecare probabilitate putem crede că mai sînt şi alţi oameni cu aceleaşi păreri, dar ponderea lor în masă, nu o putem nici măcar bănui.

Anecdotic, răspunsurile unor oameni luaţi la întîmplare, pot fi amuzante, interesante, uneori surprinzătoare. Dar a generaliza părerea omului de pe stradă este dovada unei complete lipse de pregătire ştiinţifică.

Reporterii care îşi cunosc meseria, ştiu că un „reportaj“ este cu totul altceva decît un „interviu“, reportajul fiind una din formele de investigaţie socială, avînd uneori valoarea unor adevărate studii ştiinţifice, dacă reporterul este el însuşi un specialist al problemelor la care se referă.

Cu toate acestea termenul de „interviu“ este deseori întîlnit în manualele de investigaţie sociologică. în special sociologii americani şi imitatorii lor servili, folosesc aproape exclusiv termenul de „interviu“ pentru a desemna orice dialog dintre anchetator şi anchetat.

Faptul se explică prin obiceiul lor de a face „anchete mamut“, angajînd o numeroasă armată de „operatori de anchetă“ improvizaţi, plătiţi cu bucata,

SOCIOLBUC

cărora li se dau „formulare chestionar“, cu sarcina de a merge la anchetaţi şi a le pune o serie de întrebări standard, pentru a primi o serie de răspunsuri, de asemenea standard, făcînd adică o muncă aparent asemănătoare interviului.

Am arătat că acest procedeu de lucru este justificat doar atunci cînd executăm o operaţie de recensămînt statistic, dar este dimpotrivă contraindicat atunci cînd avem de gînd să facem o investigaţie sociologică propriu-zisă.

în tot cazul, termenul de „interviu“ nu este potrivit pentru operaţia de interogare statistică sumară, restrînsă doar la un număr limitat de întrebări, la care se poate răspunde în sistem binar, prin „da“ sau „nu“ şi cu atît mai puţin nu e justificat să „denumim“ „interviu“, ceea ce de fapt este o *convorbire.*

Urmărind „interviurile“ care se publică în presă, sau cele care se pot asculta şi vedea la radio şi la televiziune, avem prilejul să facem o foarte bună şcoală, dacă ştim să privim cu ochi critici, tehnicile, uneori excelente, alteori foarte defectuoase, ale celor care fac reportajele sau duc „convorbirile“.

La „interviu“, tehnica constă în a pune o întrebare şi a aştepta un răspuns. La „convorbire“ (căruia francezii îi spun „entretien“) regula de bază este să vorbeşti tu cît mai puţin, pentru a lăsa pe celălalt să vorbească, tu neintervenind decît rar şi discret, pentru a menţine povestirea pe făgaşul ei.

Deseori însă, din infatuată prostie, ori poate chiar din timiditate, începătorul întru ale investigaţiei, atît ştiinţifice cît şi reportericeşti, crede că poate crea o atmosferă prielnică convorbirii, vorbind el fără încetare, nelăsînd anchetatului răgaz să plaseze şi el măcar o frază, furîn- du-i cuvintele din gură, sugerîndu-i termeni, intervenind ori de cîte ori i se pare că anchetatul ezită, că nu-şi găseşte vorbele, sau lasă să-i scape o concluzie. Mai ales dacă convorbirea este înregistrată, sentimentul că banda magnetică se derulează fără a înregistra nimic, provoacă panica anchetatorului care caută să umple golurile cu trăncăneala lui inutilă.

Dacă anchetatorul ştie mai bine despre ce e vorba, decît anchetatul, atunci „interviul“ şi „convorbirea“ devin inutile. Deseori, ascultînd înregistrările de la televiziune, te întrebi de ce mai are crainicul nevoie de interlocutori, cînd se dovedeşte a se pricepe el însuşi atît de bine în problemele dezbătute, încît ajută să se exprime şi pune el concluzii la cele afirmate de experţii chemaţi a-şi spune părerea în cele mai diferite domenii.

La acest păcat sînt cu atît mai îndemnaţi cei care anchetează informatori pe care îi socotesc inferiori din punctul de vedere al nivelului de învăţămînt şi al experienţei sociale.

Nu glumim deloc cînd sfătuim pe viitorul profesionist al anchetei sociale, să ia mai curînd lecţii de la profesionistele „ghicitoare“, în cărţi, în cafea, în bobi sau alte mijloace, ca să afle cum se poate scoate, din gura clientelei, informaţiile care îţi sînt necesare, pe care să le poţi formula apoi ca fiind „ghicite“; cum se urmăreşte mimica celui cu care stai de vorbă, atunci cînd îi sugerezi, pe încercate mai întîi lucruri vagi, dubitative, pe care apoi le poţi confirma sau abandona, după cum clientul respectiv dă semne de atenţie, de uimire, de confirmare, de neatenţie sau lipsă de interes.

Toate aceste învăţăminte îţi vor fi de folos în practica profesională, cînd ţi se va pretinde să faci faţă unor împrejurări nebănuit de diverse, folosind procedee şi vicleşuguri multiple pentru a convinge să ţi se dea, sincer şi rapid, informaţiile necesare şi pentru a controla dacă ele sînt sau nu sînt sincere.

Un bun anchetator social trebuie să ajungă la o adevărată virtuozitate în acest meşteşug; şi o poate face dacă are antrenamentul necesar.

Dacă, din nou, mi se îngăduie amintiri personale, pot spune că, deseori, în anchetele făcute în colective mari, cu numeroşi anchetatori, aveam grijă să rezerv pe cel mai dibaci dintre ei, pentru a rezolva cazurile în care ceilalţi eşua

SOCIOLBUC

seră. Era o adevărată plăcere profesională să vezi cum, trimiţîndu-l în case din care alţi recenzori fuseseră izgoniţi cu scandal, îl găseai peste un ceas, instalat la masă, la mare prietenie cu gazda şi cu ancheta de mult făcută.

Ba, între profesioniştii mai vechi, făceam deseori prinsoare cine poate, în mai puţin de cinci minute, să facă să bocească prima femeie care trece pe stradă, şi asta nu între patru ochi, ci într-o clasă de curs, ca demonstraţie de măiestrie profesională. Dar poate că şcoala cea mai bună a anchetatorului social este totuşi cea pe care ţi-o dă practicarea profesiei de asistenţă socială, în care „case work"-ul se combină cu ceea ce americanii numesc „counseling", adică „sfătuire".

Nimic mai gingaş decît situaţia în care te afli atunci cînd ai o convorbire profesională, de pildă cu un delincvent minor, pe care ţi-ai pus în gînd să-l „recuperezi", adică să-l pui în situaţia psihică şi materială de a se lua singur în stăpînire, de a recăpăta încrederea în el, de a avea curajul să o ia de la capăt, rupînd cu foştii lui prieteni, pentru a porni pe o cale nouă.

Tactul de care ai nevoie, puterea de sugestie de care trebuie să dai dovadă, capacitatea de înţelegere, de „empatie" de care trebuie să dispui, nu se capătă decît după un foarte lung antrenament, făcut sub privegherea şi îndrumarea unor mai vechi şi versaţi profesionişti. De aceea nimic mai penibil decît să vezi la televi- ziune„convorbirile" avute de unii reporteri, care cu toată vizibila lor bunăvoinţă, dar încă şi mai vizibila lor nepricepere, stau de vorbă cu bieţi copii delincvenţi, care odată trecuţi prin emoţia filmării, nu vor mai putea uita, în toată viaţa lor, trauma psihică pe care au suferit-o, expuşi fiind ca nişte animale de bîlci, în faţa a milioane de spectatori, în legătură cu fapte intime, care ar fi trebuit tratate cu menajamentul şi delicateţea cu care operează un doctor o rană extrem de sensibilă, dureroasă, cu cicatrizări posibile numai cu îndelungă răbdare şi în cel mai strict secret profesional.

Reacţiile uneori de extremă ruşine, alteori de bravadă a celor supuşi astfel la lumina crudă a „reflectorului" public, sînt, pentru orice profesionist care îşi cunoaşte meseria, dovada că respectivele „cazuri", sînt iremediabil pierdute din pricina incapacităţii profesionale a anchetatorului.

Căci una e să faci reportaje senzaţionale şi alta e să reeduci pe nişte nenorociţi de asociali.

b. Atitudini profesionale în cursul întrevederilor

Anchetatorul social poate avea o dublă calitate: de cercetător ştiinţific şi de activist social, calităţi cărora le corespund două atitudini parţial deosebite.

în amîndouă situaţiile, el începe însă prin a fi simplu investigator, rolul său mărginindu-se doar la a căpăta informaţii cît mai corecte. Ca atare atitudinea lui, în faza anchetei, trebuie să fie cea de aparentă neutralitate.

Anchetaţii trebuie puşi în situaţia de a putea vorbi liber şi nestînjeniţi, chiar dacă au a ne comunica fapte şi situaţii neplăcute. Cel mai mic semn de reprobare îi face să tacă sau să mintă. Ceea ce nu înseamnă că informatorul trebuie aprobat în orice ar spune, căci aceasta ar însemna să devii oarecum complicele faptelor şi atitudinilor lui, uneori reprobabile. De aceea investigatorul social nu trebuie să lase să se vadă pe faţa lui, din gesturile şi vorbele lui, decît o singură atitudine: cea a dorinţei de a se informa; mînat însă nu de o curiozitate indiscretă, ci de o curiozitate inspirată doar de dorinţa de a cunoaşte. Atitudinea lui profesională se aseamănă deci, cu cea a unui medic care ia în tratament un bolnav. Medicul, prin însăşi profesia lui, este dator să ceară informaţii asupra unor detalii de viaţă intimă; evident, doar în măsura în care obţinerea acestor informaţii este utilă stabilirii diagnosticului şi tratamentului de prescris. Aceste obligaţii îşi au primejdiile lor, pacientul avînd uneori tendinţa, mai ales cînd e vorba de un neuro-psihic să vadă în medic ceva mai mult decît

SOCIOLBUC

atîta şi anume un „confident", care ar avea de jucat în viaţa lui un rol mai intim. Medicul, cu experienţă, ştie însă, prin atitudinea lui profesională, de perfectă neutralitate, să ocolească asemenea primejdii. Pe de altă parte, el ştie să-şi mărginească curiozitatea în limitele absolut stricte ale necesităţilor profesionale şi în plus se află legat şi prin obligaţiile „secretului profesional" care îi interzic să facă uz de cele aflate în alt scop decît cel pur medical. Iată de ce, în condiţii normale, un medic nu poate lua în tratament pe propriile lui rude sau prieteni şi cu atît mai mult nu trebuie să stabilească relaţii de altă natură decît cele strict profesionale, cu pacienţii săi.

în aceeaşi situaţie se află şi investigatorii sociali, fie ei activişti ori ba. Şi ei au obligaţia să se informeze deseori asupra unor detalii de viaţă intimă, care nu li se dezvăluie decît pentru că au calitatea de a fi persoane neutre, profesionişti ai anchetei şi acţiunii sociale, ţinuţi să păstreze secretul profesional. Ei trebuie deci să ştie, întocmai ca şi doctorii, să menţină o atitudine de neutralitate, să oprească orice încercare de amestecare în viaţa celor pe care îi anchetează, în altă calitate decît cea strictă a profesiei lui. Curiozitatea îi este de asemenea mărginită la ceea ce este util în dezlegarea problemei investigate. Acţiunea sa este a unui tehnician, iar nu de complice sau părtaş sentimental la problemele individuale, familiale sau profesionale, ale celui anchetat.

Gradul de primejdie pe care îl cuprinde orice luare de contact cu anchetaţii, din acest punct de vedere este dealtfel divers după calitatea celui care anchetează. Astfel, deseori anchetatorul neactivist este considerat, de către cel cu care stă de vorbă, a avea totuşi oarecare putere pe lîngă autorităţi şi ca atare el se află pus în situaţia de a asculta plîngeri, sesizări de situaţii neplăcute, cu rugămintea de a interveni personal pentru rezolvarea unor cazuri personale, înmînîndu-se în acest scop petiţii sau diverse documente, în sprijinul celor cerute de anchetat.

Datoria anchetatorului este de a face să înţeleagă pe anchetat că nu intră în obligaţiile şi nici în puterile sale, de a se amesteca în probleme care ţin de alte organe de stat, administrative sau judecătoreşti. Cel mult îi poate arăta unde să se adreseze pentru a-şi expune plîngerile ; în nici un caz însă nu va face nici un fel de făgăduială, nu-şi va lua nici un angajament de a interveni, nici măcar ca trans- miţător al unei plîngeri scrise.

Cu totul alta e situaţia unui *activist social,* fie el „animator cultural", director sau metodist al unui Cămin, Case de Cultură, bibliotecă, ciclu de conferinţe sau cursuri, responsabil sindical pe probleme de cultură şi educaţie socialistă, educator în cadrul unor formaţiuni de diverse nivele, de la grădiniţă la o organizaţie de pionieri, şi U.T.C. şi cu atît mai mult dacă e un profesionist al asistenţei sociale, un organizator de servicii sociale de întreprindere sau de cartier.

în măsura în care asemenea activităţi vor să-şi întemeieze, aşa cum şi trebuie, întreaga lor acţiune pe baze ştiinţifice, adică pe o cunoaştere a realităţilor sociale cu care lucrează, ei vor face anchete sociale; cu toate acestea rolul lor de bază este să influenţeze purtarea oamenilor, să-i determine la luarea unor hotărîri, la executarea lor, la părăsirea unor deprinderi, la schimbarea unui mod de viaţă. Ei trebuie deci, ca după ce s-au informat asupra situaţiei, să-şi arate, clar şi hotărît, părerea, dezaprobînd sau aprobînd, mustrînd sau încurajînd, stăruind şi îndemnînd, subliniind ce este drept şi ce nu este, fără a lua totuşi poza permanentului moralizator, care refuză să înţeleagă psihologia celui cu care vorbeşte, ci îl judecă sumar, după cîteva criterii generale şi principii abstracte.

Influenţarea purtării oamenilor o pot obţine numai cei care inspiră stimă şi încredere. Dacă tu însuţi eşti neajutorat, un nelămurit, un acultural sau un om prea puţin pătruns de datoriile şi drepturile tale umane şi cetăţeneşti, este cu neputinţă ca cineva să accepte să-i fii îndrumător şi călăuză.

SOCIOLBUC

Iată de ce eficacitatea acţiunilor oricărui activist sccial atîrnă în bună parte de seriozitatea şi de nivelul atins în dezvoltarea personalităţii lui, deci de natura relaţiilor pe care le poate stabili cu cei cu care ia contact.

Fără familiaritate, fără ţinere la distanţă, anchetatorul social trebuie să-l facă pe cel pe care vrea să-l îndrume să aibă încredere în calităţile sale umane şi în capacitatea sa profesională.

în această privinţă greutăţile pe care le poate întîmpina un asemenea activist social, sînt mult mai mici decît ale altor anchetatori ai vieţii sociale, care muncesc în alte domenii ale ştiinţelor scciale, ale sociologiei, antropologiei, etnografiei, folclorului, lingvis- ticn, economiei sau psihologiei sociale.

în aceste discipline, anchetatorul este pus în situaţia de a justifica prezenţa lui într-o instituţie sau într-o familie. Şi este greu să explici celor neinformaţi că faci o anchetă cu scopul exclusiv de a afla care le este „psihologia socială“, „situaţia economică“, „limbajul“ sau alte asemenea lucruri, în dosul cărora cei anchetaţi sînt dispuşi să vadă mai curînd cine ştie ce capcane îndreptate împotriva lor. A cîştiga. încrederea oamenilor în asemenea condiţii este cu mult mai greu şi trebuie într-adevăr multă experienţă de teren ca să poţi ajunge totuşi la rezultate bune.

Activistul social ia însă contact cu anchetaţii în condiţii clare şi de la început acceptate. El vine să ajute şi să îndrume pe cei anchetaţi şi deci este de cele mai multe ori aşteptat şi primit cu bunăvoinţă. Deşi, mai rare, sînt şi cazuri în care anchetatorul are alte roluri decît de animator, îndrumător, sfătuitor şi uneori colaborator activ la rezolvarea unor probleme, caz în care el este de-a dreptul un „prestator de servicii“. Există situaţii în care anchetatorul e obligat să instrumenteze împotriva unui om sau a unei familii, atunci cînd se află în faţa unor fapte imorale, avînd mandatul legal de a face anchete putînd duce de pildă la consecinţele decăderii părinţilor din autoritatea lor faţă de copil. Dar şi în aceste cazuri, rolul activiştilor sociali este clar şi, vrînd-nevrînd, cei anchetaţi sînt siliţi să primească ancheta.

în schimb, poziţia activistului social este mai gingaşă decît a simplului cercetător pentru că el, încă din faza cînd „cercetează“, de fapt a şi început să „acţioneze“.

Dacă un filolog de pildă nu a reuşit să cîştige încrederea unui informator studiat pentru a-i cunoaşte dialectul, paguba nu este prea mare: alţi informatori îi pot lua locul, cu care se va putea înţelege mai bine. Dar activistul social nu îşi alege cazurile cu care lucrează. Ele i se impun de către necesităţile vieţii şi, în consecinţă, el nu îşi poate îngădui eşecul de a-şi pierde prestigiul sau a nu căpăta dintr-un început încrederea celor cu care lucrează. Ancheta nu este pentru el decît un prim pas, pentru o acţiune de lungă durată, iar nu un scop în sine. Ţinta lui este acţiunea şi de aceea ancheta lui trebuie purtată în aşa fel încît să nu-i îngreuieze ulterioara acţiune.

Simpla lui prezenţă, chiar din faza anchetei, este de fapt o acţiune, dovedind că societatea, prin el, a luat în mînă rezolvarea unui caz, în domeniul unei iniţiative, o îndrumare pe o altă cale, ceea ce este deseori suficient pentru a determina mobilizarea forţelor în anume scop.

Este util ca activistul social să se gîn- dească bine asupra acestor probleme, pentru ca să-şi controleze cît se poate de atent atitudinile şi să judece, cu fiecare nou prilej, felul în care va lua contact cu oamenii, pentru a avea cu ei „convorbiri“.

Activistul social trebuie să fie foarte atent la atitudinea sa profesională. Un prim contact ratat, nu mai poate fi reparat ulterior. Cine a eşuat în prima lui întrevedere, nu mai are şanse să reuşească în celelalte, încrederea odată pierdută, cu greu mai putîndu-se recăpăta.

„Operatorul de anchetă“ este cel care are cea mai uşurată situaţie. Cine se prezintă unui anchetat, într-o scurtă vizită, cu scopul de a obţine răspunsuri doar la

SOCIOLBUC

un număr mic de întrebări prevăzute într-un formular, nu are prea mult de luptat cu anchetatul pentru a se face primit în casă şi acceptat în rolul său de anchetator. El va fi socotit de cele mai multe ori drept un funcţionar, trimis cu un document oficial (formularul) şi ca atare, este de la început investit cu o „autoritate“ administrativă, ceea ce îi deschide porţile mai uşor decît oricărui alt cercetător particular. Sînt şi în aceste cazuri dificultăţi de întîmpinat, dar infinit mai mici decît în investigaţia socială propriu-zisă, putînd fi uşor învinse cu puţină abilitate. în schimb, rezultatele obţinute pe această cale nu sînt de calitatea celor rezultate în urma unor lungi convorbiri. Rolul de presupus „organ administrativ“ deschide desigur uşile, dar deseori închide gurile; căci oamenii se feresc să spuie ceea ce li se pare că ar putea fi interpretat în defavoarea lor de către oficialităţi. Afirmaţia mereu repetată, că lucrarea este „statistică“ şi deci „anonimă“ nu este întotdeauna crezută drept sinceră.

c. Modalităţi de luare a contactului cu informatorii

Luarea contactului cu informatorii este mult uşurată atunci cînd se lucrează într-o echipă numeroasă, care se instalează într-o localitate pe o durată de cîteva săptămîni sau luni avînd grija să folosească toate mijloacele de „mass media“ locale, pentru a face cunoscută prezenţa sa şi a explica scopurile urmărite.*

Personal, mărturisesc însă că mi-a plăcut mai mult munca de unul singur, însoţit cel mult de cîte un singur ucenic, apăsînd de preferinţă pe tehnica participării directe decît pe cea a interogărilor standard, adică procedînd cu totul altfel decît „operatorul de anchetă“, care se prezintă cu un formular în faţa unui informator, cu scopul de a-i pune o serie re- strînsă de întrebări, citindu-le nemijlocit aşa cum sînt formulate în formular. Aceşti „operatori de anchetă“ se descurcă destul de uşor, pentru că înşăşi sarcina lor este uşoară. Prea rareori întîmpină ei dificultăţi în executarea operaţiilor de înregistrare statistică pe care trebuie să le facă.

Ne gîndim însă la sociologii care au de rezolvat probleme complexe, uneori destul de subtile, implicînd un grad deosebit de erudiţie, un înalt nivel de profesionalizare.

Admiţînd că ei satisfac toate cerinţele profesionale elementare: pregătire teoretică, pricepere tehnică, simpatie sinceră faţă de oameni, înţelegere a dramelor umane, bună credinţă, ei tot vor avea dificultăţi în luarea contactului cu oamenii. A fi anchetator social lucrînd individual, adică prezentîndu-te de unul singur într-o familie, într-un grup de oameni, sau în faţa unui singur om, înseamnă a şti să obţii de la cei cu care lucrezi acceptarea ta într-un anumit „rol“, în cadrul unui„sta- tus“ de sociolog, pe care, de obicei, opinia publică nu l-a omologat încă, adică nu-1 cunoaşte şi deci nu-1 recunoaşte ca atare.

Oamenii pe care îi anchetezi sînt deci dispuşi la început, să-ţi atribuie cu totul alte roluri decît cel pe care îl ai. într-o fabrică, te vor socoti „normator“; sau vor crede că eşti un „inspector“ trimis de direcţie împotriva lor; sau dimpotrivă, trimis de vreun organ superior împotriva direcţiei. într-o mahala de oraş sau la sat, te vor crede trimis de autorităţile fiscale, la control; şi aşa mai departe.

Anchetatorul trebuie deci să impună acceptarea rolului său de „anchetator social“, ceea ce îi va fi mai greu sau mai uşor după nivelul cultural al mediului în care lucrează, dar şi după puterea sa de convingere.

în foarte multe împrejurări, eşti obligat la început să accepţi a juca roluri întru- cîtva străine de cel de „anchetator“, dacă ele sînt mai uşor primite de anchetaţi şi dacă fizicul şi portul tău li se potriveşte.

Un sociolog foarte tînăr va fi crezut pe cuvînt cînd va spune că este un „student“ în preajma intrării în profesie, care se informează de la cei mai bătrîni

SOCIOLBUC

decît el, ca să înţeleagă mai bine rosturile vieţii. Acelaşi argument nu va mai prinde dacă este mai în vîrstă decît cei anchetaţi, în schimb va putea sta liniştit de vorbă cu bătrînii, dacă va aduce vorba despre „amintirile lor din tinereţe“, comparîn- du-le cu situaţiile de azi.

Meseria de anchetator pretinde deci o capacitate destul de mare de „actorie“, de adaptare la roluri diferite, dupâ^căz, potrivit chipului în care ai sau nu ai „fizicul rolului“. Uneori te înfăţişezi ca „istoric“ în căutare de documente vechi şi de tradiţii locale; alteori, ca folclorist iubitor de cîntece şi basme. Alteori drept ce te îndeamnă însuşi anchetatul (în caz că rolul îţi convine): de pildă inginer, geograf arheolog, geolog, dacă întîmplător el ştie că există asemenea roluri sociale şi începe prin a ţi le atribui.

în cazul cînd observaţia sociologică se face prin tehnica „participării“ personale, gradul de camuflare a rolului tău merge pînă la perfecta încadrare în status-ul pe care ţi-1 atribui în grupul pe care îl studiezi: muncitor în fabrică, profesor în şcoală, negustor într-un magazin etc.

Aceste proteice înfăţişări nu înseamnă oare o lipsă de sinceritate, o fraudă? Socotim că nu, de vreme ce sînt făcute cu totală bună-credinţă, adică fără a voi să înşeli pe cineva, în dauna lui, ci doar din simplă obligaţie profesională, menită să uşureze primul tău contact cu oamenii străini.

Lucrînd însă mai mult timp cu un informator, vei sfîrşi prin a-1 lămuri, aşa cum se şi cuvine, exact şi sincer, despre ce anume cauţi şi care îţi sînt rosturile.

Adaug că în ultima vreme, de cînd cu radioul şi televiziunea, din ce în ce mai mult se obişnuiesc oamenii cu ideea că există „anchetatori sociali“ şi deseori ţi se întîmplă să fii luat drept un corespondent al radioului în exerciţiul funcţiunii. Mai ales, evident, dacă foloseşti şi magnetofonul şi cu atît mai mult, filmul.

Pentru a arăta mai limpede chipul în care am văzut întotdeauna rezolvarea problemei contactului cu realităţile sociale, în tehnica specifică a vechii şcoli din Bucureşti, în care „participarea personală şi directă“ era imbinată cu o tehnică a „convorbirii libere“, cu temă şi fără temă, mi-aşi îngădui să reproduc cîteva pagini din vechiul meu volum din 1934.

Spuneam atunci că, în faza de cercetare, grija cercetătorului la teren trebuie să fie aceea de a nu-şi face simţită prezenţa. Oricare ar fi faptele care ţi se înfăţişează, nici un gest din partea ta nu trebuie să arate că, faţă de ele ai luat o atitudine. Trebuie să simulezi o perfectă concordanţă cu mediul, aşa ca aproape să nu te bage nimeni de seamă. O pastişare a obiceiu-rilor locale este datoria cea mai imperioasă. Lucrul poate să fie dezagreabil. Intrînd de pildă, din casă în casă, în chip de vizită, ţi se poate întîmplă să fii silit să te aşezi mereu la masă şi să mănînci din pură obligaţie profesională. Sau la nuntă, să bei şi tu din plosca comună, oricare ar fi riscurile care ar decurge pentru tine, sau să asculţi fără ruşine pornografiile din şezători, în special cele ale babelor.

De obicei, prezenţa ta în mijlocul sătenilor dă loc la bănuieli şi atîta timp cît nu vei fi reuşit să-ţi cîştigi prietenia lor, nu vei putea strînge nici un material folositor. De aceea un lucru de care va trebui să se ferească cercetătorul la teren, este şi acela de a nu lucra decît cu informatorii care îi sînt de la început binevoitori. Părăseşti foarte curînd pe cine te primeşte prost şi nu mai calci în casa celui care te-a poftit scurt afară. Faptul constituie o greşeală foarte mare. Sosit într-un sat, eşti obligat, de necesităţi practice, să iei în primul rînd contact cu funcţionarii săteşti şi cu fruntaşii. Toţi nemulţumiţii satului vor refuza, de aceea, să stea de vorbă cu tine. Te vor confunda cu oficialitatea şi, din spirit de prudenţă, vor evita să te întîlnească. însă experienţa arată că tocmai aceştia sînt cei mai buni informatori. Insistînd, zi de zi, omul tot va sfîrşi prin a-ţi vorbi şi recalcitranţii de la început vor ajunge a fi tocmai

SOCIOLBUC

oamenii tăi de încredere. Dacă îmi este îngăduit, voi aduce aci, mărturie, amintirea unui sătean vrîncean pe care-l bănuiam a avea în casă documente vechi şi care refuza cu îndărătnicie să mă primească măcar în ogradă. A trebuit, într-o excursie ulterioară, să aştept în marginea satului pînă s-a lăsat noaptea, să viu să-l deştept din somn şi să-i arăt că dacă nu mă primeşte, sînt silit să dorm pe uliţă. Făcînd apel la simţămîntul datoriei pe care o avea de a se purta bine cu oaspeţii străini, am putut abia să fiu primit în casă şi apoi, pe încetul, să-l aduc pînă la momentul cînd, punînd mîna pe lopată, a mers cu mine în fundul grădinii, ca să-şi dezgroape „buciumele“ cu acte.

Această muncă de înfrîngere a relei voinţe a săteanului o poate însă face numai acela care ştie să arate că vine în casa lui fără scopuri materiale, acela care lasă orice mîndrie deoparte şi ascultă, cu bună cuviinţă şi interes, informaţiile care i se dau. Un informator pe care n-ai reuşit astfel să ţi-l faci prieten, te va înşela întotdeauna. Şi te va înşela în mai multe privinţe; îţi va tăinui lucruri pe care le socoteşte a-i fi dăunătoare; cînd îi faci bugetul, de pildă, dacă va avea cît de vag impresia că eşti un agent al fiscului, datele pe care ţi le va da, vor duce totdeauna la un buget deficitar. Dacă nu va fi convins că informaţiile pe care i le ceri, constituie pentru tine un secret profesional, de ruşinea celorlalţi oameni, el îţi va tăinui de pildă datoriile pe care le are, în cazul cînd opinia publică a satului socoteşte datoriile ca un lucru de ruşine. Sau dimpotrivă săteanul va căuta să se laude în faţa ta. Să-ţi spună toate acele lucruri pe care crede el că ţi-ar face plăcere să le găseşti. Va evita să-ţi vorbească şi să judece cum face de obicei, pentru a se înfăţişa într-un chip cît mai apropiat de cel orăşenesc. Mai ales învăţătorii, preoţii şi toţi aceia care au grija vieţii culturale a satului, vor tinde întotdeauna a scoate din satul lor un sat „model“.

d. Locul întrevederii

Acesta depinde în primul rînd de natura convorbirii care urmează să aibă loc, precum şi de împrejurări concrete, în- tîmplătoare.

în principiu, activiştii sociali dispun de o încăpere în care pot primi pe cei cu care vor sta de vorbă. Uneori, cel care are nevoie de ajutorul sau sfatul unui activist social, va veni el însuşi, solici- tînd să fie primit.

Avînd în vedere această eventualitate, biroul unde lucrează activistul social trebuie pregătit anume în acest scop. în general, în toate serviciile care au contact cu publicul, funcţionarii care le deservesc trebuie să aibă deprinderea politeţii, sentimentul că sînt în serviciul publicului, iar nu publicul în serviciul lor. Dar într-un serviciu social, oricare ar fi el, de întreprindere, de cartier, la un cămin cultural şi cu atît mai mult într- un serviciu de asistenţă socială, această regulă este esenţială. Oricine vine de solicită ceva de la un asemenea serviciu trebuie să fie primit cu toată atenţia. Biroul în care intră, trebuie să fie curat, ordonat, denotînd cea mai perfectă regulă.

Biroul oricărui serviciu social nu este un simplu „birou“ ci, un „birou de consultaţii“. Oamenii vin aci pentru a cere un sfat, o îndrumare, un sprijin, într-o situaţie pe care nu o pot descurca singuri. Uneori consultaţia are caracter juridic, arătîndu-se celui în cauză drepturile pe care le are şi modul în care ele pot fi valorificate. Alteori, îndrumarea este pedagogică, constînd în sfaturi cu privire la rezolvarea greutăţilor pe care le ridică un copil, sau un elev care pune probleme. Alteori consultaţia are un caracter mai intim, urmărind darea de sfaturi în probleme de conflicte de ordin personal, familial, sau profesional. în toate aceste cazuri e necesar ca în biroul de consultaţii să nu rămînă, în tot timpul convorbirii, decît cel care dă şi cel care primeşte o consultaţie. Sînt însă cazuri cînd o anume persoană este necesar să fie

SOCIOLBUC

chemată într-un grup de oameni, de pildă la sediul organizaţiei politice sau de masă, de care ţine, la o consfătuire cu un colectiv de colegi, de profesori, sau în alte asemenea grupe, ceea ce dă convorbirii un caracter mai oficial şi deci o importanţă sporită.

Anchetatorii sociali nu au însă totdeauna posibilitatea de a chema la ei pe cei cu care doresc să stea de vorbă şi de altfel nici nu au neapărat interesul să o facă.

Mai ales acei sociologi, care lucrează în cadrul unei cercetări ştiinţifice de specialitate, precum şi foarte mulţi din profesioniştii care, fără a fi sociologi, sînt totuşi obligaţi a face anchete sociale (precum profesorii, medicii etc.) vor fi deci puşi în situaţia de a merge ei, chiar nechemaţi, la locul unde se pot întîlni cu informatorii doriţi, de cele mai multe ori la domiciliul acestora.

Greutăţile unei asemenea luări de contact sînt deosebit de mari şi deseori, ele sînt cele care fac ca mulţi sociologi să părăsească meseria de anchetatori sociali, preferînd-o pe cea mai comodă, a şoarecilor de bibliotecă. Totuşi, stăruind în activitatea aceasta, profesioniştii mai bine dotaţi pentru munca de teren, sfîrşesc prin a deprinde tehnica vizitării informatorilor, astfel că rareori li se mai întîmplă să se lovească de refuzuri de a sta de vorbă, pe care pînă la urmă, tot le răzbesc, deseori recalcitranţii dovedindu-se a fi tocmai cei mai interesanţi dintre informatori; în tot cazul, experienţa arată că cea mai bună lecţie de sociologie practică, rămîne tot cea pe care francezii o numesc „faire du porte â porte“, adică a merge cu o anchetă, din poartă în poartă, luînd la şir casele unei străzi sau uliţe de sat. Cine nu a făcut în repetate rînduri acest exerciţiu de intrare în case străine, fă- cîndu-se primit, luat în serios şi ascultat, acela nu poate spune că este un „anchetator social de profesie“.

Se pot da, pentru a uşura deprinderea acestui meşteşug, oarecari sfaturi.

e. Timpul şi durata întrevederii

Ca regulă generală ori de cîte ori e cu putinţă, data şi ora vizitei la domiciliu se anunţă din vreme, ţinînd seama şi de programul de lucru al anchetatului cît şi al nostru.

Sînt însă cazuri cînd este nevoie ca vizita să nu fie anunţată. în special activiştii sociali sînt deseori puşi în situaţia de a se prezenta inopinat. De exemplu, pentru a vedea modul în care este îngrijit un copil în „plasament familial“ nu este indicat ca vizita să fie anunţată. Trebuie ca activistul social să constate felul în care copilul este îmbrăcat, care sînt activităţile lui gospodăreşti, aşa cum se petrec ele în mod obişnuit, iar nu aranjat în mod special pentru a „face faţă“ unei vizite anunţate.

De aceea este necesar ca fiecare anchetator să judece de fiecare dată dacă vizita la domiciliu trebuie anunţată sau nu.

Vizitele la vecini, la rude, la locurile de muncă se fac de asemenea, anunţate sau neanunţate, după cum este cazul. Ori de cîte ori este posibil, anunţăm venirea. în felul acesta se scuteşte pierderea de vreme. Dacă nu este posibil sau dacă socotim că este mai prudent să nu vestim că vom veni pentru a lua informaţii despre o anumită persoană sau situaţie familială, vom face vizita pe neprevăzute. Ora la care mergem în familie sau la diverşi informatori trebuie şi ea hotărîtă după o judecată, în raport cu orele de serviciu ale diverşilor membri ai familiei. Uneori este necesar să nu găsim acasă decît numai pe unul din membrii familiei, alteori este util să-i întîlnim adunaţi pe toţi. în zilele de lucru, în zile de repaus, în orele de dimineaţă, sau de după-amiază, vizitele vor fi în aşa fel calculate încît munca să dea maximum de rezultate.

întrevederea trebuie să aibă o durată care să corespundă necesităţilor de investigaţie (sau şi de acţiune) prevăzute pentru vizita respectivă. Nu sînt indicate nici întrevederile prea scurte, care lasă impresia de superficialitate>

SOCIOLBUC

nici cele prea lungi, care să obosească pe cei anchetaţi.

în general, cînd întrevederile trebuiesc repetate primele întrevederi trebuie să fie mai scurte. Pe măsură ce anchetaţii s-au obişnuit cu noi, întrevederile pot fi mai lungi. Ele nu trebuie însă niciodată să se transforme în vizite prelungite, dincolo de timpul necesar obţinerii de informaţii sau ducerii acţiunii.

f. Sfîrşilul întrevederii şi controlul rezultatelor

Am văzut necesitatea stabilirii duratei fiecărei luări de contact.

Debutantului în investigaţia socială îi este necesară această stabilire şi pentru a întrerupe la timp convorbirea. Deseori, începătorii mărturisesc, scuzînd durata mare a întrevederii avute, că „nu mai puteau pleca din casă“, „nu li se dădea voie să plece“. Nimic mai contra-indicat decît pierderea inutilă de timp a întrevederilor care nu se mai sfîrşesc, a convorbirilor care trenează fără nici un rost.

înainte de a pleca de la cel anchetat, facem un scurt examen mintal autocritic al rezultatelor obţinute, comparîndu-le cu punctele ce trebuiau atinse şi care fuseseră stabilite prin gîndirea preparatoare făcută.

în cazul cînd am avut de completat un formular, controlăm dacă nu au rămas rubrici fără răspuns.

Dacă este cazul, notăm în agendă data, locul şi scopul unei întrevederi ulterioare.

g. Notarea şi transcrierea rezultatelor

Una din dificultăţile pe care le resimt începătorii în investigaţia socială este teama de a nota în faţa informatorului. Jena pe care o încearcă de a scrie, în timp ce anchetatorul vorbeşte, este contagioasă, transmiţîndu-se şi anchetatului.

Dar nenotînd în scris, memoria degradează observaţia ştiinţifică într-una empirică. Detaliile concrete pier, unele date sînt denaturate.

De aceea, cu toată jena, este necesar ca investigatorul să noteze în scris. Notarea nu după terminarea anchetei, ci notarea simultană efectuării anchetei este cea indicată.

Este recomandabil să începem ancheta cu carnetul de note şi creionul în mînă. în felul acesta este înlăturată jena de a scoate carnetul pentru a nota, precum şi greşeala de a-1 scoate pentru a nota doar cînd ceva ţi se pare deosebit de important. Obişnuindu-1 pe anchetat cu notarea permanentă a celor discutate, îl facem să privească acest lucru ca o îndatorire profesională obişnuită a noastră. A scoate carnetul şi a nota doar unele informaţii, îl face atent, bănuitor, reţinut. Gestul de a scrie trebuie să devină natural şi pentru investigator şi pentru anchetat.

Notarea în scris în timpul convorbirii nu trebuie să ne facă absenţi. Participarea noastră trebuie să fie tot atît de vie ca şi atunci cînd nu am nota nimic, ascultînd, dirijînd convorbirea, obser- vînd mimica anchetatului. De aceea se notează numai ceea ce este esenţial. Excelentă pentru investigatorul social este notarea stenografică, deoarece nu răpeşte mult timp.

Completarea celor notate sumar, ca şi notarea — în cazurile extrem de rare în care nu putem scrie în faţa anchetatului — se fac îndată după terminarea convorbirii, imediat după ce nu mai putem fi văzuţi de anchetaţi. Se scrie pe scurt, tot ceea ce este util, impresii, observaţii, frînturi de conversaţie.

Amînarea notării — în special dacă urmează să se mai efectueze imediat şi o altă anchetă — echivalează cu renunţarea la buna calitate a muncii profesionale.

Imediat după ajungerea la birou, notele succinte luate se transcriu. Aceasta permite nu numai fixarea detaliilor, dar şi sistematizarea pe capitole a observaţiei şi verificarea ei critică.

SOCIOLBUC

h. Repetarea convorbirilor

în cursul unei acţiuni de lungă durată, prilejurile de a avea convorbiri cu cei cu care lucrăm sînt multiple. Ele se repetă la anumite intervale, potrivit necesităţilor acţiunii.

Dar chiar în cazul cînd nu am duce o acţiune, investigaţia socială ca atare, pentru a fi de bună calitate, trebuie repetată.

Revenim deci în anchetă, asupra aceluiaşi individ sau aceluiaşi grup sau familie, de mai multe ori, reîncepînd convorbirea.

i. Gîndirea preparatoare

Cînd am analizat variantele întrevederilor şi posibilităţile diferite de determinare a locului sau timpului în care ele urmează să aibă loc, cînd am înfăţişat tipurile de convorbire şi modul lor de utilizare, de fiecare dată s-a remarcat necesitatea ca ele să urmeze un anume plan de desfăşurare a lucrărilor de contact. Tehnicile de investigaţie care trebuie urmate sînt deci stabilite în mod diferenţiat, pe fiecare caz în parte.

Această operaţie, de importanţă esenţială în investigaţia socială se numeşte „gîndirea preparatoare". Este vorba de alcătuirea planului mintal care prevede cînd se va desfăşura întrevederea, stabilind în amănunt tehnicile de lucru şi punctele de atins în investigaţie.

în alcătuirea acestui plan se ţine seama de condiţiile specifice ale fiecărui caz, de scopul urmărit în întrevederea care urmează, de fişele de investigaţie alcătuite în întrevederile anterioare.

Cînd luăm a doua oară contact cu un anchetat, avem datoria să ştim ce am vorbit prima oară, numele oamenilor, ce anume ne-au declarat, pentru a putea continua investigaţiile de la punctul unde le-am lăsat. Nimic nu distruge mai mult încrederea pe care anchetatul trebuie să o aibă în noi, decît prilejul pe care i l-am putea da de a vedea că am confundat datele care îl privesc, că am uitat proble mele pe care le are sau acţiunile pe care le-am întreprins.

Evident că gîndirea preparatoare nu trebuie să constituie un cadru rigid pentru desfăşurarea întrevederii. Ea a stabilit tehnicile de cercetare şi temele care trebuie atinse în convorbire. Dar în timpul întrevederii apar situaţii noi, care conduc la modificarea planului iniţial. De aceea gîndirea preparatoare dă doar indicaţii care trebuie să se adapteze necontenit desfăşurării concrete a întrevederii.

Subliniem rolul pe care îl are gîndirea preparatoare, întrucît el este esenţial investigaţiilor pe care le facem. Realizarea unei observaţii complete şi sistematice nu este posibilă fără stabilirea tuturor elementelor ce trebuie înregistrate în cursul luării de contact.

Memorînd temele de investigaţie pe care le indică îndrumătorul de problemă, adaptîndu-le cazului concret şi stadiului de lucru în care ne aflăm cu anchetatul, gîndirea preparatoare pe care ne-o facem asigură eficienţa maximă a întrevederii.

în principiu, ceea ce se numeşte „gîn- dire preparatoare" se poate analiza în mai multe faze:

O primă fază, este aceea a formării şi studierii unui dosar. înainte de a avea o primă convorbire cu cel anchetat, strîngem despre el toate informaţiile pe care le putem căpăta, luînd contact cu organele care îl au în priveghere (policlinică, loc de muncă etc.). Studiem „calificativul administrativ" ce s-a dat cazului şi judecăm toate elementele de informaţie pe care le-am putut strînge astfel.

O a doua fază, constă în elaborarea unui plan de muncă: ne fixăm care sînt observaţiile de obiecte şi de acţiuni pe care va trebui să le avem în vedere, care ni se par adică a fi în legătură cu problema ce avem de dezlegat şi ne precizăm şi temele pe care le vom aborda în timpul convorbirii, recitind îndrumătoarele şi judecind care anume teme prevăzute în îndrumător vor fi probabil importante în lămurirea cazului cercetat. Ne fixăm şi cîteva „întrebări de control"

SOCIOLBUC

pe care să le punem în timpul convorbirii.

A treia fază este de natură pur psihologică; înarmaţi cu toate informaţiile de care dispunem şi hotărîţi asupra unui plan de atacat problema, în drum spre domiciliul asistatului, recapitulăm mintal cele ştiute şi hotărîte şi intrăm în rolul nostru de anchetator. Aceasta înseamnă că înlăturăm orice gînd străin de acţiunea pe care vrem să o facem, ne concentrăm asupra problemei, punîndu- ne adică în dispoziţia sufletească necesară pentru a ne dedica toate puterile trebii pe care o facem. Lăsînd de o parte grijile noastre particulare, ne transformăm într-un profesionist anchetator, a cărui întreagă putere de judecată se centrează pe problemele însăşi ale anchetei.

2. TEHNICILE CONVORBIRILOR

Încercînd să sistematizez practica noastră de teren cu privire la modul în care se pot purta convorbiri cu un maximum de rezultate, am schematizat astfel etapele şi categoriile diverselor feluri de a purta o convorbire:

a. Fazele convorbirilor

în mod obişnuit o convorbire ar trebui să treacă prin următoarele faze:

— să înceapă cu o convorbire de politeţe şi de creare a unei atmosfere prielnice.

— să urmeze apoi o expunere liberă, provocată, apoi de

— o convorbire centrată pe temă, încheiată cu

— o interogare sistematică şi

— din nou o conversaţie de politeţe şi de rămas bun.

Dar după diferitele împrejurări în care ne aflăm putem apăsa pe una sau pe alta din aceste faze, în mod deosebit, intervertind la nevoie unele faze, întreru- pînd de pildă interogarea sistematică pentru a da curs unei povestiri libere sau pe temă.

Convorbirea se mlădiază de altfel şi după scopul pe care îl urmărim. Un „operator de anchetă“ nu are nici timpul şi nici priceperea de a provoca convorbiri libere sau a le îndruma pe teme sau a interoga sistematic o anume problemă. Menirea lui e doar de a obţine un număr limitat de răspunsuri la un număr limitat de întrebări. Dimpotrivă, atunci cînd un anume informator ne interesează în chip deosebit, cînd socotim că e necesar să-l punem să-şi povestească pe îndelete viaţa, sau cînd vrem să stabilim felul în care concepe el lumea şi prezenţa lui în lume, adică „Weltan- schaung“-ul lui, filozofia lui de viaţă, enciclopedia cunoaşterilor lui, repertoriul său folcloric, atunci e uneori cazul să stăm de vorbă cu el zile şi nopţi întregi, timp de săptămîni şi luni de zile.

Evident că în asemenea cazuri nu mai respectăm „fazele“ convorbirii, ci folosim mai mult convorbirea spontană, provocată succesiv pe cîte o temă, mereu alta de' fiecare prilej de convorbire.

b. Convorbirea de politeţe

Atît la începutul cît şi la sfîrşitul unei con- vorbiri, procedăm la o aşa-numită convorbire de politeţe (convorbire „de bună ziua“) care constă în exprimarea formulelor convenţionale de bună creştere,în fraze banale, aşa cum le schimbă între ei oamenii, în viaţa lor de toate zilele. Scopul urmărit este înlăturarea atmosferei de jenă, sau de suspiciune, care se poate naşte cînd un anchetator dă buzna peste anchetat, intrînd nitam-nisam în fondul anchetei. Ca o convorbire să se desfăşoare aşa cum trebuie, e necesar ca o atmosferă de încredere, de simpatie chiar, să se instaleze între cele două părţi, care îşi stau faţă în faţă şi se măsoară mai întîi din ochi, înainte de a începe vorba.

Sînt de ţinut în seamă nu numai cuvintele pe care le spui, ci şi gesturile

SOCIOLBUC

pe care le faci. Ținînd seama de obiceiurile locului, te vei conforma lor. Va trebui să știi cînd poți să iei loc, cînd trebuie să rămîi în picioare, cînd și cui trebuie să dai mîna, în ce ordine și în ce fel saluți pe cei din casă, ce faci ca să scapi de obligația de a lua dulceață, a bea cafea sau țuică, cum procedezi ca să rămîi în patru-ochi cu cel interogat, sau dimpotrivă să faci să participe toți membrii familiei sau ai grupului cu care ai interes de a lucra.

Această etapă a convorbirii ridică deci probleme de bună creștere, cu singura dificultate a cunoașterii regulilor de bună cuviință ale mediului social în care lucrezi, care pot fi altele decît cele de la tine de acasă.

c. Convorbirea liberă, provocată

Are drept scop să pună pe anchetat în situația psihologică necesară ca să înceapă a povesti ce știe despre tema a cărei lămurire o urmărești. Trebuie să faci în așa fel încît povestirea lui să curgă spontan, nestingherită și mai ales neîntreruptă de noi. în acest scop, întrebarea pe care i-o punem trebuie să aibă un caracter cît mai „general“, cît mai vag posibil.

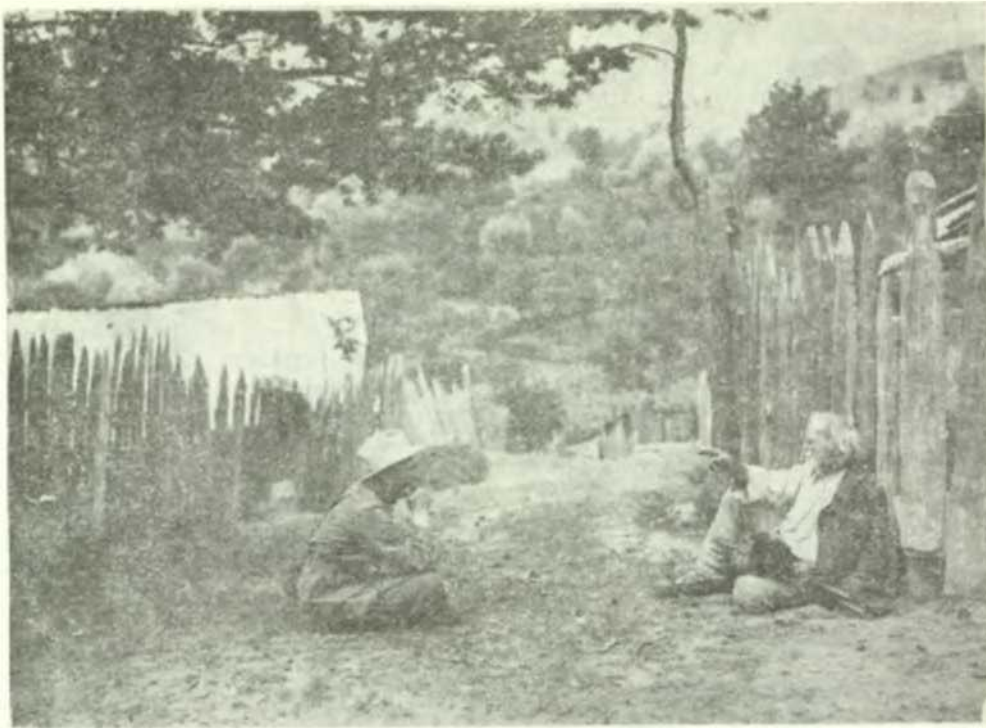
De pildă, aducînd vorba despre activitatea culturală, îl întrebăm ce părere are el despre activitatea culturală din mediul lui social (de la el din sat, de la el din uzină, de la el din cartier etc.). întrebat în felul acesta, mai ales atunci cînd vom sta de vorbă cu cineva care nu a luat parte în prealabil la nici o convorbire colectivă inițială, cel întrebat s-ar putea să nu aibă absolut nici o părere, adică problema culturală să nu-1 fi preocupat în nici un fel; sau să aibă păreri complet greșite; sau să fie neinformat asupra activității culturale a grupului din care face parte.

Asemenea situații ne interesează în mod deosebit. E mai important să aflăm cîți oameni rămîn străini de activitatea culturală decît să obținem răspunsuri forțate prin punere meșteșugită de întrebări precise.

Cu un asemenea anchetat străin de problemele culturale, convorbirea va continua pentru a afla de ce anume nu are o preocupare culturală. Este oare vorba de o lipsă totală de interes, din necunoș- tință de cauză? De un anume nivel cultural și de învățămînt, foarte slab, de o atitudine potrivnică felului în care e dusă munca culturală, de o lipsă de timp, de greutăți personale, de deficiențe fizice, psihice sau morale? Desigur vor fi pu(ini cei care se află în asemenea situații, complet străini de preocupările culturale, în acest caz va fi necesar să-l lăsăm pe el să spună ce-i vine la socoteală, în mod firesc, el va începe cu ceea ce i se pare lui că este de primă importanță și va trece apoi, pe rînd, la ce crede că e mai puțin important. Vom observa în felul acesta, pe de o parte care este „sfera culturii“ pe care o poate el cuprinde, care nu este decît rareori completă, ci mai totdeauna parțială, fragmentară, omul alegînd din „cultură“ doar anume aspecte, care i se par a fi mai potrivite cu dorințele și nevoile lui. Pe de altă parte, vom observa că în enumerarea temelor culturale, chiar fără să-și dea seama, el le ierarhizează, dînd întîietate unora în pofida altora.

La fel putem proceda oricare ar fi tema despre care vrem să vorbim. îl putem îndemna să ne spună ce crede el despre cooperativa agricolă de producție al cărui membru este și vom fi atenți la ce anume aspecte se oprește înaintea oricăror altora; deci care sînt aspectele pe care le socotește prioritare, ceea ce este, din punct de vedere psihologic, foarte semnificativ. Evident, cu condiția ca anchetatul să fie sincer și să nu se simtă obligat să rostească o lungă cuvîntare formală, compusă din toate lozincile pe care le-a memorat. Sau îl putem aduce să vorbească mai pe larg de problemele echipei de muncă din care face parte, sau despre „navetism“, sau despre „generația asta, a tinerilor din ziua de azi“,

SOCIOLBUC

Anchetă prin „convorbire“ liberă (Nerej-Vrancea, 1938).

şi aşa mai departe, potrivit scopului cercetării noastre.

Putem avea, folosind această tehnică, unele eşecuri; căci unii oameni sînt din firea lor tăcuţi, scumpi la vorbă; sau care se exprimă foarte greu; sau care nu-şi dezgheaţă limba decît dacă au un public care să-i asculte. Sînt alţii, „povestitori“, cărora le face plăcere să vorbească, să se asculte vorbind, să vadă că sînt ascultaţi cu atenţie. Ba sînt şi unii din cale afară de guralivi, care, odată porniţi, nu se mai pot opri, vorbind fără continuitate logică, abătînd mereu firul povestirii spre alte subiecte decît cele iniţial aflate în discuţie. Aceştia trebuie deci, din cînd în cînd, readuşi la temă, cu cîte o întrebare scurtă, de rapel.

Dar cînd ai norocul să dai peste un bun informator, tot ce îţi povesteşte poate fi un document de cea mai mare valoare, uneori chiar de o rară frumuseţe literară.

Convorbirile acestea, „libere“, în care anchetatul este deci lăsat să înşire temele într-o anume ordine de preferinţă personală, formulînd aşa cum vrea, modul lui de gîndire despre problema luată în convorbire, se înregistrează şi se transcriu cu grijă. în condiţii tehnice bune, textele se stenografiază; sau şi mai bine, se înregistrează la magnetofon şi se transcriu apoi cuvînt cu cuvînt. O convorbire de acest fel durează uneori ore întregi. Sînt anume anchete, adîncite, care cer şi cîte o zi întreagă, ba care chiar trebuie repetate în nenumărate zile, la intervale regulate, numai astfel putîndu-se lămuri deplin anume aspecte ale cîtorva probleme deosebit de importante.

Sînt cercetători care au reuşit să redea inteligibil, sub o formă tot atît de dramatică cît poate fi un roman, viaţa socială a unui anume grup familial, prin simple

SOCIOLBUC

înregistrări a convorbirilor avute cu fiecare din membrii grupului.[1]

Alteori, dimpotrivă, convorbirile libere sînt folositoare cînd te afli în prospecţiune sau în scurte „vizitaţiuni“ prin sate în care nu ai de gînd să rămîi multă vreme, dar despre care totuşi vrei să afli cîte ceva.

Iată de pildă ce am putut nota, în 1950, în satul Piatra, pîlc de 120 de case înșirate pe drumul de culme care leagă Stoeneștii de Cîmpulung. Şerpuind, o cărare urcă la vreo 400 de metri deasupra văii Dîmboviţii. O biserică pe un tăpşan, cu cîteva case răzleţe. Apoi, singuratece, altele, risipite, pe dealuri. Apă nu e decît jos, în Dîmboviţa sau în Argeşel. „Doar la pădure e fîntîni“. Pe garduri, semnele unei vieţi pastorale: oase de cal, puse şi în vîrf de pari sau prin pomi, „nu se ştie pentru ce“; căci oamenii „nu le-au prins înţelesul“, „poate pentru nişte boale“; „sunt aşa, rămase din bătrîni“.

Dar sînt şi pomi „doborîţi“, cu frunza tăiată şi depozitată în „frunzare“ prin curţi. întreb deci pe primul bătrîn în- tîlnit în cale cum merg treburile cu oie- ritul „transhumant“ şi acesta ne spune, potrivit psihologiei caracteristice vîrstei, cît de mai bine erea pe vremuri.

„Era bine pe timpurile acelea, că ereau boieri cu moşii întinse. Acum s-a făcut lume; treci dela unul la altul şi te ia cu bătaia, toţi! Acum sînt oameni răi; sar cu prăjina de ne omoară.

Pe vremuri, ne amestecam mulţi, cu oile, în pîlcuri. Scoteam certificat de la doftor că oile sînt sănătoase, de ciobani cîţi sînt, de măgari... şi plecam şi nu dădeam acasă decît cînd dădea iarna.

Iarna, acasă, ne alegeam oile şi le ţineam cu fîn. Vara, la munte! Şi numai toamna pe Bărăgan. Dacă ne apuca iarna acolo, rămîneam. Aşa am avut un băiat şi l-a apucat iarna, la Sfîntul Andrei, la 30 noiembrie; l-a apucat ghiforul şi l-a nămeţit. 600 de oi ereau atunci în ciopor şi vreo 6—7 ciobani. A murit un om de 40 de ani şi un băiet al meu, de 18 ani. Şi trei măgari. Tot de ghifor. A dat un ger mare, la Sft. Andrei, cu zapădă! M-am amărît destul de lumea asta, cît am trăit.

Aveam atunci şi moşiile boiereşti şi oamenii luau pămînt de la boieri şi puneau porumb, ei, pe Bărăgan. Şi apoi toamna, pămîntul rămînea la boier. Aşa ne învoiam la boieri, pe acolo. Nu ereau sate. Nu erea ca acum. Numai pe baltă ereau ape şi pe marginea apelor ereau sate. Nu erea ca acum. Acum s-a făcut sate pe Bărăgan, acum nu mai este pustietate, că sunt sate ca oraşe de mari. S-a înmulţit lumea rău. Atunci erea mai bine, că erea locul larg. Acuma nu mai am unde mă duce: pînă să ies din căruţă, m-or şi luat la zor! De vreo 15 ani nu se mai poate face ciobănie. Eu, sunt bătrîn, că am 76 de ani.

Am umblat mult pe vremuri: la Co- cargea, la Socariciu! Aşa ereau numite moşiile atunci. Şi pe la Fundulea! Pe unde găseam loc de ne învoiam. Ereau şi alţii, de la Sibiu; ăia ereau albari, adică ţuţuieni. Noi nu, că noi suntem cu oi negre. Sunt şi acum tîrle, dar s-au împuţinat. S-au strîmtorat locurile rău. S-au împărţit moşiile la oameni şi oamenii nu te lasă. Nu poci să te învoieşti cu zece inşi, că poate unul nu se învoieşte şi pentru unul nu poci nici cu ceilalţi. Şi noi, cu ciobănia ne hărăneam“.

întrebat apoi despre viaţa de acum a satului, acelaşi ne spune: „Aveam căruţă cu boi şi plecam pe la Tîrgovişte, pe la Piteşti, cu scînduri de la Rucăr. La Cîmpulung! Se făcea atunci! Mai tăiai pădure, mai găseai lemn.

în sat, vitele mari le ţinem pe islaz. Punem cartofi pentru casă şi varză şi vinete şi sfeclă, facem. Porumbul la noi se face tîrziu. Cartofii, pui gunoi şi apoi

[1] Sociologul american Oscar Lewis, în afară de un „studiu de caz“ *(Five Families mexican Case Study, in the Culture of Poverty* (1862) a înregistrat la magnetofon şi transcris convorbirile lui cu membrii unei familii (*The Children of Sanchez* (1963); tradus şi în franceză. E o modernizare, nu prea reuşită a tehnicii de expunere folosită de Rabindranath Tagore în romanul său *Gitanjali; la patru voci.*

SOCIOLBUC

cartofi şi apoi luţernă. Laşi de înier- bează şi apoi pui iar porumb. Cartofii sărăceşte locul. Este musai să-l schimbi la 2—3 ani, 4, după cum este terenul de bun. înierbează, îl pasc vitele. Se simte cînd nu se mai face, chiar dacă bagi gunoi. Şi locurile sunt risipite, unul pe o grădină, altul pe alta, cîte 2—3 pogoane, înconjurate cu garduri. Sunt strimte pămînturile. Populaţie multă, pămînt puţin. Oamenii, mai mult cu piatra şi cu pădurea. Porumbul se procură de la cîmp. Nu se aduce destul prin cooperativă sau negustori. Dacă ai nevoie, musai să pleci cu trenul, să te duci pe Teleorman şi în Vlaşca, sau la Ialomiţa, în Dobrogea! Unii se duc şi cu cîte o căruţă. Cumpără cu bani; bani de pe muncă. Parte din ei sunt la fabrică, la pădure, la ciobănie, la carieră, de se face var la Mateiaş, vărniţi ale Statului. Sunt aproape de satul nostru. A fost o societate Mica, apoi a intrat unul Muşat, pe urmă generalul Teodorescu, vreo 6—7 capitalişti. Astăzi sunt ruinaţi.

Oamenii lucrează cu bani, cu căruţele angajate pe mai mult timp. Se duc numai bărbaţii. La coasă nu se duc. Anul trecut s-au dus de au treierat la grîu, prin Ilfov şi Ialomiţa. Dar anul acesta nu s-au mai dus. Au venit ei cu porumb, însă bolnavi de friguri. Nu le prieşte la şes. Trei zile au stat în Dobrogea, după porumb şi au băut apă rea, i-a muşcat ţînţarii şi s-au întors bolnavi.

Femeile se duc cu lînă ţesută plocade. Au dîrstă la Rucăr; că aici nu e apă de dîrstă. E sat rău. Cine l-a făcut, era un om fugărit şi nu a ştiut să procedeze. S-a aşezat prost aici".

Tabloul pe care ni-1 înfăţişează astfel acest cioban, este foarte clar şi putem graţie lui, dacă am dori-o, să ne facem primele ipoteze de lucru, adică o primă enunţare a problemelor ce ar urma să fie adîncite, atît în ce priveşte problema generală a cauzelor opririi transhumanţei cît şi cu privire la aspectele locale ale satului.

d. Convorbirea dirijată pe temă

Este interesant ceea ce relatează un informator pus în situaţia de a înfăţişa singur, neîntrerupt, o anumită situaţie. Dar niciodată nu sînt suficiente elementele pe care ni le furnizează o asemenea povestire. Pentru a afla tot ceea ce este necesar, trebuie să procedăm mai sistematic. După ce am ascultat cu atenţie cele povestite în cadrul convorbirii provocate, ne amestecăm prin intervenţii directe (întrebări sau comentarii scurte) îndrumînd convorbirea astfel încît să atingă elementele pe care ni le-am stabilit în planul nostru de investigaţie.

Aceste elemente sînt în fond, temele cuprinse într-un îndrumător de investigaţie, sau în anume cazuri, cele ale unui formular de anchetă statistică, adaptate la condiţiile concrete ale cazului. Dirijăm în felul acesta convorbirea spre problemele care ne interesează, făcînd pe informator să treacă, pe nesimţite, de la o temă la alta. Nu întrerupem deci firul povestirii, ci îl abatem sistematic, rînd pe rînd la temele care ne interesează. Iată de pildă cum procedam pe vremuri cînd făceam anchete asupra vechilor forme de viaţă familială. Reproduc un pasaj din volumul din 1934.

„Chipul în care trebuie să vorbeşti cu ţăranii este iarăşi un lucru care merită atenţie. Numai într-o conversaţie firească, făcută exact în formele în care de obicei vorbesc ei între ei, săteanul se va simţi la largul lui, ca să spuie ce-1 interesează.

A-l lua de pe drum şi a-1 întreba tam- nisam, cum de pildă a făcut un monografist începător, care voia să cerceteze obiceiurile de la moarte; „ce ai face d-ta dacă ţi-ar muri tatăl?" este a risca să ţi se răspundă, cum i s-a răspuns lui: „Tiu, stuchite-ar mîţele. Piei de aicea, cobe!" şi a pierde pentru totdeauna un informator. De asemenea, oricît de abil ai fi, dacă-1 găseşti pe om la lucru, este de prisos să încerci a-l întrerupe pentru a sta de vorbă cu el. Trebuie să-l prinzi, ca să-ţi vorbească, în condiţii

SOCIOLBUC

Convorbire dirijată, cu formular

normale de vorbă: fie seara la odihnă, pe prispă, sau la răscruci, la porţi, unde se adună mai mulţi „să stea de taină“, fie într-o vizită pe care i-o faci acasă. Conversaţia trebuie să plece întotdeauna de la lucruri care-l interesează, de la obiecte materiale care se află în jurul său, de la gospodăria lui, de la munca pe care o face, de la nevoile lui imediate. Abia după ce conversaţia este astfel începută, o poţi abate, fără ca el să bage de seamă, asupra problemei care te interesează“.

„Mai mult decît atît: tu însuţi trebuie să te prefaci faţă de tine însuţi, ca nu ştii nimic asupra problemei pe care o cercetezi. Ştii desigur ce cauţi, dar refuzi cu hotărîre a şti mai dinainte care vor fi lucrurile pe care le vei găsi“.

„Studiind de pildă problema precisă a chipului în care se face moştenirea casei bătrîneşti la sat, ştii mai dinainte ce vrei să afli: dacă există sau nu un drept de ultimogenitură bărbătească, în ce cazuri şi ce cred sătenii despre obicei. Va trebui să mergi din casă în casă cu o serie de întrebări meşteşugite“.

„Intri în curte şi după două, trei cuvinte de bun sosit, spui ceva despre casă: că e mare, că e mică, frumoasă, veche etc. Cînd aţi făcut-o? Să spunem că primeşti răspunsul că e o casă bătrînească. A cui? A părinţilor fetei sau a părinţilor bărbatului? Pe urmă te interesezi dacă mai are fraţi? Mai mari sau mai mici? Unde stau? Oare tu îi cunoşti? Şi îi identifici, unul cîte unul, profitînd de bucuria pe care o are orişicine de a vorbi de rudele şi cunoscuţii săi“.

„în răstimp tu ai lămurit problema dacă te afli în faţa unui caz de ultimogenitură sau ba. întrebi atunci direct, de ce s-a lăsat casa băiatului celui mai mic. Primeşti un răspuns oarecare. Ai datoria să nu-l înţelegi de fel. Simulezi, de bună credinţă faţă de tine însuţi, că nu ştii nimic despre aceste lucruri şi va trebui să înţelegi abia atunci despre ce e vorba. Săteanul îţi va putea spune astfel, amă- ninţit întrebat de tine, tot ce crede despre chipul în care s-a făcut înzestrarea la ei în familie. îşi va arăta nemulţu- murile, lucrurile pe care le socoteşte bune. Atunci abia ajungi la problema teoretică; întrebi dacă este un obicei sau ba. Dacă el are de gînd să aplice şi faţă de copiii lui şi anume cum, tu pledînd împotriva lui. întrebi dacă şi alţi oameni

SOCIOLBUC

din sat aplică acest obicei sau ba, cine da şi cine nu. Tocmai la sfîrşit după ce informatorul e socotit epuizat, dacă nu a pomenit în chip firesc, fără amestecul tău, terminologia tehnică veche, începi a arăta că ştii şi tu ceva în privinţa asta şi-l întrebi de „partea sufletului“, „partea frăţească“ , „averea bătrînească“, „averea de cămin“, „de rădăcină“etc.

„Nici un moment nu trebuie să se simtă că pe tine nu te interesează nimic altceva decît lămurirea unei probleme tehnice“.

„La a doua casă repeţi mica înscenare, ca un perfect actor, reluînd de la cap ignoranţa şi lămurirea ta înceată“.

„Să nu se creadă că e uşor. După două, trei case cercetate la rînd, începe să ţi se urască. Ai impresia că ştii. Jocul naivităţii voite ţi se pare jignitor pentru tine. Şi de multe ori coechipierul, dacă e mai novice, se impacientează şi începe să-ţi spuie el cum stă chestiunea. El, pasămite, a înţeles din prima oară totul şi e lămurit aşa că trebuie să lupţi cu el pînă să-l sileşti să nu scoată o vorbă. Dar jocul naivităţii voite este singura cale prin care poţi păstra înfăţişarea unei conversaţii fireşti, care dă putinţă săteanului să spuie într-adevăr ce crede el şi nu ce vrei tu“.

„Procedînd prin întrebări scurte şi imperative, săteanul va tăcea. Atunci, plictisit, fără să vrei, vei pune astfel întrebarea ca un răspuns să-ţi poată fi totuşi dat. întrebi de pildă: „nu este aşa că aveţi obiceiul de a pune în mîna mortului un ban ca să-şi poată plăti vămile văzduhului?“ El va zice „da“ sau va da din cap, afirmativ şi ţie ţi se va părea că ai făcut o observaţie autentică atunci cînd de fapt n-ai făcut decît o fraudă...“

„Informaţia care ne trebuieşte este o informaţie vie, spontană, care singură permite înţelegerea adevărată a vieţii din acel loc şi o astfel de informaţie nu se poate obţine decît pe calea conversaţiei fireşti“.

Acum nu trebuie să exagerăm în nici un sens. Este evident că această tehnică de investigare nu poate fi repetată pe o masă de cazuri şi nici nu poate fi indicată şi propusă unui număr foarte mare de investigatori. De fapt, sînt foarte rari cercetătorii care pot folosi, raţional şi cu mare randament, acest fel de a lua contact şi a convorbi cu oamenii. Dar socotesc că pentru lămurirea unei probleme inedite, mai gingaşe, în care la fiecare pas poţi avea surprize, teoretice şi de fapt, aceasta e singura procedură valabilă. în faza de pregătire a unei anchete, sociologul care elaborează uneltele de lucru, nu poate alege altă cale decît pe aceasta.

De asemenea, sînt convins că în educarea unui viitor sociolog, această modalitate de lucru, de participare, dublată c'e o anchetă prin convorbire liberă, pe temă şi cu interogator final, este o şcoală obligatorie, care trebuie urmată sub privegherea unui monitor, în stare să dozeze „convorbirile“ astfel încît să dea prilej de exerciţiu variat, mergînd de la cele uşoare, cum sînt cele de folclor pînă la convorbirile atît de dificile cît sînt cele cu minorii predelincvenţi, în care eşti mereu ispitit să iei poza unui „moralist“ sfătuitor întru cele bune, cu fraze banale şi lozinci răsuflate.

Convorbiri dirijate pe teme pot lua înfăţişări mult mai „savante“, adică mai puţin naive, atunci cînd ai în faţa ta un informator de foarte bună calitate, cu care ai avut prilejul să stai de multe ori, şi pe îndelete, de vorbă, care deci ştie precis ce te interesează şi cu bunăvoinţă şi pricepere îţi spune de-a şirul tot ce vrei să afli cu foarte scurtă pierdere de vreme.

Iată de pildă un text recent, din 1971, înregistrare la magnetofon, a unei convorbiri, dirijate, purtată cu unul din cei mai buni informatori din satul Drăguş, pe care deci îl cunoşteam şi care mă ştia încă din 1929: săteanul Nică Sofonea.

Convorbirea s-a desfăşurat normal, prezenţa magnetofonului fiind considerată ca ceva de la sine înţeles, nepro- vocînd probleme. Citindu-se textul cu atenţie se va putea vedea capacitatea

SOCIOLBUC

excepţională de formulare a informatorului, vocabularul său bogat, precizia şi deseori pitorescul expresiilor lui şi în special bunul simţ şi buna lui informaţie:

— Spune-mi, te rog, ce s-a schimbat la d-v. aci, în satul Drăguş? Mai important.

— Aproape totul. Port, îmbrăcăminte, tratament alimentar. Chiar şi obiceiurile. O samă de obiceiuri au început să dispară, nici să nu mai fie cunoscute. Chiar şi bunăcuviinţa lipseşte o parte, din ceea ce ştiţi dvstră, din 29 pînă acum. Apoi felul de viaţă, alimentar, economic...

— Vecinătăţile de pildă se mai păstrează?

— Se păstrează. însă transformate din „vecinătăţi" în „echipe" cu munca cîm- pului şi cu toate organizările. Se mai păstrează din ele înmormîntările, ca tradiţie; obiceiuri, la nuntă, la botez, po- meană, ajutorul de construcţie, cînd se ajutau vecinii între ei, pe vecinătăţi şi pe familii. Astea se păstrează. Dar o parte mare din ele s-au mai slăbit, sau mai distrus.

— De pildă, ce se făcea pe vremuri şi azi nu se mai face?

— Se făceau adunări la sfîrşitul anului, cumetrenii,' chefuri cum se zicea atunci. Se cinsteau finii între naşi, fraţii între părinţi şi aşa mai departe. Acum a dispărut. Cred că şi din cauza lipsei de timp. Şi din a vremii, că atunci drăguşenii, la Crăciun erau toţi acasă şi toţi se duceau la crîşmă, cînd ieşeau de la biserică. Sau cînd mîncau scoverzile, de anul nou. Acum tinerii sînt la fabrică, ori la serviciu! Aşa că a început să slăbească obiceiul. Aşa că nu ştiu ce s-ar putea face ca să se menţină, ca să fie de folos pentru viitor.

— Dar cum se adunau pe vremuri, oamenii de pildă în Clubul Husarilor, se mai păstrează?

— Clubul Husarilor era a oamenilor în vîrstă şi din moment ce au murit oamenii a dispărut obiceiul. însă se păstrează, de exemplu, obiceiul de ceata feciorilor, zău- ritul.

— Dar claca popii se mai face ?

— Nu. Nici nu se mai potriveşte la ora actuală. Claca era un sistem de ajutor, dar şi un sistem de exploatare a braţului cosaşului, sau a fetei care muncea această clacă. Se făcea ca de pomană şi numai pentru popă, că el era şi mai înstărit şi el va avea nevoie de aceste braţe de exploatat, ale clăcii.

— Buzduganul era totuşi altceva.

— Nici buzduganul nu se mai face. Era un obicei, iar nu se mai face. Pentru că nu se mai face claca.

— Ştiu că pe vremuri în afară de cei care plecau în America sau pe ţară, în vechiul regat, mai mergeau şi în alte munci. Mai pleacă?

— Da. Unde era nevoie de bani, de a se cîştiga bani, se ducea la muncă, de cîştiga mai bine. Aci, aproape de Drăguş, nu era nicăierea. La calea ferată, la fabrici, în oraşe, era foarte departe. Dar după război, s-a instalat fabrici tot la 10 sau 20 km, pe sub munţii Făgăraşului şi au început să-şi cîştige.

Am fost întrebat în 1929 de ce se duc ei în America? De sărăcie sau de nevoie? Şi atunci eu am spus: şi de lipsă, însă şi cu dorul de a cîştiga şi de a se progresa; şi în familie şi în societate. La ora actuală muncile agricole pe care le fac drăguşenii, le fac nu numai ale Drăguşului, ci şi ale ceapeurilor din satele din jur împrejurul Drăguşului: pînă la Făgăraş, la Cincu Mare, la Arpaşul de jos. Ăia lucrează mult mai puţin decît ăştia. Şi în special femeile merg la alte cooperative de lucrează, pentru ca să cîştige fie fîn, fie cereale, fie bani. Sînt dornice de muncă şi nemulţumite cu terenul pe care îl au aici. Se duc în alte părţi. Drăguşenii sînt cei mai harnici şi orişice Ceape care întîrzie cu anumite culturi, ne la timp, unde apelează? La Drăguş! însă, e interesant: dacă vă aduceţi aminte, că drăguşenii aveam cam vreo 40 de servitori plecaţi, în 1929. La ora actuală nu mai e nimeni plecat servitor. Sînt toţi în fabrică, în Ceapeuri. Asta e unul din cele mai interesante lucruri, că drăguşenii nu mai sînt nevoiţi să fie la dispoziţia stăpînului, cum era atunci, ca să-l exploateze.

SOCIOLBUC

— Cam cîţi merg la muncă în alte părţi?

— Mai mult de jumătate merg la muncă. Să vedeţi dimineaţa — nu ştiu dacă veţi fi văzut: în fiecare dimineaţă pleacă cinci maşini încărcate cu muncitori la fabrică, fie la Victoria fie la Făgăraş. Şi cîştigă foarte bine. De exemplu, după nişte socoteli făcute de mine, aşa în contabilitate, simplă: înainte, la o nuntă se cheltuia 5—6 mii, poate mult 10.000 de lei valoare, în 1929. Acum fac nunţi de zeci de mii de lei, 30—40 mii de lei se strîng. Prin urmare au posibilităţi de a cîştiga bani mai uşor decît atunci, de la Ucea şi de la Făgăraş.

— Dar cooperativa locală cum merge ?

— Cooperativa merge foarte bine pentru că drăguşenii sînt foarte harnici. Lucrează cît lucrează aci şi restul de timp, adică timpul în plus, îl face la alte ceapeuri, pe fîn, pe bani, pe cereale. Se mănîncă cu mult mai bine. Acum ştiţi că v-aţi ocupat şi de povestea asta, cu alimentaţia.

— Dar casele astea noi, cam de prin ce an au început să se facă?

— După război. Din 45—47 au început, înainte ştiţi că erau de lemn. Ştiţi că şurile erau toate acoperite cu paie, înainte; şi se acopereau în fiecare an. Dar în timpul războiului s-au neglijat şi s-au surpat din lipsă de braţe de muncă, de bărbaţi; nu s-au putut face îngrijirile. Şi a căzut o zăpadă mare şi majoritatea şurilor au fost doborîte. S-au construit altele, acoperite cu ţiglă încă de după războiul prim. Iar după războiul al doilea, toate casele de lemn au fost transformate în case de zid, cu cărămidă şi cu ţiglă şi lucrate aşa, în mod practic, cu multă dibăcie, aproape tot de drăguşeni. Afară de zidărie. Noi facem numai dulgheria.

— Mai sînt companiile acelea de dulgheri ?

— Vechile companii au dispărut. însă totuşi au mai rămas dintre ei cîţiva care au fost tineri. Acum se lucrează cu alţii. Dulgherii sînt pe cale de dispariţie, că foarte puţini tineri se mai ocupă cu lemnăria asta.

— Dar zidarii de unde sînt?

— Foarte mulţi din Corabia, din Oltenia. Şi de la Vîlcea. Ei au făcut fabrica de la Ucea, în timpul războiului, mobilizaţi la lucru şi după mobilizare au tăbărît pe sate şi tot au făcut case. Că erau foarte pricepuţi în construcţii de zidărie. însă lemnăria o fac tot drăguşenii, ca mai înainte; acoperişurile.

—Tot n-am înţeles cum de au venit ei tocmai din Corabia, aici.

— Cei din Corabia au venit în timpul războiului, mobilizaţi la lucru şi au construit fabrica de la Ucea. Cînd s-a terminat mobilizarea, au ajuns pe sate, la Drăguş, la Viştea, şi au construit pînă a ajuns aproape ca fiecare drăguşean să-şi facă casă. Au fost şi orăşeni, nişte saşi, nişte maghiari, care au mai zidit. însă, drăguşenii nu au putut prinde această meserie de zidărie.

— De ce ?

— După mine, motivul este că zidăria se lucrează vara şi drăguşenii vara sînt foarte ocupaţi să se aprovizioneze cu fîn. Din totdeauna, vara erau ocupaţi şi nu aveau timpul să înveţe. în schimb învăţau lemnăria, pentru că se putea lucra iarna.

— Cum de s-a trecut de la casele de lemn, la case de cărămidă?

— Cărămida se face pe plan local, ieftin şi lemnăria este scumpă. încă de mult ereau în sat oameni care nu aveau pămînt, ţigani, care se ţineau cu meseria asta. Acum nu mai sunt. Prin alte sate mai sunt însă cîteva familii de cărămidari. Puţine, pentru că şi ei au intrat în fabrici, în industrie. Dar cărămida se face totuşi uşor pentru că nu se mai face cu lemne, ci cu cărbuni. Lemnele se scot din pădurile Drăguşului, însă de la Stat. Lemnul este scump, pentru că nu mai sunt păduri comunale, composesorale, cum erea înainte,_ ci de Stat. Şi pădurile s-au împuţinat. înainte de război erea mai uşor de procurat lemn, că erea foarte mult şi acuma s-a mai stins pădurea. Acum vine mai greu de procurat. Dar în schimb procurăm foarte uşor cărbune, luat din comerţ. Aşa că şi din cauza aceasta a început să se construiască din cărămidă, case

SOCIOLBUC

de zid, pentru că se poate obţine cărămidă mai uşor decît înainte. Şi încă o serie de materiale sunt cu mult mai ieftine ca înainte. Varul, îl aduce Statul la Făgăraş. înainte îl aduceam de la mare distanţă, cu căruţa, din comune de pe valea Oltului. Acum deseori îl putem lua chiar de la gară. Varul nu este o problemă. Fierul de asemenea, în 1936 am cumpărat cu 13 lei kg şi acum îl poţi lua cu 3,50. Şi încălţămintea, la fel. înainte comandai o pereche de bocanci cu 500 de lei şi acum o poţi lua cu 200—250 lei. Griul erea un leu la kilogram şi acum e la 2—3 lei pînă la 4; aşa că disproporţia aceia, care o ştiţi, dintre preţurile industriale şi cele agricole a început să scadă, să se apropie".

în continuare, potrivit aceluiaşi procedeu de interogare, se analizează pe rînd problema agriculturii, problema amenajărilor teritoriale, a irigărilor, a modului de retribuire a muncii în Cooperativă şi aşa mai departe, obţinîndu-se texte care sînt informative nu numai prin conţinutul lor, ci şi prin vocabularul, sintaxa şi logica formulării.

e. Interogarea sistematică

Constă într-o serie de întrebări precise, care pretind răspunsuri clare. Trebuie să fim deosebit de atenţi asupra felului în care punem întrebările, pentru a fi siguri că obţinem informaţii veridice.

Redăm din nou un fragment dintr-un text vechi, din care se poate vedea cum interogarea sistematică se poate face fără chestionar scris, cu condiţia însă, evident, ca cel care întreabă să fie deplin stăpîn pe problemă, cunoscînd adică nu numai teoria problemei ci şi, pe dinafară seria de „întrebări".

Alegem o convorbire avută cu Eva Cordea din Drăguş, pe o problemă pe care am analizat-o atît de amănunţit încît am putut s-o concretizăm sub forma unui „chestionar" cuprinzînd un total de întrebări.

După o lungă convorbire „liberă", „pe temă", a urmat seria de întrebări cu privire la condiţiile generale ale „bocirii" cu prilejul înmormîntărilor şi apoi Ia „temele" folclorice respective, care au decurs astfel:

Ce spune cînd sună clopotul ?

Cînd trage clopotul la biserică şi se cîntă după mort? Vai de mine, apoi zice, dac'ar muri un ficior străin, ori vr'un unchi:

Roagă-te de clopotariu Să tragă
clopotu'tare Să răsună dealurile,
Să-ţi auză neamurile.

De un loc frumos în lumea ailaltă, zice?

Ia, Ia! zice:

Roagă-te de precista Să deschidă
portiţa Şi te roagă de Ristos Ca să
coite loc frumos Ca să nu fie pietros

Nu zice: „fie-ţi trupul la hodină"?

Să-i fie trupu la hodină? Parică nu ştiu cum spune. Nu-mi pot veni în gînd. *(I se aminteşte textul)*

Fie-i trupul la hodină Şi
sufletul Ia lumină Fie-ţi
trupul hodinit Şi sufletu
înflorit

Bucură-te mînăstire Că frumoasă
floare-ţi vine Nu vine să înflorească
Da' vine să veştejească

Nu spune că a venit moartea prin grădină? O vint
moartea prin grădină Şi s-o pus la
rădăcină Mi-o luat pomul din tulpină Pe
tata de la inimă

Atît a este?

Apăi îl spui şi pentru frate, pentru soră ...
Moarte, moarte, hoţ de noapte De ce
n'ai dat în vecini Găseai oameni mai
bătrîni.
O vint moartea prin grădină C'un
păhar amar în mînă

SOCIOLBUC

Şi moartea m-o înşelat Şi mi-o dat de-am închinat Pe fratele mi I-o luat

Nu zice că l-a chemat un mort mai dinainte ?

Ba zice:

Mama mea şi buna mea

sau

Tatăl meu şi bunul meu Dar cum de te-ai îndurat Fratele de mi l-au luat?
Da de ce n'ai zăbovit?
Că eu asta de ştiam Un copil că mi-l găteam Şi pe fratele scăpăm

Adică altu' mai mic. îi dă altul, să-l fi lăsat pe el.

Nu zice să schimbe soarta?

Zice, zice şi aşa; zice:

Fratele meu, bunul meu Hai dragă facem schimbare Că tu dragă ai fost băiat Şi trăiai mai uşurat Dar eu, drăguţă, sunt fată Şi trăesc mai inecată De toată lumea sfruntată

Numai fetele spun aşa?

Aşa. Să schimbe cu ficioraşii, cu fraţii. Ei trăesc tare mai uşor ca ele.

Despre brad nu spune nimic?

Bradule, brădetule Hi te-ai hi uscatu'n munte Să nu vii la noi în curte Să nu te tae'n herăstrău Să faci tatii copîrşău

Despre vamă ce spune?

Te cînţi aşa, că:

Fratele meu, bunul meu Vameşu' te va'ntreba Că plătitu-ţi-ai vama?
Tu să spui că n'ai plătit V'acu nu l-ai văcuit.
Şi să spui că nu-l plăteşti V'acu nu ţi-l văcueşti.

Ce spune despre „haia ţară"?

Fratele meu, bunul meu Da' frate, une'ai plecat?
Ai plecat în haia ţară Haia ţară cu podine Cu podine de arine Cine s-a dus nu mai vine

Nu-şi cere iertare de la mort?

Stai, că-ţu spun acuma:

Să ne ierţi cu Dumnezeu Să ne ierţi cu gîndul tău Că poate n'am cutezat Să dau mîna de iertat

Nu spune să-l ierte Precista ?

Şi aşa poţi spune:

Să ne ierţi cu Dumnezeu Să ne ierţi cu gîndul tău Să te ierte Dumnezeu

Nu-l roagă pe mort să vie acasă?

Asta atunci cînd te duci la groapă. Zice aşa:

Tăicuţu meu, bunul meu De cînd aicea am vint Dară nu te-ai socotit Nu te-ai socotit mai bine Să mergi acasă cu mine?

Şi mai zici destul:

Că nimica nu-ţi poftim Numai să ne jeluim;
Că nimica nu-ţi poftesc Numai la masă să şezi Să-mi şezi tată după masă Să ne dai cîte-o povaţă Şi să mergi şi pe la şură Să ne dai povaţă bună

Nu continuăm transcrierea textului, scopul nostru fiind numai de a convinge pe investigator de necesitatea de a deprinde şi a folosi această tehnică a interogării sistematice finale (căreia în jargonul nostru profesional îi spuneam în derîdere „tehnica tirbuşonului") care nu se poate însă aplica decît după o lungă discuţie liberă şi mai ales după o serie

SOCIOLBUC

Anchetă prin ,,participare" [Şanf-Năsăud): de „nai“ Iu ⁰ anchetatorul in rolul ritual nuntă

întreagă de discuţii libere, care îţi permit o cunoaştere adîncită a subiectului.

în alte domenii decît ale folclorului, interogarea finală sistematică are drept scop să obţie tot o serie de informaţii mai dinainte inventariate cu ajutorul unor „întrebări cheie“, adică purtînd pe esenţialul problemei aflate în discuţie.

De pildă în cercetarea unui C.A.P., după consultarea atentă a tuturor scrip- telor, după convorbiri libere şi pe temă purtate au o serie de membri ai cooperativei (trecînd în revistă pe toţi cei interesaţi în problemă, de la preşedinte, ingineri, contabil, brigadieri şi pînă la simplul cooperator) îi putem interoga sistematic pentru a afla acele informaţii care ne permit să caracterizăm situaţia, deseori fiind vorba de amănunte mai puţin plăcute, pe care de aceea informatorii noştri au evitat să ni Ie spună, sau de altele, care au importanţă teoretică, dar de care părtaşii la viaţa cooperativei nu-şi dau clar seama.

E de la sine înţeles că interogarea sistematică e rodnică mai ales dacă e purtată tot în stil de convorbire. Adică fără a scoate la iveală chestionarul şi fără a da discuţiei caracterul unui interogator în stil de anchetă penală.

Vom vedea că, atunci cînd lucrăm cu un formular, interogarea sistematică finală se face totuşi cu chestionarul pe masă şi cu completarea lui de acord cu cel interogat.

Deosebirea însă între „convorbirea“ finalizată prin „interogaţie“ şi interogarea „cu formular“ e că cea dintîi tehnică te duce la un text foarte amplu, cuprinzînd o multiplicitate de informaţii şi de sugestii, pe cînd tehnica a doua te duce la un număr restrîns de răspunsuri standard.

SOCIOLBUC

f. Convorbirea în contradictoriu

Rareori, mai ales atunci cînd lucrăm ca activişti sociali, putem purta şi o discuţie în contradictoriu, avînd însă întotdeauna grijă ca acest fel de convorbire să nu degenereze în ceartă, ceea ce ar crea o atmosferă ducînd la eşecul acţiunii. Nu trebuie uitat că orice muncă socială presupune a avea o continuă priză asupra celui cu care lucrezi. Trebuie să-i atragi atenţia asupra părerilor lui greşite, trebuie să iei atitudine faţă de ele, dar toate acestea nu aşezîn- du-te pe poziţia unui adversar, a unui acuzator, ci pe aceea a unui sfătuitor, a unui îndrumător, calm şi hotărît.

în special cei care lucrează în problemele tineretului deviant, sînt deseori puşi în situaţia de a intra în discuţie controversată cu cei cu care lucrează, şi deseori ei se lasă ispitiţi de uşurinţa de a-şi rezolva rolul prin adoptarea unei atitudini de cenzor sever, de aspru judecător, de moralist vorbind în lozinci de înaltă etică, uitînd însă că pe această cale ei nu vor reuşi să provoace nici o schimbare în bine a celui care îi ascultă neavînd încotro, dar de care nu se simte legat nici prin stimă, nici prin nădejdea că un sprijin sau un ajutor i-ar putea veni din partea acestuia.

Regula de bază a oricărei convorbiri, chiar a acestora care se poartă în controversă, este încrederea reciprocă, înţelegerea sinceră a fiecăruia de către celălalt, în infuzarea unei doze de optimism, de încredere, de stimă de tine însuţi, sentimente care singure sînt de natură să ducă la îndreptarea unui om sau unui grup pe o cale pe care o dorim, ştiind că e bună şi cu putinţă de atins.

3. CONVORBIRI DIRIJATE PE BAZĂ DE ÎNDRUMĂTOR

Purtarea unei convorbiri, libere sau pe temă, presupune aşa cum ne-am putut da seama, cunoaşterea de fond a problemei pe care o anchetăm.

Cînd începem să studiem o problemă inedită, la început bîjbîim, pînă cînd ne putem forma o părere, schiţa un plan de lucru şi bănui o oarecare ipoteză explicatoare.

Aceasta înseamnă că, după cîtăva vreme, va trebui să ne alcătuim un „îndrumător de lucru“, despre care se cade deci să dăm unele lămuriri mai ample, îndrumătorul de convorbire fiind unealta de bază a cercetătorului la teren, mult preferabilă „chestionarului“ şi cu atît mai vîrtos „formularului“, care, acesta, nu are sens decît dacă e folosit ca formular *statistic.*

Să ne reamintim sfatul pe care l-am dat acelui care pleacă în cercetare cu intenţia de a avea o convorbire cu cineva: să-şi fixeze din nou, cît mai clar, în minte, ce anume teme are de abordat, recapitulaţia mintală avînd de scop să ne fixeze atenţia asupra temei.

Este ştiută predispoziţia noastră de a ne lăsa mintea să vagabondeze, din idee în idee, fără şir, alunecînd spre visare. Un cercetător educat în munca ştiinţifică ştie însă cît de mult trage în cumpănă capacitatea (pe care o putem întări prin exerciţiu constant) de a ne centra atenţia asupra unei idei şi a consecinţelor sale logice.

Atenţia concentrată are exact efectul unei lupe care, aşa după cum poate concentra razele solare într-un singur focar, pînă la obţinerea unei flăcări, tot astfel reuşeşte să lămurească probleme încurcate, clarificîndu-le.

Recapitularea mintală prealabilă unei convorbiri o facem deci cu grijă, în timp ce mergem, pe drum, la întîlnire.

Dar asemenea „recapitulări de probleme“ în jurul unei teme se pot face şi trebuie făcute, nu numai în ultimul moment, ci cu mult înainte, cu mintea liniştită, cu ajutorul unor redactări scrise,

SOCIOLBUC

care iau forma unor „memento“, adică a unor „inventare de probleme“ menite să ne reamintească concluziile teoretice la care am ajuns, analizînd problema, făcînd adică așa-numita „analiză conceptuală“ a noțiunilor de care ne vom folosi, elaborîndu-le într-un sistem coerent, care să ne permită nu numai descrierea fenomenului ci și analiza lui cauzală, potrivit ipotezei de lucru pe care o folosim.

Asemenea „inventare de probleme“ jucînd rolul de „memento“, poartă în genere numele de „îndrumătoare“ și despre ele se cuvine să fim cît mai lămuriți cu putință, „îndrumătoarele de anchetă“ fiind unealta esențială a oricărui cercetător pe teren.

a. Necesitatea îndrumătorului teoretic

Am arătat că nici o observație științifică nu poate fi făcută mecanic, ea fiind o operație ce trebuie dirijată necontenit de o gîndire teoretică. Cu atît mai mult nu putem, fără teorie, să dezlegăm o problemă. Numai în măsura în care sîntem stăpîni pe teoria ei, putem face analiza utilă a unei probleme, care să ne ajute în adevăr la lămurirea ei.

Fără a ști de pildă ce este un oraș, un cartier, un sat, o întreprindere, un atelier, o familie sau un proces social de migrație de la sat la oraș, un proces de urbanizare sau un proces de dezorganizare a unor relații familiale, fără a ști care sînt elementele lor alcătuitoare, condiționările, formele lor de manifestare, observațiile pe care le facem vor fi nesemnificative.

De aceea, înainte de a începe o cercetare trebuie să ne reîmprospătăm în memorie „teoria“ respectivă, să o reju- decăm în toată complexitatea și în toate amănuntele ei.

Apelăm din nou la o comparație luată din practica medicinii. Un medic, cînd dă o consultație unui bolnav, începe prin a-l examina. In acest scop îl cercetează cu toată atenția.

Dar și un profan în ale medicinii îl poate cerceta cu atenție. Și el își poate lipi de pildă urechea de pieptul bolnavului, ciocănindu-l, punîndu-l să respire, să nu mai respire, să tușească și să zică „33“. Dar asta nu înseamnă că profanul va putea diagnostica dacă cel pe care îl examinează este sau nu bolnav de plămîni. Medicul poate face acest lucru, pentru că el posedă mai dinainte noțiunile teoretice privind bolile de plămîni, cunoaște prin experiența sa clinică simptomele și ca atare le poate *recunoaște* la patul bolnavului. Urechea lui este o unealtă pusă în slujba inteligenței, inteligență informată teoretic și practic printr-o lungă pregătire profesională. Urechea lui caută sistematic ceea ce îi impune gîndirea teoretică și recunoaște absența sau prezența unor simptome semnificative.

Tot astfel cel care cercetează un fenomen social observă zadarnic, dacă nu știe ce să observe și ce concluzii să tragă din observația făcută, dacă nu cunoaște „simptomele“pe care se poate baza, pentru a pune un „diagnostic social“, adică o concluzie cuprinzînd rezultatul unei cunoașteri în adîncime a cazului.

Nimic nu poate deci înlocui pregătirea teoretică. Nu există nici un fel de procedeu mecanic în stare să transforme pe un profan într-un expert, scutindu-l de învățarea teoriei și practicarea ei îndelungată.

De aceea spuneam că, în fond, îndrumătorul de investigație nu este altceva decît un „memento“, cuprinzînd inventarul tuturor aspectelor unei probleme, o desfacere analitică a tuturor elementelor cunoscute din teorie ca putînd fi componente ale fenomenului studiat, pe care anchetatorul trebuie să le cunoască cît mai lămurit, ele intrînd în bagajul pregătirii lui profesionale.

Numai cine a cercetat aprofundat o problemă, cine a strîns adică o bogată experiență teoretică și practică, poate folosi un îndrumător și cu atît mai mult doar el îl poate redacta.

Scopul oricărui îndrumător poate fi dublu: mai întîi el tinde să scutească pe cel care l-a redactat de obligația ca, cu

SOCIOLBUC

prilejul unei noi cercetări de acelaşi gen, să reînceapă de la capăt întreaga muncă de analiză conceptuală teoretică a problemei. Citind acest „memento“ scris de el însuşi, îşi reaminteşte problema sub toate aspectele ei, practice şi teoretice.

îndrumătorul îţi mai permite să controlezi dacă în timpul cercetării nu ai scăpat din vedere să te interesezi de vreunul din aspectele problemei. în acelaşi timp el este de folos şi pentru a fixa o schemă de ordonare şi redactare a materialului, valabilă pentru toată seria de cercetări pe care le vei face pe aceeaşi problemă, astfel ca în faza finală de prelucrare să se poată compara între ele toate cazurile studiate, spre a vedea ce le este sau nu comun.

Pe de altă parte, un cercetător poate redacta un îndrumător de anchetă spre a fi folosit de alţii. în acest caz, îndrumătorul tinde să fie o „prelegere“, adică o expunere sistematică a teoriei problemei, spre folosul celor care abia o învaţă.

îndrumătorul poate fi deci o unealtă de lucru pentru cei care cunosc problema şi o călăuză teoretică şi practică pentru cei care nu o cunosc încă suficient de bine.

Este însă de la sine înţeles că de lecţia predată prin îndrumătorul de investigaţie nu profită decît cei care au totuşi cunoştinţele tehnice de bază, pentru a înţelege, cu toate consecinţele lor, îndrumările ce li se dau sub această formă succintă.

b. Modalităţi de formulare a îndrumătoarelor

Sînt două posibilităţi de rezolvare: îndrumătorul poate fi formulat ca o serie de „titluri de capitole“, explicîndu-se la fiecare capitol care este problema ce trebuie dezlegată. Este adică doar un *„inventar de probleme*“. îndrumătorul mai poate fi însă formulat şi ca un *„chestionar"*, problemele fiind puse sub forma unor întrebări.

De pildă, el se poate formula astfel:

„Locuinţa familiei (proprietate; *număr de odăi*; *capacitate, metri cubi pe persoană', metri pătraţi de persoană; număr de persoane pe număr de paturi', aerisire, luminare, încălzire*; *nivelul condiţiilor igienice etc.)",* ceea ce este o scurtă recapitulare a capitolelor principale ale problemei locuinţei.

Dar se mai poate formula şi sub formă de întrebări, astfel:

1. *Locuinţa familiei (în proprietate, cu chirie, în gazdă) ?*
2. *de cîte odăi dispune familia?*
3. *cîţi locuiesc în ele?*
4. *de cîte paturi dispun?*
5. *cîţi metri cubi are locuinţa?*
6. *cîţi metri pătraţi?* etc.

Avantajele îndrumătoarelor-inventar de probleme constă în faptul că scot mai puternic în relief „problema“ care trebuie dezlegată, avînd deci un caracter teoretic accentuat; pe de altă parte, ele lasă anchetatorului o mai mare libertate în alegerea celor mai bune mijloace pentru lămurirea problemelor. în schimb, sînt greu de mînuit de către cei care nu pot interpreta just teoria din îndrumător şi nu au suficientă pricepere profesională pentru a găsi ei înşişi soluţiile cele mai bune, procedeele cele mai potrivite. îndrumătoarele de investigaţie sub formă de inventar de probleme se adresează deci în special cercetătorilor sociali de nivel mai ridicat.

îndrumătoarele sub formă de chestionar au avantajul de a uşura munca investigatorului, dîndu-i de-a gata seria întrebărilor „cheie“, cu ajutorul cărora se poate dezlega o anume problemă.

Dar, în general, chestionarele au defectul de a fi nu numai sugestive, ci par a fi şi imperative, obligînd pe anchetator să răspundă la toate întrebările puse şi numai la întrebările puse, la nici una în plus. De aceea chestionarul dă prilej să se accentueze tendinţa celor mai puţin pregătiţi, de a lucra mecanic. Punînd rînd pe rînd întrebările din chestionar, obţinînd răspunsuri la toate întrebările, investigatorul social puţin pregătit se crede

SOCIOLBUC

scutit de a mai gîndi asupra problemei cercetate, din sociolog transformîndu-se astfel într-un simplu „operator de anchetă“ mînuind un „formular“. în acest caz „îndrumătorul-chestionar“ în loc să fie o unealtă utilă, devine o adevărată calamitate ştiinţifică, „un cumplit meşteşug de tîmpenie, doamne fereşte“! cum spunea cîndva Creangă. în tot cazul atunci cînd îndrumătorul se adresează unor cercetători insuficient pregătiţi, este necesar ca întrebările să fie astfel formulate încît să dea de gîndit şi să constituie în acelaşi timp o clară „prelegere“ teoretică şi o îndrumare tehnică.

Iată în această privinţă cum sînt formulate cîteva din întrebările cuprinse în chestionarul redactat de Marx pentru studiul condiţiilor de viaţă ale muncitorimii franceze, care poate fi luat drept model[2].

întrebările din acest chestionar sînt astfel puse încît să sugereze o „temă“ de cercetare, nicidecum să ceară un răspuns laconic prin „da“, „nu“ sau o cifră.

De pildă: *„comunicaţi detaliile în legătură cu împărţirea muncii în întreprinderea dv.“; „indicaţi numărul camerelor în care se lucrează (după diversele branşe ale industriei)“; „descrieţi specialitatea cu care vă ocupaţi', vorbiţi nu numai despre partea tehnică ci şi despre sforţarea muşchiulară şi nervoasă pe care o necesită munca şi despre influenţa generală a acestora asupra sănătăţii muncitorilor“", „descrieţi condiţiile igienice din atelier: dimensiunile camerelor, spaţiul prevăzut pentru fiecare muncitor în parte, ventilaţia, temperatura, văruirea pereţilor, curăţenia generală, zgomotul maşinilor, praful metalic, umiditatea şi aşa mai departe*

Uneori, explicarea teoretică a problemei este directă: *„în ce fel aţi fost retribuit (pentru timpul de muncă sau pentru munca efectivă prestată)? Cînd vi se plăteşte salariul? Cu alte cuvinte: cît de mare este creditul pe care-l acordaţi patronului pentru munca pe care deja aţi prestat-o? Vi se plăteşte după o săptămînă, după o lună sau altfel?“.*

Alteori, întrebările sînt puse astfel încît să formuleze analiza teoretică a unei probleme. Iată de pildă cum este amănunţită problema „bugetului“ familial al muncitorilor:

„Care este preţul obiectelor de primă necesitate?

a) Chiria, *condiţiile de închiriere (numărul încăperilor şi al persoanelor care locuiesc), reparaţiile, asigurarea cumpărarea şi reparaţia mobilei, încălzitul, lumina, apa etc.*

b) Hrana: *pîinea, carnea, legumele, cartofii etc., produsele lactate, ouăle, untdelemnul, untura topită, zahărul, sarea, mărfurile de băcănie, cafeaua, cicoarea, berea, cidrul, vinul, tutunul etc.*

c) îmbrăcămintea *pentru părinţi şi copii, spălatul rufelor, grija de curăţenie, baia, săpunul etc.*

d) Diferite cheltuieli: *porto, împrumuturi şi muntele de pietate, învăţămîntul copiilor în şcoli, la meserie, cumpărarea jurnalului, a cărţilor de citit etc. Reţinerile societăţilor de ajutor mutual, pentru greve, uniuni, societăţi de rezistenţă etc.*

e) Cheltuielile în legătură cu efectuarea profesiunii *(în cazul cînd există).*

f) Impozitele

încercaţi să stabiliţi bugetul săptămînal şi anual al veniturilor şi chetuielilor familiei dv.“

Aceste întrebări sînt puse de redactorul chestionarului celui care urmează să facă cercetarea, nicidecum nu sînt întrebări gata formulate care urmează a fi puse muncitorilor.

Aşadar, reţinem ca regulă de folosire a îndrumătoarelor, dacă folosim forma chestionarelor, că întrebările trebuie întotdeauna interpretate doar ca „teme“ care urmează a fi lămurite prin „convorbiri dirijate“ cu cei anchetaţi şi în nici un caz ca întrebări de adresat direct celui anche

[2] KARL MARX şi FR. ENGELS, *Opere*, voi. XV (p. 493—501) tipărite de V. A. Ado- ratscky, în Editura de Partid a C.C. al Partidului Comunist Bolşevic Moscova, 1935, Publicat şi în traducerea lui Petre HRSANOVSKY- SIRIN (în Editura Institutului Social Român, 1946).

SOCIOLBUC

tat, redactarea răspunsurilor urmînd a fi făcută într-un text aparte şi nu direct pe formular.

Doar în tehnica formularelor statistice de tip „Blanchetă“ răspunsul trebuie să fie dat pe formular, în mod obligatoriu, la toate întrebările prevăzute, şi anume prin răspunsuri „libere“, în formularele de tip „blanchetă cu răspunsuri intercalate“, sau prin răspunsuri prin „da“, „nu“ sau cifric, potrivit tehnicii pe care o vom analiza într-un capitol special.

Pe de altă parte, îndrumătorul nici nu pretinde să se dea răspuns la toată seria întrebărilor pe care le pune. El are alt scop: să ne reamintească necontenit că sîntem datori să cercetăm problema sub toate aspectele ei. Să supunem realitatea la o interogare multiplă, din multiple puncte de vedere, fără însă a fi obligaţi a insista decît atunci cînd căpătăm convingerea că am dat peste o filieră lămuritoare, în drept fiind să părăsim cercetarea unui punct de vedere, dacă se vădeşte a fi inutilă.

îndrumătorul investigaţiei de familie, de pildă, va pune întotdeauna, sub o formă sau alta, întrebarea: care este baza economică a familiei (buget), locuinţă, echipament familial?

Vom interoga deci în jurul acestei probleme dar o vom lega de miezul problemei cercetate. Să spunem că ne interesează capacitatea educativ-culturală a familiei. Dacă ne aflăm în faţa unei familii care nu poate face faţă cheltuielilor necesare pentru asigurarea condiţiilor de creştere normală a copiilor, evident că situaţia ei materială ne va interesa, şi ca atare o vom analiza cît mai adîncit: vom face deci bugetul familiei, insistînd asupra surselor de venituri. Vom face apoi studiul locuinţei, mergînd pînă la releveul apartamentului şi la inventarul complet al mobilierului (îmbrăcăminte, bibliotecă, aparataj casnic etc.). Dar dacă constatăm că greutăţile care intervin în calea creşterii şi educării copiilor nu sînt de natură economică, familia avînd buget şi casă satisfăcătoare, ar fi ridicol să se facă analiza amănunţită a bugetului, releveul şi inventarul locuinţei, în loc să se insiste asupra studierii climatului pedagogic-educativ al familiei.

Cercetarea este deci îndrumată ca şi cînd ar fi stîrnită de o curiozitate multiplă, care aruncă o lumină rapidă asupra tuturor aspectelor care eventual ar putea fi puse în legătură cu cazul studiat. în acelaşi timp, ea va fi dirijată raţional, trecînd repede asupra elementelor secundare şi oprindu-se îndelung asupra celor esenţiale.

îndrumătorul înşiră toate întrebările, dîndu-le aparent valoare egală, aşa cum se cuvine unui simplu inventar de probleme. Dar în aplicarea îndrumătorului, acţiunea raţională a cercetătorului operează o triere a întrebărilor, eliminînd unele, abia atingînd pe altele, sau adîn- cindu-le, după caz.

Pentru a putea face o aplicare corectă a îndrumătoarelor, este necesar ca investigatorul social să cunoască toate aspectele problemei, fiind în stare să le analizeze cu diversele mijloace tehnice de care dispune, unele foarte sumare, altele adîncite. El trebuie să stăpînească multiplele tehnici de lucru ale profesiunii sale, pe care să le poată mînui cu uşurinţă, cunoscîndu-le critic posibilităţile şi limitele, astfel încît să poată alege din ele ceea ce se potriveşte mai bine fiecărui caz în parte.

Am putea compara situaţia în care se află cercetătorul de teren cu aceea a unui muncitor care are în atelierul său un rastel cu mai multe unelte, de pildă ciocane diverse, de la baros pînă la ciocănelul de ceasornicar. Folosirea unei unelte sau a alteia, depinde de natura lucrului de făcut. Nu ridici cu macaraua greutăţi pe care le mînuieşti cu mîna şi nu foloseşte havezele de mină pentru a găuri o placă de traforaj.

Tot astfel, nu faci o analiză psihologică adîncită unui om normal; nu faci „ruta profesională“ unui om care are o meserie căreia îi face faţă în condiţii normale; nu faci „anamneza socială“ unui om care nu prezintă tulburări de

SOCIOLBUC

comportament. Şi nici nu analizezi capacitatea educativ-pedagogică a unui bătrîn lipsit de familie, bun doar de internat într-un cămin spital.

îndrumătorul ne atrage atenţia să fim atenţi: nu cumva este cazul să se facă şi bugetul? Analiza locuinţei? Stabilirea profilului psihosocial al membrilor grupului social studiat? Stabilirea rutei lor profesionale, a anamnezei lor sociale, a capacităţilor pedagogic-educative, analiza condiţiilor care au prilejuit o migra- ţie de la sat la oraş? La oricare din aceste întrebări ale îndrumătorului, in- vestigatorul are dreptul să dea răspunsul: „nu este cazul". Anchetatorul alege deci din îndrumător numai ceea ce se potriveşte situaţiei.

Foarte rare sînt cazurile în care un ches- tionar cuprinde o serie lungă de întrebări, pretinzînd fiecare un răspuns precis. Dar acestea sînt de fapt chestionare statistice, prezentate greşit sub forma unui text redactat, asemănător doar formal „îndrumătoarelor" de „anchetă-chestio- nar"[3].

4. TEHNICILE DISCUŢIILOR PUBLICE

a. Participare la dezbateri publice

Putem folosi şi procedeul unor dezbateri publice, care seamănă întrucîtva cu o convorbire, purtată însă nu între doi oameni, ci între mult mai mulţi. Formele în care asemenea grupuri de oameni pot fi strînse laolaltă sînt diverse.

Grupele spontane. Uneori se formează grupe de oameni de la sine, fie întîmplă- tor, fie potrivit unor obiceiuri sau moravuri locale.

E foarte interesant de pildă să asculţi convorbirile care se închează în grupele care aşteaptă, stînd „la coadă", în faţa unui ghişeu de vînzare a unor bilete de spectacol, a unor magazine unde se desfac anume mărfuri. Aceste grupe constituie de altfel, ele însele, un fenomen social studiat de către unii sociologi. Iar psihologii procedează uneori la experimen- tări cu privire la psihologia grupelor, la psihologia martorilor, la condiţionările externe care influenţează comportamentul acestor *„grupe de aşteptare*".

Alteori, grupele se formează în locuri de întîlnire unde oamenii au prilejul de a sta de vorbă. Sînt *„grupe de conversaţie"* cum sînt de pildă, în lumea rurală, adunările de seară în faţa porţilor „în divan", „de taină", „la vorbă". Sau, în oraşe, întîlniri, în special ale pensionarilor, prin parcuri, pentru a juca table sau şah, sau pentru a sta de vorbă şi a comenta ultimele ştiri.

Grupuri spontane de convorbire, de schimb de păreri, se pot ivi şi în sălile de expoziţie, în foaierul sălilor de spectacole, în sălile de aşteptare, în vagoanele de cale ferată în timpul drumurilor, toate oferind observatorului social prilejuri de a asculta şi a nota care sînt temele aflate în discuţie, tonul general al discuţiilor.

Discuţia fiind publică, e uşor de înţeles că tu însuţi te poţi amesteca în conversaţie. Lucrînd însă într-un sat, amestecul tău în convorbirea publică ce are loc de pildă, seara, în divan, e mai delicată; totuşi nu e prea greu să te faci acceptat şi lumea să-ţi dea lămuriri cu privire la anume întrebări tematice pe care le pui în discuţie. Sînt multe probleme de psihologie socială, ba chiar de informare cu privire la situaţii de fapt (economice, geografice, de istorie, de terminologie etc.) care se dezleagă, rapid şi sigur, în astfel de convorbiri, în care lucrezi simultan cu un număr mai mare de informatori. Ba se întîmplă uneori ca unul din participanţi la discuţie să încea-

[3] Deşi deseori depăşite, chestionarele şi îndrumătoarele publicate în *îndrumări pentru monografiile sociologice,* sub îngrijirea lui TRA- IAN HERSENI, în Editura Institutului Social Român, continuă a fi foarte folositoare, ca model de concepere a unui îndrumător.

SOCIOLBUC

pă a-ţi povesti pe îndelete lucruri care te interesează cu totul deosebit, mai ales putîndu-se obţine informaţii bune de la acei „povestitori“ de care am spus că n-au chef de vorbă decît dacă au un public ceva mai numeros, care să-i asculte şi să-i admire.

Investigatorul social poate scoate mari foloase şi prin participarea sa ca auditor la diverse consfătuiri organizate potrivit unor moravuri locale sau unor reglementări legale. Astfel, tot în viaţa satelor, în foarte multe regiuni cu tradiţii mai vechi, se obişnuieşte, astăzi încă, să se adune oamenii „la porunci“, adică la o consfătuire săptămînală, în zi de sărbătoare, sau în faţa primăriei. Se comunică acolo ultimele dispoziţii administrative, se dau veşti interesînd colectivitatea şi oamenii pot pune şi ei întrebări, să facă propuneri sau să-şi dea părerea cu privire la treburile obşteşti. Acolo se iau angajamente, se hotărăsc munci şi acţiuni comune, într-un cuvînt se formează o opinie publică a satului şi se hotărăsc iniţiativele locale, în cadrul unor participări colective.

în mediul urban, e util ca investigatorii să asiste la diversele şedinţe ce se organizează pe diferite linii, de partid, de sindicate, de organizaţiile de UTC, pionieri sau ale Căminului Cultural, bibliotecilor şi caselor de tineret şi în general, de cultură.

Citirea proceselor verbale ale unor asemenea adunări cu dezbateri publice, oferă de altfel, întotdeauna, un material de informaţie extrem de preţios.

E de la sine înţeles că dacă investigatorul este simultan un activist social, şedinţele convocate de el pentru a dezbate teme interesînd activitatea sa, vor avea alt caracter decît al adunărilor în care investigatorul nu este decît un simplu martor tăcut. Activistul social poate convoca o adunare anume pentru a proceda la investigare şi la acţiune.

La fel poate însă proceda şi investigatorul ştiinţific. Ajutat de către organele locale (Organizaţie de partid, de UTC, de sindicat etc.) el poate chema o serie de oameni pentru a purta cu ei convorbiri în grup.

Există două variante posibile ale acestui mod de a lucra cu grupuri întregi de oameni; unul constă în supunerea grupului la un interogator, altul în purtarea unei discuţii libere, pe teme. Să le analizăm pe rînd.

b. Obţinerea de răspunsuri colective la o chestionare verbală

într-o cercetare rapidă, în special în timpul unei prospecţiuni, putem folosi procedeul sumar de a strînge într-o sală un număr de persoane, cît mai variate (autorităţi locale, intelectuali şi tehnicieni, muncitori tineri şi bătrîni, femei şi bărbaţi) pentru a obţine de la ei informaţiile cerute printr-un îndrumător-chestionar dinainte pregătit. Cînd avem nevoie de informaţii cu caracter foarte general, procedeul interogării în grupă are avantajul de a se putea obţine informaţii din partea celor prezenţi, fiecare luînd cuvîntul pentru a răspunde în problemele în care se pricepe mai mult. Pe de altă parte, între cei prezenţi se poate naşte o discuţie cu privire la anume probleme, al cărei rezultat final este obţinerea unui răspuns investit cu adeziunea mai multora, sau dimpotrivă precizarea divergenţelor, de informaţii sau de opinii, uneori accentuate pînă la luări conştiente de poziţii de pentru şi contra.

Tehnicile convocării şi conducerii unor astfel de interogări în colectiv sînt variate. Uneori poţi convoca doar un grup de tineri, alteori doar de bătrîni, sau de maturi, de femei sau de bărbaţi, de elevi, de muncitori în anume întreprindere, făcînd astfel ca să fie sau să nu fie de faţă şi persoane oficiale.

Depinde de abilitatea investigatorului ca să obţină, de pildă, convocarea tineretului unui club de tineret fără prezenţa conducătorului clubului; pe membrii unui cămin cultural, fără prezenţa directorului, sau pe cititorii unei biblioteci, fără să fie de faţă bibliotecarul.

SOCIOLBUC

în acest mod, se trece la un alt tip de informare, prin convocarea unui grup, în vederea organizării unei discuţii libere.

c. Convorbiri colective, pe temă

Cu asemenea grupe se pot purta şi convorbiri „pe teme“ care pot lua forme diverse, cum ar fi cele ale unei „mese rotunde“ sau cele ale unui „miting“.

Ele pot folosi şi în cazul cînd voim să organizăm o „autoanchetă colectivă“, formînd din grupul pe care l-am antrenat în discuţie, viitori colaboratori ai noştri.

Evident, este greu să foloseşti o astfel de tehnică de informare, ea avînd avantaje, dar comportînd şi primejdii.

Avantaje, prin faptul că, punînd o temă în discuţie şi lăsînd dezbaterile să se desfăşoare, afli mult mai multe informaţii şi într-un timp mult mai scurt, decît ai putea obţine stînd de vorbă cu fiecare din participanţi în parte.

Avantaje şi din pricina faptului că o astfel de discuţie este simultan şi un mijloc de acţiune, de antrenare a unor oameni la o acţiune, de creare a unui curent de opinie publică, deci printr-o acţiune de „agitaţie şi propagandă“, mult mai eficace decît orice altă cale, decît orice „conferinţă“ sau expunere făcută de la o tribună oarecare.

Dezavantaje şi primejdii totuşi, pentru că sînt unele teme care discutate în felul acesta, provoacă agitaţii nedorite. Cu atît mai mult cu cît, conducerea unor asemenea dezbateri publice presupune o capacitate de stăpînire a masei de auditori destul de rar întîlnită, o prezenţă de spirit şi un tact psihologic extrem de fin, capabil să intervină cînd trebuie, cît trebuie şi cu ce anume trebuie, ca dezbaterea să nu degenereze în ceartă sau demagogie. De aceea, folosirea acestei tehnici de lucru trebuie făcută cu extremă prudenţă şi numai pe teme care se pretează la aşa ceva, în special fiind potrivite temele care ţin de investigaţia sociologică şi în special cele de acţiune culturală şi educaţie socialistă.

În investigaţie, grupul cu care s-a discutat poate fi transformat, aşa cum vom arăta, într-un grup de autoanchetă sociologică de grup, tehnic uneori numită şi de „anchetă participantă“.

d. Luarea contactului cu grupul şi tehnica dezbaterii colective

Adunăm deci grupul propus pentru cercetare spunîndu-i, de la bun început, că pornim o acţiune sociologică, la care îi rugăm să participe nu ca obiecte de studiu, ci ca cercetători ei înşişi, care se „auto-anchetează“.

Oamenii nu sînt obişnuiţi cu astfel de acţiuni. De aceea trebuie destul de multă abilitate pentru a „sparge gheaţa“ şi a declanşa discuţii în controversă, purtate în tonul obişnuit în care se poartă [asemenea dialoguri în viaţa de toate zilele. Deci nu sub formă de şedinţă cu „luări de cuvînt“, cu listă de înscrieri în prealabil stabilită, cu formalitatea „întrebărilor“ şi „discuţiilor“ şi finala tragere de „concluzii“.

Fiţi atenţi la atitudinea pe care o aveţi în asemenea împrejurări. Nu staţi la o masă prezidenţială ci staţi în mijlocul participanţilor, printre ei, amestecaţi cu ei. Nu „deschideţi şedinţe“, ci intraţi direct în convorbire, aşa cum vorbiţi într-un cerc de prieteni. Nu interveniţi în discuţie decît cu strictul necesar. Regula de aur a oricărui anchetator social este tăcerea. E bun anchetatorul care vorbeşte puţin, dar ştie să facă pe alţii să vorbească. E necesar să te amesteci în vorbă doar spre a îndrepta convorbirea spre un anume ţel, spre a o readuce la temă, spre a nu o lăsa să rătăcească pe căi lăturalnice. Se poate face acest lucru prin fraze scurte, uneori fiind nevoie de un singur cuvînt sau doar de cîteva cuvinte.

Mai importantă decît vorba este însă atitudinea celui care conduce dezbaterile: adoptarea unei atitudini de interes,, de atenţie acordată oricui exprimă o părere, fie ea bună sau rea, cu condiţia să fie sinceră şi personală, este încurajatoare pentru exprimarea opiniilor. Lăsaţi dum

SOCIOLBUC

neavoastră înşivă şi îndemnaţi şi pe ceilalţi să lase obiceiul de a repeta fraze gata învăţate pe dinafară şi puneţi accentul pe deplina sinceritate.

Din experienţă vă putem spune că veţi avea mirarea să vedeţi că, după un moment iniţial de stinghereală sau neîncredere, oamenii vor face dovada că atîta aşteptau ca să-şi spună părerile; că se încălzesc pe măsură ce controversele se precizează şi văd că sînt luate în considerare toate opiniile celor de faţă.

Să fim atenţi şi la cei care se arată „opozanţi“, adeseori „refractari“. Nu ne referim la cei care nu participă în mod obişnuit la acţiuni sociale, din delăsare. Ci la ce care, tocmai pentru că sînt interesaţi de problemă, sînt nemulţumiţi de felul cum e dusă acţiunea, „fac opoziţie“, sau se retrag din ea. Aceştia ne pot fi de cel mai mare folos şi de aceea trebuie să-i rugăm să ne dea o mînă de ajutor, încredinţîndu-i că vederile celor care nu sînt de aceeaşi părere cu noi, ne sînt deosebit de preţioase.

O mare primejdie a unor asemenea convorbiri colective este ca cel care le conduce să dea sugestii, să formuleze teze şi să caute a obţine pentru ele adeziunea celor prezenţi.

Ceea ce ne-am propus să aflăm de la ei sînt temele care îi interesează. Nu facem deci inventarul acţiunilor culturale posibile. Nu pomenim cuvintele „conferinţă“, „teatru de amatori“, „bi bliotecă“, „excursie“ sau altele asemenea; ci vorbim despre cultură în general; căutăm să vedem ce înţeleg oamenii prin acţiune culturală; la ce se gîndesc ei, oare, cînd aud cuvintele „acţiune culturală“? Ştiu sau nu ştiu, despre ce ar putea fi vorba? Ce acţiune le-ar plăcea să se facă sau pe care ar dori să o facă ei înşişi?

Asemenea discuţii în jurul unor „teme oarbe“ sfîrşesc prin a se concretiza. Discutînd despre ele, oamenii se gîndesc, îşi pun întrebări cu privire la problemele culturale, îşi formează o opinie, adoptă o atitudine, stabilesc o ierarhie de valori, se alătură unuia sau altuia din curentele de opinie care se formează.

Aşadar, prilejuim oamenilor posibilitatea de a-şi forma opinii şi deci ne creăm şi nouă posibilitatea de a le număra ulterior, după ce se vor fi format.

în timpul discuţiilor purtate în colectiv, nu este bine ca investigatorul social să ia note. Dar imediat după terminarea discuţiilor, el trebuie să pună pe hîrtie cele aflate. Redactarea se face fără fraze, aproape în stil telegrafic. Va cuprinde (evident după înşirarea informaţiilor administrative necesare: localitate, data ţinerii convorbirii, denumirea grupului cercetat, numărul participanţilor, numele anchetatorului) o listă a opiniilor formulate cu privire la acţiunile culturale care au fost pomenite de către cei care au participat la discuţie, cu arătarea argumentelor omise pentru şi contra. [4]

5. TEHNICILE INTEROGĂRILOR COLECTIVE

a. Tehnica „extemporalului“

Cînd lucrăm cu un număr relativ mic de informatori şi avem posibilitatea de a-i strînge, cum am mai spus, într-o încăpere, cum ar fi o clasă, un atelier, o sală de adunări etc. putem face apel la tehnica aşa-numită a „extemporalului“; adică, în loc de a purta cu ei o convorbire în colectiv, le cerem să răspundă la o serie de întrebări formulate în scris.

„Extemporal“, în limbajul şcolar, înseamnă o lucrare scrisă cerută pe neprevăzute, oarecum improvizată, în tot cazul neanunţată în prealabil.

Procedeul este extrem de util, mai ales, cînd nu avem gata tipărite formulare şi

[4] Socotesc că un excelent model de cum trebuie purtată o asemenea anchetă în colectiv, este cel publicat de ALEXANDRU STAHL, *Teoria şi tehnica investiga/iei participante* în revista „Clubul“ nr. 8 din 1970.

SOCIOLBUC

nu dispunem decît de un singur exemplar, manuscris, deseori elaborat pe loc, potrivit necesităţilor momentului.

Se procedează astfel: explicăm mai întîi celor pe care i-am adunat, care ne este scopul şi ce avem de gînd să facem cu răspunsurile primite. Ca de obicei, pentru a ne asigura o cît mai mare sinceritate în răspunsuri, subliniem faptul că răspunsurile sînt şi rămîn *anonime* şi că deci nu cerem să fie iscălite. Distribuim apoi foi de hîrtie de format standard, precum şi creioane, dacă aceasta este necesar.

Sînt însă cazuri, cînd deşi avem intenţia să păstrăm anonimatul răspunsurilor, trebuie totuşi să identificăm pe anchetaţi, ca să putem corela răspunsurile lor cu diverse situaţii concrete: vîrstă, sex, profesie, note şcolare, sau salarii obţinute etc. etc. în acest caz numerotăm foile de hîrtie, pe care le distribuim apoi conform unei liste nominale, numerotată identic.

Dacă socotim totuşi că putem cere şi iscălirea răspunsurilor, o vom cere doar la terminarea anchetei, insistînd însă din nou asupra faptului că vom păstra secretul profesional şi că, în lucrarea finală, nu vor apărea decît cifre, nicidecum nume de persoane.

Atragem insistent atenţia asupra acestei probleme a secretului profesional, care trebuie să fie considerat extrem de serios. E vorba nu numai de o „deontologie profesională“, ci şi de o condiţie tehnică a muncii de investigaţie socială: dacă nu poţi convinge pe anchetaţi că eşti un „profesionist“ al anchetei, legat prin secret profesional tot atît de strict cît este şi un medic, un avocat sau un duhovnic, nu vei putea obţine sinceritate în convorbirile cu anchetaţii.

După această pregătire psihologică a celor supuşi „extemporalului“, procedăm aşa cum face orice profesor în clasă, formulăm întrebarea întîia; dacă cineva e nelămurit, repetăm întrebarea şi o explicăm.

Apoi rugăm pe anchetaţi să scrie pe coala de hîrtie albă pe care o au în faţă, „Nr. 1“ şi să dea răspunsul cerut.

Trecem apoi la întrebarea 2 şi procedăm la fel.

De pildă: *întrebarea 1: „eşti bărbat sau femeie? Scrie M sau F după caz.“ întrebarea a 2-a: „Ce vîrstă ai?, Scrie cîţi ani ai împlinit.“*

întrebarea a 3-a: „Scrie exact şi citeţ cum se numeşte localitatea unde te-ai născut (oraş sau comună, sat, judeţ)“.

Continuăm astfel cu lista întreagă a întrebărilor, care însă nu trebuie să depăşească un anumit număr, ţinînd seama că o astfel de anchetare nu poate să dureze mai mult de un ceas.

b. Anchetele microsociologice

O variantă a acestor anchetări prin „extemporal“ este folosită în tehnicile „sociometrice“, care, atacînd probleme extrem de subtile, pretind anchetatori de înalt nivel tehnic.

De data aceasta „vorbirea“ pe care o face anchetatorul are un caracter strict „standardizat“. Anchetatorul trebuie să înveţe pe dinafară textul vorbirii lui ca să-l poată rosti clar, fără adaosuri sau lacune, neavînd deci îngăduinţa de a da explicaţii suplimentare.

înţelesul teoretic al unei asemenea anchete nu poate fi arătat aci. Trimitem deci la lucrările de specialitate microsocio- logică. Dăm numai indicaţiile pur tehnice de care trebuie să ţină seama anchetatorul în timpul strîngerii informaţiilor.

Se explică clar anchetatorilor că ancheta va servi unui scop practic imediat, pe care îl anunţăm.

Fiecare întrebare se repetă de două ori. Adică: Se enunţă, apoi se explică şi iar se repetă.

Se cere păstrarea în sală a celei mai perfecte ordine.

Se insistă asupra caracterului de secret profesional.

Iată de pildă cum a fost formulat şi folosit în cadrul seminarului de sociologie al Catedrei din Bucureşti.

SOCIOLBUC

„Am primit sarcina de a forma echipele in care dv. urmează să fiţi distribuiţi în timpul cercetărilor pe care le vom face la teren, în campania din vara aceasta.

Deocamdată, dv. sînteţi organizaţi, în cadrul seminarului, în două grupe aranjate în ordine alfabetică.

întrebarea este: dacă nu putem găsi o ordine mai raţională, ţinînd seama de preferinţele fiecăruia din dv.

O să vă rog de aceea să răspundeţi la cîteva întrebări. Să răspundeţi cu toată sinceritatea, fiind încredinţaţi că răspunsurile dv. nu vor fi citite decît de către mine, care voi păstra secretul profesional, cu toată rigurozitatea. Vom prelucra statistic rezultatele, după ce voi avea grijă de a înlocui numele cu un cod arbitrar, în aşa fel încît nici un nume să nu poată fi ghicit.

Pe foaia de hîrtie pe care o aveţi în faţă, vă rog să înscrieţi în ordine de preferinţă numele colegilor sau colegelor cu care v-ar face plăcere să fiţi în aceeaşi echipă.

Puteţi înşira tot atîtea nume cîte doriţi, oricît de multe, oricît de puţine.

Vă rog să nu vă sfătuiţi între voi. Nu vă faceţi semne. Nu vorbiţi. Cel mult vă puteţi întoarce, spre a privi în clasă, ca să recunoaşteţi pe cei pe care îi alegeţi. însă fără a face semne sau a vorbi.

Nu vă grăbiţi. Gîndiţi-vă bine.

Repet întrebarea: cu ce colegi şi colege aţi dori să lucraţi la vară în aceeaşi echipă?

Puteţi începe să scrieţi lista, în ordinea preferinţelor dv.

Acum trecem la o întrebare mai grea, care are un caracter încă mai discret.

Vă cer să răspundeţi cu toată sinceritatea la următoarea întrebare: Cu care din colegii sau colegele dv. v-ar face mai puţină plăcere să fiţi în aceeaşi echipă?

Puteţi scrie tot atitea nume cîte veţi socoti de cuviinţă.

Repet întrebarea: scrieţi lista celor cu care v-ar face mai puţină plăcere să fiţi în aceeaşi echipă.

Scrieţi numele lor încep înd cu cei care mai ales nu v-ar face plăcere să lucraţi în aceeaşi echipă.

Puteţi începe.

Am încă o a treia întrebare, la care vă rog să răspundeţi de asemenea cu toată sinceritatea, după ce vă veţi fi gîndit la ea cu toată seriozitatea.

Iată întrebarea: încercaţi să ghiciţi care sînt acei colegi sau colege care credeţi dv. că v-au ales ca să fiţi în aceeaşi echipă cu ei?

Puteţi răspunde în trei feluri:

Sau printr-o listă de nume

Sau scrieţi: „Nimeni nu m-a ales“

Sau scrieţi: „nu ştiu“

Desigur că întrebarea poate părea grea unora dintre dv. Dar eu nu am întrebat „numiţi pe cei care v-au ales“. Ci am spus: „încercaţi să ghiciţi pe cei care v-au ales“.

Răspunsul „nu ştiu“ nu va fi satisfăcător, căci se cheamă că nu aţi stabilit încă relaţii bune cu colegii dv.

în formarea echipelor voi ţine deci seama de acest fapt.

în sfîrşit, o ultimă întrebare. Desigur că au fost colegi sau colege care v-au trecut pe lista celor care nu le-ar face plăcere să formeze echipă cu dv.

Aţi putea încerca să ghiciţi care sînt acei colegi sau colege care nu ar fi bucuroşi să lucreze cu dv. în aceeaşi echipă?

Răspundeţi ca la întrebarea de mai înainte, printr-o listă cu mai multe sau mai puţine nume, după cum socotiţi de cuviinţă, sau prin „nimeni nu m-a respins“ sau „nu ştiu“.

Puteţi începe.

Vă mulţumesc. Controlaţi dacă aţi iscălit foaia cu cele patru liste pe care vi le-am cerut.

Daţi-mi lucrările pe măsură ce voi trece printre bănci pentru a le strînge.

SOCIOLBUC

c. Completarea simultană a unor formulare

în aceleaşi condiţii pînă acum arătate, adică ori de cîte ori putem aduna în aceeaşi încăpere un număr de anchetaţi, şi dacă dispunem de un număr suficient de formulare de anchetă gata multiplicate, le putem distribui, explicîndu-le pe larg, lămurind înţelesul fiecărei întrebări, dînd răspuns tuturor întrebărilor ce ni se vor pune.

Apoi, fiecare anchetat completează formularul ce i s-a distribuit şi îl predă anchetatorului.

d. Chestionare completate individual de anchetaţi

într-o sală nu putem strînge decît un număr mic de anchetaţi. Pentru a face analiza unei clase de elevi (să spunem pentru a cerceta problema orientării profesionale) sau o echipă de muncitori (de pildă în lucrări de sociologie industrială) tehnica „extemporalului“ este bună şi suficientă. Dar dacă vrem să facem o anchetă statistică mai amplă, atingînd un număr de informatori pe care nu-i putem aduna laolaltă, sîntem nevoiţi să recurgem la altă tehnică de lucru şi anume:

Trimitem prin poştă, sau prin curieri (sau recenzori, sau operatori de anchetă) formularele gata tipărite, spre completare; sau le distribuim acolo unde întîmplător se află adunaţi cei care ne interesează (publicul unui spectacol sau unei expoziţii etc.).

Completarea formularelor se poate face în trei forme: sau lăsăm formularul, ca să-l completeze cel anchetat; sau dăm sarcină unui operator de anchetă să-l completeze el, sau îl completăm noi înşine, ca încheiere a unei convorbiri mai ample.

Trimiterea prin poştă a formularelor implică necesitatea de a dispune de adresele celor pe care vrem să-i solicităm.

Ceea ce nu este întotdeauna realizabil. A lua adrese la întîmplare, de pildă din lista de telefoane, înseamnă a nu avea decît opiniile celor care au telefoane. Pot fi interesante şi acestea, precum interesante sînt şi răspunsurile primite de la foştii internaţi într-un spital despre problemele spitalului, de la foştii elevi ai unei şcoli etc.

Defectul acestui procedeu este însă că, întîi de toate, e foarte costisitor, scrisorile trebuind să fie francate şi de asemenea însoţite de un plic de răspuns, de asemenea francat. în al doilea rînd, prea puţini răspund la asemenea interogări făcute prin corespondenţă şi în plus nici răspunsurile nu sînt toate utilizabile.

Semnalăm că foarte deseori, pentru a determina bunăvoinţa anchetatului, organizatorii unor asemenea anchete caută să găsească mijloace de convingere, materiale sau morale. Se oferă anchetatului un creion gratuit, se instituie concursuri cu făgăduiala că cele mai bune răspunsuri vor fi premiate sau publicate; în special anchetele organizate de ziare oferă abonamente gratuite, iar anchetele de „marketing“ organizate de anume firme comerciale, oferă reduceri de preţuri sau produse gratuite.

Distribuţia directă a formularelor. Putem însă înmîna direct anchetatului asemenea formulare. De pildă la intrarea într-o sală de spectacol, putem da fiecărui spectator un formular, cu rugămintea să-l completeze după ce a asistat la spectacol, şi să-l remită la ieşirea din sală celui însărcinat cu ancheta. Defectul procedeului este că, la sfîrşitul spectacolului, nu mai are nimeni timp să stea şi să redacteze răspunsurile la întrebările puse; nu are dealtfel nici creion la în- demînă şi între timp a mototolit chestionarul, care a devenit inutilizabil. în plus majoritatea spectatorilor nici nu găsesc util să răspundă.

Lucrul merge mai uşor în sălile de expoziţie, unde vizitatorii vin pe rînd, au mai mult răgaz, au masă şi scaun cu cele necesare scrisului şi de obicei sînt mai dornici să răspundă, deşi multora li se pare mai ispititor să-şi scrie părerile şi să-şi puie numele pe „registrul de onoa

SOCIOLBUC

re“ sau „condica de observaţii“, ce le stă la îndemînă pînă şi în magazine, sub formă de „condică de reclamaţii“.

Şi în excursiile colective organizate de agenţiile de turism, se cer, la încheiere, participanţilor să completeze un formular. De asemenea, celor care au asistat la un congres. Dar defectele mai sus-sem- nalate sînt prezente şi în aceste situaţii.

e. Formularele completate de anchetat, sub controlul anchetatorului

Sînt însă anumite situaţii, în special cînd executăm un recensămînt mai amplu şi ne adresăm unor persoane ştiutoare de carte, în care putem lăsa grija completării formularului chiar celui anchetat.

In aceste cazuri, recenzorul, sau operatorul de anchetă lasă formularul la domiciliul declarantului; i se explică felul în care trebuie să-l completeze; se fixează data cînd formularul va trebui să fie restituit şi cu acel prilej se verifică, la faţa locului, în prezenţa declarantului, dacă s-au dat toate răspunsurile cerute, scrise în mod lizibil, dacă sînt date în mod corect, respectîndu-se instrucţiunile tipărite pe formular.

In cazul recensămînturilor oficiale ale statului, se lasă declarantului o adeverinţă, prin care se constată efectuarea recensămîntului, spre a se putea astfel controla înregistrarea tuturor cetăţenilor, fără lipsuri şi fără repetări.

în caz că declarantul nu a înţeles bine întrebările sau felul cum trebuie să răspundă, sau declară că nu se pricepe să răspundă, recenzorul completează el însuşi formularul, menţionînd însă acest lucru.

Adăugăm observaţia că înregistrările statistice făcute prin recenzori sau operatori de anchetă, trebuie foarte strict supravegheate de organizatorii lucrării, în acest scop, controlorul de recensămînt procedează la efectuarea unor „sondagii“, adică repetă lucrarea pe cîteva cazuri luate la întîmplare şi, mai ales, contro lează declaraţiile, ştiut fiind că atunci cînd recenzorul sau operatorul de anchetă lucrează incorect, adică nefăcînd ancheta, ci răspunzînd el, fraudulos, adică din imaginaţie, în locul anchetatului, precum şi atunci cînd obişnuieşte să sugerezr răspunsurile ce i se par mai potrivite, constatăm că anume „opinii“ şi „situaţii“ se repetă sistematic, denotînd în felul acesta lipsa de seriozitate a lucrării.

Institutele de sondaje care folosesc operatori de anchetă angajaţi cu salariu, procedează periodic la verificări, prin sondaje şi prin punere de întrebări, „capcană“. De altfel, potrivit unei norme organizatorice foarte precise, operatorii de anchetă se schimbă la anume intervale de timp, ştiut fiind, din experienţă, că după doi-trei ani, anchetatorul devine rutinier, plictisit, nu mai dă importanţă lucrării, şi fiind grăbit, sugerează răspunsurile, ca să scape cît mai repede de o muncă ce i-a devenit corvoadă; pe deasupra, obişnuieşte să lucreze cu un acelaşi grup restrîns de anchetaţi, care şi ei devin profesionişti ai răspunsurilor, nemailuînd în serios formularele.

Un exemplu care se dă, spre a exemplifica această situaţie, este cel al formularelor de bugete, care se dau spre completare unui eşantion de anchetaţi. Prin însăşi faptul că oamenii îşi fac bugetul, timp de cîţiva ani de zile, ei instaurează un alt sistem de cheltuieli decît al familiilor care nu îşi fac bugetul. Obligaţia de a-ţi face bugetul constituie deci o acţiune propriu-zisă, un impuls spre ra- ţionalizare dat familiei respective, depă- şindu-se astfel limitele unei simple informări despre o situaţie normală.

f. Instructajul operatorilor de anchetă

Constă mai întîi într-o expunere a „formularului“ şi discutarea lui astfel ca el să le fie desăvîrşit de clar. Apoi fiecare operator completează el însuşi un formular, care se verifică. După in

SOCIOLBUC

structaj li se recomanda următoarele reguli de comportare:[5]

1. Să poarte convorbirea cu informatorul numai între patru ochi, apariţia unei a treia persoane impunînd întreruperea lucrării.

2. Este interzisă divulgarea părerilor ce i-au fost comunicate de către alţi anchetaţi.

3. Le este interzis să arate care este opinia lor cu privire la întrebările prevăzute în formular, să arate mirare sau dezaprobare.

4. Să se lase antrenat în discuţii sau să arate propria lor părere cu privire la temele din chestionar.

5. Nu le este îngăduit să predea formularul spre completare celui anchetat, ci completarea trebuie să o facă ei înşişi după ce au stat de vorbă cu anchetatul şi s-au convins că răspunsul obţinut este real şi sincer.

6. întrebările din chestionar nu se pun mecanic şi grăbit, forţînd astfel obţinerea unui răspuns, indiferent care ar fi[4].

Acelor operatori de anchetă în care nu avem deloc încredere li se recomandă în plus să se mărginească a citi clar întrebarea din formular, iar la o eventuală neînţelegere, să repete citirea. Dacă operatorii de anchetă sînt mai versaţi în meserie, de un nivel de cultură mai mare, ei sînt îndemnaţi să aibă mai întîi o convorbire cu anchetaţii şi doar pe urma ei să completeze întrebarea.

De ce trebuie să procedeze operatorii de anchetă în felul acesta?

Mai întîi, convorbirea se poartă fără martori pentru că părerile formulate de faţă cu alţi oameni nu sînt aceleaşi cu părerile formulate doar între patru ochi.

Toate anchetele sociologice sînt întotdeauna anonime, avînd un caracter discret. Dacă anchetatorul divulgă părerile ce i s-au comunicat, cel anchetat va şti că şi părerile lui vor fi comunicate altora şi deci le va formula ca şi cum ar- vorbi faţă de alţii.

Anchetatorul nu trebuie să-şi expună propriile păreri asupra chestiunii puse în discuţie, căci cel care interoghează nu trebuie să dea sugestii. La o întrebare sugestivă, răspunsul nu va fi cel real, ci cel sugerat. De ţinut seama că sugestia poate fi dată chiar şi prin tonul cu care pui o anume întrebare.

Chestionarul nu e bine să se dea spre completare celui anchetat, pentru că practica a arătat că, numai în prea puţine cazuri, răspunsurile pe care Ie primeşti astfel, sînt corecte, atît ca mod de formulare, cît şi în conţinut.

în sfîrşit, regula cea mai importantă dar şi cea mai greu de realizat este ultima, care pretinde ca completarea formularului să fie rezultatul final al unei convorbiri.

g. Formulare completate de investigatori sociali

Am afirmat că am putea, eventual, recomanda şi „operatorilor de anchetă“, să nu completeze formularele decît după o prealabilă „convorbire“, dacă avem convingerea că aceşti anchetatori au o suficientă experienţă profesională şi pregătire de cultură generală şi mai ales, destulă bună credinţă, ca să înţeleagă şi să execute corect operaţia de informare ştiinţifică ce li se cere.

Acest lucru devine însă obligatoriu atunci cînd cel care face ancheta este un investigator social de meserie. Acestuia i se pretinde în mod imperios purtarea unei convorbiri, înainte de a proceda la completarea formularului.

„Convorbirea“ este de fapt una din uneltele de bază ale investigatorului social, o tehnică ce se poate folosi şi la nivelul necesar unei anchete cu formular. Convorbirea prealabilă completării formularului de anchetă are drept scop o cunoaştere cît mai adîncită şi mai sinceră a felului în care gîndeşte cel cu care stăm de vorbă.

[5] Reguli de multă vreme formulate. Vezi de pildă HENRI LACROIX, *Les sondages de main d'oeuvre aux Etats Unis* (în Revue Française du travail, XI, nr. 21, 1947).

SOCIOLBUC

Ea începe, ca în orice întrevedere normală, printr-o conversaţie „de politeţe“, în care rugăm pe cel anchetat să ne acorde cîtva timp şi îi comunicăm care e scopul vizitei noastre; îi spunem apoi care e „tema“ anchetei şi îl lăsăm să spună tot ce crede el de cuviinţă, tot ce
i se pare lui esenţial, cu privire la tema pusă în discuţie.

Cînd anchetatul a epuizat cele ce avea de spus intervenim şi centrăm convorbirea pe teme şi subteme, adică luăm fiecare întrebare din chestionar şi căutăm să o lămurim.

Ţinem seama de faptul că cel anchetat, atunci cînd e pus să opteze între mai multe răspunsuri posibile, răspunde deseori la întîmplare, ca să scape de plictiseala întrebărilor. De exemplu, să spunem că chestionarul prevede întrebarea: „ce gen literar preferi?“, fiind specificate şi o serie de răspunsuri, ca de pildă: „proză, versuri: romane, teatru, aventuri, călătorii, ştiinţă fantastică“. Nici întrebarea şi nici răspunsurile nu se comunică celui anchetat; ci se stă de vorbă cu el, despre literatură în general, căutînd să se constate dacă într-adevăr îi place literatura sau nu, dacă o cunoaşte, cît de mult şi care e genul care îi place mai mult.

Dacă dai celui anchetat chestionarul cu răspunsuri gata formulate, el se va grăbi să sublinieze, de cele mai multe ori la întîmplare, oricare dintre răspunsuri. Şi la fel se va întîmpla şi dacă îl sîcîi, cu insistenţă, ca să răspundă neapărat deşi s-ar putea întîmpla ca el să fie complet străin de orice preocupare literară.

Concluzia care se desprinde din cele de mai sus, pentru bunul mers al anchetei: *este util să aflăm nu ce afirmă, la repezeală, anchetatul, ci părerea pe care şi-a făcut-o cel care anchetează, după o adîncită convorbire cu cel anchetat.* Ne trebuie deci un *diagnostic psihologic,* pus de anchetator, iar nu un răspuns stors cu sila din gura celui anchetat.

Desigur că în felul acesta, pentru completarea unui formular, ne va fi necesar un timp mai lung. Dar această cheltuială de timp este răsplătită prin seriozitatea lucrării. Căci la ce bun să lucrăm repede, dacă rezultatele obţinute sînt nule?

După ce am terminat de stat de vorbă pe toate temele prevăzute în chestionar, trecem la ultima parte a convorbirii. Scoatem, în sfîrşit, formularul şi începem a-1 completa, de data aceasta avînd grijă să nu ne scape nici un răspuns.

SOCIOLBUC

Capitolul VI. Tehnicile alcătuirii documentării ştiinţifice

1. TRANSFORMAREA OBSERVAŢIILOR ÏN DOCUMENTAŢIE ŞTIINŢIFICĂ

a. Necesitatea practică a consemnării în scris

Defectele observaţiei spontane pe care le-am analizat, pot fi înlăturate' prin consemnarea în scris a celor constatate, în special redactarea scrisă a observaţiei făcute, ne ajută la sistematizarea şi analiza ei critică. Din memorie nu se poate face o ordonare logică, pe capitole şi pe puncte, a elementelor culese în investigaţii. Aşternute pe hîrtie, ele devin un material asupra căruia putem lucra, pe care îl putem deci organiza logic.

Odată sistematizat, materialul permite şi efectuarea unui autocontrol critic. Contrazicerile logice dintre datele culese prin observaţie, se pot identifica, jude- cîndu-se concordanţa dintre conţinutul diferitelor capitole.

Ori de cîte ori este posibil, este bine ca observaţia să fie supusă verificării unui alt investigator. După un timp oarecare, oricît de mult spirit critic am avea, ne obişnuim cu un anume mod de a vedea o realitate, aşa încît nu mai putem surprinde o eventuală eroare sau modificările survenite între timp. O persoană care vine pentru prima oară în contact cu realitatea de care ne-am ocupat noi, vede lucrurile proaspăt, poate surprinde aspecte noi, fiindu-ne astfel de un real folos. Autocontrolul critic trebuie deci să fie îmbinat cu controlul făcut de alţii, ■ceea ce nu e cu putinţă dacă nu punem la îndemîna celui care ne verifică consemnările scrise.

Redactările sînt necesare şi pentru faptul că asigurăm astfel comunicabili- tatea informaţiilor strînse. Deseori, investigatorul social lucrează în echipă complexă, interdisciplinară, adică în colectiv cu specialiştii altor discipline sociale (geografi, economişti, medici, psihologi, pedagogi, jurişti etc.). Este obligatoriu ca toţi să-şi comunice reciproc informaţiile, astfel ca o sinteză a lor să poată fi făcută. Această „comunicare“ de informaţii capătă caracter de deplină seriozitate doar dacă se face pe calea unor redactări, adică pe bază de texte scrise.

b. Sensul teoretic al înregistrării observaţiilor

în toate ştiinţele experimentale, faptele pe care se clădesc raţionamentele, sînt uşor verificabile. O experienţă de laborator, chimică, fizică sau biologică, poate fi oricînd repetată de către oricine ar vrea să-i controleze temeinicia. în domeniul ştiinţelor sociale lucrul e însă cu neputinţă, seria faptelor fiind irepetabilă şi ireversibilă. De aceea sociologul e dator a da o deosebită grijă caracterului de autenticitate pe care trebuie să-l aibă orice observaţie pe care ar face-o. După cum un istoric e dator să citeze, document cu document, toate sursele sale de informaţie, tot aşa un sociolog e dator să nu afirme nimic fără descrierea precisă şi

SOCIOLBUC

autentică a faptelor pe care se sprijină. Cu deosebirea că sociologul îşi făureşte singur documentele, astfel că ele pot fi puse oricînd Ia îndoială. Problema dării unui caracter de perfectă autenticitate informaţiilor, este de aceea primordială în sociologie. Pentru fiecare fapt observat, dresarea unui proces verbal de corectă înregistrare este singura mărturie ce poate fi invocată. De aceea cercetătorul la teren, observator direct al vieţii sociale, trebuie să-şi pună întreaga stăruinţă pentru a da caracter de autenticitate tuturor proceselor verbale pe care le încheie cu privire la viaţa socială studiată şi de care vrea să se folosească mai tîrziu în prelucrările sale teoretice.

intr-o lucrare ştiinţifică, prezentarea doar a concluziilor teoretice, uneori reduse doar la cîteva calcule, nu este deloc convingătoare, în lipsa documentelor de bază, adică a înregistrărilor făcute cu respectarea tuturor normelor tehnice obligatorii ale unei bune de-scrieri.

2. REGULILE ALCĂTUIRII PROCESELOR VERBALE DE CONSTATARE

Teoretic, am arătat că o observaţie poate fi *directă* (şi să poarte asupra unor *obiecte, acţiuni* sau opinii) sau *indirectă,* adică să constea în deducerea, din observaţia directă, a unor concluzii despre opinii, acţiuni sau obiecte, fără de care cele observate direct nu ar fi putut fi.

Repetăm cîteva exemple, pentru clarificarea acestei idei. Dacă găsesc într-o casă un război de ţesut, observ direct şi descriu acest obiect, dar simultan, indirect, trag şi concluzia că se ţese pe acest război cu o anumită tehnică, deci cu anume acţiuni şi un anume bagaj de idei. Dacă văd pe cineva că se cruceşte cînd aude povestindu-se ceva de necrezut, indirect trag concluzia că semnul crucii are pentru el o semnificaţie; nu ştiu precis care; poate o credinţă, poate o superstiţie, poate un simplu gest mimic de exprimare a uimirii. Căci nu de rare ori ai prilejul să vezi şi necredincioşi, sau credincioşi de altă religie, mozaicii de pildă, „crucindu-se a mirare“!

Dacă aud pe cineva spunînd că vine de la moară şi că a dat uium de 1 %, indirect trag concluzia că există o moară care macină, luînd uium de 1 %.

Astfel de observaţii directe nu pot fi contestate, am văzut eu însumi un război de ţesut, un om crucindu-se şi am auzit o vorbire a cuiva. Dar ce am dedus eu din ele, poate fi îndoielnic. Desigur voi căuta să coroborez între ele observaţiile, să cer multiple informaţii, să caut obiectele corespunzătoare, să surprind pe viu complexul de gesturi şi acţiuni ale oamenilor.

Ceea ce nu e totdeauna uşor de realizat, cercetătorul trebuind să aibă nu numai stăruinţă, ci şi noroc. Căci trebuie să ai noroc ca să dai peste o colecţie de „pietre dintr-o iele“ sau „detunate“, care sînt unelte din neolitic folosite azi în scop magic sau ca atunci cînd un prieten îţi dă să bei un pahar de apă prin fereastra deschisă să afli de la o babă care întîmplător trecea pe acolo, că nu „e bine“, că „e de rău“ să bei apă dată prin fereastră. Şi tot noroc trebuie să ai ca să pici exact în momentul în care într-un atelier industrial se iveşte un scurt conflict între doi „lideri“ veleitari.

Dar evident „norocul“ nu serveşte decît pe cel care ştie să-l folosească, fiind mereu atent la tot ce se întîmpla în tripla lume a obiectelor, acţiunilor şi opiniilor, şi care ştie să le lege între ele, controlîndu-le unele prin altele. Dar hotărîtor rămîne faptul că această atitudine de limpede deosebire între observaţiile directe, de obicete, acţiuni şi opinii şi cele indirecte, pe care le putem deduce din ele, trebuie să se vadă şi din felul cum redactăm procesele verbale de observaţie, aceasta trebuind să dea cititorului critic putinţa să distingă ce

SOCIOLBUC

este observaţie directă şi ce este observaţie indirectă, adică ce am văzut şi auzit noi înşine la faţa locului atunci cînd se în- tîmpla un anume fenomen şi ce am dedus noi ulterior, prin interpretare, din ceea ce am observat. Baza de nezdruncinat a oricărei cercetări rămîn în tot cazul observaţiile directe. înregistrării şi descrierii lor trebuie deci să le dăm o deosebită atenţie.

Regula este următoarea: *nu se scrie nimic din memorie.* Un *obiect* se descrie doar avîndu-1 în faţă, alcătuindu-se pentru el o „fişă“, de observaţie de genul celor pe care le folosesc acele muzee etnografice care sînt bine organizate.

O *acţiune* se descrie pe măsură ce asistăm efectiv la ea şi o *opinie* se înregistrează de îndată, aşa cum îţi este comunicată.

Procesul verbal pe care îl dresezi ca să-ţi consemnezi observaţiile, trebuie deci să cuprindă elementele obligatorii de control, prin specificarea condiţiilor observaţiei; obiectul a fost aflat la locul cutare, în ziua cutare, în locuinţa cetăţeanului cutare, sau se află acum depus la muzeul etnografic; acţiunea s-a desfăşurat în anume loc, în anume zi, a durat anume timp, a fost înregistrată prin film, prin fotografii, pe bandă magnetică sau pur şi simplu văzută şi notată la faţa locului. Iar opiniile ne-au fost comunicate de către cutare informator, despre care dăm detaliile necesare.

Descrierea trebuie astfel redactată încît distincţia între ce este observare de obiecte, de acţiuni şi de opinii să fie vizibilă.

Cît despre „comentariile“ pe care le facem, deducţiile pe care le tragem indirect din observaţiile directe, cu atît mai mult acestea trebuie să se distingă clar, astfel ca să nu inducem în eroare pe cititori, făcîndu-i să creadă că am observat noi înşine obiecte, acţiuni sau idei pe care în realitate n-am făcut decît să le deducem din cele văzute şi auzite.

Pentru mai buna lămurire a modului cum trebuie respectată această regulă de subliniere a ce este observaţie directă şi ce este observaţie indirectă, vom da ulterior un exemplu concret de redactare, comentată critic.

Pe de altă parte, descrierea unei observaţii nu trebuie să pretindă a fi decît descrierea unui „caz“ singular. Spuneam, într-o lucrare mai veche, că „dacă descriem de pildă rîul din sat, primăria sau alte asemenea lucruri care nu sînt mai multe şi nu se întîmplă de mai multe ori să fie, atunci descrierea noastră e corectă. Dar dacă descriem o gospodărie sau o nuntă, o înmormîntare, atunci noi n-am descris decît o singură gospodărie şi o singură nuntă. Dar sînt mai multe gospodării şi se întîmplă mai multe nunţi în sat. Trebuie să fim cinstiţi şi să arătăm că noi nu am văiut decît o gospodărie sau doar cîteva; o nuntă sau două-trei, iar nicidecum „Gospodăria“ sau „Nunta“ din acel sat. O greşeală pe care o fac mulţi etnografi este că nu se mărginesc să descrie ce au văzut, ci vor să ne facă să credem că ştiu în „general“, tot ce este în satul cercetat, ba chiar şi la întreg poporul românesc. Aceşti cercetători care nu-şi înţeleg bine rostul, vorbesc într-una de „nunta la români“ sau „înmormîntarea la români“, sau de „ţăranul român“, ca şi cînd ar fi lucruri pe care să putem pune mîna uşor şi să le ştim odată pentru totdeauna. Dacă ar fi aşa, ce uşoară ar fi munca noastră! Din nefericire, ca să lucrăm serios, va trebui ca, multă vreme, să strîngem mereu observaţii cazuistice, răzleţe, pînă va veni ziua cînd le vom putea generaliza. Sau, renunţînd la detalii, mărginindu- ne doar la înregistrarea cîtorva trăsături, vom putea forma „colecţii statistice“, astfel că, în loc de „descrieri“, vom dispune de cifre statistice, bază a unui procedeu de generalizare care îşi are virtuţile, dar şi limitele lui.

Descrierea cazuistică, pe larg făcută, dar care nu ne dă dreptul să generalizăm şi descrierea statistică, generali- zabilă în oarecare măsură, dar care nu poate fi decît seacă şi rece ca orice abstracţie numerică, sînt deci două procedee contrarii, amîndouă cu totul ne

SOCIOLBUC

satisfăcătoare atîta vreme cît sînt folosite exclusiv, unul fără de altul. îmbinarea lor, adică încadrarea descrierii cazuistice a unui număr suficient de „cazuri“, într-o analiză statistică, rămîne singurul procedeu corect al descrierii bune, păstrînd adică savoarea realului şi capaci tatea generalizării.

în tot cazul, repetăm, e preferabilă o descriere cazuistică bună fără pretenţia generalizării, decît o generalizare pur statistică.

3. STRÎNSA LEGĂTURĂ DINTRE OBSERVARE ŞI DESCRIERE

începătorul în ale cercetării are credinţa că nu e nevoie să-şi noteze cu rigurozitate toate observaţiile pe care le face, simţindu-se în stare să le ţină minte. Nu se poate eroare mai gravă. Experienţa de decenii, a atîtora, arată dimpotrivă că, oricît de bună memorie ai avea, putem socoti pierdută orice *observaţie care nu se notează imediat ce este făcută.* Am mai menţionat, atunci cînd am făcut critica observaţiei spontane, că fiecare din noi avem tendinţa poetizării celor trăite; dintr-un complex de fapte, amintirea noastră nu reţine decît numai pe cele care cuprind un înţeles potrivit cu felul nostru de a judeca şi simţi. Tot restul se uită. Rînd pe rînd, pier din amintire fapte pe care le-ai trăit, le-ai văzut petrecîndu-se în faţa ta, sau ţi-au fost mărturisite de către alţii. Faptele răzleţe pe care totuşi le reţii, se deformează. Detalii ce par neconcludente, dar care poate nu sînt decît jenante pentru teoria sau sentimentele tale, se şterg. Imaginaţia, cu de la sine putere îşi aduce contribuţia inedită, completînd golurile sau îngroşînd detaliile, astfel ca totalul amintirii, schilodit de vreme, să apară totuşi unitar, închegat şi semnificativ.

După foarte scurtă vreme, de bună credinţă înşelîndu-te, te trezeşti că ai rămas cu o icoană literaturizată, cu un simbol artistic, despre o realitate pe care totuşi ai fi vrut-o înţeleasă ştiinţific. Uneori nici nu e nevoie de o lungă scurgere a timpului pentru ca amintirile să ţi se învălmăşească haotic. E suficient să ai de pildă cîteva convorbiri succesive cu diferiţi informatori, ca să constaţi că nu mai eşti în stare să identifici ce ţi-a spus unul şi ce ţi-a spus celălalt' De aceea, notarea scrisă îţi este scrict necesară, numai ea putîndu-ţi sta mărturie împotriva memoriei tale.

Dar şi din alt punct de vedere investigatorul social, purtînd permanent la el un carnet de luat note, va trebui să capete obiceiul de a nota necontenit, fără răgaz, tot ce socoteşte demn de reţinut. Să nu creadă că ar fi un lucru prea uşor.
Deşi ştii prea bine că pentru a putea afirma temeinic, de pildă, că informatorii bătrîni folosesc o altă terminologie decît cei tineri, că au alte preocupări decît ei, ştii teoretic că va trebui să stabileşti o serie suficientă de texte pe care să le supui ulterior unei analize „de conţinut“. Totuşi, după cîteva convorbiri, cu cîţiva informatori, te convingi personal de adevărul că există diferenţe de vocabular între generaţii şi îţi vine din ce în ce mai greu să continui a lua note. Dar convingerea ta nu este un argument pentru a convinge şi pe alţii. Şi dacă nu ai răbdarea să strîngi cantitatea suficientă de texte şi dacă nu le supui unei analize de conţinut, nimeni nu e obligat să te creadă pe cuvînt. Şi tu însuţi, se poate întîmpla să constaţi că te-ai grăbit să tragi, impresionist, concluzii din primele informaţii căpătate, dar care vor fi ulterior dezminţite. Sau dimpotrivă să adînceşti cu faţete noi, nebănuite, primele impresii, dacă ai avut răbdarea să le continui, notînd mereu convorbirile altor şi altor informatori.

Repulsia firească de a nota lucruri pe care le ştii, de a te baza doar pe memorie şi pe prima impresie, poate fi uneori foarte scump plătită, atunci de pildă cînd constaţi, la redactare, că nu ai

SOCIOLBUC

notat cum trebuie spusele unui informator bătrîn, care în răstimp a murit.

în al doilea rind, chiar dacă memoria noastră ar fi perfectă şi ar avea darul înregistrării, durabile şi obiective, a tuturor observaţiilor făcute, încă notarea ar fi obligatorie. Observaţia directă a materialului atît de complex pe care ni-1 oferă viaţa socială, are tendinţa de a sări direct de la impresie la concluzii teoretice generale. Odată ce ţi se pare că „ai înţeles“ despre ce e vorba, te simţi dispensat de a duce mai departe cercetarea. Inventarul tuturor observaţiilor făcute ţi se pare a fi enorm de mare. Simţi parcă, în mintea ta, un rezervor nesecat de cazuri din care vei putea, la redactare să culegi tot ce ai nevoie. Dar punîndu-le pe hîrtie, constaţi, uneori cu uimire, că ele sînt cu mult mai puţine decît credeai şi că munca ta a fost insuficientă. Notarea scrisă îţi dă deci putinţa unei critici sistematice a muncii tale.

în al treilea rînd: observaţia nescrisă este poate valoroasă pentru cel care o face; dar ea nu are autenticitate faţă de alţii. Un cercetător poate afirma multe lucruri, dar nimeni nu e obligat să le creadă. Prin notarea scrisă, dacă se ţine seamă de regulile pe care le vom analiza de aci înainte, dăm un grad mai mare de autenticitate observaţiilor noastre.

4. NECESITATEA NOTĂRII PE FIŞE

Odată convins să repete observaţiile şi să-şi noteze *toate* observaţiile, o altă regulă practică se impune cercetătorului.

începătorii au tendinţa de a-şi transcrie pe curat, din carnet, de-a rîndul toate observaţiile făcute, uneori chiar de-a dreptul sub formă de „concluzii“. Procedeul este greşit. Mai întîi înregistrarea scrisă, ca să fie autentică, trebuie să fie făcută separat pentru fiecare caz în parte. Iar notarea, e bine să se facă pe fişe adică pe foi de hîrtie de un anume format, mai dinainte hotărît, standard, singur sistemul fişelor permiţîndu-ţi clasarea materialului.

Dacă notezi observaţiile la rînd, pe un caiet cu foi mari, scriind pe ambele feţe, orice informaţie nouă, venită mai tîrziu, te sileşte să scrii din nou întreaga redactare. Notînd însă fiecare fapt, fiecare observaţie sau informaţie în parte, pe o nouă fişă, scrisă pe o singură faţă, ai putinţa de a clasa fişele în fişier şi deci de a intercala observaţiile noi la locul ce li se cuvine. Acest sistem de clasare pe fişe îţi permite să faci mai uşor acea muncă de autocontrol şi de sistematizare de care am vorbit, astfel ca observaţiile pe care le strîngi să fie uniform repartizate pe întreaga problemă, fără să laşi zone nebătute sau să aglomerezi dimpotrivă informaţii excesiv de multe, în altele. Notarea pe fişe este cu atît mai necesară cu cît va trebui cîndva să ajungi la o sistematizare a lucrărilor şi dacă nu ţi-ai clasat pe fişe observaţiile, la redactare, pentru fiecare problemă va trebui să procedezi la o nouă citire şi despoiere a întreg materialului, ceea ce constituie o muncă inutilă. Lucrul acesta îl ştie din practică oricine a lucrat vreodată o problemă ştiinţifică.

în special redactările finale se fac cu ajutorul acestor fişe. Redactarea finală se realizează „cu foarfeca şi pelicanolul“, adică tăind şi lipind între ele fişele, astfel ca între ele să existe o coerenţă logică. Reiese, în mod evident, de ce nu scrim fişele decît pe o singură faţă şi de ce lucrăm pe fişe, care pot fi clasate în diverse moduri, întocmai precum dai de multe ori o „pasenţă“ pînă cînd reuşeşti „să-ţi iasă“ una.

De aceea să nu se facă economie de hîrtie în dauna economiei de muncă.

Fişa îşi are regulile sale: nu numai format uniform, nu numai scris pe o singură faţă; ci şi cuprinzînd indicaţiile necesare pentru clasarea ei. Regula e că

SOCIOLBUC

dacă o serie de cutii de fişe cad pe jos şi fişele se răvăşesc, rearanjarea lor în ordinea lor raţională să poată fi făcută, graţie menţiunilor de clasare pe care le cuprind.

Chiar dacă o serie de informaţii diverse ca conţinut, sînt obţinute de la acelaşi informator în cadrul unei aceleiaşi convorbiri, ele trebuie despărţite pe fişe separate, după problemele la care se referă. Numele informatorului şi indicarea locului unde fişa se cade a fi clasată, trebuie deci să se repete pe fiecare fişă în parte. Surplusul de muncă ce ţi-1 impui astfel, este cu prisosinţă răscumpărat prin foloasele pe care ţi le aduce sistematizarea, cu putinţă numai în con diţiile acestea. Surplusul de muncă provine din faptul că fiecare fişă trebuie să repete seria de informaţii necesare înţelegerii ei. Orice fişă trebuie deci să cuprindă detaliile care îi constituie autenticitatea, adică numele informatorului, vîrstă lui, dacă ştie carte sau nu, poziţia lui socială, eventual alte amănunte care pot contribui la înţelegerea locului pe care-1 ocupă în grupul social de care aparţine. De asemenea data culegerii, locul şi numele culegătorului.

Observaţiile pe care culegătorul le are de făcut se notează separat de textul fişei în josul ei, sau mai bine pe o altă fişă anexă.

5. EXEMPLE DE DESCRIERE A UNOR FENOMENE SOCIALE

Insistăm asupra faptului că regula de bază a oricărei bune descrieri este deosebirea ce trebuie făcută între ceea ce constatăm prin observaţie directă, ceea ce deducem indirect din aceste observaţii şi comentariile pe care le facem noi înşine.

Demne de totală încredere nu sînt decît observaţiile directe (dacă sînt făcute de un profesionist, cu respectul regulilor ştiinţifice). Mai puţin sigure sînt observaţiile indirecte, adică reconstituirea de situaţii concrete, la care nu am asistat. Şi încă mai supuse controversei sînt propriile noastre păreri, interpretările pe care le facem cu privire la ce am constatat direct şi indirect.

Ca să ilustrăm această situaţie în care se află orice investigator dotat cu spirit critic şi antrenat profesional, vom folosi cîteva exemple pe care am mai avut prilejul să le înfăţişez pe larg în lucrarea mea cea veche, din 1934.

Iată mai întîi exemplul unui fenomen singular, din domeniul etnografiei: anume obiceiul de a pune oase de cal pe gardurile casei, ale grădinilor de zarzavaturi sau în vii.

Spuneam în 1934 că: „mergînd pe uliţele satului Runc, dacă ai ochiul atent, observi pe unele garduri, în afară de obişnuitele oale sparte, oase de vite. Să presupunem că faptul te-a izbit şi că bănuieşti că o problemă ţi se pune.

Un cercetător neavizat ar rezolva foarte uşor problema: s-ar duce la un cunoscut din sat, şi i-ar cere o informaţie: „dar cu oasele acelea de pe garduri ce este?“ Va obţine desigur un răspuns pe care îl va transcrie pe fişă în chipul următor“.

Informator M.L., 32 ani, învăţător,
„Aşa se pun în Runc oase pe garduri. E aşa un obicei prost“
(Data) *(Numele culegătorului)*

O asemenea fişă este cu desăvîrşire nesatisfăcătoare. Ea nici nu este de fapt o fişă de constatare a unui fapt. Ci este doar o fişă de constatare a unei opinii, anume opinia unui singur om din sat, care socoteşte că e vorba de un „obicei prost“. E foarte interesant, dar insuficient, căci nu ne lămureşte asupra fondului problemei.

De fapt, autenticitatea observaţiei mele o obţin dîndu-i forma următoare:

„La casa nr. 330 (M.C.) se află pe gard, în curtea din fund, o căpăţînă de cal aşezată mai la o parte, izolată; şi

SOCIOLBUC

unele alături de altele, trei căpăţîni de cîini, două oale sparte, o sticlă de lampă spartă, cîteva bucăţi de cir pe"
(Data) (numele culegătorului)

Fişa aceasta este precisă. Ea declară că eu, cutare, am văzut lucrul cutare. Aci nu mai poate fi nici o îndoială. Singura acuzaţie ce mi se poate aduce este cea de neadevăr, lucru exclus, dacă reuşesc să conving pe cititor că lucrez cu bună credinţă.

Dacă faptul mi se pare destul de important ca să merite o atenţie specială, mai am un mijloc de a-i garanta autenticitatea, anume de a recurge la fotografiere. Sau, uneori, putem lua însăşi obiectul, pentru a-1 încadra, muzeistic, într-o colecţie.

Faptul material astfel constatat, trebuie însă completat cu opiniile care însoţesc întotdeauna gesturile oamenilor.

Deci pe de o parte, voi căuta să stabilesc mai întîi situaţia de fapt, realitatea socială sub aspectul ei material; adică fenomenul de „existenţă", înre- gistrîndu-1 sub raport statistic, adică determinînd, în cazul nostru, cîte case şi ale cui anume, au oase de cal pe garduri. Și apoi, voi proceda la o interogare de opinii ca să vedem ce spun oamenii, ce cred ei despre acest obicei.

întreb de pildă: *„De ce sînt puse oasele alea pe gard?"* şi notez pe o fişă răspunsul primit:

Casa nr. 330. An, C. de 31 ani, nu ştie carte.

„Oprim trecerea ălor sfinte, fete spurcate, oasele ne feresc de ele, că nu mai au drumul pe aici. într-o sîmbătă, cum stam (că întîrziasem mult, nu ştiam ce aveam de făcut, să regulez prin casă) şi le aud cîntind. Veneau trecînd de la răsărit spre apus (că ele tot de la răsărit vin). Cînta cu cimpoiul şi din gură. Erau fete, oameni şi cimpoieri. Şi nu m-am cîrmit nicidecum, că de cum te-ai mişca, te înţeapă şi la mîni şi la picioare şi rămîi bolnav. Sînt mulţi oameni, aşa (i-aţi văzut dvstră) cu mîini sau cu picioare bolnave, că, ferească dumnezeu, sînt ele sfinte, dar...!"

Informatoarea tăcînd, e întrebată:

„Le pot auzi toţi oamenii sau numai unii?

— Ba le aud toţi oamenii, dacă sînt pe drumul lor. Cîntă din cimpoi şi din gură, în toate felurile. Nu le poţi închipui ce cîntece au.

— Dar cine sînt ale sfinte?

— Ale sfinte, erau fete care au luat anafură, Dumnezeu le ştie. Ştii ca liliacul cel cu pene. Tot din pricina aia l-a făcut Dumnezeu. A fost şoarece şi cînd colo, l-a făcut dumnezeu cu pene, să nu mai poată umbla să facă rele, să fure anafură, aşa cum furase. Şi ale sfinte sînt fete care au furat anafură şi le-a blestemat dumnezeu să nu le mai audă nimeni, decît cine stă trează pînă tîrziu, pe unde au trecere. Şi ca să le oprim trecerea, punem oase părăsite: nu fiece oase, ci de cal şi decîine.Sînt vite spurcate şi ele se feresc atunci, nu mai au drumuri pe aici:
(Data) (numele culegătorului)

De data aceasta avem într-adevăr de a face cu o fişă modestă, dar bună: nu are pretenţii mari; nu se grăbeşte să rezolve nici o problemă; nu ne dă lămuriri asupra întinderii acestui obicei în Runcu; nu ne arată locul pe care „ale sfinte" îl pot ocupa în mitologia populară a Runcului, nu studiază care anume procedeu magic este pus în lucrare. Ci numai că femeia cutare, în ziua de cutare, la întrebarea precisă ce
i s-a pus, a răspuns în anume fel. Se vede clar de cîte ori intervine culegătorul informaţiei, cum intervine fără să dea sugestii.

Să fim atenţi să nu cădem în greşeala foarte răspîndită a multor folclorişti care, pe baza unor informaţii atît de sărace cît este aceasta, sau a altora similare, îşi permit să elaboreze vaste explicaţii, cu pretenţii de adîncire în istoria religiilor, uneori dînd şi explicaţii freudiste, cu totul abuzive.

SOCIOLBUC

Asemenea interpretări sînt cu atît mai uşor primejdioase cu cît au ca puncte de plecare nu un singur fapt, cum e cel mai sus arătat, ci o ceremonie mai vastă, cu multe persoane puse în mişcare, mai bogată în gesturi şi opinii, care pot fi povestite de către informatorii noştri sub forme mitologice sau pretîndu-se la interpretări mitologice. Mulţi cercetători se mulţumesc chiar cu aceste „povestiri" pentru ca pe baza lor să deducă „esenţa" realităţilor sociale, coborînd deci de la „conştiinţă" la „existenţă", credincioşi în această privinţă şcoalei vechi a istoriei religiilor, care afirma că orice mitologie, ca şi orice religie, este o reflectare a unor situaţii sociale sau a unor fenomene naturale, şcoală care şi-a avut, la vremea ei rostul său istoric important şi care continuă să rămînă valabilă pentru societăţile trecute pe care nu le mai cunoaştem decît din „opiniile" lor, adică din ideologiile lor, în măsura în care au fost consemnate în scris sau în obiecte rituale. Şi azi mai e de mare folos să citim pe Feuerbach, pe Bachofen şi seria întreagă a folcloriştilor şi mitologilor. Cu condiţia însă să nu uităm că faţă de o anume realitate socială, oamenii au posibilitatea să eşafodeze multiple elaborări mintale, astfel că mersul de la ideologie la existenţa socială nu se face decît cu enorm de mare aproximaţie şi cu riscul unor erori deseori catastrofale. Buna metodă ştiinţifică e alta şi ea constă în a stabili mai întîi care e realitatea concretă şi apoi abia care este modul în care această realitate a fost tălmăcită de către mintea oamenilor.

E sigur că acest mers metodic al cercetării nu e cu putinţă decît în cadrul unor investigaţii făcute pe contemporan. Dar atunci cînd analizăm o societate contemporană ne este strict interzis să nu o cercetăm direct, în cele două etape mai sus-arătate: mai întîi realitatea concretă şi apoi abia felul în care această realitate se reflectă în mintea oamenilor.

De pildă a reconstitui „filozofia", „mitologia" poporului român folosind doar ce au strîns folcloriştii ca Marian, Pamfil, Gorovei şi alţii, este total greşit şi toţi cei care au încercat să o facă (o spunem fără supărare) oricare ar fi ei, au greşit.

O realitate măruntă cum este cea a „oaselor de cal" de la care am pornit, nu ne dă dreptul să „elucubrăm" vaste interpretări mitologice, chiar dacă, cu răbdare, am stabili ariile geografice şi sociale în care acest obicei se păstrează, chiar dacă l-am pune în legătură cu Balcanii şi cu regiunile dominate pe vremuri de păstorii nomazi. Cea mai mare prudenţă este aci obligatorie căci prea adeseori sîntem dispuşi să dăm drumul fanteziei noastre, mai ales atunci cînd sîntem mînaţi de un vajnic sentiment patriotic, greşit înţeles, care ne face să fim mîndri de o presupusă descendenţă, directă şi fără amestec, fie din romani, fie din daci, fie din pelasgi.

întotdeauna cînd ne aflăm în faţa unui fenomen social de genul celui mai sus arătat, lesne ne lăsăm convinşi a ne opri la acea interpretare care se pretează la elaborări intelectuale surprinzătoare şi sugestive. Cu privire la aceste „oase de cal", alţi informatori îţi vor spune că ele folosesc pentru încovoierea celor două crăcane ale furcii, alţii îţi vor afirma că sînt bune de leac, în timp ce alţii vor nega pur şi simplu că ar avea vreo semnificaţie oarecare. A alege, din aceste multiple variante, una singură, este cu totul arbitrar şi constituie o greşeală metodologică vădită. înregistrarea faptului trebuie deci făcută complet, în cazul nostru statistic, cu consemnarea tuturor interpretărilor emise, grefate pe totalitatea faptelor existente.

Reamintim că în asemenea cazuri „sondajele de opinii" sînt strict obligatorii, aşa cum vom arăta, nu pentru a afla din gura oamenilor „înţelesul" ascuns al gesturilor făcute — în cazul nostru nici nu se ştie dacă e vorba de un gest cu semnificaţie rituală sau magică — ci pur şi simplu pentru a studia mecanismul social al „memoriei" colective, al trecerii agonistice a unor acţiuni desprinse de înţelesul lor.

SOCIOLBUC

Problema devine încă mai importantă cînd avem de a face cu o ceremonie în care apar un număr mare, atît de gesturi cît şi de obiecte rituale. Ceremoniile fiind acţiuni de caracter public social, implică prezenţa activă a unui număr mare de personaje, cu roluri precise, astfel că înregistrarea lor corectă nu se poate face, aşa cum am mai spus, decît în echipă colectivă, cîte un observator de fiecare personaj aflat în acţiune.

Asemenea observări de ceremonii, făcute după toate regulile tehnice, sînt puţine în literatura problemei. în ce ne priveşte am da, ca exemplu, felul cum a fost studiată o înmormîntare în satul Nerej, sau ceremonia „cununii“ în satul Şanţ, studii la care trimitem spre mai buna înţelegere a tehnicii de lucru.

Vom folosi totuşi, din nou un text mai vechi, referitor la observarea şi consemnarea în scris a unei nunţi din satul Drăguş, care a avut loc în 1932

Potrivit regulilor tehnice obligatorii, în textul care urmează vom deosebi prin caractere tipografice diverse *observaţiile directe de acţiuni şi obiecte,* **observaţiile de opinii** şi comentariile noastre critice.

în speţă, la această primă încercare de urmărire, în echipă, a unei ceremonii, s-a lucrat în două grupe, una urmărind pe mireasă şi pe ai ei, alta urmărind pe mire şi pe ai lui.

Cea dintîi fişă formează un fel de listă a personajelor principale ale acestei nunţi.

Nunta din ziua de 10 iulie 1932, satul Drăguş.

Mirele: Ion Codrea, din Uliţa Husarilor Nr. 66 (24 de ani; 4 clase primare', a făcut armata)

Mireasă: Aurelia Codrea din Uliţa Lăscari, Nr. 230 (17 ani, 5 clase primare).

Nuni: Emilian Trâmbiţaşu (23 ani, 3 clase primare) şi soţia lui, Silvia Trâmbiţaşu (19 ani).

[1] **Au lucrat: pe lîngă mireasă, Ştefania Golopenţia şi Stahl pe lîngă mire.**

Socrii mari: Codrea Gheorghe (58 ani, 6 clase primare, cîntăreţ), Eva Codrea (58 ani, analfabetă).

Socrii mici: Samoilă Popa-Codrea (45 ani, 5 clase primare) Agripma Popa-Codrea (53 de ani, analfabetă).

în afară de aceste personaje principale, mai intervin, cu rol activ, lăutarii. Ca atare, a doua fişă se referă la ei:

Lăutarii sînt tocmiţi de Dumineca trecută, să stea de diseară (de Sîmbătă seară) de la ora 6 pînă mîine (Duminecă) la ora 6.

Gheorghe Bolovan, cu clanaretul, e plătit 130 lei de mine. Ilie Raita, viorist, cu 120 de lei, e plătit de către socru mic. Este mai puţin plătit că este cu vioara şi nu oboseşte atît. (Informator mirele).

Fişa aceasta nu este, deci, o fişă de constatare, de fapte, ci notarea a ceea ce spune mirele. Vom vedea mai tîrziu că ea va fi coroborată de către alte fişe care vor tinde să constate faptele însele.

în sfîrşit, alte personaje de folos la nuntă sînt „sucăcioaiele“.

Sucăcioaiele: La pregătirea ospăţului se primeşte ajutorul benevol al unor femei numite sucăcioaie.

Numirea este oarecum de rîs. Spunîn- du-Ii -se „bună ziua bună sucăcioaielor“, au ţinut să explice că nu sînt sucăcioaie, deoarece nu primesc plată.

La mire au fost sucăcioaie:

1. *Sofia Guşăilă, nevasta fratelui soacrei mari.*
2. *Elena Fogoroş, sora soacrei mari.*
3. *Rafira Sofonea, cuscră: feciorul ei ţine o soră a mirelui.*
4. *Rafira Sitea, verişoară bună după mamă (a fost în America şi umblă îmbrăcată orăşeneşte).*
5. *Rafira Tătaru, soră a mirelui.*
6. *Maria Nicolae Codrea, nănaşă a mirelui.*

La mireasă au fost sucăcioaie:

1. *Eva Sofonea, cuscră, 56 ani.*
2. *Eva Sofonea, cumnată a miresei, 28 ani.*
3. *Rafira Fogoroş, sora socrului mic, 53 de ani.*

SOCIOLBUC

4. Seana Codrea, 40 de ani, cuscra soacrei mici.

5. Zenovia Fogoroş, 43 de ani, vecină.

Este vasăzică o fişă de constatare de fapte (abstracţie făcînd de indicarea gradelor de rudenie şi în vîrstă care de fapt sînt fişe de opinie). Singura observaţie critică personală a cercetătorului este aceea care se referă la numirea de „sucă- cioaie". Aci s-a făcut însă un experiment involuntar: s-a provocat supărarea lor prin faptul că au fost numite „sucăcioaie". Supărarea lor este din nou un fapt constatat direct.

Nunta presupune însă şi oameni mulţi poftiţi. Aflăm că Sîmbăta seara vor veni cu toţii la ospăţ. Sîntem şi noi poftiţi, tot pentru atunci; să venim neapărat. Faptul acesta al poftirii oamenilor la nuntă merită să fie observat. Datoria cercetătorului ar fi fost să prezinte în acest loc o fişă de constatare de fapte. Pentru că sosirea noastră în sat avusese loc prea tîrziu, am fost nevoiţi să luăm informaţiile pe altă cale: anume am cules următoarele fişe:

Am avut de ieri seară, Vineri, vorbă cu dînsa şi am hotărît pe cine să invităm. Am mers cu:

1. Neculai Sofonea (25 de ani frate cu mireasa).

2. Gh. Andreiaş (24 de ani, văr cu mirele).

3. Vasile Sofonea (20 de ani, văr cu mirele).

Am fost cam la 35 de persoane, rude, cunoscuţi, şi prieteni. Cam toţi băieţii cîţi au fost în sat. (Informator mirele).

Mireasa de asemenea ne spune:

Vineri seara am chemat pe:

1. Zenovip Stanimir, verişoară cu mirele

2. Ana Luţian, 17 ani, verişoară cu mireasa

3. Ana Tătaru, 12 ani, nepoata mirelui.

4. Ana Fogoroş, 17 ani, vecină cu mireasa.

5. Seana Fogoroş, 20 de ani, vecină cu mireasa.

Cînd s-au făcut „invitaţiile"?

„Sîmbătă dimineaţa mirele, însoţit de flăcăii pomeniţi a mers cu plosca să cheme flăcăii."

„Nu se chiuie ; chiuitul începe numai seara la 7, cînd mergem prin sat." (informator mirele).

„Mireasa, de asemenea, tot Sîmbătă dimineaţa cheamă fetele. Nu poartă ploscă. Mireasa invită astfel: Faceţ bine de os- teniţ să treceţ desară pe la noi". (Informator . mireasa).

„Dînsa cheamă toate fetele care sînt numai cu ea şi care sînt cu mine. Şi eu, băieţii tot aşa. Ea s-a dus şi la verişoarele mele care ţin de mine; şi eu încă m-am dus şi la ai ei şi la ei mei" (Informator mirele).

„Mireasa cheamă toată Uliţa Lăsca- rilor şi din alte uliţi, pe rude: Mirele invită toată Uliţa Husarilor". (Informator Năstase Luţian, 26 ani).

întreaga informaţie este deci, în acest punct, rezultatul nu al unei observaţii directe, ci al uneia indirecte. Ar fi deci, cazul să notăm rău pe cercetătorii acestei nunţi, dacă n-ar avea circumstanţa atenuantă a sosirii lor întîrziate în sat. Aceasta totuşi nu este o scuză, pentru că cercetătorul trebuia să sosească la timp.

Mai ales atunci cînd este vorba de o chestiune atît de importantă ca aceasta: cine e poftit la nuntă şi cine vine la nuntă. Nunta este o ceremonie de caracter public, avînd drept scop semnificarea pentru întreaga opinie publică a satului, a unei noi stări de lucruri în viaţa familială. Participarea satului şi modul cum este ea pusă în mişcare, interesează deci în gradul cel mai mare.

Toate aceste fişe de pînă acum poartă data de Sîmbătă 9 iulie, dimineaţa. De aci încolo, de cînd prezenţa cercetătorului este efectivă pe teren, fişele de constatare directă trebuie să se înmulţească: în primul rînd se observă venirea din timp a unor oameni care aduc plocoane pentru ospăţ.

Vom lua desigur şi informaţii verbale:

„Sîmbătă toată ziua vin boresele cu plocoane, la mire, şi la mireasă". (Informator : soacra mică).

„Varza e a noastră, dar mai vine cîte un ajutor — dar cam puţin — de la neamuri şi de la vecini". (Informator mirele).

SOCIOLBUC

Acestea nu sînt însă suficiente, oricît de mare ar fi numărul lor.
Aici trebuie să intervină tehnica numărării, astfel:
La mireasă, venite de dimineaţă:
I. Eva Sofonea, cuscră, 56 de ani, a adus o cofiţă cu verze şi carne.
2. Eva Sofonea, 28 de ani, cumnată a miresei, a adus o găină jumulită şi patru ouă.
3. Rafira Fogoroş, soră cu socrul mic, 53 de ani, a adus varză, carne, patru ouă, o oală cu lapte.
4. Seana Codrea, cuscră cu soacra mică 40 de ani, 2 verze, carne şi 4 ouă.
5. Zenovia Fogoroş, vecină, 43 de ani, carne, 4 ouă şi lapte.
Venite între orele 11 şi 12 a.m.
6. Seana Racu, nepoata soacrei mici, 42 de ani, a adus 6 verze şi carne.
7. Maria Găbrean, verişoara miresei, 44 de ani, 4 verze şi carne.
8. Rafira Fogoroş, vecină, 46 de ani, 6 verze şi came.
9. Rafira Fogoroş, vecină, 51 ani, a adus lapte.
10. Eva Trâmbiţaşu, verişoara miresei, 3 verze şi carne.
II. Maria Guşăilă, rudă(?) 45 de ani, a adus o găină.
12. Sinefta Guşăilă, vecină, 36 de ani, un picior de porc, o varză.
Iar la mire au venit'.
1. Rafira Fogoroş, vecină şi neam, vară bună cu soacra mare. A adus varză şi carne.
2. Rafira Gherman, vecină şi neam, carne şi varză.
3. Maria Tătaru, varză şi carne.
4. Elena Fogoroş, uscăţele şi scovărzi.
(Lista e necompletă; din nou deci o greşeală).
Mirele adaugă: Iarna vin vecinii de nu te mai poţi să te cureţi de ei. Acum e însă timpul ăl mai tare de lucru şi nu vin.
Pentru a înţelege ospăţul, în latura lui economică, atîta este de ajuns? Desigur că nu. Observatorul este dator a da lista completă a tuturor celor folosite la pregătirea ospăţului (cu provenienţa lor: daruri, din gospodărie, cumpărături). Din nou observaţia este deficientă din pricina lipsei cercetătorului. Va trebui să fie completată printr-o reconstituire verbală.
Adăugăm pentru mai bună lămurire pentru ce am ales atunci ca pildă o nuntă care n-a fost bine observată? Tocmai pentru ca să avem putinţa să facem aceste observări critice, care au de scop să arate cît de greşiţi sînt aceia care reconstituiesc întreaga nuntă, ca fapt, din povestirile oamenilor.
Dar să mergem mai departe: mai dinainte pregătită pentru nuntă trebuie să fie şi lada de zestre. Ce cuprinde aceasta?
Avem următoarea fişă, a cărei critică (de altfel precum a tuturor celor care urmează) o lăsăm, ca exerciţiu, pe seama cititorului:

Lada miresei cuprinde:

1. Traistă de băgat bumbac.
2. Traistă pentru dus merinde la cîmp.
3. O treistiţă mai mică, pentru pus pită cînd se duce singură la cîmp.
4. Traista de băgat o glajă, cînd se duce Ia crîşmă.
5. Desagi cu două despărţituri, pentru dus la tîrg.
6. Un păretar de casă.
7. Trei ţoale de pat, dintre care unul . piuit“, mai gros.
8. Un strai.
9. O „masă“ de lînă.
10. Două „mese“ de cînepă.
11. Trei ştergare.
12. Trei chindeauă.
13. Opt feţe de pernă, dintre care 4 de împodobit pe sus.
14. Patru farfurii.
15. „Cîrpe ţinute“ de împodobit casa, 12
16. Un iconar.
17. Două valuri de pînză.
18. 12 ii.
19. Două şurţe.
20. Patru păsturi.
(Informator : Soacra mică).
De asemenea:

Pregătirea camerei miresei pentru Sîm- băta seara.

SOCIOLBUC

Are loc sîmbătă după masă. Iau parte soacra mică, mireasa, şi Ana Luţian, verişoara miresei.

îmbrăcarea miresei.

Are loc pe la ora 7,30; mireasa se îmbracă pentru masa de seară.

Peste costumul obişnuit de fată, poartă şurţul de mireasă, dintr-o stofă de lină, cu flori roşii pe fond negru garnisită la poale cu „strîmbuleţŞurţul e împrumutat.

Prin aceasta nunta, în faza ei de pregătire, este gata. Putem face, retrospectiv, o privire generală. Ne lipseşte:

1. O informaţie completă asupra mirilor şi a familiei lor. (Se poate face ulterior).
2. O informaţie asupra modului cum s-a hotărît căsătoria: cine a prilejuit nunta, unde şi cînd s-au întîlnit tinerii, etc. (aci e caz de forţă majoră: la asemenea lucruri terţii nu sînt admişi: vom completa deci observarea cu o fişă ulterioară, indirectă).
3. Cînd s-a făcut „tocmala“ pentru zestre, cînd şi cum s-a făcut logodna? (De data aceasta lipsa e mai gravă: asemenea lucruri nu se pot reconstitui).

Şi aşa mai departe, încă alte multe lipsuri, pe care nu avem de unde le bănui.

începem acuma cu descrierea ospăţului. Atragem atenţia asupra strictei observări a regulei ştiute: notarea se referă exclusiv la fapte şi tinde a fi pur mecanică.

Sîmbătă seara la mire:

La 7,30 încep să vie flăcăii chemaţi de dimineaţă. La ora 8 soseşte şi lăutarul Raita. în acest moment sînt 14 flăcăi adunaţi.

Lăutarul cîntă o învîrtită. Romu Sofonea joacă împreună cu singura femeie prezentă, Sofia Rogozea, sora mirelui.

Altă învîrtită.

Se bea rachiu din sticle care trec din om în om.

Afară sucăcioaiele continuă pregătirea ospăţului. (Fotografie).

în casă continuă jocul: joacă patru flăcăi „ficioreşte de joc“.

Intră în odaie mai multe neveste. Nici o fată.

Se joacă învîrtită: două femei, un flăcău. Sala e plină de neveste, babe, copii.

Ana Tătaru, de 10 ani, joacă cu Gh. Gu- şăilă, de 18 ani.

Flăcăii cîntă.

La 8,30 vine naşul fără nănaşă (numai mîine vine nănaşa). *A venit ca să stabilească împreună cu mirele şi cu socrul mare lista scrisă a invitaţilor la ospăţul de mîine.* (lista trebuie luată).

Se trece în grădină, la mesele pregătite încă de după masă şi se începe un ospăţ. Nănaşul nu vrea să ia parte. A venit *„numai ca să anunţe mirele pe cine cheamă din neamurile lui“* (Informator: năna- şul).

„Azi dimineaţă s-au chemat numai feciorii. Astă seară cheamă pe cine vine mîine la masă. Eu îi spun pe ai mei, el îi scrie pe hîrtie şi are oameni pe care îi mînă să cheme“ (Informator: nănaşul).

Sfîrşeşte totuşi prin a se aşeza şi el alături de noi, la masă.

Şi aşa mai departe! Nu stă în intenţia noastră de a da, pînă la sfîrşit, o descriere de nuntă. Din cele spuse pînă acum, se poate vedea totuşi tonul general al descrierii noastre: cît mai multe fapte, cît mai precise, cît mai direct observate, cu cît mai puţin amestec din partea noastră.

în acest text pe care l-am dat, cititorii au putut să observe foarte dese greşeli şi lipsuri. Mai ales greşelile, dacă au fost observate, ne bucură, pentru că aceasta înseamnă că am reuşit să convingem pe cititori de dreptul pe care îl au de a fi extrem de pretenţioşi cu cercetătorii de teren. Desigur această descriere, pe care am redat-o doar fragmentar, este, în totalitatea sa, superioară multora din textele publicate cu privire la obiceiurile noastre rurale, tocmai prin faptul că evită greşeala dăunătoare de a porni de la o „opinie“ a unui oarecare informator, pentru a eşafoda vaste teorii generale.

Totuşi, pe calea pe care o arătăm, se poate merge mai departe încă. Din nefericire, observatorul trebuie să-şi strice însă vreo cîteva prilejuri de a observa

SOCIOLBUC

fapte, fără alt folos decît acela al deprinderii meseriei. Şi meseria de cercetător la teren trebuie să o înveţi din nou, în fiecare sat. Desigur a doua nuntă pe care aceeaşi echipă a făcut-o cu o săptămînă mai tîrziu cuprinde multe ameliorări şi aplicări inedite ale aceloraşi metode: de pildă, statistica absolut completă a tuturor oamenilor care au participat la nuntă cu toate rosturile şi gesturile lor. De asemenea fotografiile, schiţele şi cinematograful au fost întrebuinţate cu aceste prilejuri. Nu trebuie uitat, de altă parte, că aceste fişe nu sînt izolate, ci integrate unei cercetări colective, în care fiecare echipă îşi are specialitatea sa. Oamenii ne sînt mai dinainte cunoscuţi, cîntecele sînt înregistrate etc., ceea ce dă, în total, putinţa unei înţelegeri corecte a nunţii.

însă oricît de multe şi de bune ar fi observaţiile de fapte, ele nu ne dau încă întreaga atmosferă psihologică, ce întovărăşeşte nunta. în zilele chiar ale nunţii, nu am avut timp să luăm totul în seamă, pe îndelete. Atunci altceva ne preocupa: notarea faptelor şi a gesturilor vizibile. Cîteva zile mai tîrziu, nimic nu te împiedică însă să reiei întreaga problemă, şi să cauţi a stabili fişe de opinii pentru fiecare gest în parte.

Dăm ca simplu model de asemenea fişe de opinii, relativă la gesturile unei ceremonii, următoarea interogare a bătrînei Rahira Buneriu[2]. De data aceasta ne putem îngădui să punem întrebări precise : nu numai că informatoarea ne era bine cunoscută şi avea încredere în noi, dar şi problema ne era oarecum lămurită.

Informator Rahira Buneriu.

înainte se făcea nunta tot aşa ca şi acum, dar înainte erea rachiul lesne, cu doi creiţari. Acum cere Iei, trînti-ar sgîrceala.

Adună întîiu feciorii de cu seara, ca să aibă dimineaţa vin şi apoi dimineaţa merge la biserică şi apoi se duc şi pun masa şi apoi se apucă de joc şi de corajie.

(întreg despre colacul de la biserică)

Aşa am pomenit din bătrîni. Zice ca să vază care are mai multă viaţă. La care se rupe colacul mai mult. La unul poate rupe colacul numai cît ţine mîna. Ala zice că are viaţă mai puţină. Alălalt rămîne cu colacul jumătate. Aşa am văzut. Şi bea vin şi îmbucă din colacul acela şi toate le face...

(întreb de pălăria ascunsă de feciori Sîmbătă seara)

O pitulă, pe pălăria mirelui. Apoi ea are grijă să vadă unde o pun pe a lui şi să ştie cum îi. Apoi atuncia cînd aduce plosca, petrec aşa.

Vor ei să rîdă, să facă o mişculanţă, să facă minciunerie, să vadă ce este ea proastă ori nu? Apoi este una mai bobleaţă de nu ghiceşte curînd (care e pălăria mirelui). Apoi ei rîd atunci, toţi, dacă nu ghiceşte.

(întreb de ce se uită mireasa prin pinten, cînd soseşte mirele)

Să vadă cum vine el? Vine el cu curaj,, rîzînd sau necăjit? Că zice că aşa trăieşte.

Ca să vadă cum vine el, de aceea se uită prin pinten, ca şi cum m-aş uita eu (se uită la mine cu palmele umbrind ochii), ca să vadă ce curaj ai. EI dacă vine, care este meşter, de este mai isteţ, rîde cînd intră în curte. Care nu este, vine bon- ghenat, mai mînios, ca cînd i-ar mînca căţelul din traistă. Apoi atunci nu este bine.

(întreb de găina dată naşilor la ospăţ).

I-o dă nănaşei cinste, ca să-i cheme şi naşa la masa lor. O aduc la ei acasă, o găteşte bine găina aceea şi mai taie şi de Ia ea una şi mai face şi ei o ţîr de cinste.

(întrerupem din nou aci, fişa)

[2] **Textul aparţine Xeniei C. Costa-Foru.**

SOCIOLBUC

<5. ÎNREGISTRĂRILE MECANICE

Sînt puţine lucruri de spus cu privire la utilitatea folosirii, ori de cîte ori e cu putinţă, a „înregistrării mecanice“, vizuale sau sonore.

a. **Fotografieri şi filmări**

Oricît de bună ar fi descrierea făcută verbal, fotografia şi cu atît mai mult cinematografierea unor scene, vor fi cu mult mai corecte şi mai sugestive.

Cu o condiţie: ca aceste înregistrări mecanice să nu fie măsluite. Cel mai des întîlnit defect al cercetătorilor este de a pune „în scenă“ acţiunile pe care au de gînd să le înregistreze, fotografic sau cinematografic. Regula este ca priza de vederi să fie făcută fără amestec din partea ta, fără ca cei fotografiaţi să o ştie, prin tehnica aşa-numită „ciné vérité“.

A prinde „pe viu“ anume scene din viaţa socială poate constitui o studiere valabilă a realităţii, atunci cînd cel care ia vederile ştie să prindă momentele sau situaţiile cele mai caracteristice, o suită de fotografii putînd astfel să descrie, cu „încetinitorul“, o serie de gesturi care altfel scapă atenţiei noastre.

E clară situaţia aceasta de pildă în studierea dansurilor populare în care cinematografierea, la nevoie „cu încetinitorul“, îţi dă singura putinţă de a înregistra fără greş fiecare gest făcut de grupul care dansează. în vremea de azi nici nu se poate concepe ca studiile de coregrafie să fie făcute altfel decît folosind acest procedeu. Etnografii şi folcloriştii, în mod normal, folosesc filmul sonor pentru înregistrările lor, fără a neglija nici luarea fotografiilor, acestea singure putînd fi reproduse într-un text tipărit.

Document fotografic şi scurta lui descriere: „învelirea miresei la ultoane“. Luni la prinz, a doua zi după nuntă, ta casa mirelui, îmbrăcatul miresei aşa cum e portul femeilor măritate. Dăbîca (Hunedoara) Iunie 1965. Foto : O. Bîrlea şi M. Kahane (Arhiva institutului de etnografie şi folclor).

Tot astfel, urmărirea unor tehnici de lucru, descrierea unor obiecte (de la situri naturale, la localităţi, clădiri şi obiecte) fotografiile în alb-negru şi în culori, sînt de real folos, putîndu-se merge li nevoie pînă la luarea fotografiilor în relief sau prin procedeul fotogrametric folosit pentru corecta descriere a unor monumente sau obiecte, sau cel aerofo- togrametric de care am mai vorbit.

Dar folosirea acestor mijloace de înregistrare mecanică obligă şi la respectarea unor altor reguli decît cele ale nepunerii în scenă. Şi anume: fiecare priză de vederi trebuie să fie însoţită de un text, de o fişă de identificare, în care să fie consemnate toate amănuntele necesare pentru înţelegerea fotografiei: locul, data, numele obiectului sau scenei, descrierea tehnică şi trimitere la dosarul de analiză în fond la problemei respective.

SOCIOLBUC

b. înregistrări sonore

înregistrările sonore sînt supuse aceloraşi reguli. Pe cît se poate, înregistrarea trebuie făcută tot „pe viu“. Există azi suficiente mijloace tehnice pentru a putea lua o convorbire, o povestire sau un cîn- tec fără a atrage atenţia. Deşi, a ajuns să fie din ce în ce mai lesne de efectuat înregistrarea la magnetofon cu ştirea celui căruia i se pune microfonul, în faţă, deci cu asentimentul lui. Desigur, pentru a face, în aceste condiţii, înregistrări nefalsificate, este necesară o bună pregătire profesională şi mai ales destulă răbdare, cu o cheltuială destul de mare de bandă magnetică. Totuşi acei dintre noi care am apucat vremea cînd înregistrările se făceau cu aparatul Edison, pe suluri de ceară, mînuirea magnetofoanelor mici, portative, aproape invizibile, oferă o scutire de efort de care cei tineri nici nu-şi pot da seama.

c. Stenografieri

Atragem însă atenţia asupra faptului că, totuşi folosirea magnetofonului nu este tctdeauna cu putinţă. Deseori ai de notat ceva interesant în situaţii cînd nu ai magnetofonul pregătit, sau la înghesuială, în localuri publice sau dimpotrivă în situaţii de audiere discretă a cuiva sau în cazuri cînd cineva doreşte ca ce spune să nu fie înregistrat, cazuri în care sin- gura modalitate de a înregistra corect cele auzite este stenografierea.

Ştiu că a stenografia un text vorbit în condiţiile vorbirii neoratorice, de conversaţie curentă, este cît se poate de greu şi prea puţini sînt cei care o pot face. Totuşi, chiar fără a fi un virtuos stenograf, acest mijloc modern de scriere te ajută să îmbunătăţeşti scrisul cu litere latine curente, şi deci să obţii un spor în munca ta.

d. Muzeistica

Tot „obiectivă“ este şi tehnica muzeistică, adică tehnica culegerii obiectelor socotite demne de a figura în vitrinele sau măcar în depozitele unor muzee. în locul deci a unei descrieri a obiectului, ne procurăm însuşi obiectul, punîndu-1 la dispoziţia oricui vrea să-l vadă sau analizeze.

A fost o vreme cînd aceste obiecte „etnografice“ sau „de artă“ erau culese pentru pitorescul lor, formînd aşa-numi- tele „curiozităţi“, „exotice“ sau „populare“. Azi însă, muzeistica constituie o disciplină extrem de riguroasă, care pretinde nu simpla culegere a unui obiect şi buna lui păstrare ulterioară, ci şi elaborarea unui studiu amănunţit despre împrejurările în care obiectul a fost folosit realmente în viaţa socială a unui grup oarecare. în afară deci de o fişă de identitate, obiectul trebuie să fie însoţit de un dosar ştiinţific. Orice muzeu care se respectă nu se mărgineşte deci să colecţioneze obiecte, ci procedează la cercetări ştiinţifice adîncite, muzeul ca atare fiind doar o ilustrare, o exemplificare a celor consemnate în studiile de bază.

7. NOTĂRILE CONVENŢIONALE

înregistrările mecanice, vizuale, prin fotografieri şi colecţionări de obiecte, pot fi înlocuite, sau dublate cu notaţii desenate.

Desenul şi schiţa, în tot cazul, completează cu succes orice descriere. Nu e vorba de desene artistice — care pretind talent şi învăţămînt tehnic — ci de desene care să lămurească pe cititor cu privire la anumite detalii care nu ar fi înţelese altfel. Un desen tehnic, de pildă, îţi clarifică mecanismul sau tehnica de lucru a unei unelte, mai bine decît fotografia sau descrierea. Releveul unei clădiri este indispensabilă pentru înţelegerea ei şi o vedere a unui peisaj ne redă o

SOCIOLBUC

interpretare geografică mai corect decît prin orice alt mijloc.

Mai ales prin faptul că în asemenea schiţe şi desene pot interveni o serie de convenţii grafice. Scrierea ea însăşi nu este de fapt decît o perfecţionare savantă a unor desene iniţiale, ştiut fiind că scrierea fonetică îşi are obîrşia în scrierea ideografică, la rîndul ei pornită din pictografie.

a. Cartogramele

Sîntem obişnuiţi azi cu hărţile. Ele sînt însă de fapt o genială născocire a unui sistem de reprezentare convenţională a realităţii. în ştiinţele sociale se folosesc de aceea, în mod curent, *cartogramele* adică hărţile, pentru a arăta modul de distribuire pe teritoriu a unor fenomene sociale. Disciplina ecologiei (sau morfologiei, cum îi spune Durkheim) nu se poate lipsi de folosirea lor, precum nici antropologii culturali care vor să arate existenţa diferitelor „arii“ de răspîndire a unor fenomene culturale (etnografice, folclorice) cu ajutorul unor linii de hotare, zone mixte, ponderi statistice sau izobare sociale.

Printre notaţiile convenţionale sînt de menţionat o serie întreagă de sisteme de reprezentare a diferitelor situaţii sau acţiuni umane printre care putem cita doar vreo cîteva, în realitate fiecare cercetător aflîndu-se pus în situaţia de a „inventa“ noi modalităţi de notare convenţională, potrivit fenomenelor sociale pe care le urmăreşte.

Astfel de pildă cităm sistemul de notare a melodiilor, unanim folosit astăzi de toţi muzicienii, sistemul de notare a mişcărilor coregrafice, pus la punct de către cercetătorii Institutului de Etnografie şi Folclor din Bucureşti, modalităţile de a nota variaţiile unei melodii în timpul executării ei, prin procedeul sinoptic creat de către Constantin Brăi- loiu, sau reprezentarea simbolică a procesului economic de schimb pe care l-am folosit eu însumi începînd din 1946 şi asupra căruia voi da cîteva amănunte suplimentare.

b. Reprezentarea convenţională a proceselor de schimb economic

Pentru a determina mai precis stadiul la care a ajuns un anume grup social, din punctul de vedere al inserării lui în circuitul schimbului economic, este necesar ca o analiză atentă să fie făcută asupra fiecărei gospodării în parte.

în 1946, cercetînd satul Runc şi con- statînd că populaţia acestui sat, deficitar din punctul de vedere al capacităţii sale de autoaprovizionare, recurge la diverse mijloace de a-şi procura cele necesare traiului, am elaborat o notaţie convenţională care să permită înregistrarea şi clasarea diverselor situaţii întîlnite în cele 351 case ale satului.

Sistemul folosit era următorul:

M = marfă

Fm = forţă de muncă (muncă prestată) B - bani

Puteam deci simboliza două categorii de schimburi: unele fără de intervenţia banilor, altele efectuate prin intermediul banilor. în concret, cele mai variate forme erau posibile, dar înregistrate în totalitatea lor, se putea constata gruparea lor pe cîteva tipuri dominante.

Astfel: în *economie naturală* aveam următoarele formulare:

M—M marfă contra marfă (troc) Fm—M muncă prestată cu plata în marfă

Fm—Fm muncă prestată în schimbul altei munci

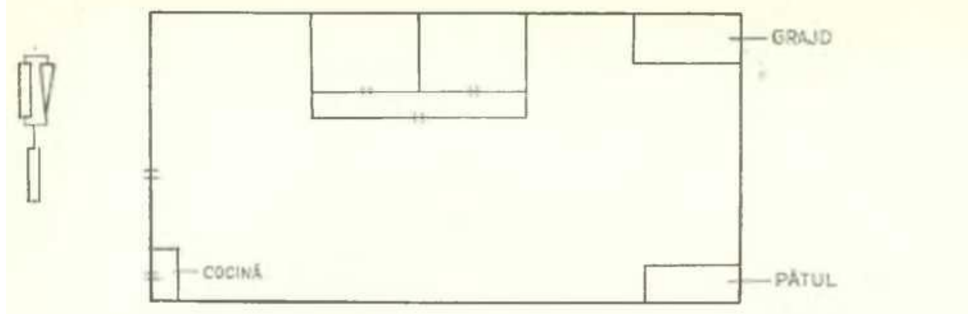
M—Fm Marfă predată pentru a obţine o muncă

In economie bănească M—B—M Marfă vîndută pe bani cu care se cumpără altă marfă M—B—Fm marfă vîndută pe bani cu care se obţine o muncă

Fm—M—B—M muncă prestată contra marfă, vîndută pe bani pentru a cumpăra altă marfă

SOCIOLBUC

Caz nr. 189. Familia Mihalache Răducanu

1) A lucrat la Călan, trei luni de cumpărat în jud. Ialomiţa 300 kg grîu FM-B-M
2) A muncit în dijmă un pogon recoltă fm-m
Etc.

A dus ouă din producţie proprie la Cooperativa de consum locală şi a cumpărat gaz şi chibrituri m-m
A vîndut o vacă în Tîrgu Jiu şi cu banii a cumpărat în Ialomiţa 500 kg porumb Etc. M-B-M

Fm—B—M muncă prestată contra bani cu care se cumpără marfă. Pentru a nota şi locul unde au loc aceste acte ale schimbului, notam cu litere mici actele petrecute în sat şi cu litere majuscule cele petrecute în afara localităţii.

Astfel FM—B—m însemna o muncă prestată în afara satului contra un salariu cu care se cumpără o marfă în sat. Sau fm—b—M muncă prestată în sat, pe bani, cu care se cumpără o marfă în afara satului.

Vizitarea unei gospodării dădea deci loc unei fişe asemănătoare celei din schiţa de mai sus.

Fiecare gospodărie în parte poate fi deci caracterizată din punctul de vedere al inserării sale în procesul economiei de schimb şi totalizarea tuturor formulelor consemnate în toate gospodăriile serveşte unei caracterizări globale a satului respectiv. [3]

Evident, în ziua de azi, sistemul de notare a acestor fenomene economice trebuie să fie altul. Am putea de pildă avea în vedere acele comune în care fenomenul semnificativ este „navetismul“ şi unde am putea deci nota pentru fiecare gospodărie în parte şi mai mult încă pentru fiecare din membrii gospodăriei, modul în care şi-a procurat mijloacele de trai, menţionînd cheltuirea lor individuală sau vărsare la fondul de cheltuieli comune ale familiei.

Am semnifica cu S = salariul (SI Sil SUI) după sectorul unde se cîştigă acel salar); cu majuscule S salarii din afara localităţii, cu *s* cele obţinute în localitate; cu B banii proveniţi din alte surse decît salariile (pe stat de leafă); cu b banii proveniţi din CAP, cu m produsele obţinute din CAP, cu lm şi lb marfa şi banii de pe lotul personal, etc. etc. variind modalităţile de simbolizare convenţională potrivit situaţiei locale.

Totalizarea s-ar putea face potrivit schemei de principiu folosită în cercetarea din 1970 a satului Teiu (Argeş) pe baza bugetelor de familie[1].

[3] **Ceea ce a şi făcut, într-un studiu de sinteză, Paul Petrescu.**

1 **Elaborat în colaborare cu Jean Louis Durand-Drouhin.**

SOCIOLBUC

	Munci făcute	Bani	Produse
I. Venituri			
1. Zile de munci la CAP			
2. Munci speciale prcitate pentru CAP (tutun, viermi mitase, cărămidă. construcţii ctc.)			
3 La Cooperativa meţtc?ugărcascd din Topoloveni			
4. La I.A.S. local			
5. La I.M.A. local			
6. **la ora?**			
Sector I			
Sector II			
Sector III			
7. Clientelă particulara			
8. Pc lotul individual			
II. Cheltuieli			
A. *Cumpăraturi*			
1. La Cooperativa de consum			
2. l-a Cooperativa de produc)ie			
3. In oraş			
4. Schimb inlrc localnici			
i. tn sat contra bani			
B. *Autocortsumare*			
I. Produse CAP			
1 Produse din lotul individual			

N.B. Munca se calculează în zile; banii se menţionează în lei; produsele se evaluează în măsuri de kg, litri etc.

Reprezentarea grafică a spiţelor de neam. „Genealogiile“, adică reprezentarea grafică a relaţiilor de rudenie le- gînd între ei pe membrii unui aceluiaşi grup familial, pot fi alcătuite în deosebite moduri şi urmărind deosebite scopuri.

Unele din ele pot avea un scop *biologic,* fiind folosite pentru urmărirea unor aspecte ale problemei eredităţii. Dar nu aceasta e problema care poate interesa pe oamenii de ştiinţă socială. Fenomenul înrudirii biologice are loc întotdeauna, în ce priveşte speţa umană, în forme „sociale“, care variază de la o societate la alta, în sensul că oamenii nu reţin din fenomenul biologic decît atîta cît au reuşit să organizeze social mente. Fiecare om are un număr imens de rude biologice. Are în primul rînd doi părinţi. Fiecare din aceştia, la rîndul lor au cîte doi părinţi, care de asemenea au tot cîte doi părinţi, numărul strămoşilor direcţi crescînd deci în proporţie geometrică, generaţie de generaţie, ajun- gînd de pildă ca în patru generaţii să cumuleze în număr de 16 antecesori direcţi la a cincea generaţie 32 etc.

Fiecare din aceştia, pe linii curgătoare colaterale, au descendenţi mai mult sau mai puţin numeroşi, ceea ce în total dă naştere unui număr enorm de persoane cu care sîntem „înrudiţi“ biologic. Totuşi din această masă noi nu reţinem şi nu socotim drept „rude“ decît un nu-

SOCIOLBUC

măr restrîns de persoane, uneori relativ foarte mare, dacă forma de organizare socială pe care o practicăm cunoaşte organizaţiile de „neam“ şi de „familie lărgită“, dacă nu chiar de „clan“ şi de „trib“. în zilele noastre, orăşenii, cu familiile lor „nucleu“ nu mai cuprind însă în sfera lor de „memorie socială“ decît foarte puţine rude; pe cînd ruralii încă mai consideră drept rude un număr mult mai mare de oameni răspîndiţi pe multiple linii colaterale.

Pentru înţelegerea tipurilor de organizare socială este deci foarte important să stabilim, în cercetările pe care le facem, care este sistemul de rudenie pe care îl folosesc oamenii. Se ştie că în antropologia actuală, Claude Levy Strauss a pus un accent cu totul deosebit pe problema aceasta a „sistemelor de rudenie“, folosind, pentru a o clarifica, o reprezentare grafică a genealogiilor sociale, însoţite de nomenclatura (terminologia) rudeniilor. La orice cercetare, făcută de pildă în ţara noastră, constatăm că, în afară de sistemul de înrudire prevăzut de către codul nostru civil, există şi un altul precizat religios dogmatic (fiecare cu regulile lor în ce priveşte de pildă interzicerile de căsătorie etc. nu numai între rudele de sînge ci şi între cele „spirituale“ rezultînd din „năşia“ de botez şi cununie), în plus, există şi un sistem „obişnuelnic“, altul decît cel al codului sau al normelor religioase, care se practică efectiv de către oameni şi care deci merită a fi studiat.

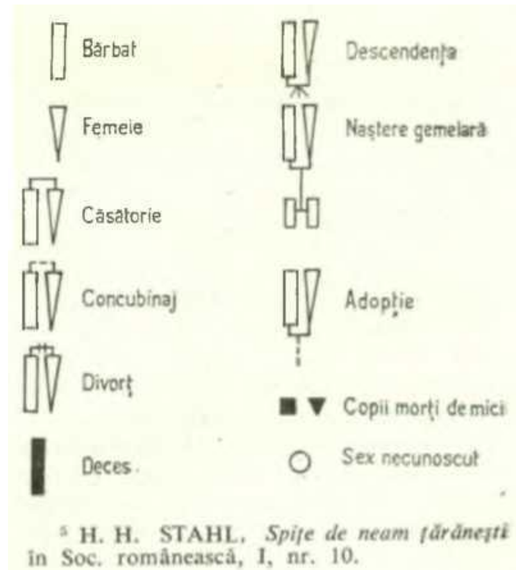
Dar în cercetările sociologice, spiţele de neam pot folosi şi în alte scopuri decît cele de a stabili sistemele de rudenie şi anume pentru a ilustra sau a analiza şi caracteriza diverse sisteme de convieţuire socială.

Sînt de pildă sate în care toate familiile locale se pot grupa într-un număr restrîns de „neamuri“, pe cînd în altele nici o familie nu poate fi legată de o alta, în cadrul unei spiţe de neam. Sînt aşadar sate „genealogice“ şi sate „de adunătură“, între aceste două tipuri extreme putînd să existe o serie de trepte intermediare, foarte semnificative pentru analiza trecutului demografic al satului.

în satele unde genealogiile există încă, formînd un fenomen de masă, exprimarea lor grafică ne poate folosi pentru efectuarea unei foarte variate serii de fenomene, precum de pildă: analize demografice, de statistică vitală diferenţiată de la o spiţă la alta şi în sînul aceleiaşi spiţe de la o generaţie la alta; analize a numărului de membri plecaţi din sat, spre oraş sau veniţi din alte sate; numărul navetiştilor şi aşa mai departe, după necesităţile concrete locale.

Pentru a putea însă face asemenea analize, am născocit şi pus în practică un anume sistem de reprezentare grafică, altul decît cel folosit de către genea- logiştii occidentali, sistem care este însă foarte clar, uşor de înţeles şi memorat şi mai ales permiţînd o rapidă notare la faţa locului, pe teren[5].

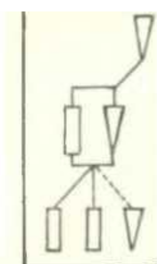
în figura de mai jos sînt arătate formele şi semnele convenţionale pe care le propunem:

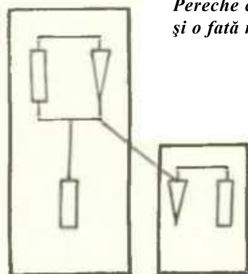
[5] H. H. STAHL, *Spiţe de neam ţărăneşti* în Soc. românească, I, nr. 10.

SOCIOLBUC

U n grup familial (adică grup trăind în cuprinsul unei gospodării) se închide într-o casetă, ca şi cum ar reprezenta zidurile casei. De pildă:

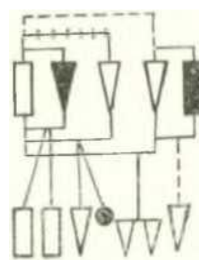

Pereche căsătorită avînd o bunică şi trei copii din care unul adoptat

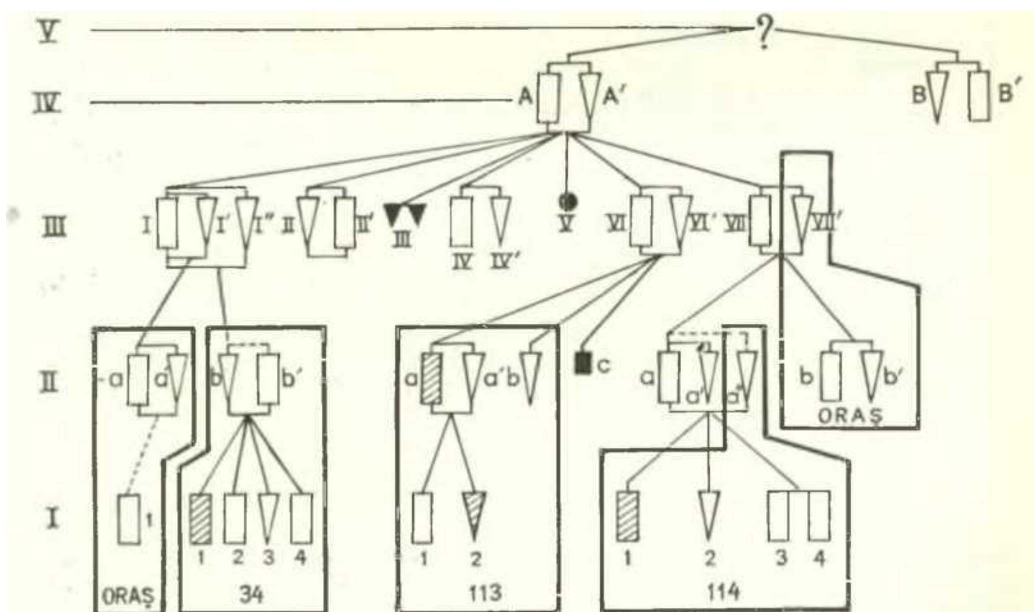
Pereche cănilorttă cu un cvpit in casă şi o fată măritată kt casa ei.

Uneori se pot reprezenta astfel situaţii foarte complicate precum de pildă în cazul următor:

Un hărbat căsătorit de două ori, intiia oară rămas văduv, a doua oară divorţat, a treia oară trăind in concubinaj. Din prima căsătorie s-au năs-cut doi băieţi; din a doua o fată şi un copil mort de mic. Din concubinaj s-au născut diuă fete gemene. Concubina fusese căsătorită, nu avusese copii şi adoptase o fată.

într-o spiţă de neam mai bogată în încrîngături, putem însemna, convenţional, cu creioane diferit colorate, sau cu diferite semne, grupurile familiale plecate la oraş sau în alte sate, membrii de familie care sînt navetişti sau orice alt fenomen social care ne interesează. Dacă familia pe care o cercetăm se află prinsă într-un neam foarte întins putem face anume calcule spunînd de pildă că în anume

Sistemul de notare a spiţelor de neam

SOCIOLBUC

Sistemul notării coregrafice (Fişe Anca Giurchescu — Arhiva institutului de etnografie şi folclor).

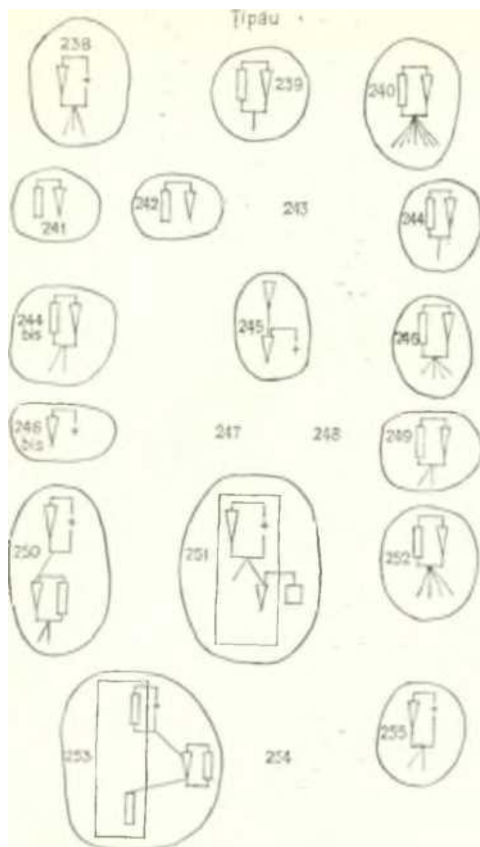
grup de neam, organizat pe 5 generaţii, se află menţionate 38 persoane, grupate în 5 familii astăzi existente, din care 2 plecate la oraş; din cele 31 familii rămase
2 avînd „navetişti“ şi aşa mai departe, analizînd situaţia pînă la gradul de amănunt pe care îl socotim necesar.

Fiecare spiţă de neam astfel alcătuită trebuie deci să fie însoţită de un „istoric al familiei“. Pentru uşurarea lucrării, trebuie să avem grijă să aşezăm clar fiecare generaţie pe o singură linie şi să numerotăm persoanele cu semne deo sebite de Ia generaţie Ia generaţie: cifre arabe Ia generaţie actuală, litere mici la generaţia întîia, cifre romane la generaţia doua, litere majuscule la generaţia treia. Fiecare persoană are deci un anume „cod“ care îţi permite să pleci pe schiţă de la cea mai veche generaţie şi să cobori apoi, din generaţie în generaţie, pînă la persoana căutată. De pildă în spiţa de neam pe care o dăm ca exemplu, persoana de la care am luat informaţiile este semnalată cu numărul de cod: A VII a. Chiar în localităţile unde fenomenul social

SOCIOLBUC

e Cus-cre dra-gă și măi dra-gă, e Cus-cre dra-gă și măi dra-gă,— Cus-cru nost, har-ni-cu nost-u,
e Io m'am dus — și iar am vint-u, e Io m'am dus — și iar am vint-u,— Da tu če-aj maj so-co-tit-u?
e Nu te-aj so-co-tit maj bi-ne, e Nu te-aj so-co-tit mai bi-ne,— Să merği, cus-cre pân la mi-ne,
e Ca să scriu — on ră-vă-șe-lu, e Ca să scriu — on ră-vă-șel-u,— Ră-vă-șel cu slo-ve dulč-i,
ă Pân la so-țul meu să-l duč-i, e Pân la so-țul mieu să-l duč-i,— Cus-cre dra-gă — și măi dra-gă
e Și so-țu te-n-tre-ba, e Če maj fa-čem pe-a-i-čea,— Če maj fa-čem pe-a-i-čea.
ă Da noj fa-čem ta-re bğî-ne, e Da noj fa-čem ta-re bğî-ne, Da ca so-țu nu ie ni-me.
e Cus-cre dra-gă și măi dra-gă, e Că io, cus-cre, de ști-am,— Suz la mun-te te suj-am-u.
e Și te suj-am suz la mun-te, e Și te-a-du-čeam iar în cur-te,— Și te-a-du-čeam iar în cur-te;
e Și te suj-am suz pe coas-tă, e Și te suj-am suz pe coas-tă Și te-a-du-čeam iar a-ca-să.

Sistemul de notare sinoptică a variațiilor unei melodii de bocet de C. Brăiloiu

Filă dintr-un carnet de note ; înregistrarea schematică a formelor de familie, din casă in casă (Fişa Stahl, Nerej, 1927).

al „neamului“ nu există, avem interesul să analizăm formele de organizare a familiei, stabilind statistic gruparea lor pe diverse tipuri. Analiza poate fi foarte uşor făcută, mergînd din casă în casă şi schiţînd pentru fiecare spiţa respectivă. Dacă în foile de recensămînt pe care le folosim avem grija să schiţăm şi forma de familie, putem extrage din aceste foi informaţiile care ne trebuie.

In figura de mai sus dăm una din foile carnetului în care am consemnat formele familiale ale unui crîng al satului Nerej. Pe baza lui se pot stabili cîte tipuri de familie se află în sat şi apoi, luîndu-se fiecare tip în parte, i se pot face următoarele analize:

Mai întîi specificăm care e „tipul“ familial avut în vedere şi codificarea răs- pîndirii lui teritoriale.

Repetăm apoi operaţia pentru fiecare din tipurile efectiv găsite pe teren şi tratăm rezultatele potrivit tehnicilor statistice.

d. Înregistrări tabelare

Procedeul de a consemna anume informaţii privind totalitatea unui grup de gospodării sau de indivizi, pe tabele, poate fi întrebuinţat cu deosebit folos, în multe alte prilejuri fiind practic şi rapid. în special este obligatoriu atunci cînd vrem să totalizăm exact anume fenomene, procedeu ce nu e admisibil decît efectuat pe baza unei liste nominale de bază.

Dacă vrem de pildă să studiem gradul în care tinerii absolvenţi ai şcolii elementare dintr-o localitate rurală rămîn în sat sau dimpotrivă se îndreaptă spre meserii urbane sau spre învăţămînt post elementar, se cuvine să luăm cataloagele şcolii pe cîţiva ani în urmă, să stabilim lista nominală a tuturor absolvenţilor, cu menţionarea mediei obţinute şi să anchetăm apoi asupra situaţiei lor actuale. Pentru absolvenţii din anul acesta e uşor de aflat dacă au dat examene de intrare în alte şcoli şi unde anume, dacă au reuşit sau ba, dacă au intrat în cîmpul muncii şi anume unde etc.

Informaţiile se pot lua de la foştii învăţători ai absolvenţilor, de la colegii rămaşi în sat şi în special de la familiile lor.

Asemenea liste nominale se pot ulterior supune unei analize care poate merge pînă la cererea de memorii şi note scrise ale celor anchetaţi, privind complexul de probleme legate de orientarea profesională.

SOCIOLBUC

FIȘA 8	MONOGRAFIA COMUNEI BRAGADIRU - IULIE - 1971
TEMA	TIPOLOGIA CASELOR ȚĂRĂNEȘTI - Cond. științific. Prof. H. H. STAHL
TIP E	CASA TIP, ADUNAT" CU TINDĂ, 3 CAMERE, BUCĂTĂRIE, CĂMARĂ, PRIDVOR MIC

TOTAL 67 CASE

CARACTERISTICI

Pereți din paiantă 1 casa
Pereți din cărămidă 66 case
Acoperiș în 4 pante
Invelitoare cu carton 11 case 16%
Invelitoare cu tablă 36 case 53%
Invelitoare cu țigla 20 case 31%
Pridvor unghiular cu parapet

Adresa:

Intrarea Unirii 21 bis, 21, 19, 17, 15, 13, 11, Str. Tirgului 8, 16
Aleea III 5, Argeș 19
Str. Unirii, 7 bis, 35, 33, 27, 25, 43
Str. Alexandriei 209, 250, 252, 229, 244, 240, 242, 246, 198, 58, 9 bis, 3 bis, 7, 14, 199, 195, 195 bis, 167, 147, 133, 83, 63, 51, 49, 39, 39 bis.
Fundătura Alexandriei (2 fără număr)
Str. Povernei 6, 16, 18 bis, 17, 19, 24, 35,
Aleea Sporturilor 15, 17, 19, 25, 27, 29, 31,
Str. Griviței 111, 81, 66, 55, 51.

2,50

FAȚADA

PLANUL
SCARA 1:200
1 0 1 2 3 M

PERSPECTIVA

ARHITECT,
JUSIN VLADESCU-RĂCOASA

Filă din dosarul arhitectului Justin Vlâdescu-Răcoasa (Bragudiru, 1971)

SOCIOLBUC

Capitolul VII. Tehnicile investigaţiilor statistice

1. NUMĂRĂTOARE CRUDĂ ŞI ANALIZĂ STATISTICĂ

Să precizăm mai atent care e deosebirea dintre o „numărătoare crudă“ şi o analiză „statistică“.

După cum am mai spus, dacă vrem să numărăm oamenii care intră într-un cinematograf, facem abstracţie de caracteristicile lor individuale. Nu ne interesează că au intrat la spectacol tineri şi bătrîni, bărbaţi şi femei, blonzi sau bruni, proşti sau inteligenţi, veseli sau trişti etc. în infinita gamă a variaţiilor omeneşti posibile. Numărăm deci „oameni abstracţi“. Despre ce sînt aceşti oameni nu aflăm absolut nimic nou, numărîndu-i, dincolo de ceea ce am cuprins în definiţia abstractă de „om în general“ de care m-am folosit.

Un singur lucru nou aflăm: este numărul lor, „cîţi“ oameni au intrat în sala de spectacol, adică cîţi au „frecventat“ spectacolul; sau tehnic spus, aflăm „frecvenţa“ cazurilor numărate în categoria cu care am operat.

Se cheamă că în felul acesta am făcut o numărătoare „crudă“ adică o simplă totalizare, fără o analiză clasificatorie internă.

Numărătorile acestea crude sînt uneori foarte interesante, prin ele însele. Repe- tînd numărătoarea cu privire la spectatorii unui anumit film, pot să apreciez gradul în care filmul respectiv a avut priză la public. Sau, ca să dăm un exemplu mai clar încă, voi face apel la o observaţie cu mult mai veche, făcută în 1931 într-o vreme cînd schimbarea calendarului, din stil vechi pe stil nou, provocase oarecare nedumeriri în masa unor ţărani din regiuni mai rămase în urmă. S-a numărat atunci prezenţa la biserică în zi de crăciun: 121 după calendarul nou şi 241 după calendarul vechi, situaţie care e fără îndoială foarte semnificativă pentru ce poate da o numărătoare crudă.

Numărătoarea crudă îşi are însă pretenţiile ei ori de cîte ori e vorba de o descriere a unui fenomen simplu.

a. Precizie şi exactitate

Orice caracterizare a unui fenomen oarecare prin fraze aproximative, precum de pildă: „de obicei“, „uneori“, „foarte des“, „în unele cazuri“, „foarte mult“, sau „foarte mare“ etc. nu este admisibilă. O determinare cantitativă nu este concludentă decît dacă este făcută *precis,* prin numărare sau măsurare, lipsa de precizie indicînd întotdeauna o observaţie insuficientă.

Nu putem deci să ne mulţumim a spune de pildă, gazetăreşte, că „la şezătoarea organizată în ziua de ieri, la Căminul Cultural am avut o numeroasă asistenţă“. Ci se cade, dacă lucrăm corect să dăm mai multă precizie afirmaţiei noastre, numărînd efectiv spectatorii pe măsură ce intră în sală, astfel ca să putem afirma că au asistat, să spunem, 126 de oameni. De asemenea nu putem spune că o sală a Căminului este „încă

SOCIOLBUC

pătoare“, ci trebuie să spunem că are o capacitate de 320 m pătraţi.

„Precizarea“ nu ajunge însă nici ea; ci trebuie să fie dublată şi de *exactitate-,* adică numărătoarea trebuie să fie făcută corect. Pot spune *precis:* „acest om are înălţimea de 1,65 m“, evaluîndu-1 din ochi. Dar dacă, în realitate, măsurat cu metrul, el este de 1,68 m, afirmaţia deşi e „precisă“ este totuşi „inexactă“.

Obiceiul de a impresiona pe cititori cu cifre, spunînd de pildă *„15%* din casele satului sînt recent construite“ constituie o fraudă, dacă nu am făcut efectiv o numărătoare a lor.

Abilitatea tehnică a observatorului la teren constă în a găsi modalităţi de numărare, în măsura maximă posibilă. Nu e însă deocamdată vorba de o aplicare a metodei statistice, despre care vom vorbi în continuare. Ci doar de ceea ce se numeşte o simplă *„numărare crudă*“, adică o înlocuire a calificativelor verbale, ori de cîte ori se poate şi e necesar, prin numărări exacte şi precise.

b. Evaluări şi ordini de mărime

Să nu exagerăm totuşi pretenţiile noastre, căci este ştiut că gradul de precizie ce se poate atinge depinde de natura obiectului supus numărării şi de scopul pe care îl urmărim. Se întîmplă, în sociologie ca şi în alte ştiinţe, să nu avem nevoie de o prea mare precizie. în astronomie de pildă lucrăm cu distanţe măsurate în ani lumină şi în parseci. Distanţa între două localităţi este suficient de precizată dacă se stabileşte în kilometri, mărimea peretelui unei camere o precizăm în metri şi centimetri, o piesă dintr-un mecanism de precizie merge pînă la calculul milimetrilor şi a micro- metrilor, iar în micro fizică se ating precizii încă mai mari. La fel, există o gamă întreagă de „etaloane“ care ne permit să stabilim mersul timpului, de la milenii pînă la microni, greutăţile, de la tone la miligrame etc.

Cînd nu avem posibilitatea (sau nu simţim necesitatea) de a descrie fenomenul pînă la gradul de precizie pe care ni-1 dă numărarea sau măsurarea, ne putem mulţumi cu *„evaluarea mei ordine de mărime".*

De pildă, într-o clasă, numărăm obligatoriu cîţi elevi sînt prezenţi. Putem număra şi populaţia unui sat, la o anume dată de recensămînt. Dar putem tot atît de bine caracteriza localităţile în „ordine de mărime“, clasîndu-le în „localităţi între 100 şi 500 de locuitori“ spre deosebire de altele, a căror ordine de mărime este de pildă în jur de 100 000. E corect de pildă să spunem că Bucureştii au în 1974 o populaţie rotund evaluată la peste un milion şi jumătate, de vreme ce nu avem o numărătoare exactă şi precisă. Dacă cumpăr un kilogram de grîu, cer să mi se facă o măsurătoare exactă în kg şi grame. Dar o recoltă, de pildă, nu se poate număra bob cu bob şi nici măsura în kilograme. Am dreptul de aceea să evaluez recolta totală a unui sat, în „vagoane“ (10 000 kg).

Reţinem deci regula: „numărăm şi măsurăm“ cît mai exact şi precis, ori de cîte ori este posibil şi necesar. „Evaluăm“ atunci cînd ne mulţumim cu aproximaţia unei ordine de mărime.

Ordinile de mărime se dau însă întotdeauna în „cifre rotunde“, fără a le camufla în cifre precise. A spune că evaluez populaţia oraşului Bucureşti la 1 645 432 locuitori este de-a dreptul ridicol. O ştia de mult pînă şi Rabelais, care obţinea efecte comice afirmînd de pildă că „au venit să caşte gura la sosirea lui Gargantua în Paris, un număr de 325.427 oameni, başca femeile şi copiii“!

Statistica, repetăm, are cu totul alte pretenţii şi anume, lucrînd pe „colecţii“, anume strînse şi anume fel organizate interior, încearcă să analizeze structura lor internă, atît în statică cît şi în dinamica lor.

SOCIOLBUC

2. DE LA „RECENSĂMINTE“ LA „EŞANTIONARE“

Documentarea de care am vorbit pînă acuma constă în *texte* pe care le obţinem fie gata scrise, fie dictate şi care pot fi interpretate pe calea exegezei „literare“, „istorice“ sau prin „analiză de conţinut“.

Investigaţia nu urmează însă a se face numai pe această cale, ci aşa cum am mai arătat, pentru a putea generaliza observaţiile noastre cazuistice, trebuie să alcătuim „colecţii“ de cazuri, pe care să le analizăm cu ajutorul tehnicilor statistice. Ştim că, numai considerate „sto- castic“, fenomenele sociale se dovedesc a fi „structurate“ şi supuse unor dezvoltări istorice, potrivit unor legi obiective.

Ştim de asemenea că statistic, nu putem face altceva decît să analizăm felul cum se distribuie anume „frecvenţe“ pe anume „curbe“ caracterizabile matematic, sincronic şi diacronic.

Statistica îşi are deci virtuţile ei, care sînt esenţiale pentru studierea ştiinţifică a vieţii sociale; totuşi numai în anume limite. Cînd fenomenele a căror „frecvenţă“ o numărăm sînt fenomene concrete, cu existenţă materială certă, adică obiecte sau acţiuni, statistica stă pe o bază solidă, greşelile neputînd fi decît rezultatul unei erori a statisticianului, nu o vină a statisticii. Se poate ca el să fi ales indicatori nepotriviţi, să-i fi scalat greşit sau pur şi simplu să fi făcut erori în numărarea unor fenomene. De pildă, greşeşti numărînd membrii unei familii, locuitorii unui bloc, unei localităţi; numeri greşit căsătoriile făcute în decurs de un an; nu eşti în stare să organizezi o vamă care să înregistreze mărfurile care intră şi ies din ţară şi deci nu poţi număra mărfurile de contrabandă etc.

Tot astfel, ce nu se poate „număra“, se poate măcar „măsura“, aşa cum ştim, cu ajutorul unor „etaloane“ şi, cu oarecare toleranţă, admisibilă mai mult sau mai puţin, potrivit naturii lucrurilor pe care le măsurăm precum şi naturii etalonului folosit, tot reuşim în cele din urmă să numărăm, dacă nu direct obiec tele sau acţiunile, măcar de cîte ori intră etalonul ales de noi, în obiectul de măsurat. Reuşim deci, pe o cale sau alta, să stabilim „serii“ de valori numerice matematizabile.

în privinţa aceasta nu există probleme insolubile, orice manual de statistică putîndu-te învăţa ce şi cum trebuie să faci ca să ajungi la rezultate utilizabile.

Dificultatea începe, aşa cum ştim, cînd vrem să facem statistică cu fenomene care nu se pot nici număra nici măsura cu etaloane precise, ci doar evalua. Nu vorbim de evaluarea „ordinelor de mărime“, cu care nici un fel de operaţie matematică nu se poate face; ci de „evaluări“ care se exprimă în „scări“ graduale numerice, adică de încercările mai mult sau mai puţin plauzibile, de a transforma calităţile în cantităţi, în primul rînd fiind vorba de opiniile oamenilor, de atitudinile lor, de calităţile lor mintale şi psihice.

în tot cazul, fenomenele sociale sau cele individuale, odată transformate în numere, devin matematizabile.

Strîngerea informaţiilor necesare pre-lucrărilor statistice se poate face cu ajutorul mai multor procedee, pe care investigatorul social e dator să le înţeleagă şi să le folosească, la scara potrivită fiecărei probleme în parte.

a. Tehnica recensămîntului

Constă într-o operaţie de înregistrare completă („exhaustivă“) a tuturor fenomenelor pe care le studiem, prin cercetări de teren, făcute în următoarele condiţii:

Se limitează precis teritoriul în care operăm recensămîntul. în cuprinsul acestor limite, stabilim circumscripţii teritoriale, trasate astfel pe teren încît să nu existe nici scăpări şi nici suprapuneri, fiecare „recenzor“ putîndu-şi recunoaşte uşor „circumscripţia de recensămînt“ ce i se atribuie.

Se determină un moment precis al efectuării recensămîntului. De pildă, ora 0

SOCIOLBUC

a unei anumite zile. în toate lucrările de recensămînt, chiar dacă durează mai multe zile, se înregistrează situaţia din momentul fixat pentru recensămînt.

Se elaborează un formular de recensămînt, definindu-se, cu desăvîrşită rigoare logică, fenomenele care trebuie înregistrate, astfel ca ele să poată fi numărate, pe categorii.

Un recensămînt bine organizat, ne dă posibilitatea să înregistrăm o situaţie reală aşa cum se prezintă ea la un anumit moment dat.

Recensămîntul are însă şi defecte. Astfel, el este static. Pentru a deveni dinamic, trebuie să fie repetat la anumite intervale de timp.

în principiu, se consideră că cifrele de recensămînt rămîn valabile, măcar în ceea ce priveşte structura lor, pe o durată de maximum 5 ani, însă în epoci de rapide transformări revoluţionare, valabilitatea lor în timp este încă mai redusă. Din păcate, fiind extrem de costisitoare, e greu ca ele să fie repetate la intervale mai scurte. Costul ridicat al operaţiilor de recensămînt provine din numărul mare al recenzorilor ce trebuiesc recrutaţi şi instruiţi, al formularelor ce trebuiesc tipărite şi prelucrate, al costului ridicat al maşinilor statistice şi de publicare a rezultatelor.

Pe de altă parte, recensămintele generale ale ţării (care la noi au fost făcute în 1910 Transilvania; 1912, Moldova, Muntenia; 1930, 1941, 1948, 1956 şi 1966 pe ţara întreagă) acoperind un imens teritoriu, şi un imens număr de informaţii, nu îşi pot îngădui luxul de a intra în detalii. Informaţiile de recensămînt sînt de aceea întotdeauna insuficiente; iar prelucrarea lor întîrzie atît de mult, încît cifrele de recensămînt nu sînt niciodată la zi.

în investigaţiile modeste, se pot însă face „recensăminte“ pe o masă mai restrînsă de oameni, pe un teritoriu mai limitat, cum ar fi de exemplu o comună rurală sau o uzină.

în aceste condiţii, se atenuează multe din defectele recensămîntului. Aceste recensăminte parţiale, „monografice“, servind însă mai mult pentru a stabili trăsăturile structurale esenţiale ale unei mase demografice, în măsura în care această operaţie e necesară unei ulterioare „eşantionări“, aşa cum vom arăta.

b. Tehnica înregistrării continue (observaţie curentă)

Acest procedeu statistic constă în înregistrarea fiecărui caz, pe măsură ce se iveşte; ceea ce presupune însă o bună organizare administrativă, putînd să ne asigure corecta înregistrare a fenomenelor.

De pildă, dacă vrem să avem o evidenţă completă a copiilor pînă la vîrsta de 3 ani dintr-o anumită localitate, va trebui să aşteptăm 3 ani; între timp adăugind în fişier pe fiecare nou-născut şi scoţînd din fişier pe cei care au depăşit vîrsta de 3 ani, au decedat sau s-au mutat din localitate.

Asemenea evidenţe se ţin deci cu ajutorul „fişierelor“, dacă vrem să avem în permanenţă cifra globală a celor din categoria care ne interesează.

înregistrări continue se fac şi la oficiile de stare civilă care înscriu actele de naştere, cununie, deces etc. Dar acestea nu sînt ţinute statistic la zi şi deci nu ne pot da informaţii globale la zi cu privire la volumul total al populaţiei vreunei localităţi. Dacă în comunele noastre urbane şi rurale ar exista „birouri de evidenţă a populaţiei“ perfect ţinute la zi, înregistrînd fiecare naştere, fiecare deces, fiecare venire şi plecare din localitate, am putea şti oricînd volumul demografic global al localităţii.

Şi mai ales, dacă am putea înregistra corect şi pe „flotanţii ocazionali“ plus pe „navetiştii“ (care formează, „populaţia de zi“ a localităţii), informaţiile noastre ar fi excelente. Problema este însă greu soluţionabilă, nici măcar „Cărţile de imobil“, legal introduse, nu pot fi controlate la zi, nefiind intrate deplin în moravurile populaţiei.

SOCIOLBUC

în schimb într-o uzină bine organizată, un fişier de evidenţă la zi a salariaţilor, este realizabil, deşi nu ştim să se fi realizat încă undeva, în chip mulţumitor.

De aceea, în mod curent se recurge la un al treilea procedeu care este:

c. Reccnsămîntul ţinut la zi prin înregistrări continue

Căci într-adevăr, aplicarea simultană a acestor două tehnici poate duce la rezultate satisfăcătoare.

Se procedează în felul următor: se începe printr-un recensămînt care ne dă situaţia completă, la un moment dat. Pe baza acestui recensămînt ne constituim o primă evidenţă de bază.

Apoi, printr-un sistem de înregistrare continuă, scoatem din evidenţă toate cazurile care dispar (prin deces, plecare sau soluţionare a cazurilor) şi introducem toate cazurile noi care apar.

în felul acesta ne constituim o evidenţă completă şi ţinută la zi.

d. Inducţia în cazul evidenţei complete

Prin aplicarea acestor metode ajungem să ne constituim o colecţie de cazuri individuale care epuizează totalitatea.

Ne aflăm deci în posibilitatea de a face o inducţie completă. Cunoaşterea generalului se va întemeia deci pe cunoaşterea totalităţii cazurilor individuale.

Dar, după cum spuneam, această cunoaştere a situaţiei individuale nu va putea fi amănunţită.

însuşi faptul că lucrăm cu un număr foarte mare de cazuri ne obligă a ne întemeia pe cercetări de teren cu conţinut destul de sumar.

Neadîncind deci descrierea noastră pînă la detaliu şi neputînd deci face o analiză cauzală corectă, generalizarea noastră inductivă nu va putea avea un caracter deplin satisfăcător.

Este deci cazul să ne gîndim la posibilităţile de a adînci cercetarea, măcar pe un fragment din totalitate, dacă nu putem pe totalitatea întreagă.

Este de la sine înţeles că, punînd astfel problema, renunţăm la inducţia completă. Va trebui să facem apel la o inducţie incompletă, adică să căutăm a trage concluzii general valabile dintr-un număr restrîns de cazuri[1].

Cu alte cuvinte, să recurgem la procedeul aşa-numit al eşantionării, adică al alcătuirii unei „colecţii“ restrînse cu valoare reprezentativă.

3. TEHNICILE „EŞANTIONĂRII“

Reamintim că una din problemele pe care trebuie să le rezolvăm în cadrul studierii unei „colecţii“, este de a preciza măsura în care putem generaliza concluziile la care vom fi ajuns.

Statisticienii au uneori obiceiul de a numi „populaţie“ „colecţia“ de fenomene cu care lucrează, astfel că, pentru ei, „generalizarea“ este trecerea la o „super- populaţie“ sau de la o „subpopulaţie“ la o „populaţie“ adică la masa totală a fenomenelor din care „populaţia“ a fost extrasă.

în ce ne priveşte preferăm să numim „colecţie“ ceea ce am extras dintr-o „populaţie“, colecţie care poate purta numele de „eşantion“, atunci cînd satisface anume condiţii, pe care le vom arăta.

Reamintim că concluziile (adică „specificările“) trase dintr-o colecţie pot servi ca „paradigmă analogică“ pentru alte colecţii similare; adică pentru o generalizare a lor. Dar procedeul „analogic“ ne fiind deplin convingător, s-au căutat alte soluţii de „generalizare“, care să ofere mai multe garanţii.

1 **Inducţia aşa-numită „baconiană“ e de fapt „experimentală“.**

SOCIOLBUC

în acest sens s-a recurs la aşa-numitul procedeu al „eşantionării“. La baza acestui mod de gîndire stă o experienţă practică din viaţa curentă. Dacă de pildă vrem să cumpărăm un sac de grîu, nu va fi nevoie, pentru a-i stabili calitatea, gradul de amestec cu impurităţi, să verificăm întreaga cantitate de grîu din sac, bob cu bob. Ci ne vom mărgini să luăm o „probă“ la întîmplare: băgăm mîna în sac şi scoatem un pumn de boabe. Desigur, cu condiţia ca negustorul să nu fi măsluit sacul, punînd adică la suprafaţă doar grîu, iar la fundul sacului, grîu cu neghină. De aceea, pentru a evita frauda, cumpărătorul, cînd bagă mîna în sac, are grijă de a amesteca întreaga cantitate de grîne şi apoi abia să scoată un pumn de probă.

Tot astfel jucătorii de cărţi, pentru a evita frauda, obişnuiesc să „bată cărţile“, adică să le amestece cît mai bine. Proce- dînd astfel se face apel la o lege a probabilităţilor, care pretinde ca masa de fapte cu care lucrăm să nu fie „aranjată“ potrivit unui anume calcul, ci să fie dispusă la „întîmplare“, lăsată adică la „hazard“, în aşa fel încît şansa de a alege un anume caz individual, să fie egal cu al oricărui altuia.

Cînd arunc un ban în aer, şansa lui de a cădea pe „cap“ sau pe „pajură“ este egală. Dacă continui aruncarea de nenumărate ori, şansa de a cădea pe „pajură“ va fi din ce în ce mai apropiată de şansa de a cădea pe „cap“, această şansă de egalizare crescînd în raport cu numărul de aruncări. Dacă banul însă va cădea prea des pe una din feţe, în dauna celeilalte, avem dovada că banul este măsluit.

La fel trebuie să procedăm şi cînd vrem să construim un „eşantion aleatoriu“ (adică la hazard „alea“ însemnînd în latină „zar“); nu extragem proba noastră decît după ce ne-am convins că masa de fapte din care o extragem nu a fost sau nu este organizată (clasată) după vreun criteriu oarecare.

Fie că e vorba de obiecte, de acţiuni sau opinii, nu vom putea, fireşte să „amestecăm“ fenomenele materialmente, în mod fizic. Dar putem face această operaţie mintal, judecind.

Dacă de pildă: avem o listă nominală de oameni; verificăm care e criteriul care a stat la baza alcătuirii ei. Dacă de pildă e o listă de plată, în care oamenii sînt clasaţi în ordinea salariilor, cei cu salarii mari la începutul listei, cei cu salarii mici la coada ei, este evident că nu vom putea lua la noroc primii zece, ca pe o „probă“ din listă.

Şi nici dintr-o listă în care elevii unei clase sînt clasaţi în ordinea mediilor obţinute. Dacă lista este însă ordonată alfabetic, criteriul alfabetului fiind „aleatoriu“, putem scoate din ea o probă la întîmplare. Tot astfel dintr-o listă de adrese, nu vom putea alege o probă dătătoare de seamă pentru toate casele, dacă vom alege proba doar dintr-un singur cartier, fie el central sau periferic. Tot astfel dintr-o listă a abonaţilor la telefon.

Regula este deci să nu „alegem“ sau să nu fie „gata alese“, dintr-o masă de fenomene, cazurile care vor intra în probă. De pildă: numai fruntaşii unei întreprinderi, numai tinerii, numai femeile, numai cei cu salarii mari, doar abonaţii telefoanelor, doar casele arătoase, doar cele cu etaj etc. Asemenea colecţii nu au valoare de eşantion, ci ele ne informează doar asupra „fruntaşilor“, „tine-rilor“, „femeilor“, „caselor bune“ etc. adică doar asupra colecţiei respective, orice generalizare la totalul populaţiei fiindu-ne interzisă.

Cum procedăm în asemenea cazuri? Avem mai întîi grija să lucrăm cu „populaţia totală“ adică cu lista întreagă a cazurilor (lista tuturor salariaţilor, lista tuturor caselor etc. etc.) cu grija deci ca aceste liste să nu fie gata clasate pe un criteriu oarecare. Dacă lista e „aleatorie“, înşirată la întîmplare, procedăm, fără grijă, prin tragere la sorţi, „la norocul orb“, luînd de pildă un caz da, altul ba, un caz da, altul ba, adică cu „pasul“ de unul din doi. Sau putem scoate tot la noroc, un caz din trei, sau unul din

SOCIOLBUC

zece etc. etc., mărind sau micşorînd „pasul“ după mărimea eşantionului cu care vrem să lucrăm.

Acest procedeu „aleatoriu“ devine din ce în ce mai semnificativ cu cît lucrăm cu un eşantion din ce în ce mai mare de cazuri, şansele oricărui caz de a fi „ales“ crescînd, cu cît triem un număr mai mare de cazuri.

Se face deseori greşeala de a se crede că valoarea eşantionului depinde de „pasul ales“. Mulţi autori ne semnalează faptul că au stabilit un eşantion care reprezintă 50% din total, sau 25% sau 10% din total. *Această indicaţie este lipsită de semnificaţie*; valoarea eşantionului aleatoriu nu depinde de pasul ales, ci de volumul total al cazurilor intrate în eşantionul aleatoriu, valoarea eşantionului atîrnînd de mărimea lui absolută, iar nu de procentul lui faţă de total.

Domină deci în această privinţă legea matematică pe care a stabilit-o Jacques Bernouilli şi pe care Poisson a formulat-o ca fiind „legea numerelor mari“, potrivit căreia „atunci cînd extragi eşantioane la hazard, erorile posibile sînt invers proporţionate cu rădăcina pătrată a numărului de eşantioane extrase. De exemplu, dacă luăm 664 de probe, o eroare de 5 % va fi depăşită doar o dată la suta de cazuri. Dacă luăm de patru ori mai multe probe, adică 2 656, eroarea comisă la sută va fi redusă la jumătate, adică de 2,5 %[2].

Profesorul Jean Stoetzel[3], pentru a uşura calcularea acestor „şanse de eroare“, a alcătuit un „abac“ de felul următor:

Volumul eşantionului	*Erori probabile*
619	6%
879	5%
1374	4%
2442	3%
5449	2%
21978	1%
87912	*0,5%*
2197800	0,1%

[2] **Deosebit de interesante şi utile sînt comentariile lui Guillaume Jacquemyins, *L'information sociale et économique par la méthode des sondages* (Buxelles 1946).**

[3] **JEAN STOETZEL, *Théorie des opinions* (1943).**

Gradul de erori probabile (deci de „veracitate“, de „fiabilitate“) a eşantionului, atîrnă deci exclusiv de volumul său, nicidecum de masa totală din care a fost extras. Eşantionul de 619 cazuri are aceeaşi putere de probă fie că e extras din 1000 de cazuri sau dintr-un milion de cazuri; deci indiferent de totalul populaţiei din care am extras eşantionul. Să fim însă atenţi: aceste calcule sînt valabile doar în două ipoteze, pe care, dacă nu le pierdem din vedere, stricăm întreg raţionamentul care garantează valabilitatea „eşantionării“.

Prima condiţie este următoarea: să avem de a face cu o „populaţie“ extrem de mare. Eşantioanele mari sau mici nu sînt reprezentative decît dacă sînt extrase dintr-o populaţie foarte mare. Şi a doua condiţie constă în a extrage eşantionul dintr-o populaţie în prealabil analizată direct, pentru a se stabili dacă. avem într-adevăr de a face cu o singură populaţie sau cu o sumă de multiple „populaţii“ neomogene între ele.

Să analizăm pe rînd aceste situaţii:

Mai întîi să considerăm că ne aflăm într-un sat în care nu putem sta decît cîteva zile, sau poate chiar o singură după-amiază. Satul e o localitate micuţă, să spunem de 600 de case. în asemenea condiţii nu este legitim să apelăm la un „sondaj“, adică la alcătuirea unui eşantion: 600 de cazuri se studiază exhaustiv, nu pe eşantion. Şi dacă nu putem studia 600 de cazuri, recurgem la ceea ce francezii numesc „un coup de sonde“, adică la o simplă „sondare“, adică la obţinerea cîtorva informaţii pe o anume problemă, intrînd în acest scop într-un anume număr de case. Socotim cîte asemenea case vom putea ancheta în decursul timpului de care dispunem, avînd la dispoziţie doar un anume număr de anchetatori. Calculăm „pasul“, astfel ca să acoperim, în timpul de care dispunem şi cu oamenii pe care îi avem la îndemînă, cît mai multe din totalul caselor din sat. Apoi plecăm cu anchetatorii după noi, arătăm anchetatorilor casele unde trebuie să intre (una din 10,

SOCIOLBUC

sau una din 5 etc.) şi le dăm întîlnire la capătul străzii. Aci adunăm anchetele făcute, trecem pe altă stradă şi repetăm operaţia, pînă ce am sfîrşit astfel cu toate străzile.

Asemenea operaţii sînt însă simple „sondări“ nesistematice, care ne dau unele informaţii „sugestive“, fără însă de garanţia că ceea ce am cules este realmente reprezentativ pentru întreg grupul de fenomene pe care vrem să-l studiem. Am intrat de pildă, la hazard, în 150 din case ca să vedem în cîte găsim tineri de peste 18 ani neîncadraţi în muncă. Am găsit că din 150 de case cercetate, 10% aveau tineri neîncadraţi. Putem oare trage concluzia că în totalul celor 600 de case proporţia va rămîne aceeaşi, deci că în sat vor fi cam 60 de case cu tineri neîncadraţi? Ar fi cu totul arbitrar şi nesigur. Putem doar „evalua“ în felul acesta situaţia, făcînd însă toate rezervele cu privire la valabilitatea concluziilor noastre.

în principiu, un eşantion aleatoriu (random sample) devine semnificativ numai dacă e suficient de mare. Cu o colecţie numeric redusă, nici nu poate fi măcar vorba de un „eşantion“ aleatoriu, ci doar de o exemplificare pe cazuri răzleţe.

Corect este, deci, ca în asemenea cazuri, cînd lucrăm cu grupe sociale mici, să procedăm nu la un „eşantion“ şi nici la un „sondaj“ ci la un „recensămînt“ complet al întregii populaţii a grupului.

Problema „eşantionării“ nu intervine decît atunci cînd ne putem sprijini pe „legea numerelor mari“. Faţă de o populaţie foarte mare, pe care nu o putem studia, în totalitatea sa, în mod adîncit, (şi dealtfel ar fi şi inutil să o facem) putem lucra cu „eşantioane“ al căror volum îl calculăm la gradul de probabilitate cu care am hotărît că ne vom mulţumi.

Dar în toate aceste calcule de eşantionare, trebuie să ţinem seama şi de altceva decît de regulile matematice şi anume de calităţile „populaţiei" cu care lucrăm. Deci este necesară o prealabilă investigaţie sociologică a masei din care vrem să extragem un eşantion.

Avem de ţinut în seamă următoarele două situaţii extreme: dacă populaţia este *absolut omogenă* problema eşantionării nici măcar nu se mai pune. în faţa unei mase de fenomene absolut identice, din toate punctele de vedere, (ipoteză absurdă) nu am avea decît să numărăm cîte fenomene sînt şi să analizăm doar unul singur din ele, de vreme ce acesta este dătător de seamă pentru toate. Dimpotrivă, dacă „populaţia“ este complet neomogenă (ipoteză de asemenea absurdă) nici în acest caz problema eşantionării nu s-ar pune.

Statistica se aplică numai la situaţiile reale, ale unor mase de fenomene care se află situate undeva între aceşti doi poli extremi,avînd adicădiferite gradede „omogenitate“ şi de „neomogenitate“, de care va trebui să ţinem seama.

Cele pînă acum discutate cu privire la valoarea eşantionului în conformitate cu legea lui Poisson sînt aşadar valabile doar în cazul cînd avem o „populaţie“ amestecată, „omogenă“ în totalitatea sa, totuşi diversificată prin anume atribute secundare.

Dacă însă o prealabilă investigaţie directă sociologică (absolut obligatorie) ne arată că „populaţia de fenomene“ de care vrem să ne ocupăm este extrem de diversificată, adică „stratificată“ în aşa măsură încît nici nu mai putem spune că avem de a face cu o singură „populaţie“, ci cu mai multe, eşantionarea se va face după ce în prealabil determinăm, prin cercetare directă, cîte asemenea „populaţii“ diverse există, stabilind cîte un „eşantion“ pentru fiecare „populaţie“ în parte.

Un caz tipic: într-un oraş avem un cartier de vile de lux, un cartier de blocuri nou construite şi o zonă periferică mai puţin dezvoltată. Este evident că o eşantionare care nu ar ţine seama de aceste prealabile concluzii ale unei anchete directe, va da greş, oricît de meticulos elaborată matematic ne-am trudi să o facem.

SOCIOLBUC

în asemenea cazuri, este corect să împărţim oraşul în zone multiple, pe „cartiere“, pe „mahalale“ sau chiar pe „străzi“ şi să calculăm, pentru fiecare din aceste „zone“, cîte un eşantion aleatoriu. Sau dacă nu avem informaţiile necesare ci numai bănuiala existenţei unei multiplicităţi de populaţii, împărţim pur şi simplu pe hartă teritoriul în pă-trăţele egale, şi tragem la sorţi care anume pătrăţele vor fi supuse unui recensă- mînt, în total rezultatele fiind socotite ca fiind un „eşantion reprezentativ“ pentru ansamblul oraşului.

Acesta e procedeul folosit de pildă cînd se fac aşa-numitele „statistici aeriene“: pe aerofotografia respectivă se trasează pătrăţele, se numără cîte case sînt pe fiecare pătrăţel, şi prin sondaje la teren se stabileşte cam care e media de membri pe cap de familie, astfel ca să se obţină o evaluare a densităţii variate a populaţiei zonelor, adică o „ecologie demografică“ interesantă.

Tot astfel într-un oraş, sau pe întreaga suprafaţă a ţării, putem trasa zone în pătrate egale, sau zone concentrice faţă de un punct central, sau zone concentrice subdivizate radial prin raze pornind de la acelaşi centru egal distanţate între ele. (Sondajele areolare).

Putem însă proceda şi la *sondagii stratificate* atunci cînd masa demografică de care ne ocupăm este o singură „populaţie“ structurată în care caz calculăm o aşa-numită „Cross Section“, (în terminologie engleză). Iată cum se procedează: Intrăm de pildă într-o între-prindere, în care avem un număr de peste 10 000 salariaţi. Vrem să analizăm aceas tă populaţie totală cu privire, să spunem la comportamentul ei în materie de cultură şi educaţie socialistă. Teoretic bănuim că acest comportament va depinde de sexul persoanelor, de vîrsta lor, de calificarea lor profesională, adică de un anume număr de „indicatori“. Intervine deci şi în acest caz o „ipoteză“ de lucru, care ne îndeamnă să credem că între aceşti „indicatori“ pe care îi alegem şi fenomenul pe care îl urmărim, trebuie să existe o corelaţie oarecare, pe care doar o bănuim, dar vrem să o cunoaştem mai amănunţit. Nu ne va fi însă cu putinţă să analizăm, om de om, pe toţi cei 10 000 de salariaţi. Şi metodologic nici nu e necesar.

Procedăm, pe totalul celor 10 000 salariaţi doar la un „recensămînt“ sumar, pentru a înregistra numai acele informaţii structurale care vor intra şi în „structura“ eşantionului“ nostru.

Să luăm un caz ipotetic, în care vom însemna cu:

M bărbaţii şi cu *F* femeile, cu I vîrstele între 18—30 ani cu II vîrstele „ 31—40 ani cu III vîrstele de 41 şi peste

De asemenea vom însemna cu:

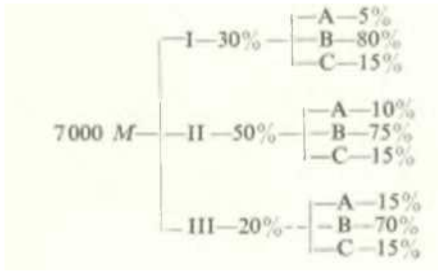
A = muncitorii necalificaţi

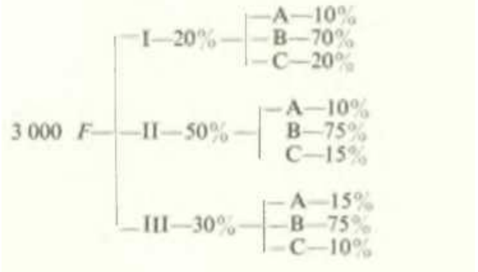
B - „ calificaţi

C = personalul — tehnic-administrativ

Am putea multiplica „indicatorii“ socotiţi necesari. Ne oprim însă doar la aceştia, care ni se par ipotetic suficienţi.

Să admitem că printr-un recensămînt, sumar, efectuat rapid, am aflat că întreprinderea noastră se prezintă schematizat cu următoarele procentaje:

SOCIOLBUC

Odată în posesia acestei scheme procentuale, stabilim volumul eşantionului de care vom avea nevoie, ţinînd seama de capacitatea noastră de cuprindere (timp şi oameni) şi de gradul de probabilitate la care vrem să ajungem.

In cazul ipotetic considerat mai sus, la volumul de 10 000 salariaţi organizaţi structural aşa cum am arătat (70% M şi 30 %F) să admitem că ne vom mulţumi cu un eşantion care ne va da garanţia unui procent probabil de eroare cam de 6%. Ne oprim deci la un eşantion de 600 cazuri.

Eşantionul nostru de 600 oameni va trebui deci să reproducă, la scară redusă, în mic, dar cît mai exact cu putinţă proporţiile din tabelul distribuţiei procentuale a totalului de 10 000 de salariaţi, pe criteriile avute de noi în vedere. Este deci vorba să construim o machetă adică
o reproducere în miniatură a structurii globale.

Calculînd, vom ajunge la următoarea soluţie:

M. 420	I — 126	A — 6	persoane
		B — 101	„
		C — 19	„
	II — 210	A — 21	„
		B — 157	„
		C — 32	„
	III — 24	A — 13	„
		B — 58	„
		C — 13	„
F. 180	I — 36	A — 11	persoane
		B — 25	„
		C — 7	„
	II — 90	A — 9	„
		B — 68	„
		C — 13	„
	III — 54	A — 8	„
		B — 41	„
		C — 5	„

Trecem apoi la *nominalizarea* la hazard a persoanelor intrînd în eşantion. Vom căuta deci să extragem la hazard, din grupa de bărbaţi sub 30 de ani, un număr de 6 muncitori necalificaţi, 101 calificaţi şi 19 persoane TA; continuăm apoi, grup după grup, pînă la încheierea listei de 420 bărbaţi şi J80 femei.

Greutatea constă în faptul că aceste persoane nominalizate nu trebuiesc „alese“, ci scoase tot la întîmplare adică dînd oricăruia din ele şanse egale de a fi alese.

4. PRIMA ETAPĂ : STABILIREA CAPETELOR DE TABELE FINALE

Cînd spuneam că în statistică trebuie să începem cu sfîrşitul nu căutam cu tot dinadinsul paradoxul. Realitatea este însă că afirmăm în felul acesta una din regulile de bază ale oricărei munci statistice, regulă pe care o subliniază orice manual elementar, cît de cît serios.

Această regulă ne obligă să stabilim, încă dinainte de a începe culegerea materialelor informative, planul nostru de lucru. Am spus de nenumărate ori, şi nu încetăm de a repeta, că investigarea este
o luptă între realităţile sensibile şi capacitatea noastră de a le face inteligibile. Şi că mijloacele noastre de „raţionalizare“ (în sensul de a le face acceptabile de către raţiunea noastră) ca primă condiţie a unui „praxis“ serios, constau în „ipoteză“, verificarea ipotezei pe baza unei „colecţii“ de fapte, alcătuită în aşa fel îneît să putem generaliza concluziile pe care le vom fi tras din „specificarea“ colecţiei noastre.

Aceasta înseamnă că trebuie să ştim de la început care sînt faptele care vor trebui să intre în „colecţie“ în aşa fel îneît să putem face, cu ajutorul lor un „raţionament experimental“. O asemenea colecţie trebuie să fie un instrument comod, adică nici inutil de mare şi nici să nu omită ce este esenţial.

Lucrînd statistic, ştim că pînă la urmă, de pe urma întregii noastre strădanii de colectare de informaţii şi de prelucrare a lor, ne vom alege cu cîteva „tabele statistice“ şi cu un „plan al core

SOCIOLBUC

laţiilor“ ce trebuiesc stabilite între diversele elemente componente ale tabelelor.

Deci ca să fim siguri că în aceste tabele vom avea la îndemînă tot ce ne trebuie pentru a ne face raţionamentele, dar strict numai atît, nici mai mult nici mai puţin, se cuvine să nu începem colectarea de informaţii înainte de a fi stabilit care sînt tabelele statistice finale la care dorim să ajungem şi care sînt corelaţiile care ne sînt utile în raţionamentele noastre.

în consecinţă, formularele de anchetă statistică se redactează în aşa fel încît să ne permită să culegem acele informaţii (şi doar acelea) care vor intra în tabelele finale.

De multe ori, însă, profanii, cînd redac tează formularele de anchetă statistică, nu ţin seamă de această regulă elementară, ci se mărginesc să înşire o cît mai lungă listă de întrebări, puse la întîmplare, care pînă la urmă se dovedesc a nu putea fi prelucrate statistic sau a nu fi necesare unei analize statistice şi deci a fi fost prevăzute în mod inutil, cu pierdere de timp, dc bani şi de muncă.

4. ŢINEREA ÎN SEAMĂ A TEHNICILOR DE PRELUCRARE

Dar nu e vorba numai de atît, ci şi de ceva mai mult: în pregătirea unei investigaţii statistice nu e suficient să ştim care sînt capetele de tabel la care vrem să ajungem şi care sînt corelaţiile pe care le socotim necesare. Ci trebuie să ştim şi care anume va fi tehnica de prelucrare a formularelor la care vom recurge.

Căci sînt mai multe asemenea tehnici, fiecare din ele avînd meritele şi defectele lor, astfel că informaţiile cuprinse în „formularul“ de anchetă trebuie să ţină seama de capacitatea tehnică de prelucrare a diverselor procedee posibile.

De aceea, nu poate elabora un formular de anchetă cine nu ştie tehnicile de prelucrare statistică la care va recurge. Şi — adăugăm — nu le poate şti decît cine a avut grijă să lucreze efectiv cu ele, destul de mult timp, încît să aibă o pregătire profesională de statistician, destul de serioasă ca măcar să se poată sfătui, la timp, (adică înainte de investigaţie) cu seria de specialişti ai statisticii, de la codificatori, programatori, elaboratori de formulare, pînă la inginerii specializaţi în maşinile electronice de calcul.

Vom da cîteva indicaţii cu privire la aceste tehnici de prelucrare statistică, pe scurt, atît cît e necesar ca să convingem pe viitorii (poate chiar pe actualii „sociologi“) că „sociolog nestatistician“ nu poate fi.

a. Tehnica despuierii manuale

Este metoda primitivă a statisticienilor de demult, care nu aveau la îndemînă, ca unelte de lucru, decît hîrtia şi creionul. Dar şi în ziua de azi, recurgem foarte deseori la această tehnică de lucru. Mai întîi „pedagogic“, e bine ca ucenicul statistician să treacă prin toate etapele dezvoltării tehnologice (aşa cum ontogeneza repetă filogeneza). Şi în al doilea rînd, pentru că atunci cînd avem de prelucrat un număr extrem de mic de informaţii, e mai uşor să le „despuiem manual“, adică cu o tehnică ieftină, care nu are nevoie de maşini şi se poate face oricînd, oriunde, deseori foarte rapid.

De pildă: ne aflăm într-un Oficiu de Stare civilă şi vrem să stabilim cîte naşteri de sex masculin şi feminin au avut loc lunar, timp de un an.

E de la sine înţeles că operaţia se poate face fără apel la serviciile unui „computer“. Ci vom lua o foaie de hîrtie pe care

o vom linia cu două coloane verticale:
— una pentru naşterile masculine
— alta pentru naşterile feminine.

Apoi ori de cîte ori citim actul unei naşteri masculine, tragem o linie în coloana respectivă şi tot astfel o linie în coloana naşterilor feminine, dacă e vorba de o fată.

SOCIOLBUC

Cînd am terminat cu luna ianuarie, tragem o linie şi facem totalurile; şi continuăm apoi, tot astfel, lună de lună.

Ca să numărăm mai rapid, folosim sistemul următor: tragem patru linii verticale, o a cincea linie barînd pe cele patru dintîi. Sau folosim sistemul „celor cinci puncte“.

De exemplu

	M	F	sau	M	F
Luna I	~~IIII~~ ~~IIII~~ III	~~IIII~~ II		⁙ ⁙ ⁙	⁙ :
Total	13	7		13	7

Se vede clar că procedeul e destul de lung şi obositor. Mai ales cînd e vorba nu doar de două întrebări (naşteri masculine şi feminine) ci de o listă mai lungă, cînd cerem de pildă şi vîrsta mamei, la a cita, naştere, vîrsta tatălui, copil legitim, legitimat sau nelegitim, locul de naştere al părinţilor etc.

Putem lucra în două feluri: în echipă de doi, unul dictînd, altul scriind' Cînd lucrezi însă singur, merge extrem de încet. E de aceea recomandabil să se folosească „dictafonul“ (sau oricare magnetofon) în care dictezi cele citite în registru, rămînînd ca ulterior, acasă_să transcrii pe tabelele de despuiere manuală ceea ce tu singur ţi-ai dictat prin magnetofon.

Cînd vrem • însă să facem ceva mai mult decît să numărăm „în numărătoare crudă“ (de pildă cîte naşteri masculine şi cîte feminine) şi anume vrem să corelăm naşterea cu vîrsta mamei, sistemul de două coloane paralele nu mai e utilizabil, căci de data aceasta avem nevoie de a individualiza fiecare naştere în parte pentru a o putea corela cu vîrsta mamei.

Ceea ce ne obligă să acordăm fiecărei naşteri în parte cîte un rînd .deosebit, ca de pildă în exemplul următor:'

Luna	*Sex*	*Virita marnei*	*a cîta naştere*
1	M	18	1
	M	23	3
	F	22	2
	M	36	5

Jn felul acesta facem înregistrarea corelată a datelor luate cîte două-două. Dar dacă vrem să stabilim şi „corelaţii“ adică să corelăm vîrsta-mamei cu a cîta naştere va trebui, să transcriem indicaţiile într-un nou tabel, aşa-numit „cu dublă intrare“, în care pe linie orizontală am trece „a cîta naştere“ iar pe verticală „vîrsta“ (sau grupele de vîrsta ale mamelor)

De pildă astfel:

	A cîta naştere	*Virsta mamei*							
		— 16	16.18	19/20	21/25	26/30	31/35	36/40	41 etc.
1									
2									
3									
4									
ETC									

SOCIOLBUC

îşi poate da oricine seama cît de greoaie este această tehnică a despuierii manuale, cu ajutorul tabelelor de înregistrare şi apoi a tabelelor cu dublă intrare, care trebuie să fie tot atît de multe cîte corelări vrem să facem cu datele figurînd în tabelele de înregistrare.

E de la sine înţeles că „tabelele de înregistrare“ nu pot cuprinde decît un număr limitat de coloane, astfel ca ele să poată fi înşirate pe o singură coală de hîrtie, cel mult pe o dublă coală de hîrtie. Dacă depăşim acest format, tabelul devine ilizibil şi greşelile de corelare devin inevitabile. începătorii fac deseori greşeala de a întinde tabele pe lungimi de metri liniari întregi, ceea ce e de-a dreptul nu numai absurd, ci şi dovada că aceste tabele gigant sînt opera unui debutant insuficient instructat.

Cît despre tabelele de corelare, trebuie să lase şi ele pătrăţelele goale destul de mari ca să poată încăpea în ele un anume număr de înregistrări. Ceea ce din nou ne obligă să nu apelăm la acest sistem de despuiere manuală decît doar atunci cînd lucrăm cu colecţii extrem de mici.

în general despuierea manuală este nu numai utilizabilă ci şi singura recomandabilă pînă la volumul de una sută de cazuri.

Depăşind acest volum sîntem obligaţi a recurge la alte tehnici mai perfecţionate.

b. **Sortare şi codificare**

în loc să folosim „tabele“ de înscriere colectivă la şir a unui număr mare de cazuri, apelăm la sistemul fişierului.

Deci menajăm nu numai cîte un rînd de fiecare caz, ci cîte o fişă separată. La prima vedere, s-ar părea că e o risipă de hîrtie care se face şi de aceea mai există novici care socotesc că nu e recomandabilă trecerea de la sistemul „tabelelor“ la cel al „fişierelor. în realitate este o mare economie de timp care se obţine astfel, şi nu încape îndoială că e mai util să economisim timpul decît hîrtia.

Cum se procedează? Pentru fiecare caz în parte, luăm o bucată de carton de format standard şi notăm pe ea de pildă în cazul luat mai sus exemple:

Luna:
Sexul:
A cîta naştere:
Vîrsta mamei:

Şi tot astfel în continuare, oricît de multe alte informaţii am socotit a fi necesare. Apoi luăm teancul de fişe şi începem a le „sorta“. De pildă: aşezăm într-un singur teanc mamele cu vîrsta sub 16 ani, în alt teanc mamele cu vîrsta de 16—18 ani şi aşa mai departe, în tot atîtea teancuri cîte grupe de vîrstă am stabilit. Operaţia se numeşte „sortare“. în cazul nostru am operat o „sortare manuală“.

Apoi luăm unul din teancuri, gata sortat pe vîrstă şi îl sortăm pe „a cîta naştere“: un teanc cu naşterea întîia, alt teanc cu naşterea a doua etc. etc.

Sortăm deci manual şi numărăm în felul acesta orice corelaţii am dori dintre oricare dintre elementele cuprinse în fişe.

Ca sortarea să fie mai uşurată, se foloseşte „codificarea“. Adică decît să scriem „masculin“, „feminin“ ne e mai uşor să scriem şi să citim 1 şi 2. Dăm adică sexului masculin numărul de cod 1 şi celui feminin, codul 2.

Sortarea este astfel mult uşurată mai ales atunci cînd nu e vorba să despuiem doar un registru cu informaţii puţine, ci de investigaţii direct pe realitate în care numărul de informaţii pe care le putem căpăta este practic extrem de mare. Regula e următoarea:

Codificăm răspunsurile ce pot fi date întrebărilor De pildă:

I *SEX*	*II* *V'iRSTA*		*III* *PROFESIA*		*IV* *Etc.*
Ml	—10	1	Muncitor necalificat	1	
F2	11—20	•	Muncitor calificat	2	
	21—30	3	Inginer	3	
	31—40	4	Funcţionar T.A.	4	
	41—50	5	Alte situa|ii	5	
	peste f>0				

SOCIOLBUC

Codificarea poate folosi şi în alte scopuri decît sortarea unor fişe individuale, aşa cum vom arăta cînd vom expune tehnicile de înregistrare la teren.

Dar pentru „sortare" codificarea este de cel mai preţios ajutor, mai ales că graţie experienţei căpătate cu această tehnică, s-a ajuns la inventarea şi a unui alt sistem, încă mai bine pus la punct, care este:

c. **Sortarea semi-mecanică**

Oricine a văzut un „fişier", adică o cutie cu fişe ordonate alfabetic, ştie că fiecare literă e despărţită de celelalte printr-un aşa-numit călăreţ, adică un semn vizibil care îţi indică faptul că în dosul, de pildă, al călăreţului A, se află grupate toate fişele începind cu A.

Dar să admitem că pe o cartelă de carton mai tare (tip „bristol") avem grija de a face două perforaţii marginale, numerotate 1 şi 2 (1 fiind sexul masculin,
2 sexul feminin). Dacă avem grijă ca Ia toate fişele de sex masculin, să tăiem perforaţia nr. 1 pînă la margine, şi dacă luăm apoi teancul de fişe, atît masculine cît şi feminine şi introducem o andrea în perforaţia nr. 1 toate cele tăiate pînă la margine, vor cădea jos, pe cînd cele rămase netăiate vor rămîne agăţate de andrea. Deci am sortat, „semimecanic" pe 1 şi 2.

Tot astfel, putem codifica în continuare, perforînd marginal întreaga fişă, pe toate cele 4 laturi ale ei şi acordînd fiecărei perforaţii un număr de cod.

Putem folosi cartele perforate marginal pe un singur rînd, pe care le manevrăm cu o singură andrea. (Metoda e denumită Cop-Chat-Paramount.) Dar putem folosi cartele prevăzute cu o dublă perforare marginală, cartele care se pot procura din comerţ şi la care se lucrează însă simultan cu două andrele. Există aparate care permit introducerea celor două andrele şi sortarea mecanică. De asemenea există şi foarfece speciale pentru a da dubla tăietură necesară pînă la margine acelor perforaţii pe care dorim să le sortăm, adică să le scoatem din teanc, prin cădere în afară.

Cartelele existente în comerţ, cu dublă perforare, permit codificarea unui anumit număr de întrebări, anume 24 la cartelele mari şi 16 la cele mici.

După cum se poate vedea pe figura următoare, pe o cartelă mică, întrebările sînt codificate alfabetic de la A la Q. fiecare întrebare avînd 8 perforări, dispuse pe două rînduri paralele, perforarea pînă la margine putîndu-se face plecînd fie de la rîndul de sus, fie de la cel de jos.

Aceasta permite combinarea unei perforări la rîndul de sus, dublată de o perforare la rîndul de jos. Deci, în total putem folosi de pildă, următorul cod, să spunem pentru o sortare a deceselor pe vîrste:

I + 2 = — 1 săptămînă
¹ + 3 = — lună
I + 4 = — I an

II 4- 1 = i_5 ani II + 3
= 6—10 ani
II + 4=11—15 ani

III + 1 = 16—20 ani III
+ 2 = 21—30 ani
III + 4 = 31—40 ani

IV + 1 = 41—50 ani IV
+ 2 = 51—60 ani
IV + 3 = 61—70 ani

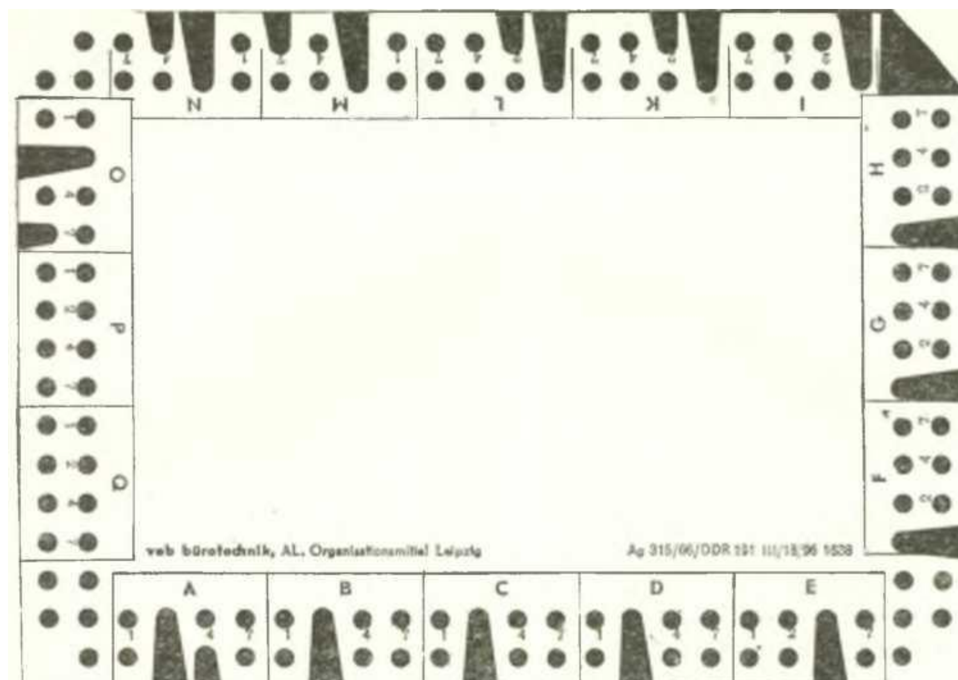
Există şi alte modalităţi de „codificare": pe cartelele aflate în comerţ, după cum se poate vedea şi în figura alăturată perforările sînt numerotate cu cifrele 1 2 4 şi 7.

Modul de folosire a acestui sistem de codificare îl puteţi găsi explicat în manuale de specialitate, deşi personal nu-I folosesc şi deci nu-1 recomand[4].

în tot cazul, în sistemul acesta, al dublei perforări la care lucrăm simultan cu două andrele, avem posibilitatea de a alege, din 12 posibilităţi de codificare, doar una singură.

[4] **MARIAMANOLESCUCHIVUşiGEOR- GETA LĂZĂRESCU,** ***Metode şi sisteme moderne in informarea tehnic-ştiinţifică*** **(Edit. Tehnică, 1972).**

SOCIOLBUC

Carirla cu dublâ perforare marginala (formalul mic)

Codul folosit e următorul:
Navetist emigrant: colţ dreapta sus tăiat
Masculin : neperforat colţ dreapta jos
35 de ani: A II 3
Căsătorit: B II
Muncitor industrial: C II
Muncitor calificat: D II
Angajat permanent: E III
Salarizat în bani: F I
Domiciliu în proprietate: G I
Fără domiciliu !a locul de muncă: H I
Naveta sat-oraş: I I
Naveta zilnică: K I 2
Pe CFR: L I 2
Distanţa 17 Km: M II 4
Deplasare de 90 de minute: N II 3
Face naveta de 6 ani: 0 II 4

Cartela format mic e deci destul de cuprinzătoare, avînd 16 întrebări, fiecare cu cîte 12 răspunsuri posibile.

în plus cîteva perforaţii marginale, în trei din colţurile fişei, permit clasări simple, de obicei din cele dicotomice, de bază (bărbat-femeie, navetist-nenavetist etc.).

La o cartelă mare, numerotată de la A la Y, deci cu 24 de întrebări, capacitatea de „memorare“, adică de înregistrare de informaţii prin perforări tăiate, este mult sporită (288).

Defectul acestui procedeu de înregistrare şi sortare semimecanică constă în greutatea de a găsi în comerţ cartelele gata perforate, foarfecele necesare, andrelele şi eventual şi maşinile de sortat.

Apoi, fiecare caz în parte fiind trecut pe o cartelă, teancul total de cartele devine incomod de mare. Sortarea lor semimecanică, şi numărarea cartelelor pe sorturi, care trebuie repetată pentru fiecare corelaţie pe care vrem să o facem, este de asemenea greoaie şi deteriorează fişele. Totuşi pînă la volumul de circa 1000 de cazuri, procedeul rămîne utilizabil cu mult folos.

Cînd se fac însă lucrări de un foarte mare volum de înregistrări, cum e cazul de pildă cu recensămintele generale, pe ţara întreagă, cînd se lucrează cu zeci de milioane de cazuri, sau cînd avem de înfăptuit un mare număr de calcule, procedeul sortării semimecanice e in

SOCIOLBUC

utilizabil, fiind în asemenea cazuri obligaţi să facem apel la maşinile statistice, tip Holerith, sau la mai complicatele maşini electronice de calcul.

Să analizăm de pildă sistemul cartelelor tip Holerith.

d. Sortarea mecanică

Folosim o cartelă standard de 183,5 mm lungime şi 82,5 mm lărgime, compusă din 90 de coloane verticale, fiecare împărţită în 12 rînduri numerotate de la 0 la 9, plus două rînduri goale notate X şi Y. Se poate înscrie pe fiecare din cele 90 de coloane (întrebări) cîte 12 numere de cod (răspunsuri).

Perforările coloanelor, la locurile potrivite, se fac deci nu numai pe marginile cartelei, ci pe toată suprafaţa ei; însă nu manual ci cu o maşină specială, mînuită de o „dactilo-perforatoare“, specializată în transcrierea „foilor de codificare“ pe cartelă. Teancul de cartele perforate sînt apoi trecute pe la o maşină de control, care citeşte perforările şi le transcrie cifric în capul de sus al cartelei, astfel ca o confruntare a cartelei perforate cu foaia de codificare să fie uşurată, cartelele greşit perforate putînd fi îndepărtate. Apoi cartelele se predau maşinii de sortat şi numărat. Cum funcţionează acestea? E cît se poate de simplu (în principiu cel puţin): să presupunem că există un circuit electric întrerupt în anume loc, prin care facem să treacă cartela. Cît timp trece o cartelă neperforată, circuitul rămîne închis. Dacă însă trece o perforare, firele electrice se ating, circuitul se închide şi se declanşează o maşină care scoate afară cartela, în acelaşi timp numărînd-o.

Exact acelaşi principiu e folosit şi la maşinile de sortat. Desigur, în realitate, avem nu un circuit electric ci 80 adică cîte unul de fiecare coloană şi de data aceasta mecanismul declanşează sortarea mecanică a cartelelor, distribuindu-le în casete deosebite, potrivit comenzii pe care i-o dăm. Maşina de sortat nu numai că sortează cartelele (de pildă, mai întîi bărbaţii de femei şi apoi, pe rînd, bărbaţii (şi apoi femeile) pe grupe de vîrste şi tot aşa mai departe, pe orice corelaţii am dori) dar în acelaşi timp numără cartelele sortate cu contoare speciale, cum sînt cele de la taxiurile de automobil sau ale contoarelor consumului electric.

Mai mult încă, aceste maşini de sortat numărat pot şi transcrie în clar, adică în tabele dactilografiate, rezultatele obţinute, la o viteză d^st 1 de mare, de circa 15 000 cartele pe oră.

Dar există şi „maşini tabulatoare“ încă mai complicate în care, nu numai că se numără, dar se fac şi adunările totale (cu subtotalurile dorite).

Viteza de lucru a unor asemenea maşini (sistem Holerith) este de 12 000 cartele pe oră, la numărare şi de 9 000 cartele la adunare.

Dar şi aceste maşini sînt azi învechite, socotite intolerabil de lente şi incapabile să facă socoteli mai complicate.

Au fost inventate şi continuu perfecţionate „maşinile electronice de calcul“, în care se pot înregistra „în memoria“ aparatului miliarde de informaţii, putîn- du-se face cu ele calcule care merg la viteza de milioane pe secundă, cu formulele celor mai subtile şi pretenţioase matematici superioare, dînd rezultatele scrise pe tabele gata pregătite de tipar sau de folosire imediată. A „sta de vorbă“ cu o asemenea maşină, tu scriind la maşină problema care te interesează iar maşina răspunzîndu-ţi tot la maşină, cu o iuţeală care depăşeşte capacitatea ta de citire pe măsura vitezei a ce se scrie, maşina atrăgîndu-ţi în plus atenţia cînd nu i-ai dat o informaţie de care are nevoie, sau i-ai dat una cu care nu are ce face, este unul din spectacolele cele mai impresionante din cîte se pot închipui. Este de aceea explicabil entuziasmul care i-a cuprins pe toţi oamenii de ştiinţă cînd au ajuns să aibă la dispoziţie asemenea unelte de gîndit (de fapt gîndeşte cel care a gîndit maşina) care te îndeamnă să încerci a aplica matematicile nu numai atunci cînd este cazul, dar uneori chiar şi atunci cînd nu este.

SOCIOLBUC

Cartela tip „Holeritli"; codul folosit este tot cel al cartelei anterioare cu perfora/ii marginale.

SOCIOLBUC

f. Cartelele cu selecţie vizuală

Folosirea maşinilor statistice sau, cu atît mai mult, a maşinilor electronice de calcul, este rentabilă la lucrări de mari proporţii şi ele obligă pe cercetător să lucreze în colaborare cu specialiştii codificatori şi programatori, în special cu matematicieni profesionalizaţi în matematici sociale. Maşinile şi mînuitorii ei costă însă foarte scump.

Pentru lucrările curente, pe care le fac sociologii în cadrul unor programe modeste, care nu depăşesc circa 3000 de „cazuri" este recomandabil să se folosească tehnica ingenioasă a cartelelor cu selecţie vizuală.

La noi în ţară şi anume la centrul universitar din Timişoara acest sistem recomandabil prin ieftinătatea lui a fost perfecţionat construindu-se şi un aparat de perforat original, pe care îl recomandăm călduros.

Pentru a descrie această tehnică de lucru, care a fost prima oară aplicată la noi în ţară de către Centrul de Documentare şi informare a Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, trimitem la articolul lui Mircea Ioanid şi folosim textul pe care conferenţiarul Albert Fran- cisc a avut amabilitatea să ni-1 pună la dispoziţie.[5] Cartela folosită, care se poate vedea în clişeele anexă, cuprinde 68 de coloane orizontale, cu cîte 40 de perforări posibile, de fiecare linie orizontală. în total deci sînt posibile 3 332 de poziţii. Se foloseşte pentru fiecare „întrebare" cîte o cartelă, procedîndu-se apoi în felul următor:

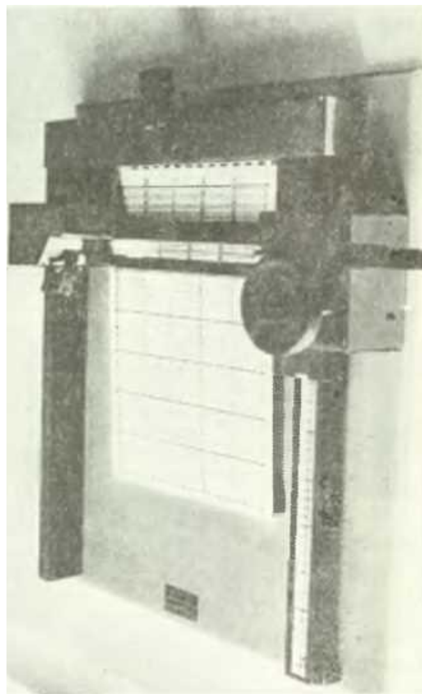
1) Numerotăm chestionarele completate şi le aşezăm în ordinea numerotării lor. Deci fiecare „caz" (în speţă fiecare om) va avea un număr de cod, în ordinea naturală a numerelor şi deci o anurr.e casetă în anume linie orizontală.

2) Luăm apoi o cartelă pe care o rezervăm întrebării: bărbat sau femeie? Perforăm toate cazurile în care răspunsul este „bărbat". în cazul real arătat în figura anexă, avem astfel înscrişi 300 de cazuri, studenţi ai unei Facultăţi din Institutul Politehnic Timişoara, din care „bărbaţi" (perforaţii) au fost 99 pe linia

l- a, 89 pe linia Il-a şi 100 pe linia III-a. în total deci 288 din 299 înregistrări (adică 11 poziţii neperforate, adică 11 femei).

Pe o a doua cartelă, transcriem, fără a mai ţine seama de „sex", tot în ordinea numerotării fişelor, pe toţi cei „căsătoriţi". De data asta avem 33 de căsătoriţi.

Dacă vrem să ştim cîţi sînt bărbaţi că-sătoriţi, suprapunem cele două cartele, şi acolo unde pe acelaşi loc avem codificat

Aparatul de perforat pentru cartelele cu selecţie vizuală (Laboratorul de fizică al Universităţii Timişoara).

[5] Procedeul a fost folosit la noi în ţară de către Centrul de informare şi documentare a Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice. Vezi, MIRCEA IOANID, *Cartelele cu selecţie vizuală in anchetele de sociologia culturii* (în volumul Educaţia adulţilor; cercetare ştiinţifică şi acţiune culturală. Bucureşti 1968, p. 142— 145).

SOCIOLBUC

Tip de cartele cu selecţie vizuală (fişe Albert Francisc, Timişoara).

SOCIOLBUC

„bărbat“ şi „căsătorit“, cele două perforări se suprapun, ca şi cînd ar fi o singură perforare, pe care o putem deci număra.

La fel procedăm şi cu cartela treia, privind emisia preferată: Teatru! obţi- nînd în cazul nostru 105 amatori de teatru.

Prin suprapunere, putem şti acum cîţi studenţi bărbaţi preferă să meargă la teatru. Suprapunînd toate trei cartelele, putem număra cîţi bărbaţi căsătoriţi preferă teatrul.

Şi aşa mai departe: transcriem răspunsurile pe tot atîtea cartele cîte sînt întrebările şi, prin suprapuneri succesive, numărăm toate corelaţiile care ne interesează.

Tehnica e avantajoasă prin faptul că, cu un număr restrîns de cartele (tot atîtea cîte întrebări punem), putem consemna informaţii despre un număr de peste 3000 de indivizi. Cartelele nu se degradează prin mînuirea lor, ceea ce este un cert avantaj faţă de sortarea semi- mecanică. Singurul defect al acestei tehnici constă în greutatea perforării. Dar la Institutul Politehnic Timişoara a fost inventat şi construit un aparat de perforat, foarte simplu (şi foarte ieftin) aşa cum se poate vedea în figura anterioară.

Sîntem informaţi că şi la Politehnica din Petroşani se lucrează la un astfel de aparat, urmînd ca, în practică, să se aleagă cel care va fi omologat şi construit în serie.

Mai rămîne doar dificultatea de a număra perforările. Dar şi în această privinţă se pun la punct, tot în cele două politehnici amintite, aparate de numărat automat perforările.

5. TEHNICILE INTEROGĂRILOR STATISTICE

Ştim că toate „cazurile“ formînd o „colecţie“, pentru a se preta unei prelucrări statistice, trebuie să se poată distribui în „clase nominale“ sau „scări ordinale“, astfel ca în cadrul fiecărei clase sau trepte a scării să putem număra „frecvenţa“ cazurilor astfel distribuite.

Practic, aceasta înseamnă că va trebui să lucrăm în „sistem binar“, adică să înregistrăm „prezenţe“ şi „absenţe", sau, altfel spus, să punem numai întrebări la care să se poată răspunde prin „da“ sau „nu“.

în „formularele de anchetă“ se pun deseori şi întrebări „deschise“, la care nu se poate răspunde prin afirmaţie sau negaţie, ci doar printr-o expunere verbală, adică în mod discursiv. Dar acestea nu sînt întrebări statistice, ci întrebări pentru obţinerea de „texte“, care nu se pretează deci, decît, aşa cum am spus, la exegeze literare, istorice sau la analize de conţinut, acestea din urmă fiind doar un fel de simulacru de statistică.

Deci, marea problemă a anchetelor statistice, oricare ar fi fenomenele pe care vrem să le analizăm, obiecte, acţiuni sau opinii, rămîne aceea a tehnicii de formulare a întrebărilor în sistem binar, putînd fi codificate în „prezenţe“ (da) şi „absenţe“ (nu).

Să insistăm deci asupra acestei importante probleme.

a. Caracterul binar al întrebărilor statistice

în primul rînd, reamintim că „statistic“ noi nu putem face altceva decît să *numărăm* „frecvenţa“ cu care apar anume fenomene în anume categorii structurale ale unei colecţii. Numărăm deci de cîte ori este prezent un anume fenomen, în anumită categorie prestabilită.

Ca atare întrebarea statistică standard e următoarea: „fenomenul cutare“ este sau nu este „prezent“ în cutare clasă din colecţia mea“? Răspunsul nu poate fi decît „da“ sau „nu“. Din suma toată a întrebărilor pe care le pun, voi avea un număr de răspunsuri „da“ şi un număr de răspunsuri „nu“.

SOCIOLBUC

De pildă: întreb „eşti femeie? Da sau nu?“ „Eşti bărbat“ Da sau nu? “Şi aflu astfel de pildă, că într-o clasă de 25 elevi, 15 sînt elevi şi 10 eleve.

întrebarea de mai sus e simplă şi clară, de caracter „dicotomic“, în sensul pe care l-am mai semnalat, al existenţei unei contradicţii logice între cele două situaţii: cine nu e bărbat e neapărat femeie.

Dar pot întreba şi astfel: „Eşti cetăţean român? Da sau ba?“ Eşti cetăţean german? Da sau ba?, Eşti cetăţean maghiar? Da sau ba? şi aşa mai departe. Şi ca să nu las „deschisă“ la infinit lista întrebărilor, „închid“ seria, întrebînd „sau eşti de altă naţionalitate? Da sau ba?“.

Chiar atunci cînd întreb „Ce vîrstă ai?“ întreb de fapt tot în sistem binar, căci „ce vîrstă ai“ (sau „are“) se poate desfăşura mintal în următoarea serie de întrebări: „Vîrstă de mai puţin de un an“? Da sau ba?“ „Vîrstă de 2 ani? Da sau ba?“ Vîrstă de 3 ani? Da sau ba?“ şi aşa mai departe pe întreg şirul numerelor. întrebarea „ce vîrstă ai“ nu e deci decît un mod de a prescurta verbal şirul întrebărilor, care, din punct de vedere logic, sînt toate binare.

Pot însă să întreb pe cineva şi „ce părere ai?“ de pildă la alegerea lui X sau a lui Y la un anume post. Răspunsul poate fi „nu m-am gîndit“, „n-am nici o părere“, „nu ştiu“. Dar şi acestea sînt tot răspunsuri în sistem binar, la o întrebare neformulată, dar implicită, care ar fi fost: „sau nu ai nici o părere?“.

Să încercăm, pentru clarificarea aspectelor tehnice ale problemei, să analizăm o tipologie a întrebărilor în sistem binar. Propunem în acest scop să plecăm de la cele mai concludente întrebări, (tocmai pentru că sînt mai dificile) adică de la cele care se referă la tehnicile „sondării opiniilor publice“.

b. **Tipologia anchetelor de opinie**

Operaţiile electorale. Ancheta de opinie publică poate fi făcută pe căile aşa- nurnitelor „operaţii electorale“, prevăzute şi_ organizate în cadrul unui sistem legal. în acest caz rezultatele operaţiilor electorale au un caracter imediat operativ.

Aceste anchete cu caracter electoral pot fi:

— un *plebiscit* (un referendum popular) cuprinzînd totalitatea unei populaţii, care, potrivit legilor locale, se bucură de drepturi politice. într-un plebiscit se pun în discuţie de „pro“ şi „contra“ teze simple (deşi de important caracter general).

De exemplu: pro sau contra unui anume act de guvernămînt care a fost luat sau urmează a fi luat. Asemenea plebiscite au, deci, fie un caracter prealabil unui act politic, fie dimpotrivă un caracter ulterior, deci de confirmare, a- chesare (enterinare) a unei măsuri deja luate.

Asemenea plebiscite se organizează conform legilor constituţionale ale respectivei ţări, fie ca mijloc curent legislativ, fie doar în cazuri excepţionale.

Ele nu se organizează însă de investigatori sociali, ci de organele administraţi v-politice ale Statului.

— tot un caracter „electoral“ legal, deşi neplebiscitar, sînt şi întrebările care se pun alegătorilor în scop de consultare a opiniei publice înainte de luarea unei decizii importante. Opiniile se exprimă şi în acest caz tot prin vot.

— *anchetele preelectorale* se pot face, în amîndouă situaţiile mai sus arătate, şi pe căi neoficiale cu simplu titlu informativ, lipsite deci de operativitatea legală.

Este tehnica bine cunoscută a „son- dagiilor“ de tip Gallup constînd adică într-o anchetare a intenţiilor de a vota într-un anume fel, cu prilejul unei ulterioare votări reale organizate de către stat.

SOCIOLBUC

Acest fel de anchetare a opiniei publice poate fi folosit ca mijloc de informare, dar şi ca mijloc de a acţiona asupra unor curente de opinie publică în curs de formare, publicarea rezultatelor putînd să determine schimbări de intenţie şi în special să antreneze într-o direcţie sau alta, o masă de oameni încă „nehotă- rîţi“.

— *anchetele neelectorale.* Curente de opinie se pot forma şi în alte împrejurări decît cele „electorale“, prin dezbateri şi luări de poziţie pro sau contra, în legătură cu probleme la care nu e cazul a se cere un vot din partea celor interogaţi.

Uneori acest fel de opinie publică cuprinde sfere largi sociale, mergînd uneori pînă la totalitatea populaţiei unei ţări. Alteori se mărgineşte la grupuri sociale mai restrînse, cum ar fi de pildă cel al locuitorilor unui oraş, ai unui sat, ai unui bloc de locuinţe, sau a salariaţilor unei anume întreprinderi etc.

Anchetarea acestor curente de opinie publică se poate face fie de către organe administrative legale, fie de instituţii, ca de pildă centrele de cercetare a opiniei publice, de centrele de cercetări sociologice, precum şi de presă sau de anchetatori individuali.

c. Tehnica anchetării curentelor de opinie publică

Rezultă din cele mai sus spuse că, înainte de a proceda la o anchetă de opinie publică, trebuie mai întîi să stabilim dacă anchetăm o „opinie publică“ propriu-zisă sau doar o „opinie difuză“.

Repetăm: opinia publică propriu-zisă se naşte sub forma unor curente de masă pro sau contra, pe o temă simplă, în prealabil dezbătută prin campanii de propagandă, numărul nehotărîrilor ajungînd a fi minime.

Dacă asemenea operaţiuni prealabile nu au fost făcute, nu ştim exact care este tema în dezbatere. Se cheamă că anchetăm doar „opinii difuze“, caz în care sîn- tem datori a ţine seama de următoarele reguli:

— î ncepem prin a ne informa asupra temelor care interesează real pe oameni, adică asupra opiniilor existente, printr-o serie de „convorbiri libere“ şi „dirijate“, care să ne permită să depistăm multiplele variante ale intereselor şi poziţiilor ce pot fi luate.

Se poate întîmpla să constatăm astfel că tema care ne-ar interesa pe noi, ca cercetători, nu interesează pe cei anchetaţi, fiind o temă despre care deci nici nu s-au gîndit să-şi formeze o părere.

Ceea ce nu e lipsit de interes, atunci cînd ni se pare că tema ar fi trebuit totuşi să-i preocupe. în acest caz reţinem doar faptul că tema nu a dat naştere unui curent de opinie nici măcar difuz; deci nu insistăm asupra ei. Dacă facem totuşi greşeala de a o prevedea într-un formular de anchetă, atunci nu anchetăm, ci acţionăm, forţăm adică în mod artificial naşterea unei opinii publice, interogarea repetată în masă fiind un mod de agitaţie în jurul unei teme. Nu aflăm astfel decît un simulacru de opinie, rezultat al unor răspunsuri scoase cu forţa, prin sugestii repetate cu insistenţă sau prin agitaţie de masă.

Convorbirile adîncite au deci ca scop să stabilească care sînt temele care fră- mîntă realmente pe oamenii pe care îi anchetăm.

Faţă de aceste teme reale, convorbirile prealabile ne pot de informaţii şi despre variantele de răspunsuri posibile pe care deci vom avea grijă să le prevedem în formularul de anchetă.

Urmează apoi să formulăm întrebările şi răspunsurile posibile, potrivit tehnicii pe care vom arăta-o.

Procedăm apoi la o „testare“, adică Ja o experimentare a formularului, pe un număr suficient de cazuri ca să-i putem analiza critic valoarea.

Apoi abia, la capătul acestei lungi şi grele pregătiri prealabile, putem începe operaţiile efective de anchetare în masă.

A nu ţine seama de aceste trepte necesare, ale investigaţiei prin formulare este

SOCIOLBUC

a face treabă de amator neavizat, a improviza un simulacru de anchetă şi a obţine rezultate fără valoare. Va fi o pierdere de timp, de bani, de muncă şi mai ales demonetizarea unui instrument de lucru, deosebit de valoros în mîna celu care ştie cum să-l folosească.

d. **Tipologia întrebărilor**

Anchete de opinie se pot face şi fără a le da un caracter plebiscitar, adică de exprimare prin voturi, „pentru", „contra" şi „abţineri". în cercetările sociale, vrem deseori să aflăm opinii, păreri, atitudini, psihologii, manifeste sau latente, pe aceeaşi cale a unei anchete-sondaj.

întrebările pot fi formulate pe următoarele tipicuri tehnice:

Comunicări de „hotărîri" deja luate. De pildă: „te-ai hotărît să dai examene de înscriere la cursurile fără frecvenţă? Sau te-ai hotărît să nu dai? Sau nu te-ai hotărît încă?" (întrebări de tip: „sausau").

Optarea între două alternative. E vorba tot de o întrebare cu caracter dicotomic, cu răspunsuri aflate în opoziţie contradictorie, şi cu posibilitatea neluării de poziţie: De pildă: „pentru postul de brigadier în CAP, crezi că poate sau nu poate fi numită o femeie?"

Optări între mai multe alternative posibile.

De pildă „pentru postul de maestru al atelierului dvstră eşti pentru numirea lui X? a lui Y? a lui Z? sau pentru nici unul?".

Trieri

De pildă: „de pe lista alăturată notează cu — pe cei care îi socoteşti „buni"; cu — pe cei care îi socoteşti „răi"; şi cu 0 pe cei care crezi că nu sînt nici prea buni nici prea răi".

Calificări (opţiune între calificări graduale)

De pildă: Şeful vostru este

— întotdeauna drept
— Uneori drept, alteori nedrept
— Rareori drept
— De cele mai multe ori nedrept
— Totdeauna nedrept.

Sau: „Candidatul la examen a răspuns foarte rău, rău, mediocru, bine sau foarte bine"?

Clasificări (ordonare în scară graduală)

De pildă: „numeşte care sînt cele trei meserii din cele prezente în lista alăturată care după părerea dumitale sînt cele mai bine văzute".

întrebări de control al cunoştinţelor

O variantă des întrebuinţată pentru a controla gradul de informare a unui grup de oameni cu privire la unele discipline ştiinţifice sau la cunoştinţe de cultură generală, este de a însoţi întrebarea scrisă cu un oarecare număr de răspunsuri, unul singur din ele fiind corect, restul cu dinadinsul greşit, anchetatul trebuind să aleagă, subliniindu-1 pe cel corect.

De pildă ca în următorul „test" de verificare a cunoştinţelor de economie politică în care se cere ca răspunsul cel bun să fie subliniat[6].

Ce este venitul naţional?

1. Valoarea nou creată de munca pentru sine într-un an de zile.
2. Valoarea nou creată de societate într-un an de zile.
3. Valoarea totalităţii produselor create de societate într-un an de zile.
4. Nu pot aprecia.

în ce ramuri ale economiei naţionale se creează venit naţional?

1. Numai în industrie şi agricultură.
2. în toate ramurile economiei naţionale. _
3. în ramurile în care se cheltuieşte muncă productivă.
4. Nu pot aprecia.

Care este corelaţia dintre creşterea venitului naţional şi creşterea salariului mediu?

1. Creşterea venitului naţional trebuie să devanseze creşterea salariului mediu.
2. Creşterea salariului trebuie să devanseze creşterea venitului naţional.
3. Creşterea salariului mediu trebuie să fie egală cu creşterea venitului naţional.

6 Fragment din textul elaborat de GH. CHEPES în cadrul Cabinetului orăşenesc de Partid al Municipiului Bucureşti.

SOCIOLBUC

4. Nu pot aprecia.

Ce înţelegeţi prin productivitatea muncii?

1. Cantitatea de muncă depusă într-o unitate de timp.

2. Gradul de încordare al muncii omeneşti.

3. Rodnicia cu care se cheltuieşte o anumită cantitate de muncă.

4. Nu pot aprecia.

întrebări de control al sincerităţii declaraţiilor. Mulţi anchetaţi au sentimentul că se vor face de rîs dacă nu ştiu răspunde la toate întrebările ce li se pun. Răspund de aceea uneori la întîmplare, doar ca să se cheme că au răspuns.

Pentru a-i depista şi a le anula întreaga serie de răspunsuri, li se pun uneori întrebări „capcană“.

Putem de pildă formula o întrebare capcană, astfel: „Aţi auzit desigur de Oregon! spuneţi-ne ce este Oregonul? Un oraş? Un medicament? Sau o fibră sintetică? Subliniaţi răspunsul corect“.

în realitate „capcana“ constă în faptul că Oregonul nu este nimic din cele trei răspunsuri propuse, ci este un stat în America de Nord, străbătut de un fluviu purtînd acelaşi nume. Subliniem şi faptul că întrebarea dă şi o sugestie: „aţi auzit desigur că...“!

Pare de necrezut, dar experienţele făcute cu asemenea întrebări capcană dau rezultate surprinzătoare: 70% din cei interogaţi şi-au dat de pildă părerea cu privire la gradul de industrializare al unui stat, numit Magalenia, care de fapt nu există![7]

O altă formă de control a sincerităţii declaraţiilor este să punem întrebări despre fapte pe care am avut grija să le controlăm noi înşine în prealabil. Astfel putem afla de la întreprinderea unde lucrează informatorul nostru, cîteva date precise. De pildă ce salariu are, situaţia lui faţă de norma de muncă, numărul de zile pe care le-a absentat etc. îl întrebăm pe anchetat despre aceste fapte şi con fruntăm apoi cele afirmate de el cu realitatea ştiută de noi. Constatăm în felul acesta în ce măsură informatorul ne informează corect sau dimpotrivă ne induce în eroare. în acest din urmă caz, e interesant de aflat de ce ni se ascunde realitatea: dintr-o tendinţă de auto-lăudare? Dintr-un sentiment de subapreciere a lui însuşi? etc.

Să fim atenţi asupra faptului, că aceste diferite feluri de întrebări pot fi socotite toate drept „binare“, în sensul că deşi sînt formulate aparent „nebinar“, ele presupun totuşi posibilitatea traducerii în binar.

De pildă: întrebările de ordonare în scară ierarhică, cînd înşirăm o serie de profesii, de pildă „muncitor, inginer, profesor, medic etc. etc.“ rugînd să se numeroteze cu 1, 2, 3 meseriile cele mai bine văzute, este ca şi cum am fi întrebat: califici meseria de muncitor drept întîia, a doua, a treia sau în nici o categorie de frunte? Dar pe cea de inginer? O califici

1, 2 sau 3 etc. etc.

înţelegerea exactă a procedeului „binar“ nu o poate căpăta însă decît cine are experienţa directă a prelucrării statistice. Ucenicul în sociologie statistică e obligat să treacă neapărat prin şcoala „despuierilor manuale“, apoi a celor „semime- canice, cu cartele perforate marginal“, apoi a celor mecanice prin „cartele“ de tip Holerith, apoi a maşinilor electronice de calcul.

Chiar pentru formarea unui investigator de teren în tehnica completării corecte a formularelor de anchetă statistică, trecerea prin şcoala completă a prelucrărilor statistice este indispensabilă.

Un expert, nu are decît să-şi arunce ochii pe un proiect de formular, sau pe unul completat cu răspunsuri, ca să-şi dea seama imediat dacă cei în cauză au sau nu şcoala statistică de bază.

Desigur, oricît de bun statistician ai fi, eşti obligat să colaborezi cu oamenii de meserie, codificatori şi programatori, şi nu numai în final, ci încă din faza elaborării formularelor de anchetă. Dar o

[7] **ŞTEFAN LAMBRECHT, *Die Soziologie; Aufstieg einer Wissenschaft,* Stuttgart 1958.**

SOCIOLBUC

asemenea colaborare nu poate fi făcută decît dacă sociologul investigator de teren are el însuşi o suficientă pregătire statistică.

e. **Formularea corectă a întrebărilor**

întotdeauna, dar mai ales atunci cînd formulăm întrebările în scris, trebuie să dăm cea mai mare atenţie modului cum ne exprimăm.

Sînt în această privinţă o serie întreagă de sfaturi de dat, mai mult însă negative, sub formă de indicare a ce greşeli nu trebuiesc făcute.

Semnalăm astfel următoarele: *întrebările nu trebuie să fie sugestive.* Este foarte uşor să faci pe un anchetat să spună ceea ce nu crede, mai ales cînd procedăm la o anchetă verbală, punîndu-i întrebări sugestive. De obicei anchetatul e dornic să-ţi facă bună impresie. El caută să ghicească cam ce răspuns ţi-ar face plăcere să primeşti şi răspunde în consecinţă.

Dacă întrebi de pildă: „nu este aşa că îţi place să asişti la conferinţele casei de cultură?“ răspunsul va fi, mai mult ca sigur, afirmativ.

Interogarea trebuie deci purtată în „ton alb'\ O întrebare poate fi sugestivă şi prin tonul pe care îl foloseşti. Aceeaşi frază poate fi spusă aprobativ sau în chip de mustrare. Fraza „îţi place sportul“? de pildă poate căpăta prin tonul vorbirii, înţelesul de „nu mă îndoiesc că desigur îţi place sportul“ sau dimpotrivă sensul de blam: „De! dacă îţi place sportul “!

Interogarea să nu fie forţată. Dacă vezi că anchetatul nu are o opinie cu privire la anume temă, nu trebuie să insişti pentru a primi cu orice preţ un răspuns. Dacă insişti, sîcîit de întrebările tale, anchetatul va căuta să scape, răspunzînd la întîmplare. Interogarea poate fi viciată deci prin sentimentul de plictiseală pe care îl provoacă insistenţa interogării.

De obicei, anchetatorii începători au tendinţa de a considera că „lipsa de răspuns“ constituie o greşeală profesională şi de aceea insistă pînă cînd forţează obţinerea unui răspuns, care, evident, în acest caz nu are nici o valoare.

întrebările să nu fie confuze şi nici divers interpretabile. Pentru ca anchetatul să poată răspunde, trebuie să înţeleagă întrebarea ce i se pune. întrebarea se pune deci ţinîndu-se seama de nivelul cultural al grupului social interogat.

Dacă îl întrebăm „ce vîrstă ai?“ întrebarea e clară. Dacă îl întrebăm, „ce vîrstă ai în ani împliniţi“? întrebarea nu mai este clară, dacă nu dai şi explicaţiile necesare cu privire la înţelesul noţiunii de „ani împliniţi“.

Nu vorbim de întrebările prea subtile puse unui grup de nivel cultural mai modest. De pildă „preferi muzica lui Bethoven sau a lui Mozart“?

întrebările să nu comporte răspunsuri complicate. De pildă dacă vrei să afli ce părere au salariaţii unei întreprinderi cu privire la o mai bună organizare a muncii, e inutil să anchetezi o masă de oameni cu ajutorul unui formular statistic. A întreba de pildă „ce măsuri ai lua dacă ai fi numit directorul întreprinderii?“ este o întrebare ridicol de greşită, cu atît mai grav dacă prevezi şi o serie de răspunsuri posibile. într-adevăr, poate că cel interogat nu s-a gîndit niciodată la o astfel de problemă: sau dacă s-a gîndit atunci răspunsul lui nu ar fi simplu „da“ sau „nu“ la una din soluţiile pe care i le propui, ci ar consta într-un lung memoriu cu caracter tehnic.

Dacă vrem să ne informăm cu privire la asemenea probleme urmează să facem convorbiri adîncite nicidecum o anchetă cu formular.

întrebările să nu fie indiscrete. Sînt întrebări referitoare la viaţa intimă a oamenilor la care anchetatul se sfieşte a răspunde sau îţi răspunde convenţional. De pildă: „Eşti cumva în relaţii de dragoste cu cineva, cu toate că eşti căsătorit?“ sau obişnuieşti să circuli în tramvai fără să plăteşti bilet?“ sînt întrebări puse zadarnic, răspunsul fiind hipocrit sau pur convenţional.

SOCIOLBUC

Sînt multe cazuri concrete în care unele chestionare-formular au eşuat din pricina unei singure astfel de întrebări indiscrete. De pildă într-o anchetă cu privire la părerile şi sugestiile unor foşti spitalizaţi, s-a pus şi întrebarea: „ai dat cuiva dintre medici sau din personalul spitalului, o sumă de bani pentru a fi internat“? E iarăşi clar că nu se va putea obţine altceva decît anularea întregii anchete, căci nimeni nu poate recunoaşte că a dat mită, de vreme ce mituirea e un fapt penal de care e pasibil atît mituitul cît şi mituitorul.

Juriştii, potrivit tradiţiei lor, refuză orice fel de recunoaştere a vinovăţiei drept argument de susţinerea unei teze, spunînd „nemo propriam suam turpi- tudinem in jus invocare potest“.

Nu putem deci obţine prin formulare de anchete autoacuzări; şi chiar dacă le-am obţine, ele nu pot fi ţinute în seamă.

Să nu comporte răspunsuri pe care psihologic ştim că vor fi date mecanic. A întreba de pildă: „eşti de acord cu datoria oricărui cetăţean de a munci?“ este a pune o întrebare inutilă. Tot greşite sînt şi întrebări ca de pildă: „înţelegi a lupta pentru pace?“ Sau altele de acest fel. Răspunsul va fi fără îndoială o „lozincă“ goală de semnificaţie.

Chiar dacă întîmplător, cel interogat ar avea păreri contrarii, el se va teme să ţi le spună şi se va ascunde în dosul unui răspuns formal. Afară doar de cazul cînd, excepţional, vom avea de a face cu un răzvrătit care nu se sfieşte să-şi afirme, militant, părerile. Dar acest fe- nomen social e excepţional şi ca atare nu are rost a ne informa asupra lui printr- o anchetă făcută pe o masă de anchetaţi.

întrebările să nu fie cumulative. Dacă întrebăm de pildă: „şeful dumitale este un om inteligent sau experimentat“?, întrebarea e greşit pusă pentru că cineva poate fi şi inteligent şi experimentat.

întrebarea nu este deci pusă cu răspunsuri în opoziţie „sau-sau“, ci cumulativ „şi-şi“.

Ca să nu fie „cumulativă“ întrebarea de mai sus ar trebui să fie subîmpărţită în trei întrebări: şeful este inteligent? Şeful este experimentat? Şeful este şi inteligent şi experimentat?

Uneori listele cumulative sînt foarte lungi. Astfel de pildă dacă întreb: ce stare civilă ai? Prevăd de fapt 9 răspunsuri posibile: Căsătorit, necăsătorit, văduv, divorţat, dar şi: copil, „legitim, nelegitim, legitimat, înfiat, adoptat“, cele

[2] serii fiind cumulative între ele.

întrebările cumulative se sparg deci în întrebări necumulative, urmînd ca cumularea să se facă abia în cursul prelucrării statistice, atunci cînd este necesar, prin calcule de corelaţie.

întrebările să nu fie inutile. în sfîrşit cea mai mare grijă trebuie să o punem spre a evita întrebările inutile sau nepertinente.

Interogarea trebuie să fie centrată pe o temă şi să urmărească primirea unor răspunsuri care ajută la lămurirea temei.

Dacă întrebi însă vrute şi nevrute, doar ca să te afli în treabă, poţi fi sigur că anchetaţii nu te vor lua în serios şi ca atare vor refuza să-ţi răspundă sau îţi vor răspunde în derîdere.

Seriozitatea întrebărilor este deci calitatea lor de bază. E complet neserios a-1 întreba de pildă pe un navetist care vine în fiecare zi cu autobuzul la locul lui de muncă, călătoria fiind lungă de peste 2—3 ceasuri, „la ce te gîndeşti în timpul călătoriei“? sub pretext că vrei să afli ceva despre „personalitatea“ lui?

Sau anchetînd pe tema „orientării pro- fesionale“ a tinerilor rurali, devii ridicol dacă le pui de pildă o întrebare ca aceasta „ce părere ai despre zborurile interplanetare“?

Să nu uităm deci regula de bază: interogarea nu dă rezultate decît dacă întrebările pe care le punem răspund unor interese reale ale celor anchetaţi fiind deci formulate pe baza unei cunoaşteri cît mai bune a psihologiei lor şi a condiţiilor lor reale de viaţă.

întrebările să fie „operaţionale“. De pildă ar fi cu totul greşită o întrebare formulată astfel: „Nu credeţi că acţiunea culturală în întreprinderea noastră

SOCIOLBUC

s-ar putea desfăşura mai bine dacă am dispune de un club al cărui program ar fi cuprinzător?“

Mai întîi întrebarea este sugestivă: formula „nu credeţi că“ îndeamnă pe cel anchetat să răspundă „da“ fără să mai stea pe gînduri.

întrebarea nu e nici clară, fiind prea lungă, cuprinzînd dintr-o dată două probleme, amîndouă confuze: pe de o parte „acţiunea culturală să meargă mai bine“ (adică cum?) şi pe de alta, clubul să aibă „un program cuprinzător“ (adică în ce sens trebuie înţeles cuvîntul de_ „cuprinzător?)“.

întrebarea nu este nici concretă, ci e pusă doar „în general“, fără legătură directă cu un plan de acţiune care ar putea duce la realizări practice imediate.

Răspunsul „da“ pe care îl primim la o astfel de întrebare nu ne pune cîtuşi de puţin în situaţia de a îmbunătăţi acţiunea culturală. Căci la ce ne-ar folosi să aflăm, printr-o anchetă care costă timp foarte mult, că toată lumea e de acord că ar fi bine ca toate lucrurile să meargă bine? Ce ne-ar interesa ar fi, dimpotrivă, să aflăm opinii care să ne ajute în elaborarea unui plan de acţiune.

întrebarea greşită de mai sus, trebuie deci concretizată în aşa fel încît să ne îngăduie să luăm hotărîri. Tehnic vorbind, se spune că trebuie să devină operaţională, adică să ne permită să hotă- rîm anume operaţii, adică acţiuni ce trebuiesc introduse în plan.

în acest scop, întrebarea generală trebuie divizată în subîntrebări.

De pildă, putem formula în felul acesta: „credeţi că e necesar să avem un club in întreprindere“? La o asemenea întrebare clară şi precisă, cei anchetaţi vor putea răspunde „da“, sau „n-am nici o părere formată“. Numărăm deci cîţi vor club, cîţi nu îl socotesc necesar şi cîţi nu s-au gîndit la această problemă, în consecinţă, ştiind care sînt opiniile oamenilor, putem hotărî ce acţiune de lămurire trebuie dusă pe tema „Clubul“.

S-ar impune în acest caz să ducem convorbiri, în colectiv şi individuale, asupra ceea ce este un club, ce programe de acţiune sînt potrivite şi dorite de către cei interesaţi şi am formula astfel o serie de alte întrebări, de amănunt. întrebări pe care le-am formula tot astfel încît la ele să se poată răspunde prin „da“, „nu“ sau „nu ştiu“.

Insistăm din nou asupra acestei obligaţii ca tuturor întrebărilor să li se poată răspunde prin „da“, „nu“ sau „nu ştiu“, pentru că este esenţială, statistica neputîndu-se face decît pe asemenea răspunsuri.

f. Greşeala chestionarelor gigant

Profanii în materie de anchete sociale au tendinţa de a spune: tot am intrat în casa omului, hai să-l întrebăm cît mai multe, să epuizăm dintr-o dată o mulţime de teme.

Ei uită însă că completarea unui chestionar cere timp şi că a sta de vorbă cu un om, sau a-1 obliga să stea la masă cu creionul în mînă, mai mult de o jumătate, cel mult un ceas, implică o oboseală care face ca întreaga anchetă să devină neserioasă.

Chestionarele bune sînt cele scurte cuprinzînd strict esenţialul adică exclusiv acele răspunsuri care urmează să intre în prelucrare. Cînd e vorba deci de un chestionar cu caracter statistic, a-1 alcătui înainte de a fi stabilit codificarea şi programarea calculelor pe care ai de gînd să le faci, este o treabă de amator care mai rău încurcă treaba decît o face.

6. NOŢIUNI DE FORMULĂRISTICĂ

a. Caracteristicile formularului

„Formularul“ se caracterizează prin faptul că pe foaia de hîrtie pe care se tipăresc întrebările, se prevăd şi spaţii goale unde să poată fi dat răspunsul.

Soluţiile tehnice pentru a se ajunge la acest rezultat sînt multiple şi variază,

SOCIOLBUC

de la caz la caz, după natura fenomenelor supuse cercetării, după natura prelucrărilor ce urmează a fi făcute (analize de conţinut sau analize statistice) după nivelul profesional al celor care îl aplică şi după spiritul de imaginaţie al celui care le redactează.

în tot cazul, oricare ar fi soluţia adoptată, orice formular trebuie să îndeplinească o serie de calităţi şi anume:

— scopul formularului fiind de a-1 ajuta pe anchetator să puie întrebările necesare, în mod corect, prima calitate a formularului este de a cuprinde o analiză corectă a problemei, astfel ca observaţia să poată fi completă, analitică, sistematică.

— formularul trebuie să fie simplu, adică să nu cuprindă decît ceea ce este într-adevăr esenţial pentru lămurirea problemei.

— formularul trebuie să fie clar, adică uşor de înţeles, fără sforţarea de minte pe care ţi-o cere un rebus.

— formularul trebuie să fie un instructaj pentru cei care nu cunosc problema, adică să dea explicaţiile necesare ca să se înţeleagă rostul întrebărilor puse.

— în sfîrşit el trebuie să fie tipărit cu grijă, pus în pagină cît mai corect cu putinţă, cu o cît mai raţională economie de spaţiu.

— şi în fond, el trebuie să fie astfel alcătuit încît să poată fi uşor folosit în operaţiile de calculare statistică.

b. Tipologia formularisticii

Un prim tip de formular este cel aşa numit „blanchetă“ care cuprinde un text conţinînd, din loc în loc, spaţii goale, lăsate „în alb“, care urmează a se completa de cel care are ceva de declarat (în franceză „blanc=alb“).

De pild ă: *„Subsemnatul domi*^{m}
ciliat în oraşul str.
nr. de profesie
declar etc.

Acest tip de formular are o origine administrativă, în sensul că, în cancelariile care au de redactat acte oficiale, publice sau private, se observă, în mod firesc, că sînt anume „speţe“ care se repetă în mod frecvent. Pentru a nu fi obligaţi la o muncă mereu reîncepută, cei care redactează au obiceiul de a păstra drept model un act care li se pare a fi mai reuşit redactat, pentru a-1 folosi, ca izvor, în redactarea altor acte asemănătoare: schimbînd datele concrete particulare fiecărui caz în parte, textura de fond a actului se transcrie neschimbată.

Se ajunge la un „formular“, adică la anumite formule tipice, curînd transformate în ritual tradiţional.

în ştiinţa istorică numită „diplomatică“ sînt studiate aceste „formulare“, stabi- lindu-se felul în care s-au schimbat de-a lungul anilor, ceea ce permite datarea unui document prin tipul de formular folosit, chiar atunci cînd data calendaristică nu este menţionată.

La noi, în cancelariile domneşti, asemenea formulare, luate din diplomatica slavă folosită în cancelariile sîrbeşti şi ruseşti, permiteau să se redacteze acte în slavoneşte chiar de către grămăticii noştri mai puţin cunoscători de slavonie.

Munca celor care redactau era aşadar făcută mecanic deseori atît de mult, încît copierea ad litteram a formularului mai vechi dădea prilej unor greşeli grosolane, ceea ce este de altfel soarta oricărei munci făcute fără urmărirea critică a scopului şi particularităţilor lucrării.

Juriştii care aveau şi ei de redactat acte particulare, în special contracte, au folosit de asemenea „formulare“ .

Acest tip de formulare „blanchete“ ne interesează şi pe noi pentru că pot fi folosite şi pentru a obţine declaraţii statistice din partea anchetaţilor. Blan- cheta este de fapt cel mai simplu şi cel mai uşor de înţeles formular cu putinţă, orice om, oricît de neiniţiat ar fi, putînd răspunde la un „formular cu răspunsuri intercalate“, care se prezintă de pildă astfel:

SOCIOLBUC

Subsemnatul de sex in virstă de
dc profesie muncind in întreprinderea
sint nAxcut in comuna judelui etc. etc.

Dar acelaşi text poate fi înfăţişat cu răspunsuri alăturate astfel: Numele:

Sexul:

Virsta:

Profesia:

Localitatea de naţtcrc: ctc.

Asemenea „blanchete“ se pretează foarte cu greu unei prelucrări statistice, dat fiind că majoritatea întrebărilor sînt „deschise“ şi nepregătite anume pentru a fi înfăţişate în sistem binar.

Cu acest tip de formular, în anul 1930, la Facultatea de Filozofie şi Litere din Bucureşti, decan fiind profesorul D. Gusti, s-a făcut o cercetare în cadrul Seminarului de Sociologie, Etică şi Politică, studenţii fiind rugaţi să răspundă la o anchetă sociologică asupra vieţii studenţeşti, „blancheta“ avînd forma unei broşuri de 23 pagini, cuprinzînd 105 întrebări, cu mari spaţii lăsate libere între întrebări şi cu indicaţia ca, la nevoie, răspunsurile să fie dezvoltate şi pe foi albe, adăugate.

Se întreba de pildă:

— *Folosiţi mai mult din audierea cursurilor sau din lectură?*

— *Pregătiţi examenele după cursurile litografiate; după notele luate personal la curs?*

— *Utilizaţi şi bibliografia de specialitate? Românească sau străină?*

— *Cîte alte cărţi citiţi afară de cele de specialitate? şi anume ce: literatură, ştiinţă, artă etc.? De ce? (Dezvoltaţi).*

Ancheta a fost prelucrată şi unele rezultate interesante au putut fi stabilite şi pe calea aceasta, atît de incomodă, căci s-a lucrat însă enorm de mult la despuierea materialului, deşi de fapt nu s-a totalizat decît un număr de 2309 răspunsuri[8].

Este de la sine înţeles că atunci cînd vrem să facem o anchetă mai amplă, va trebui să recurgem la o tehnică ceva mai avansată, adică să renunţăm la întrebările deschise (şi mai ales la cele cu menţiunea „dezvoltaţi“) pentru a adopta un limbaj „binar“, mai modest ca pretenţii, dar mai uşor de prelucrat, mai ales altfel decît manual, adică prin procedee semimecanice sau mecanice.

c. Formulare cu răspunsuri prestabilite

Se poate deci uşura munca celui care este anchetat, nepunînd decît întrebări la care răspunsurile pot fi dinainte prevăzute şi tipărite în formular, cu menţiunea ca cele corecte să fie subliniate.

De pildă: Vă rugăm subliniaţi răspunsurile corecte la următoarele întrebări:

SEXUL: Bărbat sau Femeie?

Locul naşterii: în comună urbană sau în comună rurală?

Eşti de naţionalitate: română, maghiară, germană, sirbă, bulgară sau de o altă naţionalitate ?

Etc. etc.

Un astfel de formular e desigur uşor de completat de către cel anchetat, dar mai greu de prelucrat de către statistician. în plus, el limitează răspunsurile doar la cele cîteva pe care le-am putut noi prevedea.

Se poate de aceea folosi un procedeu mixt, care s-ar înfăţişa de pildă astfel:

Limba dumitale maternă este: română, maghiară, germană, bulgară, sîrbă, sau alta? Si anume care?

[8] Prelucrarea documentării aparţine lui ROMAN CRESIN, *Ancheta sociologică asupra vieţii studenţeşti,* „Arhiva“ XIV, 1936.

SOCIOLBUC

Se lasă evident loc liber pentru a se putea da răspunsul nu prin subliniere, ci prin scris.

d. Formularele cu „casetă“

O uşurare a muncii de completare şi prelucrare a formularelor statistice constă în punerea întrebărilor precum şi a răspunsurilor, în „casetă“ (adică în „chenar“).

De pildă, iată un model de asemenea punere în chenar, combinată cu un spaţiu gol pentru o „dezvoltare“ sau „specificare a răspunsului dat:

Cu menţiunea: în pătrăţelul din dreptul răspunsului pe care îl socotiţi corect, puneţi semnul + şi în celelalte puneţi semnul —.

e. Formularele codificate

încă mai clar, cel puţin pentru statistician dacă nu pentru anchetat, sînt formularele în care răspunsurile sînt gata codificate.
De pildă: Dăm sexului masculin numărul de cod 1 si celui feminin numărul 2.
Formulăm deci astfel:

SEXUL		
Masculin	1	
Feminin	2	

Cu menţiunea *„încercuiţi numărul de cod cu 1 dacă sînteţi de sex masculin şi 2 dacă sînteţi de sex feminin.*
Sau, mai complicat:

LOCALITATEA DE DOMICILIU		*ADRESA EXACTĂ*
Municipiu		Judeţul:
Comună urbană reşedinţă de judeţ		Comuna:
Comună urbană nereşedinţă		Oficiul poştal Strada:
Comună suburbană		Numărul:
Comună rurală		Etaj: Bloc:

CE VÎRSTĂ AVEŢI?		*DATA EXACTĂ A NAŞTERII*
Sub 16 ani	1	Anul:
16—20	2	luna:
21—25	3	ziua:
26—30	4	
31—35	5	
36—40	6	
41—45	7	
46—50	8	
51—60	9	
60 şi peste	0	

SOCIOLBUC

De data aceasta dăm instructajul ca să scriem vîrsta exactă în cifre în caseta goală de lîngă cod, să încercuim acea cifră de cod care ne arată în ce grupă de vîrstă intră cel anchetat.

Cînd vrem să ştim care este opţiunea cuiva în faţa mai multor perspective pe care i le oferim, putem folosi următoarea formulă:

Care sînt spectacolele care vă plac mai mult şi la care preferaţi să mergeţi ?

- **Citiţi cu mare atenţie această listă, iar după aceea puneţi semnul „X" în pătrăţelul din dreptul spectacolului pe care-1 preferaţi cel mai mult. Trebuie să notaţi numai un singur fel de spectacol.**

		34
Spectacole cu tematică istorică	**1**	
Spectacole **inspirate din** viaţa muncitorilor, a ţăranilor	•>	
Spectacole care tratca/i problema familiei, a relaţiilor dintre părinţi $t copii	3	
Spectacole din viaţa tinerei generaţii	**4**	
Spectacole care infăţişează probleme ale prieteniei, tovărăşiei, dragostei	**S**	
Spectacole cu subiecte poliţiste sau de aventură	**6**	
Alte spectacole	7	

Sau dacă vrem să obţinem o ierarhizare a unor diverse opţiuni, procedeul este mai anevoios, dar se poate recurge la următoarele două soluţii: De pildă:

Care din următoarele bunuri de folosinţă îndelungată le aveţi în casă?
Vă amintiţi ordinea procurării lor?
Pentru răspuns folosiţi codurile întrebării în ordinea indicată de anchetat notînd în căsuţele alăturate cu cifre romane.

CD-	Ma>ină de spălat	11
2	Aspirator	
	Frigider	II
	Aparat de radio	1
5.	Televizor	
®	Magnetofon	
7.	Picup	
8.	Autoturism	
9.	Motocicletă, bicicletă	
10.	Alte bunuri	

Gospodăria respectivă are deci bunurile răspunzînd la codurile încercuite 1, 3, 4 şi 6. Ordinea de cumpărare a fost I (radio) II (maşină de spălat) III (frigider). A doua soluţie e ceva mai complicată pentru anchetat, dar mai comodă pentru anchetator. Astfel

8. ***Cum vă petreceţi in mod obişnuit duminica şi zilele de sărbătoare*?**
(Citiţi cu cea mai mare atenţie lista alăturată de activităţi şi preocupări. După aceea alegeţi numai trei din ele şi încercuiţi numărul care se găseşte în dreptul lor. După ce aţi încercuit, scrieţi în cele trei căsuţe de sub listă numerele ce corespund activităţilor sau preocupărilor pe care le-aţi încercuit, în ordinea importanţei pe care le-o acordaţi).

Vă odihniţi mai tot timpul
Vă ocupaţi de familie
Practicaţi ocupaţii care vă pasionează (pescuit, colecţionări, lucrări manuale etc.)
Mergeţi la casa de cultură (club, cămin cultural)
Mergeţi la spectacole
Vizitaţi rudele şi prietenii
Urmăriţi programele de la radio sau televizor Alte activităţi sau preocupări

1

SOCIOLBUC

Optările, în general, răspunsurile, cînd se dau pe „calificative“, cuprind de obicei 5 trepte. Experienţa a arătat că dacă întrebi de pildă „Cutare şef de atelier este „bun“, „mediocru“ sau „rău“ majoritatea răspunsurilor se grupează la mijloc, adică la „mediocru“; cu alte cuvinte omului îi vine peste mînă să-şi declare şeful desăvîrşit de bun, dar nici nu-1 socoteşte din cale afară de rău.

Dacă întreb: casa este „insalubră, de salubritate medie sau salubră?“ Răspunsurile se vor grupa tot la „medie“. De aceea se lasă celui anchetat un evantai mai larg de răspunsuri şi anume sub forma de „foarte rău, rău, mediocru, bun şi foarte bun“, adică într-un cod gradat de la 1 la 5.

Putem întreba deci astfel:

operatorii de anchetă pe care îi folosim.

în lumea mai puţin obişnuită cu scrisul, „codificarea“ prezintă greutăţi aproape de netrecut, mai ales dacă ne gîndim să dăm anchetatului să completeze el însuşi formularul. De asemenea cu operatori de anchetă insuficient instructaţi, „codificarea“ mai mult încurcă decît ajută. De aceea se foloseşte şi procedeul de a se prevedea „codul“ în formular, însă ca o coloană rezervată exclusiv unei echipe de „codificatori“ care verifică şi interpretează formularele, iar nu anchetaţilor nici anchetatorilor.

Se îmbină astfel două avantaje: formularul e uşor de completat de către anchetaţi sau operatori, direct pe formular.

Cum vă apncia/i fe/u! de atelier din punel de \~edere :	*F. tău Rău*		*Mediocru Bun*		*F.Bun*
Profesional					
Ca organizator dc cchipâ					
Ca om de comandă					
Ca inţclcaâtor nl altora					
etc. etc.					

Se poate folosi şi următoarea punere în pagină, atunci cînd e vorba să trasăm profilul psihic al unui om, aşa cum e apreciat de către masa acelora pe care îi anchetăm.

Iată de pildă, o pagină din formularul folosit în campania de sociologie rurală organizată de către Seminarul Catedrei de Sociologie, în lucrările sale practice din 1971, şi în continuare un fragment

	/	*2*	*3*	*4 5*	
Democrat					Tiranic
Ateu					Credincios
Altruist					Egoist
Cinstit					Incorect
Harnic					Lcrtc>

şi aşa mai departe, potrivit „scalării“ pe care o avem în vedere.

Formularea întrebărilor şi răspunsurilor variază, e de la sine înţeles, după mediul social în care lucrăm şi mai ales după

din formularul folosit de către Laboratorul de sociologie urbană a Municipiului Bucureşti care are avantajul de a da posibilitatea unei analize deosebite pentru fiecare membru al familiei anchetate.

SOCIOLBUC

COMUNA TEIU' SATUL din Vale CASA Nr. 24 FIŞA

Codificare (nu se completează la teren)

A. MEMBRII PREZENŢI ÎN FAMILIA ANCHETATĂ
(inclusiv navetiştii)

1.	Total membrii prezenţi:	4
2.	Capul familiei e (M) sau F:	M
3.	Familie cu navetişti (a) fără navetişti (b)	a

B. FII (FIICELE) DOMICILIAŢI ÎN URBAN

Nr.	Sex a	Oraşul de domiciliu b	Şcoala c	Profesia d
I	F	Piteşti	Prof.	Soră ocrotire
II				

C. PLECAŢI TEMPORAR DIN FAMILIE

Nr.	Sex a	Ani b	Şcoala c	Localitatea d
I	M	18	Liceu	Piteşti
II				
III				
IV	În Armată			

SCHEMA FAMILIEI
(navetiştii cu negru; urbanii cu albastru)

NAVETIŞTII

Nr.	Sex a	Ani b	Localitatea c	Întreprinderea d	Profesia e
I	M	45	Piteşti Colibaşi	UAP	strungar
II					

Nr.	Şcoală f	De câţi ani face naveta (g) 1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	plus	Ritm deplasare (h) Zi	Săp.	Lun.	Sez.
I	Şc. Prof.	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—
II																

Formular al laboratorului Catedrei de Sociologie Bucureşti.

• 3.M> Tehnicile investigaţiei

Municipiul Bucureşti
Sector administrativ nr. 7
Circumscripţia de recensămînt nr. 39
Strada VASILE PÎRVAN nr. 2—6
Bloc ...... scara A. etaj ...... apt. 2

1	2	3	4
Nr. membri	Nr. [illegible]	Nr. [illegible]	Nr. de cicluri de [illegible]
4	3	3	8

LISTA MEMBRILOR GOSPODĂRIEI NR. 0018
(persoane prezente şi temporar absente)

		01	02	03	04	05
1. NUMELE ŞI PRENUMELE	ION I. VASILE	ION ANA	ION GHEORGHE	ION MARIANA		
2. Situaţia faţă de capul gospodăriei (cod 1—7)	şef ① ; soţie 2 ; fiu (fiică) 3 ; soră (frate, cumnaţi) 4 ; tata, mama, soacra 5 ; bunic, bunica 6 ; alţi înrudiţi 7	2	3	3		
3. Locul naşterii (judeţ, oraş, comună) (cod judeţ 1—42)	PITARU DÎMBOVIŢA 15	PITARU DÎMBOVIŢA 15	BUCUREŞTI 40	BUCUREŞTI 40		
4. Mediul de provenienţă după locul şi data naşterii luînd în considerare a actualei împărţiri administrative (cod 1—4)	urban 1 ; rural ② ; suburban 3 ; nedeclarat 4	2	1	1		
5. Data naşterii	Anul: 1928	1931	1956	1968		
Vîrsta în ani împliniţi (cod 0—99)	43 ANI	41 ANI	16 ANI	4 ANI		
6. Pentru persoanele care s-au născut în alte judeţe: Data stabilirii în Capitală	Anul: 1945	1951				
Durata şederii în Capitală (în ani împliniţi) (cod 1—7)	sub 1 an 1 ; 1—3 ani 2 ; 4—6 ani 3 ; 7—10 ani 4 ; 11—15 ani 5 ; peste 15 ani ⑥ ; nedeclarat 7	6	0	0		
7. Sexul (cod 1—2)	Bărbat ① ; Femeie 2	2	1	2		
8. Stare civilă (cod 1—6)	necăsătorit 1 ; căsătorit ② ; văduv 3 ; divorţat 4 ; alte categorii 5 ; nedeclarat 6	2	1	1		

Fragment dc formular statistic (Laboratorul de Sociologie urbana a Municipiului Bucureşti).

SOCIOLBUC

Capitolul VIII. Tehnicile prelucrărilor

Odată ce întreg materialul documentar a fost strîns de către cel sau cei care au făcut investigaţia socială, urmează ca el să fie „prelucrat“ astfel ca să poată folosi drept bază pentru o redactare finală care să facă cu putinţă, oricui ar citi-o, înţelegerea a ce a urmărit cercetătorul, care i-au fost metodele şi tehnicile de lucru, ipotezele de care s-a folosit şi rezultatele la care a ajuns, totul trebuind să fie astfel înfăţişat încît mersul metodologic al lucrării să poată fi urmărit critic, iar argumentele aduse în susţinerea unor concluzii să poată fi socotite convingătoare.

Evident, întreg materialul statistic trebuie supus unei prelucrări matematice, potrivit regulilor tehnice specifice acestei discipline, care, măcar în elementele sale, trebuie să fie familiare oricărui investigator social. Nu e locul să arătăm aci care sunt acele „elemente“ de statistică socială strict obligatorii şi nici chipul cum se calculează valorile specifice ale fiecărei mase de fenomene şi nici cum se înfăţişează rezultatele finale, în tabele şi grafice.

Dar în afară de această documentare statistică, operînd pe mase de fenomene, dispunem, în urma investigaţiei făcute, şi de documente nestatistice, constînd în special din „texte“ redactate de către noi înşine, descriind ceea ce am observat, sau constînd în simpla transcriere a declaraţiilor obţinute prin diversele tehnici de convorbire folosite, precum alteori în texte redactate de anchetaţi cu un prilej sau altul.

Asupra acestor texte se cuvine să dăm, unele lămuriri tehnice mai de amănunt, semnalînd faptul că interpretarea lor poate fi făcută în două modalităţi şi anume prin tehnica „analizei de conţinut“, operînd conform normelor statistice şi prin tehnica exegezei literar-istorice.

1. ANALIZA DE CONŢINUT

Elaborată mai de curînd, analiza de conţinut este de fapt o încercare de a aplica tehnicile statistice matematice la interpretarea unor texte.

Dacă lăsăm informatorilor noştri libertatea de a povesti, verbal sau în scris, ce cred ei de cuviinţă cu privire la o anume problemă, sau dacă citim cele scrise de oameni, fie ca scrisori particulare, me- morii personale, articole de ziar sau chiar volume întregi de literatură ştiinţifică sau artistică, constatăm că ei atacă anume „teme“, acordîndu-le prioritate, insis- tînd şi revenind adesea asupra lor, pentru a le întări şi amănunţi, denotînd astfel un deosebit interes ce li se acordă. Putem deci, citind atent un text, să extragem care sînt aceste „teme“, precum şi

SOCIOLBUC

„pozițiile“ luate față de ele de către scriitorul documentului; le putem chiar număra „frecvențele“, adică insistența de a le relua și reafirma. Ierarhizăm astfel temele și pozițiile scriptorului, după frecvențele menționării lor în text.

Dacă avem o sumă de texte, putem repeta operația pe ansamblul lor, stabilind astfel o tematică generală precum și o sumă de poziții generale posibile de a fi luate față de acele teme, astfel încît efectiv aplicarea tehnicilor statistice devine cu putință.

Putem merge cu analiza mai departe încă, pe linia formalizării operațiilor de analiză, urmărind de pildă și frecvența cu care anume cuvinte sau expresii, revin în text. Analizăm deci statistic vocabularul, formele sintactice, figurile de stil etc. ale unui scriitor, grup de scriitori sau curente de opinie publică.

Pe această cale se poate aplica analiza de conținut la studierea unor fenomene de psihologie individuală și socială. De pildă, în analiza unui grup familial, putem analiza, psihologic, pe fiecare din membrii familiei, stabilind simultan și o psihologie comună întregii familii. De asemeni, același procedeu poate fi folosit pentru analiza oricărui grup social, for-mal sau informai, în măsura în care putem obține de la el texte scrise sau vorbite.

Valabilitatea acestei tehnici de lucru este însă de judecat critic în lumina aceleiași observații principiale pe care am avut și pînă acuma prilejul repetat de a o face. Anume: analizele de conținut nu ne pot lămuri decît pe probleme de psihologie socială și individuală, de „conștiință socială“, pe calea indirectă a analizei opiniilor. Ele deci nu aruncă decît o foarte îngustă fîșie de lumină asupra problemelor sociale, nefiind deplin concludente decît pentru acei care socotesc că, matematizînd informațiile, putem obține ceva mai mult decît iluzia unei certitudini, matematicile fiind socotite a avea darul de a acorda, unui material informativ deficitar, un surplus de valabilitate.

Ceea ce credem că sîntem, acuma, cu toții convinși, că nu e exact: studierea fenomenelor de „conștiință“ socială nu are valoare decît întovărășită de studierea fenomenelor de „existență“ socială; iar valoarea rezultatelor matematizării, depinde de valoarea informațiilor de bază supuse matematizării.

2. EXEGEZA ISTORICĂ ȘI LITERARĂ

Disciplina istoriei, mai mult decît cea a oricărei alte științe sociale, este, prin definiție, analizatoare de texte. Din veacurile trecute nu ne rămîn decît „documente“ și mai rare ori „obiecte“ arheologice.

Oricare ar fi materialul folosit, pergament, papirus, hîrtie, piatră, cărămidă etc., „documentul“ este un „text“ scris, avînd o serie de defecte informaționale care nu pot fi înlăturate. Ele au fost scrise pentru satisfacerea unor nevoi concrete ale vieții de toate zilele, nicidecum pentru lămurirea tîrzie a istoricilor. Din masa enormă de documente scrise pe vremuri, prea puține au ajuns pînă în zilele noastre iar despre scriptorii lor, știm prea puțin. Nu ne putem de pildă da seama dacă aceste acte nu sînt decît texte cu caracter „oficial“, îmbrăcînd adică realități diverse în formele șablon ale unei formularistici hipocrite. Situație cu atît mai neplăcută, cînd limba în care sînt scrise nu este o limbă vorbită, ci una ea însăși „oficială“, cum a fost de pildă latina pentru evul mediu occidental sau slavona pentru o lungă perioadă a istoriei noastre. Pe de altă parte, nu știm care e buna credință care a stat la baza redactării actelor; și, în special, deplîngem faptul că nu avem documente decît de la clasele sociale știutoare de carte, deci exclusiv de la clasele stăpînitoare.

SOCIOLBUC

Investigatorul vieţii contemporane se află deci, măcar din acest punct de vedere, într-o situaţie cu totul favorizată: el poate să ceară informaţii de la orice cetăţean ar dori, îşi poate cunoaşte informatorul oricît de adîncit ar dori-o, la nevoie analizîndu-1, psihologic şi social, din toate punctele de vedere. Sociologul îşi poate deci construi documentarea scrisă, în măsura şi în conţinutul dorit, în sprijinul lui operînd nu hazardul, ci investigarea sistematică.

Dar atît istoricul cît şi sociologul, odată ce se află la masa lor de lucru, cu maldărul de documente în faţă, au de făcut aceeaşi operaţie de interpretare, de „exegeză“, cum se spune în termeni savanţi.

Exegeza istorică, adică tehnicile de interpretare critică a documentelor, aşa cum au fost elaborate de către istorici, constituie o disciplină de bază pentru orice sociolog. Căci oricît de avantajaţi ar fi sociologii faţă de istorici, dată fiind bogăţia documentaţiei lor, şi posibilitatea de a o controla critic, totuşi ei au de învăţat de la istorici regulile „acribiei“ exegetice, prudenţa deosebită ce trebuie pusă în interpretarea textelor şi în tragerea de concluzii. De aceea învăţarea sîrguincioasă a meseriei de exegeză istorică, învăţarea de pildă a unor lucrări cum e cea a lui Seignobos „de la méthode historique appliquée aux sciences sociales“[1] este de cel mai mare folos. De la istorici trebuie deci să învăţăm, chipul cum trebuie să înaintăm, pas cu pas, cu prudenţă, prin toate etapele de dubiu, care te obligă să te întrebi dacă textul e autentic sau nu, dacă autorul lui e sau nu cunoscut, dacă a avut efectiv posibilitatea să asiste ca martor direct al evenimentelor despre care scrie, dacă a fost în stare să înţeleagă ceea ce a văzut sau trăit, dacă e de bună sau rea credinţă, dacă e pătimaş sau obiectiv, dacă nu măsluieşte faptele astfel încît să pledeze o anume teză interesată, justificîndu-şi purtarea sau măgulind o mai mărime oarecare, în slujba căruia se află sau în graţiile căruia vrea să intre, dacă are sau nu pregătirea cărturărească, experienţa de viaţă, talentul necesar pentru a transmite şi altora nu numai ştiri despre faptele brute, ci şi sentimentele actorilor puşi în cauză, precum şi propriile lui sentimente.

A interpreta asemenea texte, rămase de la alţi oameni, din alte veacuri, pe care noi am vrea să le reconstituim şi să le înţelegem, sau de la oameni cu care am stat de vorbă, dar care fac parte din altă viaţă socială decît cea a noastră, presupune, din partea exegetului, calităţi care nu sunt de găsit pe toate drumurile.

în mare măsură, exegeza istorică seamănă cu exegeza literară. Un critic sau un istoric al artei, cînd citeşte de pildă o lucrare scrisă, mai veche sau actuală, o citeşte altfel decît cititorul obişnuit: pentru critic, nu e de ajuns ca o operă literară să-i placă sau să nu-i placă; ci el trebuie să o înţeleagă, adică să-şi explice opera de artă printr-o adîncită pătrundere a textului, interpretat în lumini diverse, din punctul de vedere al purei estetici, al „mesajului“ etic şi social, al psihologiei scriitorului, al condiţiilor sociale în care autorul — şi în general creatorul de artă — şi-a făurit opera, în acelaşi timp criticul străduindu-se să înfăţişeze rezultatele analizelor sale astfel încît cititorul lui să ajungă a fi el însuşi lămurit asupra complexului de probleme pe care orice operă de artă îl cuprinde.

Istoricii şi criticii au deci drept scop să facă astfel încît opera analizată să „retrăiască“ în faţa ochilor noştri, ca un fragment de viaţă umană, fie trecută, fie străină de noi, fie a noastră, pe care să o putem astfel înţelege mai bine, punînd-o într-o lumină vie, pe care noi, cu singurele noastre puteri, nu am fi putut-o arunca. Marii istorici au darul de a „reînvia“, pentru ei şi pentru noi, vieţile altora, punînd în joc talente literare care au uneori acelaşi valoare ca a marilor creatori de artă. Un Jules Michelet, de pildă, se citeşte cu acelaşi pasionat interes ca un

[1] **CHARLES SEIGNOBOS,** ***La méthode historique appliquée aux sciences sociales,*** **Ed.** Il-a, **Paris, 1909.**

SOCIOLBUC

Tolstoi sau un Goethe. Marele nostru istoric Nicolae Iorga, are pagini care, uneori, întrec în frumuseţe literară pe cele mai bune ale lui Mihail Sadoveanu.

Insistăm asupra acestei probleme a „talentului literar“ pe care şi sociologul, ca şi istoricul, trebuie să-l aibă, ca să-şi poată într-adevăr îndeplini misiunea, în condiţii optime.

Nu ne gîndim a pretinde oricărui investigator să aibă imensul talent al marilor istorici, marilor sociologi şi critici de artă. Dimpotrivă sîntem mai curînd îndemnaţi să deplîngem pe cei care încearcă a face „literatură“ cu orice preţ, folosind un limbaj contorsionat, pretenţios, de fapt goală frazeologie. îndemnăm dimpotrivă, pe cît ne stă în putinţă, pe mînuitorii de condei, oricare ar fi ei, să tindă, în primul rînd, spre simplicitate şi claritate.

Sîntem cu totul de părerea pe care de mult a exprimat-o Kant, cînd protesta împotriva a ceea ce spunea el că este „obrăznicia guralivă a tinerilor gînditori, cea mai oarbă dintre prezumpţii, mai incurabilă decît însăşi ignoranţa“, afir- mînd că a „făuri cuvinte noi, cînd limba e destul de bogată în expresii pentru a răspunde unor idei date, este un mijloc pueril, la îndemîna oricui nu are nici o idee originală şi adevărată, pentru a se distinge din gloată, cosînd un petic nou pe o haină veche“.

Primejdia literaturii de inferioară calitate şi a terminologiei fără sens chinuite, este destul de mare ca să fie nevoie de o necontenită atragere a atenţiei asupra ei.

Dar mai există şi o altă primejdie, inversă: aceea de a afirma că ştiinţele sociale se pot face exclusiv „more geometrico“, punînd[2] adică orbeşte în lucrare o serie de meşteşuguri tehnice, cu pretenţii de înaltă matematică, cifrăriile savante urmînd să ne dea imaginea exactă a vieţii umane în toată infinita ei complexitate. Deseori investigatorii de ştiinţe sociale, dispunînd de o maşină electronică de calcul, lucrează anume pentru a-i da de lucru, astfel încît în loc ca maşina să fie pusă în slujba sociologului, acesta lucrează ca furnizor de date pentru calculator.

Nimeni nu se îndoieşte de faptul că atunci cînd lucrăm cu fenomene considerate în masă (şi acestea sînt de primă importanţă în sociologie) prelucrarea lor matematică nu este obligatorie. Dar în viaţa socială există şi fenomene individuale de extremă importanţă, fiind uneori hotărîtoare pentru anume aspecte, locale sau tranzitorii, ale proceselor sociale şi acestea nu se pretează nici unui fel de calcul, faţă de care deci orice interpretare matematică, retrospectivă sau prospectivă, este zadarnică.

Faţă de ceea ce este „uman“ în viaţa socială, adică faţă de nesfîrşita capacitate de invenţie, de creaţie, a oamenilor, faţă de infinitele nuanţe ale vieţii, nu există altă posibilitate de înţelegere decît cea a „reînvierii“ lor, realizată pe căile intuirii şi redării sensibil literară.

într-o admirabilă conferinţă, pe care Iorga a ţinut-o spre comemorarea lui Bogdan Petriceicu Haşdeu, ni se spun următoarele adevăruri, peste care nu avem nimic a adăuga:[3]

„A izgoni talentul literar din ştiinţă, a-1 ostraciza, este o mare greşeală“.

„Ştiinţa, mai ales cea despre om, are atîta nevoie de nesfîrşitele mijloace, de o extremă fineţe, ale adevăratei literaturi! Adevărurile pe care le putem atinge sînt aşa de relative, încît numai talentul le poate da notaţia exactă. A vîrî cu de-a sila, în ştiinţă, harnice suflete grosolane, e o eroare, un păcat al seminariilor de modă germană, la Universităţile noastre. Un *odi profanum* trebuie scris la uşile lor“.

[2] O ştia prea bine şi A. Comte cînd spunea: „analiza matematică izolată de observarea naturii nu are decît un caracter metafizic“.

[3] N. IORGA, *B. P. Haşdeu, cu prilejul comemorării la Cimpina* (Conferinţă ţinută la Ateneul de acolo la 28 august 1927). (Biblioteca Fundaţiei Culturale din Vălenii de Munte, „Cuvîntul“, nr. 3).

SOCIOLBUC

Résumé

Cet ouvrage est conçu en deux volumes. Le premier s'adresse aux débutants en sciences sociales, étudiants ou animateurs d'actions sociales. Son niveau est donc assez modeste. Toutefois, son contenu est le résultat d'une très longue expérience professionelle mise par écrit dans le but d'améliorer les recherches actuelles par une critique de ce qui parait aux yeux de l'auteur être un défaut consistant dans l'emploi excessif des enquêtes verbales par questionnaires; ce qui est d'ailleurs, en tout cas, étranger à la conception du matérialisme historique que l'auteur professe.

Le volume suivant aura un tout autre niveau, car il s'adressera aux professio- nels désireux de participer à des „enquêtes interdisciplinaires", qui doivent donc apprendre les techniques spécifiques à ce type de recherches.

Le premier volume contient donc une série de leçons sur les méthodes et techniques élémentaires propres à toute recherche sociologique faite sur les lieux.

Une première partie expose la manière „méthodique" de „penser" que doivent employer ceux qui veulent connaître les formes et les lois de la vie sociale, par enquête directe.

Par „méthode" l'auteur comprend „la voie que l'on doit suivre pour arriver à la solution d'un problème", en l'occurrence, un „problème social" réel, donnant lieu à une „problématique théorique".

Le premier chapitre enumère les sources d'information dont l'on dispose, dans le but de convaincre les lecteurs qu'ils doivent connaître la littérature, scientifique et non scientifique, pouvant les aider dans leurs recherches: livres d'histoire, oeuvres littéraires, journaux de voyage, mémoires, notes personnelles, lettres etc. et surtout les oeuvres de „sociographie", „anthropologie sociale", „géographie humaine", „démographie", „folklore et ethnographie" ayant trait au groupe social que l'on soumet à l'étude. Mais l'on souligne, toutefois, que la principale source d'informations demeure l'enquête directe faite sur les lieux, par le sociologue lui-même, en employant toute la série des techniques dont on dispose. L'on souligne: „par soi-même" et non pas par l'intermède des „opérateurs d'enquête" munis de formulaires à remplir par „oui" et par „non".

La game typologique des enquêtes directes faites sur les lieux est très variée. Elles peuvent être menées par un seul chercheur, par une équipe de chercheurs ou bien selon la formule „participante" selon laquelle les „enquêtés" s'enquêtent eux mêmes, sous la direction d'un pro- fessionel des sciences sociales.

Dans un deuxième chapitre, l'on démontre que nulle recherche ne peut être fructueuse que si l'on sait clairement le problème que l'on veut soumettre à l'étude, de même que le but, théorique ou pratique, que l'on poursuit. Tout socio

SOCIOLBUC

logue doit savoir que l'on peut entreprendre des recherches, soit par simple curiosité scientifique, afin de vérifier ou compléter ce que l'on sait déjà, ou bien pour émettre d'autres hypothèses, d'un intérêt, pour l'instant, purement théorique, genre de recherches qui n'est cependant pas à la portée de tout le monde, seuls les sociologues hautement qualifiés ayant la chance d'obtenir des résultats valables. Dans la vie courante, la grande armée des enquêteurs, qui ne cesse de grandir, ont habituellement à résoudre des problèmes d'un caractère utilitaire plus direct. L'on expose don: quels sont les thèmes sociologiques que l'on rencontre communément, au jour le jour, dans notre pays.

En premier lieu il s'agit d'un certain nombre de grands thèmes, que nous dénomons être „prioritaires", figurant à ce titre au programme de l'Académie des Sciences Sociales et Politiques, dont le but est de fournir la documentation né- céssaire aux organes de l'État pour prendre des décisions à caractère administratif. Ce genre de recherches est d'ailleurs spécifique à tout État socialiste, qui désire savoir au juste quels sont les aspects, actuels et futurs, des grands processus sociaux que l'on vent soumettre à une planification scientifique.

En deuxième lieu, comme l'on est en train de réaliser une vaste action d'aménagement du territoire de tout le pays, villes et villages compris, il est nécessaire d'une mise au point de toute une documentation sociale, très complexe, multidis- ciplinaire.

A un tout autre niveau, il y a toute une autre série d'enquêtes à faire, a caractère local. Ainsi, les animateurs sociaux, par exemple dans les domaines de la culture de masse, organisations de la jeunesse etc. doivent savoir ce qu'il faut faire pour arriver à connaître les besoins, les désirs des groupes avec lesquels ils travaillent, ainsi que les moyens d'action qui s'avèrent être les plus efficaces; ce qui ne peut se faire que toujours par des recherches sociologiques.

L'on demande de même, assez régu- lièrement, aux sociologues, surtout aux spécialistes de la sociologie des familles, de rédiger des mémoires à caractère d'expertise légale, faisant preuve devant les Tribunaux, par exemple dans des problèmes d'atribution des enfants en cas de divorce, ou même, selon les dispositions de nos lois, dans les cas où l'on est obligé de retirer les droits d'autorité aux chefs de familles dont l'attitude est antisociale (milieux alcooliques, crimi- nogènes etc.).

Ce qui nous mène à un autre type de recherches sociales, n'ayant pas le caractère d'expertise judiciaire, mais servant à des fins d'assistance sociale. Il s'agit des enquêtes que l'on dénome en anglais „Case-Study", base d'un „Social-work".

Mais de plus en plus l'on demande aux sociologues de faire des études au bénéfice des dirigeants des entreprises industrielles, agricoles, commerciales ou administratives, ayant le caractère du „management" et du „marketing".

Enfin il faut aussi faire des recherches par „sondages d'opinion publique", dans toute la game des informations classiques de ce genre d'études.

Le sociologue doit savoir qu'il est aussi de son devoir de faire des études non pas seulement par „contrat", ou „commande" pour un bénéficiaire quelconque, mais aussi dans le but de signaler aux autorités et à l'opinion publique quelques problèmes sociaux plus ou moins indésirables: ce sont des enquêtes faites „ad legem ferenda".

Mais toute cette série d'enquêtes, malgré leur diversité, ont un trait commun: toutes doivent être scientifiques, c'est à dire respecter un certain nombre de règles concernant la récolte des faits et leur mise en oeuvre.

Donc un troisième chapitre comporte des leçons purement théoriques portant sur le thème des bases philosophiques du cheminement de la pensée dans le domaine des sciences sociales. La théorie admise est celle du matérialisme historique, qui conçoit la société comme formant une

SOCIOLBUC

double structure: la structure économique de base, liée à la superstructure. Les éléments composant ces deux structures, formant ensemble un seul „système“, sont l'objet d'étude des sciences sociales particulières ou seulement contingentes au social. Ainsi l'on ne peut faire l'enquête d'un phénomène super-structurel sans tenir compte de sa base économique. Cette base, ne peut se comprendre que grâce à des études de géographie humaine, la terre devant être considérée comme le „laboratoire“ de travail des hommes, lieu spatial où les „processus“ de travail ont lieu; ce que l'on ne peut analyser sans faire appel aux sciences sociales qui nous mettent à même de comprendre les „relations de travail“, donc des sciences de l'homme (démographie, santé publique, biologie •etc.) les outils qu'ils emploient, ainsi que les formes d'organisation de leurs relations sociales; donc non seulement en faisant appel à la technologie, mais bien aussi à la psychologie sociale, le tout formant l'ensemble indisoluble du domaine de l'économie politique.

De même, l'on ne peut faire l'étude des phénomènes superstructurels que grâçe aux enseignements de la „science du droit“, de l'„anthropologie culturelle“, de la „politologie“ et ainsi de suite.

Il s'agit donc, en premier lieu, de faire comprendre aux néophites des sciences sociales, la nature des relations qui existent entre *„l'existence sociale*“ et d'autre part *„la conscience sociale*“, chaque étage de la structure sociale devant être soumis à l'analyse simultanée de l'ensemble des sciences sociales particulières.

Ce qui rend nécéssaire la mise au clair des modalités selon lesquelles les sciences sociales particulières doivent rentrer dans la synthèse totale des Sciences Sociales, que certains dénoment comme étant la „sociologie“, d'autre comme „science des hommes en société“. Les dénominations n'ont d'ailleurs qu'une importance secondaire. L'essentiel, c'est de savoir que l'étude de la vie sociale ne peut se faire que globalement, par synthèse. La sou dure entre les analyses partielles, établies au moyen des sciences sociales particulières et la synthèse finale, doit être faite en tenant compte du fait que chaque élément constitutif de la vie sociale a un double aspect: l'un *„en soi“,* l'autre *„positionel*“. Chaque discipline particulière peut étudier son propre champ de recherches sans faire appel aux fonctions que les phénomènes étudiés ont à jouer au sein de la société totale. Le Droit, par exemple peut être considéré „en soi“, mais aussi en tenant compte de ses fonctions sociales, en tant que moyen de règlement des affaires humaines, dans toute leur immense compléxité.

La vision théorique et pratique de la sociologie, doit donc être celle d'une synthèse de toutes les sciences sociales particulières, tâche difficile à remplir même au niveau de la simple récolte des informations prises sur les lieux. Ce qui fait que, pour n'y pas se perdre, l'auteur propose un schéma à simple but mné-motechnique, sous la forme d'un tableau à double entrée, très comode, ainsi que l'expérience le prouve, utile pour ne pas oublier, durant les recherches aucun des aspects rentrant dans le schéma théorique de la vie sociale.

Mais ce qui donne sa pleine valeur à la conception du matérialisme historique, c'est justement qu'il est „historique“, c'est-à-dire qu'il implique l'étude de la vie sociale en tant que „processus“, en voie de continuel mouvement, chaque phénomène social particulier étant donc non seulement partie intégrante d'un ensemble total actuel, mais bien aussi le résultat d'une très longue histoire, ainsi que porteur des germes de l'avenir. Sans vision „historique“ l'on ne peut être pleinement sociologue. Concevoir la vie sociale à un point de vue „fixiste“ et non pas „dialectique“, c'est s'interdire de rien comprendre aux mécanismes qui font que la vie sociale change d'une manière continue, selon des règles que l'on doit connaître si l'on veut arriver au but que l'on se propose.

Pour cela il faut aussi tenir compte du fait que les phénomènes sociaux sont „stochastiques“, ne pouvant être compris qu’en tant que phénomènes de masse, donc par l’emploi des techniques statistiques.

En dernier lieu, le sociologue doit aussi juger tout phénomène social au point de vue de son „écologie“.

En résumé la vision spécifiquement sociologique doit être: holistique, historique, stochastique et écologique.

Le quatrième chapitre insiste sur les méthodes et techniques que l’on doit employer pour mener à bonne fin l’étude sociologique, selon les points de vue plus haut exposés.

L’on revient sur l’idée de base, de la „méthode“ considérée comme cheminement de la pensée en quête d’une solution pour un problème, les „techniques“ n’étant que des procédures, des „tours de main“ utiles pour la récolte et le traitement des faits.

Ce chapitre comprend aussi une assez longue digression, dont le but est de combattre la tendance spontanée que nous avons de trop croire à la valeur des „idées“ en tant que causes et explications finales de toute l’histoire.

Pour mieux faire admettre la thèse que les idées des hommes ne sont qu’une interprétation des réalités de la vie humaine, biologique et sociale, le chapitre contient une analyse du „caractère illusoire“ de toute connaissance sociale spontanée, non critique. L’on analyse le problème de la „socialisation“ des hommes (encultura- tion et acculturation) tout homme ayant une connaissance spontanée réduite à sa propre expérience individuelle et sociale dont les défauts sont les suivants: illusion de tout savoir, caractère passionel des connaissances, incapacité d’évader de leur cercle illusoire, le seul qui puisse les aider à vivre, tant bien que mal, à travers les drames de la vie.

L’on insiste sur le fait que demander l’opinion d’un informateur sur sa propre vie individuelle ou bien sur la vie de sa collectivité, n-a pas d’autre résultat que celui de savoir son opinion. Mais ceci, ne constitue pas une explication du problème social, mais au contraire pose un problème qu’il nous faut expliquer en montrant quelles sont les réalités sur lesquelles porte son expérience et quelle est la manière personnelle dont il en a pris connaissance, en les classant et jugeant axiologiquement.

Ce qui signifie que si l’on admet la thèse que la „conscience sociale“ est un reflet, une „interprétation“ des „réalités sociales“, ne faire que l’étude de l’une sans l’autre, est un défaut qui anulle la valeur de toute analyse.

Chaque groupe social dispose donc d’une „*sociologie spontanée*“, hautement intéréssante, mais qui ne forme qu’un objet d’étude pour une *„sociologie critique“.*

Le chercheur sur les lieux est donc obligé à prendre contact systématiquement avec les réalités sociales, telles qu’elles existent et que l’on peut soumettre à l’observation directe; et en parallèle avec les gens qui vivent ces réalités, à fin de connaître leur manière de juger, de sentir, de se poser des buts à atteindre et. de les réaliser par effort de volonté.

Mais il faut distinguer: il y a des phé- nomènes sociaux dont l’idée est partie „constitutive“ (par exemple le droit, la littérature etc.) et d’autre dont l’idée n’est qu’„accompagnante“, soit qu’il s’agisse d’un effort de pensée tendant à faire naître des réalités nouvelles (par exemple les idées nécéssaires aux créations technologiques, comme c’est le cas pour les mathématiques) ou bien seulement pour expliquer et faire accepter un certain état de choses (par exemple les légendes étio- logiques; les courants d’opinion).

Dans toute analyse sociale il faut donc savoir distinguer en ce qui concerne le domaine des phénomènes de superstructure, ces trois niveaux: *l'élaboration idéologique,* donc processus de création des „idées“, *Vélaboré* idéologique, en tant que tel, c’est-à-dire le résultat objectivé, oralement ou mis par écrit, que l’on peut soumettre à une analyse interne,

SOCIOLBUC

(herméneutique) et la *fonction sociale* de cette idéologie.

La pensée platonique, par exemple, doit être considérée en tant qu'élaboration d'un système de pensée par un homme nommé Platon vivant et pensant dans un ensemble de conditions sociales, formant la „racine sociale" de son système; le platonisme doit être ensuite connu comme système philosophique; en dernier lieu, on doit mettre à l'étude le rôle que le platonisme a pu jouer durant toute la longue durée de l'histoire, depuis l'antiquité, à travers le moyen âge et jusqu'aux temps modernes.

Mais ce que l'on doit faire pour Platon, est un devoir de refaire, à une moindre échelle, pour n'importe lequel de nos plus modestes informateurs en distinguant toutefois les leaders, les opposants et les médiocres taciturnes.

Le cinquième chapitre, continue à donner des indications sur la manière dont on doit utiliser son cerveau en tant qu'outil critique.

Il nous faut pour cela dépasser l'étape des connaissances spontanées en les transformant en connaissance critique raison- née, selon certaines règles élémentaires, comme par exemple celle de ne pas perdre de vue la nécésité d'une cohérence logique, d'essayer de faire rentrer le plus grand nombre de faits dans le cercle d'une quantité moindre d'idées, de faire ainsi que nos idées soient pertinantes aux faits, et enfin que nos jugements aient une va-leur heuristique.

Comme pierre de touche pour la vérification de nos jugements rien de mieux que la „praxis". La technique pour rendre possible la vérification de nos idées par leur confrontation avec les faits, est, ainsi qu'on sait communément, celle des „hypothèses de travail", dont le juste emploi doit être connu par tout homme de science; cela sans omettre les „paradigmes" (que l'on peut classer en tant que „méthodologiques", „analogiques", „tipologyques" et „formels") qui peuvent être utiles si l'on sait s'en servir ,,cum grano salis".

Mais le problème de la praxis pose celui de *l'expérience* pratique, plus ou moins spontanée et de *l'expérimentation* scientifique, systématique.

En tant que choses utiles à connaître, ce volume donne des informations sur le problème des nomenclatures, des diagnostiques sociaux, nosologiques et écologiques; de même sur la prognose sociale et ses variantes.

Le sixième chapitre donne des conseils sur la manière de choisir les thèmes de travail ; qu'ils soient intéréssants au point de vue pratique et théorique; que leurs proportions soient modestes; qu'ils soient analysés à la lumière des travaux similaires; qu'ils soient clairement formulés en employant la terminologie adéquate; et tout ceci dans un cadre théorique.

Le thème une fois choisi, on doit le soumettre à une analyse conceptuelle. La technique de la précision des „dimensions" et des „indicateurs" comme moyens de rendre opératoire notre hypothèse de travail, est exposée non seulement par voie théorique, mais aussi par l'analyse d'un exemple concret; celui des travailleurs ruraux faisant la „navette" vers la ville.

Le septième chapitre insiste sur la nécéssité de bien comprendre la valeur relative des informations casuistiques. D'une part, l'on doit savoir qu'exempli- fier une thèse, ce n'est pas la prouver. Mais d'autre part, on doit prendre garde à ne pas tomber dans l'excès contraire, en réduisant toute la recherche sociologique à un exposé cantitatif, à une réduction des phénomènes sociaux à un „modèle" abstrait; car la description bien faite a, elle aussi, des vertus théoriques. En tout cas, pour résoudre des problèmes locaux concrets, l'étude des „cas" est indispensable.

Pour dépasser le stade de la simple description casuistique, il faut employer la méthode statistique, c'est à dire juger sur une „collection" de cas. Sans avoir la prétention de donner des précisions sur les techniques de la statistique, l'on cherche à mettre au clair quelques idées

SOCIOLBUC

générales, que tout chercheur doit savoir pour bien organiser ses „collections“ de faits.

L’on insiste sur les quelques points, dont l’auteur croit que les chercheurs ne sont pas encore assez maîtres, comme par exemple celui de savoir faire la distinction entre les opérations de la numération et celles de la mensuration, des séries adi- tives et de celles cohérentes, des séries temporelles, ordinales et numérables, ainsi que sur la technique d’établissement des échélles et de l’échantillonage.

La deuxième partie de ce premier volume est entièrement vouée à l’étude des procédés techniques.

Un premier chapitre désire convaincre les chercheurs qu’ils ne peuvent rien entreprendre avant d’avoir parcouru une série d’étapes préalables. En premier lieu le chercheur doit prendre connaissance empirique de son problème. Ce qui peut se faire par une visite sur les lieux, (une périégèse sociologique) par contacts avec les gens du pays, à l’aide d’entretiens non directifs, par la mise au point des informations déjà existantes, en premier lieu des informations statistiques, (démographiques, économiques, administratives, judiciaires etc.).

Ce n’est seulement qu’après que ce travail est fait, que l’on peut procéder à la mise au point de la future recherche, c’est à dire préciser le problème à étudier, le soumettre à une analyse conceptuelle, établir les hypothèses à vérifier, choisir la méthodologie à suivre, mettre au point les instruments de travail: plans d’enquêtes, plans d’entretiens et d’interviews, formulaires statistiques etc.

C’est toujours maintenant que l’on doit établir, s’il y a lieu, ,,l’échantillon“ dont on aura à se servir.

Ensuite il faut calculer les forces en hommes, argent et temps, dont on dispose et qu’il faudra employer pour mener à bien l’enquête.

Le choix des membres de l’équipe, la technique de l’organisation administrative d’une équipe et d’une série d’équipes travaillant simultanément dans une certaine zone, selon un plan commun et en poursuivant un but commun (donc un „Problème“ clairement précisé) constitue de même une phase de cette étape préalable.

Un deuxième chapitre contient une série de leçons sur les problèmes de l’observation scientifique, considérée en tant qu’observation empirique améliorée par auto-controle critique.

L’ouvrage donne des indications de principe, tout en soumettant à l’étude les trois sortes de catégories de phénomènes que l’on peut observer: *objets, actions* et *opinions.*

Un chapitre est consacré, pour chacune de ces trois catégories de phénomènes observables.

En ce qui concerne les „objets“, il s’agit d’abord de la „Nature“ et surtout du „paysage“, c’est à dire d’une nature „humanisée“ par le long effort des générations passées et actuelles. Les techniques et les problèmes de ,,l’archéologie sociale“: reconstitution du passé par ses traces concrètes sur le terrain, par spécialisation culturelle, par lotissements juridiques, et aménagement technique du territoire, ainsi qu’en équipement en services sociaux.

Ensuite ce sont les „objets“ que les hommes fabriquent ou construisent, („routes“, „maisons“ „bonification agraires“, „outils à buts économiques“ et ceux „a buts artistiques, rituels ou sacrés“).

Les „actions“ des hommes, individuelles, groupales, à buts de travail, ou bien cérémonielles, doivent aussi être tenues en vue par les chercheurs.

Mais l’accent de cette partie de l’ouvrage et mis sur le problème de l’observation des opinions.

Il s’agit, pour l’auteur, de poursuivre son but central, celui de la lutte contre l’excès que l’on fait de nos jours par une trop grande importance accordée aux idées des hommes, tendant à réduire toute la sociologie à une psychologie sociale si non même à un sondage d’opinions, technique comode qui dispense le sociologue de faire lui-même son travail,

SOCIOLBUC

par l'emploi de formulaires complétés par des „opérateurs d'enquêtes“, salariés à la tache.

Le chercheur sociologue a beaucoup à apprendre, à ce point de vue, à l'école des anthropologues. Il doit savoir, en premier lieu parler au gens. Donc savoir quels sont les problèmes sémantiques du langage (articulé, mimique, par gestes conven- tionels, par objets, par écrit etc.).

Il doit savoir quel est l'emploi des archives administratives oficielles, particulières, mémoires écrits sur demande, lettres privées, articles de journaux etc.

Mais la base de toute formation professionelle d'un enquêteur c'est le contact direct avec les informateurs (individus et groupes) afin d'apprendre la valeur des informations que l'on peut obtenir au moyen d'une conversation verbale: les informations peuvent être aisément contrôlables: données de fait, connaissances en matière de culture générale et professionelle. Mais tout aussi bien non contrôlables: rien que des „opinions“ individuelles, se répétant ou non d'une manière difuse, ou bien formant un „courant d'opinion publique“, ce qui supose toujours l'existance au préalable d'un problème ayant intéréssé tout un groupe d'individus, ayant la possibilité de savoir ce dont il s'agit, et de prendre une décision, par oui ou par non.

Le cinquième chapitre expose donc les détails techniques de toute enquête verbale: lieu et temps de l'entrevue, prise de contact, attitudes à prendre, prise de notes etc. L'entrevue elle-même est detail- lée selon ses phases: propos de politesse, conversation libre non dirigée, conversation sur thème, interogation systématique, discussions contradictoires etc.

Un intérêt spécial est accordé aux guides d'interviews, de leur élaboration et de leur emploi.

L'on tient aussi compte que, dans nombre de cas, l'enquêteur devra organiser ou prendre part aux discussions faites au sein des groupes spontanés ou bien que l'on forme soi-même, ce qui supose une technique bien plus subtile que les pourparlers individuels.

Selon que l'on peut rassembler un certain nombre d'informateurs dans une sale, on peut leur donner comme thème des courtes rédactions sur certains thèmes, ou bien leur formuler des questions auxquels ils auront à répondre, ou bien leur donner un questionnaire à compléter.

Les réponses aux questionnaires peuvent être obtenues aussi individuellement, soit par l'interogé lui-même, soit sous le contrôle de l'enquêteur, la meilleure sollution technique étant celle où l'enquêteur remplit lui-même le formulaire, après une attentive conversation avec l'enquêté, afin de s'assurer que les réponses ne soient pas donnés au hasard ou par lassitude. Sans doute, tout ceci en respectant les règles de l'absolue neutralité qui est de mise dans toute enquête de ce genre.

Le résultat de toutes ces observations, d'objets, d'actions et d'opinion, doit prendre la forme d'une „documentation“ scientifique, selon certaines règles et moyens techniques: descriptions, enregistrement sur bandes magnétiques, photographies, films, collection d'objets etc. ainsi que par l'emploi de notations conventionelles, dont quelques exemples sont fournis.

Un autre chapitre, le septième, reprend le problème des enregistrements statistiques, insistant surtout sur le problème crucial de l'échantillonage, ainsi que sur celui de la mise en oeuvre des données reccueillies.

Une dernière suite de leçons tend à faire comprendre le but des techniques spécifiques des formulaires statistiques, le chapitre final donnant ainsi quelque conseils concernant les méthodes „d'analyse de contenu“, d'„exégèse historique et littéraire“, pouvant assurer une bonne interprétation et rédaction des informations.

Le détail de tous ces exposés on peut mieux connaître par l'analyse de la table de matière.

SOCIOLBUC

Tabla de materii

SOCIOLBUC

SOCIOLBUC

SOCIOLBUC

SOCIOLBUC

PARTEA A DOUA

Capitolul 3

Capitolul 4

SOCIOLBUC

SOCIOLBUC

SOCIOLBUC

SOCIOLBUC